

Α. Σ. 714

Σίερα νομμο

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΡ. 1

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Α'

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ

Δοθ. ειδ. 714

ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

1920

Ἡ Ἐπιτροπεία τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου ἀπεφάνισε τὴν ἀνατύπωσιν τῶν λαογραφικῶν πραγματειῶν, ὅσας κατὰ καιροὺς ἀπὸ τεσσαράκοντα πέντε περίπου ἐτῶν ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Ν. Γ. Πολίτης εἰς διάφορα περιοδικὰ συγγράμματα, ὧν τὰ πλεῖστα κατέστησαν σπάνια καὶ δυσέυρετα. Ὁ προκείμενος πρῶτος τόμος τῆς συναγωγῆς ταύτης περιέχει διατριβὰς γραφείσας χάριν τῶν πολλῶν.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ

Σελίδες

1	Λαογραφία	1—13
2	Δημῶδεις δοξασαί περί ἀποκαταστάσεως τοῦ ἑλλην. ἔθνους.	14—27
3	Ἄγαθάγγελος	28
4	Ἱστορία καὶ ἐξηγήσεις τῶν δεισιδαιμονιῶν	29—40
5	Δεισιδαιμονία	41
6	Διατὶ ἢ Τρίτῃ θεωρεῖται ἀποφρὰς ἡμέρα	42—47
7	Τελέσματα	48—57
8	Τὸ σκουφὶν τοῦ Βαρυπνᾶ	58—67
9	Ὁ Γουλιέλμος Τέλλ πρόσωπον μυθικόν	68—69
10	Εὐλογία	70—71
11	Ἡ πρώτη Μαρτίου	72—73
12	Τὰ αὐγά τοῦ Πάσχα	74—76
13	Ὁμοπλατοσκοπία	77—79
14	Ἅγιος Γεώργιος	80—85
15	Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου	86—88
16	Ὁ ἅγιος Ἡλίας	89—92
✓ 17	Ὁ ἅγιος Νικόλαος	93—99
18	Τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων	100—101
19	Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος	102—104
20	Ἡ πενθερὰ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς	105—110
21	Ἡ κλῦψις τῶν ἐκφερομένων νεκρῶν	111—113
22	Διορθώσεις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων	114—116
23	Χαδιάρι	117—119
24	Τρόποι ὀπτήσεως τῶν κρεάτων	120—121
25	Ἑλληνες ἢ Ρωμοί;	122—133
26	Οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου	134—141
27	Καλαμάτα	142—145
28	Καλάμιος-Καλαμκτιανός	146—148
29	Τὰ ὀνόματα τῶν δήμων	149—170
30	Τὸ ἀρχαιότερον βιβλίον τοῦ κόσμου	171—175
31	Δημῶδη βιβλία	176—195
32	Δημῶδη παραμύθια	196—210
✓ 33	Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ᾠσμάτων	211—236
✓ 34	Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων	237—260
✓ 35	Τὸ ἐθνικὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου	261—262
✓ 36	Μοιρολόγια εἰς πολεμιστὴν πεσόντα ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ.	263—271
✓ 37	Ἡ παραχάραξις τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων	272—286
✓ 38	Βούλγαροι κλέφταις κατὰ τὰ δημῶδη βουλγαρικὰ ᾠσματα.	287—296
	Πίναξ τῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	297—304
	Λεξιλόγιον	304

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ *

Α'

Ἡ λέξις *λαογραφία*, τὴν ὁποίαν ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας μεταχειριζόμεθα ³ πρὸς δῆλωσιν τῶν σπουδῶν περὶ τῶν δημοδῶν παραδόσεων, δοξασιῶν, ἐθιμῶν, περὶ τῆς δημῶδου ἀγράφου φιλολογίας καὶ περὶ παντὸς καθόλου τοῦ συντελοῦντος εἰς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ λαοῦ ¹⁾, εὐρίσκεται ἐν χρήσει εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀλεξανδρινῆς περιόδου εἰς ἄλλως διάφορον, εἰδικὴν, σημασίαν. Λαογραφία ἐλέγετο δὲ κεφαλικὸς φόρος, ὃν κατέβαλε μέγα μέρος τῶν κατοικούντων τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τοῦ 14 μέχρι τοῦ 50 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν ⁽²⁾. Ἦτο ἢ «καθ' ἐκάστην κεφαλὴν εἰσφορά», ὡς τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Ἰώσηπος ³⁾, ἢ «τὸ ἐπικεφάλιον», ὡς φέρεται ἐν τισὶ παπύροις ⁴⁾. Εἰς τὴν ἐπιβολὴν δὲ τοῦ φόρου τούτου, τοῦ ὁποίου ἦσαν ἀπηλλαγμένοι οἱ Ἰουδαῖοι, ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον τοῦ ἀποκρύφου βιβλίου τῶν Μακκαθαίων, ἐν ᾧ ἀναγράφονται αἱ καταθλιπτικαὶ τῶν Ἰουδαίων διατάξεις τοῦ βασιλέως τῆς Αἴγυπτου Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος ^(208 π. Χ.) ⁵⁾. Ἐλέγοντο δ' οἱ καταβάλλοντες τὸ κεφαλικὸν λαογραφούμενοι, ἀντιδιαστελλόμενοι πρὸς τοὺς ἐπισκεκκριμένους, τοὺς ἀπηλλαγμένους τοῦ φόρου τούτου, ὑποχρεομένους δ' εἰς ὑπηρεσίαν ἐν τῇ στρατῷ ⁶⁾.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν *Λαογραφίᾳ* 1909 τ. Α' σ. 3-18.

1) Τὸ πρῶτον ἔγινε χρήσις τῆς λέξεως *λαογραφίας* καὶ τῶν παραγῶγων ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὑπ' ἔμου ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τ. Α' (1884).

2) *Wilcken* ἐν *Hermes* τ. 28 (1893) σ. 249. *Archiv f. Papyrusforschung* τ. I σ. 136 κ.ε.—CIG. 4890.

3) Ἰουδαϊκ. πολ. Β' § 385.

4) *Archiv f. Papyrusforschung* τ. I σ. 137.

5) Γ' β' 28: «πάντας τοὺς Ἰουδαίους εἰς λαογραφίαν καὶ οἰκτικὴν διάθεσιν ἀχθῆναι». Τὸν κεφαλικὸν φόρον κατέβαλλον καὶ οἱ δούλοι, ὡς εἰς τὰς ὑποτελεῖς τῶν Ῥωμαίων χώρας ἢ *capitatio* ἐπιβάλλετο εἰς πάντας τοὺς καλλιεργούντας τὴν γῆν εἴτε ἐλευθέρους εἴτε δούλους.

6) *Wilcken* ἐνθ. ἀν. σ. 249-250. *Lesquiens* ἐν *Revue de Philologie* 1901 σ. 30.

Διογράφοι δ' ἦσαν οἱ ἐν ταῖς χωρίαις ἄρχοντες, οἱ ἐπιμελούμενοι τῆς λαογραφίας ¹⁾.

Παρά τὴν διαφορὰν τῆς σημασίας. ἦν εἶχεν ἐν Αἰγύπτῳ, ἢ λέξις εἶναι καταλληλοτάτη πρὸς ὀνομασίαν μαθήσεως, ἐχούσης ὑποκείμενον τὴν σπουδὴν τοῦ λαοῦ. Ἄλλως δ' εἶναι εἰσηγμέναι ἤδη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ παρελήφθησαν καὶ παρ' ἡμῖν ὅμοιαι λέξεις, ἐκ συνωνύμων τῆς λέξεως λαὸς καὶ τοῦ γράφω συνθεθειμένοι, πρὸς δῆλωσιν ἐπιστημῶν, οὐχὶ παντελῶς ἀσχετῶν πρὸς τὴν λαογραφίαν, οἷον δημογραφία, ἐθνογραφία ²⁾.

Εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου folklore, σημαίνοντος τὴν λαογραφίαν. Ὁ ὄρος ἐπέλασθη ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ William John Thoms, ὅστις ψευδώνυμος ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐφημερίδι τοῦ Λονδίνου Athenaeum τῆς 27 Αὐγούστου 1846 (σ. 842-3), ἐπρότεινεν ὡς ἀναγκαῖον ἴδιον ὄρον πρὸς δῆλωσιν τῶν μελετῶν, αἵτινες εἶχον ἤδη καὶ τότε μεγάλην ὀπρωδῆποτε ἔκτασιν, ἀλλὰ δὲν ἐθεωροῦντο ὡς ἀποτελοῦσαι ἴδιαν καὶ διακεκριμένην τῶν ἄλλων μάθησιν. Ἡ λέξις, κατὰ μίμησιν τῶν γερμανικῶν συνθέτων Volkslied, Volksepos, Volksfest κτλ. (δημῶδες ᾄσμα, δημῶδες ἔπος, λαϊκὴ ἑορτή), συνθεθειμένη ἐκ τῶν ἀγγλικῶν Folk (λαὸς) καὶ lore (γνώσις, διδασκαλία), ἦτο πάντως καταλληλοτέρα τῶν ἐν χρῆσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν περιφράσεων, Popular antiquities (δημῶδεις ἀρχαιότητες), Popular literature (δημῶδης φιλολογία). Ὅθεν ταχέως ὁ ὄρος οὗτος ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ εἰσήχθη καὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Οἱ δὲ Δανοὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀγγλικὴν λέξιν καὶ οἰοῦντι παρετυμολογοῦντες ταύτην ἐκάλεσαν τὴν λαογραφίαν Folkeminder (ἀναμνήσεις τοῦ λαοῦ).

Ἄλλὰ λαογράφοι νινές, ἂν καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν γλώσσάν των ὁ ἀγγλικὸς ὄρος, ἀποστέρουσιν αὐτόν, προτιμῶντες διὰ τὸ εὐληπιον ἕτερον, ἐκ τῆς ἰδίας γλώσσης εἰλημμένον. Οἱ Ἰταλοὶ καλοῦσι tradizione popolari (δημῶδεις παραδόσεις) ³⁾, καὶ οἱ Γάλλοι ὁμοίως traditions populaires, πάντα σχεδὸν τὰ ὑπὸ τῆς λαογραφίας ἐξεταζόμενα θέματα, προσδίδοντες γενικῶ-

1) Wilsken αὐτ. 247.

2) Ὁ ὄρος δημογραφία ἐπέλασθη τῇ 1855 ὑπὸ τοῦ Γάλλου Guillard· οὕτω δ' ὀνομάσθη ἢ ἐπὶ τῆς στατιστικῆς βασιζομένη μελέτῃ τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Παλαιότερος εἶναι ὁ ὄρος ἐθνογραφία πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ἐξετάζει τὸν ἄνθρωπον ὡς ζῶον πολιτικόν, ἀπαρτίζον ὁμάδας ἢ ἔθνη, διακρινομένη τῆς ἀνθρωπολογίας, ἣτις ἐξετάζει τὸν ἄνθρωπον ὡς γένος ζῶων, ὡς μεμονωμένον ἄτομον, ἀνεξαρτήτως τῶν κοινωνικῶν ἢ ἐθνικῶν ὁμάδων.

3) Τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐκδιδόμενον κριτικὸν περιοδικὸν la Cultura, ἀγγέλλον τὴν ἐκδοσὴν τοῦ πρώτου τεύχους τῆς λαογραφίας, παρατηρεῖ ὅτι καιρὸς εἶναι γὰ εἰσαχθῆ καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν γλώσσαν ὁ ἑλληνικὸς ὄρος (laografia, laografico) πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ κκοζήλου folklore, τὸ ὁποῖον εἶναι ἠνγκυκασμένοι οἱ Ἰταλοὶ γὰ μεταχειρίζονται, ὁσάκις θέλουσι γ' ἀπορύγῃσι τὰς περιφράσεις (Λαογραφία τ. Α' σ. 426).

τάτην έννοιαν εἰς ἕρον μινυμερη. Ἐκ τούτου δέ τινες ἐπλασαν καὶ τὴν λέξιν *traditionisme*, ἣτις, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος λαογράφος Gaidoz ¹⁾, καὶ ἀόριστος εἶναι καὶ σύγχυσις ἀναποδράστως φέρεῖ, διότι σημαίνει δύο διάφορα πράγματα· πρῶτον τὴν ἀγάπην τῆς παραδόσεως καὶ τὴν ἔφεσιν πρὸς διατήρησιν αὐτῆς, καὶ δεύτερον τὴν μελέτην τῆς παραδόσεως, ἕπερ δὲν εἶναι τὸ αὐτό· διότι ὁ ἀγαπῶν τὴν παράδοσιν δυνατὸν νὰ μὴ μελετᾷ ταύτην καὶ ὁ μελετῶν νὰ μὴ τὴν ἀγαπᾷ.

Ἔθεν κατ' ἀνάγκην καὶ οἱ Γάλλοι θὰ προστρέχουσιν εἰς τὸν ἀγγλικὸν ἕρον, μεταχειριζόμενοι τὸν γαλλικὸν *traditions populaires*, δσάκις μόνον θέλωσι νὰ γίνωσι καταληπτοὶ εἰς τοὺς πολλοὺς. Ὁ Gaston Paris ἐπλασε τὸν ἕρον *mythographie*, ἀλλ' εἰς στενωτέραν έννοιαν, τὴν τῆς μελέτης τῶν παραμυθίων, ἣν πολλοὶ Ἄγγλοι λέγουσι *Storiology* ²⁾.

Οἱ δὲ Γερμανοί, ἀποδεχθέντες καὶ οὗτοι τὸν ἀγγλικὸν ἕρον, φαίνονται προτιμῶντες νῦν ἄλλον, ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης εἰλημμένον, τὸν ἕρον *Volkskunde* (λαογνωσία, γνῶσις τοῦ λαοῦ) ³⁾. Ἄλλ' ὁ ἕρος οὗτος ἔχει ⁶ τοῦτο τὸ μειονέκτημα, ἂν ληφθῆ εἰς τὴν κυρίαν αὐτοῦ σημασίαν, ἕτι εὐρύνεται πέραν τοῦ δέοντος τὴν ἔκτασιν τοῦ πεδίου τῶν λαογραφικῶν μελετῶν.

B'

Ἐκ τῆς εὐρύτητος τῆς σημασίας τοῦ ἕρου *Volkskunde* παρασυρόμενοὶ τινες τῶν Γερμανῶν λαογράφων καταλέγουσιν εἰς τὰ ἔργα τῆς λαογραφίας καὶ τὴν μελέτην θεμάτων, ὑπαγομένων εἰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ μαθήσεις, ἐχούσας σαφῶς διαγεγραμμένα τὰ ἔρια τῶν σπουδῶν αὐτῶν. Οὕτω λ. χ. ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Βερολίῳ Πανεπιστημίου καὶ ἰδρυτῆς τοῦ αὐτοῦ Συλλόγου τῆς λαογνωσίας K. Weinhold ὀρίζει, ὅτι ἔργον τῆς λαογνωσίας εἶναι ἡ ἔρευνα πασῶν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἣτοι ὁμάδος χιλιάδων

1) Ἐν *Explorations Pyrénéennes* 1906 τ. I σ. 179.

2) Τὸν ἕρον τοῦτον δὲν θανάμειθα νὰ παραλάβωμεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν, διότι θὰ ἔφερον ἀσάφειαν καὶ σύγχυσις, ἐπειδὴ πρὸς ἡμῖν τὸ *μυθογραφῶ* ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ποιῶ ἢ γράφω μύθους, ἢ μυθῶδες περιγράφω ἢ ἱστορῶ. Ἀλλὰ τὴν περὶ τὰ παραμύθια σπουδὴν θανάμειθα νὰ κλέσωμεν, μικρὸν μεταβάλλοντες τὸν ἕρον τοῦ G. Paris, παραμυθογραφίαν.

3) Ὁ γνωστότατος καὶ ἐμβριθέστατος ἔρευνητῆς τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας καθηγητῆς κ. Bernhard Schmidt ἐν ἐπιστολῇ του λέγει μεταξὺ ἄλλων περὶ τοῦ ἕρου τούτου τὰ ἑξῆς: «Ὁ ἕρ' ἡμῶν τὸ πρῶτον εἰστέλει τεχνικὸς ἕρος: **λαογραφία** μοὶ φαίνεται εὐστοχότερον ἐκλελεγμένως, καὶ καταλληλότερος ἄμα νὰ πολιτογραφηθῆ καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας. Τὴν δὲ εἰστέλλομαι καὶ πρὸς ἡμῖν τῆς ἀγγλικῆς λέξεως *folklore* οὐδέποτε ἐνέκρινα, ἀλλ' ἀπέφυγον πάντοτε τὴν λέξιν ταύτην, καθὼς καὶ ὁ ἀποθανὼν φίλος μου Reinhold Köhler. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἕρος *Volkskunde*, οὗ ὑμεῖρα ἐπικράτει ἐν Γερμανίᾳ ἢ χρεῖται, φαίνεται μὲ ἐπίσης εὐστοχος» (Λαογραφ. Α' 427).

ἡ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ἱστορικῶς καὶ γεωγραφικῶς καθωρισμένης· καὶ καταλέγει εἰς τὰ ὑπὸ ταύτης ἐξεταζόμενα θέματα πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὴν φυσικὴν σύστασιν τοῦ λαοῦ, ἦτοι τὸν σκελετὸν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κρανίου, τοὺς μύς, τοὺς χαρακτήρας τοῦ προσώπου (καὶ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν τριχῶν)· ἔπειτα τὴν τροφὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν παρασκευὴν αὐτῆς, τὸν ὄπλισμόν, τὰς ἀσκήσεις κτλ. καὶ καθόλου θέματα, περὶ ἃ ἀσχολοῦνται ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ἐθνογραφία καὶ ἄλλαι ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι.

Ἡ τοιαύτη εὐρυτάτη καὶ ἀόριστος ἐκδοχὴ τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας δὲν ἐγένετο ἀσπαστή, καὶ ὀλίγοις ἐπὶ τῶν δακτύλων ἀριθμοῦμενοι εἶναι οἱ λαογράφοι, οἱ περιλαβόντες εἰς τὰς ἐρεῦνας αὐτῶν παντελῶς ἀλλότρια θέματα, συμφώνως πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς γερμανιστοῦ Weinhold διατυπωθὲν διάγραμμα. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τοιαύτης ἐπιβολῆς εἰργάσθησαν, καὶ ὅσοι ἀντιθέτως ἐσμίχρυναν τὴν περιοχὴν τῆς λαογραφίας, περιορίσαντες αὐτὴν εἰς ἀπλὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἐν τῇ παρόντι σφζομένων περιλειμμάτων τοῦ παρελθόντος ¹⁾, συνετέλεσαν ἐπίσης μετὰ τῶν διάφορον ἀντίληψιν τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας ἐχόντων εἰς τὴν κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα δεκαετηρίδας παρατηρουμένην θαυμαστὴν ἀκμὴν τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν, ἐξ ὧν μεγίστην προσπορίζοντα· ὠφέλειαν ἢ ἐπιστήμη τῶν θρησκευτῶν, ἢ ὁμαδικὴ ψυχολογία, ἢ κοινωνιολογία, ἢ ἐθνογραφία, οὐχ ἦκιστα δὲ καὶ ἡ γλωσσολογία, ἡ φιλολογία, ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ ἱστορία. Διότι αἱ ἀμφιλογίαι περὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν ἐλαχίστην ἔχουσιν ἐπήρειαν περὶ τὴν πρόοδον αὐτῶν, ἄλλως δὲ τοσαῦτα ἐγράφησαν καὶ καθημερινῶς συζητοῦνται περὶ τῆς ἐννοίας, τῆς περιοχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς λαογραφίας, ὥστε βεβαϊότατον φαίνεται ὅτι ταχέως καὶ τὰ ἕρια αὐτῆς εὐκρινῶς θὰ διαγραφῶσι καὶ αἱ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας σχέσεις καὶ διαφοραὶ θὰ διακριθῶσι σαφέστερον.

Ἀναγραφὴν τῶν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ τῆς μεθόδου τῶν λαογραφικῶν μελετῶν γραφέντων εὕρισκει ὁ ἀναγνώστης ἐν τέλει. Εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ κριτικὴν ἐξέτασιν τούτων δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐνδιατρίψωμεν. Ἀλλ' ἡ σύστασις Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς εταιρείας, φιλοτιμουμένης ν' ἀποδῇ κοινὴν πνευματικὴν ἐστία τῶν Ἑλλήνων λαογράφων καὶ ἡ ἐκδοσις ὑπὸ ταύτης περιοδικοῦ συγγράμματος, περιλαμβάνοντος λαογραφικὰς συλλογὰς καὶ πραγματείας, ἐπιβάλλει, νομίζομεν, τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποδείξωμεν δι' ὑποτυπώσεως τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας, ὡς ἀντιλαμβανόμεθα αὐτό, τὴν ἡμετέραν γνώμην περὶ τοῦ λυσιτελεστέρου τρόπου τῆς προαγωγῆς αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰς κατὰ παράδοσιν διὰ λόγων πράξεις ἢ ἐνεργειῶν ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ· τὰς ἐκδηλώ-

1) *Alfr. Nutt*, Presidential Address (Folk-lore 1898 σ. 31).

σεις δηλαδή εκείνας, ὧν ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος, μὴ προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ὑπερόχου τινὸς ἀνδρός, αἵτινες κατ' ἀκολουθίαν δὲν οφείλονται εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν μόρφωσιν, καὶ ἐκείνας, αἵτινες εἶναι συνέχεια ἢ διαδοχὴ προηγηθείσης κοινωνικῆς καταστάσεως ἢ εἶναι μεταβολὴ ἢ παραφθορὰ ἄλογος ἐλλόγων ἐκδηλώσεων τοῦ βίου ἐν τῷ παρελθόντι. Συνεξετάζει δ' ἀναγκαίως καὶ τὰς μὴ ἐμπορευομένας μὲν ἀμέσως ἐκ τῆς παραδόσεως ἐκδηλώσεις τοῦ βίου, ἀλλ' ἀφομοιούμενας ἢ συναπτομένας στενωῶς πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν.

Ἡ ἐπικρατοῦσα παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν λαογράφων γνώμη εἶναι, ὅτι ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ ὄχλου (vulgus in populo), μελετῶσα ἰδίως τὰς ἀνηκούσας οὐχὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ τῷ ὄχλῳ (vulgo) πρωτογενεῖς παραστάσεις. Ἀλλὰ τίνα τὰ διακρίνοντα τὸν ὄχλον ἀπὸ τοῦ λαοῦ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα; Οἱ ἀποτελοῦντες ἐν προηγήματι εἰς τὸν πολιτισμὸν χώραις τὸν ὄχλον δὲν διαφέρουσι, λόγῳ μορφώσεως, τῶν ἀνωτάτων κοινωνικῶν τάξεων ἄλλων χωρῶν ἀπολιτίστων, ἀκόμη δὲ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ πολλὰκις χώρα ὁ ὄχλος τῆς σήμερον εἶναι ὁ λαὸς τῆς χθές. Εὐστόχως δ' ὁ ἡμέτερος Λασκαράτος ὤρισε τὸν ὄχλον, λέγων ὅτι δὲν εἶναι ὅσοι φοροῦν σκούφια ἢ ψηλὸ καπέλλο, ἀλλ' ὅσοι ἀποκάτω σὲ σκούφια ἢ σὲ ψηλὸ καπέλλο κρύβουν λίγο μυαλὸ καὶ πολλὰς πρόληψαις. Ἡ ἀποφυγὴ τῆς τελέσεως γάμων κατὰ μῆνα Μάιον, ἐκ φόβου ἀναποφεύκτων συμφορῶν, ἢ τῆς παρουσίας δεκατριῶν συνδαιτυμόνων εἰς τὴν τράπεζαν, ἢ ἀγωνία ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ἀλατοδόχης ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἢ σπουδὴ πρὸς θραῦσιν τοῦ κελύφους τοῦ βροφηθέντος αὐγοῦ, καὶ ἀνάριθμα ἄλλα τοιαῦτα ὑπάγονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λαογραφίας, ἀν καὶ ἰδιάζουσι προπάντων εἰς τὰς τάξεις τῶν εὐπαιδευτῶν.

Ὅθεν ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰ κατὰ παράδοσιν λεγόμενα ἢ γινόμενα. Ἄλλων ἐκ τούτων ἡ ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος ἢ δυσεξερευνητος, ἐνίοτε δὲ φέρει τὸν τύπον ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. «Ὀλόκληρον στρῶμα», λέγει ὁ Albr. Dieterich ¹⁾, «θηρσκευτικῶν διανοημάτων, θηρσκευτικῶν παραστάσεων» καὶ θηρσκευτικῶν νομίμων ἔχει σχηματισθῆ ἐν τῇ προϊστορικῇ περιόδῳ τοῦ βίου ἐκάστου λαοῦ, τούτων δὲ οὐδεὶς ἐρευνητὴς οὐδὲ κἀν ν' ἀποπειραθῆ «τολμᾷ ν' ἀνακαλύψῃ τὸν πρῶτον εἰσηγητήν. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν καθαρισμὸν τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, εἰς τὰ σχήματα τῶν πρώτων κοινωνικῶν ὀργανώσεων, καὶ εἰς σειρὰν ὄλγην δημιουργημάτων εἰς ἔμμετρον ἢ πεζὸν λόγον, τὰ ὅποια καλοῦμεν ᾄσματα καὶ παραμῦθια καὶ παραδόσεις». Ἄλλων πάλιν ἡ ἀρχὴ εἶναι γνωστὴ καὶ εὐρίσκεται εἰς κοινωνικὴν κατάστασιν προηγηθείσαν τῆς ἐνεστώσης ἀμέσως ἢ ἐν χρόνῳ ἀφεστῶτι. Ταῦτα, καίπερ δυσαρμολογῶντα πρὸς τὰς ἰδέας ἢ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐνεστώσης κοι-

1) Ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde τ. I σ. 175.

ωνομικῆς καταστάσεως, διατηρήθησαν διὰ τὴν δύναμιν τῆς συνηθείας, διατηρήσαντα καὶ τὸν λόγον καὶ τὴν σημασίαν, ἅτινα ἀνέκαθεν εἶχον.

9 Ἄλλα δ' ὅμως εἶναι μὲν λείψανα προγενεστέρων περιόδων, ἀλλ' ἐκλιπόντες τοῦ λόγου, δι' ὃν ὑπῆρχον ἐν τῇ παρελθόντι, ἐσώθησαν παρ' ἡμῖν παραλόγως καὶ ἀκατανοήτως, προκαλοῦντα τὴν ἀπορίαν αὐτῶν πρωτίστως τῶν ἐμμενόντων εἰς ταῦτα, οἵτινες ἀναγκάζονται παντοίας νὰ ἐκφέρωσιν εἰκασίας πρὸς ἐξήγησιν. Βαθέως ἐρριζωμένα, εἶναι δυσαπόσπαστα ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ βίου, ὡς τὰ θαλάσσια κογχύλια τὰ ἐκ προτέρων γεωλογικῶν περιόδων προσκεκολλημένα εἰς τοὺς βράχους τῶν ὄρεων. Τοιαύτη εἶναι παραδείγματος χάριν ἡ συνήθεια τῆς μὴ τελείσεως γάμων κατὰ τὸν μῆνα Μάιον, ἣτις λόγον ἔχει θρησκευτικᾶς δοξασίας τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων. Ὁ Ἄγγλος ἐθνολόγος Edward Tylor ὠνόμασε ταῦτα survivals in the culture, οἶονεὶ ἐγκαταλείμματα, καὶ ἔθεσε τὸν νόμον τῆς ἐπιβιώσεως πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου (1869). Περιλαμβάνει δ' εἰς τὰ ἐγκαταλείμματα πάντα καθόλου τὰ λείψανα παρωχημένων πολιτισμῶν, ἀλλ' ὀρθότερον νομιζομεν εἶναι νὰ διακριθῶσι τούτων καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς ἄλλην κατηγορίαν, ἥσα οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἔκτροπον, διατηροῦντα τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, καὶ δυνάμενα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μερικὴ ἀλλ' ἀδιάσπαστος ἐξακολούθησις προτέρου βίου.

Διὰ τὴν μεταβολὴν τῶν ἔρων τοῦ βίου καὶ τὴν ἀγνοιαν τοῦ λόγου αὐτῶν, τὰ ἐγκαταλείμματα συνήθως παρουσιάζονται ὑπὸ τύπον διαφέροντά πως τοῦ ἀρχαίου, τὰς δὲ διαφοράς, εἴτε μεταβολαὶ εἴτε παραφθοραὶ τούτου εἶναι, καὶ τὰς αἰτίας, ἐξ ὧν προήλθεν, ἀπόκειται εἰς τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν νὰ ἐξεύρη καὶ καθορίσῃ.

Γ'

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ δύο τρόπους, διὰ λόγου καὶ διὰ πράξεων ἢ ἐνεργειῶν, γίνονται αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, διττὴ εἶναι καὶ ἡ ἐργασία τοῦ λαογράφου, συνισταμένη εἰς καταγραφήν καὶ εἰς περιγραφήν. Καὶ καταγράφει μὲν τὴν προφορικὴν παράδοσιν, τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, περιγράφει δὲ τὰς κατὰ παράδοσιν πράξεις ἢ ἐνεργείας.

Ἐν συνοπτικῇ διαγράμματι καταλέγμεν ὧδε τὰ κυριώτατα θέματα, περὶ ἃ ἔχει ν' ἀσχοληθῇ ὁ Ἕλλην λαογράφος.

Τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου.

10 1) Ἄσματα. Πλὴν τῶν λυρικῶν, ἐπικῶν, θρησκευτικῶν, σατιρικῶν καὶ ἀστείων ἢ ἀοείμων, καὶ τῶν εἰς τεταγμένης ἡμέρας ἢ περιστάσεις ἄδομένων (λ. χ. κάλανθα, τοῦ Λαζάρου, θρῆνοι τῆς μεγάλης ἐβδομάδος, χελιδονίσματα, ἄσματα ἐπιλεγόμενα ἐν τισι παιδιαῖς, τραγούδια τῆς περπερού-

νας, τοῦ κλήδονα, τῆς αἰώρας, γαμήλια, μοιρολόγια,) συμπεριλαμβάνονται εἰς ταῦτα τὰ δραματικά παίγνια, τὰ παιδικὰ ἄσματα (τὰ ὑπὸ παιδῶν ἢ πρὸς παιδιά ἀδόμενα ἢ λεγόμενα) καὶ τὰ ἐργατικά (οἶον ἐρετικά, μυλικά κττ.), τὰ σκοποῦντα τὸν διὰ τοῦ ρυθμοῦ κανονισμόν τῶν κινήσεων τοῦ ἐργάτου ἢ ἀπλῶς τὴν διὰ τοῦ ἄσματος ἀνακούφισιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐργασίαν.

2) Ἐπιφῶδι (ζῶρκια, γητέματα, γητεῖαις, γηθειαις).

3) Αἰνίγματα (νοιώσματα, βρετά, παράγκουλα, παρτσάφαρα, παραμύθια, καστράκια) καὶ λογοπαίγνια. Αἰνιγματώδη παραμύθια. Παιγνιώδεις ἢ παρηχητικαὶ ἀποκρίσεις. Γλωσσοδέται (καθαρογλωσσήματα).

4) Εὐχαί, χαιρετισμοί, προπόσεις, κατάραι, ὄρκοι, βλασφημίαι, μετὰ περιγραφῆς τῶν πράξεων ἢ κινήσεων, μεθ' ὧν ἐνίστε συνεκφέρονται. (Ἐνταῦθα ἀνάγονται καὶ τὰ ἀναθέματα, ἢ ἐπισώρευσις λίθων).

5) Παροιμίαι, μετὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν καὶ καταγραφῆς τῶν μύθων, εἰς οὓς ἐνίστε ἀναφέρονται.

6) Μῦθοι.

7) Εὐτράπελοι διηγήσεις (ἐν αἷς καὶ τὰ περιπαίγματα χωριῶν).

8) Παραμύθια.

9) Παραδόσεις, ἦτοι μυθώδεις διηγήσεις, πιστευόμεναι ὡς ἀληθεῖς, ἀναφερόμεναι δὲ εἰς τόπους ἢ πρόσωπα, εἰς οὐράνια σώματα, εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τοὺς ἁγίους, εἰς δαιμόνια καὶ εἰς ἄλλα φανταστικά ὄντα.

10) Ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ αἱ λέξεις καὶ αἱ φράσεις, δι' ὧν δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι, προλήψεις τοῦ λαοῦ, τὰ ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ, ἢ αἵτινες ἀπομνημονεύουσιν ἱστορικά συμβάντα ἢ ὠρισμένας τινὰς περιστάσεις, ἐκ τούτων προελθοῦσαι. Παραδείγματα: Ὄνόματα (βαπτιστικά, οἰκογενειακά), παρωνύμια, τοπωνυμίαι, ὀνόματα ὠρῶν τοῦ ἔτους, μηνῶν, ἡμερῶν· ὀνόματα προσωπικὰ γάτων, κυνῶν, ἵππων, βοῶν καὶ ἄλλων οἰκογενῶν ζώων· παρωνύμια ζώων (λ. χ. Νίκος ἢ κύρ Μέντιος ὁ ὄνος, κύρ Νικολὸς ὁ λύκος, κυρά Μαριά ἢ ἀλώπηξ)· ὀνόματα προσωπικὰ ἔπλων, σκευῶν, οἰκήσεων, πλοίων, λέμβων· εὐφημισμοὶ (περιφράσεις ἢ μετωνυμίαι ἢ μετονομασίαι ἢ ἀντιφράσεις ἐπιφῶδων ὀνομάτων)· ὀνόματα ζώων καὶ φυτῶν, ὑπεμφαινόντα παραδόσεις ἢ δοξασίας ἢ δεισιδαιμονίας. Ὄνόματα ὀργάνων καὶ ἐργαλείων, καὶ τῶν μερῶν ἐκάστου ἰδίᾳ. Λέξεις ἐπιτηδευματικά, αἱ εἰς ἐκάστην τέχνην ἢ ἀσχολίαν ἰδιάζουσαι. Κορακιστικά. (Μυστικὴ συνθηματικὴ γλῶσσα, διὰ χρήσεως καινοτρόπων λέξεων ἢ διὰ μεταβολῆς τῆς σημασίας λέξεων ἢ διὰ παρεμβολῆς ἀσχημῶν συλλαβῶν εἰς τὰς λέξεις). Ὄνόματα ἐνδυμάτων καὶ τῶν μερῶν ἐκάστου ἰδίᾳ. Ἐπιφθέγματα (ποιμεικὰ. ζευγγλατικά, ἀγωγιατικά κτλ., φωναὶ ὀδηγητικά ζώων). Μιμήσεις φωνῶν ζώων. Λέξεις σχηματισθεῖσαι ἐκ τινος περιστάσεως (λ. χ. μοσχομάγκα, τραμπούκος).— Μεταφραὶ καὶ ἄλλαι τροπικαὶ φράσεις, ὑπεμ-

φαίνουσαι μυθοπλαστικήν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅσον προσωποποιίας τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀψύχων καθόλου.

Αἱ κατὰ παράδοσιν πράξεις ἢ ἐνέργειαι.

1) Ὁ οἶκος. Μέρη τοῦ οἴκου, δάιατα ἐν αὐτῷ, σκεύη, καὶ ἐπιπλα. Ἰδιόρρυθμοι οἰκήσεις (ποιμενικαὶ καλύβαι, πετραῖαι, λιμναῖαι οἰκήσεις).

2) Τροφή. Τὰ συνήθη καὶ ἰδιάζοντα εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐδέσματα. Τακτὰ ἐδέσματα κατὰ τινὰς ἡμέρας (ὅσον χρυστόψωμα, λαμπριάτικαὶ κουλλούραις, κόκκινια αὐγά, ἐδέσματα συνηθιζόμενα ἰδίως εἰς τινὰς ἐορτάς). Ἀποχή ἀπὸ τινῶν ἐδωδῶν ἀπόλυτος ἢ ἐπιβαλλομένη ἐν τακτῷ χρόνῳ (πλὴν τῶν θρησκευτικῶν νηστειῶν) ἢ εἰς τινὰς ἀνθρώπους (ὡς ἡ ἀπαγόρευσις τῆς βρώσεως ὀφθαλμοῦ ζῆου εἰς τὸν ἔχοντα ἓνα μόνον ἀδελφὸν κτ.). Δοξααῖαι περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν τροφῶν ἐπὶ τοῦ ἐσθίουτος (λ. χ. ὅτι τινὰ τῶν ἐσθιομένων μελῶν ζῆων ἐνισχύουσι τάντίστοιχα μέλη τοῦ ἐσθίουτος, ὅσον ἐτι ἡ γλῶσσα καθιστᾷ αὐτὸν εὐφραδῆ, ὅτι, κατὰ τὰς διηγήσεις παραμυθίων, τὸ ἦπαρ ὄρνιθος τινος ἀποδεικνύει καρδιογνώστην τὸν γευθέντα αὐτοῦ). Ἐδέσματα ἀποτρεπτικὰ κακῶν.

3) Ἐνδύματα, κόμμωσις, καλλωπισμός.

4) Κοινωνικὴ ὀργάνωσις. Ἐθιμα συναφῆ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς κοινότητος ἢ εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς κοινοτικῆς περιουσίας. Ἐθιμα | τεκμηριω-
12 οὔντα προτέραν κατὰ πατριᾶς διαίρεσιν τοῦ χωρίου. Κοινωνικαὶ σχέσεις (συμμετοχὴ ξένων εἰς οἰκογενειακὰς ἐορτάς, ἐπισκέψεις, κοινωνικὴ ἐθιμοτυπία, συμπόσια, ξενία). Ὁ βίος ἐν τῇ ξενιτείᾳ. Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῷ οἴκῳ. Ἰδιαι κοινωνίαι : Ἀδελφοποιοί. Κλέφταις. Ληστρικὰ νόμιμα. Σχέσεις τῶν ἐργοδοτῶν πρὸς τοὺς ἐργάτας, τῶν ὑπηρετῶν πρὸς τοὺς κυρίους.

5) Τὸ παιδίον. Ἐθιμα, δοξααῖαι, δεισιδαιμονίαι κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνην, τὴν γέννησιν, τὴν λοχείαν. Αἱ φροντίδες περὶ τῶν νεογνῶν. Τὰ ἔκθετα. Τὰ κατὰ τὴν βάπτισιν. Τὰ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν. Σχολικὰ ἔθιμα. Τὰ τῆς ἐπαγγελματικῆς μαθητείας (καρφάδες, μούσοι κλπ). Παιδικὴ γλῶσσα.—Ὡς ἐπίμετρον δύναται νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα καὶ ἐξέτασις τῶν δημοδῶν βιβλίων.

6) Γαμήλια ἔθιμα.

7) Ἐθιμα κατὰ τὴν τελευτήν. Κηδεῖα, τάφοι, πένθη, μνημόσυνα.

8) Βίος. Γεωργικὸς βίος (ἔθιμα κατὰ τὴν σποράν, κατὰ τὸν θερισμόν, τὸν τρυγητὸν κλπ.) Ποιμενικὸς βίος (ἰδιάζοντα ἔθιμα εἰς τοὺς ποιμένας καὶ μάλιστα τοὺς νομάδας). Στρατιωτικὸς βίος, ναυτικὸς, ἀλιευτικὸς, κυνηγετικὸς. Βιομηχανικὰ ἐπιτηδεύματα. Μεταλλευταί. Γυναικεῖα ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα.

9) Δίκαιον. Ἰδέαι τοῦ λαοῦ περὶ δικαίου καὶ νομικῶν σχέσεων. Τοπι-

καὶ συνήθειαι τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου¹). (Μάλιστα ἀξίαι μελέτης εἶναι συνήθειαι τινες ὅπως ἰδιόζουσαι, ὡς λ. γ. αἱ ἐπιχωριάζουσαι ἐνιαχοῦ περὶ τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ καὶ τῆς μονογενοῦς κόρης, τοῦ κανακάρη, καὶ τῆς κανακάρισσας). Υἱοθεσία. Ἀποκλήρωσις. Ἔθιμα κατὰ τὴν σύναψιν ἢ ἐκτέλεσιν συμβάσεων, ἀρχαιότροπα ἔθιμα πρὸς βεβαίωσιν νομικῆς καταστάσεως, ὡς τῆς πτωχεύσεως. Σημεῖα κυριότητος (λ. γ. τὸ χάραγμα τῶν ὄτων τῶν ποιμνίων, τὸ χάραγμα ἐπὶ τῶν γλουτῶν ἵππων, ὡς τὰ σήμαντρα ἢ σφραγίδες παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, σημεῖα διὰ χρώματος κτλ.). Ἐγγραφα πιστοποιούντα συμβάσεις, προικοσύμφωνα. Ποινὰι (πόμπιωμα, κουρά, σχολικαὶ ποινὰι, φάλαγγας). Λαϊκὰ δικαστήρια (π. γ. ἐν Ὀλύμποις τῆς Χίου κατὰ τὰς ἀπόκρεως).

10) Λατρεία. Δημῶδεις δοξασίαι περὶ θεοῦ καὶ περὶ ἁγίων καὶ περὶ 13 τῆς ἐπενεργείας αὐτῶν εἰς τὰνθρώπινα πράγματα. Ἐπικλήσεις (ἐπίθετα) αὐτῶν. Θαυμάσιαι βοήθειαι καὶ θεραπείαι. Εἰκόνες. Ἐγκοίμησις ἐν ἐκκλησίαις. Ἀγιάσματα. Θυσίαι καὶ προσφοραὶ (προσφοραὶ ἐνιαχοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνθέων, καρπῶν ἐν τακταῖς ἡμέραις). Ἀπαρχαί. Εὐχαὶ καὶ ἀναθήματα (τάματα). Πομπαί. Πανηγύρεις. Ἔορταί (ἰδιόζοντα ἔθιμα εἰς τινὰς ἑορτάς, μάλιστα κατὰ τὸ δωδεκάημερον, τὰς Ἀπόκρεως, τὸ Πάσχα). Ἔορταί μὴ ὀρισμέναι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας (ὡς ἡ πρώτη Μαΐου) καὶ ἔθιμα κατὰ ταύτας. Ἐορτὴ τῶν θερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου (τ' ἄη Γιαννιοῦ τοῦ Λιοτροπιοῦ), πυραὶ κατ' αὐτάς. Πυραὶ κατ' ἄλλας ἡμέρας (τὰ Θεοφάνια, τὸ Πάσχα [Ἰούδας], τὴν ἑβδομάδα τῆς τυροφάγου, τοῦ ἁγίου Ἡλία, τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου). Ἀκοίμητοι λύχνοι, καινούργιο φῶς. Ὀργιαστικὴ λατρεία (Ἀναστενάρια, Καλόγηραι ἐν Θράκῃ). Καθαρμοί.

11) Δημῶδης φιλοσοφία. Δοξασίαι περὶ ψυχῆς. Περὶ τῶν μετὰ θάνατον. Φυσιολογικαὶ δοξασίαι. Ἐνέργειαι σύμφωνοι πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας.

12) Δημῶδης ἰατρικὴ. Ἰατροσόφια. Ἰατροὶ καὶ ἰάτραιναι. Ἰατροὶ τῆς κοινότητος. Χρήσις ἱαματικῶν βοτανῶν, τρόποι τῆς συλλογῆς αὐτῶν. Ἐνέργεια μελῶν, δέρματος, τριχῶν, ὀνύχων ζώων. Ἰαματικὴ δύναμις μετάλλων καὶ λίθων. Σκευασία φαρμάκων. Θεραπευτικὴ. Θεραπεία κατὰ τὸ ἔμειον ἢ ἀνάλογον. Θεραπεία κατὰ τὸ δόγμα ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται. Θεραπεία ἀνυπάρκτων νόσων καὶ κακώσεων (γύρισμα τοῦ ἀφαλοῦ, σήκωμα τῶν νεφρῶν κττ.). Διαιτητικὴ. Χειρουργικὴ. Κτηνιατρικὴ.

1) Ἐπίσημος συναγωγὴ τῶν ἐλληνικῶν τοπικῶν συνθηθειῶν ἐγένεν ἐπὶ τῆς Ἀντιδοσειείας. Βλ. *Maurer das griechische Volk, Heidelberg 1835* τ. I σ. 111—5. 212—279.—Λ. Χρυσανθοπούλου Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνθηθειῶν ἐξ ἐπισήμων πρὸς τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἀπαντήσεων. Ἄθ. 1853. Αἱ τοπικαὶ συνήθειαι τῆς Σύρου καὶ τῆς Θήρας εἶχον ἐπὶ τουρκοκρατίας κεινὴ συναινέσει καθορισθῆναι καὶ ἐγγράφως.

13) Μαντική. Διάφερα εἶδη μαντικῆς. Φυσιογνωμικά. Παλμοί. Κλήδονες. Ἀπαντήματα. Οἰωνοί. Ὀνειρα. Μαντικὴ δι' ὀργάνων: Ὠμοπλατοσκοπία, πυρομαντεία, μολυβδομαντεία, αὐγομαντεία, κλειδομαντεία, κοσκινομαντεία κτλ. Μαντικὴ εἰς τακτὰς ἡμέρας ἢ περιστάσεις. (Πρωτοχρονιά, κλήδονας, ἀπόκρως, ἑορτὴ ἀγ. Ἀνδρέου, ἀρμυροκουλλοῦρα).

14) Ἀστρολογία. Ἐπήρεια οὐρανίων σωμάτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ζῳδία. Ἀποφράδες ἡμέραι. Μερομήνια. Δρίμιας. Δοξασίαι περὶ ἀριθμῶν. Μετεωρολογικαὶ δοξασίαι.

14 15) Μαγεία. Μάγοι καὶ μάγισσαι. Μαγικά βιβλία, σκευὴ καὶ ὄργανα. Μαγικαὶ πράξεις. Ἄγγελοι καὶ δαίμονες ἔφοροι τῶν ἡμερῶν καὶ τῶν ὥρων τοῦ ἡμερονυκτίου. Ἐξορκισμοί. Λεκανομαντεία, χειρομαντεία, χαρτομαντεία. Φίλτρα, κατάδεσμοι. Στοιχείωσις οἰκοδομῶν.

16) Μαγικὰ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν ἢ πρὸς εὐδαιμονίαν. Μαγικὰ συνήθειαι ἐν ἀνομβρίᾳ. (Περπερῶνα, κατακλυσμοὶ κτλ.). Περίαπτα. Προδασκάνια. Κατόρυξις ἀσθενειῶν, δίωξις αὐτῶν, ἐγκατάλειψις τῆς ἀσθενείας ὑπὸ τοῦ ἀσθενοῦς ἐν τόπῳ τινί. Δεισιδαιμονίαι κατ' ἀναλογίαν ἢ ὁμοίότητα ἢ διαφορὰν ἢ ἀντίθεσιν.

17) Παιδιαὶ καὶ ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα.

18) Χοροὶ καὶ μουσικὴ αὐτῶν. Μιμική, νεύματα χειρονομίαι, ἔννοιαι αὐτῶν.

19) Μουσικὴ καὶ μουσικὰ ὄργανα. Μεγίστη εἶναι ἢ ἀξία τῆς ἀκριβοῦς καταγραφῆς (εἰ δυνατόν διὰ τῆς κοινῆς παρασημαντικῆς, ἄλλως διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς) τῶν μελωδιῶν τῶν δημοδῶν ἀσμάτων. Ῥυθμική.

20) Καλλιτεχνία. Γλυπτικὴ (ἑοχνογλυφία), γραφικὴ. Ποικιλικὴ (ἢ ποικιλικὴ ἰδίᾳ τῶν ἐνδυμάτων, γλυπτὰ ἢ γραπτὰ κοσμήματα ἐπίπλων, ὀργάνων, οἰκοδομῶν). Αἰσθητικὴ τῶν χρωμάτων καὶ τῶν σχημάτων.

Δ'

Ἐκ τοῦ διαγράμματος τούτου, τὸ ὁποῖον συνετάξαμεν ἀποβλέποντες κυρίως εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, λαμβάνει ἕκαστος ἔννοιάν τινα τῶν θεμάτων, περὶ τὰ ὅποια δύναται ν' ἀσχοληθῇ ἢ ἑλληνικὴ λαογραφία. Καὶ μόνη ἢ καταγραφὴ τῶν μνημείων τοῦ λόγου καὶ ἢ περιγραφὴ τῶν ἡθῶν καὶ ἑθίμων καὶ δοξασίων ἐπαρκοῦσιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην. Ἄν δέ τις ἐπιθυμῇ νὰ ἐγκύψῃ βαθύτερον εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συλλεχθέντων, ἔχει τότε νὰ ἐξετάσῃ: Α') Τίνα ὅμοια ἢ συγγενῆ μνημεῖα ἢ φαινόμενα παρατηροῦνται παρὰ τῷ λαῷ, καὶ Β') ἂν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς παρατηροῦνται ταῦτά ἢ παραπλήσια. Μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν ταύτην δύναται δι' ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως νὰ προσπαθῆσιν νὰ καθορίσῃ τὰς διαφορὰς μεταβολὰς, τὰς ὁποίας εἰς διαφορὰς χρόνους καὶ τόπους ὑπέστη τὸ ἐξεταζόμενον καὶ ν' ἀνεύρῃ τὴν προέλευσιν καὶ

τὸν λόγον αὐτοῦ. Τῆς ἐργασίας δ' ὅμως ταύτης τὰ πορίσματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ἀσφαλῆ, ἂν δὲν προηγήθῃ ἡ συγκριτικὴ ἐξέτασις, ἢ ἂν ἐγένετο αὕτη ἀτελῶς. Τὰ ἕμοια μνημεῖα συμπληροῦσιν ἄλληλα, καὶ πολλάκις λεπτομέρειά τις εἰς ἓν μόνον παρατηρηθεῖσα παρέχει τὸν μίτον, τὸν ὀδηγοῦντα εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνεῖαν πάντων τῶν εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνηκόντων. Καὶ ἡ ἀτελής δὲ σύγκρισις ἐπίσης δύναται νὰ παραπλανήσῃ, διότι ἐνδέχεται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπλῶς εἶναι σταθμὸς διάμεσος. Οὕτω λ. χ. εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα θὰ καταλήξωμεν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων, ἂν παρορῶντες τὰς καππαδοκικὰς καὶ ποντικὰς παραλλαγὰς ἀποβλέψωμεν εἰς μόνας τὰς κυπριακὰς ὡς ἐπίσης ἀνακριθεῖ πορίσματα περὶ βρωμουνικῆς προελεύσεως τοῦ περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης ἄσματος συνήγαγον οἱ περὶ τούτου πραγματευθέντες ἕνεκα τῆς ἀγνοίας πολυαριθμῶν ἐλληνικῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος καὶ παλαιωτάτων παραδόσεων ¹⁾).

Κατὰ ταῦτα τὸ ἔργον τῆς συλλογῆς δύναται νὰ χωρισθῇ τοῦ τῆς περαιτέρω σπουδῆς τῶν συλλεγομένων, ὃ δ' ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ καταγράφας μνημεῖόν τι τοῦ λόγου, ἢ ἐξ ἀμέσου παρατηρήσεως ἀντιληφθεὶς καὶ σημειώσας φαινόμενόν τι τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀδυνατῶν δ' ἕνεκα ἐλλείψεως βοηθημάτων ἢ μὴ εὐκαιρῶν νὰ ἐξετάσῃ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ ἐγνωσμένα, δὲν πρέπει νὰ ἐνδοιάξῃ περὶ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν. Πάντως ἢ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως ἐπιστημονικὴ ὠφέλεια εἶναι μεγάλη, διότι διὰ τῆς συναγωγῆς ὅσον ἔνεστιν ἀφθονωτάτου λαογραφικοῦ ὕλικου ἀκριθέστερον γνωρίζεται ὁ βίος τοῦ λαοῦ, διαφωτίζονται πολλὰ ζητήματα καὶ ἐπιλύονται ἀπορήματα καὶ ἀμφιβολίαι. Οὐδ' ὁ φόβος ἐπαναλήψεως γνωστῶν ἢ προεκδεδομένων ἐμποδίζει τὴν δημοσίευσιν. Ὁ εὐσυνειδήτως ἐργασθεὶς καὶ ἀμέσως παρὰ τοῦ λαοῦ παραλαβὴν τὴν ὕλην ἄς εἶναι βέβαιος ὅτι ὅπωςδήποτε νέον ¹⁶ τι καὶ ἄξιον λόγου θὰ συνεισφέρῃ. Τὰ αὐτὰ γλωσσικὰ μνημεῖα παρουσιάζουσι πάντοτε σπουδαίας παραλλαγὰς, διότι ὁ ἐπαναλαμβάνων τὸ αὐτὸ μνημεῖον ἀνεπιγνώστως μεταβάλλει ἐν τισι τούτοις, προσθέτων τι τῆς ἰδίας ἀτομικότητος ἢ παραλείπων ἐξ ἀμνημοσύνης ἢ ἐξ ἀποδοκιμασίας ἢ τροποποιῶν ὅπως τὸ ἀποκαταστήσῃ συμφωνότερον πρὸς τὸ γλωσσικὸν καὶ καλλιαισθητικὸν συναίσθημα αὐτοῦ. ²⁾ Ἀλλὰ καὶ ἂν αἱ παραλλαγαὶ δὲν εἶναι

1) *L. Sainéan*, ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1902 τ. 45 σ. 359-396. Ὁ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον πραγματευθεὶς διὰ βραχέων περὶ τοῦ ἄσματος *K. Dieterich* (ἐν *Zeitschrift d. Vereins f. Volksk.* 1902 σ. 150-2), ἂν καὶ μόνον ὁ παραλλαγὰς ἐλληνικὰς τοῦ ἄσματος ἐγίνωσκεν, ἀνεγνώρισεν ὀρθῶς ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἄσμα εἶναι τὸ παλαιότερον καὶ ὅτι ἐκ τούτου προήλθον τὰ βρωμουνικὰ, σλαβικὰ καὶ ἀλβανικὰ. Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ ἐλληνικαὶ παραλλαγαὶ, ὅσας τοὐλάχιστον ἐγὼ γινώσκω, δὲν εἶναι πέντε, ἀλλ' ὑπὲρ τὰς τεσσαράκοντα. [Ἐν ταῖς Ἐκλογαῖς ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ 1914 ἀναφέρονται 48 παραλλαγαὶ, ἔκτοτε δ' ἐγίναν γνωσταὶ καὶ ἄλλαι πολλαί.]

2) Ἐπιθυμοῦμαι, ὅτι πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἐν Λαρίᾳ, ὅπου ὑπηρετοῦν εἰς τὸν

σπουδαίαι, καθορίζεται δ' ἔμως διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἢ διὰ δόσεις αὐτοῦ, καὶ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον ἐπίσης· διότι δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ γνωσθῇ δημοτικόν τι, ἄσμα λ. χ. ἢ παροιμία τις, ἀλλ' ἔχει σημεῖσιν καὶ νὰ ὀρίσθῃ ποῦ φέρεται, ἂν εἶναι γενικὸν καὶ πασίγνωστον ἢ ἐπιχωριάζει μόνον εἰς ἕνα τόπον ἢ ὀλίγους.

Αἱ ἀρεταί, τὰς ὁποίας ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ ἔχῃ πᾶσα ἐπιστημονικὴ λαογραφικὴ συλλογὴ, εἶναι ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ σαφήνεια. Τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γράφωνται ἀπαρράλλaktως, ὡς φέρονται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης μεταβολῆς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκουσίως καὶ ἄσυνειδήτως μεταβάλλει ὁ συλλογεὺς τὸ ἀκουόμενον, εἴτε ἐξ ἑλλείψεως ἀσκήσεως, εἴτε ἐξ ἐπηρείας τῆς γραφομένης γλώσσης, εἴτε ἐξ ἀπροσεξίας. Πρέπει δὲ νὰ σημειώνεται προσέτι ἀκριθῶς ὁ τόπος (τὸ χωρίον καὶ ἡ ἐπαρχία), καὶ ἐνίοτε ὁ εἰπὼν ἢ ὑπαγορευσας ἢ τραγουδήσας· προκειμένου δὲ περὶ τινῶν μνημείων, εἶτον παραμυθίων ἢ παραδόσεων, καὶ τὸ γένος, καὶ ἡ ἡλικία, καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τοῦ εἰπόντος. Διὰ τὴν περιγραφὴν δὲ τῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερος ὀξεῖα καὶ ἀσφαλὴς παρατήρησις, ἢ δ' ἔκθεσις πρέπει νὰ εἶναι σαφῆς καὶ λεπτομερῆς. Πρὸς μεῖζονα σαφήνειαν ἀναγκαῖον εἶναι, ὅταν τοῦτο εἶναι δυνατόν, νὰ ἐπεξηγητῆι ἡ περιγραφή πραγμάτων, κινήσεων κτλ. δι' εἰκόνων. Ἡ 17 μεγάλη διάδοσις τῆς φωτογραφικῆς τέχνης ἀποδεικνύει τὸ πρᾶγμα ὄχι δύσκολον. Καὶ τῆς ἀρίστης δὲ περιγραφῆς σαφεστέρα καὶ διδασκτικώτερα εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ περιγραφομένου.

Ἐπάρχουσι καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τρόπον ἐκθέσεως τῶν παρατηρηθέντων ὑπ' αὐτῶν ὄλως ἀντικειμενικόν, καὶ τινες μάλιστα μεθ' ἱκανῆς εὐστοχίας. Παράδειγμα τοιαύτης καλλίστης ἐκθέσεως εἶναι «τὸ νυχτέρι» τοῦ Κ. Ρωμαίου¹⁾. Ἐν διαλόγῳ χωρικῶν εἰς γλώσσαν ἀκραιφνῶς δημώδη ἐκθέτει οὗτος δοξασίας τινὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ δωδεκαήμερον. Ἐχει πολὺ τὸ ἐπαγωγὸν ὁ τρόπος οὗτος, σκοπομένου τούτου μόνον, ὅτι δύναται ἡδέως ν' ἀναγνωσθῇ, ἐπειδὴ δ' εἶναι ἄμεσος, εἶναι καὶ ἀσφαλὴς καὶ πιστός· ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ τῇ προϋποθέσει, ὅτι ὁ διάλογος εἶναι ἀληθῆς καὶ ἀκριβέστατος, ὁποῖος μόνος ἐστενογραφημένος διάλογος δυνατόν νὰ εἶναι. Ἄν δ' ἔμως εἶναι πεπλασμένος, ὡς συνήθως συμβαίνει, τότε πλὴν τῶν ἀτελειῶν τῶν ἄλλων ἀνεπιστάτων συλλογῶν, ἐνέχει ἐπιπλέον καὶ τὸ μειονέκτημα τῆς ἑλλείψεως τάξεως ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν πραγμάτων καὶ τῆς συνουθλεύσεως διὰ περιττῶν καὶ ἀσκόπων λόγων. Πολλῶν κρίσεων δ' ἔμως εἶναι καὶ ὁ τοιοῦτος

στρατὸν, παρίστην εἰς χερὸν στρατιωτῶν, ὃν ἔσυρε Πελοποννήσιος. Οὗτος ἐτραγῶδει ἄσμα ἄγνωστον εἰς τοὺς συγγραφεύτας Ῥουμελιώτας, οἵτινες ἐπανέλαβον ἀμέσως αὐτὸ μεταβάλλοντες τὸ λεκτικὸν συμφῶνως πρὸς τὴν ἰδιόζουσαν προφορὰν των.

1) Ἐν Ἐθνικῇ ἀγωγῇ 1899 σ. 12-4.

τρόπος τοῦ καθαρῶς ὑποκειμενικοῦ, ἂν στερῆται αὐτος λογοτεχνικῆς ἀξίας, οὐ δυστυχῶς πάμπολλα παραδείγματα μᾶς παρέχουσιν αἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ ἡμερολόγια. Ἐτερον μειονέκτημα σπουδαῖον, ἀλλὰ συγγνωστόν, ἂν ἦ ἔχθεις εἶναι ἀκριβῆς καὶ πιστῆ, εἶναι ὅτι παρουσιάζονται ἀτάκτως συμπεφυρμένα πράγματα διάφορα, τὰ ὅποια εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κατατάξῃ ὁ ἀναγνώστης.

Λαογραφικὴ συλλογὴ ἀμοιροῦσα τῶν ἀρετῶν τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς σαφηνείας εἶναι ἀχρηστος εἰς τὴν ἐπιστήμην.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. — Ἐναγραφή κατὰ χρονολογικὴν τάξιν τῶν πραγματευθέντων περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μεθόδων τῆς λαογραφίας.—*Riehl*, Die Volkskunde als Wissenschaft, ἐν ταῖς Kulturstudien αὐτοῦ, Stuttgart 1862.—*G. Meyer*, Folklore (ἐν Essays und Studien, Strassburg 1885 σ. 143-162).—*R. C. Temple*, The Science of Folk-Lore ἐν Folk-Lore Journal 1886 τ. IV σ. 193-212.—*Ém. Blemont*, Esthétique de la tradition, Par. 1890. (Collection international de la Tradition τ. VII).—*K. Weinhold*, Was soll die Volkskunde leisten? ἐν Zeitschrift f. Völkerpsychologie u Sprachwissenschaft τ. 20 σ. 1-5.—*K. Weinhold*, ἐν Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde 1891 σ. 1-10.—*Gomme*, The Handbook of the Folklore, Lond. 1891.—*Jiriczek*, Anleitung zur Mitarbeit an volkskundlichen Sammlungen, Brünn 1894.—*Marian Roelf Cow*, An Introduction to Folklore, Lond. 1895.—*A. Riegl*, Das 18 Volksmässige und die Gegenwart ἐν Zeitschrift f. österr. Volkskunde 1895 σ. 4-7.—*Hauffen*, Einführung in die böhmische Volkskunde, Prag 1896.—*Linche*, Ueber die gegenwärtige Stand der Volkskunde, Dresden 1897.—*E. S. Hartland*, Folklore What is it and what is the good of it? Lond. 1899. (Popular Studies in Mythology Romance and Folklore. N. 2).—*Schermann u. Fr. Krauss*, Allgemeine Methodik der Volkskunde. Erlangen 1899.—*Knortz*, Was ist Volkskunde und wie studiert man dieselbe? Altenburg 1900.—*Fr. Beyschlag*, Volkskunde und Gymnasialunterricht ἐν Zeitschrift f. deutsche Unterricht. Leipzig 1900.—*M. Winternitz*, Völkerkunde, Volkskunde und Philologie ἐν Globus 1900 σ. 345-370-7.—*L. Marillier*, Le Folk-lore et la science des religions ἐν Revue de l'histoire des religions 1901 τ. 43 σ. 166 κέ.—*Ad. Strach*, Volkskunde ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde 1902 σ. 149-160.—*Albr. Dieterich*, Ueber Wesen und Ziele der Volkskunde αὐτ. σ. 168-194.—*C. Hoffmann Kreyer*, Die Volkskunde als Wissenschaft, Zürich 1902.—*Las. Sainéan*, L'état actuel des études de Folk-lore, Par. 1902 (ἐν τῇ Revue de synthèse historique).—*S. Reinach*, L'histoire du folklore ἐν Anthropologie 1902 σ. 541-3 καὶ ἐν Cultes, mythes et religions 1905 τ. I σ. 122-4.—*Reuschel*, Volkskundliche Streifzüge. Dresden u. Leipzig 1903.—*Fr. S. Krauss*, Die Volkskunde in den Jahren 1897-1902. Erlangen 1903.—*R. Fr. Kaindl*, Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode, Leipzig u. Wien 1903.—*Günther*, Ziele, Richtpunkte und Methode der modernen Volkskunde, Stuttgart, 1904.—*Brockhaus*, Konversations Lexikon, 1904 τ. XVII Supplement σ. 998-1003.—*Mogh*, Die Volkskunde im Rahmen der Kulturentwicklung der Gegenwart ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde, 1904 σ. 1-15.—*R. Wossidlo*, Ueber die Technik des Sammelns volkstümlicher Ueberlieferungen ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde, 1906 σ. 1 κέ.—*H. Gaidoz*, De l'étude des traditions populaires ou folklore en France et à Pétranger, Bagnères-les-Bigorre 1907 (ἐν Explorations Pyrénéennes 1906, 3 σειράς τ. I σ. 174-193). [*P. Schillot* le Folk-lore. Littérature orale et ethnographie traditionnelle. Paris, O. Doin et fils 1913 (Encyclopédie scientifique. Bibliothèque d'Anthropologie I, 18)].

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΔΟΞΑΣΙΑΙ

ΠΕΡΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*

Ἐδραῖον θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἀποτελεῖ πρὸ παντὸς ἡ κοινότης τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν παραδόσεων, τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων καὶ ἐπὶ πᾶσιν, ἡ κοινότης τῶν πόθων καὶ τῶν ἐλπίδων. Εἶναι ταῦτα τὰ *δμότροπα ἦθη*, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ θαυμασίᾳ ἐκείνῃ διατυπώσει τῆς ἐννοίας τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης περιέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ὅτε κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης, ἀπορρίπτοντες μεγαλοφρόνως τὰς συμφορωτάτας καὶ δελεαστικὰς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις, ἀπεδείκνυσαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ὅτι εἶχον σαφῆ ἐπίγνωσιν τῶν δεσμῶν, οἵτινες συνέδεον αὐτοὺς πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Τᾶλλα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν ἀττικὸν ἐκείνον ὀρισμὸν συνιστῶσι τὸ ἔθνος, τὸ *θμαιμον*, ἦτοι ἡ κοινότης τῆς καταγωγῆς, τὸ *δμόγλωσσον*, καὶ τῆς λατρείας ἡ κοινότης, δυνατόν νὰ μὴ συνυπάρχωσι πάντα εἰς ἓν ἔθνος ἢ νὰ μὴ ἀποτελῶσι τὸ διακριτικὸν γνῶρισμα ἐνὸς ἔθνους ἀπὸ ἄλλου. Ἀλλὰ τὰ *δμότροπα ἦθη* ἀρκοῦσι καὶ μόνα, ὅπως ἀνοικοδομηθῇ ἐπ' αὐτῶν ἡ συνειδήσις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος. Λαοὶ ἑτερότροποι τὰ ἦθη δύνανται βεβαίως ν' ἀποτελέσωσι πολιτικὴν ἔνωσιν, νὰ συγκροτησωσι κράτος, ἀλλὰ τοῦ τεχνικοῦ κατασκευάσματος τούτου ἡ συνοχὴ καὶ ἡ διάρκεια ἔρους ἔχουσιν ἢ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνάγκης, ἣτις ἔφερεν ἐν ἀρχῇ τὴν ἔνωσιν, ἢ τὴν τελειότητα τῆς κυβερνητικῆς ὀργανώσεως, ἄλλως ὑφίσταται μόνον ὑπὸ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς βίας συγκρατούμενον. Ἐνῆ ὁμοεθνεῖς πληθυσμοί, κερωρισμένοι κατὰ περίστασιν, κυριώτατον ἰδεῶδες τρέφουσι τὴν πρὸς ἀλλήλους προσέγγισιν καὶ τὸν ἀπαρτισμὸν ἀρρήκτου πολιτικῆς κοινωνίας.

Ἡ κοινότης τῶν ἡθῶν καὶ τῶν δοξασιῶν ἐκδηλοῦται περιτράνως παρὰ τῇ ἑλληνικῇ λαῶ, διατηρουμένη ἐν ἀδιασπᾶστῃ συνεχείᾳ ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων. Ὅπουδῆποτε καὶ ἂν οἴκοισιν Ἕλληνας ἔχουσιν *δμότροπα ἦθη*, ἀπὸ τῶν ποντικῶν βορείων παραλίω τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῆς Ἡπείρου καὶ τῶν νήσων τοῦ Ἴονίου, καὶ ἀπὸ τῆς βορείου Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου. Τῶν πλείστων

* Ἡ ἐδημοσιεύθη ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ἐν τῇ περιοδικῇ συγγράμμει La Revue de Grèce 1918 τ. 1 σ. 151—170.

δὲ τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν δοξασιῶν τούτων δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ ἀρχαίῳ ἑλληνικῇ κόσμῳ καὶ νὰ παρακλευθῆσωμεν τὴν διατήρησιν αὐτῶν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. Αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι τοῦ Curt. Wachsmuth, τοῦ Bernhard Schmidt, τοῦ J. C. Lawson καὶ ἄλλων κατέδειξαν τὰς πρὸς τὸν βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σχέσεις καὶ ὁμοιότητάς τοῦ βίου τῶν σημερινῶν, καὶ ἐσημείωσαν παραπλήσια φαινόμενα τοῦ βίου τῶν βυζαντινῶν. Ἐνός δ' ὅμως διακριτικοῦ γνωρίσματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῶν κοινῶν πόθων καὶ ἐλπίδων τοῦ λαοῦ, ἡ γένεσις εἶναι ὑστερωτέρα. Οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες ἑνὸς λαοῦ μεταβάλλονται ἐκάστοτε. γεννώμενοι καὶ σχηματιζόμενοι μετὰ μεγάλην τινὰ περιπέτειαν, συγκλονίσασαν ἰσχυρότατα τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν.

Τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οἱ κοῖνοι πόθοι καὶ ἐλπίδες συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὴν λεγομένην μεγάλην ἰδέαν, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἀπελευθέρωσιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τούτων δὲ κορωνίς θεωρεῖται ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν λατρείαν.

Εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἀποτυποῦται ὁ χαρακτήρ τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος. Διότι εἰς τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ περὶ τοῦ μέλλοντος συγκεντροῦνται αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, ἀναπλασσομένου τελειοτέρου διὰ τῆς διορθώσεως τῶν πλημμελειῶν καὶ παραμυθίας τῶν συμφορῶν. Οἱ ἐθνικοὶ πόθοι ἐμφαίνουσι ὅτι ὁ λαὸς ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ, ὅτι γινώσκει τὸ παρελθόν του καὶ τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς αὐτὸν καθήκοντα ἐν τῇ παρόντι πρὸς παρασκευὴν αἰσίου μέλλοντος. Ὁ δ' ἀμοιρῶν τούτων οὐδὲ διακριτικὸν τινα χαρακτήρα ἀπὸ τῶν ἄλλων λαῶν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἔχων, καὶ τῆς ἀναγκαίας συνοχῆς εἶναι ἔσπερτημένος· διότι μόνοι οἱ ἐθνικοὶ πόθοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ συσφιγξῶσι τοὺς δεσμοὺς τοῦ συνέχοντος πρὸς ἀλλήλους τοὺς εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος ἀνήκοντας· ἢ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐλπίδων κοινότης ἐμπνέει τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην καὶ πεποίθησιν ἐνισχύουσα τὴν ἀλληλεγγύην. Ἄνευ τούτων ἔχομεν κοινωνίαν ἀτόμων, ἐπιδιωκόντων τὴν πλήρωσιν συμφερόντων συγκρουσμένων, κοινωνίαν, ἣς τοὺς χαλαροὺς δεσμοὺς εὐχερῶς δύνανται νὰ διαρρήξωσι περιστάσεις τυχαῖαι. Ὅπου ἐλλείπουσι ἐθνικοὶ πόθοι, ἐλλεῖπει καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδησις, ὁ δὲ λαὸς, εἰς τὸ παρὸν μόνον ἀποβλέπων, ἄνευ συναφείας πρὸς τὸ παρελθόν καὶ πρὸς τὸ μέλλον, διατελεῖ ἐν νάρκῃ πολιτικῇ καὶ ἠθικῇ, προδρόμῳ ἐξουθενώσεως καὶ ἐξαφανίσεως· καὶ μόνῃν ἐλπίδα ἀνορθώσεως ἔχει, ἂν ἐξ εὐτυχοῦς τινος περιπτώσεως ἐπιπνεύσῃ γενναίων ἰδεῶν πνοή, δυναμένη νὰ δημιουργήσῃ καινὸν τι ἰδεῶδες.

Οἱ πόθοι οὗτοι καὶ αἱ ἐλπίδες ἐγεννήθησαν καὶ ἐμορφώθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἐκδηλωθεῖσαι ποιητικῶς εἰς ἄτματα ἢ

μυθικὰς παραδόσεις, βραδύτερον δ', ἔτε ἀκράδαντος ἐστερεώθη ἢ πίστις περὶ πληρώσεως αὐτῶν, προσλαβοῦσαι τὸν τύπον χρησμῶν καὶ προφητικῶν προρρήσεων. Εἶναι δὲ ἀληθῶς ἀξίον θαυμασμοῦ, ὅτι ἐγεννήθησαν εὐθὺς μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ὃν χρόνον τὸ ἔθνος ἐφαίνετο ἀπολέσαν τὰ πάντα καὶ οὐδαμῶθεν ὑπέφωσκέ τις ἀκτίς ἐλπίδος περὶ μελλούσης σωτηρίας. Ἄλλ' ἡ μεγάλη συμφορὰ τοῦ ἔθνους εὐρίσκειται ἀκριβῶς ἐν τῷ μεταίχμιῳ τῶν φόβων καὶ τῶν ἐλπίδων, τῆς ἀπογνώσεως καὶ τῆς ἀναθαρρύνσεως. Διότι πρὸ ταύτης μὲν τὰ περὶ τοῦ μέλλοντος μαντεύματα ἦσαν ἀπαίσια καὶ προανήγγελλον ὄλεθρον καὶ καταστροφάς, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ἀντίθετα ὅλως διεδίδοντο, μαρτυροῦντα μεταβολὴν τοῦ φρονήματος τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ πολλοῦ μὲν χρόνου πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους ἐφέροντο χρησμοὶ περὶ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, τὴν δὲ ἐκ τούτων κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀλώσεως σαφῶς ἐκθέτουσι σύγχρονοι χρονογράφοι. Εὐθὺς δ' ὅμως μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐγεννήθησαν αἴτιαι περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἔθνους ἐλπίδες καὶ ἐρριζώθη ἡ πεποιθήσις παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὅτι ἀφεύκτως διὰ τῆς σπάθης θ' ἀνακτήσῃ τὴν διὰ τῆς σπάθης ἀρπασθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πατρικὴν κληρονομίαν. Καὶ ἡ πεποιθήσις αὕτη διεσεύετο μὲν καὶ ἀπημβλύνετο ἐνίοτε ἐν ἡμέραις λιποψυχίας ἐξ ἐθνικῶν συμφορῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξέλιπεν, ὑποτρεφομένη ὑπὸ τῆς ἐλπίδος εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου καὶ ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Σύγχρονα τῆς ἀλώσεως δημοτικὰ ἄσματα, θρηνοῦντα τὴν συμφορὰν, ἐξαγγέλλουσι θείας προρρήσεις περὶ μελλούσης ἀνορθώσεως. Κατὰ ἄσματα τῆς Καππαδοκίας, τὸ ἀπαίσιον ἄγγελμα τῆς ἀλώσεως μεταδίδεται εἰς καταφύγιον, ἧτοι εἰς λελατομημένην ἐν βράχῳ κρύπτῃ, εἰς ἣν καταφυγόντες Ἕλληνες ἐπολιορκούντο ὑπὸ Τούρκων. Ἀναπαριστῶσι δηλαδὴ πρὸ ἡμῶν τᾶσματα ταῦτα μίαν τῶν σπαρακτικῶν σκηνῶν τῆς τραγῳδίας, ἧτις διεδραματίσθη ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει κατὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Καθ' ὃν χρόνον τὸ προπύργιον τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν Κωνσταντινούπολιν, πολιορκοῦσι τὰ στίφη τοῦ Μωάμεθ, ἡ αὐτὴ εἰκὼν ἐν μικρογραφίᾳ ἐκτυλίσεται εἰς μίαν ἐσχατιὰν τῆς μεγάλης καὶ κραταιᾶς ἄλλοτε αὐτοκρατορίας, εἰς τὰ βάθη τῆς Καππαδοκίας, εἰς τὴν Συνασσόν, εἰς ἣν ἀναφέρεται τὸ ἄσμα. Καὶ ἐκεῖ Τούρκοι πολιορκοῦσι τὸν βράχον, εἰς οὗ τὰς κρύπτας εἶχον καταφύγη Ἕλληνες καὶ οὐ τὸν ἀνώτατον ὄροφον εἶχον ἤδη κατάλαβη οἱ πολιορκηταί. Κατ' ἄλλο ἄσμα τοῦ Πόντου, τὸ ἄγγελμα ἐκόμισεν ἐν πούλῃ εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Δαξίδ τοῦ Κομνηνοῦ (α' εἰς σοὶ κῆρ Δαδῆς τὸν οἶκον). Εἰς δὲ παραλλαγὰς τραπεζουντικὰς τοῦ ἄσματος τούτου ἐν πηγῶν καθίπταται εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς θείας λειτουργίας, ὅπου πρῶτισται ὁ πατριάρχης, ἀρχιερεῖς καὶ ὁ αὐτο-

κράτωρ Κωνσταντίνος («ὁ Ἑλλεν Κωνσταντίνον».) Ἡ μία πτέρυξ τοῦ πτηνοῦ αὐτοῦ ἀποσπάξει αἷμα, εἰς τὴν ἄλλην φέρει χάρτην, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα οὔτε ὁ πατριάρχης οὔτε ἄλλος τις ἠμπορεῖ ν' ἀναγνώσῃ, εἰμὴ ἐν ἄθῃον παιδίον, τὸ ὅποτον ἀναγινώσκει τὸ θεῖον μήνυμα, ἀγγέλλον ὅτι θὰ πάρουν οἱ Τοῦρκοι τὴν πόλιν. Ὁ βασιλεὺς ὀρμᾶ τότε κατὰ τῶν εἰσβαλόντων ἐχθρῶν, φονεύει μέγα πλῆθος αὐτῶν, ἀλλ' ἀπομονωθεὶς πίπτει ἥρωικῶς. Κατ' ἄλλο ἄσμα τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ Κωνσταντινούπολις ἔπεσε διὰ προδοσίας τῶν ἀρχηγῶν, εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ φύλαξις τῶν πυλῶν. Οὗτοι παρέδωκαν εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ τὰς κλειδας τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἄλλ' ἡ κλεὶς τῆς ἁγίας Σοφίας θὰ πέσῃ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ διὰ ν' ἀνοιχθῇ χρειάζεται τεχνίτης ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἐργάτης ἀπὸ τὴν γῆν, σαφῶς ὑποδηλουμένου οὕτως ἐν τῇ ᾄσματι, ὅτι διὰ τῆς θείας βοήθειας καὶ τῆς ἐνεργείας ἥρωος θ' ἀποδοθῇ ἡ ἁγία Σοφία εἰς τοὺς πρώτους κυρίους αὐτῆς.

Ἔτερον ᾄσμα, ἕπερ δύναται ν' ἀποκληθῇ πανελληνιον, διότι εἶναι διαδεδομένον πανταχοῦ σχεδὸν ὅπου λαλεῖται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ παρ' αὐταῖς τοῖς βλαχοφώνοις τῆς Μακεδονίας, ᾄσμα ἐκφράζον μὲ βεβαίαν ἀπλότητα συναίσθημα ἐγκαρτερήσεως πρὸς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ δεινὰ καὶ βεβαίαν τὴν ἐλπίδα τοῦ δουλωθέντος γένους περὶ ἀπελευθέρωσως καὶ ἀνορθώσεως, περιγράφει τὴν τελευταίαν ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίαν. Εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην παρίστατο μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ὁ βασιλεὺς· εἰς τὸ μέσον τῆς τελετῆς ἀκούεται φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ διὰ στόματος ἀγγέλου, παραγγέλλουσα ταῦτα :

«Πάψετε τὸ χερουδικό, καὶ ὡς χαμηλώσουν τ' ἅγια,
παπᾶδες, πᾶρτε τὰ γιερὰ, καὶ σεῖς, κεριά, σθησιῆτε,
γιατὶ εἶναι θέλημα Θεοῦ ἡ Πόλη νὰ τουρκέψῃ.
Μόν στείλιτε λόγο ἔς τὴ Φραγκιά, νὰ ρτουνε τριά καρᾶδια,
τὸ νὰ νὰ πάρῃ τὸ σταυρὸ καὶ τ' ἄλλο τὸ βαγγέλιο,
τὸ τρίτο, τὸ καλύτερο, τὴν ἅγια τράπεζά μας,
μὴ μᾶς τὴν πάρουν τὰ σουλιά καὶ μᾶς τὴν μαχαρίσουν.»

Εἰς τὸ ἀκουσμά τοῦτο ἡ Παναγία ἐταράχθη καὶ αἱ ἄλλαι ἅγιοι εἰκό-
νες ἐδάκρυσαν. Ἄλλ' ἡ φωνὴ παρεμύθησεν αὐτάς διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ὅτι
πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς, πάλι δικαίους εἶναι.

Τὴν διήγησιν τοῦ ᾄσματος συμπληροῦσι δημῶδεις παραδόσεις. Ἡ λει-
τουργία διεκόπη διὰ τὴν περατωθῆ, ἔταν θ' ἀνακτιῶσι τὴν Κωνσταντινού-
πολιν οἱ Ἑλλήνες. Μία τῶν δημῶδων τούτων παραδόσεων ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Τὴν ὕρην ποῦ μπήκαν οἱ Τοῦρκοι ἔς τὴν ἁγιά Σοφιά δὲν εἶχε τε-
λειώσῃ ἀκόμη ἡ λειτουργία. Ὁ παπᾶς ποῦ ἔκανε τὴν λειτουργία πῆρε ἀμέ-
σως τὸ ἅγιο δισκοπότηρο, ἀνέβη εἰς τὰ κατηχούμενα, ἐμπῆκε σὲ μιὰ θύρα
καὶ ἡ θύρα ἔκλεισεν ἀμέσως. Οἱ Τοῦρκοι ποῦ τὸν ἐκυνήγησαν, εἶδαν νὰ
γίνῃ ἄφαντος καὶ ἡῦραν ἐμπρὸς τῶν τοίχῳ πολέμησαν νὰ τὸν χαλάσουν μὲ
τὰ ὅπλα τους καὶ δὲν μπόρεσαν. Ἐφσαν ὕστερα χτίσταις καὶ ἐκεῖνοι δὲν

ἔκαμαν τίποτα. Προσκάλεσαν κατόπιν δλους τοὺς χριστάεις τῆς Πόλης, ἔδωκαν τὰ πάντα εἰς ἐνέργεια νὰ γκρεμίσουν ἐκεῖνον τὸν τοῖχο, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν οἱ κόποι πῆγαν χαμένοι. Οὔτε μὲ λωστοὺς, οὔτε μὲ δλα τὰ σύνεργα δὲν μπόρεσαν νὰ χαλάσουν τὸν τοῖχο. Γιατὶ εἶναι θέλημα Θεοῦ ν' ἀνοίξη ἡ θύρα μόνη τῆς, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, καὶ νὰ βγῇ ὁ παπᾶς νὰ τελειώσῃ τὴν λειτουργίαν ἕως τὴν ἁγίαν Σοφίαν, ὅταν θὰ πάρωμε πίσω τὴν Πόλην.»

Κατὰ παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ταύτης ἐξ Ἰντζὲ σοῦ (τῆς ἐπαρχίας Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας) ἡ θύρα αὕτη τῆς ἁγίας Σοφίας εἶναι χρυσοῦ, οἱ δὲ Τούρκοι δὲν τολμῶσι νὰ τὴν ἀνοίξωσιν ἐκ φόβου ἐπικειμένων μεγάλων δεινῶν εἰς τὸ κράτος των. Ἡ καππαδοκικὴ αὕτη παράδοσις προῆλθε προφανῶς ἐκ συγχύσεως πρὸς τὴν Χρυστὴν Πύλῃν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δι' ἧς κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς αὐτοκρατορίας εἰσῆρχοντο εἰς τὴν πόλιν οἱ νικηφόροι βασιλεῖς, καὶ ἦν πρώτην κατέλαβον οἱ Ἕλληγες ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον, ἀνακτιήσαντες τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Κωνσταντινουπόλιν τὴν 25 Ἰουλίου 1261. Παρὰ τὴν Χρυστὴν Πύλῃν καὶ ἄλλη παράδοσις, περὶ ἧς θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, θέτει τὴν κρῦπτην τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ τῶν Ἑλλήνων.

Κατ' ἄλλας παραδόσεις, εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν γίνεται κατ' ἔτος τὸ Πάσχα μυστικῶς ἡ λειτουργία τῆς Ἀναστάσεως κατὰ θέλαν παραχώρησιν ὑπὸ λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ νεκρῶν ἢ κεχωρισμένων τοῦ ζῶντος κόσμου. Μία τιαυτὴ παράδοσις γινώσκωμεν ὅτι ἐφέρετο ἐν Κωνσταντινουπόλει βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἄλωσιν. Καὶ σήμερον δὲ ἀκόμη πιστεύεται, ὅτι ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐν κεκλεισμένον ἱερὸν ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἀνοίγεται καὶ γίνεται ἐν αὐτῇ λειτουργία. Ἄν δὲ ὁ εἰσελθὼν τυχὸν καὶ παρευρεθεὶς κατὰ τὴν λειτουργίαν δὲν σπεύσῃ νὰ ἐξέλθῃ ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς, κλείουσιν αἱ θύραι καὶ μένει ἐγκαθειργμένος μέχρι τοῦ Πάσχα τοῦ ἐρχομένου ἔτους. Διηγούνται δὲ μεταξὺ ἄλλων καὶ μῦθον παραπλήσιον πρὸς τὸν ἀρχαῖον περὶ τοῦ πολυετοῦς ὕπνου τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ πρὸς τὸν περὶ τῶν ἐν Ἐφέσῃ ἑπτὰ παίδων, ὅτι ἐν παιδίον εἰσελθὼν εἰς τὸ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἱερὸν, ὅπερ ἔτυχεν ἀνοικτόν, καὶ δυσκολευθὲν νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τὴν λειτουργίαν ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν ἐκκλησιαζομένων, παρέμεινεν ἐπὶ ἐν ὄλον ἔτος· ὅτε δὲ μετὰ παρέλευσιν τοσούτου χρόνου ἐπανήλθεν εἰς τὰ ἔργα του, ὑπέθετεν ὅτι ὀλίγην ὥραν μόνον ἔλειψεν.

Καλυμνία παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ταύτης ἀφηγείται ὅτι τὴν ὥραν τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγένετο λειτουργία εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν, ἀλλὰ διεκόπη αἰφνῆς, ἀποφραχθείσης τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ διὰ μαρμάρου καταπεσόντος ἄνωθεν. Οἱ διάκονοι μένουσιν ἐγκαθειργμένοι ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ φροντίζουσι ν' ἀνάπτωσι τὰς κανδηλάς· ὅταν δὲ τελειώσῃ τὸ ἔλαιον ἐξέρχεται εἰς αὐτῶν διὰ ν' ἀγοράσῃ, καὶ σπεύδει νὰ ἐπιστρέψῃ, διαφεύγων τοὺς πωλητάς, οἵτινες τρέχουσι νὰ πληροφορηθῶσι, ποῦ εὖρε τὸ

νόμισμα, δι' οὐ ἐπλήρωσε τὴν τιμὴν τοῦ ἐλαίου, νόμισμα παλαιόν μὲ τὸ νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου.

Εἰς τὸ μέσον τῆς ἁγίας Σοφίας, κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν, κρέματα μία κανδήλα, ἔταν δ' εἰσέληθι εἰς τὸ τζαμί Ἑλληνα, ἡ κανδήλα αὐτὴ σείεται ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς.

Πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λέγει ἡ αὐτὴ παράδοσις, θά γίνῃ πόλεμος δεινός. Ὅλοι οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς θά μάχωνται διὰ νὰ τὴν κυριεύσουν, ὁ δὲ Χριστὸς θά κάθεται εἰς τὸν θρόνον καὶ θά βλέπῃ ἀπὸ μακρὰν. Ἀφοῦ δὲ κυριεύσουν οἱ βασιλεῖς τὴν πόλιν, θά πολεμήσουν πρὸς ἀλλήλους ἐρίζοντες περὶ τῆς κατοχῆς αὐτῆς. Τόσον πολὺ αἷμα θά τρέξῃ, ὥστε δώδεκα μηνῶν δαμάλι θά πνιγῇ, καὶ ἀπὸ τὸ αἷμα τὸ πολὺ ποῦ θά χυθῇ τῶν Ἑλλήνων τὰ χρυσὰ πτερὰ τῶν ἀγγέλων θά γίνουεν μαύρα. Τότε ὁ Χριστὸς θά πάρῃ τὸν ἕγγονον τοῦ τελευταίου βασιλέως Κωνσταντίνου, τὸν Γιαννάκη, ποῦ θά εἶναι δεκαοκτὼ χρονῶν, καὶ ἀφοῦ τελειώσῃ ἡ λειτουργία «θὰ τὸν κορωνιάσῃ μὲ τ' ἀμάραντο στεφάνι ἔς τὴν ἁγία Σοφία». «Χαρά ἔς τον», ἐπιλέγει ἡ παράδοσις, «ποῦ θά λείπῃ ποῦ τὴν Πόλιν τρεῖς μέραις ποῦ θά ναι ὁ πέλεμος· καὶ πάλι χαρὰ ἔς τον κείνος ποῦ θά λάσῃ (λάχῃ) τρεῖς μέραις ἀφοῦ παρτῇ καὶ πίσω. Τὸ Γιαννάκι, τὰ γγονάκι τοῦ Κωνσταντῆ, μπορεῖ νὰ (γ)εννήθηκε κι' ἔλα. Ψὸς (ποιὸς) ἐξέρει; Καὶ καλομοιρασμένη ἡ μάννα ποῦ τὸ (γ)έννησε. Οἱ ἀγγέλοι θά πετοῦν ἔς τὸν οὐρανὸ ποῦ θά φαίνεται ἐπὶ εἰκοσιπέντε μέραις ἕνας χρυσὸς σταυρός. Τὸ Γιαννάκι (γ)εννημένο πρέπει νὰ ναι τσὰ (ἔτσι) τὸ λέσιν οἱ ἄθρωποι.»

Εἰς τὸ δημοτικὸν ᾄσμα ἡ φωνὴ τοῦ ἀγγέλου παραγγέλλει νὰ μετακληθῶσιν ἐκ Φραγκιάς τρία πλοῖα, ἕπως ἀποκομιθῶσι δι' αὐτῶν τὰ ἱερά σκευὴ καὶ ἡ ἁγία τράπεζα τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, διὰ τοῦ καλλίστου τῶν τριῶν, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ ὑπὸ τῶν ἀπίστων. Ἡ δὲ παράδοσις διηγεῖται, ὅτι τὸ φέρον τὴν ἁγίαν Τράπεζαν διερράγη κατὰ τὸν πλοῦν, καὶ ἡ ἁγία τράπεζα ἐδυθίσθη εἰς τὴν Προποντιδα. Ἄλλ' εἰς τὸν τόπον, ἔπου ἐδυθίσθη, ἡ θάλασσα εἶναι διαρκῶς γαλήνιος, καὶ ἂν συνταράσσεται ὑπὸ τῶν κυμάτων πέριξ, ἀναγνωρίζεται δ' ὁ τόπος ἐκ τῆς ἀναδιδομένης ἐκεῖθεν εὐωδίας. Ἄλλ' εἰς τὸ βάθος τῆς θαλάσσης ἡ ἁγία τράπεζα δὲν μένει ἀκίνητος, καὶ βαθμιδῶν προσεγγίζει πρὸς τὴν Ἡράκλειαν· ἔταν δὲ φθάσῃ μέχρι τῆς ξηρᾶς, τότε θά ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ οἱ Ἑλληνες θ' ἀνακτήσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Διάφορον ἐκθέτει τὴν τύχην τῆς ἁγίας Τραπεζῆς παραλλαγὴ τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος, ἐπιχωριάζουσα ἐν τῇ ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας κατεχομένη Βάρνη τῆς Θράκης. Εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς θείας φωνῆς ἡ ἁγία Σοφία, προσωποποιουμένη εἰς ἁγίαν, ὀρνεῖ, ἡ δὲ Παναγία τὴν παρηγορεῖ δι' ὑποσχέσεων. Παραλαβοῦσα δὲ τὴν ἁγίαν τράπεζαν τὴν κομίζει εἰς τὸ ἱερόν, ἔπου εἰς τὸ μέσον καίει ἀκοίμητος χρυσοῦν λυχνία.

Τὰ ἄσματα καὶ αἱ παραδόσεις ἀναφέρονται βεβαίως εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, τὴν ὁποίαν ἀνέθεσεν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὁ Ἰουστινιανός· ἀλλὰ τὸ ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων ἐκθειαζόμενον ἐξαισίου κάλλους σύνθεμα ἐκεῖνο ἐκ τιμίων ὑλῶν εἶχεν ἤδη συληθῆ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατατεμαχισθὲν εἶχε διανεμηθῆ εἰς τοὺς σκυλευτάς. Καὶ παράδοσις παλαιότερα ἐφέρετο περὶ μετακομίσεως ὑπὸ Βενετῶν, ὧν τὸ πλοῖον διερράγη εἰς τὴν Προποντίδα, μνημονευομένη εἰς τὸ δῆμῶδες χρονικὸν τοῦ Ψευδοδωροθέου. Ἄλλ' ὁ λαὸς τὴν παλαιὰν παράδοσιν παρήλλαξε, προσαρμόσας πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ κατάστασιν, εἰς εἰκονικὴν ἔκφρασιν τῶν πόθων του.

Ἄλλη παράδοσις, πρὸς ἣν ἐπίσης συνδέεται ἡ ἐλπίς τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἡ περὶ τῶν ἐν τῷ ἁγιάσματι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰχθύων. Ἡ παράδοσις αὕτη, μεγάλην διάδοσιν ἔχουσα, φέρεται καὶ ὡς δημοτικὸν ἄσμα. Ὅταν ἐπολιόρκουν οἱ Τούρκοι τὴν Πόλιν, λέγει αὕτη, ἕνας καλόγηρος ἐτηγάνιζεν ἑπτὰ ψάρια ἔς τὸ τηγάνι. Τὰ εἶχε τηγανίσῃ ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά, κ' ὅταν ἦταν νὰ τὰ γυρίσῃ ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἔρχεται ἕνας καὶ τοῦ λέει, πῶς πῆραν οἱ Τούρκοι τὴν Πόλιν· «Ποτὲ δὲν θὰ πατήσουν τὴν Πόλιν οἱ Τούρκοι, λέγει ὁ καλόγηρος. Τότε θὰ τὸ πιστέψω αὐτό, ἂν αὐτὰ τὰ ψάρια τὰ τηγανισμένα ζωντανέψουν!» Δὲν ἀπόσσωσε τὸ λόγο, καὶ τὰ ψάρια πήδησαν ἀπὸ τὸ τηγάνι ζωντανά, κ' ἔπεσαν ἔς ἕνα νερὸ ἐκεῖ κοντά. Κ' εἶναι ὡς τὰ σήμερα τὰ ζωντανεμένα ἐκεῖνα ψάρια ἔς τὸ Μπαλουκλί, καὶ θὰ βρισκῶνται ἐκεῖ μισοτηγανισμένα καὶ ζωντανά, ὡς νὰ ἔρθῃ ἡ ὥρα νὰ πάρωμε τὴν Πόλιν. Τότε λὲν πῶς θὰ ρθῇ ἕνας ἄλλος καλόγηρος νὰ τ' ἀποτηγανίσῃ.

Οἱ ἰχθύες τῆς παραδόσεως δεικνύονται εἰς τὸ ἁγίασμα τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μακρὰν τῆς πύλης τῆς Σηλυμβρίας καὶ τῆς Πηγῆς, παρὰ τὸ ὅποιον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἦτο ἰδρυμένος ναός, κατεδαφισθεὶς μετὰ τὴν ἄλωσιν· εἶτα ἀνηγγέρθη μικρὸν καὶ σχεδὸν ὑπόγειον ἐκκλησίδιον, καταστραφὲν καὶ τοῦτο τῇ 1821, μετ' οὐ πολὺ δ' ὅμως ἐκτίσθη νέα μεγάλη ἐκκλησία. Διὰ τοὺς ἰχθύς ὀνομάζεται καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ ἁγίασμα διὰ τουρκικῆς λέξεως Μπαλουκλί, ἦτοι ἰχθυοφόρον.

Δημωδεστάτη ἀφ' ἐτέρου εἶναι ἡ παράδοσις περὶ τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποκορυφῶνται οἱ πόθοι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ ἐπανόθου τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου τοῦ ἔθνους καὶ τιμωρίας καὶ ἐκδικήσεως τῶν σκληρῶν δυναστῶν αὐτοῦ. Ἴδου ἡ παράδοσις αὕτη.

«Ὅταν ἦρθῃ ἡ ὥρα νὰ τουρκέψῃ ἡ Πόλις, καὶ μῆταν μέσα οἱ Τούρκοι, ἔτρεξεν ὁ βασιλιᾶς μας καβάλλα εἰς τὰλόγῳ του νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ. Ἦταν πλῆθος ἀρίφνητο ἡ Τουρκιά, χιλιάδες τὸν ἔβαλαν εἰς τὴ μέση, κ' ἐκεῖνος χτυποῦσε κ' ἔκλυε ἀδιάσκοπα μὲ τὸ σπαθί του. Τότε σκοτώθη τὰλόγῳ του,

κ' ἔπεσε κι' αὐτός. Κ' ἔκει ποῦ ἓνας Ἀράπης σήκωσε τὸ σπαθί του νὰ χτυπήσῃ τὸ βασιλιά, ἦρθε ἄγγελος Κυρίου καὶ τὸν ἀρπάξε καὶ τὸν πῆγε σὲ μιὰ σπηλιά βαθιὰ ἔς τὴ γῆ κάτω, κοντὰ ἔς τὴ Χρυσόπορτα.

»Ἐκεὶ μένει μαρμαρωμένος ὁ βασιλιάς, καὶ καρτερεὶ τὴν ὥρα νὰ ρθῇ πάλι ὁ ἄγγελος νὰ τὸν σηκώτῃ. Οἱ Τούρκοι τὸ ξεύρουν αὐτό, μὰ δὲν μποροῦν νὰ βροῦν τὴ σπηλιά ποῦ εἶναι ὁ βασιλιάς· γι' αὐτὸ ἔχτισαν τὴν πόρτα, ποῦ ξεύρουν πῶς ἀπ' αὐτὴ θὰ ἔμπῃ ὁ βασιλιάς γιὰ νὰ τοὺς πάρῃ πίσω τὴν Πόλη. Μὰ ἔταν εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, θὰ κατεβῇ ὁ ἄγγελος ἔς τὴ σπηλιά καὶ θὰ τὸν ξεμαρμαρώσῃ, καὶ θὰ τοῦ δώσῃ ἔς τὸ χέρι πάλι τὸ σπαθί, ποῦ εἶχε ἔς τὴ μάχη. Καὶ θὰ σηκωθῇ ὁ βασιλιάς, καὶ θὰ μπῇ ἔς τὴν Πόλη ἀπὸ τὴ Χρυσόπορτα, καὶ κυνηγῶντας μὲ τὰ φουσαῖτα του τοὺς Τούρκους, θὰ τοὺς διώξῃ ὡς τὴ Κόκκινη Μηλιά. Καὶ θὰ γίνῃ μεγάλος σκοτωμός, ποῦ θὰ κολυπήσῃ τὸ μουσκάρι ἔς τὸ αἷμα.»

Ἡ παράδοσις αὕτη ἤρχισε σχηματιζομένη εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ἀναγινώσκοντες τὰ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀναφερόμενα θρυλήματα περὶ τῆς τύχης τοῦ τελευταίου βασιλέως, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τρόπον τινὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν διάπλασιν αὐτῆς. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἐπεκράτει ἀμφιβολία· ἄλλοι μὲν ἔλεγον ὅτι ἔφυγεν, ἐπιβάς φραγκικοῦ πλοίου, ἄλλοι ὅτι ἔμεινε κεκρυμμένος ἐν τῇ πόλει, ἄλλοι ὅτι ἔπεσε μαχόμενος. Ὁ σύγχρονος ποιητὴς τοῦ *Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ἀναφέρον τὰς διαδόσεις ταύτας, προσθέτει καὶ τὴν φήμην, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔζη, ἀποκρυβείς ὑπὸ θείας δυνάμεως. Ὅθεν τὴν ἐπαύριον τῆς ἀλώσεως φαίνεται ὑποφώσκουσα ἡ ἐλπίς τῆς ἀνακτήσεως καὶ ἐδραιουμένη ἡ πίστις περὶ μελλούσης σωτηρίας. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐπίστευσε τὴν ψευθεῖν φήμην περὶ φυγῆς τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ἐπανέλαβε τὸ ἀληθὲς γεγονός τῆς ἡρωϊκῆς ἀμύνης αὐτοῦ, ἕπερ ἐν τούτῳ μόνον παρήλλαξεν, ὅτι ἐπανώρθωσε τὴν συμφορὰν, πλάσας ὅτι δὲν ἔπεσαν ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ μάχῃ, ἀλλ' ἐσώθη θαυμασίως ἀναρπαγείς ὑπὸ τῆς δεξιᾶς τοῦ Κυρίου, ὅστις τὸν ἀπέκρυψεν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἀνθρώπων, ἐπιφυλάσων αὐτὸν διὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀνορθώσεως καὶ τῆς τιμωρίας τῶν δεινῶν, ὅσα ὑπέστη. Παραλαβὼν δὲ ὁ λαὸς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ διάφορα συγγενῆ στοιχεῖα, ἀπήρτισε διὰ τῆς φαντασίας του νέαν παράδοσιν συμβολίζουσαν τὰς ἐλπίδας του.

Ἐν τῶν στοιχείων τούτων εἶναι ἡ ἀπιστία περὶ τοῦ θανάτου ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ δὴ ἡγεμόνος, ἐξ οὗ πάσαι τοῦ λαοῦ αἱ ἐλπίδες ἐξαρτῶνται, ἂν μάλιστα δὲν πρόκεινται ἀριθμητὰ μαρτύρια τῆς συμφορᾶς. Βλέπων ἀποτόμως συντριβομένης τὰς ἐλπίδας του, ὁ λαὸς ἀδυνατεὶ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος, καὶ στερρῶς ἐχόμενος καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀμφιβολιῶν, πιστεύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἶναι πρόσκαιρος καὶ ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ποτέ, ἕπως ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα συμφώ-

νωσ πρὸς τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ του. Τοσοῦτο πολυάριθμα εἶναι τὰ παραδείγματα τῶν τοιούτων παραδόσεων, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι πᾶς λαὸς ἔχων ἱστορικὴν συνείδησιν διατηρεῖ τὴν πίστιν περὶ τῆς ἐπανόδου νεκροῦ τινος ἥρωος, ὅστις θ' ἀναδειχθῆ ὁ μέλλων σωτὴρ αὐτοῦ. Καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν στιγμῆς μεγάλων κινδύνων προσεδόκων τὰ πλήθη τὴν σωτηρίαν ἐκ τῆς θαυμασίας ἀναβιώσεως ἡρωϊκοῦ βασιλέως, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' ἢ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου.

Ἔτερον δὲ σημαντικὸν στοιχεῖον εἶναι χρησμοὶ καὶ προρρήσεις, οἷτινες λογίαν ἔχοντες τὴν προέλευσιν εἰσεχώρησαν καὶ διεδόθησαν παρὰ τῇ λαῷ. Οἱ πλεῖστοι τούτων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς προφητείας περὶ ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου, προλέγουσι περὶ βασιλείας ἀνδρὸς πένητος, ὅστις ἐν δικαιοσύνῃ βασιλεύων μέλλει νὰ φέρῃ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, νὰ ταπεινώσῃ τοὺς Ἀγαρηνοὺς καὶ νὰ καταδιώξῃ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ἰσμηλίτας. Ὁ σωτὴρ τοῦ ἔθνους ἐν αὐτοῖς παρίσταται ὡς ἀνὴρ ἄσημος, ἀπέριτος καὶ πενιχρός, νομιζόμενος νεκρός.

Ὅπως διάφορον εἰκόνα τοῦ σωτήρος παρέχει ἡ δημώδης παράδοσις. Καίτοι δὲ χρησμοὶ καὶ παραδόσεις τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἀφετηρίαν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, καὶ ἐν τοῖς κυριωτάτοις συμπίπτουσιν, ἀλλ' ὅμως αὐταί, ἀκραιφνὲς οὔσαι τοῦ λαοῦ ἔργον, ἔχουσι ποιητικὸν κάλλος, τοῦ ὁποῦ ἄμειροῦσιν αἱ ὑπὸ λογίων ποιηθέντες χρησμοί, οἱ πολλαχοῦ ἐμφάνοντες τὴν ἐπήρειαν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἐπιτηδεύοντες ρητορικοὺς τρόπους καὶ ἀπειρόκαλον χρησιμοδικὴν ἀσάφειαν. Ὁ σωτὴρ τοῦ ἔθνους κατὰ τὰς παραδόσεις δὲν εἶναι ὁ ρακένδυτος τοῦ χρησμοῦ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἡρωϊκῶς μέχρι ἐσχάτων προμαχήσας τοῦ ἔθνους τελευταῖος βασιλεὺς αὐτοῦ, καὶ δὲν παρίσταται διατελῶν ἐν τῇ ἀορίστῃ καταστάσει ὕπνου καὶ νεκροφανείας ἀντὶ τούτου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὗρε τὸ ποιητικώτατον πλάσμα τοῦ μαρμαρωμένου βασιλέως. Ὡς δὲ τὸ πάλαι ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ μεγάλοι τεχνίται ἐνεφύσησαν πνοὴν ζωῆς εἰς τὰ μάρμαρα καὶ προσέδωκαν εἰς αὐτὰ ἀθανασία, οὕτως ἐπλάσεν ἑτι θεία τις δύναμις θ' ἀποδώσῃ τὴν ζωὴν εἰς τὸ μαρμαρωθὲν σῶμα τοῦ βασιλέως, ἵνα ἐγερθῆ οὗτος τιμωρὸς τῶν παθημάτων τοῦ ἔθνους.

Ὅριον, μέχρι τοῦ ὁποῦ θὰ ἐκδιώξῃ ὁ βασιλεὺς τοὺς Τούρκους, ἀναφέρει ἡ παράδοσις τὴν Κόκκινην Μηλιάν. Εἶναι δὲ γνωστότατον εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας τὸ ὄνομα τοῦ τόπου τούτου, ὡς ἐσχάτου καταφυγίου τῶν Τούρκων. Πρὸς τοῦτο ἀντιστοιχεῖ τὸ Μονοδένδριον τῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως Ἑλλήνων, ὁ τόπος μέχρι τοῦ ὁποῦ ἐμελλον νὰ ἐκδιωχθῶσιν ὑπὸ τοῦ πένητος ἀνδρὸς οἱ Ἀγαρηνοί. Τὸ Μονοδένδριον ἐθεωρεῖτο ὡς πατρὶς τῶν Τούρκων, ὁμοίως δὲ ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς πιστεύει ὅτι ἡ Κόκκινη Μηλιά εἶναι ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τῶν Τούρκων ἢ ἡ πατρὶς τοῦ Μωάμεθ.

Παρὰ τοὺς διαπλασθέντας ἐν τῇ προκειμένῃ παράδοσει, καὶ ἄλλοι πολ-

λοι χρησιμοὶ καὶ προφητεῖαι, λογίας προελεύσεως, διεδίδοντο εὐρέως παρὰ τῷ λαῷ, ὡσάντις μάλιστα συνέβαινε περιστατικόν τι ν' ἀναπιτέρωσῃ τὰς ἐλπίδας του καὶ νὰ κρτύνη τὴν πίστιν του περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Οἱ χρησιμοὶ περὶ τῆς τύχης λαῶν ἦσαν μὲν καὶ εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαιῶνα συνήθεις, καὶ περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν γενικὴ ἐκράτει πεποίθησις, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν τὸ Βυζαντινὸν κράτος διακρίνεται διὰ τὴν πλουσίαν παραγωγὴν τῆς προφητικῆς φιλολογίας, οὐχὶ σπανίως δὲ συνετέλεσεν ἡ πίστις εἰς ταύτην νὰ ἔχη ἰσχυρὰν ροπὴν εἰς τὰ πράγματα τοῦ κράτους. Ὅθεν οὐδόλως ἄπορον ὅτι καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς ἐλληνικῆς αυτοκρατορίας δὲν ἐστεῖρευσεν ὀλοσχερῶς ἡ παραγωγὴ, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἡ σύνταξις προρρήσεων κατὰ τὸ πλείστον παραμυθητικῶν καὶ εὐελπίδων. Ἐρμηνεῖται τῆς ἀποκαλύψεως, τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, προσαρμοζόμεναι ἐκάστοτε πρὸς τοὺς καιροὺς, παντοῖαι προφητικαὶ ὁράσεις καὶ ὄπτασιαι, χρησιμοὶ ψευδεπίγραφοι, φερόμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα πατριαρχῶν, ἐπισκόπων καὶ βασιλέων, ἐκυκλοφοροῦντο εἰς χειρόγραφα, ὧν πολυπληθὴ διεσώθησαν μέχρι τῆς σήμερον.

Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ παρατηρουμένη τροπὴ εἰς τὴν προφητικὴν φιλολογίαν, ἣτις μετὰ τὴν ἄλωσιν προσλαμβάνει χαρακτῆρα διάφορον τῆς παλαιότερας, διαπινεομένη ὑπὸ ἰσχυρᾶς πνοῆς αἰσιοδοξίας. Δὲν εἶναι πλέον μάντις κακῶν, ὡς ἄλλη Κασάνδρα ὄλεθρον καὶ καταστροφὰς προμηγύουσα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνέχει ἐπαγγελίας αἰσίων γεγονότων καὶ κρείσσονος τύχης. Ἰδίως καταφαίνεται ἡ διαφορὰ πρὸς τὰς προτέρας προρρήσεις ἐν τῷ χαρακτηρισμῷ τῶν ἐθνῶν, πρὸς ἃ προλέγεται συνάφεια ἢ ἀντίθεσις τοῦ ἐλληνικοῦ. Τὰ ξανθὰ γένη, ἅτινα ἐν τοῖς παλαιότεροις χρησιμοῖς παρίστανται ὡς ἐχθρικά πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐν τοῖς χρησιμοῖς τούτοις φέρονται ὡς ἐξημερωθέντα καὶ σύμμαχα. Ἐκεῖνοι μὲν ἀναφέρονται εἰς τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τὰ λατινικὰ ἔθνη τῆς Δύσεως, οἱ δὲ μεταγενέστεροι χρησιμοὶ ὑπακύνισσονται τοὺς Ρώσους. Διότι ἤδη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 17' αἰῶνος αἱ προσδοκίαι τῶν Ἑλλήνων ἤρχισαν στρεφόμεναι πρὸς τὴν αὐξουσαν ὁσημέραι δύναμιν τῶν Ρώσων, διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν κατὰ Μουσουλμάνων, ἴσως δὲ καὶ διὰ τὴν ἐγκατάστασιν ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου πατριαρχεῖου ρωσικοῦ ἐν Μόσχᾳ. Αἱ ἐλπίδες δὲ τῶν Ἑλλήνων ἤρχισαν ἀπὸ τῆς βασιλείας Πέτρου τοῦ μεγάλου ὑποθαλπόμεναι ἐπιτηδεῖως καὶ ὑπὸ τῶν Ρώσων. Ἐν ἔτει 1698 ἐξεδόθη ἐν Augsburg, ὑπὸ Stanislas Reinter von Axtelmeier συντεθέν, βιβλίον ἐξισταροῦν ἐν συντόμῳ τὴν αὐξουσαν ἀκμὴν τῆς Ρωσίας ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Πέτρον, τὸν προωρισμένον ὑπὸ τῆς θείας προνοίας νὰ καταλάβῃ τὴν ἀνατολικὴν βασιλείαν καὶ μετ' αὐτῆς καὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, —κατὰ τὸν τύπον δηλ. τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ὅπου ὁ Πέτρος καταργήσας τὸ ἐν Μόσχᾳ πατριαρχεῖον ἐγένεν αὐτὸς πραγματικὸς ἀρχηγὸς καὶ κύριος τῆς ρωσικῆς

ἐκκλησίας. Τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐγράφη προδήλως κατὰ ρωσικὴν εἰσήγησιν, μετεφράσθη ἑλληνιστὶ κατὰ προσταγὴν τοῦ βοεβόδα τῆς Βλαχίας Ἰω. Βασσαράβα καὶ ἐτυπώθη τὸ αὐτὸ ἔτος 1698 ἐν Τριγοβούστῳ τῆς Βλαχίας, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Προγνωστικὸν τῶν Μοσκόδων». Ἡ πρόρρησις περὶ τῆς κατὰ θεῖαν ἐπαγγελίαν ἀνκρήσεως εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ «δεδοξασμένου αὐτοκράτορος Πέτρου Ἀλεξιοβίτςκη τοῦ κραταιοτάτου», ἡ πρόρρησις αὕτη εἶναι ἀναγεγραμμένη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ προμετωπίδι τοῦ βιβλίου.

Τὴν ρωσικὴν συνεργίαν ἀναγνωρίζομεν εὐκόλως καὶ εἰς προφητείαν παρεμβεβλημένην εἰς τὸν δημοτικώτατον Ἀγαθάγγελον. Ὁ Ἀγαθάγγελος, ἡ ὡς ἐπιγράφεται, «Χρησμός ἤτοι προφητεία τοῦ μακαρίου ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου» ἢ «Ὀπτασία Ἀγαθαγγέλου», εἶναι βιβλίον συντεταγμένον ἀτέχνως κατὰ μίμησιν τῶν προφητῶν τῆς Βίβλου καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου καὶ προλέγον δῆθεν εἰς γλώσσαν μιξοβάρβαρον τὰς τύχας τῶν δυτικῶν καὶ βορείων κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ἐνιαχοῦ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τῷ προλόγῳ δηλοῦται ὅτι συνεγράφη τὸ πρῶτον ἑλληνιστὶ τῷ 1279 ἐν Μεσσηνίᾳ ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰερωνύμου Ἀγαθαγγέλου, μεταφρασθὲν δ' ἰταλίστι ἐτυπώθη ἐν Μιλάνῳ τῷ 1555, ἐκ δὲ τῆς ἰταλικῆς μετηνέχθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐν ἔτει 1751 ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου Πολυειδοῦς, ὅστις ἐν προτασσομένη τοῦ βιβλίου προσφωνητικῇ ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκδόσιν τοῦ 1708. Ἀλλ' αἱ δηλώσεις αὗται περὶ συγγραφῆς καὶ ἐκδόσεων τοῦ βιβλίου εἶναι πεπλασμένα, αὐτὸ δὲ τὸ κείμενον τῆς ὀπτασίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ἀναφερόμενον εἰς γεγονότα ἱστορικὰ τῶν ἀρχῶν κυρίως τοῦ ΙΗ' αἰῶνος μέχρι τοῦ 1745, ἐλέγχει ὡς συγγραφέα αὐτὸν τὸν ὡς μεταφραστὴν παρουσιαζόμενον Πολυειδῆ· ἦτο δ' οὗτος ἀνὴρ πολυμαθής, γράψας ἐκκλησιαστικὰ τινα συγγράμματα, ὧν ἐν εἰς λατινικὴν καὶ γερμανικὴν γλώσσαν, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διατρέψας ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις τῆς δυτικῆς καὶ τῆς βορείου Εὐρώπης. Τὸ ἔργον του ἐξεδόθη ἀνωμόως ἐν Λιψία, πιθανῶς κατὰ τὸ 1751 ἢ μικρὸν ὕστερον· τῆς σπανιωτάτης ἐκδόσεως ταύτης ἐν μόνον ἀντίτυπον εἶναι γνωστόν, ἀλλ' ὁ Ἀγαθάγγελος καὶ προτεῦ ἐκδοθῶσιν ἄλλαι ἐκδόσεις αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἦτο γγνωσιτότατος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκ χειρογράφων, διότι πολυπληθῆ ἐφέροντο ἀντίγραφα αὐτοῦ μάλιστα κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΗ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἀγαθαγγέλου κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πρὸς τοὺς παπιστὰς μίσους, ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις του καταφαίνεται· διότι κατὰ τῆς Ρώμης ἰδίᾳ ἐκτοξεύει πικρότατα βέλη, ἐπιχαίρων ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς αὐτῆς, καὶ ἐκ τῆς αἰρετικῆς Γερμανίας, ἧς ταχεῖαν ἐλπίζει τὴν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπάνοδον, ἀπεκδέχεται τὴν ταπεινώσιν τῆς

λατινικῆς ἀλαζονείας καὶ ἐπάρσεως. Αἱ προρρήσεις του περιστρέφονται εἰς τὰς τύχας τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνων, μετὰ βραχεῖς δ' ὑπαινιγμοὺς σπουδαιοτάτων τινῶν γεγονότων τοῦ ΙΓ' καὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἐνδιατρίβει ἐκτενέστερον εἰς τὰ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα μέχρι τοῦ 1745. Πάντα τὰ γεγονότα ταῦτα περικαλύπτονται δι' ἀλληγορικῆς γλώσσης καὶ προφητικοῦ μυστηρίου, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀτελῶς, ὥστε δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῶσι τὰ ἀποκρυπτόμενα ὀνόματα καὶ πράγματα. Περὶ τῆς τύχης τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὁμιλεῖ διὰ βραχυτάτων καὶ ὅλως ἐν παρόδῳ. Ἐν ἀρχῇ μὲν προλέγει τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους: «Κωνσταντῖνος ἤρξατο καὶ Κωνσταντῖνος ἀπολέσει τῆς Ἀνατολῆς τὸ βυζαντινὸν βασίλειον.» μετὰ θαυμαστῆς δ' ἀκριθείας ὀρίζει ἀφελέστατα καὶ τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς· προλέγει δὲ καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ὡς μέλλουσαν νὰ συντελεσθῇ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα, καὶ δὴ μετὰ συμπλήρωσιν τετρακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ταῦτα καὶ μόνα μετὰ μιᾶς ἀποστροφῆς πρὸς τὴν τάλαιναν Ἀνατολὴν ἐν τῇ τρίτῃ κεφαλαίῳ εἶναι τὰναφερόμενα ἐν τῇ Ἀγαθαγγέλιῳ εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ἄλλ' εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν ὑπάρχει ἐν τῇ Ε' κεφαλαίῳ παρέμβλημα ρωσικῆς χειρός, ἀνατυπωθὲν καὶ εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς ἐκδόσεις, ἀλλ' ἔλλειπον ἐκ τῶν πλείστων χειρογράφων. Τὸ παρέμβλημα τοῦτο ὁμιλεῖ περὶ Ρώσου αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος μέλλει ν' ἀπλώσῃ εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ νικηφόρον σημεῖον τοῦ Χριστοῦ καὶ ν' ἀφανίσῃ τὴν δύναμιν τῶν Ἰσσηλιτῶν. Ἡ προφητεία εἶναι σαφῆς καὶ εὐνόητος· ὡσεὶ ἐφοβετο ὁ ψευδογράφος μὴ παρανοηθῇ ἡ προφητεία, ἀντὶ τῶν ἀποκαλυπτικῶν εἰκόνων, ὧν βρίθκει τὸ κείμενον, ἔθεσεν ἀπροκαλύπτως «ὁ τῶν Ρώσων μονάρχης», μετ' ὃ ἀναφέρει τὴν σειράν τῶν βασιλειῶν ἐν Ρωσίᾳ, ὀνομασί μνημονεύων τινὰς τῶν βασιλέων· ἀκριδέστατα πάντα μέχρι τῆς υἱοθεσίας τοῦ Πέτρου Θεοδώροβιτς ὑπὸ τῆς Ἐλισάβετ τῇ 1742· ἀλλὰ διὰ τοῦς μετὰ ταῦτα χρόνους ἀναφέρει ἀνύπαρκα ὀνόματα Ρώσων αὐτοκρατόρων, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι τὸ παρέμβλημα ἐγένετο πρὸ τοῦ θανάτου τῆς Ἐλισάβετ (1760).

Ἦρκεσεν ἡ προφητεία ἡ σαφῆς καὶ ἀπερίφρατος περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα καὶ τὸ οὐχ ἤττον αἴσια μνησὸν φιλόρωσον παρέμβλημα διὰ νὰ καταστήρωσι τὸν Ἀγαθάγγελον προσφιλὲς βιβλίον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἀρνούμενον ἐξ αὐτοῦ παραμυθίαν καὶ ἐλπίδα. Ὁ Ἀγαθάγγελος ἔσχεν οὐχὶ ἀναξίαν λόγου ροπὴν πρὸς ἀναρρίψισιν τοῦ φρονήματος τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δουλείας, εἶναι δ' ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐπέρρωσε τὰς ἐλπίδας τοῦ ἔθνους περὶ ἀπελευθερώσεως καὶ ἀνακτήσεως τῆς πατρίου χώρας. Ἡ πίστις περὶ τοῦ ἀψευδοῦς τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου διητηρήθη καὶ μετὰ τὴν ἔδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, μόλις καὶ βραδέως ἀπαμβλυνθεῖσα μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ὅτε μετὰ τῶν ρωσικῶν ἡττῶν συνέπεσε καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν τετρακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν ἔτασεν ὡς χρόνον τῆς

ἀπελευθερώσεως. Οὐδὲν ἦρτον καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ὁ λαὸς πρὸς κύρωσιν τῶν ἐθνικῶν ὀνειρῶν ἐνίοτε ἐπάγεται «τὸ λένε τὰ χαρτιά μας κι' ὁ Ἄγαθάγγελος», ὑπάρχουσι δ' ἀκόμη καὶ εὐάριθμοὶ τινες Ἄγαθαγγελισταί, αἱ μετὰ πεποιθήσεως ἀνακηρύσσοντες τὸ ἀψευδὲς τῶν χρησμῶν, καὶ ἐκδίδονται νέαι δημῳδεῖς ἐκδόσεις, ἐνίοτε δὲ καὶ νέαι ἐρμηνεῖαι τῆς «Ὁπτασίας τοῦ Ἄγαθαγγέλου».

Λέγοντες δὲ τὰ χαρτιά μας, ἐννοοῦσι περιληπτικῶς, πλὴν τοῦ Ἄγαθαγγέλου καὶ ἑτέρων προφητικῶν βιβλία, τὰ ὅποια ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην καὶ ὡς θεῖαν παραμυθίαν ἐτήρει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς δουλείας. Τὰ κυριώτατα τούτων εἶναι χρησμοὶ φερόμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, τοῦ Μεθοδίου ἀρχιεπισκόπου Πατάρων, τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἀλεξανδρέως, εἰς οὓς προστίθενται καὶ τὰ ἔργα τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν χρησμῶν τούτων καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Ταῦτα ὀλίγιστοι βεβαίως τῶν λογιωτέρων ἀνεγίνωσκον, ἀλλὰ μετέδιδον εἰς τὸν λαόν, προθύμως ἀκούοντα καὶ ἀδιστακτικῶς πιστεύοντα αὐτά. Ἐνδοξαῖοι καὶ ἀντιρρήσεις σπανιώτατα προσβάλλοντο, καὶ αὐταὶ ἢ δὲν ἐφθانون μέχρι τοῦ λαοῦ ἢ κατ' οὐδὲν ἴσχυον νὰ διασειῶσι τὴν ἀκράδαντον πίστιν του. Τινές, ὡς ὁ ἐπίσκοπος Μυρέων Ματθαῖος (τῷ 1618), ὄκτιρον τὸ ἔθνος, ὡς ἐξαρτῶν τὰς ἐλπίδας του ἐκ τῶν ἐπαγγελιῶν χρησμῶν καὶ ψευδοπροφητειῶν. Ἄλλοι πάλιν, ὡς μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ Ἀναστάσιος ὁ Γ' Ὀρδῖος καὶ ὁ Καיסάριος Λαπόντες, δὲν ἀπέκρυπτον τὰς ἀμφιβολίας των περὶ πραγματώσεως τῶν ἐπαγγελιῶν μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῶν ἐλπίδων, τὰς ὁποίας ἐστήριζον εἰς τοὺς πολέμους τῶν Ρώσων πρὸς τοὺς Τούρκους.

Ἄλλ' ἢ πίστις εἶχε ριζωθῆ πλεον εἰς τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ καὶ ἐνεφαίνετο αὕτη εἰς παντοίας ἐκδηλώσεις τοῦ βίου. Εἰς βαυκαλήματα ὑπέσχοντο εἰς τὰ βρέφη, ὅτι ἔταν θὰ μεγαλώσουν θὰ λειτουργηθοῦν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἰς γαμήλια ἄσματα διευτυποῦτο ἡ εὐχή, ὅπως ὁ πρῶτος τοῦ γάμου βλαστὸς διώξῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Κόκκινη Μηλιά. Ἐκεῖ ἐκαυχᾶτο, ὅτι θὰ στείλῃ τοὺς Τούρκους καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1769 Λαγκαλογιάννης. Εἰς ἐν δημοτικὸν ἄσμα τοῦ 1854 ἀναφέρονται αἱ προφητεῖαι περὶ ἐπικειμένης καταστροφῆς τῶν Τούρκων: «Μέσ' ἔς τὰ χαρτιά μας βρίζομε, πῶς θὰ ξεεγῆ ὁ Τούρκος». Καὶ εἰς πᾶσαν πολεμικὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, κατὰ τὸ 1854, κατὰ τὰς κρητικὰς ἐπαναστάσεις, κατὰ τὸ 1878, τὸ 1886, τὸ 1897, τὸ 1912 ἀνευεῦοντο αἱ ἐκδηλώσεις τῆς πεποιθήσεως ταύτης εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα.

Ἰδίως δὲ ἡ πίστις εἰς τὰς περὶ αἰετοῦ μέλλοντος προφητείας ἦτο σημαντικώτατον ἐφόδιον εἰς τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ 1821. Τινές τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀναγνωρίζουσι τὴν μεγάλην ῥοπήν, τὴν ὅποιαν εἶχον ἢ ὄπτασις τοῦ Ἄγαθαγγέλου καὶ αἱ ἄλλαι ἕμοιαι προ-

ρήσεις, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προσιωνίζουσαι προσεχῆ τὴν μεταβολὴν τῆς τύχης αὐτοῦ καὶ ἐνθαρρύνουσαι οὕτω περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Τοῦτο δὲν διέλαθε καὶ τὸν Τοῦρκον Βαχίτ πασᾶν, τοποτηρητὴν τῆς Χίου κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐν τῇ νήσῳ σφαγῶν, ὅστις ἐν ὑπομνήματι τοῦ παρατηρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες «πεπεισμένοι καὶ βοσκόμενοι ἀνέκαθεν ἐκ τινῶν παμπалаίων χρηστῶν, ὅτι ἐπέστη ὁ χρόνος τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», προέβησαν εἰς τὸ κίνημα αὐτῶν.

Τὴν βαθεῖαν πίστιν εἰς τὴν καλινόρθωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους παραστατικώτατα ἐκφράζει μία δημώδης παράδοσις τῆς Σπάρτης, τὴν ὁποῖαν ἐπιτραπήτω ὑμῖν νὰ θέσωμεν ὡς κατακλειδα τοῦ ἄρθρου τούτου. Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς ὑπερμεγέθη κυπάρισσον ἐπὶ τινος ὑψώματος παρὰ τὸν Μυστρᾶν, τὴν ὁποῖαν εἶδε καὶ ἐθαύμασεν ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Edward Dodwell κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀλλ' ἡ ὁποῖα κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς πρὸ τινῶν ἐτῶν μέλις. Ἡ παράδοσις ἔχει ὡς ἐξῆς :

«Αὐτὸ τὸ κυπάρισσι ἔχει τὴν ἱστορία του. Ἐπὶ Τουρκίας ἕνας πασιᾶς πῆγε ἔς αὐτὴ τὴ θέσιν νὰ διασκεδάσῃ. Ἔβαλε καὶ τοῦ ψησαν ἕνα σφαχτό; καὶ κάθησε κ' ἔφαγε. Εἶχε μαζί του καὶ ἕνα βοσκό, ἕνα νέο κλληκάρη χριστιανόπουλο, καὶ τὸν ὑπηρετοῦσε. Γιὰ μιὰ στιγμή τὸ παιδί, ποῦ ἔρρηξε τὴ ματιά του καὶ παρατήρησε ἐκεῖνο τὸ ὄρατο θέαμα, τὸν κάμπο μὲ τοὺς πρασινάδαῖς καὶ τᾶφθονα νερά, καὶ τὰ βουνὰ γύρω, τὸν ἔπιασε τὸ παράπονο κ' ἀναστéναξε. Τὸ εἶδε ὁ πασιᾶς καὶ τὸν ῥώτη : «Μπρὲ Ῥωμιέ, τί ἔχεις κ' ἀναστενάξεις ; —Τί νὰ χω, πασιᾶ μου, τοῦ λέει, συλλογίζομαι πῶς ἔλα αὐτὰ τὰ μέρη ἦταν δικὰ μας μιὰ φορὰ καὶ μᾶς τὰ πήρατε· μὰ τὸ λένε τὰ χαρτιά μας καὶ ἔχω τὴν ἐλπίδα μου ἔς τὸ θεό, πῶς μὲ καιρὸ πάλι δικὰ μας θὰ γίνουν». Ὁ πασιᾶς ἐθύμωσε. «Μωρέ, τί τσαμπουνᾶς αὐτοῦ ;» τοῦ λέγει καὶ ἀρπάζει τὴν ξύλινη σοῦβλα, ποῦ εἶχαν ψήσῃ τὰρνί, καὶ τὴν καρφώνει ἔς τὴ γῆ. «Νά, τὸ βλέπεις αὐτό; λέγει. Ἄν αὐτὸ τὸ ξερό παλοῦκι βγάλῃ κλαριά, τότες νὰ χετε ἐλπίδα πῶς θὰ ξαναπάρετε πίσω αὐτὰ τὰ μέρη». Τὴν ἄλλη μέρα ἡ σοῦβλα ἐρρίζωσε ἔς τὴ γῆ καὶ ξαναβλάστησε καὶ φούντωσε καὶ θέριψε, κ' ἔγινε τὸ κυπάρισσι ποῦ ἐγνωρίζαμε. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πασιᾶς ἔχωσε τὴ σοῦβλα ἔς τὴ γῆ ἀπὸ τὴ μύτη, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κορφὴν, ἔδγαλε τὸ κυπάρισσι τὰ κλαριά του γερμένα πρὸς τὰ κάτω, ἔγινε θηλυκὸ κυπάρισσι».

ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ *

Ἡ ὀπτασία τοῦ Ἀγαθαγγέλου διαιρεῖται εἰς κεφάλαια δέκα· ἐν τῇ πρώτῃ προλέγεται ἡ κατάλυσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους· Κωνσταντῖνος ἤρξατο καὶ Κωνσταντῖνος ἀπολέσει τῆς Ἀνατολῆς τὸ Βυζαντινὸν βασίλειον· μετὰ θαυμαστῆς δ' ἀφελείας ὀρίζεται ἀκριβέστατα καὶ τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς. Αἱ προρρήσεις περιστρέφονται εἰς γεγονότα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς· εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐν Κάδω (ἦτοι ἐν Γάνδη) γεννηθέντος υἱοῦ ἀνθρώπου ὡς αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ἦτοι Καρόλου τοῦ Ε', εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Λουθήρου, εἰς τὴν παραίτησιν τοῦ Καρόλου τοῦ Ε', εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ὡς βασιλέως τῆς Ἰσπανίας καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Φερδινάνδου ὡς αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τοῦ Ἀψβουργικοῦ οἴκου διὰ τοῦ θανάτου τῶν δύο τελευταίων ἀρρέων ἀπογόνων αὐτοῦ, ἦτοι Καρόλου τοῦ Β' (1700) καὶ Καρόλου τοῦ Γ' (1740) καὶ εἰς τὴν ἀνάρρησιν τῆς θυγατρὸς τοῦ τελευταίου τούτου Μαρίας Θηρεσίας εἰς τὸν βασιλικὸν θρόνον. Ἐν κεφ. Β' Γ' καὶ Δ' λόγος γίνεται περὶ Γερμανίας, πρὸς ἣν καίπερ ἀφρτικὴν συμπαθεῖ ὁ γράψας, καὶ περὶ τῆς ἐχθίστης Ῥώμης. Ἐν τῷ Ε' κεφαλαίῳ ἀναφέρονται τὰ κατὰ Πέτρον τὸν μέγαν, οἱ πόλεμοι αὐτοῦ πρὸς Κάρολον τὸν ΙΒ' καὶ τοὺς Τούρκους (1713) οἱ γάμοι τοῦ μετὰ τῆς Αἰκατερίνης τῆς Α', ἣν φαίνεται βδελυσσόμενος ὁ Ἀγαθάγγελος, καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ (1723). Εἶτα δὲ ἡ ἐκλογὴ ὡς αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας τοῦ Βαυαροῦ Καρόλου τοῦ Ζ' (1742). Εἶναι δ' αὕτη ἡ περικοπὴ («κυρώσει Παθάρη τὸ ἱμπερίον κλπ.) ἡ ἀσφαλῆς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος θεωρουμένη πρόρρησις τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ ἢ τοῦλάχιστον τῆς δυναστείας του εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μεθ' οὗ μεταβαίνει εἰς τὴν ταπεινώσιν τῆς Γαλλίας διὰ τῆς ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Πολωνίας Αὐγούστου τοῦ Γ' (1753) καὶ τῆς κυρώσεως ταύτης διὰ τῆς ἐν Βιέννῃ εἰρήνης, καὶ εἰς τὸν γάμον τῆς ἀδελφῆς Καρόλου τοῦ ΙΒ' Οὐλρίκης μετὰ τοῦ πρίγκηπος τοῦ Ἑσσην Κάσσελ. Τὰ κεφ. Α' καὶ Ζ' ἀναφέρονται εἰς τὸν αὐστριακὸν περὶ διαδοχῆς πόλεμον, παρεντιθεμένου καὶ ὑπαινιγμοῦ περὶ διαρκείας τῆς βασιλείας καὶ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Ζ', συμβάντος τῇ 1745. Τὸ Η' κεφ. πραγματεύεται περὶ ρωσικῶν πραγμάτων, τὸ Θ' περὶ τῶν πολωνικῶν καὶ τὸ τελευταῖον περὶ τῶν γερμανικῶν.

*) Ἀπόσπασμα τοῦ ἄρθρου Ἀγαθάγγελος ἐν Ἐγκυκλοπαίδ. λεξικῷ 1890 Α' σ. 34.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΩΝ*

Πρὸ ἑνὸς αἰῶνος Γερμανὸς τις περιηγητὴς, ὅστις ἐξήλωσε τὴν φήμην μισέλληνος ἐν χρόνοις καθ' οὓς τὰ παθήματα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους μόνον τὴν ἀγάπην ἢ τοῦλάχιστον τὴν συμπάθειαν πρὸς αὐτὸ ἠδύνατο νὰ κινήσωσιν, ὁ περιηγητὴς τοῦ ὁποίου ἐστιγμάτισε τὴν κακὴν πίστιν ὁ Κοραΐης, ἐλέγχας τὰς ἀδίκους καὶ πεπλανημένας κρίσεις του, ἔλεγε περὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι εἶναι ὁ δεισιδαιμονέστατος τῶν λαῶν τῆς γῆς. Ἡ ῥῆσις αὕτη τοῦ πικροχόλου Γερμανοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ παντελῶς ἀνυπόστατος· ἐν μέρει εἶναι ἀκριβής, καθόλου δ' ὅμως καὶ ἀπολύτως ἐκφερομένη ἀνακριβεστάτη. Εἶναι ἀκριβής, ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ συγκριθῇ πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους, ἢ τοὺς ὀπωσδήποτε τυχόντας μορφώσεώς τινος ἄνδρας τῶν ἄλλων ἔθνων· αἱ δεισιδαιμονίαι αὐτοῦ τότε δυσάρεστον ἐμποιοῦσιν αἰσθησιν, θὰ ἐδίσταζε δὲ τις νὰ κατατάξῃ αὐτὸν μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Ἄλλ' ἂν συγκριθῇ ὁ ἑλληνικὸς πρὸς οἰονδήποτε τῶν ἄλλων λαῶν, ἀδικαιολόγητος καταφαίνεται ἡ μομφή. Διότι πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ λαοὶ τῆς γῆς εἶναι δεισιδαιμονέστατοι.

Τῆς δεισιδαιμονίας τὸ κράτος εἶναι εὐρύτατον, ἀπέραντον. Ἀπὸ τῶν αἰώνιων πάγων τῆς Γροελανδίας καὶ τῆς Λαπωνίας μέχρι τῶν διακεκαυμένων πεδιάδων τῆς Ἀφρικῆς, ἀπὸ τῆς Ἰαπωνίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς ἀπωτάτης Ἀνατολῆς μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν τῆς Ὀκεανίας οἱ ἄγριοι καὶ τῆς Ἀμερικῆς οἱ αὐτόχθονες Ἰνδοὶ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἄπαικοι, χιλιάδες λαῶν ὑπέικουσιν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς κοσμοκράτορος δεσποίνης, ἀποπύοντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως. Κατὰ ποσὸν οὐδεμίᾳ διαφορᾷ παρ' ἐκάστοις τῶν λαῶν τούτων· ἡ διαφορὰ ἔγκειται μόνον ἐν τῇ ποιῷ, ἐν τῇ ἐντάσει ὁὗς εἰπεῖν τῆς δεισιδαιμονίας.

Παρὰ τοῖς ἀγρίοις λαοῖς ἡ δεισιδαιμονία διατηρεῖ τὴν στυγνὴν αὐτῆς ὄψιν, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰδεχθῆς, βδελυρά, ἀποτρόπαιος· παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις προσλαμβάνει χαρακτῆρα ἠπιώτερον, καθίσταται ἰλαρωτέρα, συνήθως εἶναι παιγνιώδης, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκίνδυνος. Ὅταν ὁ ἄγριος τῆς Νέας Ζηλανδίας τρώγῃ τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἠττηθέντος ἀντιπάλου, ἢ ἔταν ὁ τῶν Μαρκεσίων νήσων ὦμῃν καὶ αἰμοσταγῇ καταβροχίζῃ τὴν καρδίαν τοῦ ἐχθροῦ, φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐγκλείει εἰς τὰ στήθη του τὴν ψυχὴν τοῦ φονευθέντος καὶ κληρονομεῖ τὴν βίωσιν καὶ τὴν 158

*) Ἀπόσπασμα στενογραφηθέντων μαθημάτων εἰς κυρίως ἐν τῇ φιλολογικῇ συλλόγῳ «Παρκασφ». Ἐξηγησεῖσθῃ ἐν Ἀσσιπύου Ἀττικῆς ἡμερολογίῳ ἔτ. ΚΕ' 1896 σ. 157-177.

πολεμικὴν ἀρετὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἰδέα, ἀνεπιγνώστως διατηρουμένη καὶ παρ' ἡμῖν, παρορμᾷ τὰς μητέρας ν' ἀποτρέψωσι παίζουσαι τὰ τέκνα των ἀπὸ τοῦ νὰ τρώγωσι μυαλὰ πετεινῶν διὰ νὰ μὴ γίνων πετεινόμυαλοι, ἢ νὰ ἐμποδίζωσιν αὐτὰ νὰ τρώγωσι γλῶσσαν προβάτου διὰ νὰ μὴ γίνωσι δικηγόροι, ἢ αὐτὴ δὲ δοξασία ὑπεμφαίνεται καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ μύθῳ, τῷ λέγοντι ὅτι ὁ Κένταυρος Χείρων ἔτρεφε τὸν Ἀχιλλεῖα μὲ σπλάγγνα λεόντων καὶ μυελούς ἀρκτων καὶ ἀγριοχοίρων.

Οἱ Ἀναμίται Σεδάγκ, ὅταν θέλωσι νὰ κτίσωσιν οἰκίαν, ὀρύττουσι βόθρον βαθύν, εἰς τὸν ὅποιον ρίπτουσι δυστυχῆ τινα δοῦλον· καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου τούτου θύματος, ζωντανοῦ ἀκόμη, ἐπιθέτουσι τὸν πρῶτον θεμέλιον πᾶσαλον τῆς οἰκίας· διότι μόνον οὕτω κατὰ τὰς δεσιδαίμονας δοξασίας των, δύναται νὰ στερεωθῇ ἡ οἰκία. Διὰ νὰ ἔχῃ διάρκειαν πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ψυχὴν, ἀφ' οὗ πάντα τὰ ὑποπίπτοντα εἰς τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ, τοὺς ποταμούς, τοὺς βράχους, τὰ δένδρα, ὁ κατὰ φύσιν ἀνθρωπος ὑπολαμβάνει ἔχοντα ψυχὴν, ζῳογονοῦσαν αὐτά. Καὶ ἀδυνατῶν ἄλλως νὰ ἐμβάλῃ ψυχὴν εἰς τὸ ἔργον τῶν χειρῶν του, προσαρμόζει εἰς αὐτὸ μίαν ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ψυχῶν. ἐκλέγει δὲ τὴν καλλίστην καὶ τελειοτάτην, ψυχὴν ἀνθρωπίνην, διότι κάλλιστον καὶ στερεώτατον θέλει τὸ κτίσμα του.

Ἡ δεσιδαίμονία αὕτη εἶναι παγκόσμιος· καὶ ἂν δὲν βλέπομεν σήμερον παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς συμπληρούμενον ἐκάστοτε τὸ ἔργον τῶν οἰκοδόμων δι' ἀνθρωποθυσιῶν, ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν καὶ ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου. Ἀκμαία δὲ διατηρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ἡ δεσιδαίμονία αὕτη. Οὐ μόνον ἀρχαῖοι μῦθοι ἑλληνικοί, ἀλλὰ καὶ παραδόσεις βυζαντιναὶ ἀναφέρουσιν ἀνθρωποθυσίας, πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν γενομένας· δημοτικώτατον δὲ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα εἶναι τὸ τραγοῦδι τῆς γεφύρας τῆς Ἀρτης, ἣτις ἐστερεώθη κτισθείσης τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα· εἰς τὰ θεμέλιά της, καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα παραπλήσια παραδόσεις. Ὡς δ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ λατρείᾳ αἱ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσῶν ζώων, οὕτω καὶ σήμερον αἱ κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν οἰκοδομημάτων ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσῶν ζώων, συνήθως ἀλέκτορος, ἐνίοτε κριοῦ ἢ τράγου ἢ καὶ κυνός. Οὐχὶ σπανίως ὅμως οἱ κτίσται ἐπιθέτουσι τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς ἀνυπόπτου διαβάτου, κακουργοῦντες, διότι ἐν τῇ συνειδήσει των διαπράττουσι φόνον, πιστεύοντες ὅτι ὁ διαβάτης ἐκεῖνος θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ ὁ ἦσκιος του θὰ στοιχειώσῃ τὸ σπίτι. Ληγονότι ἐξακολουθοῦσι δεξάζοντες, ὅτι τελεσφορωτέρα πρὸς στερέωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ τὴν θυσίαν οἰουδήποτε ἄλλου ζώου εἶναι ἡ ἀνθρωποθυσία· ὅθεν ἂν εἶχον τὴν ἐξουσίαν θὰ ἐμόλυνον ἄνευ ἐνδοιασμοῦ δι' ἀνθρωπίνου αἵματος τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς πῶς μεταβάλλονται κατὰ

μικρὸν αἰ παλαιαὶ δοξασίαι, ἀποβάλλουσαι τὸν ἄγριον καὶ βάρβαρον τύπον αὐτῶν. Ὑπάρχουσι ὅμως καὶ τινες, τῶν ὁποίων οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ἡ προϊούσα τῶν ἡθῶν ἡμέρωσις ἐμετρίασε τὴν βδελυγμίαν. Σὺς ἀναφέρω ἐν παράδειγμα, εὐληγμένον ἐκ τοῦ βίου τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Εἶναι γνωστόταται αἱ περὶ βρικόλακων δεισιδαιμονίαι, ἃς δὲν παρελάθομεν παρὰ τῶν Σλάβων, ὡς κοινῶς πιστεύεται, ἀλλὰ μετεδώκαμεν εἰς αὐτούς. Ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων πιστεύουσι οἱ Ἕλληνες, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν βιαίως θανόντων δὲν καταβαίνουσι εἰς τὸν ᾗδην, ἀλλὰ μέχρις ἔτου φθάσῃ ἡ τεταγμένη ὑπὸ τῆς Μοίρας | ὥρα τοῦ θανάτου τῶν πλανῶνται ἀνά τὴν γῆν, 161 ἐμβάλλουσαι φόβους εἰς τοὺς μαιφόνους. Ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Ἀτρειδῶν, ὃν πολλάκις ἐμίανε συγγενὲς αἷμα, ἐπεπλανᾶτο ὁ παλαιὸς δορυμὸς ἀλάστωρ τοῦ Ἀτρέως, αἷτιος καὶ τιμωρὸς τῶν ἐν τῷ οἴκῳ γενομένων στυγερῶν φόνων. Σήμερον δ' οἱ βρικόλακες, οἱ ἐκ τοῦ τάφου ἐξερχόμενοι νεκροί, ἔμπνέουσι τὴν φρίκην, καὶ πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν ἐν τισὶ νήσοις τοῦ Αἰγαίου δεισιδαιμονες τυμωρῶχοι ἐκθάπτουσι τὸν νεκρὸν καὶ ἢ διαπεραιούσιν αὐτὸν εἰς ἔρημον νῆσον ἢ διατρύπῃσι διὰ σκόλοπος τὸ σῶμά του εἰς τὸ μέρος τῆς καρδίας καὶ καίουσιν εἴτα αὐτὸ ἐπὶ πυρᾶς. Καὶ οὕτω διὰ μουσαρᾶς πράξεως, ἧς καὶ τὸ ἄκουσμα μόνον ἐμποιεῖ φρίκην, κατορθώνουσι αὐτοὶ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ δεισιδαιμόνος φόβου τῶν.

Τίς δὲ εἶναι ὁ λόγος τῆς διαδόσεως καὶ τῆς διακωλύσεως τοιαύτης παρανοίας, ἰδεῶν, αἵτινες ἀντιστρατεύονται μὲν πρὸς τὴν λογικὴν, εἶναι δὲ καὶ παντελῶς ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κοινωνικὴν κατάστασιν; Προτοῦ νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ διευκρινήσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς δεισιδαιμονίας.

Ἀνθρώπινον τὸ πλανᾶσθαι, εἶπεν ἀρχαῖός τις σοφός. Αἱ δ' ἀποπλανήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι, εἶναι ποικιλώταται καὶ ἀνυπολόγιστοι τὸν ἀριθμὸν. Πρὸς διάκρισιν δὲ πρόχειρον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τρία εἶδη αὐτῶν: τὰς πλάνας, τὰς προλήψεις καὶ τὰς δεισιδαιμονίας. Πλάνη εἶναι ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ὀρθότητος γνώμης τινός, ἢ στηριζομένη εἰς ἀτελεῖ παρατήρησιν ἢ πλημμελεῖ κρίσιν. Εἶναι παρέκκλισις ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας, οὐχὶ ὅμως ἀσυντελής πρὸς εὑρεσιν ταύτης· διότι χρησιμεύει ὡς κέντρον | πρὸς νέας ἐρεῦνας, δι' ὧν εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν ἢ προσεγγίζομεν εἰς αὐτήν. Ἡ πλήρης τῆς ἀληθείας γνώσις δὲν εἶναι κληρὸς τῆς 162 ἀνθρωπίνης φύσεως, ἧς ὅμως εὐγενέστατος χαρακτήρ εἶναι αὕτη ἢ τάσις πρὸς ζήτησιν· σοφῶς δ' εἶπεν ἐπιφανὴς Γερμανὸς ποιητής, ὅτι ἂν ὁ Θεὸς ἐνεφανίζετο πρὸ αὐτοῦ προσφέρων τὴν ὅλην ἀλήθειαν, θ' ἀπέστεργε τὸ μέγα δῶρον προκρίνων τὴν διὰ τῆς ἐρεύνης πρόσκτισιν καὶ μέρος μόνον αὐτῆς.

Ἄφευκτον οὕσα παρακολούθημα τῆς ἐρεύνης ἡ πλάνη δὲν δύναται τοῦτου ἕνεκα νὰ θεωρηθῇ ἐπιβλαβής· ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἔλαιον, δι' οὗ ἐπα-

λείφουσι τὰς μηχανὰς καὶ τὸ ὅποιον ρυπαίνει μὲν τὸν στίλβοντα σίδηρον αὐτῶν, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖον, εὐκολῶν τὴν κίνησίν των. "Ὅθεν οὐ μόνον νὰ καταφρονῶμεν δὲν πρέπει, ἀλλὰ καὶ νὰ τιμῶμεν πολλάκις ὀφειλομέναις τοιαύτας πλάναις, προσελθούσας ἐκ γενναίας προσπάθειας πρὸς εὐρεσίν τῆς ἀληθείας. Ἀκούων τις π. χ. ὅτι ἀρχαῖος φιλόσοφος ὁ Ἀναξαγόρας, ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι μείζων τῆς Πελοποννήσου, ἐνδέχεται νὰ θεωρήσῃ καταγέλαστον καὶ ἀναξίαν φιλοσόφου τὴν γνώμην ταύτην, ἀφοῦ καὶ οἱ μικροὶ μαθηταὶ σήμερον ἔχουσι ἀκριβεστέραν γνώσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου. Ἀλλὰ δικαίως κρίνοντες ταύτην, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ εἰπὼν προσήγγισε πλείοτερον τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι ἡ παράδοξος φαινομένη εἰς ἡμᾶς γνώμη ἤτο ποτε νέος σταθμὸς πρὸς τὴν πρόοδον, διότι πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ Ἀναξαγόρου ἄλλος φιλόσοφος ὁ Ἡράκλειτος, ἔλεγεν ὅτι ὁ ἥλιος ἔχει εὖρος ποδὸς ἀνθρωπίου. Προσωτέρω δ' ἐχώρησαν οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, οἱ εἰπόντες, ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ἴσος μὲ τὴν γῆν. Ἐπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ γνώμη περὶ μεγέθους τοῦ ἡλίου μείζονος τοῦ φαινομένου, | διὰ νὰ δυναθῶσιν οἱ σημερινοὶ ἀστρονόμοι νὰ ὀρίσωσι ἀκριβῶς, ὅτι ἡ μὲν ἐπιφάνεια τοῦ ἡλίου εἶναι πλέον ἢ μυριάκις, ὁ δὲ ὄγκος αὐτοῦ πλέον ἢ ἑκατομμυριάκις μείζων τῆς γῆς.

Πρόληψιν δὲ ὀνομάζομεν ἰδέαν πεπλανημένην πρὸς τὴν ὁποίαν ἀναγκάζονται νὰ κανονίζωσι τὰς πράξεις των καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναγνωρίζοντες, ὅτι ἐναντιοῦται πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἐπὶ τινα χρόνον ὑπολαμβάνουσι οἱ περισσότεροι τὴν τοιαύτην ἰδέαν ὡς ἀληθῆ, καὶ τότε εἶναι κοινωνικὸς θεσμὸς, θρησκευτικὴ δοξασία ἢ πλάνη, οὐχὶ δὲ πρόληψις· ἀλλ' ἔταν ἐκλίπη ἢ πίστις περὶ τοῦ ὀρθοῦ αὐτῆς, ἔταν ὀλίγοι μόνον ἀπομείνωσι οἱ εἰλικρινῶς καὶ ἀπὸ χρηστοῦ συνευδότες προσηλωμένοι εἰς αὐτήν, οἱ δὲ περισσότεροι δὲν ἔχουσι τὴν προσήκουσαν παρησίαν καὶ δύναμιν ῥιζωθεῖσαν νὰ τὴν καταπολεμήσωσι ὡς ψευδῆ, ἢ πλάνη μεταβάλλεται εἰς πρόληψιν. Καὶ εἶναι ἡ πρόληψις ὡς τὸ χαρτονομίσιμα, τὸ ὅποιον ἕκαστος ἡξεύρει ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀλλ' εἰς τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην ἐπιβεβλημένην ἀποδίδει ἀξίαν, καὶ δίδων καὶ δεχόμενος αὐτό. Ἐκτρέφουσι δὲ τὰς προλήψεις ἢ ἀμάθεια, ἢ στρεβλὴ ἀγωγή, αἱ ἕξεις καὶ τὸ μὴ αὐτεξούσιον τοῦ λογισμοῦ, οὐ ἔνεκα ὡς τὰ παροιμιώδη τοῦ Πανούργου πρόβατα ἀκολουθοῦσι πολλοὶ τὸ κακὸν παράδειγμα. Πρὸ πάντων ἕμως ἐνισχύει τὰς προλήψεις ἢ τοῦ χαρακτῆρος ἀδυναμία. Διότι εἶναι αὐταὶ ἐμπόδια, φραγμοὶ παρεμβαλλόμενοι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ ὀλίγιστοι ἔχουσι τὸ ψυχικὸν σθένος νὰ ἄρῃσι τὰ ἐμπόδια, νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοιοῦτους φραγμούς. Διηγούνται περὶ τοῦ Αἰσώπου, ὅτι σταλεῖς ποτε ὑπὸ τοῦ κυρίου του εἰς τὸ λουτρὸν νὰ ἴδῃ ἂν ἦσαν πολλοὶ ἄνθρωποι, καίτοι εἶδεν ἐν αὐτῇ πλῆθος ὄχλου, ἐπανεληθὼν ἀνήγγειλεν, ὅτι ἕνα μόνον ἄνθρωπον εἶρε, διότι πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ λουτροῦ ὑπῆρχε λίθος, εἰς ὃν πάντες εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι προ-

σέκοπτον, εἰς δὲ μόνον ἐφρόντισε νὰ μετατοπίσῃ αὐτόν. Πόσοι ὑπάρχουσι σήμερον οἱ αἵροντες ἐκ τοῦ μέσου καὶ μὴ προσκρούοντες εἰς τὰ ἐμπόδια τὰ παρεμβεβλημένα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ ἐπομένως ἄξιοι νὰ κληθῶσιν ἄνθρωποι κατὰ τὸ Δισώπειον ἀπόφθεγμα;

Εἶναι δ' ἡ πρόληψις πολυκέφαλον τέρας δυσκαταγώνιστον, ἐπιφαινόμενον ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου καὶ τὰ πάντα διαφθεῖρον. Διότι πολυεἰδεῖς ὑπάρχουσι προλήψεις· προλήψεις θρησκευτικαί, ἠθικαί, κοινωνικαί καὶ πολιτικαί ἀκόμη προλήψεις.

Πασῶν ὀλεθριωτάτας ἀναγράφει τὰς θρησκευτικὰς προλήψεις ἡ ἱστορία· ὅποσα ἔθνη ἐξωντόθησαν, ὅποσαι χῶραι ἠρημώθησαν, ὅποσαι μυριάδες ἀνθρώπων κατεσφάγησαν, ἔνεκα θρησκευτικῶν προλήψεων, ὅποσαι καταστροφαι πρόσχημα εἶχον τὴν ἐξασφάλισιν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀληθοῦς δῆθεν τύπου τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν! Ἄλλ' οἱ χρόνοι τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ τῶν αἵματηρῶν πολέμων πρὸς λύσιν θρησκευτικῶν διαφορῶν περῆλθον εὐτυχῶς. Σήμερον μικρὸν εἶναι τὸ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων κακόν, ἐν δὲ μόνον περιεσώθη ἐπιφόδον λείψανον τῆς μεσαιωνικῆς βαρβαρότητος, μία θρησκευτικὴ πρόληψις, τῆς ὁποίας τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἠσθάνθημεν καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐσχάτως. Ἐννοῶ τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οἱ Ἰουδαῖοι μεταλαμβάνουσιν αἵματος χριστιανοῦ παιδὸς κατὰ τὸ πάσχα. Εἶναι αὕτη ἐδελυρὸν ὄπλον δυσφημίας ἄλλοθρήσκων, ἀλλ' ὄπλον παλαιότατον καὶ ἐσχωριασμένον. Διότι κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ κατηγορήθησαν διὰ τὸ ἴδιον ἐγκλημα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων παραλαβόντες οἱ Χριστιανοὶ τὸ ὄπλον ἔστρεψαν αὐτὸ οὐ μόνον κατὰ τῶν κατηγορῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ 165 ἄλλων ἄλλοδόξων· ἐπανελάβον δὲ κατὰ πολλῶν αἰρετικῶν, πρὸ πάντων τῶν Μανιχαίων, τὴν κατηγορίαν, ἣτις ἦτο καὶ μία τῶν κυριωτάτων δικαιολογιῶν τοῦ θηριώδους θρησκευτικοῦ πολέμου κατὰ τῶν αἰρετικῶν Ἀλδιγηνῶν.

Τῶν δ' ἠθικῶν προλήψεων ἐν μόνον σὰς ἀναφέρω παράδειγμα. Πάντες οἱ πεπολιτισμένοι λαοὶ σήμερον ἀνήθικον ὑπολαμβάνουσι τὴν γυμνότητα, ἐνῶ τοῦναντίον κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς Ἑλλάδος ἡ γυμνότης, ἔθεωρεῖτο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν διακρίνον τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων γνώρισμα· ὁ μέγας Ἀθηναῖος ἱστορικός, ὁ Θουκυδίδης, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι τὸ παλαιὸν Ἑλληνικὸν ἔδιητάτο ὁμοιοτρόπως τοῖς βαρβάροις, φέρει ὡς τεκμήριον ὅτι οὐχὶ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐγυμνώθησαν οἱ Ἕλληνες, ἐνῶ πρότερον δὲν ἐγυμνοῦντο εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ ἐνδύμκτα ἐφόρουσιν πολλὰ καὶ πλοῦσια. Οἰανδὴποτε δὲ καὶ ἂν ἐχῇ τις γνώμην περὶ εὐπρεπείας ἢ περὶ τοῦ ἀνηθικοῦ τῆς ἐπιδείξεως γυμνῶν σωμάτων, δὲν θὰ τολμήσῃ βεβαίως νὰ κατηγορήσῃ τὴν —ἄς τὴν ὀνομάσωμεν— ἠθικὴν πρόληψιν τῶν ἡμετέρων προγόνων εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν τσαοῦτα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης.

Ἐννοεῖται δέ, ὅτι εἰς τὰς ἠθικὰς προλήψεις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τάξω-

μεν καὶ τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα καινοτόμοι ἠθικολόγοι ὡς τοιαύτας χαρακτηρίζουσι, τὴν φιλοπατρίαν δηλαδή, τοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμούς, τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ καθήκον καὶ τὰ τοιαῦτα. Αἰσθήματα, ἐμφαίνοντα εὐγένειαν τῆς καρδίας καὶ εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν συντελοῦντα, μόνον διάνοια πεπωρωμένη καὶ διεστραμμένη συνείδησις τολμῶσι νὰ παραστήσωσιν ὡς προλήψεις.

- 136 Αἱ μεγάλαι καὶ ὀλέθριαι κοινωνικαὶ προλήψεις, αἱ διαιροῦσαι τὴν κοινωνίαν εἰς τάξεις, ἀντίθετα ἐχούσας συμφέροντα καὶ ἄνισα δικαιώματα, ἐξεσαρώθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ τὴν μεγάλην κοινωνικὴν μεταβολὴν περὶ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἀνίσχυροι διατηροῦνται σήμερον μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἄμεσον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησίν των. Ἄλλ' ὑφίστανται πλεῖσται ἄλλαι κοινωνικαὶ προλήψεις, μικρολόγοι καὶ ὀχληραί. Ὅμιλῶν πρὸς κυρίας περιττὸν κρίνω νὰ ἐνδιατρίψω εἰς αὐτάς. Ὑπάρχει τις ἐξ ὑμῶν, ἡ ὁποία νὰ μὴ καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀδημονίας καὶ ἀηδίας, ἅπαξ τοῦλάχιστον τῆς ἡμέρας, ἀναγκαζομένη νὰ συμμορφωθῇ εἰς τοιαύτας προλήψεις, τῶν ὁποίων διαδλέπει τὴν κενότητα καὶ τὴν ἀλογίαν καὶ νὰ μὴ ἠγανάκτησε κατὰ τῶν πρώτων εἰσιγγητῶν αὐτῶν;

Ὑπάρχουσι καὶ προλήψεις πολιτικαί, τὰς ὁποίας προσποιούμεθα ὅτι δὲν διακρίνομεν, διότι τὰς θεωροῦμεν ἀπαραιτήτους πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Λόγου χάριν αὐτοὶ οἱ θεμέλιοι λίθοι τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος δὲν συνίστανται ἐκ προλήψεων; Διότι πῶς ἄλλως δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν θεωρίαν ὅτι: εἰς ἄνθρωπος, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὑπέροχος, ἔστω καὶ ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κοινωνικῆς πυραμίδος, εἶναι ἀνίκανος νὰ διαπράξῃ τὸ κακὸν καὶ εἶναι ἐπομένως ἀνεύθυνος; Ἡ τὴν ἄλλην ἐκείνην θεωρίαν, ὅτι ὑπάρχουσι πολλοὶ ἄνδρες, ὧν ἕκαστος ἐκπροσωπεῖ τὰς ἰδέας καὶ τὰς θελήσεις ὑπερμυρίων συμπολιτῶν του, καὶ οὐχὶ ἐφάπαξ ἄλλ' ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη, καὶ οὐχὶ μόνον τῶν ἀρρένων ἐκλογέων του, ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνηλίκων τέκνων των; Ἐνῶ καλῶς ἤξεύρετε, ὅτι οὐδὲ εἰς τῶν ὑπερμυρίων ἐκλογέων ἐκάστου βουλευτοῦ δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι διερμηνεύει ἐν πάσῃ περιπτώσει τῆς ἰδίας του συζύγου τὴν θέλησιν, χωρὶς νὰ καταγελασθῇ ὡς ἀλαζῶν καυχηματίας;

167 Ἄν ἡ πλάνη δύναται νὰ παραβληθῇ, ὡς εἶπομεν, πρὸς τὸ ἔλαιον, δι' οὗ χρῆσμεν τὰς μηχανάς, ἡ πρόληψις ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν σκωρίαν, τὴν μαινοῦσαν μὲν τὴν ὄψιν τοῦ μετάλλου αὐτῶν, δυσχεραίνουσαν δὲ τὴν κίνησίν των.

Ἡ δὲ δεισιδαιμονία διάφορον μὲν τῆς προλήψεως ἔχει τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἐπιβλαβέστερα καὶ ὀλεθριώτερα τάποτελέσματα. Τὸ μέγιστον τῶν κακῶν, ὧν γίνεται πρόξενος, εἶναι ὅτι δεσμεύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, ἐπισκοτίζει τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐμβάλλει εἰς αὐτὸν δεινοὺς φόβους

ἐκ κινδύνων ἀνυπάρκτων, καὶ τὸν ἐξαναγκάζει εἰς ἔργα ἄσκοπα καὶ πολλάκις ἐπιβλαβῆ. Κατὰ τὸν ὄρισμὸν ἀρχαίου φιλοσόφου ἡ δεισιδαιμονία εἶναι «δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον»· τοῦτο δ' ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λέξις, ὡς ἡ ἔτυμολογία τῆς ἐμφαίνει, τὸ δαῖμα, τὸν φόβον ἐκ τοῦ δαίμονος. Ἄλλ' ἀκριβέστερον ὀρίζεται ἡ δεισιδαιμονία ὡς φόβος θεῶν, εἰς οὓς ἔπαυσε νὰ πιστεύῃ ὁ δεισιδαίμων. Ὁ δεισιδαίμων φοβείται μὴ διὰ τινος πράξεως τοῦ ἢ διὰ τῆ: παραλείψῃς ἔργου, ὑπερ ἀναγκαῖον ὑπολαμβάνει, ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν θεῶν ἀγνώστων εἰς τὴν θρησκείαν, ἣν πρεσβεύει. Πιστεύων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, ὅτι ἐμμένει εἰς τὰ δόγματα τῆς ἰδίας αὐτοῦ θρησκείας, ἐκτελεῖ ἀνεπιγνώστως τὰ παραγγέλματα θρησκείας ἐκλειπούσης, καὶ ταῦτα ἀτελῆ, διάστροφα καὶ παραμεμορφωμένα.

Ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὴν μεγάλην πληθὺν τῶν δεισιδαιμονιῶν, ἀναγνωρίζομεν ὅτι εἶναι συντρίμματα δοξασιῶν λησμονημένων, ἀμυδρὰ ζώπυρα ἐκ τῆς φωταυγοῦς ἐστίας καταλυθεισῶν θρησκειῶν τῶν παρωχημένων χρόνων. Διὰ τοῦτο ἐνῶ ματαίως ἀναζητοῦμεν ἐν ταῖς κρατούσαις νῦν ἰδέαις τὴν δικαιολογικὴν βᾶσιν τῶν δεισιδαιμονιῶν, ἀνευρίσκομεν ταύτην ἐν τῇ λα-168 τρεῖς τῶν ἡμετέρων προγόνων ἢ ἄλλων παλαιῶν λαῶν καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν περὶ θεῶν, εὐχερῶς ἐξηγοῦμεν τὰ κατὰ ληπτα καὶ παράλογα τῆς δεισιδαιμονίας κελεύσματα. Διότι ἡ γνῶσις, ἣν ἄλλοθεν πορίζομεθα, τῶν ἐκλειπουσῶν θρησκειῶν βοήθει ἡμᾶς εἰς τὸ ν' ἀποκαταστήσωμεν τὴν συνοχὴν τῶν περισθέντων ἐν ταῖς δεισιδαιμονίαις λειψάνων αὐτῶν, εἰς τὸ νὰ προσθέσωμεν τοὺς ἐλλείποντας κρίκους εἰς τὴν διασπασθεῖσαν ἄλυσιν, τὴν συνδέουσαν ἡμᾶς μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Ἐν ἄλλῳ μαθήματι θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν σχέσιν τῶν δεισιδαιμονιῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας θρησκείας. Νῦν δ' ἀρκοῦμαι νὰ σᾶς ἀναφέρω ὀλίγα παραδείγματα, ὅπως βεβαιωθῆτε περὶ τῆς σχέσεως ταύτης.

Τὸν Μάρτην, τὰ κλωσμάτια ἐκεῖνα τὰ πορφυρᾶ καὶ χρυσᾶ ἢ κίτρινα τὰ περιδεδόμενα περὶ τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς τῶν παιδίων κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον διὰ νὰ μὴ τὰ μαυρίσῃ ὁ ἥλιος, γνωρίζετε πᾶσαι καὶ δὲν ὑπάρχει τις ἐξ ὁμῶν ἀναμφιβόλως, τὴν ὁποῖαν νὰ μὴ ἐζήτησεν ἡ μητρικὴ πρόνοια νὰ προφυλάξῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ ἡλίου. Τοιαῦτα κλωσμάτια περιέδενον αἱ μητέρες εἰς τὰς χεῖρας τῶν τέκνων τῶν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα μ. Χ. ἐν Ἑλλάδι, ὡς μανθάνομεν ἐκ τινος ὀμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὑπῆρχε δ' ἡ δεισιδαιμονία καὶ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μαρτυρίας ἐρμηνευτοῦ τινος ἐτέρου πατρὸς τῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν ἀσφαλῶς γινώσκομεν, ὅτι ἡ δεισιδαιμονία αὕτη διετηρήθη ἀπὸ τοῦ Ε' τοῦλάχιστον αἰῶνος μ. Χ. Ἄλλ' εἶναι πολλῶ παλαιότερα. Ἐκ τῆς ὀμιλίας τοῦ ψέγοντος καὶ καταδικάζοντος αὐτὴν ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καταφαίνεται, ὅτι ἤσκουν ταύτην ἀπὸ πολλοῦ χρόνου αἱ 169 γυναῖκες. Καὶ ἦτο ἀληθῶς λείψανον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λατρείας, διότι

τὴν ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς ἔλευσινίοις μυστηρίοις. Ὁ Μάρτης εἶναι αὐτὴ ἡ κρόκη, ἣν ἀνεδούντο οἱ μύσται εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν πόδα, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὴν συμβολικὴν ἔννοιαν, ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ἴσως δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς δεισιδαίμονιας ταύτης εἶναι καὶ τῶν ἔλευσινίων μυστηρίων παλαιότερα, διότι παραπλήσιαι συνήθειαι σώζονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, οἵτινες ἀπίθανον φαίνεται ὅτι παρέλαβον ταύτας ἐκ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας. Ἴσως καὶ οὗτοι καὶ οἱ τὰ ἔλευσινία μυστήρια καταστήσαντες ἐκ κοινῆς τινος ἀρχαιοτέρας ἡρύσθησαν πηγῆς.

Ἄλλο παράδειγμα. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς τελέσεως τῶν γάμων κατὰ τὸν μῆνα Μάιον εἶναι πάγκοινος· οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ δυσσιώνιστον θεωροῦσι τὴν τέλεσιν τῶν γάμων κατὰ τὸν μῆνα ἐκεῖνον. Ἐρωτήσητε δ' ὅμως τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἀπαγορεύσεως, θὰ ἀκούσητε ποικίλας εἰκασίας, ὧν οὐδεμία θὰ σᾶς φανῇ πειστικὴ καὶ εὐλογος. Τινὲς λέγουσιν, ὅτι τὸν μῆνα τοῦτον ἄγεται ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Μαύρας, καὶ ἄρα ὅσα ἤθελέ τις ἐπιχειρήσῃ κατ' αὐτὸν θὰ εἶναι κακὰ καὶ μαῦρα. Ἡ δικαιολογία ὅμως ἰσχύει, ὡς βλέπετε, διὰ μόνους τοὺς ὀρθοδόξους. Ἄλλος δὲ κοινότερος καὶ γνωστότερος φέρεται λόγος, ὅτι τὸν Μάιον συμπύπτει ἡ ὥρα τῶν γάμων ζήφου ἀγαθοῦ μὲν καὶ χρησίου, ἀλλὰ δεινῶς δυσφημηθέντος· καίτοι δ' ὁ Ὀμηρος δὲν ἐθεώρησεν ἀπρὸς τὸ νὰ παρομοιάσῃ πρὸς αὐτὸ μέγαν ἥρωα, τὸν Αἴαντα, οὐδεὶς ὅμως στέργει νὰ φανῇ ὅμοιος καὶ ἐν τούτῳ μόνον πρὸς τὸ ἀναξιοπαθοῦν κτήνος, ὅθεν ἀποφεύγει νὰ νυμφευθῇ τὸν Μάιον. Ἄλλὰ πρόδηλον ὅτι τοῦτο εἶναι παιγνιδῶς μᾶλλον εἰρημένον, οὐδεὶς δὲ θὰ ἐκλάβῃ ὡς σοβαρὰν τὴν τοιαύτην δικαιολογίαν. Τὴν δὲ ἀληθῆ ἐξήγησιν τῆς δεισιδαίμονιας παρέχει ἡμῖν ἡ λατρεία τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων. Μηνὶ Μάρτῳ ἦγον οἱ Ῥωμαῖοι τὰ Λεμουράλια, ἑορτὴν πρὸς τιμὴν καταχθονίων δαιμόνων. Τούτου ἕνεκα ἐθεωροῦντο ἀποφράδες αἱ ἡμέραι αὐτοῦ καὶ ἀπηγορεύοντο οἱ γάμοι κατ' αὐτάς, ἵνα μὴ ἀποθῶσιν ἀτυχεῖς.

Εἰς τὸν συνηθέστατον χαιρετισμὸν μὲ τοῖς ὑγείαις σας ἢ ὑγιαίνετε, τὸν ἐποιοῦν ἐπιφωνοῦμεν εἰς τοὺς πταρνυμένους ὑποκρύπτεται ἀναμφισβητήτως δεισιδαίμονία τις. Ἄλλως ὅμως φρονοῦσιν οἱ προσπαθήσαντες νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτόν. Καὶ ἱστοροῦσιν, ὅτι ἐνέσκηψέ ποτε νόσος δεινοτάτη, τῆς ὁποίας σύμπτωμα καὶ πέρας ἅμα ἦτο ὁ πταρμός· διότι ὁ πταρνύμενος μετὰ μικρὸν ἀπέθνησκε, καὶ διὰ τοῦτο ἔσπευδον οἱ γνώριμοι ἀνησυχούντες νὰ ἐρωτήσωσι τὸν πταρνύμενον, ἂν ὑγιαίνει ἢ νὰ εὐχθῶσιν εἰς αὐτὸν ὑγείαν. Τοιαύτη δ' ὅμως ἀλλόκοτος νόσος εἶναι παντελῶς ἄγνωστος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς, πλάσθεισα ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς ἐξήγησιν τῆς παραδόξου προσαγορεύσεως. Συνειδότες δὲ τὸ ἀπίθανον τῆς ἐξηγήσεως, ἄλλοι, ἱατροὶ βέβαια οὗτοι, ἐπενόησαν εὐλογοφανεστέραν. Ὁ πταρμός, λέγουσιν, συνοδεύει πολλάκις ἐλαφρὰς καταρροϊκὰς παθήσεις τῶν ἀναπνευστικῶν ὁδῶν, αἵτινες ἐνίοτε δὲν περιορίζονται μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Δὲν μᾶς ἐξηγοῦσιν ὅμως

διατί ὁ χαιρετισμὸς ἐκεῖνος συνηθίζεται μόνον ἔταν παρουσιάζεται ἐν ἀμφίβολον καὶ ἄγνωστον σύμπτωμα ἀτημέλτου παθήσεως καὶ δὲν ἐπεξετάθη ἢ χρήσις αὐτοῦ καὶ ἐπὶ συμπτωμάτων φανερῶν ἄλλων νόσων σπουδαιοτέρων. Ἄλλ' ἐπλάσθησαν αἱ ἐξηγήσεις αὐταί, διότι ἐλησμονήθη ὁ ἀληθὴς λόγος, ἔν διδασκόμεθα ἐκ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Περσῶν. Οὗτοι δηλαδὴ ἐπί- 171
στευον, ὅτι ὁ πταρμὸς ἐδήλου τὴν κατανίκησιν τῶν Δέβ, τῶν πονηρῶν πνευμάτων· ἦτο σημεῖον τῆς νίκης τοῦ ἐνδομύχου πυρὸς κατὰ τῶν Δέβ, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὸν πταρμὸν ἀνεφώνουν οἱ Πέρσαι εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ· «Συντριβήτωσαν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ οἱ ἐν τῷ σώματί μου Δέβ». Ἐν παρόδῳ δ' εἰρήσθω ὅτι τῆς δοξασίας ταύτης ἴχνη περιεσώθησαν καὶ ἐν τῇ δημῳδῇ παροιμιᾷ φράσει «Φτερνίστη ὁ διάβολος καὶ τὸν ἔβγαλε», λεγομένη ἐπὶ πονηροτάτων. Οἱ Δέβ κατὰ τὴν περσικὴν δοξασίαν ἐξερρίπτοντο διὰ τοῦ πταρμοῦ ἐκ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἀνθρωπος, εἰς ὃν ἡ παροιμία ἀναφέρεται, θεωρεῖται πολλῶ τῶν δαιμόνων χειρότερος, ἐνοικῶν εἰς σῶμα διαδόλου, ὅστις ἀπαλλάσσεται τῆς ἐνοχλήσεως, ἐκδιώκων αὐτὸν διὰ πταρμοῦ.

Πῶς ὅμως, θὰ ἐρωτήσητε ἴσως, ἦτο δυνατὴ ἢ διατήρησις λειψάνων θρησκείας καταλυθείσης, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ἡ ἐννοια αὐτῶν ἐλησμονήθη καὶ ὁ σκοπὸς τῶν εἶναι δυσδιάγνωστος; Εὐλόγος βεβαίως ἡ ἀπορία. Ὅταν δ' ὅμως ἀναλογοισθῶμεν, ὅτι ὄχι μόνον καταλυθεισῶν θρησκειῶν λειψάνα διατηρήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐθίμων καὶ δοξασιῶν παλαιῶν, περιλειμματα κοινωνικῆς καταστάσεως διαφόρου τῆς παρουσίας, ἄλλοτε μὲν ἔχοντα λόγον ὑπάρξεως, καθὸ σύμφωνα πρὸς ἐκείνην, νῦν δ' ἔκτροπα καὶ ἀκατανόητα φαινόμενα διὰ τὴν δυσαρμοσίαν αὐτῶν πρὸς τὰς κρατούσας ἰδέας, θὰ κατανοήσωμεν, ὅτι ἡ τοιαύτη διατήρησις δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ κανονικὴ συνέπεια νόμου θεμελιώδους ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέοντος. Εἶναι ὁ νόμος τῆς ἐπιβιώσεως, ὡς ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἐθνολόγοι, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνάπτυξις θὰ μᾶς ἀπειμάκρυνε τοῦ κυρίου ἡμῶν θέματος. Τοῦτο μόνον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ λεχθῇ, ὅτι κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐπιβιώσεως διατηροῦνται ἐν τῷ παρῶντι, ἀπλῶς καὶ μόνον διότι προὔπηρξαν καὶ ὄχι ἐξ ἄλλου τινὸς λόγου, 172
πολλὰ ἴχνη τοῦ παρελθόντος.

Ἐποδοθηθοῦσι δὲ καὶ ἄλλα αἷτια, ἵνα ἡ διατήρησις αὕτη καταστῇ διαρκεστέρα, ἀνακαινιζομένων ἐκάστοτε καὶ ὑπὸ νέαν παρουσιαζομένων μορφῶν τῶν περιλειμμάτων τοῦ παρελθόντος. Τὰ αἷτια ταῦτα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ψυχολογικά, καὶ τὰ κυριώτατα αὐτῶν θὰ σᾶς ἀναφέρω διὰ βραχείων.

Πολλάκις συνέβη ν' ἀκούσωμεν διηγήσεις περὶ ὄπτασιῶν καὶ φαντασμάτων καὶ νὰ μείνωμεν πρὸς στιγμὴν ἀμφιρρέποντες, δισταζόντες ἂν πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς αὐτὰς ἢ νὰ τὰς ἀπορρίψωμεν ὡς ψευδεῖς. Συνέβη ν' ἀκούσωμεν πολλοὺς βεβαιούντας, ὅτι εἶδον αὐτοῖς ὄμμασι Νεράιδας ἢ Στρίγγλας ἢ Λάμιαις ἢ ἄλλα τοιαῦτα πλάσματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ, ἀναφέ-

ροντας δὲ λεπτομερείας πειστικωτάτας, τεκμηριούσας ὅτι πιθανοὶ εἶναι οἱ λόγοι των. Φαίνονται μὲν ἄπιστοι καὶ παράδοξοι αἱ διηγήσεις αὐταί, ἀλλὰ καὶ ἡ φιλαλήθεια καὶ ἡ εὐλικρίνεια τῶν διηγουμένων εἶναι ἀναμφισβήτητοι. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Αἱ ὄπτασις καὶ τὰ φάσματα εἶναι ἀνύπαρκτα, ἀλλὰ καὶ οἱ βεβαιούντες ὅτι διὰ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν ἀντελήφθησαν ταῦτα δὲν λέγουσι ψευδῆ. Διότι συμβαίνει φαινόμενον ψυχολογικὸν ἐκ τῶν συνήθων. Πρόκειται περὶ παρερμηνείας τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεων, περὶ παραισθήσεων ἐκ τῶν καλουμένων ὑπὸ τῶν ψυχολόγων ἐνεργητικῶν ἢ ὑποκειμενικῶν. Ἡ ἀτελής διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις μεταπλάσσεται καὶ συμπληροῦται δι' αὐτοτελοῦς καὶ αὐθορμήτου ἐνεργείας τῆς φαντασίας τοῦ δεισιδαίμονος καὶ τὰ ἰνδᾶλματα τῆς φαντασίας παρουσιάζονται ὡς ὄντα πραγματικά. Διὰ τοῦτο τὴν νύκτα μάλιστα εἶναι συνηθέσταται αἱ τοιαῦται ὄπτασις, ὅτε δυσδιάκριτα εἶναι τάντικείμενα καὶ μυστηριώδεις καὶ ἀνεξήγητοι φαίνονται οἱ ἐν τῇ νυκτερινῇ σιγῇ ἀκούομενοι ἤχοι. Μεταπλάσσονται δὲ καὶ συμπληροῦνται αἱ παραστάσεις τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀποτεταμιευμένων ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ δεισιδαίμονος μυθολογικῶν εἰκόνων, τῶν ζωπύρων ἐκείνων τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν. Οὗτος δ' εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἐκεῖ ὅπου ὁ Ἕλλην βλέπει Νεραΐδας ὁ Γάλλος βλέπει Fées καὶ ὁ Γερμανὸς Elfen, ὅπου ὁ Ἕλλην βλέπει τελώνια ὁ Γάλλος βλέπει Feu follets καὶ ὁ Γερμανὸς Irrlichter. Ὁὕτω δὲ διακινῶνται ἀνανεούμενα τῶν ἐκλείπουσῶν θρησκειῶν τὰ λείψανα, διότι σπανιώτατα ζητεῖται, ἀλλὰ καὶ ζητούμενος δύσκολον εἶναι νὰ εὑρεθῇ, ὑπὸ τοῦ δεισιδαίμονος ὁ ἀληθὴς τῆς παραισθήσεως λόγος.

Μεγάλως ἐπίσης συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων ζωπύρων ἢ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν τοῦ μέλλοντος. Μετ' ἀγωνίας ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ διαλύσῃ τὴν αἰνιγματώδη σκοτίαν τοῦ μέλλοντος, νὰ ἄρῃ τὸν μυστηριώδη πέπλον τὸν ἀποκρύπτοντα αὐτό, νὰ μετακινήσῃ τὰ χωρίζοντα τὸ μέλλον ἀπὸ τοῦ παρόντος ἕρια. Βλέπει καταφανῆ τὴν σχέσιν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρὸν καὶ διακρίνει ὅμοιαν σχέσιν τοῦ παρόντος πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ ὑπάρχει βεβαίως τοιαύτη σχέσις, διότι τὸ παρὸν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ παρελθόντος καὶ αἰτία τοῦ μέλλοντος. Ἄλλ' ὁ δεισιδαίμων ἀδυνατῶν νὰ καθορίσῃ τὴν τοιαύτην σχέσιν ἢ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταύτην, πολυπλοκωτέραν δ' ὑπονοῶν, προσπαθεῖ ἐκ τυχαίων καὶ αὐθαιρέτων συνδυασμῶν διαφόρων πραγμάτων ἢ συμβάντων ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι νὰ πορισθῇ διδάγματα, καθοδηγοῦντα αὐτὸν εἰς συσχετισμὸν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὑπάρχουσι πολλὰ πράγματα ἀδιάφορα, ἅτινα δὲν πείθεται ὁ δεισιδαίμων ὅτι εἶναι ἄσκοπα καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἀποδίδει σκοπὸν, τὴν δῆλωσιν τοῦ μέλλοντος τοιαῦτα εἶναι τὰ συναντήματα ἀνθρώπων ἢ ζώων, αἱ κληδόνες, ἤτοι αἱ τυχαίως ἀκούομεναι φωναί, οἱ οἰωνοί, ἤτοι ἡ διεύθυνσις τῆς πτήσεως τῶν ὀρνέων καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐξετάζει ὑποκειμενί

κῶς τὰ πάντα, ἐν σχέσει δὴλα δὴ πρὸς ἐαυτὸν, οὐδέποτε δὲ ἀντικειμενικῶς, καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλληλα. Κανὸνα δὲ πρὸς πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος ἔχει τὸ παράλογον ἀξίωμα: *Μετ' ἐκεῖνο, ἄρα ἔνεκα ἐκείνου*. Ἐπειδὴ γεγονότος τινὸς προηγήθη συμβάν ἁδιάφορον, ἔπεται ὅτι τοῦτο εἶναι ἢ αἰτία τοῦ γεγονότος ἐκείνου. Συνέπεσε π.χ. προτοῦ νὰ συμβῇ τι δυστύχημα εἰς αὐτὸν νὰ συναντήσῃ λαγῶν· συνάγει ἐκ τούτου, ὅτι ἡ συνάντησις λαγῶν προμηνύει πάντοτε δυστύχημα.

Προγινώσκει δὲ κατὰ τὸν τρόπον τούτον ὁ δεισιδαίμων τὸ μέλλον ἐφαρμόζων τύπους ἐτοίμους, εἰλημμένους ἐκ τῶν περιλειμμάτων τῶν παλαιῶν θρησκειῶν. Διὸ βλέπομεν περισθέντα πάμπολλα εἶδη τῆς μαντικῆς τῶν ἀρχαίων, καὶ τὸν σημερινὸν Ἕλληνα κατὰ τοῦτο μόνον διαφέροντα τῶν προγόνων του ἐν τῇ ἐρευνηταίᾳ τοῦ μέλλοντος, ὅτι ἡ μαντικὴ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν θρησκείαν.

Πολλῶ ἀναγκαιοτέραν ὁμῶς τῆς γνώσεως τοῦ μέλλοντος θεωρεῖ ὁ δεισιδαίμων τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ παρόντος. Ἄνεπαρκῆ νομίζων τὴν θρησκείαν του νὰ τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ τῶν ἐπαπειλούντων αὐτὸν φανταστικῶν κινδύνων ζητεῖ ἐκτὸς ταύτης προστασίαν. Προέρχονται δ' οἱ κίνδυνοι ἐξ ὑπερανθρώπων δυνάμεων ἀγνώστων εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἢ παρεισφρησασῶν εἰς αὐτὴν ἐκ παλαιότερων θρησκειῶν. Δρινοτάτην δὲ φαντάζεται τῶν δυνάμεων τούτων τὴν ἐπήρειαν, καταπεμπουσῶν νόσους καὶ ἄλλα μυρία κακὰ εἰς αὐτόν, ἂν τυχόν ποτε ἐξοργίσῃ αὐτὰς διὰ τινος πράξεώς του ἢ ἂν δι' ἐπιφθονίᾳ ἰσχυρῶν ἐξαναγκασθῶσιν ὑπὸ τινος ἐχθροῦ νὰ τὸν βλάψωσι. 175 Προσπαθεῖ λοιπὸν νὰ κατευνάσῃ τὴν ὀργὴν των καὶ καταστήσῃ αὐτὰς εὐνοους ἢ καὶ ὑποχειρίους, ἐπιβάλλων αὐταῖς τὴν θέλησίν του. Ταῦτα δὲ νομίζει ὅτι κατορθώνει διὰ τῆς μαγείας.

Αἱ μαγικαὶ ὁδηγαὶ πρὸς ἐξίλασμον ἢ δέσμευσιν τῶν ὑπερανθρώπων δυνάμεων, καθὼς καὶ αἱ ὁδηγαὶ περὶ τῆς ἐπήρειας τῶν οὐρανίων σωμάτων εἰς τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου, παρέχονται ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις. Τὰ πλεῖστα τῶν περισθέντων μέχρις ἡμῶν τοιούτων ἐλληνικῶν βιβλίων ἐγράφησαν κατὰ τὸν Γ' καὶ τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. εὑρέθησαν δ' ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν παπύροις. Ἐκ τούτων δ' ἔχουσι τὴν ἀρχὴν καὶ αἱ γνωστόταται εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαὸν Σολομωνικαὶ καὶ τὰ Ἱατροσόφια, περὶ ὧν θὰ διαλάβω μετ' ὀλίγον ἐκτενεστέρον.

Ἐκ τῶν βιβλίων τούτων πηγάζει τὸ μέγιστον μέρος τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Ἐν αὐτοῖς εὑρίσκομεν καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν τὴν ἐξηγήσιν, διότι ἄλλαι μὲν αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι προήλθον ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης ἐπήρειας τῶν ἀστέρων εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἶον, ἄλλαι δ' ἐκ τῆς σχέσεως τῶν δαιμόνων πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἄλλαι εἶναι ἐστρεβλωμένα ἢ σὺν τῷ χρόνῳ παραφθαρῆντα παραγγέλματα τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἐπλάσθησαν ἐν μετὰγενεστέροις σχετικῶς χρόνοις, κατὰ τοὺς αὐ-

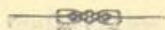
τοὺς κανόνας, καθ' οὓς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παρήγγοντο αἱ δεισιδαίμονιαι.

Ἐκ τῶν κανόνων τούτων σὺν ἀναφέρω ἓνα μόνον, ἐκεῖνον εἰς ὃν ὀφείλομεν μέγαν ἀριθμὸν δεισιδαιμονιῶν. Εἶναι δ' αὗτος ὁ τῆς ἀναλογίας. Ὁ δεισιδαίμων ὑποθέτει σχέσιν μυστηριώδη καὶ συγγένειαν τῶν ὁμοίων πραγμάτων πρὸς ἄλληλα καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀνύπαρκτον ταύτην σχέσιν κανονίζει τὰς πράξεις του, ὅπως πορισθῆ ὠφέλειάν τινα.

- 176 Ἐν τινι βιβλίῳ, εἰς τὸν διδάσχημον ἱατρὸν Γαληνὸν κακῶς ἀποδιδομένη καὶ ἐπιγραφομένῳ περὶ εὐπορίστων, εὐρίσκομεν πλείστας συνταγὰς, εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην στηριζομένης. Οὕτω π. χ. πρὸς θεραπείαν τῆς μυρμηκιάσεως ἐπιθέτουσι μύρμηκας ἐν παννίῳ τυλιγμένους. Διὰ τὰ μὴ πέφτουσιν τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς, παραγγέλλει ἐν Ἱατροσόφῳ «πολυτρίχιν βράσον μετὰ τὸ κρασί καὶ πλύνον τὴν κεφαλὴν καλὰ». Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη προδήλως παρήχθη ἀφ' οὗτου ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὸ λέγεται πολυτρίχι τὸ ἀδλιάντον. Τὸ φυτὸν ἔχιον οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουσιν ὡς ἀντίδοτον κατὰ τῶν δηγμάτων τῆς ἐχίδνης, καὶ τοῦτο διότι τὰ φύλλα του ὁμοιάζουσι μετὰ κεφαλὴν ἐχίδνης. Ἐπίσης καὶ σήμερον πιστεύουσιν ὅτι ὠφελεῖ κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ὄφρων τὸ φιδόχορτον, τὸ φυτὸν ἄρον τὸ στικτόν, διότι τὸ στέλεχος του ὁμοιάζει μετὰ σῶμα ὄφρος. Συνηθέστατα ἢ ὁμοίότης παρατηρεῖται εἰς μόνον τὰ ὀνόματα, καὶ οὕτω δεισιδαιμονίαι παράγονται ἐκ λογοπαγνίων. Π. χ. τὸ Σάββατον δὲν πρέπει νὰ κόβῃ κανεὶς φόρεμα διὰ τὸ μὴ τὸ δάλη σάβανον. Ὁ Σεπτέμβριος μὴν κοινῶς Τρυγητῆς καλούμενος, νομίζεται ἐν Κερκύρᾳ ἀκατάλληλος διὰ γάμους, διότι τρυγᾷ καὶ θερίζει τὸ ἀνδρόγυνον. Ἐν Σύμῃ δὲν τελοῦσι τοὺς γάμους τὸ Σάββατον τῆς τυρινῆς διὰ τὸ μὴ τυραννιοῦνται. Ὡς δ' ἡ δεισιδαιμονία αὕτη, καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι ἐγεννήθησαν ἐκ κωμικῆς παρετυμολογίας τῶν ὀνομάτων. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος δὲν τολμῶσιν αἱ ἔγκυοι νὰ ἐγγίσωσι τι διὰ τὸ μὴ γεννηθῆ τὸ τέκνον τῶν μετὰ σημάδι. Ἐν Κύπρῳ ζητοῦσιν ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἰάκωβον τὴν θεραπείαν τῆς ὠταλγίας, διότι οἱ Κύπριοι παραφθεύραντες τὸ ὄνομα του τὸν λέγουσιν Ἄκουφον. Ἐν Αἰτωλίᾳ, ὁ ἔχων ἀκροχορδόνας, ὑπάγει εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ ὅταν ἀκούσῃ ἐπιφωνούμενον τὸ «Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας» ἀχράντου» τριβεί αὐτὰς ἐπιλέγων *ξεραῖτω ξεραῖτω*, πιστεύει δὲ, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ξεραθοῦν οἱ ἀκροχορδόνες.

Οὕτως ἐδημιουργήθη πηγὴ ἀνεξάντλητος δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες οὐδεμίαν ἐλπίδα ὑπάρχει ὅτι θὰ ἐκλίπωνσιν ὀλοσχερῶς ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ χιόνι τοῦ Χελμοῦ, τὸ ὅποιον κατὰ τὸ δημοτικὸν ἄσμα,

Ὡστε νὰ λείψῃ τὸ παλιό, καινούριον τὸ πλακάνει,

ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑ*

Ἡ λέξις σημαίνει κυρίως τὴν περὶ τοὺς θεοὺς εὐσέβειαν, ἐνωρὶς δ' ἔμως μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ παραλόγου φόβου τοῦ θεοῦ, τῆς πρὸς τὸ δαιμόνιον δειλίας, κατὰ τὸν Θεόφραστον. Ὁ δεισιδαίμων, πιστεύων ὅτι ἐμμένει στερρῶς εἰς τὰ παραγγέλματα τῆς ἰδίας θρησκείας, ἐκτελεῖ πράξεις ὅλως ἀσχετοὺς πρὸς ταύτην, αἰτίνες ἢ εἶναι κατάλοιπα δυσδιάγνωστα παλαιότερας θρησκείας ἢ προέρχονται ἐκ χυδαίων καὶ πεπλανημένων ἰδεῶν περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον ἢ πρὸς τὴν φύσιν. Ὅθεν εἰς τὰς πράξεις τῶν δεισιδαίμωνων διακρίνομεν ἴχνη ἀρχαιοτέρας λατρείας, ἀσχετοῦ πρὸς τὸ θρήσκευμα ὅπερ πρεσβεύουσι, διατηρηθέντα κατὰ τὸν ὑπὸ τῶν ἐθνολόγων κληθέντα νόμον τῆς ἐπιβιώσεως (survival), πρὸς δὲ τούτοις τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ θεοῦ ἐσφαλμένων ἐννοιῶν.

Αἱ εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν ὑπαγόμεναι δεισιδαίμονες πράξεις εἶναι κοιναὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς, αἵτινες ἢ θεωροῦσι τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς προαγγέλια τῶν τυχῶν τοῦ ἀνθρώπου (δισσημαίαι, κληδόνες, ἀστρολογία) ἢ ἐκλαμβάνουσιν ὡς ἔχοντα συνάφειαν πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις φαινόμενα ἢ γεγονότα παντελῶς ἀσχετα πρὸς ταύτας (οἶωνοί, σπλαγχνοσκοπία, ὠμοπλατοσκοπία, κληρομαντεία, χαρτομαντεία κλπ.) ἢ πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἀνθρώπος δι' ἐνεργειῶν τινῶν μυστηριωδῶν δύναται κατὰ βούλησιν νὰ κανονίσῃ τὴν ἐπήρειαν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων καὶ νὰ μεταβάλλῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους (ἐπιφθαί, γοητεία, μαγεία). Αἱ δεισιδαίμονες δοξασαίαι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἄλλαι μὲν εἶναι λείψανα τῶν πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ κρατουσῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι θρησκευτικῶν παραστάσεων, ἄλλαι δὲ προήλθον ἐκ παρανοήσεως χριστιανικῶν τελετῶν, πολλαὶ δὲ ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνα ἐπικρατήσαν θεοκρασίαν, ἣτοι τὴν δεισιδαίμονα συγχώνευσιν διαφόρων θρησκείων, ἧς ἀπαύγασμα εἶναι οἱ μαγικοὶ ἑλληνικοὶ πάπυροι, οἱ σὺν τῇ χρόνῳ διαφοροὺς ἀλλοιώσεις ὑποστάντες καὶ κυκλοφοροῦντες μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα *Σολομωνική*.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ, συμπληρώματι τ. Ζ' σ. 214.

ΔΙΑΤΙ Η ΤΡΙΤΗ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΑΠΟΦΡΑΣ ΗΜΕΡΑ *

Ἡ παρατήρησις τῶν ἀποφράδων ἡμερῶν, τῶν ἀπράκτων καὶ μικρῶν, τῶν πρὸς πᾶσαν πράξιν ἀνεπιτηδείων, ὡς τὰς ἐχαρακτήριζον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληγες, εἶναι ἐκ τῶν δεισιδαιμονιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐν παντὶ τόπῳ καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ ἐδασάνισαν καὶ βρασνίζουσι τὸν ἄνθρωπον. Αἱ ἀποφράδες τῶν Ἑλλήνων, αἱ nefasti dies τῶν Ῥωμαίων, ὑπὸ ποικιλώτατα ὀνόματα ἀνευρίσκονται ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου, παρὰ τοῖς προηγμένοις εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ παρὰ τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς, παρὰ τοῖς παλαιστοτάτοις Αἰγυπτίοις⁽¹⁾ καὶ τοῖς Μεξικανοῖς πρὸ τῆς ἰσπανικῆς κατακτήσεως,⁽²⁾ καθὼς καὶ παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις τοῦ λήγοντος ΙΘ' αἰῶνος. Ἡ μὴν διαφορά ἐγκεῖται εἰς τὸν ὀρισμὸν τῶν ἡμερῶν τούτων, διότι ἄλλοι ἄλλας ἡμέρας φοβοῦνται ὡς ἀποφράδας.

Καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαός, ὡς εἰκός, πιστεύει ὅτι ἡμέραι τινὲς τῆς ἐβδομάδος εἶναι ἀποφράδες, καὶ κατὰ τὴν δοξασίαν ταύτην κανονίζει τὰς πράξεις του. Ἰδίως φοβεῖται τὴν Τρίτην καὶ νομίζει ὅτι καὶ πρὸς ἄλλας ἐπιχειρήσεις εἶναι ἡ ἡμέρα αὕτη ἀκατάλληλος, μάλιστα δὲ πρὸς ἑναρξιν ἔργου καὶ πρὸς ταξίδια. Ὅποιος πρωτοκινήσῃ Τρίτῃ δὲν γυρίζει πίσω, καὶ ὅποιος ἀρχίσῃ τὴν δουλειὰ Τρίτῃ δὲν τὴν τελειώνει, λέγουσιν. Ἡ πρόληψις αὕτη εἶναι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διαδεδομένη³⁾. Τινὲς προσθέτουσιν ὅτι ὄχι ὅλη ἡ ἡμέρα, ἀλλὰ μία μόνον ὥρα αὐτῆς εἶναι ἀποφράς. «Ἡ Τρίτῃ ἔχει μία ὥρα κακὴν ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ὥρα αὕτη εἶναι ἄγνωστος, πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν ἔχουσι τὴν πρόνοιαν νὰ προφυλάσσωνται πᾶσαι τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας.

* Ἐφημερίστῃ ἐν Κ. Φ. Σκόκου Ἐθνικῆ ἡμερολόγιῳ τοῦ 1897 σ. 343-9.

1) Maspéro, Histoire ancienne des peuples d'Orient 1895 τ. I σ. 210 κ. ε.

2) Waitz, Anthropologie des Naturvölker τ. IV σ. 164.

3) Ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων γινώσκω ὅτι ἡ πρόληψις εἶναι κοινοτάτη εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὰς Κυκλάδας. Παρὰ τοῦ κ. Πρωτοῦ ἐκ Λακκοδικίων τῆς Μακεδονίας πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ ἐν τῷ χωρίῳ του ἐπικρατεῖ αὕτη. «Ἡ Τρίτῃ ἔχει μίαν ὥραν κακὴν, διότι κατ' αὐτὴν ἐγένετο ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων» διὰ τοῦτο τὴν Τρίτην δὲν ἀρχίζουν καμίαν ἐργασίαν, οὐδὲ πρωτοκινεῖσιν εἰς δρόμον.— Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ τῆς διαδόσεως τῆς πρόληψεως εἶναι αἱ ἑξῆς: Α. Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον. Ἐν Σμύρνῃ, 1872 σ. 257 (Σμύρνη, ὅτι δὲν ἀρχίζουν ἔργον Τρίτην). Georgeakís, Le Folklore de Lesbos. Par. 1894 σ. 314. (Λέσβος, ὅτι δὲν ταξιδεῦσιν τὴν Τρίτην). Ζωγράφειος Ἄγων, Κ)πολις, 1891 τ. Α' σ. 11. (Ἡπειρος, ὅτι δὲν ταξιδεῦσιν οὐδ' ἐπιχειροῦσιν ἔργον τι).

Ἐπάρχουσι δ' ὅμως καὶ οἱ γινώσκοντες τίς εἶναι ἡ κακὴ ἐκείνη ὥρα τῆς Τρίτης, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπομένη ἀθηναϊκὴ διήγησις. «Μιὰ μάννα καταριώ-
ταν μιὰ φορὰ τὸ παιδί τῆς. Ἦικνε ἡμέρα Τρίτη. Τὴν ἄκουσε μιὰ κακὴ
γειτόνισσα καὶ τῆς εἶπε: Ἄν θέλῃς νὰ καταραστῆς τὸ παιδί σου ἐγὼ νὰ
σοῦ πῶ πότε θὰ πιάσῃ ἡ κατάρρα. Καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγη ὥρα τῆς ἐφώνηξε·
Γειτόνισσα τώρα νὰ τὸ καταραστῆς καὶ πιάνει.—Μπᾶ, ποῦ νὰ χυθοῦν τὰ
μάτια σου καλύτερα, ὄχι γῶ θὰ καταραστῶ τὸ παιδί μου! εἶπεν ἡ μάννα.
Καὶ ἡ κακὴ γειτόνισσα ἀμέσως ἐστραβώθηκε»¹⁾).

Ἄφ' οὗ δὲ πρὸς ἔναρξιν πάσης οἰασδὴποτε ἐπιχειρήσεως καὶ παντὸς
ταξιδίου εἶναι ἀνεπιτήδειος ἡ Τρίτη, πολλῶ μᾶλλον θεωρεῖται τοιαύτη προ-
κειμένου περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀσύνητος, ὁ διαπράξας τὸ
ἔγκλημα νὰ γεννηθῆ[ῖ] Τρίτην θὰ καταληφθῆ ὑπὸ φρίκης μανθάνων ἐκ τῶν
Ἱατροσόφιων τὰ ἐπικρεμάμενα αὐτῷ δεινά. Ἄποτρόπαιος περιγράφεται οὗ-
τος τὸν χαρακτήρα, καίπερ καλὸς τὸ εἶδος καὶ εὐπρεπής.

«Ἄν γεννηθῆ ἀνὴρ ἡμέραν Τρίτην εἶναι ἀκατάδεκτος, ἀψύς, αὐστηρὸς,
ἀδιάντροπος, ἀπρόσωπος, καματάρης, στρατοκόπος, μαγκελλάρης, ἀσπλα-
χνος, ἀνελεήμων, τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, κλέπτης, ἄτακτος, ἄσωτος, χω-
ριάτης, χολῆς γεμᾶτος· ὅμως ἔμπειρος εἰς μάθησιν· καὶ θέλει λάθῃ κατάρ-
ραν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του καὶ ἀπὸ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς. Καὶ πολλὰ ὀλίγοι
ἀλλάζουσι ἀπὸ αὐτὰ τὰ ποιήματα, ἐὰν γεννηθοῦν εἰς τὴν κακὴν ὥραν²⁾.
Καὶ ἀλλαχοῦ: ²⁾,

«Τῆς Τρίτης καλύτερον ἦτον νὰ μὴ γεννηθοῦν. Περὶ σημείων ἀμφοτέ-
ρων ὅπου γεννηθοῦν τὴν τρίτην ὥραν τοῦ Ἄρεως. Αὐτὸς εἶναι ἄσπρος εἰς
τὸ πρόσωπον καὶ ὀλίγον[κ]όκκινος μὲ κάποια σημεῖα· τρίχες κόκκιναις καὶ
γένεια ἀραιά, ὀμμάτια μικρά, ὀδόντια στραβά· εἰς τὸ εἶδος χαρούμενος·
ἀνοικτὸς εἰς ταῖς πλάταις καὶ πολλὰ καλὰ συνθεμένος. Εἰς τὸ κακὸν πη-
γαίνουν. Τῆς κόρης. Ἡ γεννηθεῖσα κόρη ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ εἰς τὴν ὥραν
τὴν κακὴν γίνεται μεθύστρια, καταλαλήτρια, μονοφάγισσα, δολερὰ καὶ πο-
νηρὰ, τραγουδιστίνα, ἄθηη, ἀνελεήμων, ἀσπλαχνη, ταδερνάρισσα, κλέφτρα,
ψεύτρια, πολυφαγοῦσα, γγογγύστρια, ἀδιάντροπη, σουρευτριά καὶ διὰ παν-
τὸς κατηραμένη· καὶ ὀλίγαις βρῖσκονται ἀπὸ αὐταῖς, ὅπου ἔχουσι τὰ τοιαῦτα».

Ἡ παράταξις τοσοῦτο πλουσίου θησαυροῦ κοσμητικῶν ἐπιθέτων, ἣν
δὲν ἰσχύει νὰ κολλάσῃ ἡ ἐν τέλει ἐπιφερομένη παρατήρησις, ἦκιστα ἐνθαρ-

1) Τὴν διήγησιν ταύτην ἤκουσα παρὰ τῆς ἀειδίμου κυρίας Μαρίας τῆς Γρ. Καμπού-
ρογλου.— Παρομοίαν κορινθιακὴν διήγησιν ἐδημοσίευσεν ἐν Δημ. μετσωρολ. μύθ. 1880
σ. 39 (καὶ ἐν Παραδόσ. ἀρ. 271)· κατὰ ταύτην κακὴ εἶναι ἡ ὥρα καθ' ἣν διέρχεται
συρμός, ἧτοι ἀνεμοστρόβιλος, ἐν ᾧ φέρονται στοιχεῖα καὶ θαίμονες.

2) Χειρόγραφον Ἱατροσόφιον τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀποκείμενον παρ'
ἐμοῦ. φ. 4 β.

3) Αὐτ. φ. 38 α.

ρυντική είναι βεβαίως εἰς τὰς ἀτυχεῖς τριτογεννημένας. Ὁ ἀνὴρ δ' ὅμως, οὐ τοὺς ἠθικοὺς χαρακτήρας διαγράφει ἐν ἄλλῃ τόπῳ τὸ Ἱατροσόφιον, εὐκόλως θὰ παρηγορηθῆ βλέπων ἔτι ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ εἶναι ὁ διακρίνων τοὺς νικηφόρους στρατηγούς, τοὺς κατακτητὰς καὶ καθόλου τοὺς μεγαλοπράγμονας ἄνδρας.

«Ὁ Ἄρης ὀρίζει τὴν Τρίτην, λέγει τὸ Ἱατροσόφιον ¹⁾. Ὁ γεννηθεὶς ἔσται μαυροειδρὸς, κόκκινος, αἱματώδης, θυμώδης, κιτρινωπός, πάντα κλίνει νὰ κάμῃ κακόν· νὰ χαλᾷ, νὰ λαβώνῃ, νὰ μὴ λυπᾶται διὰ τὸ (κα)κόν· καὶ φαρφαλιάρης· δὲν πιστεύει κκενεοῦ, παρὰ τοῦ ἑαυτοῦ του· ὁ λόγος του θέλει νὰ γίνεταί πάντα, νὰ γίνεταί ἢ γνώμη του· καὶ αὐτὸ εἶναι δύσκολον· ἢ μετὰ νὰ γένῃ κλέπτης· εἶναι τολμηρὸς καὶ θέλει πάντα μὲ τὴν καρδίαν του· θέλει ἔσται καλορρίζικος εἰς πόλεμον· πολὺ αἷμα θέλει χύσῃ καὶ θέλει λαβωθῆ ἀτός του καὶ θέλει ὀρκώνεται εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς ἄγιους· αἱ ἀσθένειαις του θερμασίαις ὀξείαις καὶ μεγάλαις καὶ θανάτιμαῖς ποδαλμαῖς καὶ ἄλλαις ἀσθένειαῖς· καὶ ὁ θεὸς ἄς τὸν φυλάξῃ.»

Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι κατὰ τὰς δημῶδεις πρόληψεις, ἢ ἐπήρεια τῆς ἀποφράδος ἡμέρας. Ὅτι τὴν αὐτὴν πρόληψιν ἔχουσι καὶ οἱ Ἄλβανοι ²⁾ εἶναι εὐνόητον, διότι εὐκόλον ἦτο νὰ τὴν παραλάβωσι παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἕνεκα τῆς στενῆς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίας. Περὶ τὸν ὅμοιον ὅμως φαίνεται ὅτι ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ τάντιθετα πρεσβεύουσι. Οὕτω παρὰ τοῖς Βοημοῖς καὶ τοῖς Μοραβοῖς ἡ Τρίτη θεωρεῖται αἰσία πρὸς γάμους καὶ ὀδοπορίας, παρὰ Σουηδοῖς δ' ἐπιτηδεῖα πρὸς πᾶσαν ἐπιχείρησιν ἢ καθαρὰ Τρίτη ³⁾.

Καὶ μόνον Γάλλος τις συγγραφεύς, ὁ Jehan Tibault, ἐν βιβλίῳ τυπωθέντι περὶ τὸ 1530 δεικνύει δυσπιστίαν τινὰ πρὸς τὴν Τρίτην. «Τὴν Τρίτην ἐγεννήθη ὁ Κάϊν, λέγει. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ μηδὲν ἐπιχειρεῖ· ὁ ἀσθενήσας κατ' αὐτὴν βαρεῖται θὰ ἔχῃ τὴν νόσον, κατὰ μικρὸν δ' ὅμως διὰ προσφόρου διαίτης ἀνακτᾷ τὴν υγείαν. Ἐὰ δ' ὄνειρα τῆς ἡμέρας ἢ τῆς νυκτὸς ταύτης οὐδεμίαν ἔχουσι πρόρρησιν τῶν μελλόντων· καὶ ὁ γεννηθεὶς ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ ἔσται μακρόβιος». ⁴⁾

Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικὴ εἶναι ἡ πρόληψις περὶ τῆς Τρίτης ὡς ἀποφράδος ἡμέρας. Καὶ θεωρεῖ ὁ λαὸς ἀπαισίαν τὴν ἡμέραν, διότι κατ' αὐτὴν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ὁ λόγος ὅμως οὗτος ἐπλάσθη ὕστερον, ἢ δὲ πρόληψις ἦτο παλαιότερα, ἀφοῦ καὶ οἱ σύγχρονοι τῆς καταστροφῆς εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐπήρειαν τῆς ἡμέρας ἀπέδιδον τὴν συμ-

1) Αὐτ. φ. 42 β.

2) Hahn, Alban. Studien I σ. 157.

3) Grimm Deutsche Mythologie σ. 1093 (σ. 954 ε' ἐκδ.). Παρὰ τοῖς παλαιῶς Μεξικανοῖς ἡ τρίτη τοῦ μηνὸς ἐνομίζετο αἰσία (Waitz Anthropologie IV σ. 164).

4) Lacroix Jacob, Curiosités des sciences occultes σ. 190.

φοράν. Ὁ ποιήσας μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τὸν Ἐθρῆνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως λέγει:

Εἰς τοῦ Μαῦτου τοῦ μηνὸς ἕς τὰς εἴκοσι ἐννέα
Τρίτην ἡμέραν δουλερῆν, ποῦ αὐθέντευον ὁ Ἄρης.
Ἐκείνη ἡ ὥρα ἡ βαρεὰ ἡ στιγμή τοῦ πλανήτου
ἡ φύσικως Ἄνατολης ἐπήρασι τὴν Πόλιν ¹⁾.

Ἄλλαχοῦ δὲ καταρᾶται καὶ λοιδορεῖ πικρῶς τὴν ἡμέραν:

Ἐκαὶ ἡ ἡμέρα (ἡ) σκοτεινὴ, (ἡ) ἀστραποκαῖμένη
τῆς Τρίτης τῆς ἀσβολερῆς τῆς μαυρογελασμένης,
τῆς θεοκαρδουνόκαυτης, πουμπαρδοχαλασμένης ²⁾.

καὶ παρακατιῶν ἀποδίδει τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ πλανήτου Ἄρεως, τοῦ κυριαρχούντος τῆς Τρίτης κατὰ τὰς ἀστρολογικὰς δεξασίας τῶν τότε.

Ἄρης ἐπερνοδιάβαινε τὴν Τρίτην βουρκαωμένος
ἀπὸ τὸν ἅγιον Ρωμανὸν ὄλος αἱματοωμένος,
ἕς τὸ αἷμα τῶν χριστιανῶν αἱματοκυλισμένος. ³⁾

Καὶ ὁ ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ⁴⁾ Ἄρεος ἡμέραν λέγει τὴν τῆς ἀλώσεως.

Ἐκατὸν δὲ καὶ πλέον πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔτη, τῷ 1348, ἑτέρα ἔθνικὴ καταστροφὴ ἀπεδόθη εἰς τὴν ἐπήρειαν τῆς Τρίτης. Ὅτε οἱ ὑπὸ τοὺς Ψαρομηλίγγους Κρήτες ἐπαναστάται παρεσκευάζοντο εἰς μάχην κατὰ τῶν Ἐνετῶν «ἦν ἡμέρα Τρίτη τῆς ἐβδομάδος τοῦ Ἰανουαρίου μηνός, ἡμέρα κατὰ τὴν κοινὴν πρόληψιν ἀπαισία... Ἐνεκα δὲ τῆς ἀπαισίας ἡμέρας οἱ φρονιμώτεροι τῶν ἀρχηγῶν συνεβούλευσαν τὴν ἀποχὴν τῆς ἐπιθέσεως καὶ πάσης πολεμικῆς ἐργασίας... Ἄλλ' οἱ Ψαρομηλίγγοι τοὺς Κάλχαντας ἐκείνους, ὡσπερ μάντις κακῶν περιφρονήσαντες ἐρωμένεστερον παρεκέλευσαν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τοὺς ὁπαδούς». Ἐπῆλθε δὲ πικρὰ τῶν Κρητῶν, φονευθέντων καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν.

Ὁ ἱστορῶν ταῦτα Ζαμπέλιος ⁵⁾ οὐδεμίαν ἀναφέρει μαρτυρίαν· ἐπειδὴ δ' οὐχὶ σπανίως ἐλέγχεται παρεμβάλλων ἰδίας εἰκασίας εἰς τὰς ἱστορικὰς περιγραφάς, δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀσφαλῶς ἐξηκριδωμένον τὸ γεγονός. Ἄλλ' ἀντὶ τούτου ἔχομεν ἄλλο γεγονός παλαιότερον καὶ ὑπὸ ἱστορικοῦ ἀξιοπίστου βεβαιούμενον.

Ἐν τῷ πρὸς τοὺς Οὐγκρους πολέμῳ ἐπὶ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ, κατὰ τὴν 8 Ἰουλίου 1164 ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διαβάς τὸν Δούναβιν ἠτοιμάζετο εἰς ἐπιθεσιν κατὰ τῶν πολεμίων. Ὁ ἀνδρεῖος στρατηγὸς Ἀνδρόνικος ὁ

1) Στίχ. 126—123. Ἐν *Ellissen Analekten* τ. II σ. 122. Ὁ τελευταῖος στίχος φαίνεται τεταραγμένος· γραπτέον ἴσως «οἱ φύσικως τῆς Ἄνατολης».

2) Ἀδτ. στ. 194—6 σ. 132.

3) Ἀδτ. στ. 420—2 σ. 164.

4) Σ. 394 Bonn

5) Σπ. Ζαμπέλιου, Ἱστορικὰ σκηνογραφήματα ἐν Πανδύρῳ τ. I' σ. 577—8.

Κοντοστέφανος εἶχεν ἤδη παρατάξῃ τὰς ὑπ' αὐτὸν φάλαγγας, ὅτε προσήλθε πρὸς αὐτὸν ἀγγελιαφόρος κομίζων ἐκ τοῦ βασιλέως γράμματα, ἐπιτάσσοντα νὰ ἀναβάλλῃ τὴν συμπλοκὴν διότι ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο ἀσύμφορος εἰς πολεμικὰ ἔργα. Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς ἔθεσεν εἰς τὸν κόλπον τοῦ τὴν ἐπιστολὴν οὔτε εἰς τὰ γραφόμενα δοῦς προσοχὴν, οὔτε εἰς τοὺς παρ' αὐτῷ μεγίστας φανερώτας τὰ προσταχθέντα. Συνάψας δὲ μάχην ἐνίκησε περιφανεστάτην νίκην, λαμπρῶς δικαψεύσας τοὺς δεισιδαίμονας φόβους τοῦ βασιλέως.

Ἡ ἔρορτὴ τοῦ ἀγίου Προκοπίου, ἐν ἣ κατὰ τὸν βυζαντινὸν ἱστορικὸν Νικήταν Χωνιάτην ἐγένετο ἡ μάχη, συνέπεσε τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ. Οὗτος λοιπὸν ἦτο φαίνεται ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέτρεψε τὸν στρατηγὸν τοῦ νὰ συνάψῃ μάχην. «Ἀπετρέπετο δὲ ὡς ἀποφράς ἡ τότε ἡμέρα καὶ ἕως ἀσύμφορος πρὸς τὴν κατ' Ἄρεα συμβολὴν, ἐπεὶ καὶ ἦν τὰς πλείστας καὶ μεγίστας τῶν πράξεων, καὶ παρὰ Θεοῦ τὸ πέρας κατ' εὐδοκίαν εἴτε μὴ δεχομένης, ταῖς τῶν ἀστρῶν οὐκ οἶδ' ὅπως περιπλοκαῖς καὶ ταῖς τοιαῖσδε θέσεσι καὶ κινήσεσιν ἐπανατιθεῖς, καὶ τοῖς παρὰ τῶν ἀστρολεσχοῦντων λεγομένοις καθυπαγόμενος ἴσα ταῖς ἐκ θρανίδος τοῦ Θεοῦ ἀποφάσεσιν». ¹⁾

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ στιχουργοῦ τοῦ Θρήνου καὶ ἐκ τῶν περικοπῶν τῶν ἱατροσοφίῶν, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, σαφῶς καταφαίνεται διατὴν ἢ Τρίτῃ θεωρεῖται ἀποφράς ἡμέρα.

Ἡ περὶ τῶν ἀποφράδων δεισιδαιμονία διττὴν ἔχει πηγὴν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον θρησκευτικοὺς λόγους ὅπως θεωρῶσιν μιὰς ἡμέρας τινάς. Ἦσαν ἀποφράδες αἱ ἡμέραι τῶν Ἀνθεστηρίων, διότι ἐν αὐταῖς ἐπλανῶντο ἐπὶ τῆς γῆς αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων· ὁμοίως ἡ τῶν Πλυντηρίων, διότι ἐν Ἀθήναις ἐκομίζετο τότε τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὑπετίθετο ὅτι ἡ πολιοῦχος θεὰ κατέλειπε πρὸς ὄραν τὴν πόλιν. Ὁ ἐπιχειρῶν τι κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας οὐδεμίαν εἶχεν ἐλπίδα ὅτι θὰ τύχῃ τῆς προστασίας τῶν θεῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιμελῶς ἀπέφευγον πᾶσαν πρᾶξιν. Ὁμοῖος λόγος παρῴρησε καὶ τοὺς Ῥωμαίους πρὸς ὄρισμὸν τῶν ἀποφράδων, καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίσης ἀποφράδας ἐνόμιζον τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἦγον τὴν μνημὴν πάβους τινὸς Θεοῦ.

Ὁ ἄλλος δὲ πλὴν τοῦ θρησκευτικοῦ λόγος τοῦ ὀρισμοῦ τῶν ἀποφράδων ἡμερῶν στηρίζεται εἰς ἀστρολογικὰς δοξασίας. Πιστεύοντες ὅτι αἱ τύχαι τῶν ἀνθρώπων συνδέονται πρὸς τὴν ὑποτιθεμένην ἐπήρεια τῶν πλανητῶν ἢ ἄλλων τινῶν ἀστρῶν, ἐφοβοῦντο νὰ πράξωσι τι καθ' ἃς ὥρας ἐνόμιζον ὅτι ὀλεθρία θὰ ἦτο ἡ τοιαύτη ἐπήρεια.

Κυριεύων πλανήτης τὴν Τρίτην εἶναι ὁ Ἄρης, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἡμέρα αὕτη ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐν ταῖς πλείσταις τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Μίαν δ' ὥραν

1) Νικήτ. Χωνιάτ. Ε' 2 σ. 200 Bonn.

τῆς Τρίτης (τὴν κακὴν ὥραν τῆς Τρίτης κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας) ἐπί-
στευον ὅτι συνέπιπτε πρὸς τὴν τοῦ Ἄρεως καὶ ἡ τοῦ πλανήτου Κρόνου ἐπι-
κράτησις, ἐξ οὗ ἐπικινδυνωτάτη καθίστατο ἡ ὥρα ἐκείνη. Χειρόγραφός τις
Σολωμῶνική μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἀπαισία ὥρα τῆς Τρίτης εἶναι ἡ δεκάτη
τρίτη, ἀδηλον πῶς ὑπολογιζομένη, ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου, ἢ ἀπὸ τῆς ἀνα-
τολῆς τοῦ ἡλίου ἢ ἀπὸ τῆς δύσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν προτεραίαν. «Εἰς τὰς
ιγ' (ὥρας κυριεῦει) ὁ Κρόνος πάντοτε φυλάσσου» παραγγέλλει τὸ μαγικὸν
βιβλίον (1). Οἱ μὴ γινώσκοντες δὲ τίς ἡ ὥρα αὕτη ἠναγκάζοντο νὰ προφυ-
λάσσωνται ὅλην τὴν ἡμέραν.

Πᾶσαι ὁμῶς αἱ ἄλλαι ὥραι τῆς Τρίτης θεωροῦνται αἰσiai καὶ πρὸς πᾶ-
σαν πρᾶξιν ἐπιτήδεια, κατὰ τὸ αὐτὸ βιβλίον. Καὶ οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι'
ὃν ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εὐτυχῶς συντελοῦνται ὅσα
τις ἠθέληεν ἐπιχειρήσῃ τὴν Τρίτην.

Ὅθεν ἡ δεισιδαιμονία περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος εἶναι ὑπαγόρευσις ψευδε-
πιστήμης, παντελῶς σχεδὸν λησμονηθείσης σήμερον, τῆς ἀστρολογίας. Ὁ
δ' ἡμέτερος λαὸς ἄλλοῦ ζητῶν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς δεικνύει τοῦτο μὲν ὅτι παν-
τελῶς ξένα εἶναι εἰς αὐτὸν ἀστρολογικὰ διδάγματα, τοῦτο δ' ὅτι ἀκμαῖον
ἔχει τὸ ἔθνικόν φρόνημα, στυγνὴν καὶ ἀπαισίαν θεωρῶν τὴν ἡμέραν καθ' ἣν
συντελέσθη ἡ ἔθνικὴ συμφορὰ.

1). Ὑδρομαντεία, τὸ κληθὲν τῆς πάσης τέχνης τῆς ὑδρομαντείας. φύλλ. 241α (χει-
ρόγραφον τοῦ 15' αἰῶνος τῆς ἐν Μονάχῳ βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. LXX).

ΤΕΛΕΣΜΑΤΑ *

Ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπὶ πολὺν ὕστερον χρόνον, οἱ αὐτοκράτορες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμήσωσι τὴν νέαν πρωτεύουσαν διὰ τῶν δώρων τῆς τέχνης. Ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ πορισθῶσι νέα καλλιτεχνήματα, διότι οἱ σύγχρονοι τεχνίται καὶ ἱκανοὶ δὲν ἦσαν νὰ δημιουργήσωσιν ἔργα οὐδὲ κἂν προσεγγίζοντα πρὸς τὰ παλαιά, τὰ στολιζόντα τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις, καὶ δὲν θὰ ἐπήρκειον πάντως νὰ παραγάγωσι τὸ ἀπαιτούμενον εἰς τὰς ἀνάγκας ταύτας τῆς διακοσμώσεως μέγα ποσόν, ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἀπεκόμισαν εἰς Ρώμην ἐξ ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἱερῶν ἀνδριάντας καὶ ἀγάλματα. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος θαυμαστὴν ἀπειργάσατο τὴν πόλιν τῇ κάλλει, ὡς λέγει βυζαντινὸς τις συγγραφεὺς ἄλλὰ πρὸς τοῦτο «πάντα τὰ χαλκουργεύματα καὶ τὰ ξόανα ἐκ διαφόρων ναῶν καὶ πόλεων ἄθροίσας ἔστησεν αὐτὰ εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως». Ὡς δὲ ἔγραφεν ἐτητινὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου ἄλλος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς «σχεδὸν πάσας τὰς πόλεις ἀπεγύμνωσεν, ὅπως κοσμήσῃ τὴν Νέαν Ρώμην αὐτοῦ».

Τίνα ἐντύπωσιν παρήγον εἰς τὸ σύμμεικτον πλῆθος τῶν νέων κατοίκων τῆς πόλεως τὰ καλλιτεχνήματα, τὰ ὅποια ἐκόμιζον πάντοθεν αὐτοκρατορικὰ πλοῖα, ὡς ἔραγον ἀκούσιον τῶν πάλαι ἀχμαζουσῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς καλλωπισμὸν τῆς πρωτεύουσῆς; Βεβαίως ἢ ἐντύπωσις δὲν ἦτο ἢ αὐτὴ εἰς πάντας, ἀλλὰ διάφορος, ποικίλλουσα κατὰ λόγον τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως ἐκάστου. Ἀποσπασθέντα τῶν ἀρχικῶν ἐδρῶν αὐτῶν, χωρισθέντα ἀπὸ τῶν περιβαλλόντων, τῶν συμπληρούντων καὶ ἐπεξηγούντων αὐτὰ, ἰδρῦθησαν ἐκεῖ μεμονωμένα ἄνευ συναφείας πρὸς ἄλληλα, ξένα καὶ ἀκατάλληλα, καὶ ἦσαν ὡς διηγετικὰ προβλήματα, τὰ ὅποια ἕκαστος προσεπάθει νὰ λύσῃ ὡς ἠδύνατο. Δὲν εἶναι βεβαίως ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τοὺς πρώτους μάλιστα χρόνους ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς, πολλοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ κατανοήσωσι τὴν σημασίαν αὐτῶν καὶ νὰ αἰσθανθῶσιν ἀκραιφνῆ καλλιτεχνικὴν ἀπόλαυσιν, καὶ εἴ τι καὶ εἰς τὰ πλῆθη ἐπέβαλλε τὸ σέβας καὶ τὸν θαυμασμὸν ἢ τελειότης τῆς τέχνης. Ἄλλ' ἀναμφισβήτητον ἐπίσης δύναται νὰ θεωρηθῇ, εἴ τι ὁ ὄχλος, δὲν εἶχεν ἐπίγνωσιν τῶν ἰδρυ-

(*) Διάλεξις γενομένη ἐν τῇ Γαλλικῇ σχολῇ τὴν 26 Μαρτίου 1908.

θέντων καλλιτεχνημάτων, και ότι οι χριστιανοί κάτοικοι μετ' ἀπορίας και δυσπιστίας προσέβλεπον εις τὰ ὁμοιώματα τῶν ψευδῶν θεῶν και προσεπάθουσαν νὰ ἐξιχνιάσωσι τὸν σκοπὸν και τὸν προορισμὸν τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν και θὰ ἐξεύρουσαν πάντως λύσιν τῆς ἀπορίας ἱκανοποιούσαν αὐτοὺς, ἥτις θὰ εἶναι ἡ κατισχύσασα κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, ὅτε τέλειον ἐξεχριστιανίσθη τὸ Βυζάντιον.

Τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ζητεῖ νὰ διεγείρῃ ὁ τεχνίτης δημιουργῶν τὸ ἔργον του, ὀλίγοι μόνον ἐπίλεκτοι ἄνδρες εἶναι ἱκανοὶ νὰ αἰσθανθῶσιν ἀκέραια και ἀμείωτα, κοινωνοὶ γινόμενοι τῆς ἐνθέου ἐμπνεύσεως αὐτοῦ. Οἱ δὲ πολλοὶ ἀτελεῖ και ἀσπῆ λαμβάνουσιν ἔννοιαν τῆς ἰδέας τοῦ τεχνίτου, και κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀφίστανται τῆς πλήρους κατανοήσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅπως ἂν ἦ, οἱ σύγχρονοι τοῦ τεχνίτου, ἐκείνοι δι' οὓς προορίζεται τὸ ἔργον, ἐγγύτερον εἰς αὐτὸν προσκειμένοι, κοινὰς πρὸς αὐτὸν ἔχοντες τὰς γνώμας και τὰ ἦθη, ἐμφορούμενοι τῶν αὐτῶν δοξασιῶν, εἶναι οἱ καταλληλότατοι, ὅπως προσεγγίσωσιν εἰς ἀκριβεστέραν ἀντίληψιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἄλλὰ καθ' ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος και μεταβάλλονται τὰ ἦθη και αἱ δοξασίαι, ἢ ἀντίληψις καθίσταται ἀμικροτέρα, ἐσφαλμένοι ἔννοια ἐπικρατοῦσι, παρανοεῖται δὲ ἢ διαστρέφεται ἡ ἰδέα και ὁ σκοπὸς τοῦ τεχνίτου. Ὅταν δὲ τύχῃ νὰ διασπασθῇ ἡ συνέχεια τῆς παραδόσεως, και οἱ βλέποντες τὸ ἔργον ἀδυνατοῦσι νὰ μετενεχθῶσι διὰ τῆς διανοίας εἰς τοὺς χρόνους τοῦ τεχνίτου, ἀνακαλοῦντες πρὸς κατανοήσιν τοῦ ἔργου του τὰς ἰδέας και τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐπέδρασαν πρὸς δημιουργίαν αὐτοῦ, τότε ἐμφανίζεται τοῦτο ὑπὸ νέαν μορφήν, ἀλλοτρίαν παντελῶς τῆς διανοίας τοῦ καλλιτέχνου. Ἡ φαντασία ὑφαίνει πυκνὸν πέπλον, δι' οὗ περιβάλλουσα καθιστᾷ αὐτὸ ἀδιάγνωστον.

Ἦδη και κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους βλέπομεν σχηματιζομένους θρύλους περὶ μνημείων τινῶν τῆς τέχνης, και οἱ κατὰ τόπους ἐξηγηταί, οἱ ὀδηγοῦντες τοὺς περιηγητὰς και ἐρμηνεύοντες εἰς αὐτοὺς τὰ μνημεῖα ἐξ ἀγνοίας τοῦ ἀληθοῦς πολλὰ ἠναγκάζοντο νὰ ἐπινοῶσιν ἢ νὰ ἐπαναλαμβάνωσι καλῆ τῇ πίστει τὰ θαυμάσια και παράδοξα. Τὸ σέβας τὸ ὁποῖον ἐνέπνεεν ἡ παλαιότης μνημείου τινός, γεγονός τι τὸ ὁποῖον ἐνομιζέτο στενῶς συναπτόμενον πρὸς ἄλλο, θαυμασία τις ἰδιότης, ἥτις ἐπιστεύετο ὅτι ἐνυπῆρχε εἰς ἄλλο ἐγένοντο ἀφορμὴ πρὸς σχηματισμὸν τῶν θρύλων τούτων, οὓς διέδιδον οἱ κατὰ τόπους ἐξηγηταί. Μνημεῖα τινὰ ἐφείλκων τὴν προσοχήν, ὄχι ἔνεκα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας αὐτῶν, ἀλλ' ἔνεκα τῶν συναπτομένων πρὸς ταῦτα θαυμασιῶν διηγήσεων. Εἰς τὴν περιήγησιν τοῦ Πausανίου ἀπαντῶμεν συχνὰ τὴν ἐπήρεια τῶν θρύλων τούτων. Ἦτο δὲ φυσικὸν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους νὰ πλαθῶσι νέαι διηγήσεις περὶ τῶν σφριζομένων μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης, τοσοῦτο μᾶλλον θαυμασιώτεροι και παραδοξότεροι, ὅσον και ἡ ἀγνοια τῆς ἀρχαιότητος ἦτο μείζων και διάφοροι αἱ κρατούσαι

δοξασίαι. Ἡ ἀμάθεια, ἡ διαφορά τοῦ βίου καὶ ἡ ἐπικράτησις ἄλλων δοξασίων, ἡ ὁρμή πρὸς τὸ θαυμαστόν, εἶναι ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ἀπέρρευσαν αἱ πολυάριθμοὶ διηγήσεις περὶ τῶν μνημείων τῆς Ρώμης, τὰ *Mirabilia urbis*. Τὸ σχῆμα, ἡ ἐξωτερικὴ τις ὁμοίότης ἀσήμαντος πρὸς ἕτερον γνωστὸν ἀντικείμενον, ἢ ἄλλο τι ὅπως ἐπουσιῶδες γνῶρισμα ἢ σχέσις, ἐχρησίμευον ὡς θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἐπιφοδῶμαι ἡ δημῶδης φαντασία. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπλάσθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ αἱ πλείσται τῶν παραδόσεων περὶ μνημείων τῆς τέχνης. Τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους ὑπελήφθη ὅτι ἦτο τὸ φανάρι τοῦ Δημοσθένους, ἕπερ ἐφώτιζε τὸν ρήτορα κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν λόγων του, ἢ τοῦ Διογένης, ἕπερ κρατῶν ἐν ἡμέρᾳ ὁ κυνικὸς φιλόσοφος ἐζήτει ν' ἀνακαλύψῃ ἄνθρωπον. Διότι ἀμφοτέρω τὰ ὀνόματα, ὧν τὸ μὲν πρῶτον μνημονεύει ὁ κατὰ τὸν IB' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ II' αἰῶνος ζήσας μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος, τὸ δὲ δεύτερον φέρεται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ μέχρι τοῦδε, δηλοῦσι τὸ αὐτὸ μνημεῖον. Τάφος τις ρωμαϊκὸς ἐν Φιλίπποις τῆς Μακεδονίας, μετὰ λατινικῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς, ἐκλαμβάνεται ὡς τὸ παχνὶ τῆς φοράδας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἄλλα πάμπολλα τούτοις ὅμοια.

Τοιαύτας προχείρους ἐξηγήσεις καὶ ὀνομασίας τῶν κομισθέντων ἄλλοθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀρχαίων μνημείων ἐπεπόουν καὶ οἱ βυζαντινοὶ λόγιοι, ὧν αἱ ἑλλειπέσταται γνῶσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ ὀρθοῦ. Οἱ συγγραφεῖς τῶν Πατρῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Συντόμων χρονικῶν παραστάσεων μᾶς διέσωσαν πλείστας τῶν ἀφελῶν τούτων ἐξηγήσεων.

Ἄλλ' αἱ ἐξηγήσεις αὗται, αὐθαίρετα πλάσματα ἡμιμαθῶν λογίων, ἀναφερόμεναι εἰς ἕκαστον χωριστὰ μνημεῖον, πολυμερεῖς καὶ δυσπερίληπτοι, δὲν ἦσαν χρήσιμοι εἰς τὸν ὄχλον, μὴ διευκρινοῦσαι τὸν σκοπὸν τῆς ἰδρύσεως εἰς τὴν πόλιν τῶν κατασκευασμάτων ὁπαδῶν τῆς καταλυθείσης καὶ μισητῆς θρησκείας. Ὁ ὄχλος εἶχεν ἀνάγκην λόγου κοινοῦ, ἐφαρμοζομένου εἰς πάντα τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα, συμφώνου δὲ πρὸς τὰς κρατούσας δοξασίας, ὅπως πιστευθῇ παρὰ πάντων καὶ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ ἐδραίας πεποιθήσεως.

Κοινὴ δοξασία, διαδεδομένη τότε καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἦτο ὅτι τὰγάλματα τῶν ἑλληνικῶν θεῶν ἦσαν ἔδραι δαιμόνων. Πολυπληθῆ συναξάρια διηγούντο πῶς ἅγιοι εἰσῆρχοντο εἰς ἑλληνικοὺς ναοὺς καὶ ἐξορκίζοντες τοὺς δαίμονας ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ καταλείπωσιν, ἐκπέμποντες κραυγὰς ἄλγους, τὰ σκηνώματα αὐτῶν, τὰγάλματα, ἅτινα τότε κατεκρημνίζοντο ἐκ τῶν βάθρων των καὶ συνετρίβοντο. Δὲν ἦτο δ' ἐπινόημα χριστιανικὸν ἢ δοξασία αὕτη, ἀλλ' ἐλήφθη, ἅς μὴ φανῇ παράδοξον τοῦτο, ἐξ αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, διασκευασθεῖσα συμφώνως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἰδέας. Διότι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευον ὅτι τὸ ἔδος, τὸ

ἐν ἐκάστῳ ναφ ἄγαλμα τοῦ ἐν αὐτῇ τιμωμένου θεοῦ, ἦτο ἔδρα τοῦ θεοῦ τούτου· καὶ ἀφοῦ οἱ θεοὶ ἐνομίσθησαν δαίμονες, ἐπόμενον ἦτο καὶ αἱ ἔδραι αὐτῶν νὰ θεωρηθῶσιν ἔδραι δαιμόνων.

Ἄλλ' ἔμως εὐνόητον εἶναι, ὅτι ἡ δοξασία αὕτη δὲν ἐξήγει τὸν σκοπὸν τῆς δι' ἑλληνικῶν καλλιτεχνημάτων διακοσμῆσεως τῆς πόλεως. Ἀκατανόητον θὰ ἦτο πῶς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν εὐσεβεῖς αὐτοκράτορες ἐκόμισαν εἰς τὴν προσφιλεῖτων πρωτεύουσαν τόσα φορτία δαιμόνων.

Ἔθεν ὁ λόγος ἐζητήθη εἰς ἄλλην δοξασίαν, βαθύτατα ἐριζωμένην εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ἐξηγοῦσαν ἐπαρκέστατα τὰ πράγματα. Πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ κοσμοῦντα τὰς πόλεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ κατ' ἐξοχίην τὴν πρωτεύουσαν, ἦσαν **τελέσματα**, σκοποῦντα τὴν περιφρούρησιν ἀπὸ παντοίων κινδύνων ἢ τὴν υπόδειξιν τούτων.

Ἐκάστη δύναμις τῆς φύσεως, ἕκαστον στοιχεῖον τοῦ κόσμου, κατὰ τὰς ἀστρολογικὰς θεωρίας, συνεταυτίζετο πρὸς ἓνα δαίμονα ἢ διητυθύνετο ὑπὸ τούτου. Ὁ δαίμων οὗτος ἦτο ὁ διὰ τοῦ στοιχείου ἐνεργῶν. Ἄλλ' ἐνέργεια δὲν ὑπῆρχε, ἂν μὴ ἐγίνετο διὰ μαγικῶν τελετῶν στοιχειώσεως τῆς δυνάμεως τῶν δαιμόνων, καὶ στοιχείωσις ἦτο εἰς τοὺς δαίμονας ἢ ζώωσις, ὡς λέγει πατήρ τις τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς στοιχειώσεως προσελάμβανεν ὁ δαίμων ζῶην καὶ ψυχὴν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς στοιχειώσεως προσεδίδετο ἐνέργεια καὶ εἰς ἄλλα ἄψυχα, ἀφομοιούμενα οὕτω πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως. Ἔθεν καὶ ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντες καὶ στήλαι ἐστοιχειώθησαν διὰ νὰ παράσχωσιν ὠφέλειάν τινα εἰς ἐκείνους, ὑπὲρ ὧν κατεσκευάσθησαν, ἢ βλάβην εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, ἢ νὰ δηλώσωσι τὰ μέλλοντα διὰ πλαστικῶν παραστάσεων ἀκατανόητων εἰς ἄλλους πλὴν τῶν σοφῶν. Ἐπιστεῦετο δὲ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὅτι κατεσκεύασαν ταῦτα πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἄνδρες σοφοί, ἀστρολόγοι, τερατουργοὶ ἢ γόητες. Περὶ τοῦ ποιήσαντος δὲν ἐλέγετο ὅτι ἦτό τις γλύπτης, ἀλλ' ὁ στοιχειωσάμενος. Εἰς οὐδὲν δὲ χωρίον βυζαντινοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα στοιχείον σημαίνει ἀπλῶς ἄγαλμα, ὡς νομίζει ὁ Diels, οὐδὲ τὸ ρῆμα στοιχειοῦμαι τὸ οἰκοδομῶ. Ἄλλὰ στοιχεῖον μὲν λέγεται τὸ ἔργον τῆς τέχνης, τὸ διὰ μαγικῶν τελετῶν προσλαβὸν δαιμονικὴν τινα δύναμιν, τὸ δὲ στοιχειοῦμαι σημαίνει κατασκευάζω τοιοῦτο στοιχεῖον ἢ δι' ὁμοίων τελετῶν προσδίδω εἰς οἰκοδόμημα στερεότητα καὶ ἀσφάλειαν τάσσω δαίμονα φύλακα αὐτοῦ.

Ἀπὸ τῶν μαγικῶν τελετῶν, δι' ὧν τὰ ἔργα τῆς τέχνης προσελάμβανον δαιμονικὴν δύναμιν, καλοῦνται ταῦτα συνηθέστερον ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν **τελέσματα**. Τὴν λέξιν ταύτην παρέλαβον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ οἱ Ἄραβες, καὶ ἐκ τῆς ἀραβικῆς **τελέσμ** ἢ **τελοάμ** ἐλήφθη ἡ γαλλικὴ talisman.

Τὰ τελέσματα τῶν βυζαντινῶν δοξασιῶν τάσσονται εἰς διαφόρους κατηγορίας, κατὰ λόγον τοῦ σκοποῦ αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς στοιχειώσεως.

Πρώτη είναι ἡ τοῦ καταδέσμου τῶν στοιχείων διὰ κατορύξεως αὐτῶν. Ἐὰ στοιχεῖα τὰ προξενούonta κακόν τι κατορύσσοντο καὶ ἐπὶ τοῦ βόθρου ἐπετίθετο κίων, στήλη ἢ ἀγαλμα, ἐπιστεύετο δ' ὅτι καθίσταντο οὕτως ἀδολαβῆ, μέχρις οὗτου μετακινήθῃ ἢ στήλῃ. Διότι οὕτω θὰ ἐλύετο ὁ κατάδεσμος, θὰ ἐπήρχετο, ὡς ἔλεγον, παράλυσις τοῦ στοιχείου. Τοιαύτη ἦτο ἡ στοιχειώσις τῶν σεισμῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἦτοι ὁ κατάδεσμος τοῦ δαίμονος τοῦ σείοντος τὴν πόλιν· τὸ τέλοςμα τοῦτο κατέστη ἀνίσχυρον νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ σεισμῶν τὴν Ἀντιόχειαν, ὅτε ἐφθάρῃ ὑπὸ κεραυνοῦ. Ὅμοίως καὶ ἡ τοῦ ἀνέμου βορρᾶ· καὶ ἡ τῶν σκορπίων, πρὸς ἀποδίωξιν τῶν σκορπίων ἀπὸ τῆς πόλεως, διὰ κατορύξεως χαλκοῦ σκορπίου καὶ ἐπιθέσεως μικροῦ κίονος· ἢ κατόρυξις τοῦ ὁμοιώματος ἦτο πιθανώτατα συμβολικὴ παράστασις τῆς κατορύξεως τοῦ ἡγεμόνος τῶν σκορπίων. Περιφημον τοιοῦτο τέλοςμα ἦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Κωνωπίων, σκοπὸν ἔχων τὴν ἀποπομπὴν ἐκ τῆς πόλεως τῶν κωνώπων, τῶν κόρων, τῶν μυιῶν καὶ τῶν ἐμπίδων· ἀλλὰ τὸ τέλοςμα τοῦτο, «τὸ μέγιστόν τε καὶ ἀναγκαϊότατον τῶν ἐν τῇ πόλει», ὡς λέγει ὁ Κωδινός, παρελύθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου. Τρεῖς δὲ μαρμάρινοι πελαργοί, ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως στηθέντες, εἰς ὃν ἀπεδίδοντο πάμπολλα τελέσματα, δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς πελαργούς νὰ ἐπιφοιτῶσιν εἰς τὴν πόλιν, διότι ἔβλαπτον ταύτην πνίγοντες ὄφεις καὶ ρίπτοντες εἰς τὰς δεξαμενάς, μολύνοντες δ' οὕτω τὸ πόσιμον ὕδωρ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν δίωξιν τῶν πελαργῶν δὲν ἐτόλμων νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν οἱ ὄφεις, διότι ἐδίωκεν αὐτοὺς ὁ δελφικὸς τρίπους τοῦ Ἴπποδρόμου· ἦτο καὶ οὗτος τέλοςμα τοιοῦτον ἐκπληρῶν προορισμόν, ὡς μαθάνομεν παρὰ Ἰσπανοῦ περιηγητοῦ, ἐπισκεφθέντος τὴν Κωνσταντινουπόλιν πρὸ τῆς ἀλώσεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Δευτέρα κατηγορία τελεσμάτων ἦτο ἡ τῶν ἐχόντων προσηλωμένον δαίμονα πρὸς ἀπόκρουσιν ἐχθρικῶν κακοβούλων δυνάμεων, εἴτε ἀπὸ τῆς στενῆς περιοχῆς, ὅπου ἦτο ἰδρυμένον τὸ τέλοςμα, εἴτε ἀπὸ εὐρυτέρας καὶ δὴ ἀπὸ πάσης τῆς πόλεως. Αἱ κακόβουλοι δυνάμεις ὑπετίθετο ὅτι κατορύσσοντο, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ κατηγορίᾳ καὶ ἀπετρέπετο πᾶς ἐξ αὐτῶν κίνδυνος. Ἡ κατηγορία αὕτη, περιελάμβανε πολυπληθέστατα τελέσματα. Τοιαῦται δ' ἦσαν αἱ τύχαι τῶν πόλεων, ἦτοι τὰ πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῶν τελέσματα, τὰ στοιχειούonta ὀλόκληρον περιοχὴν, διὰ τῆς δημιουργίας στοιχείου πρὸς φύλαξιν αὐτῆς. Ἐνταῦθα προσέτι ἀνάγονται καὶ αἱ στοιχειώσεις οἰκοδομημάτων, γεφυρῶν καὶ τῶν τοιούτων, σκοποῦσαι τὴν στερέωσιν καὶ τὴν φύλαξιν αὐτῶν, διὰ τῆς δημιουργίας ἰδίου στοιχείου ἐκάστου κτιρίου, ἦτις συντελεῖται ραινομένων τῶν θεμελίων δι' αἵματος ἀνθρώπου ἢ ζῴου.

Ἄλλη κατηγορία ἦτο ἡ τῶν τελεσμάτων τῶν συνδεδεμένων πρὸς τὴν ζωὴν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, οἵτινες παραλυομένου τοῦ τελέσματος κατεστρέφοντο. Οὕτω χαλκῆ εἰκῶν συάγρου ἐν τῇ Ἴπποδρόμῳ ἐνομίζετο ὅτι ἦτο τὸ στοι-

χειον τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνας. Ἄνδριās δέ τις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο συνδεδεμένος πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Συμεών. Καὶ ἀποκοπεῖσθαι τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδριάντου ἀπέθανε τὴν αὐτὴν ὥραν ὁ Βούλγαρος.

Τελευταία κατηγορία ἦτο ἡ τῶν τελεσμάτων, τῶν ἐχόντων ἱστορίας τῶν μελλόντων νὰ συμβῶσι. Τὰ πλεῖστα τούτων ἐλέγετο ὅτι ἐστοιχειώσατο Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς. Ἐὰν καὶ φαίνονται ταῦτα διάφορα τὴν φύσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὅμως ἀκριβέστερον ἐξεταζόμενα ἀποδεικνύονται ὁμοειδῆ. Τὰ μέλλοντα συμβάντα, τὰ ὑπ' αὐτῶν διὰ συμβολικῶν παραστάσεων δηλούμενα, ἦσαν δεινά, κίνδυνοι καὶ συμφοραὶ τῆς πόλεως, ἐν ᾗ ἦσαν ἰδρυμένα. Οὕτως ἐξήγησαν, κατὰ τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν, οἱ ἐξ Ἀθηνῶν φιλόσοφοι τὸν πλαστικὸν κόσμον τοῦ Ἰπποδρόμου. «Δυστυχῆ μοι τὰ πάντα φαίνεται, ὅτι εἰ ταῦτα τὰ στοιχεῖα ἀληθεύσουσιν, ἵνα τί ἡ Κωνσταντινούπολις συνέστηκε ;» λέγεται εἰπὼν τις τῶν φιλοσόφων ἐκείνων. Εἰκάζω δ' ὅτι ἐστοιχειώθησαν ταῦτα πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν συμβολιζομένων κινδύνων, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἕκαστος μετὰ τὴν παράλυσιν τοῦ ἰδίου στοιχείου· ὡς λέγεται συμβάν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὅπου ἡ φθορὰ τοῦ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν σεισμῶν ἰδρυμένου τελέσματος ἠπέλκει τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ὑπὸ σεισμῶν.

Πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν ἡ δεισιδαίμων αὕτη δοξασία, ἡ διαδεδομένη καθ' ὄλον τὸν βυζαντινὸν κόσμον ; Εἶπομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ἦτο ἐρριζωμένη πάντως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν κρίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐπιστεύετο οὕτω παγκοίνως ἡ ἐξήγησις περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἰδρύσεως ἑλληνικῶν μνημείων ἐν τῇ πόλει. Ἡ παλαιότητα μνεῖα τῶν τελεσμάτων εὐρίσκειται εἰς συγγραφεῖς τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀναφέρουσι δ' αὐτὰ καὶ συγγραφεῖς τοῦ Ε' καὶ τοῦ Γ' αἰῶνος, οἱ δὲ μεταγενέστεροι βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἐπαναλαμβάνουσι πολλὰς εἰδήσεις περὶ τούτων.

Εἰς ἐξεύρεσιν τῆς ἀρχῆς τῆς δοξασίας σπουδαιότατον βοήθημα παρέχει ἡμῖν ἡ λαογραφία τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ πίστις εἰς τὰ τελέσματα διτηρήθη μέχρι τοῦδε· ὁ δὲ τύπος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον φέρεται ἡ δοξασία παρὰ τῷ λαῷ, φαίνεται παλαιότερος, ἀναγόμενος εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους, καθ' ὅσον δὲν περιέχει στοιχεῖα προστεθέντα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἐν ἀρχαῖαις ἑλληνικαῖς παραδόσεσι περὶ πλαστικῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης, προστατευόντων πόλεις καὶ χωρία. Τὸ κολοσσικὸν ἄγαλμα τῆς κιστοφόρου, ὅπερ ἐκ τῶν προπυλαίων τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας μετακομίσθη εἰς Ἀγγλίαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὡς προστατεῦον τὴν Ἐλευσίνα καὶ συντελοῦν εἰς τὴν εὐφορίαν τῶν ἀγρῶν αὐτῶν. Ἀνιέταξαν οὗτοι σφοδρὰν ἀντίστασιν εἰς τοὺς

Ἄγγλους, οἵτινες τὸ ἤρπασαν δεκάσαντες διὰ δώρων τοὺς Τούρκους καὶ τὸν παπᾶν τοῦ χωρίου. Οἱ κάτοικοι τῶν Λεβητοσάδων τοῦ δήμου Κροκεῶν τῆς Λακεδαιμόνος ἐπίστευον ὅτι οἱ ἀπεικονιζόμενοι ἐν τινὶ ἀναγλύφῳ Διόσκουροι ἦσαν τὰ στοιχεῖα τοῦ χωρίου, καὶ μέγιστα θειὰ ἠπέλουν αὐτοὺς ἀν μετεκινούντο. Διὰ τοῦτο, ὅτε ὁ Ross ἐπεχείρησε νὰ μετακομίσῃ τὸ ἀνάγλυφον εἰς Ἀθήνας, οἱ χωρικοὶ ἐστασίασαν, καὶ ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν μεταφορὰν. Κορμὸς ἀρχαίου ἀγάλματος, ἐντετειχισμένος εἰς ἔπαλξιν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Πατρῶν, λέγεται ἡ Πατρινέλλα καὶ πιστεύεται ὅτι προστατεύει τὰς Πάτρας, ἀποσοδοῦσα τὴν χολέραν καὶ τὴν πανώλην.

Ἄλλ' αἱ παραδόσεις αὗται δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπηχῆσεις τῶν βυζαντινῶν περὶ τελεσμάτων, οὐδὲν νέον στοιχεῖον προσάγουσαι πρὸς ἐξηγησιν τῆς δεισιδαιμονίας. Ἐτηρεῖτο δ' ὅμως παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ κατὰ τὰς παρελθούσας μάλιστα δεκαετηρίδας δεισιδαιμονίαις συνήθεια, ἣτις ἔχει ἀρχαϊκώτατον χαρακτῆρα καὶ δύναται νὰ καθοδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ζητουμένης ἀρχῆς τῶν τελεσμάτων. Ὅσαίς ἐπιδημία ἐνέσκηπτεν εἰς χωρίον, οἱ κάτοικοι πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἠροτρίων τρεῖς κύκλῳ τὸ χωρίον διὰ δύο διδύμων μόσχων, καὶ εἰς τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ τέρμα τοῦ κύκλου ἔσκαπτον λάκκον, εἰς ὃν κατώρυσσον τοὺς μόσχους, τὸ ἄροτρον, ἓνα λέβητα καὶ δέματα παρεσκευασμένα διὰ μαγγανειῶν, τὰς ὁποίας εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσωμεν, καὶ περιέχοντα ἐγκεκλεισμένας τὰς ἀσθενείας. Πληροῦντες δ' ἔπειτα τὸν λάκκον, ἐπεσφράγιζον αὐτὸν διὰ πλακός, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἴδρουν στήλην λιθίνην. Ἐκ τοιαύτης τινὸς τελετῆς ἔλαθε τὸ ὄνομα ὁ Δαμαλᾶς τῆς Τροιζηνίας. Καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ συνοικία τὸ Κολωνάκι, ὠνομάσθη ὁμοίως ἀπὸ τοιαύτης στήλης. Ἦτο δ' ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλο κολωνάκι ἐν τῇ ὁδῷ Πειραιῶς, πλησίον τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅπου κατέρριψαν οἱ κατασκευάσαντες τὴν ὁδὸν Πειραιῶς ἐν ἔτει 1835, ἔκτοτε δὲ λυθέντων τῶν δεσμῶν ἐξεχύθησαν πολλὰ ἀσθένεια εἰς τὴν πόλιν μας. Προφυλάσσει δ' ὅμως ἀκόμη τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀσθενειῶν τρίτον στηλίδιον, τὸ ὁποῖον ἵσταται ἀκόμη ὄρθιον παρὰ τὸν λόφον τοῦ Μουσείου πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὴν συνοικίαν Γαργαρέτταν.

Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη συνήθεια, κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἴχνος παρατηρεῖται ἐπηρείας ἀστρολογικῶν θεωριῶν, εἶναι βεβαίως ἀρχαιοτέρα τῆς βυζαντινῆς συνηθείας τῆς ἰδρύσεως τελεσμάτων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνηθίζοντο παρόμοιαι τελεταὶ πρὸς σφράγισιν τῶν κακῶν διὰ πλακῶν, καὶ περιγραφὴν αὐτῶν εὐρίσκομεν ἐν συναξαρίῳ γραφέντι κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος, περιλαμβανομένῳ δ' ἐν κώδικι τοῦ IB'. Τεκμήριον δὲ τῆς παλαιότητος τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἐπικράτησις παρομοίων συνηθειῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν πραγματεία μου περὶ ἀσθενειῶν κατὰ τοὺς μύθους καὶ τὰς ὁμοστασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πρὸ

είκοσιπενταετίας δημοσιευθείση ἐν τῷ *Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας*, φέρω πολλὰς μετρυσίας περὶ παραπλησίων συνηθειῶν παρὰ γερμανικοῖς καὶ σλαβικοῖς λαοῖς, καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ Γάλλοις ἐν παλαιότεροις χρόνοις.

Ὅθεν πιθανὸν φαίνεται, ὅτι ἡ δεισιδάμων αὕτη δοξασία θὰ ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. Πρὸς ἐξέτασιν τούτου θὰ περιορισθῶ νὰ υπομνήσω ὑμῖν διὰ βραχέων παρατηρήσεις τινὰς σχετικὰς.

Συνηθέσταται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ ἦσαν αἱ προσωποποιαὶ πόλεων μετὰ πυργωτοῦ στεφάνου, φέρουσαι τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Τύχη τῆς πόλεως, ὑπερπαρέλαβον καὶ οἱ βυζαντινοὶ πρὸς δήλωσιν τῶν προστατευόντων τὰς πόλεις τελεσμάτων. Ἡ παλαιστάτη γνωστὴ ἡμῖν τύχη πόλεως, εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Λυσίππου Εὐτυχίδου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ. ποιηθεῖσα Τύχη Ἀντιοχείας. Ταύτην δὲ ρητῶς ὁ βυζαντινὸς χρονόγραφος Μαλάλας καταλέγει εἰς τὰ τελέσματα. Πρὸς τὰς τύχας τῶν πόλεων ἀντιστοίχουν παρὰ Ῥωμαίοις τὰ γάλακτα τοῦ πολιούχου δαίμονος (genius urbis), ὁμοίως μετὰ πυργωτοῦ στεφάνου ἀπεικονιζομένου. Ἄλλ' οὐδεμίαν ὑπάρχει ἔνδειξις σχέσεως τῶν τυχῶν πρὸς τὰ τελέσματα.

Ἐν τέλεσμα ἔχον πάντας τοὺς χαρακτῆρας τῶν βυζαντινῶν ἀναφέρει ὁ ποιητὴς Αὐσονίος εἰς τὸν Μοσέλλαν· κατ' αὐτὸν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Παρθενῶν ἔργον τοῦ Ἰκτινοῦ, γλαυξ διακεχρισμένη διὰ μαγικῆς κολλώδους ὕλης, ἣτις, ἐφέλκουσα παντοειδῆ πτηνὰ ἀπέκτεινεν αὐτά. Ταῦτα εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἀττικὴν παράδοσιν, ὅτι οὐδέποτε κορῶναι ἐπλησίαζον εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ Αὐσονίος εἶναι ποιητὴς τοῦ Δ' αἰῶνος μ. Χ., καὶ ὅσα λέγει περὶ τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν τελέματος πιθανῶς εἶναι διασκευὴ τῆς ἀττικῆς παραδόσεως κατὰ τὰς βυζαντινὰς περὶ τελεσμάτων δοξασίας (1).

Ἐχομεν δ' ἕμως βοιωτικὴν παράδοσιν ἀποδεικνύουσαν ὅτι αἱ αὐταὶ δοξασίαι, αἱ συναπτόμεναι πρὸς τὰ βυζαντινὰ τελέσματα, ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Ἀπολλόδωρος (Γ', 31) ἀφηγεῖται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ τὸν μῦθον, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος οἱ κύνες ἐπιζητοῦντες τὸν κύριόν των ὤρουντο, καὶ ζητοῦντες αὐτὸν ἐφθασκν εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Χείρωνος, οὗτος δ' ἔπαυσε τὴν λύπην αὐτῶν κατασκευάσας εἶδωλον τοῦ Ἀκταίωνος. Ὁ μῦθος εἶναι παρηλλαγμένος, ἐκ δὲ τῆς μεταβολῆς καθίσταται δυσδιάγνωστος ἢ ἔννοια αὐτοῦ. Ἡ γνησία δὲ καὶ ἀρχικὴ μορφή αὐτοῦ διεσώθη ὑπὸ τοῦ Παιουσάνου (Θ' λη', 5), ἀναφέροντος ἐπιχώριον λόγον. Κατὰ τοῦτον, τὴν γῆν τῶν Ὀρχομενίων ἐλυμαίνετο εἶδωλον τοῦ

(1) Πρὸς τὴν ἐκ τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Παιουσάνου προβαδηνμένην ἀκρίδα (Πρόχ., καταχτήη, Arch. Ztg. 1860, σ. 40, Curtius Stadtgesch. v. Athen σ. 68).

Ἀκταίωνος. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τοῦ κακοῦ, ὀδηγοῦμενοι οἱ Ὀρχομένιοι ὑπὸ χρημοῦ τῶν Δελφῶν, κατέχωσαν εἰς τὴν γῆν ὅ τι λείψανον εὔρον τοῦ Ἀκταίωνος, καὶ κατασκευάσαντες χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ εἰδώλου, προσέδεσαν αὐτὸ διὰ σιδήρου εἰς πέτραν.

Βοιωτὸς δ' ἐπίσης ποιητῆς ὁ Ἡσίοδος, ἀναφέρει τὸν γνωστότατον μῦθον τῆς Πανδώρας, τὸν ὁποῖον κάλλιστα ὑπομνηματίζει ἡ συνθήθεια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς καταχώσεως τῶν νόσων, παρέχουσα, ὡς φρονῶ, τὴν κλειδα πρὸς ἐρμηνείαν αὐτοῦ. Τοῦ μύθου τούτου πολλαὶ ἐπροτάθησαν ἐρμηνεῖαι, ἡ δὲ τελευταία, ἡ τῆς Miss Harrison, ἦν καὶ ἄλλοι ἀσπάζονται, συνδέει τὸν μῦθον πρὸς τὴν Πιθοίαν, τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἀττικῶν Ἀνθεστηρίων, καὶ ὑπολαμβάνει τὸν πύθον τῆς Πανδώρας ὡς εἰκόνα τοῦ Ἄδου, ἀνοιγομένου μίαν ἡμέραν ἅπαξ τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ἔαρ καὶ ἀφιέντος ἐλευθέρας τὰς ἐν αὐτῷ ἐγκεκλεισμένας ψυχὰς νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν γῆν. Ἄλλὰ καὶ ἡ εὐφυστάτη ἄλλως ἐρμηνεῖα αὐτῆ πολλὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου καταλείπει ἀνεξηγήτους. Ἄλλὰ γινώσκοντες τὴν συνθήθειαν τῆς καταχώσεως τῶν ἀσθενειῶν, τῶν ἐκχυνομένων εἰς τὴν πόλιν, ὅταν ἀποσπασθῇ τὸ πῶμα τοῦ βόθρου, εἰς ὃν ἐκλείσθησαν, ἐννοοῦμεν καλῶς τὸν ἡσιόδοιον μῦθον. Πρῶτερον μὲν, λέγει ὁ ποιητῆς, ἔζων οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ τῆς γῆς ἀπηλλαγμένοι παντελῶς κόπων καὶ κακῶν καὶ τῶν χαλεπῶν νόσων (διότι ἐννοεῖται εἶχεν ἐγκατακλείσῃ ταύτας εἰς πύθον, κατὰ παραλλαγὴν τοῦ μύθου ὁ Προμηθεύς). Ἄλλ' ἡ γυνὴ ἀφελούσα τὸ πῶμα τοῦ πύθου, διεσκόρπισε (πάντα τὰ κακὰ). Μόνη δ' ἔμεινεν ἐν τῷ στερεῷ πύθῳ ἡ Ἐλπίς, διότι προτοῦ ἀποπτῆ ἐπρόφθασεν ἡ γυνὴ νὰ ἐπιθέσῃ τὸ πῶμα. Ἡ ἐναπολειφθεῖσα εἰς τὸν πύθον ἐλπίς παρέσχε πολλὰ πράγματα εἰς τοὺς ἐρμηνευτὰς τοῦ μύθου. Διότι ὑποτίθεται ὅτι ἀφοῦ ἡ ἐλπίς εἶναι ἀγαθὸν καὶ τὰλλα τὰ ἐν τῷ πύθῳ ἦσαν ἀγαθὰ. Ἀρχαῖοι δὲ συγγραφεῖς παρανοοῦντες τὸν μῦθον, ὑπέλαβον ὅτι ὁ πύθος ἦτο ἀνάπλεως ἀγαθῶν. Ἄλλ' ἡ ἐλπίς εἶναι μέση λέξις, ἐλπίς ἀγαθῶν καὶ φόβος κακῶν. Ὅθεν κατὰ τὸν μῦθον τὸ μόνον κακόν, οὗ ἀπηλλάγησαν οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ὁ φόβος τῶν κακῶν, ἡ διηνεκὴς περὶ τοῦ μέλλοντος ἀγωνία.

Ἡ τοιαύτη σύνδεσις καὶ συνταύτισις παλαιωτάτων ἑλληνικῶν δοξασιῶν καὶ συνθηθειῶν πρὸς συγχρόνους δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήξῃ τινά. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς παρουσιάζει καὶ ἄλλα πολλῶν θαυμασιώτερα καὶ παραδοξότερα παραδείγματα ἐπιμόνου διατηρήσεως ἀρχαίων ἰδεῶν καὶ παραστάσεων. Ἡ βακχικὴ ἔκστασις καὶ τὰ ὄργια τῶν Ἀναστεναρίων θρακικῶν τινῶν χωρίων, ἐξ ὧν λαμβάνομεν σαφῆ ἔννοιαν τῆς πρωτογόνου λατρείας τοῦ Διονύσου. Αἱ μιμικαὶ παραστάσεις τῶν κατοίκων τῆς Βιζύης καὶ τῶν περὶ ἑαυτῶν χωρίων, αἱ διδάσκουσαι τίς ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἔννοια διονυσιακῶν τινῶν ἑορτῶν πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς τελειώσεως τῶν δραματικῶν ἀγώνων ἐν Ἀθήναις. Ἡ ταυτέχρονος πίστις εἰς παντελῶς ἀντιθέτους παραστάσεις

τῶν μετὰ θάνατον, εἰς τὸν χριστιανικὸν παράδεισον καὶ τὴν κόλασιν καὶ εἰς τὸν Κάτω κόσμον, ἐν ᾧ κυριαρχεῖ ὁ Χάρος, ὁ φοβερὸς κυνηγός, μορφὴ παλαιότερα τοῦ πορθμέως Χάρωνος τῶν κλασσικῶν μύθων. Καὶ ἄλλα πολλὰ ὅμοια παραδείγματα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οὔτε ὁ φωτεινὸς ἐλληνικὸς πολιτισμὸς, οὔδὲ αὐτὴ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἔσχυσαν νὰ διαλύσωσι καθ' ὅλοκληρίαν ἀξέστοιχους συνηθείας καὶ ἀρχεγόνους δοξασίας.

Διὰ τοῦτο ἐνομίσαμεν ὅτι πρὸς ἐρμηνεῖαν βυζαντινῶν ἐθίμων ἡδυνάμεθα νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν ποιητὴν τῶν Ἔργων καὶ ἡμερῶν καὶ εἰς τοὺς παλαιοὺς βυζαντινοὺς μύθους ἀφ' ἑνός, καὶ νὰ κατέλθωμεν μέχρι τοῦ συγχρόνου ἐλληνικοῦ λαοῦ ἀφ' ἑτέρου.

ΤΟ ΣΚΟΥΦΙΝ ΤΟΥ ΒΑΡΥΙΝΑ *

Κυπριακή δοξασία.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν θρησκευτικῶν δοξασίῶν παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἀναντιρρήτως ἐπιφανῆ κατέχει θέσιν ἡ Κύπρος. Ἐνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεως αὐτῆς ἐγγύτατα τοῦ ἀσιατικοῦ κόσμου κειμένη, ἡ νῆσος αὕτη κατὰ τοὺς παλαιστάτους χρόνους ἦτο ὡσπερ τις χαάνη, εἰς τὴν ὁποίαν θρησκευτικαὶ παραστάσεις σημιτικῶν λαῶν ἐχωνεύοντο καὶ ἀπετελειοῦντο εἰς ἑλληνικοὺς τύπους. Ρεύματα ἐξ ἀντιθέτων προερχόμενα διευθύνσεων συνηγοῦντο ἐκεῖ καὶ συνειγνύοντο· τὸ ἔν ἕφερν ἐκ τῆς Φοινίκης ἀπηχῆσεις τοῦ παναρχαίου πολιτισμοῦ τῶν Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων· ἄλλο ἐκ νότου ἀπαυγάμματα τῆς αἰγυπτιακῆς θεοσοφίας· τὸ τρίτον δ' ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν παρεῖχε πλοῦσια καὶ γονιμώτατα σπέρματα ἑλληνικῶν ἰδεῶν. Τὸ ρεῦμα τοῦτο τὴν πρώτην ἀφετηρίαν εἶχεν ἴσως ἐν Κρήτῃ, διότι βεβαία φαίνεται ἡ ἐν ταῖς μυθικοῖς χρόνοις ἐπικαιωνία τῆς νήσου ταύτης πρὸς τὴν Κύπρον, ὕστερον δ' ἐν Ἀργεῖ, εἶτα ἐν τῇ ἀρκαδικῇ Τεγέᾳ, ἐν Λακωνίᾳ καὶ τελευταῖον ἐν Ἀθήναις.

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους· ὅτε δὲ τὸ σεμνὸν οἰκοδόμημα τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἤρχισε νὰ καταρρέῃ καὶ ἡ πίστις εἰς τοὺς θεοὺς νὰ κλονηται, ὠγχοῦτο δ' ὁ φορυτὸς τῆς δεσποδαιμονίας, ἡ Κύπρος πάλιν ἦτο ὁ πρῶτος σταθμὸς, ἐξ οὗ διεσπάρησαν ἀνά τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς χώρας συριακαὶ καὶ παντοεῖδεις ἄλλαι ἀσιατικαὶ καὶ αἰγυπτιακαὶ λατρεῖαι, ὁποῦθεν ἐξωρμῶντο παντοίων προελεύσεων γόητες καὶ τερατουργοὶ καὶ μάντις. Ἄλλ' ἐν αὐτῇ πάλιν καὶ ἐρριζοβόλησε καὶ ἑλληνικὸν προσέλαβε χαρακτῆρα τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα· διότι ἡ πρώτη σπουδαία ἀποστολικὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου ἐν Κύπρῳ ἐγένετο, καὶ Κύπριος ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν συνεργατῶν τοῦ Ἀποστόλου, ὁ Βαρνάβας.

Διήλθον ἐκ Κύπρου κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους Ἀραβες ἐξ Ἀνατολῶν, Φράγκοι ἐκ τῆς Δύσεως, καὶ ἀπέλιπον ἵχνη τῆς διαβάσεως αὐτῶν, ἐρείπια κτισμάτων ἐν τῇ χώρᾳ, ἰδέας τινὰς καὶ δοξασίας ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Κυπρίων.

(*) Διάλεξις ἐν τῇ φιλολογικῇ συλλόγῃ «Παρνασσῶ». Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν εἰς ἄρθρον «Παναθήναια» 1901 τ. Β' σ. 122-127.

Ἄλλὰ τὰ ὄνειρα στοιχεῖα ταχέως ἀφωμοιώθησαν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, χρησιμεύσαντα μᾶλλον ὡς κέντρον πρὸς δημιουργίαν νέων ἀκραιφνῶς ἑλληνικῶν τύπων. Ποιητῆς εἶπερ τις καὶ ἄλλος βαθύτατα ἐγκύβηκε εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ ἐνωτισθεὶς τοὺς φθόγγους αὐτῆς τοὺς μυστηριώδεις (1) ἐξήγγελλε προχθὲς ἀκόμη ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ὅτι εἰς τὴν Κύπρον ὀφείλει ὁ νεώτερος ἑλληνικὸς κόσμος τὴν δημιουργίαν δύο νέων ἰδεωδῶν προτύπων, τοῦ ἰδεώδους προτύπου τοῦ κάλλους καὶ τοῦ τῆς ρώμης, τὴν Ἀροδαφνοῦσαν καὶ τὸν Διγενῆ. Ὡς ἡ ἀρχαία Κύπρος ἐκ τοῦ Τυρίου Μελέκάρτ ἐπλάσε τὸν Ἡρακλέα οὕτω, κατὰ τὸν ποιητὴν, καὶ ἡ τῶν μέσων χρόνων παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς τὸν τύπον τοῦ Διγενῆ. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην πρέπει νὰ δεχθῶμεν μετὰ μικρᾶς μεταβολῆς. Ἡ Κύπρος δὲν ἦτο ἡ κοιτίς τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη· τὴν κοιτίδα αὐτοῦ ἀναζητοῦντες θὰ εὕρωμεν ἀπώτερον, εἰς τὰ πρὸς ἀνατολὰς σύνορα τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους τῶν μέσων χρόνων, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Εἰς τὴν Κύπρον δ' ὅμως ὀφείλεται ἡ τιμὴ ὅτι ἀκμαίαν διετήρησε τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος, καὶ ψάλλει ἀκόμη ἀναλλοιώτους τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν ἔπους τὰς ραψωδίας. Εἶναι ἀληθῶς θαυμαστὴ ἡ ἐμμονὴ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους εἰς τὰ πάτρια· ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐν πολλοῖς ὑπερβάλλουσι κατὰ τοῦτο τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας οἱ Κύπριοι. Πλὴν τῶν περὶ τοῦ Διγενῆ παραδόσεων, διετήρησαν ἰδέας καὶ δοξασίας, αἵτινες καὶ κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶχον καταστῆ ἐξίτηλοι ἢ εἶχον παραφθαρῆ ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς χώραις. Καὶ ἐν τοιοῦτο παράδειγμα διατηρήσεως παλαιότητος δοξασίας θὰ ἐκθέσω πρὸς ἡμᾶς σήμερον.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς τραγωδίας τοῦ Γκαίτε καὶ πάγκοινων κατέστη διὰ τῶν μελωδιῶν τοῦ Γκουνῶ τὸ ὄνομα τοῦ Μεφιστοφελούς. Ἀλλὰ πόθεν 123 προήλθε τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶχεν ἐξιχνιασθῆ. Ἐπεχείρησαν νὰ τὸ ἐξηγήσωσιν ἐκ τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης, ἄλλοι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς· ἀλλ' αἱ ἐτυμολογίαι αὐτῶν ἦσαν βεβιασμέναι καὶ ἀπίθανοι. Τοῦ ὀρθοῦ φαίνεται ὅτι ἐτύχεν ὁ σοφὸς Γερμανὸς μυθολόγος κ. Γουλιέλμος Ρόσσερ, ὅστις ἐν τῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δημοσιευθείσῃ ἐμδριθεστάτῃ μελέτῃ του περὶ τοῦ Ἐπιφάلتου, εἰκάζει ὅτι τὸ ὄνομα ἐπλάσθη ὑπὸ λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, εἶναι δὲ Μεγιστωφέλης, σημαίνον δαίμονα μέγιστα ὠφελοῦντα. Ἐπλάσθη δὲ τὸ ὄνομα κατὰ τὸν τύπον τῆς ἑλληνικῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἐπιφάلتου, Ὁφέλης ἢ Ἐπωφέλης. Ἀλλὰ τίς ἡ σχέσις τοῦ Μεφιστοφελούς πρὸς τὸν Ἐπιφάλην, καὶ τίνος ἔνεκα λόγου ἰπάθος βαρὺ καὶ δυσάρεστον ἔφερε παρὰ τοῖς Ἕλλησι τόσον εὐφημον ὄνομα; Τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας νομίζω ὅτι δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν εἰς δημῶδεις ἑλληνικὰς δοξασίας, τὰς ὁποίας θὰ σᾶς ἀναφέρω. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ἀναγκαίαν κρίνω τὴν ἐπισκῆψιν τῶν διαφο-

(1) Ὁ κ. Κωστής Παλαμάς.

ρων ὀνομάτων τοῦ ἐφιάλτου παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς μέσους καὶ τοὺς σημερινούς χρόνους.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων τοῦ Ἐφιάλτου — Ἐφιάλτης, Ἡπίαλος, Πιγαλίων, Τίφυς καὶ τῶν τοιούτων — οὐδὲν διεσώθη ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ. Ἔχει δ' αὕτη ποικίλα ὀνόματα πρὸς δῆλωσιν τοῦ πάθους, πάντα σχεδὸν ἑλληνικὰ τὴν ἔτυμολογίαν, ἴσως δὲ καὶ πολλῶν παλαιότερα τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ πρῶτον μνημονεύονται.

Ὁ Ψελλός, ὁ Σουίδας καὶ ἄλλοι τινὲς βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐλέγετο παρὰ πολλοῖς βαβουτζίας ἢ βαβουτζικάριος· τὸ δ' ὄνομα τοῦτο νομίζουσιν ὅτι ἀνεπλάσθη ἀπὸ τοῦ τῆς δαίμονος Βαυδοῦς. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἔτυμολογία εἶναι ὀρθή οὔτε ἡ πρὸς τὸν Ἐφιάλτην συνταύτισις τοῦ Βαβουτζικαρίου φαίνεται ἀκριβὴς καθ' ὅλα. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τοῦτον δοξασίων τῶν Ἑλλήνων τῶν μέσων χρόνων, τὰς ὁποίας ὁ Ψελλός ἐκθέτει, εἶναι αὐτὸ τὸ καὶ κατὰ τὰς σημερινὰς δοξασίας κατὰ τὰ δωδεκάημερα ἐπιφαινόμενον δαιμόνιον, ὅπερ νῦν κοινῶς λέγεται Καλλικάντζαρος, ἐνιαχοῦ δ' ἄλλα διάφορα ἔχει ὀνόματα. Καὶ ὁ Βαβουτζικάριος καὶ ὁ Καλλικάντζαρος ἔχουσι μὲν τινὰς χαρακτῆρας τοῦ Ἐφιάλτου, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Ἐφιάλτης. Τὸ δ' ὄνομα τοῦ Βαβουτζικαρίου συνάπτει ὁ Ρόσ'ερ ἐν τῷ μνημονευθέντι πρὸ μικροῦ συγγράμματί του πρὸς τὴν λέξιν παπουτσης καὶ παπούτσι, ἣτις ἐλήφθη ἐκ τῆς περσικῆς παπούσ' οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, Βλάχων, Βουλγάρων, Σέρβων, εἰσήχθη δὲ καὶ εἰς τινὰς τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ὅσον εἰς τὴν γαλλικὴν, τὴν ἰσπανικὴν, τὴν γερμανικὴν. Εἰς τὸ αὐτὸ πόρισμα εἶχον ἤδη καταλήξῃ καὶ ἐγώ, ἐνισχύει δὲ τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἡ ὁμοία παραγωγὴ τοῦ νεωτέρου ὀνόματος τοῦ Βαβουτζικαρίου, ἣτοι τοῦ *Καλλικαντζάρου*. Διότι νομίζω ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο παράγεται ἐκ τοῦ καλὸς καὶ τζαγγίον, ὡς ἔλεγον τὰ ὑποδήματα οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς μέσους χρόνους· πιθανωτάτην δ' ἀποδεικνύει τὴν ἔτυμολογίαν ὁ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῶν θρακικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου φερόμενος τύπος τοῦ ὀνόματος *Καλιτσάγγαρος* ἀντὶ Καλλικάντζαρος.

Συνηθέστατον καὶ κοινότατον σήμερον ὄνομα τοῦ Ἐφιάλτου εἶναι *μώρα* ἢ λέξις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται σλαδική, καὶ ἀληθῶς ἐν τῇ πολωνικῇ ἀπαρράλλακτως οὕτω καλεῖται ὁ Ἐφιάλτης. Ἄλλ' ἔταν ἐνθυμηθῶμεν, ὡς καὶ πρὸ ἐτῶν παρετήρησα, ὅτι ἐν βυζαντιναῖς ἐπιφθᾶσι εὐρίσκομεν ἐπίκλησιν *Μωρὰ* τῆς Γιλλοῦς, τῆς γνωστῆς καὶ εἰς τὴν Σαπφὸν παιδοκτόνου δαίμονος, τῆς ἐχούσης παραπλησίαν τὴν φύσιν πρὸς τὸν Ἐφιάλτην· ὅτι ἐν τοῖς μαγικαῖς ἑλληνικοῖς βιβλίοις ἀπαντῶμεν ὀνόματα δαιμόνων ὅμοια, ὅσον Μωριά, Μωριήλ· ὅτι ἐν ἀθηναϊκῇ κατάρᾳ τὸ ὄνομα τῆς Μώρας συνάπτεται μετὰ τοῦ παλαιωτάτου τῆς Κηρός: «Κήρα καὶ Μώρα γὰρ σὲ πάρη!»

καί ὅτι ἡ λέξις δὲν ἐξηγεῖται ἐκ σλαβικῆς τινοσ ῥίξης, τούναντίον δ' ὑπὸ διαφόρους τύπους ἀπαντᾷται ἐν γερμανικαῖς καὶ ῥωμανικαῖς γλώσσαις, πειθόμεθα ὅτι ἂν μὴ ἑλληνικὴ τοῦλάχιστον σφόδρα ἀμφίβολος εἶναι ἡ προέλευσις αὐτῆς.

Ἄλλο δ' ὄνομα κοινὸν τοῦ Ἐφιάλτου εἶναι *βραχνᾶς* ἢ κατ' ἄλλους διαλεκτικούς τύπους *βραφνᾶς* ἢ *σβραχνᾶς*. Εὐλόγος θὰ ἦτο ἡ ὑπόθεσις ὅτι σημαίνει τὸν προξενούντα βράγχον, ἦτοι βραχνάδαν, ἢ τὸν βραγχνῶντα, ἦτοι τὸν βραχνιασμένον. Ἄλλ' ὅτι τὸ ὄνομα ἐπλάσθη κατὰ παρετυμολογίαν πειθόμεθα διδασκόμενοι ἐκ βυζαντινῶν συγγραφέων ὅτι παλαιότερον εἶναι τὸ ὄνομα *βαρυχνᾶς*, ὅπου τὸ *υ* δὲν εἶναι βεβαίως πρόσφυμα παρεμβληθὲν διὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν συμφώνων. Ἄλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο φαίνεται παραφθαρὲν ἐξ ἄλλου παλαιότερου. Τοῦτο δέ, τὸ ἀκέραιον καὶ ἀδιάφθορον, ἀνευρίσκομεν ἐν Κύπρῳ. Ἐκεῖ ὁ Ἐφιάλτης ὀνομάζεται *βαρυπνᾶς* (ἢ κατ' ἄλλον τύπον *γαρυπνᾶς* καὶ κατὰ παρετυμολογίαν *ἀγρυπνᾶς*), εἶναι δὲ σαφῆς ἡ ἐτυμολογία καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ὀνόματος. Ὁ Σακελλάριος ἐν τοῖς Κυπρια-¹²⁴κοῖς εἰκάζει ὅτι ἡ λέξις εἶναι σύνθετος ἀπὸ τοῦ βαρυς καὶ πνοή, ὅθεν κατὰ τοῦτον βαρυπνᾶς εἶναι ὁ ἔχων βαρεῖαν τὴν ἀπόπνοϊαν. Ἄλλ' ὡς νομίζω πρέπει μᾶλλον νὰ παραδεχθῶμεν σύνθεσιν ἀπὸ τοῦ βαρυς καὶ ὕπνος μετὰ τῆς καταλήξεως *-ᾶς*, τῆς σημαίνουσῃς τὸν ἀπεργαζόμενον τὸ ὑπὸ τοῦ στελέχους τῆς λέξεως δηλούμενον, ὡς καὶ ἄλλα παραδείγματα διδάσκουσιν, οἷον *σχαινᾶς*, *κανατᾶς*, *βαρελᾶς*. ὅθεν βαρυπνᾶς εἶναι ὁ ἐπιφέρων βαρὺν ὕπνον, ὁ ἐν ὕπνῳ βαρεῖ ἐπιφαινόμενος δαίμων, κατὰ τοὺς εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἀποδιδόμενους ἐξορκισμούς.

Τὸν Βαρυπνᾶν φαντάζονται οἱ Κύπριοι φοροῦντα σκούφον· τοσοῦτον δ' οὐσιωδῶς χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἐφιάλτου θεωροῦσι τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ὥστε πρὸς δήλωσιν τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἐφιάλτου λέγουσι κατὰ συνεχδοχὴν «*ἐτοίλησέ με τὸ σκουφὶν τοῦ βαρυπνᾶ*», ἦτοι μ' ἐπλάκωσεν ἡ σκούφια τοῦ Ἐφιάλτου, ἀνθ' οὗ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες λέγουσι «μ' ἐπλάκωσ' ἢ μώρα» ἢ «ἐπαθα μώρα» κττ. Δοξάζουσι δ' ὅτι ὁ κατορθώσας ν' ἀρπάσῃ τὸ σκουφὶν τοῦ βαρυπνᾶ ἀποκαθίσταται ὄλβιος καὶ παντοδύναμος. Ἡ δοξασία ἐπικρατεῖ ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶναι κοινοτάτη καὶ εἰς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, φαίνεται δὲ κληροδοτηθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Πιθανῶς ἦτο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας γνωστή, ἔχομεν δὲ ρητὴν μαρτυρίαν περὶ ταύτης τοῦ Ῥωμαίου Πετρωνίου, τοῦ ἐπὶ Νέρωνος ἀκμάσαντος, ὅστις ἐν τῇ Σατιρικῇ αὐτοῦ λέγει περὶ πτωχοῦ αἰφνης καὶ ἀνεξηγήτως πλουτήσαντος: *Quom Incuboni pilleum rapuisset, thesaurum invenit*, ὅτι δηλ. ἀρπάσας τὸν πῖλον τοῦ Ἐφιάλτου εὗρε θησαυρόν. Ἐκ τούτου δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ καὶ διατὶ ἐπεκλήθη Ὀφέλης ἢ Ἐπωφέλης ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ Ἐφιάλτης.

Ἄλλὰ πόθεν προέκυψεν ἡ πρόληψις; Τίνες συλλογισμοὶ ἔπεισαν τοὺς

ταῦτα δοξάζοντας ὅτι τὸ κακὸν πάθημα δύναται νὰ μετατραπῆ εἰς πηγὴν εὐημερίας καὶ δυνάμεως, ἂν ὁ παθὼν κατορθώσῃ νὰ κατάσχη φόρεμα τῆς προσωποποιίας τοῦ νοσήματος ; Ἀθηναϊκῆ δοξασία ἀφελέστατα ἐξηγεῖ τὸ πρᾶγμα, λέγουσα πῶς ἡ σκούφια τῆς Μώρας εἶναι γεμάτη φλωριά· προσθέτει ὅμως, ὡσεὶ λησμονοῦσα τὴν ἐξηγήσιν ταύτην, ὅτι ὁ ἀρπάσας αὐτὴν ἠμπορεῖ νὰ κάμνη ὅ τι θέλει, ὅπερ δὲν εἶναι βεβαίως πάντοτε εὐκολόν εἰς τὸν πλούσιον.

Ἄλλ' ἐξετάζοντες τὰς τοιαύτας δοξασίας παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἀναφέρονται πᾶσαι εἰδικῶς εἰς τὸν Ἐπιάλτην· διότι παρὰ πολλοῖς λαοῖς ἀπαντῶμεν πληθὺν ὁμοίων, καθ' ἃς ὁ ἀρπάσας φόρεμα δαίμονός τινος ἔχει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ ὑποχείριον, πιστῶς καὶ προθύμως ἐκτελοῦντα πᾶσαν θέλησιν τοῦ ἀρπαγος. Ἐκ παμπούλων παραδειγμάτων σὺς ἀναφέρω δύο μόνον. Οἱ ναννοφυεῖς δαίμονες τῶν γερμανικῶν παραδόσεων φοροῦσι πῖλον ἢ χλαμύδα καλούμενα *nebelkappe* ἢ *tarnkappe* ἢ *helkleit*, καθιστῶντα ἀοράτους καὶ μεγάλην δύναμιν προσδίδοντα εἰς αὐτούς· ὁ ἀρπάσας δὲ τοῦτον τὸν πῖλον ἀποκαλύπτει τὸν πρὶν ἀόρατον νάννον καὶ ποιεῖ αὐτὸν ὑποχείριον. Κατὰ τὰς φαιροϊκὰς παραδόσεις ἡ δύναμις τῶν νάννων ἐγκείται εἰς τὴν ζώνην των, ἧς ἀφαιρεθείσης ἐκλείπει· ὁ δ' ἀφαιρέσας δύναται νὰ τοὺς ἐξαναγκάσῃ νὰ τῷ τεχνουργήσωσιν ὅ τι δήποτε θελήσῃ. Ταῦτα μᾶς ὑπενθυμίζουσι τὴν Ἄϊδος κυνὴν καὶ τὸν πέτασον καὶ τὰ πτηνὰ πέδιλα τοῦ Ἑρμοῦ, ὧν πλὴν τῶν φορούντων ποιοῦνται χρῆσιν καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ ἥρωες· ἰδίως δ' ἄξιός προσοχῆς εἶναι ὁ περὶ τοῦ Περσέως μῦθος, καθ' ὃν ἐγένετο κάτοχος ὁ ἥρωας τῆς κυνῆς καὶ τῶν πεδίων, ἀφαιρέσας παρὰ τῶν φυλαττουσῶν ταῦτα Νυμφῶν.

Πρὸς τοὺς τοιοῦτους μύθους συναφῆ εἶναι ἐπεισόδια πολλῶν παραμυθίων τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, καθ' ἃ ἡ ἰσχύς ἢ ἡ ζωὴ δράκοντος ἢ γίγαντος ἢ θηρίου εἶναι ἐγκεκλεισμένη εἰς φόρεμα ἢ σκεῦος ἢ ζῶον, οὗ κύριος γινόμενος ὁ ἥρωας γίνεταί καὶ τῆς ζωῆς ἢ τῆς δυνάμεως ἐκείνου κύριος. Τὰ ἐπεισόδια παρεμβάλλονται καὶ εἰς ἄλλων λαῶν παραμύθια. Παλαιότατα δὲ πρότυπα αὐτῶν ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς μύθους περὶ τῶν νεύρων τοῦ Διός, τὰ ὅποια κατέσχεν ὁ Τυφὼν καὶ περὶ τῆς πορφυρᾶς τριχὸς τῆς κεφαλῆς τοῦ βασιλέως τῶν Μεγάρων Νίσου.

Ὅθεν κατὰ ταῦτα φανταστικὰ δαιμόνια διὰ τῆς ὑπερανθρώπου ρώμης καὶ δεξιότητος αὐτῶν ὑπηρετοῦσι τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἤθελε δυνηθῆ ν' ἀρπάσῃ ἔνδυμά τι αὐτῶν ἢ μέλος τοῦ σώματός των, καὶ τὸν καθιστῶσιν ἰσχυρὸν καὶ ὄλβιον. Ἐντεῦθεν γίνεται κατάδηλον διατί ὁ Ἐπιάλτης ἐκλήθη Ὁφέλης καὶ ὁ δαίμων τοῦ Φάουστ Μεγιστωφέλης· διότι καὶ οὗτος, ὡς παρετήρησεν ὁ Ρόσσερ, ἐν ταῖς παλαιόταταις γερμανικαῖς διηγήσεσι παρίστατο ὡς ὑπηρετικὸν δαιμόνιον τοῦ σοφοῦ διδασκάλου.

Οἱ μῦθοι οὗτοι καὶ αἱ δοξασίαι μετάγουσιν ἡμᾶς εἰς εὐρύτατον συναφῆ

κύκλον παραδόσεων, αφηγουμένων πῶς θνητὸς ἔλαβεν εἰς γυναῖκα θεὰν ἢ θαυμαστὴν τὸ κάλλος δαίμονα διὰ δόλου ἢ διὰ τῆς βίας κατασχὼν φορέματα αὐτῆς. Πολυπληθεῖς φέρονται παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ τοιαῦται παρα-¹²⁵δόσεις, καὶ πολλὰ γένη ἀνάγουσι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς θείας προμήτορας, εἰς Νεραΐδας, τὰς ὁποίας ἐξεβίασεν εἰς γάμον ὁ γενάρχης. Ὁ θνητὸς ἐραστὴς, κατὰ τὰς παραδόσεις ταύτας, καταλαμβάνει λουόμενας τὰς νόμφας· ἀρπάζει τὰς πτέρυγας ἢ τὸ δέρμα ἢ τὸ ὄστρακον ἢ τὰ ἐνδύματα, ἀλλὰ κατὰ τὰς πλείστας μόνον τὸ μαντήλι τῆς κεφαλῆς, ἦτοι τὸν πέπλον τῆς ἐρωμένης· καὶ αἱ μὲν ἄλλαι ἀναλαμβάνουσαι τὰ παρὰ τὴν ὄχθην καταλειμμένα ἐνδύματα ἢ περιβλήματα αὐτῶν ἐξαφανίζονται· μένει δὲ μόνη ἢ τοῦ μανδηλοῦ στερηθεῖσα, ἣτις ματαίως προσπαθεῖ νὰ πτοήσῃ τὸν ἀρπαγα μεταμορφουμένη εἰς φοβερὰ θηρία. Ἄδυνατοῦσα δὲ διὰ δειμάτων καὶ δι' ἰκεσιῶν ν' ἀναλάβῃ τὸν πέπλον τῆς καὶ μετ' αὐτοῦ τὴν θεῖαν μορφήν τῆς καὶ τὴν προτέραν δύναμιν, ὑποτάσσεται εἰς αὐτόν, τὸν παρακολουθεῖ εἰς τὸν οἶκόν του, γίνεται σύζυγός του καὶ γεννᾷ ἐξ αὐτοῦ τέκνα. Ἀλλὰ μένει ἄφωνος καθ' ἕλον τὸν χρόνον, ἀποστέργουσα καὶ μίαν λέξιν νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν σύζυγον· ἂν δὲ ποτε δυνηθῇ ν' ἀναλάβῃ τὸν πέπλον τῆς, ἐγκαταλείπουσα καὶ οἶκον καὶ τέκνα ἀφίπταται πρὸς τὰς ἀδελφάς τῆς.

Αἱ παραδόσεις αὗται δὲν προσιδιάζουσιν εἰς μόνον τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, ἀλλ' εἶναι τοῦναντίον κοινόταται εἰς πλείστους ἄλλους καὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιοι. Μετὰ τὸν Grimm, ὅστις ἐν τῷ ΙΓ' κεφαλαίῳ τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας του ἐπραγματεύθη ἐκτενῶς περὶ τῶν Κυκνείων παρθένων (Schwanjungfrauen), ὡς καλοῦνται ἀπὸ τῆς κυκνεύου μορφῆς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνήθως ἐμφανίζονται, αἱ περικαλλεῖς παρθένοι, ὧν μίαν ὑποδουλῶνει νεανίας ἀρπάσας τὸ πτέρωμά τῆς, μετὰ τὸν Grimm πλείστοι ὅσοι περισυνέλεξαν ὁμοίας παραδόσεις εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Καὶ ἐγὼ αὐτὸς μέγα πλῆθος τοιούτων εὔρον ἐν συλλογαῖς παραδόσεων διαφόρων λαῶν ἀπὸ τῆς ἀπωτέτης Ἀσίας μέχρι τῆς Ἀμερικῆς· ἀρκεῖ νὰ σᾶς ἀναφέρω ὅτι ἐν συλλογῇ παραδόσεων τῶν ἰθαγενῶν Ἰνδῶν τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς, ὡς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Franz Boas, ἀνέγνων τέσσαρας ἢ πέντε τοιαύτας.

Εἰς τὸ μεταίχιμιον δὲ τῶν παραδόσεων τούτων καὶ τῶν περὶ τοῦ Ἐπιάλτου δύναται νὰ ταχθῇ δοξασία τῶν ἐν τῇ νήσῳ Rügen τῆς Βαλτικῆς Γερμανῶν, καθ' ἣν ὁ Ἐπιάλτης εἶναι συνήθως νεανίας ἐρχομένη ἐξ Ἀγγλίας· ὁ παθὼν δύναται νὰ τὴν ἐκδιᾶσῃ εἰς γάμον, ἂν λάβῃ τὰ ἐνδύματά τῆς· ἀλλὰ πρέπει νὰ τὰ κρύψῃ ἐπιμελῶς, διότι, εὐθὺς ὡς ἐκεῖνη ἀνακτήσῃ ταῦτα, φεύγει ἀνεπιστρεπτι εἰς τὴν πατρίδα τῆς.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ δὲν εὐρίσκομεν ἀπαράλλακτόν τινα μῦθον, ὑπάρχουσιν ὅμως πολλὰ τεκμήρια ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας. Εἶδομεν ὅτι ὁ Περσεὺς ἐμυθολογεῖτο ὡς ἀφαιρέσας τὰς Νύμφας

τὰ θαυμάσια κτήματα αὐτῶν, τὴν κυνὴν καὶ τὰ πέδιλα. Τῆς δ' ὑπὸ θεοῦ ἤρωος ἐκδιάσεως εἰς γάμον θεᾶς, ἀνθισταμένης καὶ ποικίλας μεταβαλλούσης μορφᾶς, φέρονται παραδείγματα ἐν τοῖς μύθοις περὶ Διὸς καὶ Νεμέσεως, περὶ Πηλέως καὶ Θέτιδος, παραπλήσιοι δ' εἶναι οἱ μῦθοι περὶ ὁμοίου καταναγκασμοῦ ὑπὸ ἤρωος ἐναλλίου θεοῦ, οἷοι ὁ περὶ Μενελάου καὶ Πρωτεύως ἐν ἐπεισοδίῳ τῆς Ὀδυσσεΐας, ὁ περὶ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἄλλεου γέροντος ἢ τοῦ Νηρέως ἢ τοῦ Τρίτωνος. Ἐν πᾶσι τούτοις δὲν ἀναφέρεται τὸ κύριον τοῦ μύθου στοιχεῖον, ἤτοι ἡ ἀφαίρεσις ἐνδύματος τοῦ βιαζομένου. Ἄλλ' ἀπίθανον δὲν εἶναι ὅτι ἐν ἀρχῇ τοιοῦτόν τινα πυρῆνα εἶχον οἱ μῦθοι. Νομίζω δ' ὅτι ἴχνη τούτου διαγινώσκονται ἐν τῇ παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τῆς Ἰλιάδος ἐκ τοῦ Ἐρατοσθένους ληφθεῖσα ἱστορία, καθ' ἣν ὁ Ἐρμῆς ὑφείλετο τὰς ἐσθῆτας λουμένων θεῶν· «γυμναὶ δ' ἐκεῖναι οὖσαι ἠπόρουν τί πράξωσι γέλωτα δὲ διὰ τοῦτο Ἐρμῆς κινήσας ἀπέδωκεν αὐταῖς τὰς ἐσθῆτας». Ὁ μῦθος παραφθαρὲς καὶ ἀλλοιωθεὶς ἔλαβε τὸν τύπον παιδιᾶς τοῦ δολοπλόκου θεοῦ, ἀπλῶς σκοπούσης νὰ κινήσῃ εἰς γέλωτα. Θὰ προσέθετον εἰς τοῦτον καὶ τὸν παρὰ Πτολεμαίῳ τοῦ Ἡφαιστίωνος μῦθον περὶ ἀφαίρεσεως τῶν πτερῶν τῆς Ἄρκης ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, ἂν μὴ εἶχε τοσοῦτον δυσφημηθῆ ὁ συγγραφεὺς ἐκεῖνος ὡς τερατολόγος, πλαστοουργήσας τὰ πλείστα τῶν ἐν τῇ Καινῇ ἱστορίᾳ του ἀναφερομένων· καίτοι κατ' ἐμὴν γνώμην, ἣν ἐν ἄλλῳ καιρῷ θὰ ἐκθέσω¹⁾, αἱ παρ' αὐτῇ ἱστορίαι κατὰ τὸ πλείστον δὲν εἶναι αὐθαίρετα πλάσματα τῆς φαντασίας του, ἀλλ' ἐτυμολογικοὶ ἢ δημῶδεις ἐπιχώριοι μῦθοι. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παρέλθῃ ἀμνημόνευτον τοῦτο, ὅτι στοιχεῖά τινα τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς μύθου ἀναφαίνονται ἐν ταῖς παραστάσεσι τῶν ἀρχαίων περὶ τῶν Φορκίδων Γραιῶν· ταύτας ἀφαίρεσας λάθρα τὸν μόνον ὀφθαλμὸν αὐτῶν ἐδίεσεν ὁ Περσεὺς νὰ τὸν βοηθήσωσιν εἰς ἐκτέλεσιν ἄθλου του. Ὁ Αἰσχύλος τὰς ἐπονομάζει κυκνομόρφους, μεταγενέστερος δὲ βυζαντινὸς ποιητὴς κυκνοειδεῖς, ὅπερ μᾶς ὑπενθυμίζει τὰς κυκνεῖους παρθένους τῶν παραδόσεων πολλῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Καὶ ὁ πέπλος δέ, ὃν ἀφαίρει¹²⁶ εἰς τὰς προκειμένας παραδόσεις ὁ θνητὸς ἐρασιστής, ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν Γραιῶν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ παρ' Ἡσιόδῳ ἐπίθετα αὐτῶν εὐπεπλος, κροκόπελος.

Αἱ ποικιλώταται παραλλαγαὶ καὶ ἡ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν γῆν διάδοσις τῶν συγγενῶν τούτων μύθων διδάσκουσιν ἡμᾶς σαφῶς ὅτι δὲν εἶναι παραφυάδες ἐνὸς πρωτοθέτου μύθου, ἀπὸ τοῦ πλάσαντος τοῦτον λαοῦ μεταδοθεῖσαι εἰς τοὺς ἄλλους δι' ἐπικοινωνίας πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ τούναντίον ὅτι τὸ αὐτὸ αἷτιον, κοινὴ τις ἰδέα σύμφωνος πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου περὶ τοῦ προσήκοντος, συνετέλεσεν ὅπως γεννηθῶσιν ὁμοίαι δοξασαὶ ἢ ἔθιμα χωρὶς παρ' ἐκάστοις. Πολλῶν μύθων τὴν ἀρχὴν

1) Βλ. Λογογράφ. 1917 τ. Γ' σ. 284 κ.ε.

ἀνεζήτησαν νεώτεροι μυθολόγοι εἰς ἀρχαιότατα ἔθιμα, νομίζω δ' ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ταύτην τὴν ὁδὸν ἀκολουθοῦντες δυνάμεθα νὰ ὀδηγηθώμεν ἀσφαλῶς εἰς ἐξεύρεσιν τοῦ λόγου τοῦ φαινομένου. Πιθανὸν δὲ φαίνεται, ὅτι ἔθιμόν τι γαμήλιον εἶναι ἢ ἀφεταιρία τῆς γενέσεως τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν μύθων περὶ ἀρπαγῆς τοῦ πέπλου ἢ ἄλλου φορέματος τοῦ ὄντος, ὅπερ διὰ ταύτης γίνεται ὑποχείριον τοῦ ἀρπαγος. Διότι ἀληθῶς τὰ παλαιότατα γαμήλια νόμιμα μεγάλην ἔσχον ροπὴν εἰς τὴν διάπλασιν ἰδεῶν καὶ δοξασιῶν, μάλιστα δ' ἐκεῖνα, ὧν καὶ ἐκλιπόντων διετηρήθη ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἢ μνήμη ὑπὸ τὸν τύπον συμβόλων κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων. Ἐν τούτων εἶναι ἢ δι' ἀρπαγῆς τῆς γυναικὸς συντέλεισι τοῦ γάμου, σύμβολον δὲ τῆς ἀρπαγῆς παλαιότατον καὶ συνηθέστατον εἶναι ἢ ἀφαιρέσεις τοῦ πέπλου τῆς νύμφης ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἢ ἀντικατάστασις τῶν ἐνδυμάτων αὐτῆς καὶ ἢ ἀφαιρέσεις τριχῶν τῆς κεφαλῆς τῆς. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλληνσι μέρος σπουδαῖον τῆς τελετῆς τῶν γάμων ἦσαν τ' ἀποκαλυπτήρια ἢ ὀπτήρια, οὕτω κληθέντα, διότι ἀφαιρουμένου τοῦ πέπλου ἔδλεπεν ὁ γαμβρὸς τὴν νύμφην. Αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἱεροῦ γάμου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τοῦ προτύπου τῶν γάμων τῶν θνητῶν, παριστῶσι τὸν θεὸν ἀφαιροῦντα τὸν πέπλον τῆς συζύγου. Ἀναφέρονται δὲ προσέτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἀφαιρέσεις τριχῶν τῆς νύμφης τὴν προτεράϊαν τοῦ γάμου, καὶ ἀφιέρωσις τοῦ κεκρυφάλου καὶ τῶν ἐνδυμάτων, ὅπερ ἐφόρει ὡς κόρη. Ἐν Σπάρτῃ ἢ νυμφεύτρια περιέκειρεν ἐν χρῶ τὴν κεφαλὴν τῆς ἀρκασθείσης νύμφης καὶ τὸ ἱμάτιον αὐτῆς ἀντικαθίστα δι' ἀνδρείου. Ὁμοίως καὶ παρὰ Ῥωμαίοις περιεκείρετο ἢ κόμη τῆς νύμφης καὶ ἀπεξεδύετο αὐτὴ τὴν προτεράϊαν τῶν γάμων τῆς τὴν περιπόρφυρον τήβεννον, φοροῦσα τὴν ἀπόρφυρον. Ἀλλὰ πολλῆς προσοχῆς ἄξιον εἶναι σημερινὸν γαμήλιον ἔθιμον, ἐξηγοῦν τὴν ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἀναφερομένην ἀρπαγὴν τοῦ μανδηλίου τῆς κεφαλῆς Νεραΐδας. Ἐνιαχοῦ τῆς Καλαβρίας ἢ ἀφαιρέσεις τῆς καλύπτρας ὑποχρεοῖ τὴν κόρην νὰ νυμφευθῇ τὸν ἀρπάσαντα, ἂν μὴ γυνὴ ἔγγαμος δώσῃ εἰς αὐτὴν ἀμέσως τὴν ἰδικὴν τῆς. Τὸ ἔθιμον ἀναφέρεται ἐν τῷ περιοδικῷ *La Calabria* (τ. Χ σ. 21). Δὲν εἶναι δὲ ξένον καὶ ἄγνωστον καὶ εἰς ἡμᾶς τὸ ἔθιμον τοῦτο. Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἢ ἀρπαγὴ τοῦ μανδηλίου ἀπὸ τῆς κεφαλῆς παρθένου θεωρεῖται σημεῖον ἀρραβῶνος, ἀναγκάζεται δ' αὐτὴ νὰ νυμφευθῇ τὸν ἀρπάσαντα. Περιέργος δίκη περὶ τοιαύτης πράξεως γενομένης ἐν Καματερῷ τῆς Ἀττικῆς, ἐδικάσθη ἐν τῷ πλημμελειοδικεῖῳ τῆς ἡμετέρας πόλεως τὴν 22 Μαΐου 1892.

Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς τὰ τοιαῦτα ἔθιμα ὀφείλουσι τὴν γένεσιν οἱ μῦθοι καὶ αἱ δοξασίαι περὶ χειρώσεώς τινος δι' ἀρπαγῆς ἐνδύματος ἢ περιδλήματος αὐτοῦ.

Συμμαρτυρεῖ δὲ πως τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν καὶ ἢ γένεσις ἐξ ἄλλου γαμηλίου ἔθιμου ἐπεισοδίου τινὸς τοῦ μύθου. Εἴπομεν ὅτι κατὰ τὰς παρα-

δόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἢ κατ' ἀνάγκην γενομένη σύζυγος τοῦ θνητοῦ Νεραιδα τηρεῖ σιγὴν καθ' ἑλὸν τὸν χρόνον, καθ' ὃν παραμένει ἐν τῇ οἴκῳ. Τοῦτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἴσως ἐμυθολογεῖτο περὶ τῆς Θέτιδος τῆς ἐξ αναγκασθείσης νὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ Πηλέως Νηρηίδος, ὡς συναγεται ἐξ ἀπσπάσματος τοῦ Σοφοκλέους, ἀφθόγγους καλοῦντος τοὺς γάμους αὐτῶν. Τὸ ἐπεισόδιον παρεμβάλλεται καὶ εἰς ἄλλας ἡμῶν παραδόσεις, οἷα λ.χ. ἡ περὶ μεταμορφώσεως τῆς γυναικὸς εἰς χελιδόνα, καὶ εἰς παραμύθια ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν (1). Ὁ ἄριστος γνώστης τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῶν κατὰ φύσιν λαῶν Ἄγγλος J. G. Frazer ἐν τῇ περὶ τοῦ Τοτεμισμού μελέτῃ του ἀναφέρει τὸ ἔθιμον τοῦ νὰ τηρῆ σιγὴν ἢ νύμφη ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῇ νέῳ οἴκῳ τῆς, τὸ παρά τισι λαοῖς ἐπικρατοῦν σήμερον· εἰκάζει δ' ὅτι εἶναι λείψανον τῶν νομίμων τῶν ἐξωγάμων φυλῶν, ἐν αἷς οἱ ἄνδρες ἀγοῦσι γυναῖκα ἐξ ἄλλης φυλῆς, ἄλλην γλῶσσαν λαλοῦσης· διότι κατ' ἀνάγκην αἱ γυναῖκες ἐκεῖναι ἀγνοοῦσαι τὴν γλῶσσαν τῶν συζύγων τηροῦσι σιγὴν ἐν τῇ οἴκῳ.

Ἐκθέτων ὑμῖν τὰ περὶ τῆς εἰς τὸν Ἐφιάλτην ἀναφερομένης δοξασίας ἐσκόπουν κυρίως νὰ καταδείξω, ὅπόσον ἡ μελέτη τῶν καθ' ἡμᾶς συντελεῖ εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ διαφώτισιν τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὅπόσον ἀδιάφθοροι 127 διετηρήθησαν αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις παρὰ τοῖς Κυπρίοις, ἀφοῦ τὸ νῆδη παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς παρεφθαρμένον ὄνομα τοῦ Ἐφιάλτου διεσώθη ἄρτιον παρ' ἐκείνοις. Πολλοὺς δὲ θησαυροὺς παραδόσεων ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἐλληνικωτάτη νῆσος, [ἣτις ὑπὸ λαογραφικὴν ἔποψιν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀνεκμετάλλευτος. Συνέλεξαν μὲν πολλὴν βλῆν μέχρι τοῦδε καὶ ὁ μακαρίτης Σακελλάριος καὶ ὁ Κύπριος Γ. Λουκάς. Ἀλλὰ καταφανὴς εἶναι ἡ ἀνάγκη σιστηματικωτέρας καὶ μεθοδικωτέρας ἐργασίας, ταύτην δὲ δύναται καὶ ὀφείλουσι ν' ἀναλάβωσιν αὐτοὶ οἱ Κύπριοι. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ νήσῳ λόγοι τιμῶντες τὴν ἐλληνικὴν ἐπιστήμην, ἐν οἷς ἐπιφανῆ κατέχει θέσιν καὶ ὁ μέλων μετὰ μικρὸν νὰ διαλεχθῆ πρὸς ἡμᾶς κ. Σίμος Μενάρδος, οὗ αἱ μελέται περὶ τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου ἐλέγχουσιν ἀγαστὴν πολυμάθειαν καὶ ἐμβρίθειαν κρίσεως. Ἀνερευῶντες τὰς παραδόσεις τῆς πατρίδος των, ἐξετάζοντες τὰ ἐν τῇ παρόντι καταλείμματα τοῦ παρελθόντος, ἃς εἶναι βέβαιαι οἱ Κύπριοι εἶναι οὐ μόνον τὴν ἐπιστήμην ὑπηρετοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἔργον ἐπιτελοῦσι κατ' ἐξοχὴν φιλόπατρι, καταδεικνύοντες ὅπόσον ἀκραιφνῆς καὶ ἀκήρατος διετηρήθη ὁ ἐλληνισμὸς ἐν τῇ μεγαλονήσῳ παρὰ πάντας τοὺς κλύδωνας τῶν συμφορῶν, τοὺς διαταράξαντας αὐτὴν κατὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἀπαισίους αἰῶνας τῆς δουλασύνης.

Ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἐν Κύπρῳ, ὡς λέγει Ρωμαῖός τις ποιητῆς, ἄλλος ἱερόν, περιφρασσόμενον διὰ χρυσοῦ θριγκοῦ, ἔπου αὐτόματα ἐφύοντο

1) [Βλ. Πολίτου Παραδ. σ. 188.940]

τά ἄνθη καὶ ὅπου δύο ἀνέβλῦζον πηγαί, ἡ μὲν μία πικροῦ, ἡ δὲ ἑτέρα γλυκεροῦ ὕδατος. Τὸ ἱερόν ἐκεῖνο ἄλλως εὐρίσκεται καὶ σήμερον ἐν τῇ Κύπρῳ. Ἄνθη αὐτοῦ εἶναι τὰ αἰσθήματα τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα, ἅτινα αὐτόματα γεννῶνται ἐν ταῖς καρδίαις τῶν Κυπρίων· καὶ αἱ δύο πηγαὶ θαψιλῶς παρέχουσι τὰ ὕδατά των, ἡ πικρὰ τὰς ἀναμνήσεις τῶν δεινῶν παθημάτων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τυραννίδος, ἡ γλυκεῖα τὰς πραραδόσεις τοῦ ἐνδόξου ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Πίνοντες ἐκ τῶν ὑδάτων ταύτης οἱ Κύπριοι θά λησμονῶσι μὲν τὰς πικρίας ἐκείνης, θά ἐνισχύωνται δ' εἰς τοὺς εὐγενεῖς καὶ φιλοπάτριδας ἀγῶνας αὐτῶν ¹⁾).

1) Περὶ τοῦ βαρυῖνᾶ καὶ τῆς ἑτυμολογίας τοῦ ὀνόματός βλ. συμπληρωτικὰ τινα ἐν Ἀπογραφ. Α' 361—3.

Ο ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΤΕΛΛ

πρόσωπον μυθικόν *.

Πάντες ἠξεύρουσι τὴν ἱστορίαν τοῦ Γουλιέλμου Τέλλ, τοῦ ὁποίου ἡ ἥρωϊκὴ ἄρνησις πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν διαταγῶν τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλβετίας ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, δι' οὗ ἡ πατρίς του ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς (1307 μ. Χ). Πολλῶ πρὶν ἢ ὁ μέγας Γερμανὸς ποιητὴς Σχίλλερ δραματοποιήσῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἦσαν δημοτικώταται αἱ διηγήσεις περὶ τοῦ ὠμοῦ τυράννου Γέσσερ, περὶ τοῦ πύλου αὐτοῦ, πρὸ τοῦ ὁποίου ὄφειλον ν' ἀποκαλύπτωνται οἱ διαδάττι, καὶ περὶ τῆς ὑπερηφάνου παρακοῆς τοῦ φιλελευθέρου ὄρεινου. Καίτοι δὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ μήλου, ὅπερ τεθὲν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ τέκνου του διετάχθη νὰ τοξεύσῃ ὁ Τέλλ, ἐφαίνετο ὅπως ἕποτε πλησιάζον μᾶλλον πρὸς τὸν μῦθον παρὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ἔμως ἅπασαι αἱ διηγήσεις αὗται μέχρι καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν των ἐθεωροῦντο ἀθηντικά καὶ περιελαμβάνοντο ἕως ἐσχάτων ἐν ταῖς ἱστορίαις τῆς Ἑλβετίας.

Τὸ γεγονός, εἰς ὃ ὀφείλει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἡ ἑλβετικὴ ὁμόσπονδος πολιτεία, ἱκανοὶ ὑπεστήριζον μέχρι τοῦδε ὅτι παρεμορφώθη ἀναμιχθὲν ἐνωρίς μετὰ μύθων καὶ συγχυσθὲν μετὰ διαφόρων τοπικῶν παραδόσεων. Πᾶσαν δὲ περὶ τῆς γνώμης ταύτης ἀμφισβολίαν αἶρει, νομίζομεν, τὸ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος 1877 ἐν Ἀιθέρων ἐκδοθὲν σύγγραμμα τοῦ Ἑλβετοῦ καθηγητοῦ Ε. Λ. Ρόχολτς (Rochholz) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν : *Ὁ Τέλλ καὶ ὁ Γέσσερ ἐν τῷ μύθῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ*, οὗ συμπλήρωμα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἕτερον ἔργον τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ Γέσσερ, πρὸ τίνος μόλις δημοσιουθὲν.

Ἐν τῷ συγγράματι τούτῳ ἀποδεικνύεται πειστικώτατα ὅτι ὁ Τέλλ εἶναι μυθικὸς ἦρωες κοινὸς εἰς πολλοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Εἰς Ἑλβετίαν ὅμως ἰδίως φαίνεται ὅτι ὁ περὶ τούτου μῦθος μετενήχθη ἐκ Σκανδιναυίας. Ἀνάγεται δὲ καὶ ὁ μῦθος οὗτος εἰς τοὺς ἡλιακοὺς, ὃ δὲ Τέλλ, ἀντὶ ἦρωος τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ὑπερασπίζοντος, ἀνακτᾶται τὴν ἀρχικὴν καὶ ἀληθῆ αὐτοῦ σημεσίαν· εἶναι προσωποποιήσις τοῦ ἡλίου, εἶδος τοξότου Ἀπόλλωνος τῶν βορείων λαῶν. Ὁ μῦθος περὶ τοῦ μήλου, ὅπερ κατὰ τὴν τυραννικὴν διαταγὴν ἐτόξευσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἰδίου παιδός, ἔστις

*) Ἑδημοσιεύθη ἐν Ἑστία 1877 τ. Δ' σ. 628—1.

δύνανται δικαίως νὰ ταχθῆ μεταξὺ τῶν ὠραιότερων δραματικῶν θέσεων ἐξ ὧν ἢ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐπενόησεν, ὁ μῦθος οὗτος ἀνευρίσκεται πρὸ ἔλλοις σχεδὸν τοῖς λαοῖς τοῦ κόσμου, ἀντικαθισταμένου μόλις ἐνλίτε τοῦ μήλου διὰ καρύου ἢ δακτυλίου ἢ νομίσματος.

Ἄλλὰ πῶς ὁ ἐλβετικὸς λαὸς συνεχῶνευσε τὸν μῦθον τοῦτον μετ' ἐνὸς τῶν σπουδαιωτάτων συμβάντων τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ; Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄνω μνημονευθέντος συγγράμματος ἐξηγεῖ τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ τινος ἐγχωρίου παραδόσεως. Ἐν τινι χωρίῳ τῆς Ἑλβετίας ὑπάρχει παρεκκλήτιον, τῶν τριῶν Τέλλ ἐπωνομαζόμενον. Εἰσὶ δὲ οἱ τρεῖς Τέλλ ἥρωες πατέριοι, περὶ ὧν ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι κοιμῶνται ὑπνον αἰώνιον καὶ ἐξυπνοῦσιν, ὁσάκις ἢ Ἑλβετία διατρέχει κίνδυνον μέγαν, ὅπως σώσωσιν αὐτήν. Ὁμοίως παραδόσεις ἔχουσιν ἅπαντες σχεδὸν οἱ λαοί, καὶ ὁ ἡμέτερος ἔτι, ἕστις πιστεύει ὅτι εἰς ἀπόκρυφόν τι ὑπόγειον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρίσκεται ὁ μαρμαρωμένος βασιλεὺς, ὁ τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων, ὅστις, ὅταν σημάνῃ ἡ ὥρα, θὰ ἐξυπνήσῃ, ὅπως διώξῃ τοὺς ἀπίστους μέχρι τῆς Κόκκινης Μηλιᾶς καὶ ἀποδώσῃ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τὴν προτέραν αὐτοῦ λαμπρότητα. Ἐνεκα λοιπὸν τῆς παραδόσεως ταύτης, ὁσάκις συνέβαιναν ἐπαναστάσεις τις τοῦ λαοῦ, οἱ ἐπαναστάται ἀδελφοποιούμενοι ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τριῶν Τέλλ ἢ ἀπλῶς ἐπωνομάζοντο ἅπαντες Τέλλ. Τελευταίως ἐπαναστάσεις ἀναφέρει ἱκανὰς ἢ ἱστορία τῆς Ἑλβετίας, δι' ὃ οὐδόλως ἀπίθανον ὅτι ἡ σημαντικωτάτη τούτων ἀπεδόθη κατόπιν εἰς ἓνα μόνον ἥρωα. Ὁ ἥρωας οὗτος δὲν εἶναι πλέον Τέλλ ἢ προσωποποίησις τοῦ ἡλίου· εἶναι ἢ προσωποποίησις τοῦ λαοῦ. Οὕτως ἢ Ἑλβετία οὐδὲν ἀπόλλυσι, καταδειχθέντος τοῦ ἀνυπάρκτου τοῦ πρωτίστου αὐτῆς ἥρωος. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ Τέλλ, διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀνδρείας ἐκδιώκοντος τοὺς τυράννους τῆς πατρίδος του, ἡ ἱστορία ἀναθιβάσει νῦν τὸν λαὸν ἀνακτῶντα μόνον ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν.

ΕΥΛΟΓΙΑ *

Ἡ λέξις *εὐλογία*, ἦν ἀτόπως γράφουσι τινες *εὐφλογίαν*, ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς λοιμικῆς νόσου, ὡς ἄγνωστος θὰ ἦτο ἴσως καὶ αὐτὴ ἡ νόσος, ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου τοῦ κοινῶς Πτωχοπροδρόμου καλουμένου, τοῦ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατοταετηρίδα ζήσαντος γνωστοῦ στιχοπλόκου. Ἐν ἐπιστολῇ τινι «τῷ ὄρφανοντροφῇ διὰ τὴν κατασχουσαν λοιμωξιν», γράφει οὗτος τὰ ἐπόμενα: «ἡ λοιμωξις, ἦν διὰ τὸ ἐπάρατον πάντως *εὐλογωνυμεῖν* εἰώθεσαν ἄνθρωποι, ἢν' εὐφρωτέρᾳ κἄν γοῦν ἀπὸ τῆς σεμνωθυμίας τοῖς κάμνουσι γένοιτο¹». Τὴν ἀληθῆ τῆς λέξεως ἔννοιαν παρενόησεν ὁ πρῶτος ἐκδότης· ἀλλ' ἡ ταύτη παρεξήγησις τοσοῦτῳ μᾶλλον ἦτο ἀδικαιολόγητος, καθ' ἔσον αὐτὸς ὁ Πρόδρομος ἐν ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἀναγράφων τὰ τῆς νόσου ἐπακολουθήματα λέγει, ὅτι ἀπέμεινε στιγματίας καὶ ἔλος κατάγραφος καὶ φαλακρός²· καὶ τὰ συμπτώματα τῆς νόσου ἀλλαχοῦ περιγράφων εἶναι φανερόν, ὅτι ἔννοεῖ τὴν *εὐλογίαν*³.

Κατὰ πᾶσιν δ' ὅμως πιθανότητα ἢ χρῆσις τῆς λέξεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι παλαιότερα. Ἐν διηγήσει θαυμάτων τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου, ἧτις ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος, κεῖται ἡ λέξις *εὐλογία* εἰς τὴν σημασίαν δεινῆς λοιμώδους νόσου, ἴσως αὐτῆς ταύτης τῆς *εὐλογίας*: «ἀνεφύησαν γὰρ κατὰ πᾶντὸς τοῦ σώματος αὐτῆς τὰ μηνύοντα θάνατον, παραπλήσια λοιμικῆς, τὰ πλεγόμενα μαθρα· οἱ πολλοὶ δὲ καλοῦσιν αὐτὰ *εὐλογίαν*⁴».

Εὐρηται προσέτι ἡ λέξις καὶ ἐν τῇ ὑπὸ ἀνωνόμου ἑλληνικῆ μεταφράσει ἐκ τοῦ συριακοῦ τοῦ περὶ λοιμικῆς λόγου τοῦ διασήμου Ἀραβικοῦ ἱατροῦ Ραζζή. «Τὰ δὲ ἰσχνὰ σώματα, τὰ χολώδη καὶ ξηρὰ καὶ θερμά, ἐπιτήδειά νείσι πρὸς τὴν *εὐλογίαν*· *εὐλογίαν* δ' ὠνόμασαν οἱ παλαιοὶ τὸ ἐν εἶδος πτό μοχθηρότερον τῶν δύο, καθὰ καὶ παρὰ πολλῶν οὕτως ὀνομάζεσθαι ταύτην ἀκούω· ἐν γὰρ ταῖς ἑλληνικαῖς διαλέξεσι κλησις ταύτης οὐχ εὐρηται· Ὁ δὲ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ (Ραζζής) τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ χασπὲ ὠνόμασε· δι-

* Ἐξημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1883 τ. ΙΕ' σ. 31—2.

1) Ἐν Notices et extraits des manuscrits τ. VI σ. 511.

2) Ἀδτ. σ. 542.

3) Ἀδτ. σ. 517.

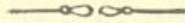
4) Α. Παπαδόπουλος-Cerameus, *Varia Graeca sacra*, ἐν Πητρούπολει 1909 σ. 59.

ηλοι δὲ ἢ λέξις τὸ κατ' αὐτό. Οἶμαι δέ, ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν λοιμικὴν δὲ νόσος βούλεται. Εἰ δὲ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐν ταῖς διαθέσεσιν, ἀλλ' οὖν καὶ κοινότητα ἔχουσι καὶ οὐδὲν ἀπεικός¹». "Ἄγνωστον πότε ἐγράφη ἢ μετάφρασις αὕτη· ὁ δὲ "Ἀραφὶ ἰατρός Ραζζῆς ἔζησε κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα.

"Ὅμοιον εὐφημισμὸν ἔχουσι, καὶ οἱ Τούρκοι, καλοῦντες *μουμπαρέκ*, ἦτοι εὐλογημένην, τὴν πανώλην, ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ ἡμέτερος λαὸς ἐκάλει αὐτὴν *παλαιότερον συχωρεμένην ἢ εὐλογημένην*².

1) Ραζζῆ, περὶ λοιμικῆς 2, ἐν Ἀλεξάνδρου Τραλλ. Θεραπευτικαὶς ed. J. Gourpil σ. 246.

2) Κοραῆ "Ἀτακτα τ. IV σ. 144.—Βλ. καὶ *Fauriel, Chants popul.* τ. 1 σ. LXXXIV.—Ἐπτάλοφον νέαν τ. Β' σ 723.

Η ΠΡΩΤΗ ΜΑΡΤΙΟΥ *

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἔαρος, ἣτις καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάπλκιν πολλῶν μύθων καὶ τὴν σύστασιν ἑορτῶν, ἐπανηγυρίζετο ὄχι πρὸ μακροῦ χρόνου πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν παίδων. Οὗτοι κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου περιήρχοντο τὰς οἰκίας ἄδοντες ἄσμάτια μικρὸν ἀλλήλων παραλλάσσοντα, ὅπως τύχῃσι παρὰ τῆς οἰκοδεσποίνης κερματίου τινὸς ἢ αὐγῶν ἢ ἄλλων φιλοδωρημάτων. Ὁ πρῶτος δὲ τοῦ ὀμίλου ἐκράτει ἐνιαχοῦ σφαιροειδῆ στέφανον ἀνθέων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου περιεστρέφετο ὑποκινούμενον ξύλινον ὀμοίωμα χελιδόνος.

Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι ἀρχαία· ὁ Ἀθηναῖος καὶ τινες ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναφέρουσιν ὅτι ἐν Ρόδῳ κατὰ τὸν Βοηδρομιῶνα μῆνα παιδία περιήρχοντο τὰς οἰκίας ἄδοντα ἄσμάτιον τι, τὸ ὅποιον μᾶς περιέσωσεν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, περιεργότατον δὲ ὄν δειγμα τῆς δημοτικῆς τῶν ἀρχαίων ποιήσεως· διὰ τοῦ ἄσματίου τούτου ἀπήτουν κυρίως ἀνταμοιβὴν διὰ τὸν κόπον των· ἐζήτουν δὲ παρὰ τοῦ οἰκοδεσπότου σύκων ὄρμαθὸν καὶ οἶνον καὶ τυροῦ κάνιστρον, παρατηροῦντες προσέειπε ὅτι ἡ χελιδὼν δὲν εἶναι ἀκατάδεκτος, ἀλλὰ δύναται νὰ μὴ ἀπορρίψῃ καὶ σίτον καὶ πίτας. Τὸ ἄσμα κατέληγε δι' ἀπειλῶν πρὸς τοὺς φειδωλεωμένους οἰκοδεσπότας! «Θὰ φύγωμεν ἢ θὰ πάρωμεν τίποτε; Ἄν μᾶς δώσῃς τίποτε, καλὰ· ἄλλως δὲν θὰ ἴσ' ἀφήσωμεν· ἢ τὴν θύραν θὰ πάρωμεν ἢ τὸ ἀνώφλιον αὐτῆς ἢ τὴν γυναῖκα, ποῦ κἀθηται μέσα· εἶναι μάλιστα μικρὰ καὶ θὰ τὴν ἄρπάξωμεν εἰς τὸν ἄερα· καὶ ἂν φέρῃς τίποτε, νὰ εἶναι καλὸν καὶ ἄφθονον. Ἄνοιγε, ἄνοιγε τὴν θύραν εἰς τὴν χελιδόνα· δὲν εἴμεθα γέροντες ἡμεῖς, ἀλλὰ παιδιὰ». Ἡ παιδικὴ αὕτη ἑορτὴ ἐκαλεῖτο χελιδονισμὸς ἢ χελιδόνια, καὶ οἱ παῖδες χελιδονιστοί.

Τὰ δημοτικὰ ἄσματα, τὰ ἄδόμενα παρ' ἡμῶν κατὰ τὴν περίστασιν αὐτήν, ἔχουσιν ἀρχαϊκὴν χροιάν καὶ παρουσιάζουσι πολλήν ὀμοιότητα πρὸς τὸ παρ' Ἀθηναίων, ὡς πολλοὶ ἤδη ἄλλοδαποὶ καὶ ἡμέτεροι παρετήρησαν.

Ἡ ἀρχὴ πρὸ πάντων τοῦ ἀρχαίου ἄσματος :

Ἦλθε ἦλθε χελιδὼν
καλὰς ὥρας ἄγουσα
καλοὺς ἐνιαυτούς,

οὐδόλως σχεδὸν διαφέρει τῆς τῶν δημοτικῶν :

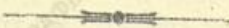
Ἦρθε, ἦρθε χελιδόνα κτλ.

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστρίχ 1876 τ. Α' σ. 142-3.

Διὰ τῶν συνήθων παρ' ἡμῖν δημοτικῶν ἄσμάτων οἱ παῖδες ζητοῦσιν ἐπίσης παρὰ τῆς οἰκοδεσποίνης αὐγά καὶ θρυθῆς καὶ πλακοῦντας, οὐχὶ ἄλλως ἀθθαδῶς, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ὀμηλικοί των. ἀλλὰ μειλιχίως καὶ ταπεινότατα ἐπισφραγίζοντες πάντοτε τὴν αἰτητὴν των διὰ θαφιλῶν εὐχῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐτελεῖτο ἐξ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔθους ἑορτὴ τις, τὴν ὁποίαν κατήργησεν ἡ ἐν Τρούλλῃ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 689 συνελθούσα ἕκτη οἰκουμενικὴ σύνοδος. Τὴν ἑορτὴν ταύτην ὁ ὑπομνηματιστὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων Βαλασαμῶν ἀποκαλεῖ «πανηγυριν ἑλληνικὴν μεγάλην διὰ τὴν τῶν ὠρῶν καὶ τοῦ ἔαρος εὐχρασίαν».

Προσθέτει δὲ ὅτι κατ' αὐτὴν «ὀρχήσεις ἀπρεπεῖς ἐγίνοντο παρὰ τινῶν γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν». Παραπλησία τοῖς χελιδονίοις παιδικὴ τελετὴ, κατὰ τὸν διάσημον Γερμανὸν ἀρχαιολόγον Πανόφκα, γίνεται τὸ θέρος εἰς πολλὰ τῆς Γερμανίας μέρη, ὅπου παῖδες, φέροντες δένδρον κεκοσμημένον τοὺς κλάδους διὰ χρωματιστοῦ χάρτου, περιήρχοντο ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν ψάλλοντες τὸ θέρος καὶ αἰτοῦντες φιλοδωρήματα. Γάλλος δὲ τις περιηγητὴς συγκρίνει τὰ χελιδόνια πρὸς τὴν ἐν Γαλλίᾳ τελουμένην ἑορτὴν τῆς Ἁγίας Δωρεᾶς (Fête-Dieu), καθ' ἣν οἱ πανηγυρίζοντες αἰτοῦσιν ὁμοίως ἐκ τῶν οἰκιῶν φιλοδωρήματα χάριν, ὡς λέγουσι, τοῦ ἐκκλησιδίου των· συμπίπτει δ' ἡ ἑορτὴ αὕτη κατὰ τὸν Μάιον ἢ Ἰούνιον, δέκα μετὰ τὴν πεντηκοστὴν ἡμέρας. Ἄλλ' ἀμφοτέραι ἔχουσι μᾶλλον, νομίζομεν, σχέσιν πρὸς τὰ κατὰ τὴν πρώτην Μαΐου καὶ παρ' ἡμῖν εἰθιζόμενα.

ΤΑ ΑΥΓΑ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ *

Φιλόσοφος τις τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος, πρὸς ἐπίλυσιν ἴσως τοῦ κατὰ τὸν μεσαίωνα θεολόγου καὶ φιλοσόφου συνταράξαντος ζητήματος περὶ τῆς προτεραιότητος τῆς ὄρνιθος ἢ τοῦ αὐγοῦ, ἐδογματίσεν ὅτι Πᾶν τὸ ζῶν ἐξ ὄψῳ τίκεται. Πολλῶ δ' ὅμως πρὸ τούτου τὸ αὐγὸν σπουδαῖον διεδραμάτισε μέρος ἐν τῇ κοσμογονίᾳ διαφόρων ἐκ τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων. Ἡ Βαβανή, ἡ μήτηρ τῆς ἁγίας τριάδος τοῦ Ἰνδικοῦ πανθέου, μυθολογεῖται ὅτι ἐγέννησε τρία αὐγά, ἐξ ὧν ἐξηλθον ὁ Βραμᾶς, ὁ Βισνοῦς καὶ ὁ Σίδας· εἰς πλείστας δὲ θρησκευτικὰς παραστάσεις τῶν Ἰνδῶν ἀπεικονίζεται ὅτε μὲν ὁ Βραμᾶς πρὸ αὐγοῦ, ἐν ᾗ φαίνεται ὁ ἄνθρωπος ἔμβρυον ἔτι, ὅτε δὲ ἀπλῶς μόνον τὸ αὐγὸν τῆς κοσμογονίας. Ἡ συρία Ἀφροδίτη, κατὰ τὰς φοινικικὰς παραδόσεις, ἐγεννήθη ἐξ αὐγοῦ πεσόντος οὐρανόθεν παρὰ τὰς δυχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐκκολαφθέντος ὑπὸ περιστερῶν· διότι αἱ περιστεραι ἐν τῇ φοινικικῇ καὶ τῇ ἀσσυριακῇ θρησκείᾳ εἶχον προσλάβῃ ἱερὸν καὶ θεῖον χαρακτήρα, διατηρηθέντα καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ συμβολικῇ. Γνωστοτάτη δ' εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐξ αὐγοῦ γέννησις τῆς Ἑλένης καὶ τῶν Διοσκούρων. Τὴν συμβολικὴν ἔνοιαν τῶν τοιούτων μύθων ἀναπτύσσει ὁ διάσημος Γερμανὸς μυθολόγος Κρόυτσερ ἐπάγεται τὰ ἐπόμενα:

«Τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ κόσμου [ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ] ἀπεικονίζοντο διὰ δύο ἡμισφαιρίων, ὅτε μὲν κεχωρισμένων καὶ καταστέρων, ὅτε δὲ συνηνωμένων, πρὸς παρατήρησιν τῆς ἐπιτολῆς καὶ τῆς δύσεως τῶν ἀστέρων. Ἐκ τῆς τσαύτης τῶν δύο ἡμισφαιρίων ἐνώσεως προέκυψε τὸ μυστηριώδες «ἐκείνο ὄν, ὅπερ ἐκρέμων ἐν τοῖς ναοῖς καὶ περὶ οὗ ἐμυθολόγουν ὅτι ἐτέθη ὑπὸ τῆς Λήδας, ἀλλὰ περὶ οὗ ἑτέρα ἀξία σημειώσεως παράδοσις ἀνέφερεν ὅτι ἔπεσεν ἐκ τῆς Σελήνης, ἢ· ἡ Ἑλένη ἦτο πρωτοποποίησις».

Τινὲς τῶν περὶ τὴν συγκριτικὴν μυθολογίαν ἀσχολουμένων ἠθέλησαν ν' ἀναγάγῃσι τὴν καταγωγὴν τῶν *Αὐγῶν τοῦ Πάσχα* εἰς τοὺς τοιούτους μύθους καὶ νὰ ἐξηγήσῃσι τὴν συνήθειαν ταύτην ἐκ τῆς συμβολικῆς σημασίας τοῦ αὐγοῦ εἰς ἀρχαῖα θρησκευτάτα. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη δὲν φαίνεται ἔλωις ἀβάσιμος καὶ παρακεκινδυνευμένη εἰς τοὺς γινώσκοντας ὅτι καὶ παρὰ λαοὺς μὴ χριστιανικοὺς, ὡς παρὰ τοῖς Ἰαπωνοῖς, ἐπικρατεῖ ἔτι καὶ νῦν τὸ ἔθιμον

*) Ἑθνομιοθεῖα ἐν Βοτῆζ 1876 τ. Α' σ. 220-1.

συνθίζετο μετά τὴν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα νὰ προσφέρῃ ὁ μονάρχης ὡς δῶρον εἰς τοὺς αὐλικούς αὐτοῦ αὐγὰ ἐπίχρυσα, ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένα. Νῦν δὲ καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης δωροῦνται κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα πρὸς ἀλλήλους αὐγὰ τεχνητὰ διαφόρου μεγέθους καὶ ποικίλων χρωμάτων, περικλείοντα πολύτιμα ἀντικείμενα. Ἄλλὰ τὴν συνήθειαν ταύτην δὲν ἐνεκολπώθημεν ἔτι ἐν Ἑλλάδι, ὑπερρακούμενοι ἴσως εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς μεταφυτευθεῖσαν ἐτέραν, ἐπίσης πολυδάπανον, τῶν δῶρων τῆς πρώτης τοῦ ἔτους καὶ τοῦ δένδρου τῶν Χριστουγέννων.

ΩΜΟΠΛΑΤΟΣΚΟΠΙΑ *

Ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα διετηρήθη ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἡ θυσία τοῦ ἀμνοῦ, θεωρουμένη ἀπαραίτητον τῆς ἑορτῆς συμπλήρωμα. Ἀντικατέστησαν δὲ τὰς συνοδευούσας τὴν θυσίαν ταύτην ἱεροτελεστίας, ἃς ὁ νόμος τῶν Ἑβραίων ὀρίζει, παρὰ μὲν τοῖς καθολικοῖς χριστιανοῖς κατὰ τὸν μεσαίωνα εὐλογία τοῦ ἀμνοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης, παρ' ἡμῖν δὲ ἀπλή εὐχή, δι' ἧς ὁ ἱερεὺς ἐπεκαλεῖτο τὴν ἁγίασιν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς «ὡς ἠγάσας τὸν ἀμνόν, ὃν προσήγαγεν αὐτῷ ὁ πιστὸς Ἀβραὰμ καὶ τὸν ἀμνόν, ὃν περ Ἀβελ προσήνεγκεν αὐτῷ εἰς ὀλοκάρπωσιν». Ἐνεκα τούτου ὁ ἀμνὸς τοῦ Πάσχα νομίζεται ὅτι κέντηται ἐξαιρετικὰς τινὰς ἰδιότητας καὶ ὅτι ἡ ὠμοπλάτη προαγγέλλει ἀσφαλῶς τὸ μέλλον εἰς τοὺς ἐννοοῦντας τὰ ἐπὶ ταύτης μυστηριώδη σημεῖα. Τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀποδίδει ὁ λαὸς καὶ εἰς τὸν κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου θυόμενον ἀμνόν, οὗ ἡ ὠμοπλάτη περιέχει ἐπίσης ἀλαθήτους προφητείας. Ἐν γένει δὲ παντὸς ἀρνίου ἢ ὠμοπλάτη, ὅταν δλόκληρον παρατεθῇ ὅπτεον ἐν συμποσίῳ, θεωρεῖται ὡς χρηστήριον, οὐχὶ μὲν τοσοῦτῳ βέβαιον καὶ σαφὲς ὡς αἱ ὠμοπλάται τῶν ἀμνῶν τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, πάντοτε δ' ἔμως μετὰ περιεργείας καὶ πίστεως ἐξεταζόμενον.

Ἡ ὠμοπλάτη, κατὰ τὸ ἀρμκτωλικὸν ἔθιμον, ἀνῆκε δικαιοματικῶς εἰς τὸν ἀρχηγόν, ὅστις διὰ ταύτης προσεπάθει νὰ προῖδῃ τὴν τύχην τῶν ὑπ' αὐτὸν πολεμιστῶν. Ἐν δὲ τοῖς κοινῶς συμποσίοις ἀνήκει εἰς τὸν οἰκοδεσπότην, ὅστις πρῶτιστον μέλημα αὐτοῦ θεωρεῖ νὰ ἐξετάσῃ αὐτὴν ἐπισταμένως, ὅπως ἐξαγάγῃ προγνωστικὰ τοῦ μέλλοντος ἰδίως μὲν τῆς οἰκογενείας του, γενικῶς δὲ ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους.

Ἡ βαθέως ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ ἐρριζωμένη πεποίθησις εἰς τὴν τοιαύτην μαντείαν οὐχὶ σμικρὰν ἐπήρειαν ἔσχεν ἐνίοτε καὶ ἐπὶ ἱστορικῶν τιμῶν γεγονότων ἔτι. Ὡς οἱ ἀρχαῖοι πρὸ πάσης σπουδαίας αὐτῶν πράξεως ἐξήταζον τῶν ἱερῶν τὰ σπλάγγνα καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν διερρῶμιζον κατὰ τὰς ἀποφάνσεις τῶν ἱεροσκόπων, ὁμοίως καὶ οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ πρὸ τῶν συμπλοκῶν αὐτῶν μὲ τουργικὰ ἀποσπάσματα τὴν ὠμοπλάτην συνεβουλεύοντο καὶ ἢ ἐκ ταύτης ἀρυσμένη μαντεία συνηθέστατα ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ὀπλων των. «Πολλάκις ὠφέλησεν ἢ πρόληψις αὕτη χωρὶς

*) Ἐβημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1876 τ. Α' σ. 221—2.

«ἐλπίδα, πολλάκις ἐβλάψα χωρὶς λόγον» λέγει ὁ Ἰωάννης Φιλίμων ἐν τῇ περὶ Φιλικῆς Ἑταιρείας συγγράμματί του. «Στρατὸς ὀλίγος καὶ διακινδυνεύων ἐμψυχώθη αἰφνιδίως διὰ τῆς αἰσίης ἐξηγήσεως τῶν σημείων τῆς καὶ πικρῶς νίκῃν ἀβεβαίαν· καὶ ἐξ ἐναντίας στρατὸς πολυάριθμος καὶ ἔχων ὕγιες τὸ ἠθικόν του ἐδειλίασε διὰ τὴν ἀποφράδα πρόγνωσιν των καὶ ἐνικήθη στερηθεὶς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν τόλμην του. Ὑπήρξαμεν ἐκ περιστάσεως αὐτόπται δλων τούτων. Ἐντεῦθεν ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἔκθασις μιᾶς μάχης ἐκρέματο ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ κακὴν μάντευσιν τῆς πλάτης, καὶ μάλιστα ἂν ἤθελε τύχη γέρον ὁ τοιοῦτος μάντις. Αἱ συμπτώσεις, ἠνωμένοι μὲ τὰ κινδυνώδεις προλήψεις τῆς ἀμαθείας, ἐμελλον νὰ δώσωσι καὶ εἰς τὰ κόκκαλα τοῦ ζῆφου ἐπήρειαν θείαν. Ἐνθυμούμεθα ὅποιαν ἄφησε τῷ 1826 ἱστορικὴν ἐποχὴν εἰς τὸ Ναύπλιον μία φερομένη ἀπὸ τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν πλάτη. Ἀὶ περὶ τῶν τοιούτων ἀποδοκιμασίαι τῆς θρησκείας μας δὲν ἴσχυσαν οὐδ' οὐκ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν ἱερῶν γραφῶν γέροντος. Τὸ πύσει μᾶλλον ἄκακον ζῆφον τῆς γῆς καθίσταται παραδόξως, καὶ ἄπνουν μάλιστα, τὸ ὑποκείμενον ἀπεχθείας καὶ λύπης εἰς τὴν ζώνην τῆς τοιαύτης «διαγνωστικῆς».

Λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῆς μαντικῆς δὲν ἤξευρομεν, εἶναι δὲ δυσχερέστατον νὰ συλλεχθῶσι τοιαῦται, διότι οἱ τὰ ἀπόρρητα αὐτῆς ἐπιστάμενοι γέροντες φεῖδονται δυστυχῶς ἐξηγήσεων καὶ ἀπορρίπτοντες πολλάκις ἀδράς ἀμοιβὰς ἀρνοῦνται ν' ἀποκαλύψωσι τὰ μυστήρια τῆς προπατορικῆς ἐπιστήμης. Κοινῶς γνωστὴ δ' ὅμως εἶναι ἡ σημασία τῶν κοιλωμάτων εἰκονιζόντων μνήμητα, ἧτοι θανάτους οἰκείων ἢ φίλων, στενωτέρων καὶ προσφιλεστέρων, καθ' ὅσον τὰ κοιλωμάτα πλησιάζουσι πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄστου· αἱ σκιαὶ πρὸς τούτοις προμηνύουσι πένθος, αἱ δὲ ἐρυθρωπαὶ γραμμαὶ αἵματοχυσίας· κατ' ἀναλογίαν δὲ κρίνουσι καὶ περὶ τῶν ἄλλων σημείων· τὸ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄστου τέλος ἐξερτῶμενον νεῦρον ἀπεικονίζει τὸ βαλλάντιον τοῦ οἰκοδεσπότου, προαγγέλλον πλοῦτον μὲν, ἐὰν τύχη χονδρόν, πενίαν δὲ καὶ ἀθλιότητα, ἰσχνόν.

Ὡς τινες παρετήρησαν, ἡ ὁμοπλατοσκοπία εἶναι λείψανον τῆς ἱεροσκοπίας τῶν ἀρχαίων· ἀλλὰ πρὸς ταύτην σχέσιν μᾶλλον εἶχεν ἡ συνήθεια τοῦ ἐξετάζειν ἐκτός τῆς ὁμοπλάτης τὸ ἦπαρ, τὸν σπλῆνα, τὰ ἔγκατα τοῦ ἀμνοῦ, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν περὶ ὑπάρξεως τοιαύτης συνηθείας ἐν Ἀρχαίᾳ μαρτυρίαν τοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐπισκεφθέντος τὴν Ἑλλάδα Γερμανοῦ Βαρθόλδου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γίνεται μνεῖα τῆς ὁμοπλατοσκοπίας· ἀλλὰ δὲν εἶναι νομίζομεν τοῦτο ἐπαρκὲς διδόμενον, ὅπως ἀρνηθῶμεν τὴν ἀρχαιότητα τῆς προλήψεως ταύτης· ἢ παρὰ Βυζαντινοὺς μάλιστα γινώσκει αὐτῆς ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον. Ὁ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ζήσας πολυγράφωτος, ὡς ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἀπεκαλεῖτο, Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς ἔγρα-

φεν ἰδιαιτέραν πραγματείαν «Περὶ ὁμοπλατοσκοπίας», ἐν ἧ ἀριδύλως καταφαίνεται ἡ ταυτότης τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δοξασίων. Ἡ περιεργωτάτη αὕτη πραγματεία εὑρίσκειται χειρόγραφος ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ τῆς Βιέννης βιβλιοθήκῃ, παραθέντων δὲ ἐνταῦθα τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα μέρη αὐτῆς ἐξ ἀκριβοῦς ἀντιγράφου, ὅπερ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης ἐκεῖνης ἐπρομηθεύθημεν.

Τὸ χρηστήριον τῆς ὁμοπλατοσκοπίας ὁ Ψελλὸς ἀποκαλεῖ «βάρβαρον καὶ ἀλλόκοτον», ἔχον ὅμως, «ὡς τοῖς χρωμένοις δοκεῖ, μελλόντων προαναφώνησιν». Οἱ διὰ τῆς ὁμοπλάτης μαντευόμενοι λαμβάνοντες ἐκ ποίμνης πρόβατον ἢ ἄρνα ἀπρῶτον μὲν κατὰ νοῦν τιθέασιν ἢ καὶ τῇ γλώσσῃ προφέρουσι περὶ οὗ ἂν μαθεῖν βούλοιντο, εἶτα δὲ σφάξαντες τὸ ζῷον ὀπτιῶσι τὴν ὁμοπλάτην καὶ ἀποχυνοῦντες τῶν σαρκῶν ἀέντεθθεν τὰς σημειώσεις «τῆς τῶν ἐρωτημάτων ἐκθάσεως ἔχουσι.» Ἡ ἐξήγησις δὲ τῶν σημείων τῆς ὁμοπλάτης καὶ τὰ ἐκ ταύτης μαντεύματα εἶναι ἀπαραλλάκτως ὅμοια πρὸς τὰ νοῦν παρ' ἡμῶν πιστευόμενα, ἅτινα ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω. «Ζωῆς μὲν ὡς καὶ θανάτου κρίσιν ἐν τῇ ἐξοχῇ τῆς ράχεως ἔχουσι· καί, εἰ μὲν καὕτη ἐκατέρωθεν ἐστὶ λεπτή καὶ καθαρά, ζωῆς ἐντεθθεν λαμβάνουσι σύμβολα· εἰ δὲ συγκεχυμένη, θανάτου τεκμήρια... εἰ δὲ περὶ πολέμου τις ἐρωτῶν, εἰ μὲν ἐν τῇ δεξιῇ μέρει τοῦ ὁμοπλάτου ἐρυθρὸν φανείη νεφέλλιν ἢ ἢ ἐν θάτέρῳ μέρει γραμμὴ ἐπιμήκης καὶ μέλαινα, ἀνελεῖ ὅτι μέγας ἔσονται πόλεμος· εἰ δὲ ἄμφω τὰ μέρη κατὰ φύσιν ἴσοις λευκά, εἰρήνην μέλλουσαν χρηστηρίαζε· καὶ καθάπαξ ἐν πάσαις ταῖς ἐρωτήσεσι τὰ μὲν ἐρυθρότερα καὶ μελάντερα καὶ συγκεχυμένα τῆς χειρόνος συντυχίας εἰσὶ· τὰ δὲ ἐναντία τούτων, τῆς κρείττονος».

Ἡ ὁμοπλατοσκοπία ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς Οὐννοῖς, τὰ δὲ ἄγρια στίφη τοῦ Ἀττίλα εἰς τὴν μαντείαν ταύτην προσέτρεχον, ὅπως μάθωσι τὴν τύχην τῶν ὅπλων των. Ἀνευρίσκομεν προσέτι αὐτὴν τὰ μέγιστα διαδεδομένην εἰς τοὺς μαγγολικοὺς πρὸ πάντων λαοὺς τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα Ἀσιατικὰ ἔθνη συνηθιζομένην. Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν πλὴν τῶν Βλαχοφύων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, οἵτινες ἔχουσι τὰ αὐτὰ καὶ οἱ Ἕλληγες ἔθιμα, ἡ ὁμοπλατοσκοπία εἶναι γνωστὴ εἰς τὰ νοτιοσλαβικὰ ἔθνη, τοὺς Λαταυούς, τοὺς Σκώτους, τοὺς Κορσικανούς, εἰς παλαιότερους δὲ χρόνους φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὴ εἰς Ἰσπανούς, Γάλλους, Γερμανούς καὶ Ἄγγλους. Ἡ ὕπαρξις τῆς αὐτῆς δοξασίας παρὰ λαοῖς ἀνομοίοις ὅλως τὴν καταγωγὴν, τὰς παραδόσεις καὶ τὸν ἐν γένει βίον, εἶναι ὁμολογουμένως ἀρκούντως παράδοξος καὶ ἀνεξήγητος, ἔταν δὲν παραδεχθῶμεν ὅτι ὀφείλεται εἰς ἀπλὴν σύμπτωσιν.

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ*

Ἡ ἐγκαθίδρυσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς θρησκείας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, δὲν ἐπετεύχθη εὐχερῶς οὐδ' ἄνευ ἀγώνων καὶ παραχωρήσεων. Πᾶσα νέα θρησκεία δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τῆς προηγηθείσης ἀποτόμως, προσκρούουσα δὲ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἐκείνης πολλάκις κλονίζεται ἐπικινδύνως καὶ καταρρέει πρὸ τοῦ ριζωθῆ. Ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πέμπτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ἡ τύχη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἀμφίβολος ἔτι. Ἔδει οὐ μόνον νὰ παλαίσῃ κατὰ τοῦ κατακλύσαντος τότε τὰ πνεύματα φιλοσοφικοῦ μυστικισμοῦ τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ νὰ καταπνίξῃ τὰ σπέρματα τῶν παμπληθῶν δογματικῶν αἱρέσεων, αἵτινες ἐνωρὶς ἀναφύεσσαι διήρουν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξησθένεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστρέψῃ πᾶν λείψανον τῆς ἀρχαίας πολυθείας, εἰς ἣν μετ' ἐπιμονῆς ἐνέμενον ὁ λαὸς καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀγρόται. Διότι εἰς αὐτοὺς ἐφαινετο ἀκατάληπτόν τι καὶ καινότροπον ἢ νέα θρησκεία, ἀντικαθιστώσα δι' ἀγνώστου κόσμου μεταφυσικῶν ἰδεῶν καὶ ἀφηρημένων τύπων τὴν προσωποποίησιν τῆς φύσεως, ἐφ' ἧς ἐβασίλευτο ἡ πολύπλοκος καὶ πλουσία μυθολογία αὐτῶν, καὶ τὴν πομπώδη καὶ εὐθυμον ἐξωτερικὴν αὐτῶν λατρείαν. Αἱ σύνοδοι καὶ οἱ χριστιανοὶ ἱεράρχαι, κατιδόντες τὸ ἀνέφικτον τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμιγροῦς εἰσαγωγῆς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἠνέχθησαν τὴν διατήρησιν τῶν ἐκ τῆς πολυθείας ἐκπηγαζουσῶν παραδόσεων καὶ προλήψεων φροντίσαντες μόνον νὰ περιβάλλωσιν αὐτὰς διὰ χριστιανικοῦ καλύμματος. Μετὰ τὴν ἐδραίωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἐκκλησία ἐδοκίμασε καὶ πάλιν νὰ ἀποσκορακίσῃ ὡς ἐκφύλους καὶ ἀσεβεῖς αὐτάς, ἀλλ' αἱ προσπάθειαι τῆς ἀπέβησαν τὸ πλεῖστον ἄγονοι, δι' ὅσας πρὸ πάντων ἐκ τε τῆς πολυχρονίου διατηρήσεώς των καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ κατέστησαν συμφυεῖς αὐτῇ. Οὕτω δὲ περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πλεῖστοι μῦθοι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας θρησκείας, τὰ μὲν μικρὸν κρηλασθέντα καὶ εὐχερῶς διαγιγνωσκόμενα, τὰ δὲ ἀμυδρὰ μόνον ὑποκρύπτοντα ἴχνη τῆς παλαιᾶς αὐτῶν καταγωγῆς.

*Υπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην ἀρκούντως περίεργος εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστί» 1876 τ. Α' σ. 268—271. Ἐκτενέστερος λόγος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γίνεται ἐν τῇ πραγματείᾳ Τὰ δημόσια ἑλληνικὰ ἕματα περὶ τῆς θρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου (Λαογραφ. 1913 τ. Α' σ. 185—235).

συναξαρίων, ἐν οἷς ἐναπεταμιεύθησαν πολλαὶ μυθολογικαὶ παραδόσεις ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον μεταπλασθεῖσαι. Ὁ διακεκριμένος Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Ἀλφρέδος Μωρὸ ἐν ἰδίῳ περισπουδαστῷ *Δοκιμῷ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν συναξαρίων* κατέδειξεν ὅποια ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης ὠφελήματα ζύγανται νὰ πορισθῶσιν ἢ συγκριτικὴ μυθολογία, ἢ ἀρχαιολογία καὶ αὐτὴ ἐπιθεολογία. Ἐκτὸς ὅμως τῶν συναξαρίων, ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσιν ἀνακαθαρθῆ ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὑπάρχουσιν εὐσεβεῖς τοπικαὶ πρὸ πάντων παραδόσεις περὶ τοῦ βίου ἀγίων μὴ ἀποτεθησαυρισμένοι ἐν τοῖς συναξαρίοις, ἐν αἷς διασφύζονται, μικρὰν ὑποστάντες μεταβολήν, πολλοὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. Μίαν τῶν παραδόσεων τούτων γνωστοτάτην καὶ λίαν διαδεδομένην, ἀναφερομένην εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, προτιθέμεθα νὰ ἐξετάσωμεν σήμερον.

Ἐν τῷ ἀγίῳ Γεωργίῳ ἀποτυπῶται τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἀρχαίου ἥρωος, καὶ ἐν τῷ βίῳ καὶ τοῖς ἄθλοις αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν τὰ χαρακτηριστικὰ πολλῶν ἡμιθέων τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας. Στρατιώτης τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ μαρτυρήσας ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὁ ἅγιος Γεώργιος ἐπωνομάσθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας *τροπαιοφόρος μεγαλομάρτυς*, ἡ δὲ μνήμη του, τὴν 23 Ἀπριλίου τελουμένη, πανηγυρίζεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Βλάχων καὶ τῶν σλαβικῶν ἔθνῶν. Τὰ περὶ αὐτοῦ συναξάρια ἐνωρὶς ἀναμιχθέντα μὲ ἀρχαίους μύθους συνετέλεσαν, ὅπως συνδυασθῆ πρὸς ἀρχαίους ἥρωας καὶ τιμᾶται ὑπὲρ πάντα ἕτερον ἅγιον τοῦ χριστιανικοῦ ἑορτολογίου. «Δὲν ὑπάρχει χωρίον, λέγει ὁ Ἄγγλος Ricaut, κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα, μὴ ἔχον ἐκκλησίαν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου», χωρὶα δὲ ἄλλα ὀλόκληρα εἶναι ἀφιερωμένα αὐτῷ, ὁμώνυμα τοῖς ἐν αὐτοῖς ἐκτισμένῃς ἐκκλησίαις τοῦ ἀγίου. Ἐν γένει ὁ ἅγιος Γεώργιος θεωρεῖται προστάτης τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ποιμένων, οἵτινες κατ' ἐξοχὴν πανηγυρίζουσι τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ, καὶ ταύτην ἔχουσιν ὀρίσῃ ὡς ἡμέραν τῆς μεταβάσεώς των εἰς τὰς θερινὰς αὐτῶν νομάς· πρὸς δὲ καὶ οἱ ἄλιεῖς ἐπιβιβαζόμενοι ἐπὶ τῶν πλοικῶν των ἐπικαλοῦνται πολλάκις τὴν βοήθειαν αὐτοῦ, πρὸς ὃν ὅμως, ἂν ἡ ἀλιεῖα ἀτυχῆς ἀποβῆ, πολλὰς ἐπιδαφιλεύουσιν ὕδρεις, ἐν αἷς καὶ τὸ ἐπίθετον *παξιμαδοκλέφτης*. Ἰδιάζουσιν τιμὴν ἀπολαμβάνει προσέτι ὁ ἅγιος Γεώργιος καὶ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις· ἐν Προύσῃ μάλιστα οἱ ἐκεῖ Ἀρμένιοι διηγοῦντο ἄλλοτε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ περιηγητοῦ Paul Lucas (1714), ὅτι ἐκάστην Παρασκευὴν τοῦ μηνὸς Μαΐου ἤρχετο εἰς τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου Γεωργίου τιμωμένην ἀρμενικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἱππεύς, ὁ ἅγιος Γεώργιος, καὶ ἐκτύπα πολλάκις διὰ τοῦ δόρατός του ἐν κολῶμα εἰς τὸ βάθος τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ ὁμοίωμα τοῦ ἀγίου Γεωργίου πολλάκις ἐκόσμησε τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ τὰ *φλάμμουλα* τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων· εὐρίσκομεν δ' αὐτὸ καὶ εἰς πολλὰ βυζαντινὰ νομίσματα καὶ εἰς παράσημα εὐρωπαϊκῶν

κρατῶν. Παρὰ τοῖς καθολικοῖς δὲ χριστιανοῖς τὸ πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον σέβας ἐπεξετάθη μέχρι τεραστίου πολλαπλασιασμοῦ αὐτοῦ· διότι, κατὰ τινὰ περιεργον στατιστικὴν, τριάκοντα τοῦ ἁγίου σώματα καὶ ἔνδεκα αὐτοῦ κεφαλαὶ διατηροῦνται εἰσέτι εἰς διάφορα μοναστήρια τῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν Χριστιανῶν καὶ οἱ Τοῦρκοι, κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ πολεμικοὶ ἵππεις ἢ Σπαῖδες, τιμῶσι καὶ σέβονται μεγάλως τὸν ἅγιον Γεώργιον θεωροῦντες αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν ἁγίων τῶν πιστεύουσι δὲ ὅτι πλήρης ζωῆς διατρέχει εἰσέτι, ὡς οἱ πλάνητες τοῦ μεσαίωνος ἱππῶται, τὴν γῆν προστατεύων τὴν καταδυναστευομένην ἀθρότητα.

Ἡ παράδοσις, ἣν ἀνεφέραμεν, φέρεται εἰς δημοτικὰ κυρίως ᾄσματα, ἅτινα, καίτοι ἢ γλῶσσα, τὸ ὕφος καὶ ἢ στιχουργία αὐτῶν καταδεικνύουσιν ὡς νεώτερα, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἀρχικῆς παραδόσεως, ἐκ τῶν πολλῶν παραλλαγῶν καὶ τῆς μεγάλης αὐτῶν κατὰ διαφόρους τόπους διαδόσεως, μαρτυρίων ἀσφαλῶν τῆς ἀρχαιότητος δημοτικοῦ τινος ᾄσματος. Ἐχει δ' ἡ παράδοσις ἐν περιλήψει ὡς ἀκολούθως·

Εἰς τινὰ μεγάλην πόλιν ἐφάνη ἐν θηρίον, ἐμρωλευσαν εἰς τὴν πηγὴν, ἀφ' ἧς ὀλόκληρος πόλις ὕδρευετο· δὲν ἐπέτρεπε δὲ εἰς τοὺς κατοίκους νὰ ἀντλῶσιν ὕδωρ, ἀν δὲν τῇ παρεῖχον πρὸς τροφήν ἓνα ἢ δύο ἀνθρώπους. Μὴ δυνάμενοι οἱ κάτοικοι νὰ πράξωσιν ἄλλως ἔρριψαν κλήρους, ἕπως ἢ τύχῃ ὄριση τὴν βορὰν τοῦ θηρίου· ὁ κλήρος ἔλαχεν εἰς τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ βασιλέως, ἣν τινὰ συνώδευσαν παρὰ τὰς ἰκεσίας τοῦ πατρὸς τῆς μέχρι τῆς πηγῆς, ἐνθα προσέδεσαν αὐτὴν δι' ἰσχυροτάτων ἀλύσεων. Ἐν ᾧ δὲ ἡ κόρη θαυρροῦσα ἀνέμενε τὸν τρομερὸν θάνατον, ἐπεφάνη αἴφνης πρὸ αὐτῆς ὁ ἅγιος Γεώργιος, ἱππεύων ὠραῖον φαῖδον ἵππον καὶ φέρων σπάθην καὶ δόρυ· ἡ νεάνις τὸν παρακαλεῖ νὰ φύγῃ, ἕπως μὴ γίνῃ καὶ αὐτὸς θυμᾶ· ἀλλ' ὁ ἥρωσ μένει, καὶ ὅταν τὸ θηρίον ἀνέθορον ἐκ τῆς πηγῆς χαῖρον ὅτι ἀφθονον εὗρισκε τροφήν, ὁ ἅγιος τὸ πληγώνει θανασίμως. Ἡ κόρη τότε τὸν παρακαλεῖ νὰ εἶπῃ τὸ ὄνομά του, ἕπως ὁ βασιλεὺς πατήρ τῆς πλουσιοπαρόχως τὸν ἀνταμείψῃ, ὁ δὲ ἅγιος φανεροῦται εἰς αὐτὴν καὶ τὴν προτρέπει νὰ ἀνεγείρῃ μίαν ἐκκλησίαν, ἐν ἣ παρὰ τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν νὰ εἰκονισῇ καὶ «ἓνα καβαλλάρη, ἀρματωμένον μὲ σπαθί καὶ μὲ χρυσοὺ κοντάρι.»

Τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἀναφέρεται ἀορίστως ὅτι ἐγένετο εἰς μίαν μεγάλην χώραν, μόνον δ' ἐν τινι κυπριακῷ ᾄσματι ὀνομάζεται ἢ Βηρυτός, ὡς ὁ τόπος, ἐν ᾧ ὁ ἅγιος ἔκτεινε τὸν δράκοντα :

Καὶ τρεῖς ἡμέρας ἔκαμαν νὰ ρέξουν ἔς τὸ Βεροῦτιν
 ψουμίν, νερόν, ἐν βρισκαται ἐδῶ ἔς τὴν χώραν τούτην.
 Ψουμίν, νερόν ἔχει πολὺν, ἀμὰ ἴν μακρὰ ἔς τὸ πλάτος,
 καὶ μέσῃ ἐκατοίκησαν ἓνας μεγάλος δράκος,
 καὶ ἐν ἀφίνει τὸ νερόν ἔς τὴν χώρα γιὰ νὰ πέσῃ κτλ.

Ἐδεικνύοντο μάλιστα ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς Βηρυτοῦ τὸ παλάτιον

τοῦ βασιλέως, τὸ σπήλαιον τοῦ δράκοντος καὶ τὸ μέρος, ὅπου ἐξετίθεντο τὰ θύματα αὐτοῦ· ἦτο δὲ καὶ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾗ ἐγένετο ὁ φόνος τοῦ δράκοντος. Ταῦτα πάντα λεπτομερῶς περιγράφουσιν ὁ Γάλλος Thevenot, οὗ ἡ περιήγησις ἐξεδόθη τῇ 1665, ὁ Ἄγγλος Monconys, ἰδὼν τὴν Βηρυτὸν τῇ 1647 καὶ ὁ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας γράψας Ἄγγλος ἐπίσης Ricaut.

Ὁ μῦθος οὗτος προφανῶς εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν ἀρχαῖον τοῦ Περσέως, ἐλευθερώσαντος τὴν πρὸς βορὰν τοῦ κήτους ἐκτεθειμένην Ἀνδρομέδαν καὶ πρὸς τὸν ἐκ τούτου ἴσως μεταπλασθέντα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἡσιόνης ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους. Οἱ τοιοῦτοι μῦθοι, κοινότατοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ πολλὰς παραλλαγὰς κατὰ τόπους ὑποστάντες, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ διατηρηθῶσι μέχρις ἡμῶν, ἀφοῦ διετηρήθησαν τοσοῦτοι ἄλλοι, ὀλιγώτερον διαδεδομένοι καὶ τοπικὸν μᾶλλον χαρακτήρα φέροντες. Ὁ τρόπος δέ, μὲ τὸν ὅποιον οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὁ Γεώργιος Κωδινὸς ἰδίως, περιγράφουσιν εἰκόνας τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν ἀφηγούσται, καταδεικνύει, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἄλυσιν τὴν συνέχουσαν τὸν ἑλληνικὸν τοῦ Περσέως καὶ τὸν χριστιανικὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου μῦθον.

Ἐν τούτοις ὁ μῦθος οὗτος, ἂν καὶ τοσοῦτον γνωστός, δὲν ἀναφέρεται οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων συναξαριστῶν καὶ βιογράφων, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ καὶ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, οὔτε ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου καὶ τῶν ἐν τοῖς *Μηναίοις* περιεχομένων βιογραφικῶν περὶ ἁγίων σημειώσεων, ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ χριστιανικὴν μορφήν περιδληθέντα δὲν παρεδέχθη τὸν ἀρχαῖον μῦθον. Τούναντίον ἡ δυτικὴ παρέλαβεν αὐτὸν μετενεχθέντα ἴσως ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, ὡς τινες εἰκάζουσι, διότι τὸ πρῶτον συμπεριελήφθη ἐν τῇ *Χρυσῇ Βίβλῳ* τοῦ Βοραγίνου, συνταχθείσα κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα· πάντες ὅμως σχεδὸν οἱ καθολικοὶ συναξαρισταί, προεξαρχόντων τῶν Βολλανδιστῶν καὶ τοῦ Βαρωνίου, παραδέχονται ὅτι ὑποκρύπτει συμβολικὴν ἔννοιαν, ἐξαιρουμένου δεισιδαίμονος τινος συγγραφέως μονογραφίας περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, πρῶτινων ἐτῶν ἐν Παρισίοις ἐκδοθείσης, ὅστις διὰ γελοίων ἐπιχειρημάτων προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἔχεται ἱστορικῆς ἀληθείας.

Μυθολογήματα περὶ φόνων δρακόντων ὑπὸ ἁγίων ἀπαντῶνται παμπληθῆ ἐν τοῖς συναξαρίοις τῶν δυτικῶν, καὶ τούτων μακρὸν κατάλογον ἐδημοσίευσεν ὁ Μωρῦ ἐν τῇ προμνησθέντι συγγράμματί του. Εἰς δὲ τοὺς βίους τῶν ἁγίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὀλίγα τοιαῦτα εὑρηγνται ἐπισόδια, συνδεόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τοπικὰς παραδόσεις· οὕτω π. χ. ἐν Ἡπειρῷ διηγούνται περὶ τοῦ ἁγίου Δονάτου, ἐν Ἐπιδαύρῳ περὶ τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος, ἐν Ἀχαΐᾳ περὶ τοῦ θαυμασίου ὑπὸ τῆς ἁγίας εἰκόνας τῆς

Θεοτόκου ἐν τῇ Μεγάλῃ Σπηλαίῳ φόνου τοῦ δράκοντος, περὶ τοῦ ἁγίου Ὑπατίου καὶ τινῶν ἄλλων.

Ἐκτὸς τῶν χριστιανικῶν συναξαρίων ἀπαντῶμεν τὴν βάσιν τοῦ μύθου τούτου καὶ ἐν ταῖς μυθολογίαις ἔλων σχεδὸν τῶν ἔθνων. Ἐν τῇ Μαχαθαρὰτᾳ τῶν Ἰνδῶν βλέπομεν ἓνα τῶν Πανθοῖδων, τὸν ῥωμαλέον Βήμαν, παλαίοντα πρὸς τὸν δράκοντα Σάκαν, ἔστις ἀπήγει πρὸς τροφήν του ἓνα καθ' ἑκάστην ἄνθρωπον, παλαίοντα, ὅπως λυτρώσῃ βραχμᾶνά τινα ὀρισθέντα διὰ τὸν δαίμονα. Ὁμοίαι εἶναι ἢ ἐν τῇ Ἐδδα τῶν ἀρχαίων Σκανδιναυῶν ἀπελευθέρωσις τῆς Βρουγγιλδας ὑπὸ τοῦ Σιγφρείδου, ἧς ἕμοιαι διηγῆσεις ἀπαντῶνται εἰς πολλὰ μεταγενέστερα γερμανικὰ παραμύθια. Ἄνευρισκομεν ἐπίσης τοιοῦτους μύθους ἐν ταῖς παραμυθίοις τῶν Βλάχων καὶ τῶν Σέρβων καὶ πρὸ πάντων ἐν ταῖς ἡμετέροις· ἐν δὲ ἀλβανικὸν παραμύθιον, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Χάν, διηγεῖται ἀπαράλλακτον τὸν μῦθον τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας.

Κατὰ τὸν μεσαίωνα εἰς τὰς ἱστορίας πολλῶν ἱπποτῶν ἀναφέρεται καὶ ὁ φόνος δράκοντος ὑπ' αὐτῶν. Περιγραφὴν τοιοῦτου ἀνδραγαθήματος ἐποίησεν ἐν τῇ Ἐλευθερωθείῃ Ἱερουσαλήμ ὁ Τάσσορ, ἔστις φαίνεται ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ὁ Ἀρίστος ἐν τῇ Μαινόμενῃ Ὁρλάνδῳ του. Γνωστὴ προσέτι εἶναι ἡ ἱστορία τῆς μάχης τοῦ ἱπποτοῦ τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν καὶ μετὰ ταῦτα μεγάλου μαγίστορος (1346—1353) Diodot de Gozon πρὸς δράκοντα κατερημοῦντα τὴν Ρόδον κατὰ τὸ 1342. Ἡ ἱστορία αὕτη φαίνεται, ὡς ὑπὸ πολλῶν ἀπεδείχθη, μυθώδης ἢ τοῦλάχιστον στηρίζεται ἐπὶ γεγονότος μυθικῶς διαπλασθέντος. Κατὰ τινα δὲ τραπεζουντίαν παράδοσιν, ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Φαλμεράνερ, ὁ θεμελιωτὴς τοῦ βρασιλείου τῆς Τραπεζούντος ἔκτεινε μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας τρομερὸν τέρας παρά τινα πηγῆν, Δρακοντοπέγαδο ἔκτοτε κληθεῖσαν.

Ἡ ἀπεικόνισις τοῦ ἁγίου Γεωργίου, φονεύοντος τὸν δράκοντα καὶ ἔχοντος πρὸ αὐτοῦ ἡγεμονίδα ἐστεμμένην καὶ ἀλυσίδετον, ἦν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ τοῖς εἰκονοστασίαις τῶν οικιῶν βλέπομεν, καίτοι καὶ παρὰ βυζαντινοῖς συνηθεστάτη, δὲν ἀνεγνωρίσθη ὅμως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας· διότι ἐν τῇ Ἐρμηνείᾳ τῆς ζωγραφικῆς, ἧτις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἴσως γραφεῖσα ὑπὸ τινος Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἀγγράφων εἶναι τὸ μόνον ἐγχειρίδιον περὶ τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἐπὶ τῇ βᾶσει παραδόσεων καὶ τύπων παραδεδεγμένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνταχθέν, δὲν ἀναφέρεται ὁ ἐν χρήσει τύπος πρὸς ἐξεικόνισιν τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Τοῦτο φέρει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐξ ἀρχαίου τύπου εἰκόνας καὶ ἡ χριστιανικὴ ἀπεικόνισις ἐλήφθη. Καὶ πράγματι αἱ ἀρχαῖαι εἰκόνες, αἱ παριστώσαι τὸν Βελλεροφόντην κτείνοντα τὴν Χίμαιραν, παρουσιάζουσι καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Γεωργίου κτείνοντος τὸν δράκοντα. Μία πρὸ πάν-

των, δημοσιευθείσα ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Jæhli, εἶναι ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν χριστιανικὴν. Ἡ Χίμικρα, ἀντικαθιστῶσα τὸν δράκοντα καὶ τούτῳ παρεμφερῆς, σπαίρει ὑπὸ τοῦς πόδας τοῦ ἱεροῦ πληγείτα ὑπὸ τοῦ δόρατος τοῦ Βελλεροφόντου, ἔστις φέρει περὶ τὴν κεφαλὴν ἀκτινωτὸν στέφανον, δι' οὗ ἡ χριστιανικὴ ζωγραφικὴ κοσμεῖ τὴν κεφαλὴν τῶν ἁγίων ἀπομιμουμένη τὰς ὑπὸ τῆς ἀρχαίας τέχνης παραστάσεις πολλῶν θεοτήτων. Ἀντὶ δὲ τῆς ἀλυσιδέτου ἡγεμονίδος φαίνεται καὶ ἐν τῇ ἀπεικόνισι ταύτῃ ἰσταμένη γυνή τις, ἄγνωστον ποῖα· ὄπισθεν δὲ νέος τις, ἴσως ὁδηγός, κάθηται ἀναλογῶν πρὸς τὸ ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ ἁγίου παριστάμενον μισράκιον, ὅπερ, κατὰ τι συναξάριον, αἰχμαλωτισθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνήπασεν ὁ ἅγιος καθ' ἣν στιγμὴν ἠτοιμάζετο νὰ κερᾶσῃ ἐν τῇ τραπέζῃ τὸν τοῦρκον αὐθέντην του καὶ τὸ ἔφερεν ἐν ἀκαρεῖ θυμασσίῳ εἰς τοὺς γονεῖς του. Κλάδοι δὲ δένδρων ἐν τῇ εἰκόνι δεικνύουσιν ἐπίσης, ὡς ἐν τῇ χριστιανικῇ, ὅτι ἡ σκηνὴ συμβαίνει ἐν τοῖς ἄγροισι.

Ἡ συμβολικὴ σημασία τοῦ μύθου εἶναι προφανής, ἔταν μάλιστα τὸν συνδυάσωμεν πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῷ ἀρχαίους. Εἶναι ἤδη παραδεδεγμένον ὑπὸ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας ὅτι ὁ Περσεύς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Βελλεροφόντης, πρὸς οὓς ὁ ἅγιος Γεώργιος πολλὰς παρουσιάζει ὁμοιότητας, εἶναι θεότῃτες ἡλιακαί, οἱ δὲ φόνοι θηρίων παριστῶσι τὴν ἐνέργειαν τοῦ φωτός διακλύοντος τὰ σκότη· τὴν ἰδέαν ταύτην ἐγκλείει προσέτι καὶ ὁ περὶ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος Πύθωνος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος μῦθος, ἐξ οὗ ἴσως ἅπαντες οἱ λοιποὶ ἀπορρέουσιν.

Ἐν τῇ συμβολικῇ δὲ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος ἀείποτε συνδέονται πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν πνεῦμα· οὕτω δὲ ὁ δράκων καὶ ὁ ὄφις κατέστησαν τὸ σύμβολον τοῦ διαδόλου, ἤτοι τοῦ κακοῦ πνεύματος. Εἰς τὴν αὐτὴν σημασίαν κατήντησε καὶ ἡ λέξις Πύθων· «πνεῦμα Πύθωνος», ἤτοι διαβολικόν, λέγουσιν αἱ τῶν Ἀποστόλων Πράξεις ὅτι εἶχε παιδίσκη τις προλέγουσα τὸ μέλλον. Ἐν τῷ κυπριακῷ ἄσματι περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου πάντοτε ὁ δράκων ἀποκαλεῖται *πονηγρός*, τὸ δὲ ἐπίθετον τοῦτο συνήθως εἰς τὸν διάβολον ἀποδίδεται. Αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ἁγίου Δονάτου καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐπίσης ταυτίζουσι τοὺς δράκοντας πρὸς τὸν δαίμονα καὶ ὕμνοσιν ὡς νίκην κατὰ τοῦ διαδόλου τὸν φόνον ἐκείνων. Ἐκ τούτων κρίνων τις δὲν δύναται νὰ μὴ παραδεχθῇ ἀδιστακτικῶς ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν συναξαρίων ἀναφερόμενοι φόνοι δρακόντων ὑπὸ ἁγίων παριστῶσι τὴν νίκην, ἣν οὗτοι ἤρανο κατὰ τοῦ δαίμονος. Ἡ στενὴ συνάφεια τῶν ἰδεῶν τοῦ δράκοντος καὶ τοῦ διαδόλου ἐν τε τῇ γλῶσση καὶ ἐν ταῖς δοξασίαις τῶν Χριστιανῶν ἐγέννησεν ἐνωρὶς παρὰ τῇ λαῶν χονδροειδεῖς παρανοήσεις· διότι φυσικῶς τῇ λέξει αὐτῆς λαὸς ἐσύγχυσε τὸ σύμβολον μὲ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὅποσον παρὶστα αὐτῶν καὶ οἱ νενικημένοι ὄφεις, οἵτινες ἀπεικόνιζον ἀλληγορικῶς τὴν ἦταν τοῦ πονηροῦ πνεύματος, κατήντησαν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς του ὄφεις ἀληθεῖς.

Η ΕΟΡΤΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ *

Τὴν 24 Ἰουνίου ἢ τε ἀνατολικὴ καὶ ἢ δυτικὴ ἐκκλησία τελοῦσι τὴν μνήμην τῶν γενεθλίων τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Τὴν προηγουμένην δὲ τῆς ἐορτῆς νύκτα καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα συνηθίζουσι ν' ἀνάπτωσι πολυπληθεῖς πυράς, ὑπὲρ ἧς εὐθύμως παιδία καὶ γέροντες καὶ μητέρες μετὰ τῶν τέκνων των πηδῶσιν, εἴτε ὄρχουνται κύκλῳ διάφορα ᾄσματα ψάλλουσαι. Ἡ αὐτὴ δὲ συνηθεια ἐπικρατεῖ καὶ παρ' ἔλλοις τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς· ὁ Ἄγγλος Brandt, συγγραφεὺς ἀξιολόγου συλλογῆς τῶν δημῶδων ἀρχαιοτήτων, ἦται τῆς λαογραφίας τῆς πατρίδος του, ἀφιερῶι εἰς ἐξέτασιν αὐτῆς πολυσέλιδον κεφάλαιον. Ἰσπανὸς δὲ τις κληρικός, ὁ Μαρτίνος Ἀρελᾶτος, κατέτασεν αὐτὴν μετὰ τῶν ἀποσκορακιστέων δεισιδαιμονιῶν ἐν τινι συγγράμματί του, τῷ 1544 ἐκδοθέντι. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἐτελοῦντο παραπλήσια κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου, ὡς ἀναφέρει ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ περὶ αἱρέσεων, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Σαρακηνοῖς ἐπεκράτει ἀρχαιότερον ἀνάλογόν τι ἔθιμον, ἂν ἔχῃται ἀκριβεῖας ἢ μαρτυρία τοῦ ἁγίου Βερνάρδου, καὶ παρ' Ἑβραίοις καὶ ἄλλοις σιμηιτικοῖς λαοῖς, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἴδῃ.

Ἡ τοιαύτη διάδοσις τοῦ ἔθιμου τούτου, καὶ παρὰ λαοῖς ἐτι διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὰς παραδόσεις, καταδεικνύουσι προδήλως τὴν μεγίστην αὐτοῦ ἀρχαιότητα. Τινὲς τῶν ἀρχαιολόγων εὔρον ἐν αὐτῷ ἴχνη τῆς ρωμαϊκῆς ἐορτῆς τῶν Παριλίων ἢ Παλιλίων, τελουμένην τὴν 21 Ἀπριλίου πρὸς τιμὴν τοῦ ἀγροτικοῦ θεοῦ ἢ θεᾶς Πάλητος (Pales), καθ' ἣν καὶ πυρὰ ἀνήπτοντο καὶ πολλὰ ἐγίνοντο ὅμοια πρὸς τὰ νῦν. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐορτὴ αὕτη εὐνάται κάλλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπορρέουσα ἐπίσης ἐξ ἀρχαιοτέρας καὶ γενικωτέρας συνηθείας. Διὰ τοῦτο ἕτεροι ἰσχυροὺς φέρουσι λόγους πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης, ὅτι τὰ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τελούμενα εἶναι λείψανα τῆς ἐορτῆς τῶν ἡλιοστασιῶν, ὃ δὲ διευθυντῆς ποτε τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς σχολῆς Βυρνόφ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀρχαίου μύθου τῶν Ἀθηνηῶν κατέδειξε πληρέστατα τὸν ὅλως ἡλιακὸν χαρακτῆρα τῆς ἐορτῆς ταύτης, συμπιπτούσης μετὰ τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου. Σημειωτέον ὅ' ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐορτὴ καλεῖται «τ' ἄη Γιαννίου τοῦ Διτροπιοῦ», ὅπερ οὐδεμίαν ἀφήνει ἀμφιδο-

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1876 τ. Α' σ. 414—5.

Μαν περί τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης ταύτης. Ἐκτὸς δὲ τούτου κρατύνουσιν αὐτὴν προσέτι καὶ ἴχνη τῆς λατρείας τοῦ συροφοινικικοῦ θεοῦ Βάαλ ἢ Βήλ (ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν ἥλιον), περιωθέντα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς καὶ συνδεόμενα μετὰ τῆς τελετῆς τῶν πυρῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου· διότι τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐν Ἰρλανδίᾳ κάλοῦσι Baaltin καὶ ἐν Σκωτίᾳ Beltin, αἱ δὲ λέξεις αὗται, ὡς καὶ ἡ γερμανικὴ Welt (κόσμος) καὶ τινες ἄλλαι, πιθανῶς παράγονται ἐκ τοῦ Βάαλ. Ἔτερος-διακεκριμένος ἀρχαιολόγος, ὁ Ραούλ-Ροσέτ, κατέδειξεν ἐπίσης τὴν σχέσιν τῶν πυρῶν τῶν ἡλιοστασιῶν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ἄσσυριακοῦ ἢ φοινικικοῦ Ἡρακλέους, καὶ ὁ γερμανὸς μυθολόγος Βράουν τὴν τῶν πυρῶν πρὸς τὴν φοινικικὴν θεότητα Μολώχ.

Ἐκ τῆς Βίβλου μανθάνομεν ὅτι πρὸς τιμὴν τοῦ Βάαλ οἱ Χαναανοὶ ἤπτον πυράς, ὡς ἐπήδων (Δευτερονόμ. ΙΗ', 10)· ὡς δ' ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν ἀναφέρεται, ὁ βασιλεὺς Μανασσῆς, ἐθνικῶς ἀκολουθῶν ἔθιμα, ἤτοι τελῶν ἀναμφιβόλως λατρείαν τῆ Βάαλ, «διῆγε τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἐν πυρὶ καὶ ἐκλήθονίζετο καὶ οἰωνίζετο».

Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς φαίνεται ὅτι ἦσαν μεγάλως διαδεδομένοι αἱ τοιαῦται τελεταί, καὶ διὰ τοῦτο ἀπηγόρευσεν αὐτάς, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος ἢ ἐν Τρούλλῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕκτη οἰκουμένη ἑκτα (680 μ. Χ.). «Τὰς ἐν ταῖς νομηγίαις ὑπότινων πρὸ τῶν οἰκείων ἐργαστηρίων ἢ οἰκῶν ἀναπτομένας πυράς», «κελεύει ὁ ἕξ' κανὼν αὐτῆς, «ὡς καὶ ὑπεράλλεσθαι τινες κατὰ τὸ ἔθος ἀρχαῖον ἐπιχειροῦσιν, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσομεν. Ὅστις οὖν τοιοῦτό τι πράξει, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη, καθαιρεῖσθω, εἰ δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω». Ὁμοίαν ἀπαγόρευσιν ἐξήνεγκε καὶ ὁ κατὰ τὸν ἔσδομον ἐπίσης αἰῶνα ζήσας ἅγιος Εἰοὶ τῶν καθολικῶν. «Οὐδενὶ ἔξεσι κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἢ ἄλλων ἁγίων ἑορτὰς τελεῖν τὰ ἡλιοστάσια διὰ χορῶν καὶ ἁμαμάτων ἢ διαβολικῶν».

Ὁ κατὰ τὴν πέμπτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα ζήσας ἐπίσκοπος Κύρου Θεοδώρητος σημειοῖ εἰς τὸ περὶ Μανασσῆ χωρίον τῆς Βίβλου τὰ ἑξῆς, δεικνύοντα ὅτι ἕμοια καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν του εἰθίζοντο: «Εἶδον γὰρ ἐν τῆσι πόλεσιν ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐν ταῖς πλατείαις ἀπτομένας πυράς, καὶ ταύτας τινὰς ὑπεραλλομένους, οὐ μόνον παιδάς, ἀλλὰ καὶ ἄνδρας. Τὰ δὲ γε βρέφη παρὰ τῶν μητέρων παραφερόμενα διὰ τῆς φλογός· ἐδόκει δὲ τοῦτο ἀποτροπιασμός εἶναι καὶ κάθαρσις». Οἱ δὲ ὑπομνηματισταὶ τῶν συνοδικῶν κανόνων παρέχουσιν ἡμῖν ἰκανὰς περιέργους λεπτομερείας. Τούτων ὁ Ζωναρᾶς ἀποκαλεῖ τὰς ἐμπροσθεν ἐργαστηρίων καὶ οἰκῶν ἀναπτομένας πυράς καὶ τὰ πηδῆματα αὐτῶν «ἔθη ἑλληνικά τε καὶ ἐθνικά», ὁ δὲ Βαλσαμῶν ἀνάγει τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ Ἰουδαίους, καὶ ἀναφέρει δεισιδαιμονίαν τινά, συνδεομένην μετὰ τοῦ ἐθίμου τούτου, ἣτις

καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι σώζεται καὶ παρὰ τοῖς χωρικοῖς τῆς Γαλλίης. « Ἐτήδην » ἐπάνω τῶν πυρῶν, λέγει, νομίζοντες διὰ τοῦτο τὰ προσημεινόμενα ἴσως » αὐτοῖς δυσχερῆ κτηκκίεσθαι καὶ ἑτέροις ἀγχοῖς ἐπιτυχάνειν». Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ἕτερος ὑπομνηματιστῆς Ματθαῖος ὁ Βλάσταρχης. Οἱ Ρωμαῖοι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὁσιδίου, ἐπήδων τὰς κατὰ τὰ Παρίλια ἀναπτομένας πυράς, κατὰ δὲ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς κτίσεως τῆς Ῥώμης διήγον διὰ τῶν πυρῶν κατοικίδια ζῶα, ὅπερ καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι διατηρεῖται κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, πρὸς προφύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν διαφόρων δυστυχημάτων.

Ὁ διάσημος Βυζάντιος φιλόσοφος καὶ θεολόγος καὶ νομοδιδάσκαλος καὶ δαιμονογράφος Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς (ΙΑ' αἰὼν) φέρει πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐθίμων τούτων ἀλλόκοτόν τινα θεωρίαν, ἣν περιεργείας χάριν ἀναγράφομεν ἐνταῦθα. Κληδῶν εἶναι, λέγει, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, δαιμόνων πονηρῶν πρόσκλησις. Τελεῖται δέ, ὅτε ἄρχεται ὁ ἥλιος τρεπόμενος πρὸς νότον μειῶν μὲν τὴν ἡμέραν, αὖξων δὲ τὴν νύκτα. Ἐπειδὴ δέ, ὡς οἱ Ἕλληνες δοξάζουσιν, οὐδεὶς τῶν ἐνύλων δαιμόνων τολμᾷ νὰ ὑποστῇ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ὅταν ὁ ἥλιος εἶναι βορειότερος, νυκτιλοχοῦσιν ἀδυνατοῦντες νὰ ἐπιφαίνωνται τὴν ἡμέραν· ὅταν ὅμως τραπῇ πρὸς νότον καὶ ὁ περὶ ἡμᾶς ἀήρ καταστῇ τρόπον τινὰ ζοφερώτερος, παραχρῆμα ἐμφαίνουσι προεξάλματά τινα καὶ οὕτως εἶπεν προκυλινδήματα τῆς κακίας αὐτῶν, καὶ καλούμενοι ὑπακούουσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν. Οἱ γόητες λοιπὸν περιέγραφον κύκλους καὶ περὶ αὐτοὺς ἀνήπτον πυράς δεσμεύοντες οὕτω τοὺς δαίμονας, ὅπως μὴ πέραν τοῦ κύκλου ἐξέλθωσιν, ἀλλὰ συγκρατῶνται ἐν αὐτῷ, ἐφ' ὅσον θέλει ὁ καλῶν. « Ἄλλ' οἳ γε νῦν τῆς τελετῆς προεξάρχοντες », προστίθουσιν ὁ Ψελλός, « τὴν μὲν τῆς κλήσεως οὐκ ἴσασιν ἐπιφθῆν, μηδὲ εἰδετέν ποτε » παρὰ δὲ πολλὰ κύκλῳ τινὶ περιγράφοντες ἐξάλλονται τῆς φλογός». Τοιαύτη ἢ πρὸς ἐξήγησιν τῶν πυρῶν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου θεωρία τοῦ εἰς ὑπάτα ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ ἀνεληθόντος πολιτικῶν ὑπουργήματα καὶ σοφωτάτου ἐπικληθέντος Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ.

Ο ΑΓΙΟΣ ΗΛΙΑΣ*

Πρωτ.

Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀχαάβ, οὗ ὁ ζυγὸς κτερέσει βικρὺ καὶ ἀφύρητος ἐν Ἰουδαίᾳ διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῶν Φοινίκων Βάαλ καὶ τὴν περιφρόνησιν καὶ τοὺς διωγμοὺς τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, ὁ προφήτης Ἥλιος ὁ Θεσοδίτης ἀντετάχθη εὐτόλμως κατ' αὐτῆς στηλιτεύων τὰς παρεκτροπὰς τοῦ βασιλεύοντος οἴκου καὶ προκρίνων τὰ καταπατούμενα τοῦ λαοῦ δικαιώματα. Ἐκ τῶν προφητῶν, αἵτινες ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ κοινωνίᾳ ἐξεπροσώπησαν πάντοτε τὴν κατὰ τοῦ καθεστῶτος ἀντιπολίτευσιν, ἐναπέμνε μόνος αὐτός· ἢ αἰμοχαρῆς τοῦ Ἀχαάβ σύζυγος εἶχεν ἤδη ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ τότε προφητεύσαντας, ἐπεδαψίλευε δ' ἀφ' ἐτέρου ἀφθόνους τιμὰς καὶ ἐν εὐνοίᾳ μεγάλη εἶχε τοὺς ἱερεῖς τοῦ Βάαλ. Ἀλλὰ τὸ κενόν, ὅπερ ἢ καταστροφή τῶν προφητῶν κατέλιπεν, ἐπλήρωσεν ὁ ἕκτατος ἀληθῶς ἀνὴρ οὗτος, ὅστις διὰ τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ζήλου ὑπὲρ ἀνορθώσεως τῆς πατρῴας θρησκείας, διὰ τῆς μισαλλοδοξίας, ἧς ἐνεφορεῖτο, καὶ τοῦ ἀμειλίχτου μίσους καὶ τῆς ὀμότητος, ἣν πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς ἐδείκνυε, διὰ τοῦ ἀξέστου καὶ εὐθαρσοῦς χαρακτῆρός του παρέχων τύπον ἐντελεῖ θεολήπτου Ἰουδαίου κατώρθωσε νὰ συνασπίσῃ περὶ ἑαυτὸν ἅπαν τὸ ἔθνικόν στοιχεῖον καὶ νὰ ἐπενέγκῃ τὴν κατάλυσιν τῆς λαομισήτου τυραννίδος.

Ἐνεκα τῆς σπουδαίας θέσεως, ἣν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἱστορίᾳ κατέχει, καὶ τῶν τελεσφόρων αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγώνων ὁ προφήτης Ἥλιος δὲν ἐδράδυνε νὰ προσλάβῃ μυθικόν τινα χαρακτήρα. Καθ' ἣν ἐποχὴν συνειτάχθησαν αἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἱστορικαὶ βίβλοι τῶν Βασιλειῶν, αἱ πλείστασι τῶν εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων εὐλαδῶν παραδόσεων εἶχον ἤδη διαπλασθῆ, μὴ ἐξαίρουμένης μηδ' αὐτῆς τῆς προδήλως ὑπερωτέρας περὶ ἀναλήψεως τοῦ προφήτου εἰς οὐρανοὺς ἐν ἄρμυι πυρός· Αἱ τοιαῦται παραδόσεις ἀναπτυσσόμεναι βαθμηδὸν συνεταυτίσθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ἰουδαίων μετὰ τῶν δοξασιῶν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσία· ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνομίζετο ὅτι τοῦ Μεσσία θὰ προηγηθῇ ὁ

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστίᾳ 1876 τ. Β' σ. 160-2. — Ἐκτενέστερος λόγος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γίνεται ἐν τῇ πραγματείᾳ ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους 1882 σ. 46 κέ.

Ἡλίας ἐν τῷ κόσμῳ, οὕτως ἐξηγουμένης περικοπῆς τινος τοῦ προφήτου Μαλαχίου (δ', 5), ἣν ὁμοίως οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος (ια', 14. ιζ', 11) καὶ Μάρκος (θ', 11) θεωροῦσιν ὡς προφητεῖαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ, ἐννοοῦσαν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον διὰ τῆς ὀνομασίας τοῦ Ἡλίου, τινὲς δὲ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας προσεπάθησαν ν' ἀποδείξωσιν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ. «Προφήται . . . τῆς δευτέρας (παρουσίας) πρόδρομον λέγουσι τὸν Ἡλίαν ἔσεσθαι», λέγει ὁ Χρυσόστομος. Ἐκ τούτου ἐν τοῖς ὕμνοις τοῖς ψαλλομένοις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ εἰκοστῇ Ἰουλίου, ὅτε τελεῖται ἡ μνήμη αὐτοῦ, ὁ προφήτης Ἡλίας ἀποκαλεῖται «ὁ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσεως θεῖος πρόδρομος», «ὁ δεύτερος πρόδρομος τῆς παρουσίας Χριστοῦ», προστίθεται δ' ὅτι ὠρίσθη αὐτῷ «μὴ ἰδεῖν τὸν θάνατον, ἕως ἂν κηρύξῃ τὴν τῶν πάντων συντέλειαν». Κατὰ δὲ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, θὰ ἐπιφανῆ ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου συγχρόνως μετὰ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐξουδετερωῦν οὕτω τὰ ἐκ τῆς παρουσίας τούτου κακά. Ἐν γένει δὲ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἔταξεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἐξεχόντων, προφητῶν καὶ ἁγίων· ἐν τοῖς ὕμνοις ἐπικαλεῖται ἐπίγειος ἄγγελος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος, ὡς δ' ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει, ἀνελήφθη εἰς οὐρανοὺς, διότι «ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἀντάξιός αὐτοῦ».

Ὁ μυθικός τοῦ προφήτου Ἡλίου χαρακτήρ ἀνεπτύχθη, ὡς εἰκός, μεγάλως ἐκ τῶν τοιούτων ἰδεῶν, ἐπὶ τέλους δὲ προσλαβὼν πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα ἡλιακῆς ἢ τοῦ πυρὸς θεότητος συνεταυτίσθη πρὸς τὸν Ἡλίον. Εἰς τοῦτο δ' οὐ μικρὸν συνέτεινον καὶ αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ προφήτου, πρὸ πάντων δ' αἱ παριστώσαι τὴν εἰς οὐράνοὺς ἀγάθειαν αὐτοῦ, εὐρισκόμεναι δ' ἰδίως ἐπὶ χριστιανικῶν σαρκοφάγων τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν εἰσέει ἤκιμαζεν ἢ πολυθεῖα καὶ ἦτο εὐκολον εἰδωλολατρικαὶ δοξασαὶ νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ χριστιανικῶν. Ὁ προφήτης Ἡλίας ἀπεικονίζεται ἐν αὐταῖς ἀπαρράλλαντως ὡς ἥλιος, τὸ δὲ τέθηρππον αὐτοῦ ὡς τὸ τοῦ ἡλίου. Ἐν ἀπεικονίσει προσέει τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἡλίας παριστᾷ τὸν ἥλιον, καὶ ὁ Μωσῆς τὴν σελήνην, ὡς τοῦτο προδήλως καταδεικνύεται ἐκ πολλῶν συμβολικῶν εἰκόνων τῆς Μεταμορφώσεως, εἰς τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους ἀνερχομένων, ἐν αἷς ὁ μὲν Χριστὸς παριστάται διὰ σταυροῦ, τὸν δὲ Μωσῆν ἀντικαθιστᾷ εἰκὼν μιᾶς τῶν φάσεων τῆς σελήνης ἢ τὸ λατινικὸν αὐτῆς ὄνομα Luna, καὶ τὸν Ἡλίαν ἥλιος ἢ ἡ λέξις Sol (ἥλιος). Τῶν τοιούτων παραστάσεων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξηγήσιν ὁ Λιμίλιος Βυρνούφ εὐρίσκει ἐν τῇ βεδικῇ θρησκείᾳ· ἐν τῇ ἱερᾷ βίβλῳ Βέδα πολλοὶ ὕμνοι παριστῶσι τὸν θεὸν τοῦ πυρὸς Agni μεταμορφούμενον ἐπὶ βωμοῦ ἢ ἐπὶ λόφου ἐν μέσῳ «τῶν δύο μεγάλων αὐτοῦ συγγενῶν», τοῦ ἡλίου δηλονότι καὶ τῆς σελήνης (μᾶς ἢ μᾶσα σανσκριτιστί), ἐπισκοτιζόμενα δὲ διὰ τῆς λάμψεώς του τὴν λάμψιν ἐκείνων.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναλογίας τῶν συμδόλων καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος τὰ ἱερά τῷ Ἡλίῳ ἀντικατέστησαν παρὰ τοῖς ἐκχριστιανισθεῖσιν Ἑλλήσιν ἐκκλησίαι πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Ἡλίου, οὗ ἡ μνήμη τελεῖται τὴν εἰκοστὴν Ἰουλίου, ἐν ᾧ ῥα δῆλον ὅτι τοῦ ἔτους προσφωτάτη πρὸς λατρείαν ἡλιακῆς θεότητος, τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου τότε ἐκπεμπουσῶν πλείονα θερμότητα καὶ φῶς. Αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρεων, ὧν τινες καὶ τὸ πάλαι ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὸν Ἡλίον, εἶναι νῦν ἱεραὶ τῷ προφήτῃ Ἡλίῳ, σχεδὸν δὲ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει κορυφὴ ὄρους, μὴ ἔχουσα παρεκκλήσιον καθιερωμένον εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ. Τὸ γνωστότατον δὲ καὶ ἐπισημότατον μέρος, ἔθα ἢ τοῦ ἁγίου τούτου προσκύνησις ἀντικατέστησε τὴν λατρείαν τοῦ Ἡλίου, εἶναι τὸ ὄρος τῆς Λακωνικῆς Ταῦγετον, Ἅγιος Ἡλίας μετονομασθέν,

Ταῦγετον τὸν ἔλεγον οἱ παλαιοὶ Σπαρτιάται
καὶ μακρινὸν τὸν λέγουσιν Ἡλίαν οἱ Μανιάται.

ὡς λέγει ὁ Μανιάτης ποιητὴς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος Νικήτας Νηφάκης. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἱερὸν Ἡλίου, εἰς ὃν ἔθουον ἵππους, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου· νῦν δ' ὑπάρχει ἐκκλησιδίον τι πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Ἡλίου, καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ προσκυνηταὶ μετὰ κόπου ἀναρριχώμενοι μέχρι τῆς κορυφῆς προσφέρουσι σωρείας λιθάνου, εἰς ἃς ἐμβάλλουσι πῦρ σχηματίζοντες οὕτω πυράς, ἀνακαλούσας τὸν ἀρχαῖον τρόπον τῆς λατρείας τῶν ἡλιακῶν θεοτήτων.

Κατὰ τινὰ παράδοσιν, ὁ ἅγιος Ἡλίας θεωρεῖται κύριος τῆς βροχῆς καὶ διαμένων ἔτι ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι δ' ἀφιερωμένα εἰς αὐτὸν τὰ ὑψηλὰ μέρη, διότι ἐκεῖ νομίζουσιν ὅτι συνήθως ἐνδαισιτᾶται καὶ ἐκεῖθεν εὐκολώτερον δύναται νὰ ἐξαποστείλῃ βροχὴν, ὡς ὅτι οἱ πιστοὶ μετὰ συντριβῆς ἰκετεύουσιν αὐτόν. Καὶ ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸν μεσαῖωνα καὶ ἐν Σερβίᾳ ὁ ἅγιος Ἡλίας ἔθεωρετο κύριος τῆς βροχῆς καὶ λιτανείας ἐποίουν αὐτῷ ἐν ἀνομβρίαις· προήλθε δ' ἀναμφιδόλως ἡ τοιαύτη δοξασία ἐκ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἱστορουμένων περὶ ξηρασίας καὶ ὕετων τῇ διαταγῇ τοῦ προφήτου τούτου ἀποστελλομένων ἐπὶ τὴν γῆν. Ἐπεκράτει δ' ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς καταδεικνύει χειρόγραφόν τι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος κατακείμενον, ἀναγράφον δὲ τὰς περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ιδέας αὐτῶν. Ἐκ τοῦ περιεργωτάτου καὶ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀρκοῦντως ἐνδιαφέροντος χειρογράφου τούτου ἀποσπῶμεν τὴν ἐπομένῃν περικοπὴν, ἐν ᾗ ἐκτὸς τῆς ἐν λόγῳ δοξασίας ἐκτίθενται καὶ τινες ἄλλαι συναφεῖς προλήψεις :

« Ἐπιφάνιος εἶπεν· Ἄρα ἄλληθεύουσιν οἱ λέγοντες ὅτι ὁ προφήτης

Ἡλίας ἐστὶν ἐν τῷ ἄρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν ταῖς νεφέλαις καὶ ὅτι δράκοντα διώκει ; (1)

» Ἀνδρέας. Μὴ γένοιτο ! Ἐσχάτης ἀνοίας τοῦτό ἐστι καὶ ἀκοῇ παραδέξασθαι, ἄνθρωποι φρενοβλαβεῖς ἐξ οἰκείας διανοίας ταῦτα συνεγράψαντο, ὡσπερ ὅτι καὶ στρουθία ὁ Χριστὸς ἐνώπιον τῶν Ἰουδαίων ἐκ πηλοῦ διέπλαττεν, εἰς τὸν ἀέρα ἀπέριπτε καὶ ἐπέταντο καὶ χιῶν ἄλευρος ἐχρημάτιζεν, ὡσπερ γὰρ ταῦτά ἐστι ψεῦδος, οὕτω καὶ αὐτὰ ψεῦδος καθεστήκασιν καὶ ὅποσα οἱ αἵρετικοὶ νοθεύσαντες ἀλλόκοτα ἐδογματίσασιν . . .

» Ἡλίας οὖν εἰς τοὺς οὐρανοὺς οὐκ ἀνέβη, μὴ γένοιτο, οὔτε ἐπὶ ἄρματος καθέζεται· χάριν δὲ ἔχει ἐπὶ τοῦ ὕδατος, τοῦ παρακαλεῖν τὸν Θεόν, ὅπως ἐν καιρῷ ἀνδρῶν δώσῃ τῇ γῆ ὕετόν . . .

» Ζῆ τοῖνον ὁ Ἡλίας καὶ ἐστὶν ἐπὶ τῆς γῆς κἂν μηδεὶς ὁ γνωρίζων αὐτόν, ζῆ δὲ καὶ ὁ Ἐνώχ καὶ μέσῳ πολλῶν ἀποστρέφεται καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ὁ γνωρίζων αὐτόν. Ζῆ δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐστὶν εἰς τὸν κόσμον, ὡσπερ μαργαρίτης, ἐν μέσῳ τοῦ θαυροῦ, ἀφειδὸς τοῦ εἶναι ἐν σαρκὶ ἀντιπρόσωπος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐλάσκεισθαι ἡμῶν τὰς ἀμαρτίας».

(1) Νῦν ὁ λαὸς δοξάζει περὶ τῆς βροντῆς, ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ θαυροῦ, ἐν ποιοῦσιν οἱ νεκροὶ διώκοντες ἀλλήλους· ὁμοίως οἱ Πυθαγόρειοι, κατὰ Ἰωάννην τὸν Λυδόν, ἀπέδιθον τὸν κεραυνὸν εἰς συμπλοκὴν τῶν δικιμένων ἐν τῷ αἰθέρι. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἐτέρα τῶν Πυθαγορείων δοξασία περὶ σεισμοῦ, ἐν ᾧ ἀναφέρει ὁ Αἰλιανός, «ἐγενεολόγουν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σύνδοον τεθνεώτων». Τὴν δὲ ἰδέαν τῶν Βυζαντινῶν, ὅτι ὁ κεραυνὸς διώκει δράκοντα, ἀναφέρει καὶ πολεμεῖ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός».

Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ *

Εἶμα

Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ἐξέχως τιμᾶται καὶ λατρεύεται ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον διὰ τὴν θεάρεστον πολιτείαν αὐτοῦ καὶ τὴν νίκην, ἣν ἐκτήσατο ἐν τῇ πρώτῃ οἰκουμένηῃ Συνόδῳ, ἐν ἣ δια τοῦ γρόνθου του ἀνέτρεψε τὰ αἵρετικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀρείου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τὴν προστασίαν, ἣν πιστεύεται ὅτι παρέχει εἰς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς κλυδωνιζομένους κατὰ θάλασσαν. Τούτου ἕνεκα ὑπὸ τῶν ναυτικῶν μάλιστα τάσσεται ἐν ἰσῆ μοίρᾳ πρὸς τοὺς μεγάλους ἀγίους τῆς ξηρᾶς, τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ τὸν Ἅγιον Δημήτριον. Ἐν δημοτικῷ τινὶ ᾄσματι τοῦ Γαλαξειδίου προσαγορεύεται *ναύτης*.

Ἅγιε Δημήτρη στερριανέ, κι ἅγιε Νικόλα ναύτη.

Ἐν Πάρῳ δ' ἐπονομάζεται *θαλασσίτης*, διότι ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ κεῖται ἐν τῇ παραλίᾳ. Πλεῖστα ἑλληνικὰ πλεῖτα φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου, ἐν πᾶσι δὲ σχεδὸν εἶναι ἀνηρτημένη ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἐν τῷ θαλαμίσκῳ τοῦ πλοιάρχου. Ἐπικαλοῦνται δὲ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ οἱ ἐν κινδύνοις, ὡς μαρτυροῦσι πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ αἱ ἐπόμενα παροιμίαι, τὴν αὐτὴν ἐνέχουσα ἔννοιαν καὶ ἡ ἀρχαία : «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει». — Ἅγιε Νικόλα, βόηθα με! — Σείσθε καὶ σὺ τὸ χέρι σου, καί: Χωρὶς ἄρμενα καὶ παννιά, ἅγιε Νικόλα, βόηθα με! Ἐν Μυκόνῳ ἐν τῇ εἰσοδῷ τοῦ λιμένος εἶναι ὀκοδομημένον παρεκκλήσιον πρὸς τιμὴν τοῦ ἀγίου Νικολάου, ὅπως καταπαύῃ τὰς τρικυμίας. Ἐπὶ δὲ τοῦ Λευκάτα, παρὰ τὴν θέσιν ὅπου τὸ πάλαι ἠγεῖρετο ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὑπάρχει ἐκκλησίδιον τοῦ ἀγίου Νικολάου, κτισθὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 13' ἑκατονταετηρίδος. Ὡς δ' οἱ πλωτῆρες τὸ πάλαι προσέφερον τῇ ἐπὶ ὑψηλοῦ τῆς Λευκάδος ὄχθου Φοῖβῃ πλακούντας καὶ σπενδάς αἰτοῦντες αὐτὸν εὖριον ἄνεμον, οὕτω καὶ σήμερον οἱ ναῦται μακρόθεν ἐπικαλοῦνται τὸν ἅγιον ἐπιφωνοῦντες Ἅγιε Νικόλα, βόηθα με! Ἐν δεινῇ τρικυμίᾳ, ὡς ἀφηγγεῖται δημοτικόν τι ᾄσμα, οἱ κινδυνεύοντες ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὑποσχόμενοι αὐτοῖς εἰς ἀνταμοιβὴν διὰ τὴν σωτηρίαν βαρῦτιμα ἀναθήματα. Ἐν τινὶ δὲ κρητικῷ ᾄσματι φέρεται εἰς τὸ γόρισμα ἐπὶ κλησὶς

(*) Ἐξημεροεὐθὴ ἐν Ἑστίᾳ 1862 τ. 1Α' σ. 775-8. Ἀνατυπώθη ἐν μέρει ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδῃ Ἀκροπόλις τῆς 6 Δεκεμβρίου 1889.

οὐ μόνον τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἁγίων καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, διὰ τὸ μέγεθος φαίνεται τοῦ κινδύνου.

Ἐναν παράθ' ἀρμένιζε,

— Κύριε, ἐλέητόν μας Χριστέ,—

ἀνάμεσα πελάγου

— Ἡ Παναγία κι' ὁ Χριστός,

κι' ἄησ Γιώργης κι' ἅ Ἡλιᾶς,

κι' ἡ γι ἁγία Πελαγιά,

κ' ἅγιος Νικόλας, Νικόλα,

βοήθηθε τοῦ κόσμου,

τῶν Χριστιανῶ κ' ἐμάς.—

Βχρῖά φουρτοῦνα τὸ βραβεῖ κτλ.

Εἰς τὰ πλοῖα ἑμῶς εὐσεδῶν ἢ εὐτυχῶν ἀνθρώπων δὲν προσέρχεται ἀρωγὸς μόνον ἐν κινδύνοις, ἀλλὰ πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν κάθηται παρὰ τὸ πηδάλιον καθ' ἕλον τὸν πλοῦν :

Ἐπὶ τὴν πλώρη κάθητ' ὁ Χριστός, ἔς τὴν μέσ' ἡ Παναγία,
καὶ πίσω ἔς τὸ τεμόνι του κάθητ' ὁ ἅγιος Νικόλας.

Εἶναι δ' ἡ θέσις του παρὰ τὸ πηδάλιον, διότι, κατὰ τινὰ παράδοσιν, αὐτὸς εἶναι ὁ τοῦ πηδαλίου εὐρετής. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἱ κινδυνεύοντες ἐν θαλάσῃ ἀνεπαρκεῖς κρίνοντες τὰς ξηρὰς εὐχὰς ὑπόσχονται τῷ ἁγίῳ ἀναθήματα πρὸς κόσμησιν καὶ πλουτισμὸν ἐκκλησιῶν, ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τιμωμένων. Τοιαῦτα εἶναι συνήθως κηρὸς καὶ λίθανος.

Νὰ φέρω ἀμάξι τὸ κερὶ, κι ἀμάξι τὸ λιθάνι,
καὶ ταῖς λαμπάδας ὑψηλαῖς σὰν τὸ μέσο κατάρτι.

Ἐνίοτε δὲ τὰναθήματα εἶναι ὁμοιώματα τῶν διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἁγίου διασωθέντων πλοίων, ὧν πολλὰ δύναται τις νὰ ἴδῃ οὐ μόνον ἐν ναεῖς τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀλλὰ καὶ τῆς Παναγίας, μάλιστα τῆς ἐν Τήνῳ καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν ἁγίων. Εἶναι δ' ἴσως ἡ συνήθεια αὕτη ἀρχαιοτάτη, διότι καὶ ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ εὐρέθη ἐκτὸς μαρμαρίνου ἀναγλύφου, ἀπεικονίζοντος τριήρη, καὶ χαλκοῦν πλοιάριον, πιθανῶς ὡς λυχνία χρησιμεῖον. Ἐπερ ὑποτίθεται ἔτι ἦτο παρόμοιον ἀνάθημα. Οἱ πειραταὶ τέλος ἀπέδιδον εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἐκ τῆς λείας εὐγνωμονοῦντες διὰ τὴν βοήθειαν, ἣν παρεῖχεν εἰς αὐτούς. Ὡς ἀναφέρει ὁ Χουρμούζης, πρὶν ἀποπλευσῶσι τοῦ λιμένος προσεκάλουν ἱερέα ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἵνα κάμῃ τὸν ἁγιασμόν καὶ ἀφοῦ ἠσπάζοντο μετὰ πολλῆς εὐλαθείας τὴν εἰκόνα καὶ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν δεξιάν τοῦ ἱερέως, προσεκάλουν τὸν ἅγιον Νικόλαον νὰ μετόχη τοῦ ταξειδίου των. Ἄγιε Νικόλα, ἔς τὴν πλώρη μας καὶ τὸ μερτικό σου θὰ βγῆ μετὰ τὸ παραπάνω. Καὶ πραγματικῶς μετὰ τὸ παραπάνω ἐξεπλήρουν τὴν ὑπόσχεσίν των, διότι καὶ ἐν τῇ διανομῇ τῶν διαρπαγῶν

των πρώτων ἐχώριζαν τοῦ ἁγίου τὸ μερίδιον, ὅπερ μάλιστα σχεδὸν ἐδιπλασιάζετο, διότι ἕκαστος, ἄφ' οὗ πρῶτον ἐποίει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, προσέθετε καὶ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς ἰδίας μερίδος.

Ἔνεκα τῆς λατρείας, ἣν ἀπονέμουσι τῷ ἁγίῳ Νικολάῳ οἱ ναυτιλλόμενοι, εἰκάζουσι τινες ὅτι ἀντικατέστησε παρὰ τοῖς ἐκχριστιανισθεῖσιν Ἑλλησι τὸν Ποσειδῶνα προσλαβὼν τὸν χαρακτήρα καὶ τὰς ιδιότητες τοῦ παλαιοῦ δεσπότη τῶν θαλασσῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ὑποθέτουσι τινες ὅτι μία ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Ἀθήναις κείται ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐνθα τὸ πάλαι ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος. Ἄλλ' ἂν διειρηθῆσαν ἴχνη τῆς λατρείας τῶν ἀρχαίων ἐναλίων θεῶν, ταῦτα διετήρησε μᾶλλον ὁ *δαίμονας τῆ θάλασσης*, ὅστις κατὰ τοὺς μύθους τῶν Ζακυνθίων ἄνθρωπος ὢν τὸ ἄνω τοῦ σώματος, τὸ δὲ κάτω ἴχθυς, ἐποχεῖται ἄρματος συρομένου ὑπὸ δύο δελφίνων καὶ κρητὲ ἐν τῇ χειρὶ τὴν τρίαιναν ἧ, ὡς λέγουσι κοινῶς, *μία πειροῦνα μὲ τρία διχάλια*. Τῆς δὲ κατὰ θάλασσαν λατρείας τοῦ ἁγίου Νικολάου ἡ ἀρχὴ δέον ν' ἀναζητηθῆ ἐν αὐτῇ τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ.

Ἡ χριστιανικὴ δοξασία, ὅτι οἱ πρόξενοι παντὸς κακοῦ δαίμονες ἐγείρουσι καὶ τὰς τρικυμίας, συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἑτέραν δοξασίαν, ὅτι οἱ ἅγιοι ἔχουσι τὴν ἰσχύν νὰ κατευιάζωσιν αὐτάς. Ἀπεδόθη δ' εἰς τοὺς ἁγίους ἡ δύναμις αὕτη κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀναφερομένου θαύματος τοῦ Ἰησοῦ, τῆς σωτηρίας τοῦ πλοίου τῶν ἀποστόλων ἀπὸ μεγάλης λαίλαπος ἀνέμου. Παλαιότερον ἐτιμᾶτο ἰδίᾳ ὡς σωτὴρ τῶν ἐν τῇ θαλάσῃ κινδυνεύόντων ὁ ἅγιος Φωκᾶς, οὗ τὴν μνήμην ἡ μὲν ἑλληνικὴ ἐκκλησία τελεῖ τῇ 22 Σεπτεμβρίου, ἡ δὲ δυτικὴ τῇ 14 Ἰουνίου. Ἐν τροπαρίῳ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἀποκαλεῖται «*λιμὴν γαληνότατος πᾶσι γεγωνὸς θαλαττεύουσι*». Ἐν τῷ ὁρμίσκῳ τῆς Σύρου, τῷ καλουμένῳ *Γράμματα*, ἐνθα παλλαὶ ἀναγινώσκονται εὐκτήριοι ἐπιγραφαὶ ὑπὲρ εὐπλοίας, αἱ χριστιανικαὶ ἄρχονται οὕτω· «*Κύριε βοήθει*» ἢ «*σῶσον*»· μία δὲ οὕτω· «*Κ(ύρι)ε κ(!) ὅγιε Φωκᾶ σόσο(ν) τὸ (πλ)οῖον Μαρίαν κλπ.*» καὶ ἑτέρα : «*Ὁ χωρὸς (!) τῶν ἁγίων (Σ)ου σῶσαι τὸ πλοῖον Μαρίαν κλπ.*».

Ὡς εἰκάζει ὁ ἐκδότης τῶν ἐπιγραφῶν τούτων κ. Κλὼν Στέφανος, ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ ἦτο πιθανῶς ὀκδομημένος ναύσκος τοῦ ἁγίου Φωκᾶ. Ὁ Πίπερ ἀναφέρει τὰ ὀνόματα ἑτέρων τριῶν ἁγίων, ὧν ἐπίσης ἐπεκαλοῦντο οἱ καθολικοὶ κατὰ τὸν μεσαῖωνα τὴν ἀρωγὴν ἐν τρικυμίαις· τὸν ἐπίσκοπον Γερμανόν, θανόντα ἐν ἔτει 448, τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ μαρτυρήσαντα ἐπίσκοπον Ἐρασμον καὶ τὸν δομινικανὸν Πέτρον Γονζαλέζ, ζήσαντα κατὰ τὴν II' ἑκατονταετηρίδα, τιμώμενον δὲ μάλιστα ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Πορτογαλίᾳ. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἀποδίδεται ἡ τοιαύτη δύναμις εἰς τὴν Παναγίαν, ἧς τὸ ἑβραϊκὸν ὄνομα Μαρία ἡρμηνεύετο *θαλάσσιος ἀστὴρ*, ὑπὸ τε τοῦ Ἰερωνύμου, κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα, καὶ ὑπὸ πολλῶν μεταγενεστέρων συντασσομένων αὐτῇ. Ἐν Μήλῳ ἡ Παναγία καλεῖται

θαλασσήτρια, και ἀλλαγῶ δὲ φαίνεται συνταυτιζομένη πρὸς τὴν εὐπλοϊαν ἢ ποντίαν ἢ πελαγίαν Ἀφροδίτην τῶν παλαιῶν καὶ πρὸς τὴν Ἴσιν, τὴν ὡς κυρίαν τῶν θαλασσῶν τιμωμένην καὶ ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ τὴν Ἀμαρτωλῶν Σωτηρίαν γράψας μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος παραλαβὼν ἐκ συναξαρίων δυτικῶν καλογῆρων διηγείται θαῦμα τῆς Παναγίας λυτρωσάσης πλοῖον κινδυνεύον, οὗ τὸ πλήρωμα ματαίως ἐπεκαλεῖτο τὴν βοήθειαν διαφόρων ἀγίων, ἐσώθη δὲ εὐθὺς ὡς ἐδεήθη εἰς τὴν Παναγίαν κατὰ προτροπὴν συνετοῦ ἡγουμένου. Βυζαντινὸς δὲ τις συγγραφεὺς ἐπιγράφει ὡς ἐξῆς ἐν κεφάλαιον τῆς ἀνεκδότου Περιγητικῆς ἱστορίας αὐτοῦ: «Λόγος εὐχαριστήριος προσαδόμενος » αὐτῷ τῷ σωτῆρι καὶ τῇ προμάχῳ κυρίᾳ καὶ ἀειπαρθένῳ Μαριάμ » ὅτε καὶ τοῦ χαλεποῦ χειμῶνος λωφῆσαι δόξαντος τῶν σάλων ἐρρύσθημεν » καὶ τοῖς ἰδίοις γεγόναμεν, καταστρατοπεδευσάσης τῆς στρατηγῶ τῶν » δεινῶν ἀληθῶς ὑπερμάχου τῆς εὐθeneίας ἡμῶν».

Αἱ δὲ περὶ τοῦ ἀγίου Νικολάου δοξασαίαι ἐκπηγάζουσιν ἐκ τινος θαύματος τοῦ ἀγίου, μνημονευομένου ἐν παλαιῷ συναξαρίῳ. Κατὰ τὸ συναξάριον τοῦτο ὁ ἅγιος πλέων ἐξ Αἰγύπτου εἰς Ἱεροσόλυμα κατελήφθη καθ' ὁδὸν ὑπὸ τρικυμίας, ἣν διὰ τῶν προσευχῶν του κατέπαυσεν ἐκδιώξας τὸν ἐγείραντα αὐτὴν δαίμονα. Τὸ θαῦμα τοῦτο ἀφηγείται διὰ λέξεως ἀνθηρᾶς καὶ πολλῆς περιγραφικῆς δεινότητος ὁ Φραγκίσκος ὁ Σκουφος ἐν τῇ Τέχνῃ ρητορικῆς. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ὀλίγους πιθανῶς τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστῶν εἶναι γνωστὸν τὸ ἔργον τοῦ ἐν τοῖς σκοτεινοῖς τῆς δουλείας χρόνοις ζήσαντος διαπρεποῦς Ἑλληνοῦ λογίου, παραθέτομεν ἐνταῦθα ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ.

«Ποτὲ δὲν ὑπῆρθε περισσώτερον ἡ φήμη καὶ ἡ δόξα τοῦ Νικολάου, παρὰ ὅταν ἡ ἄγρια θάλασσα καὶ τὸ θυμωμένον ἐκεῖνο θηρίον εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἀγίου ἐταπεινώθη καὶ ὅταν πρῶτον καὶ ἡμερον ἐφίλησε τὸ ξύλον, ὅπου πρότερον ἔχασκε τὰ δουρήθη μὲ τόσα στόματα, ὅσα εἰς κάθε κῆμα ἀνοίγει βαθύστομα βάραντα. Ἐπλεον ὁ Νικόλαος, καὶ μὲ ἄορνα ξαπλωμένα καὶ ἀπὸ γλυκῶν ἄνεμον φουσκοκωμένα γλήγορος ἔτρεχε . . . εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἱεροσολύμων διὰ τὰ προσκυνῆση εὐσεβῆς τὸν τάφον, εἰς τὸν ὁποῖον εἰσῆλθε ἡ ζωὴ . . . Ἦσαν γαληνόμενος ὁ ἀέρας: ἐγέλα ἀνέφιλος ὁ ἀέρας, ἔπαιε πρῶτος καὶ φιλικὸς ὁ Ζέφυρος, κῆμα δὲν ἐφούσκωνε ἀφρὸς δὲν ἐφαίνετο, καὶ τὸ πέλαγος ὄλον ταπεινὸν ἔδειξε τὴν εὐλάβειαν, ὅπου ἔφευγε πρὸς τὸν ἅγιον καὶ ἂν καμίαν φορὰν ὀλίγον φουσκοκωμένον ἐπερηφανεύετο, τὸ ἔκανε μόνον, διὰ τὴν ἐβάσαι εἰς τοὺς ὄμιλους τοιοῦτον ἦρωα. Ἀμή! ἂν ἦτον ἡσυχία εἰς τὴν θάλασσαν, θάμβος καὶ ταραχὴ ἦτον κάτω εἰς τὸν ἕδον καὶ ἂν ἐπαίζαν τρυφῶν εἰς ἔσο ξύλον τὰ κύματα, ἔφοριζαν εἰς τὰ κάτω σπήλαια οἱ δαίμονες, καὶ οἱ σαταν καὶ Κύνκλωπες, ὅπου εἰς ἐκείνην τὴν ἄβυσσον κατοικοῦσι. Καὶ τί θέλομεν κάμη, ἔλεγε ὁ Ἐασφόρος, τί ἀποσασίζομεν, ὦ σύντροφοι; ἀφήνομεν τὸν Νικόλαον νὰ πλεύσῃ μὲ εὐτυχίαν, καὶ ἔγινε νὰ φθάσῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἰδίας τοῦ ἐπιθυμίας καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων: . . . θέλω νὰ χάσῃ εἰς τὸν δρόμον τὴν στρατῶν, χωρὶς ἐλπίδα νὰ φθάσῃ εἰς ἄλλον λιμένα, παρὰ εἰς τὸ ναυάγιον καὶ εἰς τὴν ἀπόλειαν εἰς κάθε ρεῖθρον θέλω ἀνοίξῃ βάραντα, ἀμή τόσον βαθιά, ὅπου νὰ πνίτουν ὄλοι μέσα μόνον ὑπὸ τὴν ζάλην, καὶ εἰς τὰ

νήφη θέλω πλίσση βρονταῖς, ἀστρωπαῖς καὶ βροχὴν τόσην, ὅπου νὰ συνθέσω ἄλλην μίαν θάλασσαν, διὰ νὰ τὸν βυθίσουν, ἢ δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἡ μία, κἄν καὶ οἱ δυὸ ἀντάμα.

Ἐτεὶ ὠμίλησε ὁ Ἐωσφόρος, πνέοντας καπνοῦς καὶ φλόγαις ἀπὸ τὸ στόμα, καὶ εὐθὺς μιν εὐχεται ὁ ἄγιος μὲ τὰ σκότη ὅλα τοῦ Ἄδου, τὰ ὅποια, ἀρπάζοντας τὸ φῶς καὶ τὸν ἥλιον, σκεπάζουν τὴν λαμπροφύρον ἡμέραν μὲ ἓνα ὄλο μεσόνηκτον. Συμμαζώνονται μαῦρα καὶ πυκροσύνθετα νέφη, τῶν ὁποίων τὰ σπλάγγγα ξεσχίζοντας οἱ ἀστρωπαῖς καὶ τὰ ἀστροπελέκια, τοφλώνουν τὰ ὄμματα τοῦ καθενὸς μὲ τὴν λάμψιν, καὶ μὲ τὸν κτύπον φοβερίζουν κάθε ἀνδρωσιωμένην καρδίαν, φῶς ἀπὸ τοῦτα, μαγεμέναις σαΐταις τοῦ θανάτου, πληγώνοντας ἀλλάσσουν εἰς στάτικην ὄλον τὸν ἄνθρωπον. Πίπτουσι βροχαῖς ἀρκεταῖς νὰ πνίξουν ἓνα κόσμον, ὅχι νὰ βυθίσουν ἓνα καράβιον, οἱ ὁποῖαις ἀνάμεσα εἰς τόσην βροντὴν καὶ εἰς τόσην λάμψιν παγώνοντας ἀπὸ τὸν φόβον ἐφθιναν χαμαὶ χιόνι ἢ καὶ χάλυζα· φουσοῦσι ἀπὸ κάθε τόπον ἄγριοι ἔντεμοι, ὄλοι συναλλήλους ἐχθροὶ καὶ ἐνάντιοι, καὶ εἰς τοῦτο μόνον φίλοι καὶ ἐνωμένοι νὰ καταποτίσουν καὶ νὰ ρήξουν εἰς τὰ βάθη τὸ ξύλον. Φουσκώνει τέλος ἡ θάλασσα καὶ φουσκομένη θυμώνεται, ἀφρίζει ἀπὸ τὸν θυμὸν, καὶ ἀφρίζοντας ὑψώνει γγάντια κύματα. Μὲ τοῦτα ὡς μὲ πολεμικαῖς μηχαναῖς πολεμᾷ τὸ πλεούμενον, τὸ κινεῖ, τὸ δέρει, τὸ ὑψώνει εἰς τοὺς ἀστέρας, τὸ κατεβάζει εἰς τὸν ἄδην, τὸ στριφογυρίζει, χάσκοντας πάντα καὶ ἀνοίγοντας χίλια βάρανθρα διὰ νὰ τὸ ρουφήσῃ. Ἦκουε τότε νὰ κατακτυποῦσι συναλλήλους τὰ κατάρτια· ἐβλεπε νὰ ξεσχίζονται ἀπὸ τοὺς ἀνέμους τὰ ἄρμενα καὶ βομένα μὲ τοὺς ἀφρούς τῆς ἀγριωμένης θαλάσσης· νὰ κλαίουσι τὴν κοινὴν δυστυχίαν, κομμέναις ταῖς γούμναις, χαϊμέναις ταῖς ἄγκυραις. Τοῦτους νὰ πνέουσι καὶ νὰ ξεροῦσι τὰ κύματα, ἐκείνους χαμαὶ ἐρομένους καὶ νὰ μεθουοῦσι ἀπὸ τὴν ζάλην· ἄλλους μὲ στεναγμοῦς καὶ μὲ δάκρυα νὰ παρακαλοῦσι βοήθειαν ἀπὸ τὸν οὐρανόν· διότι ὁ φόβος τῶν εἶχε δέσῃ τὴν γλῶσσαν καὶ τῶν εἶχε ἀρπάσῃ ὀλότιλα τὴν φωνήν· καὶ τοὺς ναῦτας νὰ τρέμουσι τόσον εἰς τὴν καρδίαν, ἕσον εἰς τοὺς πόδας καὶ νὰ φέρουν εἰς τὸ πρόσωπον ζωγραφισμένον τὸν θάνατον.

Ἐμὸν ὁ Νικόλαος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγένετο τόση ταραχὴ εἰς τὰ στοιχεῖα, ἀνάμεσα εἰς τοσοῦτος φόβους καὶ τρόμους ἔσπεκε ἄτρομος καὶ χωρὶς φόβου, διατὶ ἀρματομένος μὲ τὴν ἰλιθὴ πρὸς τὸν Θεόν, ἐγάλατῃν δύναμιν ὅλην τοῦ Ἄδου, τὸν ὁποῖον διὰ νὰ συγχύσῃ καὶ περισσώτερον, ὁ ἅγιος σηκώνει ταπεινὸς τὰς χεῖρας καὶ κάνει ὀλίγην, ἀμμη ἐνθερμον προσευχὴν, καὶ μὲ τούτην ὡς μὲ οὐράνιον μαγεῖαν . . . τοῦ ἀφανίζει τὰ σκότη, τοῦ σκορπίζει τὰ νέφη, τοῦ σβήνει ταῖς ἀστρωπαῖς καὶ μεταμορφώνει εἰς γαλήνην τὴν τρικυμίαν, εἰς ἡσυχίαν τὴν ταραχὴν, εἰς γλυκεῖαν αἴθραν τὸν σκληρὸν ἄνεμον, σιωποῦσι τὰ στοιχεῖα, παύουν τὰ κύματα, πνέουσι ζέφυροι, λάμπουσι εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἀστέρες, σφουγγίζει καθένας τὰ δάκρυα, ξυπνᾷ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ζάλην, καὶ τὸ ἀπελπισμένον καράβιον φθάει σῶον καὶ ἄγιος εἰς τὸν λιμένα νικηφόρον δύο μεγάλων θηρίων, τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἐωσφόρου!).

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συναξαρίου τούτου διεπλάσθησαν ὕστερον καὶ ἄλλα προσόμοια θαύματα τοῦ ἁγίου. Ὅτι ἐπικαλεσθέντος ἐν τρικυμίᾳ ναύτου τινὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, ἐπεφάνη οὗτος ἐπὶ τοῦ πλοίου καὶ κατέπαυσε τὴν τρικυμίαν. Ὅτι εὐλαδῆς τις πεσὼν τυχαίως ἐκ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, εὐρέθη ἐν τῷ οἴκῳ του, ἐν ᾧ τὰ ἄλμης ἀποστάζοντα ἐνδύματα αὐτοῦ ἐμαρτύρουν τὸ θαῦμα. Ἐν ἐτέρῳ πάλιν συναξαρίῳ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ διάβολος φθονήσας προσκυνητάς, ἐτοιμοὺς ν' ἀποπλεύσῃ πρὸς προσκύνησιν τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Νικολάου, προσήλ-

1) — Σκούφου, Τέχνη ἑητορικῆς. Ἐνετ. 1681 σ. 40 κέ.

θε πρὸς αὐτοὺς μεταμορφωμένους εἰς γυναῖκα καὶ εἰς τὴν χεῖρα κρατῶν ἄγγος πλήρες ἐλαίου· (καὶ ἐκ τούτου βεβαίως ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια τοῦ νὰ καλῶσι κοινῶς τὰ κακότροπα γραῖδια *λαδικά*). Παρεκάλεσε δ' αὐτοὺς παραλαβόντες τὸ ἄγγος νὰ κενώσωσι τὸ ἔλαιον εἰς τὸν τοῦ ἁγίου λύχνον, ἐπειδὴ ἐκείνη ἠδυνάται νὰ ταξειδεύσῃ. Ἄλλ' ὁ ἅγιος ἐπεφάνη νύκτωρ εἰς ἓνα τῶν ταξειδεύοντων καὶ ἐκέλευσε νὰ βρῖψῶσι τὸ ἄγγος εἰς τὴν θάλασσαν. Ριφθέντος δὲ τοῦ ἄγγους ἐν μέσῳ τῆ πελάγει ἀνέλαμψαν φλόγες, δυσώδεις ἐξεχύθησαν ὄσμαι καὶ ἠγέρθη τρικυμία, ἣτις θὰ κατεπόντιζε τὸ πλοῖον, ἂν μὴ προεφύλαττεν αὐτὸ ὁ ἅγιος. Ἐν γένει δ' ἀναφέρουσι τὰ αὐτὰ συναξάρια, ὅτι ὁ ἅγιος σφίζει τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτὸν ἐν τρικυμίᾳ.

Ἐκ τῶν συναξαρίων παρέλαβον τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου δοξασίαν ταύτην οἱ ὑμνογράφοι τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ συνταχθέντι κοντακίῳ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀπαντᾷ μόνος οὗτος ὁ ὑπαιγιγμός.

τοὺς μὲν ἐν θαλάσῃ,
τοὺς δὲ ἐν τῇ γῆ γὰρ,
οὐ διαλείπεις
σφίζων ἐκάστοτε

Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου συνταχθέντι κοντακίῳ :

Τὴν χάριν ταύτην ἰδίως
ὑπὲρ πάντας τοὺς ἁγίους,
σοὶ θεώρηται Χριστέ,
προστατεύειν τῶν ἐν κινδύνοις.

Εὐκρινέστερον ὅμως ὑπαινίσσεται τὴν δοξασίαν ταύτην ἕτερον τροπάριον τῆς ἁσματικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου·

μέγας ἀντιλήπτωρ . . .
τοῖς ἐν γῆ καὶ τοῖς πλέουσι.

καὶ Λέων ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ Λόγῳ αὐτοῦ εἰς τὸν *θαυματοργὸν μέγαν Νικόλαον*. «Ποῖον γὰρ θαλάσσης πέλαγος ἀμέτοχον τῶν ἐκείνου καλῶν;» Ἐπὶ τοῦ Λέοντος, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Θ' αἰῶνος, φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὡς προστάτου τῶν ναυτιλλομένων· ἦδη ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος, κατὰ τὸ 805, ἡ καταστροφή τοῦ στόλου τοῦ ναυάρχου τῶν Ἀράβων Χουμειῦδ ἀπεθίδετο εἰς θαῦμα τοῦ ἁγίου τούτου, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους.

Τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἔχει ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὡς πάτρωνος τῶν ναυτῶν καὶ προστάτου ἐν θαλασσίαις κινδύνοις, καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς τῆς Εὐρώπης, παρ' οἷς τὰ μάλιστα εἶναι διαδεδομένη. Ὁ συναξαριστὴς τῶν καθολικῶν ἀφηγεῖται, ὅτι ὁ ἅγιος ἔσωσέ ποτε πλοῖον κινδυνεῦον· φέρεται δὲ καὶ ἄλλο θαῦμα αὐτοῦ, ὅτι ἀπέδωκε ζῶντα εἰς πατέρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὃν ἀπώλεσεν ἐν τρικυμίᾳ· τὸ δὲ θαῦμα τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἁγίου ἐξυμνεῖται, καὶ πολλάκις ἀπεικονίσθη ὑπὸ τῶν ἁγιογρά-

φων. Ἐν Ἰταλίᾳ προσέτι τὰ ἠλεκτρικὰ φλόγια, τὰ ἐν ὥρᾳ τρικυμίας ἐπιφαινόμενα ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἰστιῶν, καλοῦσιν ἅγιον Νικόλαον. Ὑπὸ δὲ τῶν βορείων καὶ τῶν γερμανικῶν λαῶν ὁ ἅγιος Νικόλαος συνεταιρίσθη πρὸς παλαιὸν μεγάλον θεόν, τὸν Ὀδίν, « Ἀμφίβολον εἶναι », γράφει ὁ Simrock. « Ἐν τὰ τοῦ Ὀδίν ὀνόματα Hnikar καὶ Nicuz ὑπόδηλοῦσιν αὐτόν, ὡς θεὸν τῶν ὑδάτων, οὐχ ἦττον ἔμως ἴσως ἐξηγοῦσι τὸν λόγον, δι' ὃν ὁ ἅγιος Νικόλαος παρίσταται ἵππευῶν λευκὸν ἵππον καὶ θεωρεῖται πάτρων τῶν ναυτῶν, καὶ δι' ὃν προσφέρουσιν ἀναθήματα εἰς τὴν ἐν Binger εἰκόνα αὐτοῦ εὐχόμενοι ὑπὲρ εὐπλοίας ».

Ἄλλὰ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ παρέλαβον ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὰς περὶ ἁγίου Νικολάου δοξασίας, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων αὐτῶν. Ἐν ρωσικαῖς ποιήμασιν ἀναφέρεται, ὅτι βοήθει τοῖς ἐν θαλάσῃ κινδυνεύουσι. Βουλγαρικὸν δὲ τι ᾠσμα, ἀφηγούμενον πῶς ἕκαστος τῶν ἁγίων ἔλαβε παρὰ τοῦ θεοῦ μερίδα τινὰ ἐν τῷ κόσμῳ, προστίθῃσι :

Καὶ τί πῆρ' ἔσῃ Νικόλας ;
 πῆρε τῆς θαλάσσης τὰ καράβια
 καὶ ὅποιος μὲ καράβι ταξιδεύει
 πρῶτ' ἀπ' ἐλ' ἄς κἀνγὲ τὸ σταυρὸ τοῦ,
 καὶ ἄς παρακαλῇ τὸν ἅγ. Νικόλα.

Τέλος ἐν σερβικῇ ᾠσματι ἀναφέρεται ὅτι τριακόσιοι καλόγηροι, πλείοντες εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, κατελήφθησαν ὑπὸ τρικυμίας· ἐσώθησαν δὲ πάντες, ἅμα ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου Νικολάου. |

ΤΟ ΔΕΝΔΡΟΝ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ *

Κατὰ τὰς πρᾶμονάς τῶν Χριστουγέννων αἱ ὁδοὶ τῶν γερμανικῶν πόλεων προσλαμβάνουσι φαιδράν, ὅπως ἕκτακτον ὄψιν. Κίνησιν τις ἀσυνήθης παρατηρεῖται, ἐπὶ δὲ τῶν χιονοσκεπῶν πεζοδρομίων χιλιάδες μικρῶν ἢ μεγάλων κλάδων βελονοφύλλων δένδρων, ἐλατῶν ἰδίως καὶ πιτύων, πεφυτευμένων ἐπιμελῶς ἐν πηλίναϊς γάστραις, ἢ καὶ δενδρύλλια σὺν αὐταῖς ταῖς ρίζαις ἐκτίθενται πρὸς πώλησιν, χλοάζοντα καὶ ὄροσερά. Ἐκάστη οἰκογένεια θ' ἀγοράσῃ ἐν τούτων, ἵνα κοσμήσασα αὐτὸ καταλλήλως ἐτοιμάσῃ τὸ *Δένδρον τῶν Χριστουγέννων*.

Τὴν ἐσπέραν τῆς ἐορτῆς τὸ δένδρον εἶναι ἐστημένον παρὰ τὴν ἐστίν, ἀκτινοβολοῦν ἐκ τοῦ φωτός πολυαριθμῶν μικρῶν πολυχρῶμων κηρίων, ἐπιτηδεῶς προσδεδεμένων εἰς τοὺς κλάδους αὐτοῦ. Ταῖναι καὶ σημαῖαι μικροσκοπικαί, ἐπίχρυσα μῆλα καὶ κάρυα, ἀμυγδαλωτά, σακχάρينوι ἀνθρωπίσκοι, τεμάχια χάρτου χρωματιστοῦ, κοφινίσκοι πλήρεις σταφίδων καὶ ἄλλων τρωγαλίων, πολλάκις δὲ καὶ πολύτιμα μικρὰ κοσμήματα στολίζουσι τὸ δένδρον μετασχηματίζοντα αὐτὸ εἰς φωτοβόλον γραφικὴν πυραμίδα. Κάτωθεν, παρὰ τὰς ρίζας, ἐκτίθενται τὰ μεγαλύτερα καὶ βαρύτερα δῶρα, ἅτινα κομίζει εἰς τὰ παιδία, καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους ἀκόμη, ὁ σακχάρινος νήπιος Χριστός, ὁ κοσμῶν τὴν κορυφὴν τοῦ δένδρου.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι τὰ μέγιστα διαδεδομένον ὄχι μόνον καθ' ἅπασαν τὴν Γερμανίαν καὶ τὰς γερμανικὰς χώρας, ἀλλὰ καὶ ὅπουδῆποτε εὕρισκεται οἰκογένεια γερμανικῆ. Ἐν αὐτῇ τῇ Κριμαίᾳ καὶ πρὸ τῶν Παρισίων, ὑπὸ τὸν κράτον τῶν τηλεδύλων, οἱ Γερμανοὶ δὲν παρημέλησαν νὰ τελέσωσι περὶ τὸ δένδρον τὴν ἐορτὴν τῶν Χριστουγέννων καὶ νὰ διανεμῶσιν ἀλλήλοις τὰ δῶρα, ἅτινα οἱ λατινικοὶ λαοὶ καὶ ἡμεῖς συνηθίζομεν νὰ δίδωμεν κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους.

Πρὸ τεσσάρων περίπου δεκαετηρίδων τὸ ἔθιμον ἐπεξετάθη βαθμηδὸν εἰς Οὐγγαρίαν καὶ εἰς ἄλλας χώρας τοῦ αὐστριακοῦ κράτους, ὅπου πρότερον ἦτο καθ' ὅλοκληρίαν ἀγνωστον. Σχεδὸν δὲ ταυτοχρόνως εἰσῆχθη διὰ μὲν τῆς δουκίσσης τῆς Αὐρηλίας εἰς Παρισίους, διὰ δὲ τοῦ βασιλέως Λεοπόλδου τοῦ Α' εἰς Βρυξέλλας καὶ διὰ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλβέρτου, τοῦ συζύγου τῆς Βικτωρίας, εἰς Ἀγγλίαν· ἐν τῇ χώρᾳ μάλιστα ταύτῃ τοῦ σιδήρου καὶ τῶν μηχανῶν τὸ γερμανικὸν δένδρον τελειοποιηθὲν κατασκευάσθη μετάλλινον,

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1879 τ. Η' σ. 814.

ἀντι κηρίων ἔχον πολλάκις βράμψη φωταερίου, ὄντων ἐνδοθεν κοίλων τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν κλάδων αὐτοῦ.

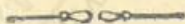
Ὀλίγω πρότερον τὸ δένδρον εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις ἐν Πετροπόλει, εἰς δὲ τὰς πόλεις τῆς Δανίας, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας ἦτο πιθικῶς ἐν χορήσει κατὰ τὰ τέλη τῆς περελθούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἄλλὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ὅλως ἄγνωστον ἐν Ἰσλανδίᾳ, τῇ παλαιᾷ κοιτίδι τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν, ἐνθα τοῦναντίον κατὰ τὰ Χριστούγεννα διατηρήθησαν πολλὰ συνήθεια, λείψανα ἐθνικῶν τελετῶν, τῆς ἑορτῆς τοῦ ἀρτιγενοῦς ἡλίου καὶ τοῦ χειμερινοῦ ἡλιοστασίου. Ἐκ τοῦτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν ὄχι εἰς τὴν παλαιόγονον τῶν Ἑδδῶν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὸν χριστιανικὸν μεσαίωνα· καὶ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον οὐδὲν τακμήριον ἔχομεν περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ ἐθίμου. Ἀπορεῖ τις βεβαίως μανθάνων ὅτι τὸ νῦν πανταχοῦ σχεδὸν τῆς γῆς κοινὸν καὶ γνωστότατον δένδρον τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν εὐαρίθμοις μόνον γερμανικαῖς χώραις ἐσυνήθιζετο, καὶ μόλις κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ἐπεξετάθη ἐπὶ τοσοῦτον. Κατ' ἀσφαλεῖς ὁμως μαρτυρίας ἦτο γνωστὸν κατὰ τὴν δεκάτην ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα, ἔκ τινων δὲ δεδομένων ἀνάγουσιν αὐτὸ καὶ μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης, ἦτοι πρὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὡς τινες ὑποθέτουσι, τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων ὄχι ἀσήμαντον ἔχει σχέσιν μὲ τὴν προσφιλεῖ εἰς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς τοῦ μεσαίω-νος παραμοίωσιν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ ἐν τῷ παραδείσῳ δένδρον τῆς ζωῆς. Εἰς τὸ δένδρον τοῦτο ἀναφέρονται πολλὰ παραδόσεις δημοτικαὶ καὶ μὴ, συνδέουσαι τὸν σταυρὸν μετὰ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς καὶ ἀποτελοῦσαι κυκεῶνα αὐτόχρημα, ἐν ᾧ συγγέονται καὶ πολλάκις ἐν μέρει συνταυτίζονται ὁ Χριστός, τὸ ξύλον τῆς γνώσεως καὶ τὸ ξύλον τοῦ σταυροῦ. Ἐκ τῆς ἐπι-νεργείας τοιούτων ἰδεῶν ἐν τοῖς μυστηρίοις τοῦ μεσαίω-νος, παριστανομένου τοῦ μυστηρίου τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, σχεδὸν πάντοτε ἐστήνετο ἐπὶ τῆς αὐτοσχεδίου σκηνῆς δένδρον τι ἢ θάμνος, ὁπόθεν ἴσως παραπλήσιον ἔθιμον εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὰς οἰκογενειακὰς τελετάς.

Ἄλλὰ καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐθίμου ὑποστηρίζουσί τινες διατεινόμενοι ὅτι τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων, παριστῶν τὸν χειμῶνα, σχετίζεται μετὰ τοῦ κοινοτάτου ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἐθίμου τῶν δένδρων τοῦ Μαΐου, συμβολικῶν παραστάσεων τοῦ ἔχρος καὶ τοῦ ἀνδρωθέντος ἡλίου.

Ἐν Μονάχῳ, 25 Δεκεμβρίου 1879.

Ο ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ *

Τὸ ἔθιμον τοῦ ἀνταλλάσσειν δακτύλιον πρὸς ἐπισφράγισίν τινων συναλλαγῶν, κυριώτατα δὲ τῆς εἰς γάμον ἐνώσεως, εἶναι κοινότατον ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς πλείστοις λαοῖς τῆς γῆς· εἶναι δὲ τοσοῦτω διαδεδομένον, διότι ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων συμβόλων, ἅτινα διετηρήθησαν ἀναλλοίωτα μέχρις ἡμῶν ἀπὸ τῶν παλαιότατων χρόνων. Τοιαῦτα σύμβολα εὕρισκομεν ἐν χρήσει ἰδίως κατὰ τὰς σπουδαιοτάτας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου περιστάσεις, τὸν γάμον κατ' ἐξοχὴν καὶ τὸν θάνατον, καίτοι ἢ σημασία αὐτῶν ἕνεκα τοῦ χρόνου ἐλησημονήθη τέλεον ὑπὸ τῶν μετ' ἐδλαθείας ἐμμενόντων εἰς τὴν τήρησιν αὐτῶν.

Κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν, ἐν τοῖς γραπτοῖς καὶ τοῖς ἀγράφοις νόμοις αὐτῶν τὰ σύμβολα κατέχουσιν ἐξέχουσαν θέσιν. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην εἰκονικῆς τινος πράξεως ἢ παραστάσεως πρὸς ἔνδειξιν τῆς ἱερότητος τῆς συναλλαγῆς καὶ τῆς υποχρεώσεως πρὸς πιστὴν αὐτῆς τήρησιν, ἀφ' οὗ οἱ ἀτελεῖς νόμοι ἀδυνατοῦσι νὰ παράσχωσι τὰς ἀπαιτουμένας ἐγγυήσεις πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀμοιβαίων υποχρεώσεων. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς χρόνοις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μεγίστη ἀποδίδεται ἀξία εἰς τὰ σύμβολα, ἐν ᾧ τὸνναντίον συμβαίνει καθ' ἣν ἐποχὴν ἤκημαζεν ἐν Ἑλλάδι ὁ πολιτισμός. Οἱ νόμοι τῶν βορείων λαῶν, ἰδίως τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Σκανδιναυῶν, κατὰ τὸν μεσαιῶνα, βρήθουσι συμβόλων, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ νόμοι πολλῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Ἡ δὲ χριστιανικὴ ἐκκλησία μὴ δυνηθεῖσα νὰ ἐξαλείψῃ ταῦτα ἠναγκάσθη νὰ τὰ υἱοθετήσῃ, οὕτως εἶπεν, περιλαβοῦσα αὐτὰ ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς τύποις· ἕνεκα τούτου αἱ ἀκολουθίαι τοῦ γάμου, τοῦ βαπτίσματος, αἱ νεκρώσιμοι εἶναι μεστὰ τοιούτων ἀρχαίων ἐθνικῶν συμβόλων, ἐν οἷς συγκαταλεχτέος καὶ ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος.

Παρὰ τοῖς ἐκχριστιανισθεῖσιν Ἑλλήσιν οἱ γάμοι ἐτελοῦντο ἐπὶ μακρὸν ἀπαραλλάκτως, ὡς παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, ὡς τοῖς ἐκάλουν τότε, προγόνους αὐτῶν, ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατεξανίσταται κατὰ τῶν λειψάνων ταύτων τοῦ ἀρχαίου

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑστίᾳ 1877 τ. Δ' σ. 541-2. Λεπτομερέστερος καὶ ἀκριβέστερος λόγος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γίνεται ἐν τῇ πραγματεσίᾳ «Γαμήλια σύμβολα» ἐν Ἑστῆ-ρίδι Πανεπιστημίου 1906 σ. 120-7.

θησκειύματος καὶ ὀριμὸς ἐπιπίπτει κατὰ τῶν ἐμμενόντων εἰς ταῦτα τὸ ἀνικριστιανικὸν αὐτῶν καταδεικνύων. Ἐκκλησίας δὲν ἴσχυσε νὰ καταργήσῃ συνηθείας ἀρχαιοτάτας καὶ βαθέως ἐρριζωμένας ἐν τῷ πνεύματι τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία συμπεριέλαβεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου ἢ μᾶλλον ὡς βᾶσιν τῆς ἐθεώρησε τοὺς δακτυλίους τοῦ ἀρραβῶνος, τοὺς στεφάνους, τὰς ὀρχηστικὰς κινήσεις καὶ τὰ τούτοις ὅμοια σύμβολα. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἱεροτελεστία ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον τοῦ γάμου στοιχεῖον περὶ τὸ 893 διὰ τῆς 89 νεαρᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος (1)· ἀλλ' ἡ μέχρις ἡμῶν περισθεῖσα καὶ τελευτημένη νῦν ἀκολουθία, ἣτις εὐρήται ἐν ἅπασιν τοῖς *Εὐχολογίοις* καὶ τοῖς *Ἀγιασματαρίοις*, φαίνεται συνταχθεῖσα μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν.

Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ταύτῃ ἀναφέρονται ἐν τινὶ εὐχῇ παραδείγματα ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη ἀπορρέει ἐκ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων. «Σὺ γάρ, Κύριε, ὑπέδειξας εἰδέναι τὸν ἀρραβῶνα καὶ στηρίζεσθαι ἐν παντί. Διὰ δακτυλιδίου ἐδόθη ἐξουσία τῷ Ἰωσήφ ἐν Αἰγύπτῳ· διὰ δακτυλιδίου ἐδοξάσθη Δανιὴλ ἐν χώρᾳ Βαβυλωνος· διὰ δακτυλιδίου ἐφανερώθη ἡ ἀλήθεια τῆς Θάμαρ· διὰ δακτυλιδίου δὲ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος οἰκτίρων γέγονεν ἐπὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Δότε γάρ φησι δακτυλίδιον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, καὶ θύσαντες τὸν μόσχον τὸν σκευτὸν φαγόντες εὐφρανθῶμεν.» Προφανῶς ὅμως ἐλήφθη ἀμέσως ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἔθιμου. Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς συναλλαγαῖς αὐτῶν ἀντήλλασον δακτυλίους, διετήρησαν κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ ἀρραβῶνι τὸ ἔθος τοῦτο (*annulus pronubus*).

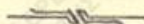
Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι ἔθιμον κοινὸν εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς λαοὺς. Παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς καλεῖται *σύμβολον* καὶ ἡ φράσις *ἐπέραςε δακτυλίδι*, ὡς παρ' ἡμῖν ἢ ὅμοια *ἔβαλε δακτυλίδι*, εἶναι κυριόσημος τῇ *ἐνυμφεύθῃ*. Συνήθως ὁ δακτύλιος τίθεται εἰς τὸν παράμεσον, διότι οἱ ἀρχαῖοι, οἵτινες ἠγνόουν τὸν φυσικὸν νόμον τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, ἐνόμιζον ὅτι μία φλέψ τοῦ δακτύλου τούτου συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς καρδίας. Ἐνεκὰ τούτου οἱ Πέρσαι καλοῦσι τὸν παράμεσον *δακτύλιον*, ἐν ᾧ τοῦναντίον παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς καὶ ἄλλοις Μωαμαθανοῖς ὁ δακτύλιος τίθεται κατὰ προτίμησιν εἰς τὸν μικρὸν ἢ ὀπίτην δακτύλον.

Ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ παγκοσμίου τούτου συμβόλου ἔγκειται ἐν τῇ εἰσῆξ τῶν πρώτων ἀνθρώπων, καθ' ἣν ἡ σύζυγος ἐθεωρεῖτο δούλη τοῦ

1) Περὶ τοῦ χρόνου, εἴς οὗ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ καὶ ἱερατικὴ εὐλογία ἔκανον-σθησαν ὡς στοιχεῖα ἀπαραίτητα πρὸς συνάμην ἐγκύρου γάμου, διαλαμβάνομεν ἀκριβέστερον ἐν Ἐπιστολῇ, Ἐπιστηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου 1906 σ. 114—120.

άνδρός. Ὁ δακτύλιος ἦτο σύμβολον δουλείας· παρίστησιν ἓνα τῶν κρίκων τῆς ἀλύσεως, ἣν φέρει ὁ δοῦλος. Κατά τινα ἀρχαίον μῦθον, ἂν ἀναφέρει ὁ Πλίνιος, ὁ Προμηθεὺς ἀπαλλαγείς τῶν αἰωνίων δεσμῶν ἐν τῷ Καυκάσῳ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὑπεχρεώθη ὑπὸ τούτου νὰ φέρῃ ἕσσαι δακτύλιον πρὸς ἀνάμνησιν τῆς τιμωρίας του. Ἐν Ἀνατολῇ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Reinaud ἐν τῇ σπουδαιστάτῃ περιγραφῇ τῶν ἀσιατικῶν μνημείων τοῦ μουσείου τοῦ δουκὸς Βλακᾶς, δακτύλιος ἀντὶ ἐνωτίου εἰς τὸ οὖς θεωρεῖται σύμβολον δουλείας, αἱ δὲ φράσεις «ἔχει τρυπημένον τὸ αὐτί» ἢ «ἔχει δακτυλίδι εἰς τὸ αὐτί» σημαίνουσι τὸν δοῦλον.

Τὴν δουλικὴν θέσιν τῆς γυναικὸς ἀπέναντι τοῦ ἀνδρὸς ἐμφαίνουσι καὶ πολλὰ ἄλλα ἀρχαῖα σύμβολα ἐν τῇ τελετῇ τοῦ γάμου, ὧν τινὰ διετήρησε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαός.

Η ΠΕΝΘΕΡΑ

ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΙΣ ΛΑΟΙΣ *

Είναι θαυμαστή ή όμοφονία, μεθ' ἧς αἱ παροιμίαι ὄλων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου ὁμιλοῦσι περὶ τῆς πενθερᾶς· ἄγρια, βάρβαρα καὶ πεπολιτισμένα ἔθνη θεωροῦσι κακόν τι χρῆμα τὴν πενθεράν, τὰς δὲ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τῆς νύμφης, ἐν γένει δὲ τῶν πενθερικῶν μετὰ τῶν γαμβρῶν, τοσοῦτον χαλαράς, ὥστε παρὰ πλείστοις λαοῖς τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας πᾶσα πρὸς ἀλλήλους συνάφεια ἀπαγορεύεται.

Ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὸς λαὸς κέκτηται ἀφθονίαν τοιοῦτων χαρακτηριστικῶν παροιμιῶν, ἐξ ὧν σταχυολογοῦμεν τὰς ἐπομένους: «Ὅσαι πράσιναις φοράδαις, τόσαις καλαῖς πεθεράδαις». «Πεθερὰ καμπάνια ἔχει, κι' ἀντραδέλφη καμπανέλλια». «Πεθερὰ διαβόλου γέννα».

Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς παροιμίαις ἀπαντῶσι προσέτι καὶ ἀμοιβαίαι λοιδωρίαι μεταξὺ νύμφης καὶ πενθερᾶς. «Πεθερὰ κρομύδι· σάπισο, κάθε δαγκανιά καὶ δάκρυο. — Νύφη μου πασαλειμμένη, ποιὸς μπορεῖ νὰ σ' ἀπομένη»; «Ὅλα τὰ στραβά καρβέλια ἢ νύφη μας τὰ κάνει;» ἢ «Ποιὸς κάνει τὰ στραβά ψωμιά; Ὅλα ἢ νύφη μας» καὶ οὕτω καθεξῆς. Τοιαῦτα δὲ ἰδέαι δὲν περιορίζονται ἐν παροιμίαις μόνον, ἀλλὰ παρεισέφησαν καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, μεγάλη δὲ πληθὺς παραλλαγῶν σφίζεται ᾄσματός τινος, μέγα ἐνέχοντος τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον, βασιζομένου δὲ ἐπὶ τοιοῦτων ἰδεῶν. Χαρακτηριστικὴ διαφορὰ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ ἀπὸ τῶν ἄλλων ὡς πρὸς τὰς ἰδέας περὶ τῆς πενθερᾶς παρατηρεῖται αὕτη, ὅτι παρ' ἡμῖν ἡ πενθερὰ συνηθέστατα θεωρεῖται δυσμενῆς πρὸς τὴν νύμφην, ἐνῶ τὸν γαμβρὸν τοῦναντίον περιέπει μετὰ στοργῆς ἀγαπῶσα αὐτὸν πολλάκις καὶ ὑπὲρ τὰ ἴδια τέκνα.

Οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἐπίσης δὲν ἀμοιροῦσι παροιμιῶν κατὰ τῶν πενθερῶν. Ἐκ τῶν Ἰταλῶν οἱ Τοσκανοὶ λέγουσι: «Πεθερὰ καὶ νύφη, χαλάζι καὶ βροχή,» οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ Περγάμου: «Μόνο ζωγραφισταῖς πεθερὰ καὶ νύφη ταιριάξουν.» Χαρακτηριστικωτάτη εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος ἰσπανικὴ παροιμία: «Ὅταν ἤμουν νύφη, δὲν εἶχα καλὴ πεθερὰ καὶ τώρα ποῦ εἶμαι πεθερὰ δὲν ἔχω καλὴ νύφη». Οἱ Γερμανοὶ ἤχιστα ἀδροφρόνως

*) Ἐθνομοσιεῦθη ἐν Ἐστίᾳ 1879 τ. Ζ' σ. 376—9.

ἐκφράζονται περὶ τῆς πενθερᾶς· «Πεθερά, διαδόλου γέννα»· «Πεθερά, κακὸ θερίον». «Τρία πράματα ποτὲ δὲν μονοιάζουν στὸ σπίτι· δύο πετενοί, γάτα καὶ ποντικός, πεθερὰ καὶ νύφη» καὶ «Ἡ καλύτερη πεθερὰ εἶναι ἐκείνη, ἔπου φορεῖ πράσινα», δηλαδή ἡ ἀναπαυομένη ὑπὸ τὴν χλοερὰν γῆν τοῦ νεκροταφείου ¹⁾.

Ἄλλὰ καὶ ἐν Ἰνδικαῖς παροιμίαις ἀναφέρεται ἡ ἀσυμφωνία καὶ αἱ ἐριδές τῆς πενθερᾶς πρὸς τὴν νύμφην ²⁾, οἱ δὲ Κέλχ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἰνδικῇ, εἴτινες διὰ τὴν ἐλαχίστην προσβολὴν πολλάκις αὐτοκτονοῦσι, ψάλλουσι τὸ ἀκόλουθον σκωπτικὸν δίστιχον :

Κι' ἂν σὲ μαλώσῃ ἡ πεθερά, κορίτσι μου, δὲν πρέπει
νὰ φουρκισθῆς, τί θὰ γελᾷ ὁ κόσμος ποῦ θὰ βλέπῃ σ'.

Ἴδωμεν νῦν ὅποια ἔθιμα, ἐκ τῶν τοιούτων ἰδεῶν πηγάσαντα, ἐπικρατοῦσι παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς τῆς γῆς.

ΑΦΡΙΚΗ. — Παρὰ τοῖς Κάφροις, ἡ μεταξὺ πενθερικῶν καὶ γαμβρῶν, ἰδίως δὲ ἡ μεταξὺ πενθερᾶς καὶ γαμβροῦ ἐπικρατοῦσα ἐχθροπάθεια παρακωλύει τὰ μέγιστα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Παρὰ τοῖς Ἄμκόζα Οὐκού-χλονίπα ἀπαγορεύεται εἰς τὴν νύμφην οὐ μόνον νὰ προσβλέψῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πενθεροῦ καὶ πάντων τῶν ἄρρένων ἀνιόντων συγγενῶν αὐτῆς καὶ νὰ μὴ πλησιάζῃ, ἔπου ἐκεῖνοι εὐρίσκονται, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτῶν νὰ ἐκστομίσῃ, ὥστε εἶναι ἡναγκασμένη νὰ πλάττῃ πρὸς ἐκδήλωσιν αὐτῶν νέας λέξεις, μὴ ἐμπεριεχοῦσας τὰς φοβερὰς συλλαβὰς τῶν συγγενικῶν ὀνομάτων. Ὅμοιος καὶ ὁ γαμβρὸς φοβεῖται νὰ προσβλέψῃ τὴν ἑαυτοῦ πενθεράν, κατὰ τὸ δυνατόν δὲ ἀποφεύγει αὐτὴν καὶ προσπαθεῖ νὰ μὴ εἴπῃ τὸ ὄνομά της, ἀλλὰ δὲν ὑποχρεοῦται νὰ τηρῇ τὴν αὐτὸν σεβασμὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνιόντας θήλεις συγγενεῖς ³⁾.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ τοῦ φόβου παρεξηγήσεως τῆς ἡθικότητος τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων· διότι καὶ στοχασμὸς μόνον ἀνήθικος πιστεύεται ὅτι ἐξεγείρει τὴν φρικτὴν ὀργὴν τῶν σκιῶν τῶν τεθνεώτων.

Περὶ τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς Νιάσσα λίμνης οἰκούντων Μαραβι διηγούνται περιηγηταὶ τινες ὅτι μεγάλη αἰδημοσύνη παρατηρεῖται εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ πενθερικῶν καὶ γαμβρῶν, οὐδεὶς δὲ τολμᾷ νὰ ποιήσῃ ἢ εἴπῃ τι ἄσεμνον πρὸ τοῦ ἐτέρου ⁴⁾, ἐν δὲ Γαβῶν οὐδενὶ γαμβρῷ ἐπιτρέπεται νὰ

1) Αἱ παροιμίαι αὗται ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ συγγράμματος τῆς κ. Reinsberg-Düringsfeld, die Frau im Sprichworte (Lpz 1862) σ. 194 κλ. καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου λεξικοῦ γερμανικῶν παροιμιῶν ὑπὸ W. Wander (1879) τ. IV ἀρθρ. Schwiegereltern, Schwiegermutter, Schwiegertochter.

2) K. Kraul, Reise in Ostindien τ. I σ. 208.

3) Nottrott, Die Go-ne'sche Mission unter den Koth (II B., 1874) σ. 110.

4) Frösch, Die Eingebornen Südafrikas, Breslau, 1872 σ. 114.

5) Zeitschrift für Erdkunde τ. VI σ. 282 (1856).

προσέδη τὴν πενθερὰν αὐτοῦ, καὶ νὰ ὀμιλήσῃ αὐτῇ. Εἰς τὸν παραβάτην ἐπιβάλλεται πρόστιμον βαρύτερον. Καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο τὸν αὐτὸν ἔχει λόγον, τῆς μὴ παρεξηγήσεως τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων ¹⁾.

Καὶ ἐν Βαδὰ δέ, ὡς ἀναφέρει ὁ Νάχτσιγκαλ, πενθερικὰ καὶ γαμπροὶ ζῶσιν ἐντελῶς ἀποκεχωρισμένοι ἀλλήλων, κατ' οὐδένα δὲ λόγον ἐπιτρέπεται νὰ πλησιάσῃ ὁ γαμβρὸς τὴν πενθερὰν.

Ἡ συνήθεια τοῦ ἀποφεύγειν τὴν πενθερὰν φαίνεται ὅτι ἐπεκτείνεται καὶ ἐν ταῖς ἀρχαίαις χώραις τῆς Ἀφρικῆς, διότι ὁ Μωχάμετ ἔλ Τουνσί, ὅστις ἀγνοεῖ καθ' ὅλοκληρίαν ὅτι τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ παρὰ Κάφροις, τὴν ἀναφέρει μεταξὺ τῶν συνηθειῶν τοῦ Δαρφούρ. Ἀπαράλλακτα δὲ πρὸς τὰ ἔθιμα τῶν Κάφρων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς Βογῶς ἐν τῇ βορειανατολικῇ Ἀφρικῇ συνηθιζόμενα. «Οὐδέποτε ὁ γαμβρὸς ἀτενίζει τὸ πρόσωπον τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ, ἀμφοτέροι δὲ ἀποφεύγουσιν ἐπιμελῶς ἀλλήλους. Ὁ γαμβρὸς οὐδέποτε προφέρει τὸ ὄνομα τῆς πενθερᾶς» ²⁾. Παρὰ τοῖς Ἀδβαδὲ ὁ γαμβρὸς παραλαμβάνει τὴν νόμφην καὶ φεύγει μακρὰν τῆς οἰκίας τῶν πενθερῶν, ἵνα μὴ ἴδῃ τυχόν ποτε τὴν πενθερὰν ³⁾. Οἱ Σομάλ θεωροῦσι γενικῶς μέγα ἀμάρτημα τὸ νὰ ἴδῃ ὁ γαμβρὸς τὴν πενθερὰν του, καὶ μεγάλως αἰσχύνεται ἢ πενθερὰ, ἂν ἐξ ἰδίας ἀμελείας ὤφθη ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ. Ἡ δὲ νόμφη μόνον ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἢ λάθρα ἐπιτρέπεται νὰ ὀμιλῇ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς ⁴⁾.

ΑΜΕΡΙΚΗ. Ἐν τῇ ἐν Ἀφρικῇ ἐθιζόμενῃ θελήσωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίας τῶν λαῶν τῆς ἠπείρου ταύτης, δὲν δυνάμεθα δ' ἔμως βεβαίως νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸν αὐτὸν κανόνα καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, παρ' οἷς ἀνευρίσκομεν σχεδὸν ἀπαράλλακτους συνηθείας καὶ ἰδέας. Διὰ μαρτυριῶν ἀναμφισβητήτων πιστοῦται ὅτι παρὰ τοῖς Ραγκβάλαις Ἰνδοῖς τῶν Ἀργεντινῶν πάμπας τὰ πενθερικὰ ζῶσιν ἐντελῶς κεχωρισμένα τῶν γαμβρῶν καὶ νυμφῶν καὶ ὅτι ἀπαγορεύεται ταῖς τελευταίαις νὰ πλησιάζωσιν ἢ ἐμιλῶσι μετ' αὐτούς ⁵⁾. Ὁ λόγος ἔμως τῆς συνηθείας ταύτης διαφέρει πολὺ τοῦ ὑπὸ τῶν Κάφρων ἀναφερομένου. Οἱ Ραγκβάλαι θυσιάζουσι τῷ θεῷ αὐτῶν Γκουαλιτσιού ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἀνθρώπους, κατ' ἐξοχίην δὲ εὐπροσδεκτοτάτην θυσίαν αὐτῷ θεωροῦσι τὰς γυναῖκας. Νομίζουσι δὲ ὅτι προσελκύουσι βεβαίως τὴν εὐνοίαν τοῦ θεοῦ, ἂν ἡ θυσιαζομένη γραῖα τύχῃ οὕτα πενθερὰ τοῦ θύοντος οἰκοδεσπότου, διότι κατὰ τοὺς Ἰνδοὺς ἐκείνους ὁ Γκουαλιτσιού ἀρέσκειται σφόδρα νὰ στηρίζῃ

1) F. Bowdich, Mission von Cap Coast Castle nich-Ashante (Γερμανικ. μετάφρασις) Weimar, 1820 σ. 556.

2) W. Munzinger, Sitten und Recht der Bogos. Winterthur, 1859 σ. 68.

3) Kluntzinger, Bilder aus Oberägypten. Stuttg. 1877 σ. 260.

4) Haggennmacher ἐν Petermann's Ergänzungsheft αρ. 47 σ. 29.

5) Globus τ, XXV σ. 280.

τὸν θρόνον του ἐπὶ τῶν σωμάτων τοιοῦτων γυναικῶν. Παρὰ τοὺς Ἀραυκανοὺς ἐπὶ ἔτη πολλὰ μετὰ τὴν ὑπανδρείαν τῆς θυγατρὸς αὐτῆς δὲν ἐπιτρέπεται τῇ πενθερᾷ νὰ ἴδῃ τὸν γαμβρὸν κατ' ἐξίτησιν δὲ δύναται νὰ ὀμιλήσῃ μετ' αὐτοῦ, ἔχοντος ἐστραμμένα αὐτῇ τὰ νῶτα, ἢ ἂν φραγμὸς ὑψηλὸς χωρίζῃ ἀμφοτέρους ¹⁾).

Ἐν τῇ ἀρκτῷ Ἀμερικῇ αἱ φυλαὶ Δακότα, Ἀσσινεβοὶν καὶ Ὁμάχα τηροῦσιν ἀναλόγους συνηθείας. Πενθεροί, γαμβροὶ καὶ νύμφαι ἀπαγορεύεται παρ' αὐτοῖς νὰ προβλέπωσιν ἢ νὰ ὀμιλῶσι πρὸς ἀλλήλους, ἕκαστος ὀφείλει διὰ πέπλου νὰ καλύπτῃ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἂν εὗρεθῇ τυχὸν ἀπέναντι τοῦ ἄλλου καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις ἔχουσιν ἴδια διαμερίσματα μὴ συγκοινωνοῦντα. Δὲν ἐπιτρέπεται προσέτι εἰς τοὺς γαμβροὺς καὶ τὰς νύμφας νὰ προφέρωσι τὸ ὄνομα τοῦ πενθεροῦ, προτοῦ δὲ νὰ παρέλθῃ πολὺς καιρὸς ἀπὸ τοῦ γάμου τηρεῖται ἢ αὐτὴ ἐπιφύλαξις πρὸς θεῖου καὶ θείας. Παραπλήσια ἔθιμα ἐπικρατοῦσι καὶ παρὰ τοὺς Μανδάνοις ²⁾).

ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ.— Καθ' ἅπασαν τὴν Αὐστραλίαν τοιαῦται ἰδέαι καὶ συνηθείαι εἶναι πιθανῶς κοινόταται· τοῦλάχιστον διὰ μαρτυριῶν ἀξιολίστων περιηγητῶν ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπικρατοῦσιν ἐν Βικτωρίᾳ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Αὐστραλίᾳ. Περὶ μὲν τῶν ἐν Βικτωρίᾳ ὁ Σταίμπριτς ἀναφέρει τὰ ἐπόμενα· «Ἡ πενθερὰ ἢ Γκναλδινκούρρη οὐδαμῶς ἐπιτρέπει ν' ἀτενίσῃ αὐτὴν κατὰ πρόσωπον ὁ Γκναλδιν ἢ γαμβρὸς αὐτῆς. Εὗρεθῆσα τυχὸν πλησίον αὐτοῦ κρύπτεται ἀμέσως καὶ πολλοὺς ἐλιγμοὺς ποιεῖ καὶ τὸ πρόσωπον καλύπτει διὰ τοῦ μανδύου, ἵνα μὴ συναντήσῃ αὐτῷ ³⁾).

Περὶ δὲ τῆς δυτικῆς Αὐστραλίας πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ ἀριστα τοὺς ἐκεῖ Μαύρους γνωρίσας Α. Ὀλδφίελντ. ⁴⁾ «Οἱ Βικτωριῆς, λέγει, ἴσως δὲ καὶ ἄλλαι φυλαὶ, ἔχουσι τὴν ἀλλόκοτον ταυτην συνηθειαν, νὰ μὴ ἐπιτρέπωσιν εἰς τὸν νεόγαμβρον νὰ βλέπῃ ἐπὶ ὄρισμένον τινὰ χρόνον τὴν Ἀμπρακούρραν ἢ πενθερὰν αὐτοῦ. Ἄν ποτε αὕτη πλησιάζῃ αὐτῷ, ὀφείλει αὐτὸς ν' ἀποχωρήσῃ, ἂν δὲ μὴ παρατηρήσῃ αὐτήν, ὀφείλουσιν οἱ μετ' αὐτοῦ νὰ τὸν καταστήσωσι προσεκτικὸν δεικνύοντες τὸ μένος, ὁπόθεν αὕτη ἔρχεται. Ὁ γαμβρὸς φεύγει χωρὶς νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν καὶ κρύπτεται ὀπισθεν θάμνου ἢ δένδρου, μέχρις ἔτου εὐαρεστηθῇ ἢ πενθερὰ ν' ἀπομακρυνθῇ καὶ τοῦτο ἀναγγέλλουσιν αὐτῷ πάραυτα οἱ σύντροφοί. Τὴν ἀρχὴν τῆς συνηθείας ταύτης δὲν ἠδυνήθηεν νὰ ἐξακριβώσω οὐδὲ τὴν ποιήν νὰ μάθω, τὴν ἐπιβαλλομένην τοῖς παραβάταις».

Ἐν τῷ Πορτ-Λίγκολν, ἂν ἢ πενθερὰ ἔλθῃ πλησίον τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς,

1) E. Reuel Smith The Aracuanias. New-York 1859 σ. 217.

2) Waitz. Anthropologie τ. III σ. 104.

3) Transact. Ethnol. Soc. τ. 289 (1861).

4) Ἀντ. τ. III σ. 251 (1865.)

οὐ Λουβράς περικλείουσι τοῦτον ἐντὸς κύκλου πυκνοῦ, ἐν ᾧ αὐτὸς καλύπτει τὸ πρόσωπον διὰ τῶν χειρῶν. Τοῦτο δὲ χρησιμεύει ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς γραφίας ἀπὸ τῆς φρικτῆς θέας τοῦ γαμβροῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ νὰ πλησιάσῃ, διότι ἀπκηγορεύεται νὰ γίνῃ πρὸς τρίτου γνωστὴ αὐτῇ ἢ παρουσίᾳ τοῦ γαμβροῦ ¹⁾).

Νέα μελλόνυμφος τῆς φυλῆς τῶν Παπούα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἴδῃ οὔτε τὸν μελλόνυμφον οὔτε τοὺς μέλλοντας πενθεροὺς αὐτῆς. Ὅτε ὁ ἱεραπόστολος Φάν Ἀσσελτ ἐδίδασκεν ἐν ὑπαίθρῳ σχολεῖν πλησίον τοῦ Δορέχ, εἶδὲ ποτε ἐξαετὲς παιδίον νὰ τρέξῃ ἐντρομον καὶ νὰ κρυθῇ ὑπὸ τὴν τράπεζαν. Ἐρωτηθὲν δὲ περὶ τῆς αἰτίας τούτου ἀπεκρίνατο ὅτι διήρχετο ἐκεῖθεν ἡ πενθερὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του ²⁾).

ΑΣΙΑ.—Ἰχνη παρομοίων συνηθειῶν παρατηροῦνται καὶ ἐν Ἀσίᾳ μαρτυροῦντα ἰδιάζουσάν τινα ἀπέχθειαν ἢ σεβασμὸν μέγιστον τῶν γαμβρῶν καὶ νυμφῶν πρὸς τὰ πενθερικά. Ἄγγλος τις περιηγητὴς παρατηρεῖ ὅτι παρὰ τοῖς Δαγιακοῖς (τοῦ Βορνέου) ὁ γαμβρὸς σέβεται τὸν πενθερὸν ὑπὲρ τὸν ἴδιον αὐτοῦ πατέρα. Φέρεται πρὸς αὐτὸν εὐγενέστατα, οὐδέποτε ἀπαγγέλλει τὸ ὄνομά του, οὐδὲ τρώγει ποτὲ μετ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τρυβλίου, οὐδὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐκπώματος πίνει, οὐδὲ τολμᾷ νὰ καθήσῃ μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ψιάθου ³⁾. Ἀνάλογα ἔθιμα παρατήρησεν ἕτερος γερμανὸς περιηγητὴς ἐν τινὶ *Ιούρτη* Γιακούτιων «Τὰ παιδιά ἔμενον ἐν ταύτῃ κατάγυμνα, καὶ αὐτῇ δὲ ἡ οἰκοδέσποινα, ἣτις μέχρι τῆς μεσημβρίας ἐκοιμᾶτο, ἔφερε μόνον κοντὰ βρακίᾳ, γυμνὴ οὔσα τὰ ἄνω τῆς ὀσφύος, ἐν ᾧ ἐγὼ ἔμενον ἐν τῇ καλύθῃ. Κατὰ τὰ γιακουτικὰ ἔθιμα, οὐδαμῶς θεωρεῖται τοῦτο ἀπρεπές, διότι μόνον πρὸ τοῦ πενθεροῦ καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἀδελφῶν τοῦ συζύγου τῆς ἀπαγορεύεται εἰς τὴν γυναῖκα νὰ παρίσταται ἡμίγυμνος» ⁴⁾. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηρεῖται περιορισμὸς τις εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ πενθερῶν καὶ νυμφῶν.

Μᾶλλον ἐξηυγενισμένον φαίνεται τὸ ἔθιμον τῶν Κατοίνζων ἐν τῇ νατιᾷ Σιθηρίᾳ, ἔνθα ὁ πενθερὸς μόνον μὲ κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπιτρέπεται νὰ πλησιάσῃ τὴν νύμφην. Ἀλλὰ καὶ ἡ νύμφη ἀποφεύγει τὴν συνάντησιν τοῦ πενθεροῦ, καὶ συναντήσασα αὐτῷ προσβλέπει χαμαί ⁵⁾. Παρὰ τοῖς Ὀστιγιάκοις τοῦ βορείου πόλου πᾶσα γυνὴ ὀφείλει ἐπιμελῶς ν' ἀποφεύγῃ τὰ βλέμματα τοῦ πενθεροῦ· ὁμοίως καὶ ὁ γαμβρὸς τὰ τῆς πενθερᾶς, μέχρις ἔτου γεννήσῃ κληρονόμον. ⁶⁾ Ἰχνη ἀμυδρὰ τοιούτων ἔθιμων ἀπαντῶσι καὶ ἐν

1) *Wilhelmi*, Manners and customs of the Australian Natives σ. 20.

2) *Zeitschrift f. Ethnologie* τ. VIII σ. 180 (1876).

3) *Spenser St John*, Life in the forests of the far Est. London, 1862. τ. I σ. 51.

4) *Ad. Erman*, Reise um die Erde. Τμήμα I τ. II σ. 317.

5) *Mitteil. d. Ver für Erdkunde zu Leipzig*. 1875 σ. 24.

6) *Auzug aus Pallas Reisen Frankfurt a. M. 1777 a. 30.*

Ἰνδικῇ. Ἐν ᾧ ἐν Πατσάβ αἱ λοιπαὶ τάξεις ἀγοράζουσι τὰς συζύγους παρὰ τῶν γονέων, αἱ ἀνώτεραι τάξεις θεωροῦσι τὴν ἀπεμπόλησιν θυγατρὸς ἔγκλημα βαρὺ. Οὐδέποτε δὲ ὁ πενθερὸς συγκατατίθεται οὐ μόνον νὰ γευματίσῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ καὶ νερὸν νὰ πῖῃ, διότι προσβολὴν νομίζει τὸ νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ !).

[Ἐπὶ τῇ βᾶσει ἐνδὲς κεφαλαίου τοῦ συγγράμματος Ethnographische Parallelen und Vergleiche ὑπὸ R. Andree (Stuttgart, 1878)].

1) Merch, Acht Vorträge über das Pandschab, Bern 1869 σ. 127.

Η ΚΑΛΥΨΙΣ ΤΩΝ ΕΚΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΝΕΚΡΩΝ *)

Ἡ ἀστυνομικὴ διεύθυνσις Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐξέδωκε τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1912 διαταγὴν περὶ κηδεῶν, ἐγκριθεῖσαν διὰ διαταγῆς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν τῆς 7 Ἀπριλίου. Εἰς τὴν ἀστυνομικὴν ταύτην διαταγὴν περιλαμβάνονται καὶ αἱ ἀκόλουθοι διατάξεις περὶ καλύψεως τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἐπικήδειον πομπήν :

« Ἄρθρον 4ον. Πρὸ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ ὑποχρεοῦνται οἱ συγγενεῖς νὰ καλύψωσιν αὐτὸν διὰ τοῦ καλύμματος τοῦ φερέτρου, οὗτω δὲ κεκαλυμμένος θὰ μένῃ μέχρι τοῦ νεκροταφείου, ἀπαγορευομένης τῆς περιαγωγῆς τούτου καθ' ὁδὸν ἀκαλύπτου.

» Ἄρθρον 5ον. Πρὸς τὴν διάταξιν ταύτην ὀφείλουσι νὰ συμμορφωθῶσι καὶ τὰ νοσοκομεῖα καὶ πάντα τὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ὡς καὶ αἱ κλινικαί, ἐξ ὧν κηδεύονται νεκροί ».

Ἡ ἀστυνομικὴ διεύθυνσις ἀφωρμήθη εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην ἐκ λόγων ὑγιεινῆς, ὡς λέγει, « ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀκάλυπτος περιαγωγὴ νεκρῶν εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ τὰς κηδείας, καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐξ ἐπιδημικῶν καὶ μολυσματικῶν νόσων ἀποθνησκόντων, παραβιάζει τὴν δημοσίαν ὑγείαν » καὶ στηρίζει τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς εἰς τὰ βασιλικὰ διατάγματα « περὶ ληπτέων μέτρων » πρὸς πρόληψιν τῆς μεταδόσεως μολυσματικῶν νοσημάτων κτλ.

Ἄλλὰ πρὸ πάντων συνετέλεσαν ἴσως εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς διαταγῆς ἐκδηλώσεις τῆς δημοσίας γνώμης, καταδικάζουσαι τὴν συνήθειαν διὰ λόγους καλαισθητικούς μᾶλλον ἢ ὑγιεινοῦς. Πολλάκις κατὰ καιροὺς ἀνεπτύχθησαν γνῶμαι χαρακτηρίζουσαι ὡς ἄτοπον καὶ βάρβαρον τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν καὶ ἐζητεῖτο ἡ κατάργησις ταύτης, ὑπὲρ ἧς οὐδεὶς ἐφαίνετο συνηγορῶν. Μετὰ δὲ τὴν δημοσίευσιν τῆς διαταγῆς πᾶσαι αἱ ἐφημερίδες ἐπεδοκίμασαν τὸ ἀστυνομικὸν μέτρον ἀναγνωρίζουσαι ὅτι ἐπλήρου κοινὴν ἐπιθυμίαν. Μία δὲ τούτων, ἡ « Ἐστία », ἐν τῇ φύλλῳ τῆς 10 Ἀπριλίου παρετήρησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ καταργηθῇ τὸ ἔθιμον καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λογογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 693—5.

νεώτερον επιβλήθην υπό τῆς Τουρκοκρατίας πρὸς παρεμπόδισιν δῆθεν τῆς λαθραίας διὰ τῶν φερέτρων μετακομίσεως ὅπλων ¹⁾.

Πρὸς ἀνασκευὴν τῆς τοιαύτης εἰκασίας περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔθιμου, τὴν ὁποίαν πολλάκις καὶ ὑπὸ ἄλλων ἤκουσα ἐκφερομένην, ἀπέστειλα εἰς τὴν «Ἐστία» τὴν ἐπομένην σημειώσιν, ἐν ἣ διὰ βραχέων ἐξετάζεται καὶ ἡ προέλευσις τοῦ ἔθιμου. Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐστία» τῆς 11 Ἀπριλίου).

Κύριε συντάκτα τῆς «Ἐστίας».

Ἄγνοῦ τίς πρῶτος ἐπενόησε τὴν αἰτιολογίαν τοῦ ἀκαλύπτου τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν ἐκφορὰν αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνετε χθὲς ἐν τῇ «Ἐστία»: ὅτι δῆθεν τὸ ἔθιμον χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας, προσελθὼν ἐξ ἀπαγορεύσεως τῶν δυναστῶν, φοβουμένων μὴ διὰ τῶν σκεπασμένων φερέτρων μετακομισθῶσι κρυφίως ὅπλα. Τοῦτο εἶναι αὐτοσχεδίασμά τινος προσπαθοῦντος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παράδοξον συνήθειαν, μὴ στηριζόμενον εἰς μαρτυρίαν τινὰ καὶ προδήλως ἀπίθανον.

Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἣτις εἶναι παλαιότερα τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, θέλει ἀκάλυπτον τὸν νεκρὸν. Τοῦτο σαφῶς ἐμφαίνουσι τὰ ψαλλόμενα ἐπὶ τῇ λειψάνῳ στιχηρά: «Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν δῶμεν, ἀδελφοί, τῷ θανάτῳ». «Ὁρῶντες με ἄφωνον καὶ ἄπνον προκείμενον» κ. τ. λ. Ἐντεῦθεν δὲ λαμβάνων τὸ ἐνδόξιμον ὁ Σπ. Ζαμπέλιος συγκρίνει τὸ ἐλληνικὸν ἔθιμον πρὸς τὰ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ κρατοῦντα καὶ διαγιγνώσκει ὑπέροχον μεγαλεῖον εἰς αὐτό. «Καλύπτουσιν ἀλλαχοῦ, λέγει, τὸν νεκρὸν χάριν κοσμιότητος δῆθεν καὶ εὐπρεπείας. Ἄλλ' ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία ἔχει λόγους ἀνωτέρους τοιαύτης μι-»
«κροπρεποῦς ὑποκρισίας. Ἐὰν παρ' αὐτοῖς ὁ θάνατος, ὁ μέγας οὗτος διδά-»
«κταλὸς τῆς ζωῆς, ἐνεισάγεται ἐπὶ σκηνῆς ὑπὸ προσωπεῖον, ἡ ἐλληνικὴ»
«ἐκκλησία τὸν θέλει ἀσκεπῆ, ἀποκεκαλυμμένον τὸν ἐνεισάγει ἀπερικάλυ-»
«πτον, καθὼς ἀπερικάλυπτος ἡ ψυχὴ μέλλει νὰ προσέλθῃ τῷ Πλάστῃ κλπ.»

Ταῦτα δ' ὅμως εἶναι ρητορικὴ κενολογία ἐστερημένη θεϊκῆς βάσεως, διότι τὸ ἀκάλυπτον τῶν νεκρῶν δὲν ἐπέβαλον θρησκευτικοὶ λόγοι, ἀλλ' ἡ δύναμις μακρῶντος συνηθείας. Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων οὕτως ἐγίνετο ἡ τῶν νεκρῶν ἐκφορὰ. Εἰς τὰ παλαιότατα ἀγγεῖα τοῦ Διπύλου, τῶν ὁποίων πολλὰ ἔχουσι παραστάσεις κηδειῶν, ὁ νεκρὸς ἀπεικονίζεται ἀκάλυπτος τὸ πρόσωπον. Καὶ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐν τῷ οἴκῳ πρόθεσιν ὁ νεκρὸς ἔμενεν ἀκάλυπτος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐκφορὰν. Ὡρίζετο δ' αὕτη νὰ γίνεται «πρὸ ἡλίου ἀνίσχοντος», ὅπως μὴ μιανθῶσιν αἱ ἀκτινεὶς τοῦ ἡλίου προσπίπτουσαι ἐπὶ νεκροῦ

1) «Ἱστορικῶς εἶναι ἀποδεικνυμένον ὅτι ἀπετέλει ἓν ἀπὸ τὰ θλιβρότερα ἀπομεινάρια τῆς δουλείας. Διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὸ ἀκάλυπτον τῶν νεκρῶν διατάχθη παρὰ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν οἱ δυνασταὶ ἐφοβοῦντο ὅτι εἰς τὰ σκεπασμένα φέρετρα ἦτο δυνατόν νὰ κρύπτονται ὅπλα».

σώματος (καίτοι πολλοὶ τῶν ἀρχαιολογούντων παρεξηγοῦντες τὸ πρᾶγμα πιστεύουσιν ὅτι ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης, ἀποδιδομένης εἰς τὸν Σόλωνα, ἐμφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἐκαλύπτετο ὁ νεκρός).

Πιθανώτατον εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τῶν Ἑλλήνων πολλοὶ θὰ ἦσαν οἱ δυσφοροῦντες διὰ τὴν διατήρησιν ἀπειροκάλου ἐθίμου, κληροδοτήματος παρωχημένων χρόνων, ὑπὸ δοξασίων δ' ἀλόγων ὑπαγορευθέντος. Ἀπόδειξιν τούτου ἔχομεν τὸν περὶ τῶν καταφθιμένων νόμον τῆς Ἰουλίδος, πόλεως τῆς νήσου Κέω, ὅστις ἐτέθη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. πρὸς περιστολὴν ἀτόπων δεισιδαιμόνων συνθηγιῶν κατὰ τὰς κηδείας καὶ τὰ πένθη. Μία διάταξις τοῦ νόμου τούτου παραγγέλλει νὰ φέρωσι τὸν θανόντα μέχρι τοῦ τάφου κατακεκαλυμμένον. Ἐὰν παρόμοιαι διατάξεις ἐνομοθετήθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων δὲν γινώσκομεν. Βέβαιον δ' ἔμως εἶναι ὅτι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαλειψῶσι συνθήγειαν βαθύτατα ἐρριζωμένην εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὡς ἀποδεικνύει ἡ μέχρι σήμερον διατήρησις αὐτῆς¹).

¹ Ἐν Ἀθήναις τῇ 10 Ἀπριλίου 1912.

Ν. Γ. Πολίτης

1) Αἱ γνώμαι τοῦ Ζαμπελίου, τὰς ὁποίας ἀναφέρω ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σημειώματι, ἐκτίθενται εἰς τὸ σῆγμα του «*Ἔθνη δημοτικά τῆς Ἑλλάδος*» (Κερκύρα, 1852 σ. 156 κέ). Ὁ δὲ νόμος τῆς Ἰουλίδος σφίγγεται ἐν ἐπιγραφῇ, ἀποκατεμένη ἐν τῇ ἐπιγραφικῇ μουσειῷ τῶν Ἀθηνῶν, δημοσιευθεῖσα δ' ὑπὸ πολλῶν. (Βλ. *Roehl Inscr. Gr. antiquissima* 3970, *Dittenberg Sylloge* 2α: ἐκδ. ἀριθ. 877).

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ *

Πρό τινων ἐτῶν ὑπεδείκνυον τὴν ἀνάγκην τῆς μελέτης τῶν πολυπληθεστάτων ἀντιγράφων τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ἅτινα ἀπόκεινται ἐν δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐκδοσιν αὐτῶν· παρετήρουν δ' ὅτι δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν βιβλίων τούτων ἐπιτρέψασα νὰ γίνωνται αἱ ἱεροτελεστῆαι κατὰ τὰς ἀνεξέλεγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιότεροις μὲν χρόνοις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει¹⁾.

Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι εἶναι πολὺ πρόωρος ἡ ἀξιῶσις κριτικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν γνωμῶν περὶ διορθώσεως τῶν λειτουργικῶν κειμένων, τὰς ὁποίας ἐπ' ἐσχάτων ἐξήνεγκεν ὁ σεβασμιώτατος πρῆγην ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας κ. Σπυρίδων Κομποθέκρας²⁾. Ὁ ἱεράρχης οὗτος δὲν ἀποκρύπτει τὸ κατέχον αὐτὸν συναίσθημα βαθυτάτης περιφρονήσεως πρὸς τοὺς βιβλιογράφους, οὓς καλεῖ «φορεῖς καὶ μεταδότας⁵¹⁵ σολοικισμῶν καὶ γραμματικῶν λαθῶν.» Φρονεῖ δ' ὅτι εἶναι μκαταισχολία ἡ ἀναζητήσις τῶν ἀντιγράφων, ἐφ' ἧ «οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχομεν νὰ καταφύγωμεν· διότι δὲν πρόκειται ν' ἀφαιρέσωμεν ἢ νὰ προσθέσωμεν λέξιν ἢ φράσιν τινὰ προσβάλλουσαν δόγματι τῆς ἀρχαιοτάτης ἡμῶν πίστεως—ἀλλὰ νὰ διορθώσωμεν σολοικισμοὺς τινας, πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν ὁποίων ἀρκεῖ» καὶ ὑπεραρκεῖ ἡμῖν τὸ συντακτικὸν μέρος τῆς γραμματικῆς».

Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι ὁ σεβασμιώτατος πρῆγην Κεφαλληνίας ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, τὸναντίον οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν ὅτι θὰ ὑπάρχωσι πολλοὶ μὴ συμμεριζόμενοι τὰς γνώμας αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύουσιν ἄλλως ἐκδόσεις ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, γενόμεναι ὑπὸ Ἑλλήνων θεολόγων συμφώνως πρὸς τὰς ἀξιῶσεις τῆς ὑγιοῦς κριτικῆς³⁾.

* Ἐξημεροεῖθε ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 514—7.

1) Ἐν Ἐπιστημον. ἐπιστηρ. τοῦ Πανεπιστημίου 1905—1906 σ. 118.

2) Λειτουργικά. Ἐν Ἀθ. 1911. Βλ. καὶ Ἱερὸν Σύνδεσμον 1 Ὀκτωβ. 1911 ἀρ. 154 σ. 4 κ. ε. (Διατριβὴ μὴ ἀνατυπωθεῖσα ἐν τοῖς Λειτουργικοῖς).

3) Ἐδωχρίτως παρετηρήσαμεν, ὅτι ὁ πρῆγην ὑψηλότης τῆς δογματικῆς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Κ.Τ. Λαοδουσιότης ἔσπευσεν ἐν τῷ Ἱερῷ Σύνδεσμῳ (ἀριθ. 156

Ἄλλ' ὅταν βλέπωμεν ὅτι ἡ πρώτη ὑπὸ Ἑλληνος κληρικοῦ, καὶ ὁ κληρικοῦ εὐπαιδευτοῦ, ἐκφερομένη γνώμη περὶ διορθώσεως ἐκκλησιαστικῶν κειμένων εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἄρνησις τῶν θεμελιωδῶν ἔρων πάσης κριτικῆς, ὅταν βλέπωμεν σεβασμιώτατον ἱεράρχην τοιαύτην ἀφελῆ πεποίθησιν ἔχοντα περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γνώμης αὐτοῦ καὶ στερρῶς ἐχόμενον ταύτης, δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν πολὺ προσεχῆ τὴν ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κριτικὴν ἐκδοσιν τῶν λειτουργικῶν κειμένων καὶ τὴν ἀποκάθαρσιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν τυχόν διαστροφῶν ἢ τῶν ἀθαιρέτων μεταβολῶν, τὰς ὁποίας μετήνεγκον ἀνεπιστήμονες ἐκδόται καὶ ἀμαθεῖς τυπογράφοι. Ὅπως ἐπιτευχθῆ τοιαύτη ἐκδοσις παρ' ἡμῖν, πρῶτον μὲν νὰ ἐξαλειφθῶσι προλήψεις, αἵτινες ἐνδέχεται νὰ προκαλέσωσιν ἀντιδράσεις παρεμποδιζούσας τὸ ἔργον, δεῦτερον δὲ νὰ διαδοθῶσιν εὐρύτερον στοιχειωδέσταται τινες γνώσεις, τὰς ὁποίας, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν «Λειτουργικῶν» τοῦ σεβασμιωτάτου πρῶην Κεφαλληνίας, ὑπάρχουσιν οἱ ὑπολαμβάνοντες περιττὰς ἔλως, ὡς λ. χ. ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποτολμᾶται διόρθωσις κειμένου (emendatio) πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ (recensio), ὅτι ἡ ἀποκατάστασις συντελεῖται μετ' ἀντιβολῆν καὶ ταξινόμιαν τῶν ἀντιγράφων, ὅτι ἡ ἐκδοσις δὲν σκοπεῖ τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ κειμένου ἀπὸ γραμματικῶν ἢ ἄλλων οἰωνοδήποτε σφαλμάτων, ἀλλὰ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ, ὡς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐγράφη, διατηρουμένων καὶ τῶν σφαλμάτων, ἂν βεβαιωθῆ ὅτι ὑπέπεσεν εἰς ταῦτα ὁ συγγραφεὺς καὶ δὲν προέρχονται ἐκ τῶν βιβλιογράφων.

Ὁ ὑπολαμβάνων ὅτι ἡ κριτικὴ τῶν κειμένων συνίσταται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς, ὅτι τὰ μόνα ἀναγκαῖα ἐφόδια τοῦ κριτικοῦ εἶναι μία γραμματικὴ καὶ ἓν συντακτικὸν (καὶ ὁ δὲ τὸ συντακτικὸν τοῦ Ἀσωπίου, εἰς ὃ συχνάκις ὁ σεβασμιώτατος πρῶην Κεφαλληνίας παραπέμπει) ἀποφαίνει μὲν ὡς ἔνεστιν ἀπλουστάτην τὴν τέχνην ταύτην, ἀλλ' ἐλέγχεται μὴ ἐπιστάμενος τί ἀγνοεῖ (ἡ δὲ ars nesciendi εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης κριτικῆς) καὶ πρὸ παντός, προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν κειμένων, κινδυνεύει νὰ ἐξολισθήσῃ εἰς κακοδοξίας. Τοιοῦτο πάθημα ἔπαθε καὶ ὁ συγγραφεὺς τῶν «Λειτουργικῶν», εἰς ἀπόδειξιν δὲ τούτου φέρομεν τὸ παράδειγμα τῆς πρώτης διορθώσεως αὐτοῦ, ἣν ὑπολαμβάνει αὐτόδηλον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως.

Ὡς διηγείται, ἀπὸ πολλοῦ ἀκούων ψαλλομένην ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ τὴν περικοπὴν τοῦ ἰδιομέλου τροπαρίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ «ἐπελθὼν γὰρ ὁ θάνατος, ταῦτα πάντα ἐξηφάνισται» ἀντελαμβάνετο καὶ διεγίνωσκε τὸν σολοικισμόν, ἀλλὰ παρασυρόμενος ἀπὸ τὸν κοινὸν ροὺν τῆς

τῆς 1 Νοεμβρίου 1911 σ. 12) νὰ διαμαρτυρηθῆ κατὰ τῆς μεθόδου τοῦ Σεβασμιωτάτου, ἣν χαρακτηρίζει ὡς «καινοφανῆ καὶ ἀντικειμένην ἀντικρὺς πρὸς τὰς ἰδέας πάντων τῶν ἄχρι τοῦδε περὶ τὴν κριτικὴν ἀσχοληθέντων, τελείως δὲ σφαλῶν».

ἔξω ἔμενον ἀδιάφορος. Ὅτε δ' ὅμως πρὸ εἰκοσιπενταετίας περίπου ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ κηδευομένου τινὸς τῶν τὰ πρῶτα φερόντων, εἰς τῶν παρισταμένων λογίων καὶ ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν ἐξεδήλωσε μεγαλοφώνως καὶ εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ ἱερουργούντος (καὶ κατὰ τρόπον ἀπρεπέστατον προσθεόμεν) τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν ἀπόλυτον ὀνομαστικὴν τοῦ τροπαρίου, «διεγερθείσης τῆς φιλοτιμίας μου, λέγει, ἐνεθυμήθην τὸ συντακτικὸν τοῦ »αἰοιδίμου διδασκάλου τοῦ γένους Ἀσωπίου» καὶ ἐπεχείρησε τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ τοῦ σολοικισμοῦ. Τὴν διόρθωσιν ἐδημοσίευσε τὸ 1887 ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ ἐκ 16 σελίδων, εἰς ὀλίγα μόνον ἀντίτυπα ἐκτυπωθέντι, ἐπανέλαβε δὲ πέρυσιν ἐν τῷ Ἱερῷ συνδέσμῳ», ὁπόθεν ἀνετυπώθη ἐν ταῖς Λειτουργικαῖς.

Ἡ διόρθωσις ἦτο εὐχερεστάτη καὶ ἡ σύνταξις θὰ ἀποκαθίστατο κανονικὴ μὲ μόνην τὴν μεταβολὴν τῆς ἀπολύτου ὀνομαστικῆς εἰς γενικὴν ἀπόλυτον «ἐπελθόντος τοῦ θανάτου κλπ.». Ἄλλ' εἰς τοῦτο ὑπῆρχεν, ὡς εὐλόγως καὶ ὀρθότατα παρετήρησε, σπουδαῖον ἐμπόδιον, τὸ μέτρον τοῦ τροπαρίου, ὅπερ διὰ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς θὰ ἐλύετο. Ἄλλ' ὑπελείπετο ἄλλη ὁδὸς ἀπλουστέρα, ἡ μεταβολὴ τῆς ἑτεροπροσωπίας εἰς ταυτοπροσωπίαν διὰ τῆς διορθώσεως τοῦ «ἐξηφάνισται» εἰς «ἐξηφάνισε». Οὕτως αἴρεται ὁ σολοικισμὸς καὶ τὸ μέτρον καὶ τὸ μέλος τηροῦνται ἀμετάβλητα, ὡς λέγει.

Ἄλλὰ διέλαθε τὸν σεβασμιώτατον ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη προσκόπτει εἰς ἄλλην δυσκολίαν πολλῇ σπουδαιότεραν τῆς μετρικῆς. Ἐνῶ διὰ τῆς σολοίκου φράσεως ὁ θάνατος παρίσταται ὡς φυσικὸν φαινόμενον, ἡ δ' ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου κτλ. ὡς ἐπακολούθημα τοῦ φαινομένου τούτου, διὰ τῆς προτεινομένης μεταβολῆς ὁ θάνατος προσωποποιεῖται, συμμεταβάλλεται εἰς θεὸν τινα ἢ δαίμονα. Ὁ θεὸς οὗτος, ὁ θάνατος, ἐνεργεῖ, ἐνέργειά του δ' εἶναι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης. Διὰ τῆς ἀπλουστάτης ἐκείνης τροπῆς τοῦ ρήματος ἐξηφάνισται, ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ἄλλον κόσμον θρησκευτικῶν παραστάσεων, εἰς τὴν προσωποποιίαν τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τὴν τοσοῦτον μὲν οἰκείαν εἰς τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς θρησκείας, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα, ἀλλ' ἀντικειμένην ἀντικρως εἰς τὴν χριστιανικὴν. Καὶ ναὶ μὲν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν δὲν εἶναι ἀλλότριαι τοιαῦται παραστάσεις, ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας, τὰ ὅποια δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκριζώσῃ τέλει ὁ χριστιανισμὸς, καὶ διατηρεῖ ἀκόμη ὁ λαὸς τὸν Χάρον, ἰσχυρὰν προσωποποιίαν τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀκριβοῦς ἐκδόσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἦτο δυνατόν νὰ διαπράξῃ τοιοῦτο ἁμάρτημα θεολογικόν. Εἶναι δ' ἀδικώτατον, ζητοῦντες νὰ ἐπανορθώσωμεν παράπτωμα ἐλαφρότατον (διότι ἐπὶ τέλους δὲν εἶναι παρ' ἀρχαίαις ποιηταῖς ἄγνωστος ἢ ἀνακόλουθος χρῆσις τῆς ὀνομαστικῆς τῶν μεταχῶν), νὰ ἐπιρρίπτωμεν ἀνεπιγνώστως τὴν εὐθύνην βαρέας θρησκευτικοῦ ὀλισθήματος εἰς αὐτὸν τὸν δεινὸν ἐξακριβωτῆν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.

ΧΑΒΙΑΡΙ*

Ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Βερολίῳ Ἀνθρωπολογικῆς ἑταιρείας (Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie u. s. w.) ἐδημοσιεύθη μακρὰ πραγματεία ὑπὸ W. Joest περὶ τῆς ἑτυμολογίας τῆς λέξεως χαβιάρι. Ὁ συγγραφεὺς πρὸς ἐξέυρεσιν τῆς ἀγνώστου ἑτυμολογίας τῆς λέξεως πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἔδεσματος τούτου, καὶ ἀναδιψῶν τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ παραθέτει περικοπὰς σπανίων καὶ δυσσευρέτων βιβλίων, ἐν οἷς τὸ πρῶτον, ὡς νομίζει, γίνεται μνεῖα αὐτοῦ. Κοινῶς πιστεύεται ὅτι ἡ λέξις χαβιάρι εἶναι ταταρική· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀνακριδέστατον, διότι οἱ ἰχθύες, ἐξ ὧν παράγεται τὸ χαβιάριον, καλοῦνται ταταριστὶ οὐλδουκλυβαλὺκ, ἤτοι ἰχθύες μὲ οὐλδούκ· καθόλου δὲ ἡ λέξις χαβιάρι (πορτογαλιστὶ καὶ ἰσπανιστὶ Caviar ἢ Cabial, ἰταλιστὶ Caviare, γαλλιστὶ, γερμανιστὶ κλπ. Caviar, πολωνιστὶ Kaviar, ἀρμενιστὶ καὶ τουρκιστὶ χαβιάρ) δὲν ἀπαντᾷται εἰς τὰς γλώσσας τῶν λαῶν τῶν οἰκούντων εἰς τοὺς τόπους τῆς παραγωγῆς αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὰς τῶν λαῶν τῶν προμηθευομένων αὐτὸ διὰ τοῦ ἐμπορίου· ρωσιστὶ π. χ. καλεῖται ikra, δι' ὁμοίας δὲ λέξεως δηλοῦται καὶ ἐν ἄλλαις σλαβικαῖς γλώσσαις πλὴν τῆς πολωνικῆς. Πιθανῶς, κατὰ τὸν συγγραφέα, τὸ ἔδεσμα ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, τοὺς Ρωμαίους καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς· ἀλλ' οὐδεμίαν ρητὴν μαρτυρίαν περὶ τούτου ἔχομεν πλὴν τῶν παραδεδομένων ἡμῖν ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων περὶ ταρίχου, ὅστις ἀμφίβολον ἂν ἦτο αὐτὸ τὸ χαβιάριον, καὶ δυσεξηγήτου τινὸς χωρίου τοῦ ἱατροῦ Διφίλου παρ' Ἀθηναίων, ἐν ᾧ λόγος γίνεται περὶ ὧν τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ταρίχων, ἅτινα γίνονται εὐστομα, μετὰ ἄλων σθεσθέντα καὶ ἐποπτηθέντα· ἐκ τῶν μετὰ τὸν Ἀθηναίων συγγραφέων οὐδεὶς ἀναφέρει ἢ ἰχθύων ὡς ἔδεσμα. Τὸ πρῶτον δὲ γίνεται μνεῖα οὐ μόνον τοῦ ἔδεσματος, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς λέξεως ἐν τῇ διατριβῇ De honesta voluptate τοῦ Βαρβολ. Πλατῖνα ἐκδοθεῖση ἐν Ἀργεντοράτῳ τῷ 1470, μικρὸν δὲ πρὸ τοῦ ἔτους τούτου γραφείση Ἐν αὐτῇ ἀναγινώσκομεν· «Conditum quod Caviare vocant.» Εἶτα δὲ μεταγράφει ὁ συγγραφεὺς τὰς περικοπὰς καὶ ἄλλων νεωτέρων τούτου βιβλίων μέχρι τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος, ἐν

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστῆ εἰκονογραφημένῳ 1890 Δελτίῳ ἀρ. 32.

οἷς φέρεται ἡ λέξις. Συμπεραίνει δ' ὅτι τὸ πρῶτον ἐγένετο χορηγία τῆς λέξεως χαβιάρι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐκ τῆς Ἰταλικῆς τὴν παρέλαβον αἱ ἄλλαι εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι καὶ ἡ ἀρμενικὴ καὶ ἡ τουρκικὴ. Ἐπλάσθη δ' ἡ λέξις ἐκ τῆς Κάφας, τοῦ ἐπιχωρίου ὀνόματος τῆς ἐν Πόντῳ πόλεως Θεοδοσίας, ὅπου ὑποθέτει ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἦτο κυριώτατον κέντρον τοῦ ἐμπορίου τοῦ χαβιαρίου. Ὅθεν κατὰ ταῦτα χαβιάριον ὀνομάζον τὸ εἶδος, τὸ ὅποιον ἐκ τῆς Κάφας ἐπροσηθεύοντο, ὡς λέγομεν ρωσικὸν τέτον τὸ ἐκ Σινικῆς διὰ Ρωσίας ἐρχόμενον τέτον καὶ ἰσπανικὸν πέπερι τὸ διὰ τῆς Ἰσπανίας κομιζόμενον ἀμερικανικὸν καὶ πλείστα ἄλλα παραπλήσια.

Τὰ πορίσματα ταῦτα τῶν ἐπιπόνων ἐρευνῶν τοῦ γερμανοῦ συγγραφέως φαίνονται ἡμῖν βεβαιωμένα καὶ ἤκιστα ἀκριβῆ. Ὅτι τὸ πρῶτον παρ' Ἰταλῶν συγγραφῆ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος γίνεται μνεῖα χαβιαρίου ἢ φοταρίχου εἶναι ἀντικρως ἐσφαλμένον· τὸ μὲν αὐγοτάραχον (τὸ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλῶσσαις ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ταύτης λέξεως παραφθαρὲν εἰς boutargue) ἀναφέρεται ἐν τῇ περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου διηγήσει τοῦ Ψευδοκαλλισθένους (ἧς τινα χειρόγραφα εἶναι παλαιότερα τοῦ Ι' αἰῶνος) κακοζήλως ἐξελληνισθὲν εἰς αὐὸν τάριχον (Β', 4 σ. 91 ἐκδ. Müller). Τοῦ δὲ χαβιαρίου ἀμφότερα τὰ εἶδη, καὶ τὸ κόκκινον καὶ τὸ μαῦρον, ἀκριθέστατα περιγράφει ὁ Θεσσαλονικῆς Εὐστάθιος, ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. «Ὅα ἰχθύων τεταριχευμένα· γένος αὐτὰ ἐκάτερον, ὅσα τε εἰς δυάδα πλακώδη παράκεινται παραυγάζοντα εἰς ὑπέρυθρον καὶ ὅσα ἐπὶ ἀρρίχων μέλανα κέχυνται σωρηδόν, ὧν χορηγός ἐκ τῶν βορείων πρὸς ἄλλοις τόποις καὶ ὁ εἰς τὸν Εὐξείνιον ἐκβάλλων Ἰάναϊς.» Ὅχι δὲ μόνον τοῦ ἐδέσματος ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος γίνεται μνεῖα παρ' ἐτέρῳ συγγραφῆ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, τῷ ποιητῇ Πτωχοπροδρομῷ. Ἐν τῇ σατίρᾳ τῶν ἡγουμένων μυκτηριζῶν οὗτος τοὺς ἁγίους πατέρας, οἵτινες φιλοτιμοῦνται νὰ τηρῶσιν αὐστηρὰν νηστείαν κατὰ τὴν Τετράδα καὶ τὴν Παρασκευὴν, ἀναγράφει μακρὸν κατάλογον τῶν ἐδεσμάτων αὐτῶν, νηστησίμων μὲν πάντων, ἀλλὰ ἀφθόνων καὶ ἐκλεκτῶν.

Ἰχθὺν γὰρ οὐκ ἐσθίουσιν, ἀναξ, ποσῶς ἐνταῦθα,
εἰ μὴ φομῆττιν καὶ κρασί, ἴστανούς καὶ φριά παρούρια,
καρὰβιτίσας ἐκξιστάς, τηγάνου κεριδίτσας,
καὶ λαχανίττιν καὶ φακὴν μὲ ὀστρεοδομυδίτσα,
μετὰ τῶν ἄλλων, δέσποτα, κτένια καὶ σουληγας,
καὶ ψαβατίττιν ἄλεστόν, ὀρύζιν μὲ τὸ μέλι,
φασόλια ἐξοφθάλμισα, ἐλαίτσα καὶ χαβιάριν
καὶ πορινὰ ἀγοτάραχα διὰ τὴν ἀνορεξίαν κτλ. 1)

Ὅτι δὲ μεγάλη ἐγένετο κατανάλωσις τοῦ χαβιαριοῦ ἐν Κωνσταντινου-

πόλει κατά τους χρόνους τοῦ Πτωχοπροδρόμου κατακρίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι εἰς τὰ αὐτὰ ποιήματα μνημονεύονται καὶ χαβιαροπούλοι, ἤτοι ἔμποροι μόνον χαβιαρίου ἢ πρὸ πάντων χαβιάριον πωλοῦντες¹⁾.

Πρόδηλον ἐκ τούτου ὅτι ἡ παλαιότητα μνεῖα τοῦ χαβιαρίου δὲν εἶναι ἡ παρὰ τῆ ἰταλῶ Πλατίνα, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ γερμανὸς συγγραφεύς, ἀφ' οὗ δύο τοῦλάχιστον αἰῶνας πρὸ τούτου ἐγένωσκον καὶ τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν λέξιν βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Ὅθεν καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ περὶ διαδόσεως τῆς λέξεως ἐκ τῆς ἰταλικῆς πίπτει ἀφ' ἑαυτοῦ. Εὐλογώτερον δ' εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ἀφ' οὗ πολλῶ πρὸ τῶν Ἰταλῶν Ἕλληνας ἔμπορεύοντο τὸ χαβιάριον καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο κοινὴ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἡ δηλοῦσα τοῦτο λέξις ἑλληνικὴ, ὅτι καὶ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παρελήφθη εἰς τὰς ἄλλας γλώσσας καὶ τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ἕσον ἐν ταῖς τόποις τῆς παραγωγῆς ἄλλης λέξεως ἐγίνετο χρῆσις, ἣν δὲν ἐδανείσθησαν οἱ Ἕλληνας προτιμήσαντες νὰ πλάσωσιν ἀντὶ ταύτης νέαν ἑλληνικὴν λέξιν. Ταύτης δὲ πιθανωτάτην ἐτυμολογίαν νομίζομεν τὴν ἀπὸ τοῦ αὐγάριον, ὑποκοριστικοῦ τοῦ αὐγόν· ἡ δὲ παραφθορὰ τοῦ αὐγάριον εἰς χαβιάριον ἢ caviar δὲν φαίνεται πολὺ μεγάλη οὐδὲ ἀντικειμένη πρὸς τοὺς γλωσσικοὺς κανόνες, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐν τισιν ἑλληνικαῖς διαλέκτοις (ὡς ἐν τῇ κυπριακῇ) τὸ αὐγὸν λέγεται ἀγκόν, καὶ ἡ κατὰ μετὰθεσιν τροπὴ τοῦ ἀγκάριον εἰς χαβιάριον ἦτο εὐκολωτάτη, καὶ ὅτι τὸ συγγενὲς τοῦ χαβιαρίου αὐγοτάραχον ὑπέστη πολλῶ δεινότερα παθήματα διαστραφέν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις εἰς boutergue ἢ butarch.

1) Σ, 60, 80 Legrand, Γ' 208 σ. 57 Hesselung et Pernot. Καὶ ἐπίθετον χαβιαροκαταλύτης παρὰ τῆ αὐτῆ ποιητῆ (Γ' 93) καὶ «τόρνισσιὸ χαβιάριν» (Γ' 83) εἰς ἀγλωσιν εὐτελοῦς ἔμπορεύματος.

ΤΡΟΠΟΙ ΟΠΤΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΚΡΕΑΤΩΝ*

Ἐν μεταφράσει ἀρθρου τοῦ Fritz Schultze περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἐψήσεως τῶν τροφῶν ὁ καθηγητὴς Σπ. Μηλιαράκης, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ὀπτήσεως κρεάτων ὑπὸ αὐτοχθόνων τῆς Ἀφρικῆς ἐν μεγάλῃ φωλεᾷ μυρμύκων, τῆς ὁποίας τοὺς πηλίους τοίχους ἐπυράκτουσιν διὰ πυρᾶς, ὑποσημειώνει τὰ ἐξῆς περὶ παραπλησίου τινὸς τρόπου ὀπτήσεως παρ' ἡμῖν.

«Καὶ οἱ χωρικοὶ καὶ ποιμένες τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τῆς Στερεᾶς, ὤπιων πρότερον καὶ ὀπτῶσιν ἐνίστασιν καὶ σήμερον τὸ κρέας κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: Σφάζοντες τὸ ζῷον καὶ ἀφαιροῦντες τὰ ἐντόσθια αὐτοῦ σπλάγγνα περιαλείφουσι τὸ μὴ ἀποδαρὲν δέρμα διὰ πηλοῦ, οὕτω δὲ περικεχρισμένον ρίπτουσι ἐν λάκκῳ, πρότερον πυρακτωθέντι δι' ἰσχυρᾶς πυρᾶς, ἐπιρρίπτοντες δ' ἄνωθεν αὐτοῦ χῶμα ἐπισωρεύουσι καὶ τὴν ἀπομείναςαν ἀνθρακίαν. Μετὰ δύο ἢ τρεῖς ὥρας ἐξάγοντες ἀφαιροῦσι μόνον τὸ εὐαφαίρετον δέρμα μετὰ τοῦ πηλοῦ. Τὸ κάτωθεν κρέας εἶναι ἐντελῶς ἐψημένον ὡς ἐν κλιθάνῳ. Οὕτως ἐπίσης τρώγουσι καὶ οἱ κυνηγοὶ τοὺς σκολόπακας (μπεκάτσας) ἐμβρέχοντες αὐτοὺς μετὰ τῶν πτερῶν ἐν ὕδατι καὶ καταχωννύοντες ἐν θερμοσποδιᾷ. — Πόθεν ὅμως κατὰγεται ἡ καταπανῶς τελειότερα αὕτη μέθοδος, τῆς ὀπτήσεως; Μὴ συγγενεούσα οὐδαμῶς κατὰ τὴν ὀμηρικὴν ἐποχὴν καὶ καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὀπτήσεως, ποτε ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐκ τίνων φύλων»; (Βιολογικὸς Ἑρανιστῆς. Ἀθ. 1914 σ. 45).

Κατωτέρω δὲ ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀναφερομένων περὶ τῶν κατοίκων τῶν Ἑβρίδων νήσων, ὅτι ἔβραζον τὸ κρέας μεθ' ὕδατος ἐν τῇ κοιλίᾳ ἢ ἐν τῷ δέρματι τοῦ σφαγέντος ζῷου, καὶ περὶ τῶν Ὀστιάκων τῆς Σιθηρίας καὶ τῶν Κοριάκων, ὅτι ἔβραζον τὸ αἷμα ἐν τῇ γαστρὶ τοῦ ζῷου καὶ περὶ τῶν ἀρχαίων Σκυθῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὅταν δὲν εἶχον λέδητα, ἐσυνήθιζον νὰ βράζωσι τὸ κρέας «εἰς τὰς γαστέρας τῶν ἰογῶν εἰσβάλλοντες», σημειώνει:

«Υπομιμνήσκομεν ἐνταῦθα τὸ καλούμενον παρ' ἡμῖν τσουκάλι τοῦ Νταγκλῆ, ὅστις ἐπὶ ἀπαναστάσεως ἔβραζεν ἐντὸς τοῦ στομάχου τοῦ φανει-

*) Ἐδημοσιώθη ἐν Διογραφίᾳ 1914 τ. Δ' σ. 739—740.

θέντος ζύφου τὴν τροφήν καὶ ὄστις κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔκφρασιν ἔτρωγε μετὰ ταῦτα αὐτὸ τὸ τσουκάλι ὡς ἐπιδόρπιον» (Αὐτ. σ. 49).

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ πρῶτος τρόπος τῆς ὀπτήσεως ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς παλαιολιθικούς χρόνους ἐν Ἑλλάδι. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν περιέφλεγον τὰς τρίχας τῶν χοιριδίων, προτοῦ ἐπινοηθῆ ἢ διὰ ζέοντος ὕδατος μάδησις. Διότι ὀρύσσοντες βόθρον, τὸν ἔποιον ἐπυράκτου, τὴν λεγομένην *εὔστραν*, ἔθετον ἐν αὐτῷ τὸ ζῆον. (Βλ. Πολυδεύκ. Γ' 91, *Εὔστάθ.* εἰς Ὀδύσσ. Β 300 σ. 1446. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἰπκ. 1236). Τὴν *εὔστραν*, ὅτε ἐπενοήθη ἢ μάδησις, ἀντικατέστησεν ὕστερον τὸ μαδιστήριον. Ἡ λέξις *μαδιστήριον*, ὅπου δηλ. ἐμάδιζον τὰ χοιριδία, εὑρίσκεται τὸ πρῶτον εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ Α' αἰῶνος π. Χ. (*Michel Recueil d' inscript. grecques* ἀρ. 1199).

Ἄλλὰ καὶ τὸ *τσουκάλι τοῦ Νταγκλῆ* φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα (Σ 44, Υ 25) ἀναφέρεται ὀπτήσις γαστέρων ἐμπλέων λίπους καὶ αἵματος. Καὶ ὁ Στρεψιάδης τοῦ Ἀριστοφάνους (Νεφέλ. 300) κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Διασίων ὄπτα γαστέρα ταῖς συγγενέσι, πιθανώτατα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

ΕΛΛΗΝΕΣ Η ΡΩΜΙΟΙ;*

Φίλε κύριε Συντάκτα,

Σας παρακαλώ να φιλοξενήσετε εις τὰς στήλας σας ὀλίγας προχείρους παρατηρήσεις μου περὶ τῆς γνώμης, τὴν ὁποίαν εἰς τὸ χθεσινὸν φύλλον τοῦ Ἑστῆως ἀναπτύσσει ὁ κ. Παλαμᾶς ὑποστηρίζων ὅτι ὁ ἀκραιφνῶς δημόδης τύπος τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν ὀνόματος εἶναι Ρωμιὸς καὶ ἕνεκα τούτου προτιμητέος τοῦ δυσκινήτου ὀνόματος Ἑλληγν, ἕπερ θεωρεῖ ὡς δημιουργήμα τῆς ἐπισήμου γλώσσης. Ἡ συζήτησις, ἂν καὶ συζήτησις περὶ λέξεων, ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ θεωρηθῆ ὡς κενόσπουδός τις ματαιολογία, διότι οὐδαμῶς εἶναι ἀδιάφορος ἡ γνώσις τοῦ ἀληθοῦς ἡμῶν ἔθνικοῦ ὀνόματος καὶ ἡ ἐξέτασις περὶ τῆς μεταβολῆς αὐτοῦ, ἂν τῇ ὄντι ἐπῆλθεν ἐκ μικρολόγου ζήλου πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ζήλου παραβιάζοντος καὶ διαστρέφοντος τὴν ἔθνικὴν συνείδησιν καὶ εἰς σχολαστικοὺς μωροσόφους προσιδιάζοντος.

Ὁ κ. Παλαμᾶς πιστεύει ὅτι ὁ Ἑλληγν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐποίησεν ὁ Ρήγας τὸν Θουρίον του, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη, ἐκάλει καὶ καλεῖ ἑαυτὸν Ρωμιόν. Ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου στίχους μεσαιωνικῶν ποιημάτων καὶ τινων δημοτικῶν ἄσμάτων, καθὼς καὶ τοὺς λόγους δύο πρωταθλητῶν τῶν πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγῶνων, τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, ὧν ὁ τελευταῖος εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ἔχει τὴν φράσιν «οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Ρωμαῖοι». Θὰ ἴδωμεν ὅτι ταῦτα οὐδὲν μαρτυροῦσιν ἐν παρόδῳ δὲ παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν ὁ Κολοκοτρώνης ὀνομάζει ἄ-αξ τοὺς ὁμοεθνεῖς του Ρωμαίους, χιλιάκις ἐν τῇ αὐτῇ βιβλίῳ τοὺς ὀνομάζει Ἑλληγνας· εἰς ἀνδρόποτε σελίδα τῶν Ἀπομνημονευμάτων του καὶ ἂν ἀνοίξῃς, θὰ ἴδῃς πολλάκις ἐπαλαμαβανόμενον τὸ ὄνομα τοῦτο.

Ἄλλ' οὐδεμία ὑπῆρχε χρεῖα μαρτυριῶν πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ Ἑλληγνες ἐκάλουν ἑαυτοὺς καὶ Ρωμιούς· οὐδεὶς ἠμφισβήτησέ ποτε τὸ πρᾶγμα. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τούτο· ἀλλὰ συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ κ. Ἑφταλιώτη, προκρίναντος νὰ ἐπιγράψῃ τὸ βιβλίον του Ἱστορίαν τῆς Ρωμοσύνης καὶ ὄχι Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὄφειλε ν' ἀποδείξῃ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ ἰδρυσις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους διέκοψε πάντα δεσμόν συνέχοντα τὸν Ἑλ-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδῃ «Ἀγῶνι» τοῦ 1901 καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλάδιῳ.

ληνα τοῦ παλαιοῦ κόσμου πρὸς τὸν ὑπήκοον τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Ἕλληνα, τὸν γενόμενον Ρωμικὸν πολίτην· ἔπειτα δέ, οἱ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς ἐπικρασίας τοῦ 1821 εἶχεν ἐξαλειφθῆ ἔκ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνοσ ἀντικατασταθὲν διὰ τοῦ Ρωμιοῦ· εἶναι τοῦτο ἀληθές ; Ἐν τούτῳ ἐγκρατεῖται τὸ ζήτημα.

Ὅτε τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἀπόπειαν τῶν δεσμῶν τῆς μικραίωνος δουλείας συνήλθον οἱ πληρεξούσιοι πασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τὴν Ἐπιδαυρον τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822 διὰ νὰ κηρύξωσι τὴν ἐλευθέρωσιν τοῦ ἔθνους καὶ συντάξωσι τὴν πολιτείαν αὐτοῦ, ἑλληνικὴν τὸ ὄνομασαν : «Τὸ Ἕλληνικὸν ἔθνος—κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν του, εἰς Ἐθνικὴν συνηγμένων συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν καὶ ἀνεξαρτησίαν». Καὶ ἐν τῇ προσωρινῇ πολιτεύματι τῆς Ἑλλάδος ἢ συνέλευσις ἐκείνη Ἑλληνικὴν ὀνόματε τὴν ἐπικρατείαν, ἑλληνικὴν τὴν διοίκησιν καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς Ἑλληνας πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας αὐτόχθονας κατοίκους τῆς Ἐπικρατείας. Καὶ δὲν ἦτο αὐτὴ ἡ πρώτη πρᾶξις τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, οἱ ἦς ἀνεγνωρίζετο τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τοῦ ἔθνους. Ἦδη ἔκ τοῦ στρατοπέδου τῆς Καλαμάτας τὴν 28 Μαρτίου τοῦ 1821 ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ἐν τῇ προκηρῦξει του πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἀνεκήρῦξε τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐξ Ἰασίου ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης προσεκάλει διὰ τῶν προκηρῦξεῶν του τοὺς μεγαλομήτους Ἑλληνας νὰ σπεύσωσι πρὸς ἐλευθέρωσιν τῆς πατρίδος των. ἐξέφραξε δὲ τὴν πεποίθησιν οὐδεμία ἑλληνικὴ καρδιά θὰ μείνῃ ἀδιάφορος καὶ ἀδρανὴς εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος. Καὶ καθ' ὅλον ἐν γένει τὸν ἀγῶνα, ὁσάκις ἐπισήμως ὠμίλου ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, ὀνόμαζον Ἑλλάδα τὴν πατρίδα των καὶ Ἑλληνας τοὺς ὁμοεθνεῖς. «Ἡ παντελής ἀπελπισία, ἀποτέλεσμα τοῦ σκληροτάτου ζυγοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας, ἔδωκεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τὰ ὄπλα», ἐκήρυσσεν ἐκ Μεσολογγίου κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1821 ἡ γερουσία τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα ἐξ Ἀμφίσης ἢ γερουσία τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐβεβαίωσεν, οἱ «ἡ Ἑλλάς ἔλαβε τὰ ὄπλα, διὰ νὰ ἀγοράσῃ μὲ τὴν τιμὴν τοῦ αἵματός της τὴν πολυτίμητον ἀνεξαρτησίαν της»· ἐν τῇ πρώτῃ δὲ ἀρθρῷ τῆς Νομικῆς διατάξεως ὄριζεν οἱ «ὅσοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν εἶναι Ἕλληνες».

Δὲν εἶναι ταῦτα τυχαῖα συμπτώματα οὐδὲ δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐπήρῃαν φιλαρχαίων λογίων, εἰς μόνον τὸ παρελθὸν ἀποβλεπόντων, τυφλωττόντων δὲ περὶ τὸ παρόν· ἀλλ' εἶναι ἡ ὁμόφωνος φωνὴ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἣτις ἐλευθέρᾳ παντός δεσμοῦ ἀνακηρύσσει διαπρυσίως οἱ ἦλθεν εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς καὶ συναισθάνεται ὅποια καθήκοντα ἐπιβάλλει εἰς τὸ ἔθνος ἢ μακρὰ καὶ ἐνδοξοῦς ἱστορία του· καὶ φαίνεται μᾶλλον ὡς τις ἀπήχησις τῶν λόγων, οὗς ὁ ἡρωϊκὸς πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δ

τελευταίος βασιλεὺς αὐτῆς εἶπε τὴν παραμονὴν τῆς ἀλώσεως πρὸς τοὺς προκρίτους τοῦ ἔθνους ἀποκαλῶν αὐτοὺς ἀπογόνους Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων (Φραντζῆς Γ', 6 σ. 275), τὴν δὲ πόλιν, ὑπὲρ ἧς ὁ ἀγὼν, «καταρύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων» (αὐτ. σ. 276).

Διότι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος οὐδέποτε ἐλησμόνησε τὴν καταγωγὴν του οὐδ' ἐξέλιπέ ποτε κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τοὺς διαρρεύσαντας ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ὄνομα Ἑλλην. Ἐπεκράτησαν μὲν ὡς ὀνόματα τοῦ ἔθνους ἄλλα ἐπίσασκα καὶ μάλιστα τὸ τῶν Ρωμαίων· ἀλλ' ὅσάκις ἡ ἀνάγκη ἢ τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην ἐπιβαλοῦσα παρήρχετο, ἐπανήρχετο καὶ τὸ παλαιὸν ἑθνικὸν ὄνομα. Τρία δ' ἦσαν κυρίως τὰ αἴτια, ὧν ἕνεκα ἐπὶ μακρὸν προεκρίνετο τοῦτου τὸ τῶν Ρωμαίων ὄνομα. Ἡ ἀποδοκιμασία καὶ προπηλάκισις τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἡ ἐγκατάστασις τῆς ἑδρας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ τρίτον ἢ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἔθνους ἐπιβεβλημένη ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως τοῦ ὀνόματος τῶν Ρωμαίων ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς διατήρησιν καὶ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριάρχου ἐπὶ τῶν ὑπηκόων ποτὲ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἔθνων.

Εἶναι δὲ ὄντως θαυμαστὸν πῶς δὲν ἐξηλείφθη παντελῶς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, ἀλλὰ τοῦναντίον διετηρήθη τηλικαύτως καταπαλαῖσαν ἀντιθέτους δυνάμεις. Ἀφ' ἧς ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἔγραψε τὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων λόγον του, τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων ἀνεθεματίζετο καὶ κατεχλευάζετο καὶ ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος καὶ ἐν ἐκκλησιαστικαῖς συγγράμμασι, συνώνυμον γινόμενον τοῦ εἰδωλολάτρου ἢ αἰρετικοῦ, θθεν προσετίθετο ἐνίοτε πρὸς δυσφημίαν καὶ εἰς ἄλλα ἑθνικὰ ὀνόματα. Ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ζήσας ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Θεοδώρητος ὁ Κύρρου Ἑλληνας ὀνομάζει οὐ μόνον τοὺς Ἑλληνας τὸ γένος, τοὺς ἐμμένοντας εἰς τὴν ἑθνικὴν των θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ πάντα μὴ πιστεύοντα τὴν ἀληθῆ πίστιν· οὕτω π. χ. τοὺς ἱερεῖς τοῦ Βάαλ ἀποκαλεῖ ἱερεῖς τῶν Ἑλλήνων (Ἀποκρίσεις 96 σ. 89). Ὁ δὲ κατὰ τὸν ἑξῆς αἰῶνα ζήσας Ἰωάννης ὁ Μόσχος λέγει πού «Σαρακηνός τις Ἑλληνα» (Λεξιμωνάριον 133).

Οὐδεὶς λοιπὸν τῶν ἐχριστιανισθέντων Ἑλλήνων ἐτόλμα νὰ φέρῃ τὸ καταδεδεικασμένον ὄνομα ἐκ φόβου μὴ ἐπίσῳρη καθ' ἑαυτοῦ τὰς ἀρὰς τῆς ἐκκλησίας. Καὶ συνέβη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατισχύσεως ἐν τῷ κράτει τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅτε ἀκόμη τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων δὲν εἶχε διαδοθῆ ὡς ἑθνικὸν τῶν ὑπηκόων τοῦ ἀρτιπαγοῦς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ρωμαϊκοῦ κράτους, νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς κοινὴν χρῆσιν παλαιὰ καὶ λησμονημένα ἑθνικὰ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματα. Ἐκτοτε πιθανῶς ἐκλήθησαν Ἑλλαδικοί, δι' ἐπιθέτου δηλ. εὐρισκομένου καὶ παρὰ τῆ φιλοσόφου τοῦ Γ'

αἰῶνος π.Χ. Ξενοφάνει, οἱ κάτοικοι τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Μείζονα δ' ἴσως ἔλαβε διάδοσιν καὶ τὸ παλαιότατον τῶν Ἑλλήνων ὄνομα *Γραικός*, πλεονεκτοῦν κατὰ τοῦτο τῶν ἄλλων, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐδήλουν τοὺς Ἑλληνας καὶ οἱ λαοὶ τῆς δύσεως. Ὁ ἱστορικός Πρίσκος (σ. 190 ἐκδ. Βόννης) διηγεῖται, ὅτι κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀττίλαν πρεσβεῖαν τῶν Ρωμαίων (τῷ 448) συνήντησέ τινα, ὃν ἐξέλαβεν ὡς βάρβαρον ἐκ τοῦ ἐνδύματος, προσαγορεύσαντα αὐτὸν «ἐλληνικῆ φωνῇ»· ἐπειδὴ δ' ἠπόρησεν ὅτι ἑλληνίζει Σκύθης ἀνὴρ, τὸν ἠρώτησε τίς εἶναι· ἀπεκρίθη δ' ἐκεῖνος ὅτι εἶναι «Γραικός τὸ γένος».

Ἡ ὀργάνωσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὡς ρωμαϊκοῦ, ἢ διατήρησις ἐν αὐτῷ τῶν διοικητικῶν παραδόσεων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ προσηγορία τῶν Ρωμαίων, ἣν ἔφερον οἱ ὑπήκοοι, συνετέλεσαν βεβαίως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ὀνόματος τούτου εἰς τοὺς Ἑλληνας. Καίτοι δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος τὰ πάντα σχεδὸν ἦσαν ἑλληνικὰ εἰς τὸ κράτος ἐκεῖνο καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ὀλοσχερῶς ἐξελληνίσθη, διτηρήθησαν ὅμως τὰ πλεῖστα τῶν ρωμαϊκῶν πολιτικῶν ὀνομάτων, καὶ αὐτοκράτορες καὶ ἀνώτατοι ἄρχοντες προσέκειντο εἰς τὸν ρωμαϊκὸν χαρακτήρα τοῦ κράτους νομίζοντες ὅτι προσδίδεται οὕτω μείζων λαμπρότης εἰς αὐτὸ διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ μέγεθος τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας. Ἄλλ' ἂν καὶ ἐπιμελῶς ἀπέφευγον πᾶν τὸ ὑπεμφαίνον τὴν συντελεσθεῖσαν μεταβολήν, ὅχι σπανίως, ὡς ἐκ τῶν σφισσομένων ὀλίγων μαρτυριῶν συνάγεται, ὑποδηλοῦνται ἐκ τῶν λόγων των, ὅτι οἱ Ἑλληνες τὸ γένος ὑπήκοοι διτηροῦν τὸ παλαιὸν ἐθνικὸν ὄνομα των. Ὅλίγα παραδείγματα ἄρκουσιν εἰς ἀπόδειξιν τούτου. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις κατὰ κόρον κάμνει χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἑλληνοῦ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωολάτρου καὶ ρωμαϊκὸν ὀνομάζει τὸ κράτος του καὶ Ρωμαίους τοὺς ὑπηκόους του, ἐν τῷ πρὸς τὸν υἱὸν Ρωμανὸν συντάγματι (κεφ. 49 σ. 217) ἀποκαλεῖ Γραικοὺς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνας· ἔπερ δεικνύει ὅτι δὲν εἶχεν ἐπικρατήσῃ τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων ἐν Πελοποννήσῳ, ἢ ὅτι ἦτο ἀναγκαῖα ἡ διάκρισις τῶν ἀλλοφύλων ἐποίκων ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ γένος. Ἐν δὲ κεφ. 50 σ. 224 διαλαμβάνων περὶ τῶν κατοικῶν τῆς Μάνης παρατηρεῖ ὅτι οὗτοι κατάγονται «ἐκ τῶν παλαιωτέρων Ρωμαίων» καὶ ὅτι «μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῶν ἐντοπίων Ἑλληνες προσαγορεύονται»· τοῦτο σαφῶς δεικνύει ὅτι οἱ Μανιάται οὐδέποτε ἀπέβαλον τὸ παλαιὸν ἐθνικὸν ὄνομα αὐτῶν, παράλογος δὲ αὐτόχρημα εἶναι ἢ ἐξήγησις τοῦ πράγματος παρὰ τῷ Πορφυρογεννήτῳ· «διὰ τὸ ἐν ταῖς προπαλαιαῖς χρόνις εἰδωολάτρας εἶναι καὶ προσκυνητὰς τῶν εἰδώλων κατὰ τοὺς παλαιοὺς Ἑλληνας».

Ἡ βασιλοῦσας ἱστοριογράφος Ἄννα ἡ Κομνηνή, ἐκθέτουσα ὅπως συντέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς παιδείας παιδευτήριόν τι ἐν Κωνσταντινουπόλει, κτίσμα τοῦ πατρὸς τῆς Ἀλεξίου, λέγει: «καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐνταῦθα — καὶ τὸν ἀγράμματον Ἑλληνα ὀρθῶς ἑλληνίζοντα».

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός, ὅστις φαίνεται ὡσεὶ ἐπιζητῶν διὰ στερροτέρας ἐμμονῆς εἰς τὰς ρωμαϊκὰς παραδόσεις νὰ προσδώσῃ μείζον κῦρος εἰς τὴν ἀστυθῆ καὶ ἀδέδαιον βασιλείαν του, καὶ Ρωμαίων κράτος πανταχοῦ τῆς Ἱστορίας του καλεῖ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ Ρωμαίους τοὺς ὑπηκόους καὶ τὰ παραδείγματα, ἅτινα εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τοὺς στρατιώτας φέρει, παραλαμβάνει ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας· αὐτὸς οὗτος ὁ φιλορῳμῆκιος αὐτοκράτωρ πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τῶν ἄλλων λαῶν, τῶν βαρβάρων, Ἑλλήνας καλεῖ τοὺς ἐλληνικοῦ γένους: «οὐκ ἐξ Ἑλλήνων μόνον τῶν αὐτόθι κατοικούντων, ἀλλὰ καὶ τῶν προσείκων βαρβάρων» (B', 20 σ. 423). «καὶ Ἑλλήνας καὶ βαρβάρους» (αὐτ. Γ', 9 σ. 28)· ἐν προσφωνήσει δὲ πρὸς τοὺς στρατιώτας: «Ἄνδρες Ρωμαῖοι, μᾶλλον δὲ καὶ Ἑλληνες καὶ βάρβαροι πάντες». Πρὸς τοῦτον γράφων ὁ Σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου (τῆ 1348) προσαγορεύει αὐτὸν σπάθην τῶν Μακεδόνων καὶ βασιλέα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτὸν ἔθνων, ἀλλ' ὄχι βασιλέα Ρωμαίων (*Καντακουζην.* Δ', 14 1. 94).

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τὰς βδελυρὰς κακουργίας αὐτῶν τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων, μισητὸν γενόμενον, φαίνεται παραγκωνιζόμενον, συχνότερον δὲ καὶ μετὰ πολλῆς ἀγάπης ἀναφέρεται τὸ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἱστορῆσας τὴν ἄλωσιν Νικήτας ὁ Χωνιάτης (σ. 767, 768 Βόννης) ἀποστέργει καὶ ν' ἀναφέρει καὶ τὰς πολεμικὰς πράξεις τῶν βαρβάρων τῆς Δύσεως καὶ τὰς νίκας αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων: «οὐκ ἄσπίμην» λέγει, «τὰ βαρβάρων αὐτῶν, οὐδ' ἐσοίμην παρκαπέμπων τοῖς ἔπειτα πράξεις πολεμικὰς, ἐν αἷς μὴ νικῶσιν Ἑλληνες... πῶς ἂν εἶην ἐγὼ τὸ βέλτιστον χρῆμα, τὴν ἱστορίαν, καὶ κάλλιστον εὐρημα τῶν Ἑλλήνων βαρβαρικῆς καὶ Ἑλλήνων πράξεις χαριζόμενος;»

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας Ἰωάννης ὁ Βατάτσης ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Πάπαν Γρηγόριον τὸν Θ', τῆ 1237, ἀνομολογεῖ ἀπροκαλύπτως τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν του: «ἐν τῇ γένει τῶν Ἑλλήνων ἡμῶν ἢ σοφία βασιλεύει, καὶ, ὡς ἐκ πηγῆς, ἐκ ταύτης πανταχοῦ ῥανίδες ἀνέβλυσαν» (Ἀθήναιον τ. Α' σ. 393): οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μονονοῦχι σύμπαντας τοὺς μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν μέγαν βασιλεύσαντας ἀνακηρύσσει Ἑλλήνας: «τῶν ἀρξάντων μετ' ἐκεῖνον ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους... Αὐτίκα οἱ τῆς βασιλείας μου γενάρχαι, οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τῶν Δουκῶν τε καὶ Κομνηνῶν, ἵνα μὴ τοὺς ἐτέρους λέγω, τοὺς ἀπὸ γενῶν ἐλληνικῶν ἀρξάντας» (αὐτ. σ. 374).

Ὅτε ἐν Νικαίᾳ ἐπανίδρυσεν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν Θεόδωρος ὁ Λάσκαρης, ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι κατέστησεν ἄλλο αὐτοτελὲς ἐλληνικὸν κράτος Μιχαὴλ Α' ὁ Ἀγγελος· τοῦτο δὲ ὠνόμασε δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ἡπείρου.

Ἐνθὺ δὲ οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες ἀνύψουν καὶ αὐθις εἰς περιωπὴν τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, οἱ λόγιοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπολειφθῶσιν αὐτῶν.

Ἀπὸ τοῦ ἄμεινονος τῆς ἐκκλησίας ὁ ἐλληνομαθέστατος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὁ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν ὑπομνηματιστής, κηρύσσει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἰς δύο διακρίνονται κατηγορίας: «εἰς τε τὸν καθ' ἡμᾶς Ἑλληνα καὶ εἰς βάρβαρον» (Λόγος προεισόδιος τῆς ἀγ. Τεσσαρακοστῆς τ. 135 σ. 708 Migne). Ἄλλος δὲ θεολόγος, ὁ Θεσσαλονικεὺς Νικόλαος ὁ Καθάσιλας (ἀποθανὼν τῷ 1371), ἐν ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον καλεῖ διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν τοὺς Ἑλληνας: «Τῶν νῦν ἀπανταχοῦ τῆς ἡμετέρας Ἑλλήνων» (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικὰ σ. 70)· ἐπαινεῖ δὲ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτι «τοὺς Ἑλλήνων ἔσωσε νόμους» (αὐτ.)· περὶ τῶν γονέων τοῦ ἁγίου Δημητρίου λέγει, ὅτι τῷ μὲν γένει ἦσαν Μακεδόνων κράτιστοι, τῇ δὲ χρηστότητι καὶ πάντων Ἑλλήνων (αὐτ. σ. 71)· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου λέγει, ὅτι ἐκόσμησε τὴν Ἑλλάδα ταῖς ἐκ βαρβάρων νίκαις (αὐτ. σ. 94).

Ἐπίσης διακρίνει τοὺς Ἑλληνας τῶν βαρβάρων καὶ ὁ τὰ τῶν Λατίνων φρονῶν Ἑλληὴν Βησαρίων ἐν ὑπομνήματι πρὸς Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον, δεσπότην ὄντα τότε τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὑπομνησκει αὐτὸν ἐνδοξα παραδείγματα τῆς πατρίου ἱστορίας.

Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγοράς λέγει περὶ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου (1282): «διαδόχτος ἐν ταῖς τότε γινόμενος Ἑλλησι» (Γ', σ. 168). Καὶ αὐτὸς δὲ καὶ οἱ πρὸς αὐτὸν ἐπιστέλλοντες πολλαχοῦ καλοῦσιν Ἑλληνας τοὺς Ἑλληνας τὸ γένος ὑπηκόους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (I', 12 σ. 478 τ. Α' πθ' ἡκ').

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος προσφωνεῖ τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Ε' Παλαιολόγον: «ὦ τῆς Ἑλλάδος ἦλιε βασιλεῦ» (Σάθα Monuments τ. I σ. XII).

Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης περὶ Ἑλλήνων καὶ Ἑλλάδος ὁμιλεῖ πάντοτε, οὐδαμοῦ δὲ τῆς ἱστορίας του ἀναφέρει Ρωμαίους καὶ ρωμαϊκὸν κράτος.

Χρησμός τις ἐν χειρογράφῳ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος σύμπασαν τὴν αὐτοκρατορίαν καλεῖ χώραν τῶν Ἑλλήνων (Vassilieu Anecdota graeco-byzantina σ. 48.)

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ὁ καὶ τὴν παιδείαν καὶ τὸ φρόνημα ἐλληνικώτατος Πλήθων ἐν ὑπομνήματι περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ τὸν Παλαιολόγον διακηρύσσει τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν τῶν ὑπηκόων του: «Ἐσμὲν γὰρ οὖν, ὧν ἤγεσθε καὶ βασιλεύετε, Ἑλληνες τὸ γένος, ὡς ἦ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ» ὑποδεικνύων δ' ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ προσεχὴς αὐτῇ γῆ καὶ αἱ περικείμεναι νῆσοι ἦσαν ἀεὶποτε ἡ οἰκισιότατη χώρα εἰς τοὺς Ἑλληνας εὐγλώττως ὑποστηρίζει τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων καὶ ἐξυμνεῖ ἔπειτα τὴν εὐκλειαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἑλλή-

νων : «Ταύτην γὰρ δὴ φαίνονται τὴν χώραν Ἑλληνας αἰεὶ οἰκοῦντες, οἱ αὐτοὶ ἐξότου περ ἄνθρωποι διαμνημονεύουσιν, οὐδένων ἄλλων προεμφηκώτων· οὐδὲ ἐπήλυδες κατασχόντες ἄλλους τε ἐκβαλόντες, καὶ αὐτοὶ ἀφ' ἐτέρων τὸ αὐτὸ ἔστιν ὅτε πεπονηθότες· ἀλλ' Ἑλληνας τὴν δε τὴν χώραν τοῦναντίον αὐτοὶ γὰρ αἰεὶ φαίνονται κατέχοντες, οὔτε ταύτην ἐκλιπόντες».

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ ἐκκλησία ἔκρινε συμφορωτάτην εἰς τὸ ἔθνος τὴν ὀνομασίαν τῶν Ρωμαίων, καὶ εὐλόγως. Ὁ κατακτητὴς ἀνεγνώρισε τὸν Πατριάρχην ὡς Πατριάρχην τῶν Ρωμαίων (Ροῦμ πατριγκί) καὶ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὑπήγαγε σύμπαντας τοὺς Ρωμαίους (Ροῦμ μιλέτι)· ὡς τοιοῦτοι δ' ἔθεωροῦντο πάντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ οἱ ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων πρότερον ὑπαγόμενοι. Οὕτω δ' ἡ ἐξουσία τοῦ ἐλληνικοῦ πατριαρχείου ἐπεξετάθη ἐπὶ πάντων τῶν λαῶν, τῶν ὑποτελῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ πλέον καὶ ἐπὶ λαῶν ὀρθοδόξων, οὐδέποτε μὲν εἰς τὸ κράτος ἐκεῖνο ὑποταχθέντων, ἀλλ' ὑποδουλωθέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μόνοι συνεκτικοὶ δεσμοὶ τῶν λαῶν τούτων ἦσαν ἡ κοινὴ πίστις καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα, ἄφρων δὲ θὰ ἦτο ἡ διάρρηξις τοῦ ἐτέρου τῶν δεσμῶν τούτων. Ἄλλ' ὁσάκις ἦτο χρεῖα νὰ διακριθῶσιν οἱ ἀλλόγλωσσοι τῶν ἐλληνογλώσσων, Ἑλληνας ἐκάλει τούτους καὶ ἡ ἐκκλησία. Ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ἔγραφεν : ἡ «πατρὶς ἡμῶν Ἑλλάς» καὶ «πάντων τῶν ἐν τῇ κλίματι τῆδε (Κωνσταντινουπόλεως) Ἑλλήνων» (πρὸς Σάββα Monuments grecs τ. IV σ. VII). Φιλόπατρις ἡπειρώτης ἀρχιερεὺς, ὁ Ματθαῖος Μυραΐων, τῷ 1618 ἐν Ἱστορίᾳ τῶν κατὰ τὴν Οὐκροβλάγιαν στ. 415 κέ. καλεῖ μὲν Ρωμαίους τοὺς ἐν Βλαχίᾳ Ἑλληνας, ἀλλὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπογόνους αὐτοὺς θεωρεῖ προσθέτων ἔτι εἶναι γένος ἄγιον, ἀπὸ ἔλους τιμώμενον, ὅπ' ἐγέμισαν τὸν κόσμον μεσοφίαν, με γράμματα, με ἄρματα καὶ με θεολογίαν. Ὁ αὐτὸς ἱεράρχης τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀποκαλεῖ ὅτε μὲν «γένος τῶν Ρωμαίων» (στ. 2359), ὅτε δὲ «γένος τῶν Ἑλλήνων» ἐξαπλώσαν τὴν σοφίαν καὶ τὰ γράμματα ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης (στ. 2361)· ὅτε δὲ Γραικοὺς λέγει τοὺς Ἑλληνας (στ. 2554).

Ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος Γραικὸς ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων προήρχετο ἐξ ἄλλου λόγου, τῆς ἀνάγκης διακρίσεως τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λατινοδόξων ὁπαδῶν τοῦ Πάπα Ρώμης. Οὕτως ὀνομάζει τοὺς ὑπ' αὐτὸν χριστιανοὺς ὁ Πατριάρχης Ἱερειῖας ὁ Β' ἐν γράμματι πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης καὶ ἐν ἐτέρῳ πρὸς τὸν Φιλαδελφείας μητροπολίτην. Οὕτω κατὰ τὰ τέλη τοῦ III' αἰῶνος καὶ Εὐγένιος ὁ Βουλγαρῆς ἐν ἱστορικῇ ἐκκλησιαστικῇ συγγράμματι ἀναφέρων καὶ τὸν λόγον τῆς τοιαύτης χρήσεως· ὅτι δὴλ. ἀποφεύγει «τὸ μὲν Ἑλληνας διὰ τὴν ἔμφασιν τῆς εἰδωλοθηρησείας, τὸ δὲ Ρωμαῖοι πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν Ρωμάνων».

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως πάντες οἱ ἐν τῇ ξένη λόγιοι Ἕλληνας ὠνόμαζον Ἕλληνας τοὺς ὁμοεθνεῖς τῶν. Καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις δὲν ἦτο ἀσυνήθης ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἐν τῷ προλόγῳ τῶν διδασκῶν τοῦ Ἀλεξίου Παρτούρου (ἐν Ἐνετ. 1560), συντεταγμένῳ ὑπὸ Θεωνᾶ ἐξάρχου τοῦ πατριάρχου, ὑστερον δὲ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, φέρεται ἡ φράσις: αὐτὸ ἡμέτερον Ἑλλήνων γένος, τὸ τῶν Χριστιανῶν δηλαδή». Ἡ ἱστορία τοῦ Νεκταρίου (1677) φέρει ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτῆς: «συνιεθεῖσα εἰς κοινὴν γλῶσσαν— διὰ νὰ ἀκούεται ἀπὸ κάθε ἄνθρωπον Ἑλληνα».

Θὰ ἐμῆχονον ἄνευ ἀνάγκης τὸν λόγον παραθέτων καὶ ἄλλα παραδείγματα. Ἄλλ' ἀσύγνωστος θὰ ἦτο ἡ παράλειψις τῆς γνώμης τοῦ ἱερομονάχου Διονυσίου Πύρρου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μετὰ πολλῆς ὀρθοφροσύνης ἀποφαίνεται περὶ τοῦ πρᾶσῆκτος ἐθνικοῦ ὀνόματος (Χειραγωγία τῶν παιδῶν. Ἐνετ. 1810): «Ἐρώτ. Πῶς πρέπει νὰ ὀνομαζώμεθα ἡμεῖς, Ἑλληνας ἢ Ρωμαίους; — Ἀπόκρ. Ποτὲ νὰ μὴ θελήσητε νὰ ὀνομάζεσθε Ρωμαῖοι, ἀλλὰ Ἑλληνας, διότι οἱ Ρωμαῖοι ἦγουν οἱ Ρωμαῖοι, ἐδαρβάρωσαν καὶ ἠφάνισαν τὴν Ἑλλάδα, τὴν γλυκυτάτην μας πατρίδα καὶ ἂν τινὰς νέος ἔχη ὄνομα ἢ ρωμαϊκὸν ἢ ἑβραϊκὸν ἢ ρωσικὸν ἢ ἀραβικὸν πρέπει εὐθὺς νὰ τὸ ἀλλάξῃ, καὶ νὰ ὀνομάζεται μὲ ὄνομα ἑλληνικόν, τουτέστιν ἢ Μιλιτιάδης ἢ Θεμιστοκλῆς ἢ Ἀχιλλεὺς ἢ Θησεὺς ἢ Ἀλέξανδρος ἢ Πλάτων ἢ Δημοσθένης κτλ. καὶ τότε ἕνας νέος ἀλλάζων τὸ ὄνομά του θέλει ἐντρέπεται νὰ μὴ ἔχη καὶ τὰ ἔργα τῶν προγόνων του».

Ἄλλ' ἡδύνατό τις ἴσως ν' ἀντιεῖπῃ ὅτι ταῦτα εἶναι πιθανῶς κατασκευάσματα λογίων ἀσύμφωνα πρὸς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, καὶ ὅτι τὸ πολὺ τοῦ λαοῦ εἶχε λησμονήσῃ τὸ παλαιὸν ἐθνικὸν ὄνομα τοῦ μόνου τοῦ Ρωμαῖοῦ γινώριζον. Ὁ κ. Παλαμᾶς φέρει παραδείγματα ἐκ τεσσάρων ἢ πέντε δημοτικῶν ἄσμάτων, ἐν τοῖς ὁποίοις οἱ Ἕλληνας ὀνομάζονται Ρωμαῖοι. Ἀληθῶς τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο συνηθέστατον εἰς τὸν λαόν· ἀλλ' ἠγγόει ὁ λαὸς τὴν καταγωγὴν του καὶ ἦτο ξένον εἰς αὐτὸν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα; Τὰ δημοτικὰ ἄσματα μαρτυροῦσι τὸ ἀντίθετον, διότι συχνότερα μνεῖα γίνεται ἐν αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων ἢ τοῦ τῶν Ρωμαίων. Δὲν ἔχομεν δυστυχῶς δημοτικὰ ἄσματα, μνημονεύοντα τὸ ἐθνικὸν ὄνομα, ἀποδεδειγμένως παλαιότερα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ σφῆζόμενα παλαιότατα δημοτικὰ ἄσματα μόνον Ἕλληνας ἀναφέρουσι καὶ ὄχι Ρωμαίους, καὶ εἰς τὰ περὶ τῶν ἀγῶνων πρὸς τοὺς Τούρκους δημοτικὰ ἄσματα συχνότατα ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα. Ἐν τραπεζούντιῳ δημοτικῷ ἄσματι περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος λέγεται Ἑλληνα :

*Τὴν πόλιν ὄντας ἄριστον ὁ "Ἐλλεν Κωνσταντῖνον. .
ὁ βασιλιᾶς, ὁ βασιλιᾶς, ὁ "Ἐλλεν Κωνσταντῖνον.*

Ἰωαννίδου Στατιστικῆ Τραπεζοῦντος σ. 292. Τριανταφυλλίδου οἱ Φυγάδες σ. 169).

Ἐτερον δημοτικὸν ἄσμα περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, σύγχρονον τοῦ γεγονότος (1462), ἀναφέρει ἐπίσης **Ἐλλενους** καὶ **ἐλληνικὰ κάστρα** καὶ **ἐλλενικὸν κοντάρι**, καταλήγει δ' ὡς ἑξῆς :

*Ἐκεῖ Ἐλλένοι ἐπέθαναν, μύριοι παλληκάρια
(Ἰωαννίδης σ. 267).*

Ἐτερον προγενέστερον τῆς Τραπεζοῦντος, ἱστοροῦν τὴν ἡρωϊκὴν ἄμυναν τοῦ φρουρίου Γουδελαῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τῶν φονευθέντων κατὰ τὴν μάχην:

*Σκοτώσαν τριούς "Ἐλλενους, δεκαεπτὰ ποσιάδες.
(Τριανταφυλλίδης σ. 48).*

Ἐν τῶν ἄσμάτων, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται ὁ κ. Παλαμᾶς, εἶναι παλαιὸν τραπεζοῦντιον, προγενέστερον καὶ τοῦτο τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος. Ἐν αὐτῷ κεῖται ὁ ὑπὸ τοῦ κ. Παλαμᾶ μνημονευόμενος στίχος :

Δράκοι καὶ δρακοντόπουλα, ρωμῆϊκα παλληκάρια.

Οὐδὲν ὅμως μαρτυροῦσι περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἔθνικοῦ Ρωμιὸς τὰ ρωμαϊκά παλληκάρια τοῦ ἄσματος. Οἱ Ἕλληνες τῶν βυζαντινῶν χρόνων διετήρησαν, ὡς εἶπομεν ἤδη, τὰ πλεῖστα τῶν πολιτικῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων. Ὁ στρατὸς τοῦ κράτους ἐλέγετο ρωμαϊκὴ δύναμις, ρωμαϊκὸς στρατός· ρωμαϊκά δὲ παλληκάρια εἶναι οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν ρωμαϊκὸν στρατόν. Περὶ τούτου εὐκόλως πείθεται πᾶς τις καὶ ἐξ ἀπλῆς ἀναγνώσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ ἄσματος (δημοσιευθέντος παρὰ τῷ Ἰωαννίδῳ σ. 286). Τετράκις ἐν αὐτῷ ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἐπίθετον ἐλληνικός: «ἐλλενικὸν κοντάριν» (δῖς), «ἐλλέν'κα παλληκάρια», «ἐλλενικὸν λαλιαν». Χαρακτηριστικώτατος δ' εἶναι καὶ ὁ ἑξῆς στίχος αὐτοῦ :

Εἴχαμε νέους "Ἐλλενους, ῥωμαϊκα παλληκάρια.

σαφῶς δεικνύων ὅτι πρόκειται περὶ Ἑλλήνων, ὑπηρετούντων εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν. Καὶ τὸ ἄσμα ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἐξιστόρησιν μάχης πρὸς Τούρκους, γενομένης κατὰ προσταγὴν ἑνὸς τῶν βασιλέων τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἄλλο παράδειγμα ἀναφέρει ὁ κ. Παλαμᾶς ἐξ ἄσματος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη: «ὄσοι Ῥωμιοὶ κι' ἂν τ' ἄκουσαν». Ἐν ἄλλῳ ὅμως ἄσματι τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ὁ ἦρωες θνήσκων παραγγέλλει εἰς τοὺς Σουλιώτας νὰ μὴν τὸν κλάψουν, διότι τὸν «κλαίει ἔλ' ἢ Ἑλλάς» (Passou σ. 187). Ἐν Μεσολογγίῳ κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν, ὅτε κατ' ἄλλο δη-

μοτικὸν ἄσμα προσκαλεῖ ὁ Ὅμηρ πασῶς τὸν Μπότσαρην νὰ παραδώσῃ τὰ κλειδιά, «πολεμοῦν οἱ Ἕλληνες μὲ Τούρκους μὲ πασάδες» (αὐτ. σ. 190). Ἐν ἄλλῳ ἄσματι περὶ τοῦ Μεσολογγίου «πολεμοῦν οἱ Ἕλληνες μὲ τὸν Σουλτάν Μαχμούτη» (αὐτ. σ. 191). Τὸν θάνατον τοῦ Μπότσαρη ἀγγέλλει κατ' ἄλλο δημοτικὸν ἄσμα ἕνα πουλὶ ποῦ «τ' ἄκουσαν καὶ δυὸ Ἕλληνες, δυὸ Ἀνατολικιώταις» (αὐτ. σ. 188).

Ἄλλα παραδείγματα τῆς χρήσεως τοῦ ἐθνικοῦ Ἕλλην εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα κρίνω περιττὸν ν' ἀναφέρω· ἕκαστος ἡμῶν ἐνθυμεῖται ἄρκετὰ τοιαῦτα, καὶ ἂν δὲν τὰ διατηρῆ εἰς τὴν μνήμην του, δύναται ν' ἀνοίξῃ οἰανδήποτε συλλογὴν, ὅπου προχείρως δύναται νὰ εὑρῇ.

Ὁ κ. Παλαμᾶς ἀναφέρει καὶ τὸ περιεργότατον τοῦτο, ὅτι τὸ ὄνομα Ἕλλην διετήρησε μέχρι τῆς χθὲς τὴν ἀρχαίαν εἰδωλολατρικὴν σημασίαν. Ἐπάγεται δὲ μαρτύριον στίχον κυπριακοῦ ἄσματος :

Ἡ μάνα τ' ἦταν χριστιανή, καὶ ὁ κύρης τοῦ τον Ἕλλη.

Ἄλλ' ἢ μαρτυρία εἶναι ἡκιστα ἀξιόπιστος. Τὸ ἄσμα, ἐξ οὗ παραλαμβάνεται τὸν στίχον δὲν εἶναι δημοτικόν· εἶναι συναξάριον τοῦ ἀγίου Παντελεήμονος, στιχουργηθὲν κατὰ παράφρασιν παλαιοῦ βίου τοῦ ἀγίου, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα Ἕλλην εἰς δύσφημον σημασίαν παρελήφθη ἐκ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Τὸ συναξάριον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σακελλαρίου (Κυπριακὰ τ. Β' σ. 99), ἀποτελεῖται δ' ἐκ στ. 571· καὶ μόνον τὸ μῆκος του καταδεικνύει ὅτι δὲν εἶναι δημοτικὸν ἄσμα.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐξέλιπε πᾶς λόγος τῆς χρήσεως τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος Ρωμῖός. Τὸ ὄνομα καθ' ἑαυτὸ ὑπονοεῖ ἀρνησιν τῆς ἐθνικότητος τοῦ φέροντος, δηλοῦν ἀπλῶς τὸν ὑπήκοον τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ ἡ ἔννοια αὕτη περιωρίσθη, ὡς εἶδομεν· καὶ τὸ ὄνομα ἔμεινεν ὡς δηλωτικὸν τοῦ πρεσβεύοντος τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ ὑπαγομένου εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Ἄν ἦτο καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὅμοιον πρὸς τὰλλα τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἀποτελοῦντα ἔθνη· ἂν δὲν εἶχεν ἱστορίαν ἐνδοξον προγενεστέραν τῆς ἰδρύσεως τοῦ κράτους ἐκείνου καὶ ἡδύνατο ν' ἀπαρνηθῆ αὐτήν, θὰ ἐθεώρει βεβαίως ἐπαρκῆ τὴν δόξαν ὅτι ἀνήκέ ποτε εἰς τὸ μέγα καὶ πανίσχυρον ρωμαϊκὸν κράτος, καὶ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ἑσὸν ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἐν πᾶσι πρωτοστατοῦν καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἰθύνον. Τότε δὲ θὰ ὠφείλομεν νὰ λάβωμεν τοῦ κράτους ἐκείνου τὸ ὄνομα καὶ νὰ διατηρήσωμεν τὴν προσήγορίαν τοῦ Ρωμιοῦ, νὰ ὀνομάσωμεν δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν χώραν ἀντὶ Ἑλλάδος Ρωμανίαν, ὡς ὠνόμαζεν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν. Ἐχόντες δὲ τὴν προτεραιότητα θὰ ἠγαγκάζομεν τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Μολδαυοὺς νὰ ζητήσωσιν ἄλλο ὄνομα καὶ διὰ τὰς ἐνωθείσας ἡγεμονίας των· διότι τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐγκυκταλιφθέντα ὀνόματα πα-

ρέλαβον οὔτοι ὀνομάσαντες τὴν χώραν αὐτῶν Ρωμανίαν (România), ἑαυτοὺς δὲ Ρωμαίους (Români).

Ἄλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνακτῆσαν τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν ὄνομα τοῦ κατεδίδασκε τὸ ἐπέισακτον ὄνομα τοῦ Ρωμοῦ, προσδῶσαν εἰς αὐτὸ ὀνειδιστικὴν σημασίαν. Ὁ Ρωμιὸς εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ συνενουόντος ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἐλαττώματα τοῦ Ἑλληνος, καὶ τὸ ρωμαίικο ὁ τύπος τοῦ κακῶς διοικουμένου κράτους. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος τούτου, καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ φράσις, ἣν ἀναφέρει ὁ κ. Παλαμᾶς, «μίλα ρωμαίικα»· ἀλλ' ἡ φράσις αὕτη παρέμεινεν ἐκ τῆς συνηθείας, ἥτις προήλθεν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς διακρίσεως τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῆς ἀρχαίας· ὅταν ὁ λαὸς καλῆ ἑλληνικὰ τὴν γλῶσσαν, ἣν ὁμιλεῖ, τὴν ἀρχαίαν καλεῖ «βαθιὰ ἑλληνικά»· ἀλλὰ συνηθέστερον καὶ ἀπλούστερον κάμνει τὴν διαστολὴν ὀνομάζων ρωμαίικη τὴν δημῶδη καὶ ἑλληνικὴν τὴν ἀρχαίαν. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Dodwell (A classical Tour through Greece κεφ. 5) λέγων ὅτι «τὴν νεωτέραν γλῶσσαν καλοῦσι ρωμαίικη πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας, ἣν καλοῦσιν ἑλληνικὴν». Ὁ βαθὺς οὗτος παρατηρητὴς τῶν καθ' ἡμᾶς προσθέτει εἰς ταῦτα, ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες τοὺς προγόνους των καλοῦσιν Ἕλληνας καὶ τὴν χώραν των Ἑλλάδα.

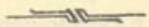
Ἡ σημερινὴ χρῆσις τοῦ ὀνόματος Ἕλληνας ὡς ἐθνικοῦ ἡμῶν ὀνόματος δὲν εἶναι, ὡς κατεδείχθη ἐκ τῶν προειρημένων, τεχνητὴ καὶ βεδιασμένη ἀναζωογόνησις νεκροῦ τύπου· τοιαῦται ἀπόπειραι οὐδέποτε εὐδοκίμουσιν, οὐδ' ἐπιηρεάζουσι τὸν λαόν. Τὸ κράτος, ὅπερ ἀπεδείχθη ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν μεταβολὴν τῶν ὀνομάτων τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν, καίτοι εὐθὺς κατὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτοῦ ἔθεσε νόμους περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ δεκαδικοῦ συστήματος, θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν νὰ μεταβάλλῃ αὐτὸ τὸ ἐθνικὸν του ὄνομα; Ἄλλὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ἡ χρῆσις οὐδέποτε εἶχεν ὀλοσχερῶς ἐκλίπη· οὐδέποτε ἐλησμόνησεν ὁ λαὸς τὴν καταγωγὴν του, τὰς παραδόσεις του, τοὺς δεσμοὺς τοὺς συνδέοντας αὐτὸν πρὸς τὸ παρελθόν. Καὶ τὴν ἀδιάσπαστον συνέχειαν τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἐπωδύνων χρόνων τῆς ὑπὸ τοὺς Τούρκους δουλείας καὶ μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἐλευθέρας πατρίδος, συμβολίζει τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνος, κεντρίζον εἰς εὐγενεῖς ἀγῶνας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς παλαιᾶς εὐκλείας. Τὸ φρόνημα δὲ καὶ τὴν θέλησιν τοῦ ἔθνους ἐξεδήλωσαν αἱ συνελεύσεις αὐτοῦ κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ἀναλαβεῖν καὶ καταστήσασαι κοινὸν τὸ ὄνομα τοῦτο.

Ὁ κ. Παλαμᾶς εἶναι ὁ ποιήσας τοὺς ὁραίους τούτους στίχους :

Κρυμμένη ἔς τὴν πολύπλοκην τὴν Ρωμισσύνην,
σά νά ξανοίγω τὴν βασίλισσα Ἑλλάδα !

Ὁ ἐμπνευσμένος ποιητὴς βλέπει ἐναργέστερον καὶ κρίνει ὀρθότερον τοῦ γλωσσολογοῦντος λογογράφου. Ἄς μὴ ἐπιμένῃ λοιπὸν ζητῶν νά μὲνῃ κρυμμένη πάντοτε ὑπὸ τὰ ράκη τῆς Ρωμισσύνης; ἡ βασίλισσα Ἑλλάδα !

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 Ὀκτωβρίου 1901.

ΟΙ ΖΥΓΙΩΤΑΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ *

Ὁ περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ γραμματολογίαν τῶν μέσων χρόνων ἀκαμάτως ἀσχολούμενος καὶ πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν πολλὰς παρασχὼν ἄχρι τοῦδε ἀξίας λόγου συμβολὰς κ. Σπ. Π. Λάμπρος ἐξέδωκε πρό τινας ἐν τῇ Ε΄ τόμῳ τοῦ *Παρνασσού* καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει περισπούδαστον πραγματείαν περὶ δύο ἑλλήνων περιηγητῶν τοῦ ΙΕ΄ καὶ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, τοῦ Κανανοῦ Λασκάρεως καὶ τοῦ Βασιλείου Βατάτζη. Τούτων ὁ μὲν Βατάτζης, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἔλκων τὸ γένος, ἐταξίδευσε δις εἰς Ρωσίαν, ἐν δ' ἔτει 1727 ἐπεχείρησε τρίτην μακρὰν περιοδείαν εἰς Ἀσίαν καὶ Εὐρώπην εἰσχωρήσας μέχρι Χίθας, Βουχάρας, Ὑρκανίας, Ἀραλικῆς θαλάσσης καὶ ἄλλων ἐνδοτέρων χωρῶν. Ὁ δὲ Λάσκαρις ὁ Κανανὸς περιῆλθεν, ὡς λέγει, γῆν πολλὴν τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπεριπάτησε «τὴν παράλιον πᾶσαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ὑπερβορείου Ὀκεανοῦ». Ἐν σημειώσει δ' αὐτοῦ, ἦν ὁ κ. Λάμπρος ἀντέγραψεν ἐκ χειρογράφου τῆς βιενναίας αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης, μνημονεῦει διὰ βραχέων τῶν βορειοτάτων χωρῶν, ἃς ἐπεσκέφθη, ἤτοι τῆς Νορβηγίας, τῆς Σουηδίας (Σουήτζιας), τῆς Δανίας, τῆς Λιθονίας, τῆς Πρωσσίας (Πουρσίας), τῆς Σθαβουνίας, τῆς Ἰσλανδίας (Ἰσλάντης) καὶ τῆς Ἀγγλίας (Ἐγγλητέρας).

Ὁ κ. Λάμπρος εἰκάζει ὅτι ὁ περιηγητὴς οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Κανανός, ὁ γράψας τὴν «Διήγησιν περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου» τὴν ἐκδεδομένην ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἱστοριογράφων τῆς Βυζαντιδος. Λίαν δὲ πειστικῶς συνδυάζων διάφορα ἐν τῇ περιηγήσει μνημονευόμενα γεγονότα ἀποδεικνύει ὅτι ἐγράφη αὕτη, ἀρχομένου τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος.

Ἐν τῇ σημειώσει ἐκείνῃ τοῦ Ἑλληνος περιηγητοῦ ὑπάρχει χωρίον, πολὺ μὲν παρέχον τὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀσαφές καὶ ἀόριστον. Ὁ Κανανὸς ποιούμενος μνείαν τῆς πρωτεύουσας τῆς Πρωσσίας πόλεως Τάν-

*) Ἐδημοσιεύθη ἀνωμόμως ἐν τῇ ἐφημερίδι *Αἰῶνι* (Ἀθηνῶν) ἀρ. 3812 τῆς 26^{ης} Μαρτίου 1882.

τζηκ (Da¹¹zig) ἐπάγει τ' ἀκόλουθα . «Μετ' αὐτήν ἐστὶν ἡ ἐπαρχία τῆς »Σθαδουρίας, ἣτις ἔχει προκαθεζομένην πόλιν Λουπήκ ὀνομαζομένην. Ἄπ' αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας ὑπάρχουν οἱ Ζυγιῶται οἱ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ· ἐπεὶ ἔκει ὑπάρχουν πλεῖστα χωρία, ἅτινα διαλέγονται τὴν γλῶσσαν τῶν Ζυγιωτῶν. Μετ' αὐτὴν τὴν ἐπαρχίαν ὑπάρχει ἡ ἐπαρχία τῆς Δανίας, ἣτις, ἡ »Δανία, ἔχει πόλιν καλουμένην Κουπανάδε.»

Ἄλλὰ τίνας οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου καὶ τίς ἡ λαλουμένη ὑπὸ τούτων γλῶσσα ; «Ἡ προχειροτέρα τῶν ἐπερχομένων σκέψεων» λέγει ὁ κ. Λάμπρος, «εἶνε ὅτι τὸ Λουπήκ τοῦ Κανανοῦ εἶνε ἡ γερμανικὴ πόλις Lübeck, καίτοι δυσεξοικονόμητος φαίνεται τότε ἡ σχέσηις τῆς πόλεως ταύτης πρὸς τὴν Σθαδουρίαν. Ὑποτιθεμένου ὅτι πρόκειται περὶ Lübeck, πειράζεται τις ἴσως νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι παρὰ τῷ Κανανῷ γίνεται λόγος περὶ Σλάβων καὶ τοιαύτη τις περίπου ὑπῆρχεν ἡ γνώμη τοῦ ἐν Βιέννῃ γερμανιστοῦ Haupt, εἰς ὃν εἶχον ἐπιδείξει τοῦτο τὸ χωρίον. Ἄλλὰ, καθ' ἃ ἐξέθηκα ἄλλοτε ἐν τῇ »*Ἔρα*, νομίζω, ὅτι ἐν τοῖς Ζυγιῶταις τούτοις πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν τοὺς Ἄθιγγάνους, τοὺς κατοικοῦντας ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ τοῦ ἸΔ' αἰῶνος μεσοσπόντος. Ὅτι Ἄθιγγανοὶ κατέβησαν ἐν Πελοποννήσῳ, ἴκανοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀποδεικνύεται ἕκ τε τῶν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Βενετοῦ τοποτηρητοῦ Ὀκταδιανοῦ Buono παραχωρηθέντων προνομίων καὶ τοῦ ἀπαντῶντος ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου ὀνόματος *Γυφτόκαστρον*, ὡς καὶ ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Μάζαρι, ἐνθα ἀναφέρονται ὡς κατοικοῦντες τὴν Πελοπόννησον μετὰ ἐξ ἄλλων φυλῶν καὶ *Διγύπτιοι*. Ἐχομεν δὲ καὶ ἄλλας μαρτυρίας ρητὰς Γερμανῶν περιηγητῶν τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος τελευτῶντος, εὐρόντων οὐκ ὀλίγους Ἄθιγγάνους, μάλιστα περὶ τὴν Μεθώνην. Ἄλλ' ἴσως ἀντιπαρατηρήσῃ τις ὅτι τὸ ὄνομα Ζυγιῶται εἰς οὐδεμίαν εὑρηται σχέσηιν πρὸς τοὺς Ἄθιγγάνους. Ἄλλ' ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ ἐκ Κολωνίας πατρικίου προσκυνητοῦ Arnold von Harff (1496—1499) εὑρηται, περὶ Μεθώνης ὄντος τοῦ λόγου, τὸ ἐξῆς χωρίον : «Ἐνταῦθα κατοικοῦσι πολλοὶ πτωχοὶ, γυμνοὶ ἄνθρωποι, ἐν μικροῖς »καλαμοσκεπάστοις οἰκίσκοις, περὶ τὰς τριακοσίας οἰκογενείας, καλούμενοι »Suyginer, οἱ αὐτοὶ οὗς ἡμεῖς καλοῦμεν ἐθνικῶς ἐξ Αἰγύπτου, καὶ οἵτινες »περιφέρονται ἐν ταῖς ἡμετέραις χώραις κτλ.» Λέγει δ' ἄλλαχού αὐτοῦ καταγομένους ἐκ χώρας τινὸς Γύπτης, οὐ μακρὰν τῆς Μεθώνης (1), καὶ τὸ αὐτὸ ὄνομα εὐρίσκομεν ἀναφερόμενον ἐν παλαιότεραις ἐκθέσεσι γερμανῶν προσκυνητῶν τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐπισκεφθέντων καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἄν μὴ λοιπὸν τὸ ὄνομα Ζυγιῶται εἶναι ἐν τῷ κακογραφημένῳ χειρογράφῳ παραφθαρμένον ἐκ τοῦ Γυπιῶται, πάντως ὅμως φαίνεται συγγενέστερον πρὸς τὸ Suyginer τοῦ ἐκ Κολωνίας πατρικίου, ἢν ζητακίσωμεν τὸ ἀρχαῖον σίγμα

(1) Ἴσως οὐχί ἄσχετον τῇ Γύπτι τοῦ γερμανοῦ περιηγητοῦ εἶναι τὸ σημερινὸν ὄνομα χωρίου τινὸς ἐν τῇ δῆμῳ Μεθώνης Διακούτικα.

κατὰ τὴν τρεψερὰν πολλῶν Γερμανῶν καὶ ἀναλκισθῶμεν, ἔτι ὁ γερμανὸς περιηγητὴς ἀντικατέστησε τὴν ἑλληνικὴν κατάληξιν διὰ γερμανικῆς. Τὴν γνώμην μου δὲ ταύτην, ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶναι Σλάβοι, ἀλλ' Ἀθίγγανοι πλάνητες, ἐξήνεγκον πρὸς τὸν ἐν Βερολίῳ καθηγητὴν Wattenbach, ἓνα τῶν ἀριστα γνωριζόντων τὴν κατὰ τόπους μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Γερμανίας, ὅστις μοι ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τάδε : «πιστεύω μὲν καὶ ἐγὼ ὅτι ὑπῆρξαν Ἀθίγγανοι, ἀλλὰ μάλιστα ἀνεξήγητα μνεῖα πτινὰ Ἀθιγγάνων ἐν χρονικοῖς τῶν γερμανικῶν ἐκείνων τόπων κατὰ τὸν »ΙΕ' αἰῶνα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ πάντως δὲν ὑπάρχουσι τιαυθα »χωρῖα, εἶναι δὲ δυνατόν καὶ νὰ περιπλανήθησάν ποτε ἐν ἐκείναις ταῖς χώραις ὁμάδες, ὧν δὲν γίνεται μνεῖα παρὰ τοῖς χρονογράφοις».

Ἡ γνώμη τοῦ κ. Λάμπρου φαίνεται ἡμῖν τὰ μάλιστα παρακεκινδυνευμένη καὶ ἀχρυσφαλεστάτη. Ἡ δὲ προχειροτέρα σκέψις, ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου ἦσαν ἔθνος σλαδικόν, εἶναι πάντως προτιμότερα καθ' ἡμᾶς. Φρονούμεν δέ, ὅτι τότε μόνον θὰ ἐδύνατο ὁ κ. Λάμπρος νὰ φέρῃ εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του τὰς ἐτυμολογικὰς εἰκασίας περὶ συγχύσεως τῆς ὀνομασίας τῶν Ζυγιωτῶν πρὸς τοὺς Γυπιώτας καὶ τοὺς Snyginoi, ἂν ἡ ὀνομασία ἐκεῖνη ἦτο παντελῶς ἄγνωστος. Ἀλλ' οἱ Ζυγιῶται καὶ ὁ Ζυγὸς τοῦ Μελιγχοῦ ἢ τῶν Μελιγκῶν ἀναφέρονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ παλαιότερων χρόνων, πολλῶ πρὶν ἢ γίνῃ μνεῖα Ἀθιγγάνων ἐν Πελοποννήσῳ. Εἶναι δὲ μεμαρτυρημένον, ὅτι οἱ Μελιγχοὶ τοῦ ἐν Λακωνίᾳ Ζυγοῦ ἦσαν Σλάβοι, καὶ οὔτε ἄτοπος οὔτε ἀπίθανος εἶναι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι καὶ μετὰ τὰς ἡττας, ἃς ὑπέστησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπιδρομῶν, πάλιν παρέμεινεν ἰκανὸς ἀριθμὸς αὐτῶν, ὅπως ζῶσι καθ' ὁμάδας διακεκριμένως ἀπὸ τῶν ἄλλων κατοίκων, ἰδίαν ἐχούσας γλῶσσαν καὶ τρόπον βίου. Ἡ δὲ ὀνομασία *Γυπτόκαστρον*, ἢ ἀποδιδομένη εἰς δύο ἢ τρία ἴσως παλαιὰ φρούρια ἐν Πελοποννήσῳ, οὐδὲν ἐπίσης ἀποδεικνύει, διότι ἡ ὀνομασία αὕτη ἀπαντᾷ συχνότερον καὶ ἐν ἄλλαις χώραις τῆς Ἑλλάδος, ὅπου οὐδέποτε ἐγκατέστησαν Ἀθίγγανοι, ἐξ ἄλλων προελθούσα λόγων ὡς οὐδεὶς ἐπίσης δύναται σπουδάζων νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ὀνομασία *Ὀβριόκαστρο* ἢ *Ἐβραιοκαστρο* πλείστον ἔσων ἐρείπιῳν ἐν Ἑλλάδι τεκμηριῶ τὴν ἐποικίαν Ἑβραίων. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ οὐχὶ ἀπροσδιόνυσον θεωροῦμεν τὴν ἐπανόρθωσιν παραπλησίῳ λάθους, εἰς ᾧ ὑπέπεσεν ὁ κ. Λάμπρος ἐν τῇ ἀρτίως ἐκδοθείσῃ περισπουδαστῇ αὐτοῦ συλλογῇ «Κερκυραϊκῶν ἀνεκδότων». Ἀναφέρων τὰ δημῶδες ἄσμα τοῦ Μάη, ὅπερ ἔφαλλον καὶ οἱ ἐν Κερκύρᾳ Ἀθίγγανοι ἐπισκεπτόμενοι τὸν τιμαριεῦχον, ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῇ : «τινὰ τεκμήρια τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἔσχεν ἐπὶ τὴν τέλεσιν τῆς ἐορτῆς ἢ παραδοχῆ τοῦ ἐθίμου, σκαποῦσα τὸν στενώτερον σύνδεσμον τῶν σχέσεων τῶν Ἀθιγγάνων πρὸς τὸν βαρόνον αὐτῶν. Τιαυτὴν δὲ θεωρῶ», λέγει, «τὴν πρὸς τὸν αὐθέντην, τὴν κυρὰν καὶ τοὺς οἰκείους αὐτοῦ ἀποστροφὴν καὶ τὴν μετὰ κολακείας θωπιάν τοῦ στίχου :

ὅσοι υἱοὶ ἐμὸι ἄνθρωποι, ἐξ ἑνὸς ἄκουσται Ἰάνατολῆ καὶ Δύση γὰρ ὅσοι ἰπὲς οὐλοῦσιν ὑπερβαίνει ἴσως τὴν σχέσιν τοῦ βαράνου πρὸς τὰ τοῦ ἐν Κερκυραίου ποταμοῦ τελείας καὶ τὴν ἐπικυρίαρχον Βενετίαν.» Τὸ ἄσμα τοῦτο τοῦ Μάη ψάλλεται καὶ ἀλλαγῶς τῆς Ἑλλάδος, ὡς δὲν ἀγνοεῖ ὁ κ. Λάμπρος. (Βλ. Passow, Carmina popularia ἀρ. 310)· αἱ δὲ εὐχαὶ πρὸς τὸν αὐθέντην καὶ τὴν κυράν εἰσι κοινοὶ τόποι ἐπαναλαμβανόμενοι ἐν πᾶσι τοῖς ἄσμασι, τοῖς ψαλλομένοις ἰδίως κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ ἁγίου Βασίλειου τοῦ Ἰσοῦ μάλιστα μίᾳ τούτων, ἐν ἧ αἱ πρὸς τὸν αὐθέντην κολακείαι εἶναι ὑπερβολικώτεραι ἢ ἐν τῇ ἀθιγγανικῇ κατὰ τὸν κ. Λάμπρον εὐχῇ:

Ἄφέντ' ἀφέντ' ἀλάφεντε, ἀφέντην φημιμένε, ἐν τῷ θεοῦ κτῶντ ῥόθπ
 Ἐ τὴν ἑσπετιὰ καὶ Ἐ τὴν Φραγκιά, Ἐ τὸν κόσμο ἑακουμένε, ἐν τῷ κτῶντ ἐν
 Ἄφέντη μ', ῥήγξ γὰρ σὲ διὰ ἡ μάτιλο Ἐ τὴν Πέλη, ἐν τῷ κτῶντ ἐν
 καὶ βασιλιὰ Ἐ τὸν τόπο σου γὰρ σὲ τιμήσουν ἄλλοι!

Προχωρῶν δὲ ὁ κ. Λάμπρος θεωρεῖ ὡς σχετικὸν πρὸς τοὺς Ἀθιγγάνους καὶ ἕτερον στίχον τοῦ κερκυραϊκοῦ ἄσματος, τὸν ἐπόμενον:

καὶ ἂν ἔχης καὶ γλυκὸ κρασί, φέρε γὰρ μὲς κέρασος

«ὅστις ἴσως ἀναφέρεται,» λέγει, «εἰς τὴν συνθήθειαν τῆς τῆ 2 Μαΐου ἐκάστου ἔτους γινομένης ἐστιάσεως τῶν Ἀθιγγάνων ὑπὸ τοῦ βαράνου.» Ἄλλὰ δὲν εἶναι δᾶ τόσῃ ἀσύνθετος τὸ γὰρ ζητῶσιν ἐμμέτρως γὰρ πίωσι κρασί οἱ ἄδοντες τὰ ἑορτάσιμα ἄσματα, ὥστε γὰρ παρίσταται χρεῖα τοιαύτης ἐρμηνείας· ἐν ἄσμι τοῦ Ἀη-Βασίλη, ἐν Κεφαλληνίᾳ ψαλλόμενον, καταλήγει οὕτω:

Κι' ἂν ἔχης καὶ γλυκὸ κρασί στείλε το γὰρ το ποιοῦμε.

καὶ ἕτερον θεσσαλικόν:

κι' αὐτὰ τὰ κοσινιόματα κέρνα τὰ παλληκάρια,
 κέρνα τ', ἀφέντη, μ' κέρνα τα.

καὶ δὲν εἶναι βεβαίως καινοφανῆς καὶ πρωτάκουστος ἡ τοιαύτη αἰτία, διότι καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἀκόμη χρόνους οἱ χελιδονίσται ἐζήτουν ἄδοντες πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ οἴνου δέπαστρον διὰ τὸν κόπον τῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρόδῳ. Περὶ δὲ τῶν Ζυγιωτῶν ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν λογίων ἔγραψέ τινα μόνος ὁ κ. Σάββας ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν *Μνημείων ἑλληνικῆς ἱστορίας*. Οὗτος πολεμῶν τὴν γνώμην τοῦ κ. Λάμπρου γράφει τὰ ἑξῆς: «Καίτοι ὁ Κανανὸς Λάσκαρις φαίνεται συγγραφεὺς ἐλαφρὸς, δὲν δυνάμεθα ὅμως γὰρ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρξε τοσοῦτον ἄπλοος, ὥστε γὰρ ἐκλάβῃ τὴν γλῶσσαν τῶν Μανιατῶν ἢ τῶν Τσακῶνων ὡς διάλεκτον, ἣν ὁμίλου κατὰ τοὺς χρόνους, ἐν οἷς ἔζη, οἱ Γερμανοὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης, ἤτοι οἱ τοῦ Λύδεκ. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι ἐκ τῶν ξένων τιμαριούχων, τῶν κατασχόντων ἐπὶ χρόνον τινα μικρὰ φρούρια ἐν Λακωνίᾳ, εὐρέ τις τὸ συμφέρον γὰρ ἐγκαταστήσῃ αὐτόθι σταθμὸν γερμανῶν στρατιωτῶν. Πράγματι δὲ εἰς τῶν ἀνωνύμων βρῶνων τῆς Λακωνίας φέρει τὸ ὄνομα Ἀλαμάννος, μαρτυροῦν τὴν γερμανικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν· τὸ δὲ φρούριον τοῦ ἁγίου Ἡ-

λία ἐπὶ τοῦ Ταυγέτου ἀνήκεν αὐτῷ. Τῷ 1423 ἡ χῆρα τοῦ Ἀλαμάννου τοῦτου ὑπανδρεύθη εἰς δεῦτερον γάμον τὸν Ἀδὰμ Μελίριγιο βαρῶνα τῶν Μύλων, φρουρίου κειμένου οὐ μακρὰν τῆς Καλαμάτας¹⁾ (*Hopf, Chroniques grecoromanes* σ. 472, XIII.) Ἡ δὲ εἰκασία περὶ γερμανικῆς ἀποικίας ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῆ διὰ τῶν δύο ἐξῆς γεγονότων· ὅτι σήμερον ἐτι ἀπαντῶσιν ἐν Μάνῃ οἰκογένειαι φέρουσαι τὸ ὄνομα *Ντουδεσκέας* (*Tudesque*), καὶ ὅτι μεγάλη κώμη 342 κατοίκων, ἀνήκουσα εἰς τὸν δῆμον Τροπαίων τῆς ἐπαρχίας Γόρτυνος, ὀνομάζεται *Βρετεμποῦργον*²⁾, τοῦθ' ὕπερ ἔχει γερμανικὴν τὴν ἀρχήν».

Πρὸς ταῦτα ὀρθῶς ἀντιπαρατηρεῖ ὁ κ. Λάμπρος τὰ ἐπόμενα : «Χωρὶς νὰ θελήσω νὰ διαμφισβητήσω ἐν γένει τὴν ὑπαρξίν γερμανικοῦ τινος στρατιωτικοῦ σταθμοῦ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει θεωρῶ ἀπίθανον τὴν συσχέτισιν τῶν Ζυγιωτῶν τοῦ Κανανοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν ἐν γένει διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ βυζαντινὸς περιηγητὴς, περιοδεύσας, ἂν μὴ ὄλῃν τὴν Γερμανίαν, ἀλλὰ τοῦλάχιστον τὴν Πρωσσίαν, ἧς ρητῶς ποιεῖται μνεῖαν πρὸ τῆς ἀμφισβητουμένης Σθαβουρίας, ἐν ἣ τὸ Λουπήκ, θὰ ἦτο παράδοξον νὰ μὴ κάμῃ λόγον περὶ Γερμανῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου, εὐθὺς ὡς ἐποιήσατο μνεῖαν τῆς Πρωσσίας. Ἐὰν ἤθελεν ἀπλῶς ν' ἀναφέρῃ, ὅτι οἱ Ζυγιῶται εἶναι Γερμανοὶ τὴν καταγωγὴν, διατὶ ἐπερίμενε νὰ τὸ εἶπῃ ἄμα τῇ ἀφίξει τοῦ εἰς Λουπήκ ;» Πλανᾶται ὅμως ὁ κ. Λάμπρος θέλων ν' ἀναιρέσῃ τὴν γνώμην ὅτι οἱ Ζυγιῶται εἶναι οἱ κάτοικοι τοῦ λακωνικοῦ Ζυγοῦ καὶ ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ λέξις Ζυγὸς δὲν εἶναι «χαρακτηριστικὸν μόνον ὀρισμένων τόπων, ἀλλὰ σημαίνει καθόλου τοὺς κατοίκους τῶν Ζυγῶν, ἧτοι τῶν ὀρέων, ἐφ' ὧν χωρίζονται τὰ ὕδατα (*Wasserscheide*) ἢ ἄλλως τῶν στενῶν³⁾». Οὐχὶ σπανίως, ἔνεκα στεριώσεως ἴσως τοῦ πλαστικοῦ πνεύματος ἐν τῇ νεοελληνικῇ γλώσσῃ καὶ λήθης τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, ὀνόματα προσηγορικῶς μεταπίπτουσιν εἰς κύρια καὶ ἐντεῦθεν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν ὀνόματα ὀρισμένων τόπων, χωρίων, ὀρέων, ποταμῶν κλπ., ὡς τὰ ἐξῆς : Κάστρο, Καστρί, Χώρα, Νησί, Στενό, Λαγκάδα, Ποτάμι, Ξερίλας, Βάλτος καὶ ἀνάριθμα ἄλλα· εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγεται καὶ ὁ Ζυγὸς τοῦ Μελιγχοῦ ἐν Μάνῃ.

Οἱ κάτοικοι μέχρι τοῦ νῦν καλοῦνται Ζυγιῶται, κατὰ τὴν ἐπὶ Καποδιστρίου διοικητικὴν διαίρεσιν τοῦ Κράτους ὑπῆρχεν ἐπαρχία Ζυγοῦ, περιλαμβάνουσα τὸν δῆμον Λευκτροῦ καὶ τινὰ χωρία πλησίον δῆμων ἐν τῇ νῦν ἐπαρχίᾳ Οἰτύλου, ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ἐν Ἀθήναις ἐθνικῇ συνελεύσει παρεκάθητο

(1) Οἱ Μύλοι κεινται ἐν τῷ δήμῳ Ἀδίας, παρὰ τὸ λακωνικόν Ἀλμυρόν, οὐ μακρὰν τῆς Καλαμάτας.

(2) Ἀκριδέστερον *Βρετεμποῦγα*.

(3) Ζυγὸς δὲν λέγεται τὸ μέρος, ὅπου χωρίζονται τὰ ὕδατα, ἀλλὰ τὸ μέρος, ὅπου ἐνοῦνται βουνά, ὁ αὐτὴν ὄρους (γαλλ. *col* ἢ *ro. t*).

καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μελιγκοῦ. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδὲν ἄλλο μέρος ἐν Πελοποννήσῳ καλεῖται Ζυγός.

Καταλήγων τὸν περὶ Κανανοῦ λόγον ὁ κ. Λάμπρος ἐκφράζει τὴν ὑπόνοιαν μὴ Σθαβουρίαν ἐννοεῖ τὴν Ἑσθονίαν ὁ περιηγητής, ὑπὸ δὲ τὸ τοῦ χειρογράφου Λουπήκ ὑπόκειται παρεφθαρμένον τὸ ὄνομα τῆς κουρλανδικῆς πόλεως Libau.

Ἄλλὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοῦ περιηγητοῦ γραφόμενα περὶ τῆς θέσεως τῆς Σθαβουρίας καὶ τῆς Λουπήκ καὶ περὶ τῆς γλώσσης τῶν παρὰ τὴν πόλιν ταύτην οἰκούντων, ἀφ' ὧν κατὰ τὸν Κανανὸν κατάγονται οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου, δὲν παρήλθον ἀπαρτήρητα ἐν Γερμανίᾳ καὶ κατέστησαν θέμα ἀνεξάντλητον συζητήσεων· πολλαὶ δὲ καὶ διάφοροι γνώμαι περὶ τούτου ἐδημοσιεύθησαν ἐν ταῖς στήλαις ἰδίως τῆς βερολινείου Vossischen Zeitung. Ὁ πρῶτος περὶ τοῦ γεωγραφικοῦ τούτου ζητήματος γράψας θεωρεῖ ἀβάσιμον ὅλως τὴν εἰκασίαν τοῦ κ. Λάμπρου, ὅτι Σθαβουρίαν ἐννοεῖ ὁ Κανανὸς τὴν Ἑσθονίαν, Λουπήκ δὲ τὴν κουρλανδικὴν πόλιν Libau. «Διότι πῶς εἶναι δυνατόν,» λέγει, «ὁ ναυτίλος, ὁ ἀκριβῶς ἀκολουθῶν τὴν γεωγραφικὴν σειρὰν τῶν τόπων, οὐς ἀναφέρει, ἀφ' οὗ ἐποιήσατο προηγουμένως μείαν τῆς Ρίγας καὶ τῆς Ρεδάλ καὶ εἰτα προεχώρησεν εἰς Δάντσικ, νὰ ἐπιστραφῇ αἰφνης εἰς Libau καὶ κατόπιν δι' ἀποτόμου ἄλματος νὰ μεταπηδήσῃ εἰς Κοπενάγην ;» Ἄλλ' οὐδὲ τὰ περὶ Ἀθιγγάνων νομίζει ὀρθά, διότι πρέπει τότε ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ὀλόκληρα χωρία παρὰ τῇ Lübeck κατοικοῦντο ὑπὸ Ἀθιγγάνων· ἐκφέρει δὲ τὴν γνώμην, ὅτι οἱ Ζυγιῶται ἦσαν σλαβικὸν ἔθνος, καίτοι δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον ἐπίσης ἂν περὶ τὸ Lübeck ὑπῆρχον Σλάβοι· ἀλλὰ τοῦτο θεωρεῖ μᾶλλον πιθανὸν καὶ τὴν ἀπόδειξιν αὐτοῦ εὐχερεστέραν. Ἐν ἄλλῳ φύλλῳ τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος ἀναίρει ἕτερος τὴν παρατήρησιν ἐνὸς ἐκ Liegnitz, ὅτι Σθαβουρία ἴσως εἶναι τὸ ἐν Μεκκλεμβούργῳ St. -venhage, ἀντικατηρῶν ὅτι τοῦτο ἀπέχει πολὺ τῆς Lübeck, ἐν ᾧ ὁ Κανανὸς ὁμιλεῖ περὶ τῶν πέριξ τῆς πόλεως ταύτης χωρίων. Ἐπίσης δὲν θεωρεῖ ἐπαρκῶς ἀποδεδειγμένον τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ἐκ Ποτοδάμης καθηγητοῦ Graser, ὅτι περὶ τὴν Lübeck θὰ κατῆκει φυλὴ τις Βένδων, Σταβόνων ἢ Σταβούνων καλουμένων. Καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὅτι σλαβικὸν θὰ ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Κανανοῦ ἀναφερόμενον ἔθνος, ἀφ' οὗ μάλιστα ἡ Lübeck ἐκαλεῖτο προάστειον τῆς βενδικῆς ἐποικίσεως· ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι πρὸς ὀριστικὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος ἀπαιτοῦνται ἀκριδέστεραι καὶ θετικώτεραι ἀποδείξεις, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη τῆς Lübeck ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ παλαιότερων γεγονότων, ἐν ᾧ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' οἱ Σλάβοι εἶχον ἐξωσθῆ ἐκ τῆς χώρας ἐκείνης ἢ ἀπορροφηθῆ ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ στοιχείου.

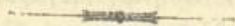
Ἄλλος Γερμανός, ὁ καθηγητής P. Kassel, ἐκφέρει γνώμην ὁμοίαν τῇ τοῦ κ. Σάθα καίπερ ἀγνοῶν ταύτην. Ἡ λέξις Σθαβουρία οὐδεμίαν κατ'

αὐτὸν ἔχει σχέσιν πρὸς τοὺς Σλάβους, τὰ δὲ παραπλήσια τοπικά ὀνόματα Stavenhagen, Stavenow, Staven, Staunnen κλπ., τ' ἀπαντῶντα ἐν Μεκκλεμβούργῳ, Ὀλοσταῖν καὶ Ὀλδεμβούργῳ, ἐτυμολογοῦνται οὐχὶ ἐκ τῆς σλαβικῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς γερμανικῆς γλώσσης· εἰκάζει δ' ὅτι ἴσως μισθοφόροι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐκ βορείου Γερμανίας ἐπέκησαν εἰς Πελοπόννησον καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ Ζυγιῶται· προστίθησι δ' εἰς ταῦτα καὶ τολμηροτάτην ἐτυμολογίαν τῆς ὀνομασίας τῶν Τσακώνων, ἣτις φρονεῖ ὅτι εἶναι ἐπίσης γερμανικὴ (Τσακώνες — Sacoies ἢ Saxones) ἀπορρινόμενος ὅτι οἱ Τσακώνες εἶναι σαξονικῆς φυλῆς.

Τὰς εἰκασίας τοῦ Kassel ἀναιρεῖ ἐπιτυχῶς ἀνώνυμός τις ἐν τῇ Vossischen Zeitung, ὅστις ἀναφέρει ὅτι βεβαιότατον καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως εἶναι, ὅτι πρὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος πᾶσα ἡ περὶ τὴν Lübeck χώρα ἦν ἐσλαβωμένη, κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα διετήρει τὴν ὀνομασίαν προάστειον τῆς βενδικῆς ἐποιήσεως· οὐδόλως δ' ἀπίθανον θεωρεῖ, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περὶ τὴν Λυβέκαν χωρὶα κατοικοῦντο ὑπὸ Σλάβων, ὑποτελῶν ἢ καὶ δουλοπαροίκων τῶν Γερμανῶν τῆς πόλεως ἐκείνης. Προστίθησι δὲ ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως ἀρκεύοντες πολυάριθμοι, ἀφ' οὗ ἠδυνήθησαν μεθ' ἄλλην τὴν ἐπίδρασιν τῶν παροίκων νὰ διατηρήσωσι τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν· εἰκάζει δὲ προσέτι ὅτι θὰ ἦσαν οἱ ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενοι Σλάβοι Μελιγγοὶ καὶ οὐχὶ γερμανοὶ μισθοφόροι τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, ὡς φρονεῖ ὁ Kassel, διότι τοιοῦτους μισθοφόρους γνωρίζομεν μόνους τοὺς Βαραγγίλους, οἵτινες δὲν ἦσαν Γερμανοί, ἀλλ' ἐστρατολογοῦντο οἱ πλεῖστοι ἐκ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Σκωτίας καὶ τῶν σκανδιναυκῶν χωρῶν, θησαυρίζοντες δ' ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπέστρεφον συνήθως εἰς τὴν πατρίδα των, μὴ παραμένοντες ἐν Ἑλλάδι.

Εἰς τὴν τοιαύτην πληθὺν τῶν εἰκασιῶν προστίθεται καὶ ἑτέρα, τοῦ κ. L. Alfieri, ὅστις στηριζόμενος εἰς τὴν μαρτυρίαν δύο συγγραφέων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' γινωματεύει ὅτι ἡ Σθαβουρία τοῦ Κανανοῦ εἶναι ἡ λιθουανικὴ ἐπαρχία τῆς σημερινῆς ἀνατολικῆς Πρωσσίας, τὴν δὲ πόλιν Λουπήκ ταυτίζει τῇ Labian, πόλει εὐλιμένῃ, κειμένη ἐν Σκαλαβωνίᾳ, ὡς ἀπεκαλεῖτο παλαιότερον ἡ Λιθουανία. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς ἀνώνυμος τῆς Vossischen Zeitung ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 129 φύλλῳ τῆς 17 Μαρτίου παρατηρεῖ εὐλόγως, ὅτι καὶ πάλιν ταρασσεται οὕτως ἡ σειρά τῶν πόλεων, ὡς ἐπεσεκέρθη ὁ Κανανός, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς τηλικαύτην βαρβαρότητα διετέλει ἡ Λιθουανία, ὥστε ἐλὼς ἀπίθανον θὰ ἦτο εἶναι παρεδεχόμεθα ὅτι εἶχε καὶ λιμένα. Προστίθησι δὲ ὅτι ὁ ἀρχαιότερος τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Lübeck ἦτο Limbik καὶ Lubik, ὡς φέρεται ἐν γεωγραφικῷ πλινάκι συνταχθέντι κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἐρρίκου τοῦ Β'. Ὡστε οὐδεμίᾳ ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Κανανοῦ ἀναφερομένη Λουπήκ.

Ἐνδιετρίψαμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν πρὸς διαλεύκανσιν τοῦ χωρίου ἐκείνου τοῦ ἔλληγος περιηγητοῦ ἐξενεχθεισῶν γνημῶν, διότι ἡ ἐξακρίθωσις τῆς θέσεως τῆς πόλεως Λουπῆκ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς, καθ' ὅσον συντελεῖ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος: ὅποιον ἔθνος κατέκει τὸν ἐν Πελοποννήσῳ Ζυγὸν κατὰ τὴν ΙΔ' πρὸς τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲ μετὰ πιθανότητος συνάγεται, νομίζομεν, ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου ἦσαν Σλάβοι, λείψανα τῶν Μελιγκῶν, παραμείναντα ἐν τῇ χώρᾳ καὶ μετὰ τὴν φραγκικὴν κατάκτησιν.

ΚΑΛΑΜΑΤΑ *

Τὸ ἐπίσημον ὄνομα αὐτῆς, ὅπερ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεκράτησεν, ὀφείλει ἢ πόλις τῶν Καλαμῶν εἰς τὴν τάσιν, τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἅμα τῇ συστάσει τοῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου, πρὸς ἀντικατάστασιν νεωτέρων τοπωνυμιῶν δι' ἀρχαίων τῶν κλασσικῶν χρόνων, «πρὸς ἀνάστασιν τῶν παλαιῶν ὀνομάτων τῆς Ἑλλάδος», ὡς ἐχαρακτηρίζετο τότε ἡ τοιαύτη προσπάθεια. Ἡ σπουδὴ περὶ μετονομασίας τῶν τόπων ἐκείνων, οἵτινες ἕνεκα τῶν παντοίων περιπετειῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀποβαλόντες τὸ ὄνομα των προσέλαβον ἄλλο ἄσημον συνήθως ἢ βαρβαρόφωνον, καὶ περὶ ἀποδόσεως εἰς αὐτοὺς τῶν παλαιῶν ἱστορικῶν ὀνομάτων ἦτο βεβαίως εὐεξήγητος καὶ δικαιολογημένη. Διότι διετήρησαν μὲν οὐκ ὀλίγαι πόλεις διὰ τῶν αἰῶνων ἀμετάλλακτον ἢ μικρὸν παρηλλαγμένον τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, οἷον Ἀθῆναι, Μέγαρα, Θῆβαι, Λεβάδεια, Πάτραι, Κόρινθος, Ἄργος κλπ., ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι, ὧν τὰ ἱστορικὰ ὀνόματα παντελῶς λησμονηθέντα εἶχον ἀντικατασταθῆ διὰ νεωτέρων ἀδοκίμων ἢ βαρβαρικῶν. Οὕτω λ. χ. ὁ Πειραιεὺς ἦτο γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράκος, ἢ Λαμία ὡς Ζητοῦνι, ἢ Ὑπάτη ὡς Πατρατζίκ, ἢ Ἀμφισσα ὡς Σάλονα, τὸ Αἰγίον ὡς Βοστίτσα, ἢ Μεγαλόπολις ὡς Σινάνον, τὸ Γύθειον ὡς Μαραθωνῆσι. Ἡ δ' ἐπίσημος μετονομασία διὰ κυβερνητικῶν πράξεων, δι' ὧν ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὰς τὰ προσήκοντα ὀνόματα, ἐκνικήσασα ἐν τῇ χρήσει ἐξῆλειψε τὰ νεώτερα, τὰ ὁποῖα εὐλόγως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς στίγματα, ἐγκολαφθέντα εἰς τὴν χώραν μας ὑπὸ ἐθνικῶν ἀτυχιῶν.

Δὲν περιωρίσθη δ' ὅμως δυστυχῶς εἰς τοιαύτας ὁρθὰς καὶ ἀνγκαιὰς μετονομασίας ἡ ἐλληνικὴ διοίκησις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, ἀλλ' ὑπερβολὴ ζήλου παρέσυρεν αὐτὴν εἰς τὸ νὰ κινήσῃ καὶ τὰ καλῶς κείμενα, ἀσκόπως μεταβάλλουσα ὀνόματα οὐδὲν τὸ κακόφωνον ἢ ξενικὸν ἔχοντα, μόνον καὶ μόνον ὅπως προσδώσῃ τὴν ἐπίφασιν ἀρχαιοπρεπείας εἰς αὐτά.

Εἰς τὰς μεταβολὰς ταύτας καταλέγεται καὶ ἡ μετονομασία τῆς Καλαμάτας. Τὸ ὄνομα τῆς πρωτεύουσῃς τῆς Μεσσηνίας πόλεως ἐκρίθη ἀναγκαῖον ν' ἀντικατασταθῆ διὰ τινος ἀρχαίου, ὅπως εὐπροσωπότερον παρουσιασθῆ. Ἄν τὸ ὄνομα ἦτο χυδαῖον ἢ βάρβαρον ἢ ἂν εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐκτισίαν

* Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν σύγγραμμαι «Νέον πνεῦμα» (Καλαμάτας) 1917 ἀριθ. 7.

τὸ ὄνομα ἀρχαίας τινὸς ἐπιφανοῦς πόλεως, ἢ ἀπόφασις περὶ μετονομασίας θὰ ἦτο βεβαίως ὀρθοτάτη. Ἄλλὰ τῆς Καλαμάτας τὸ ὄνομα ἦτο ἑλληνικόν, ἢ δ' ἀρχαία πόλις Φαραί. ἦς τὴν θέσιν εἶχε πιθανώτατα καταλάβῃ, ἦτο ἄσημος καὶ σχεδὸν ἄνευ ἱστορικῆς σημασίας. Διότι τὰ μόνα ἱστορικὰ γεγονότα τὰναφερόμενα εἰς τὰς Φαράς εἶναι ἢ κατὰ τὸ 180 π. Χ. ἀπόσπασις αὐτῶν μετ' ἄλλων δύο μεσσηνιακῶν πόλεων ἀπὸ τῆς Μεσσήνης καὶ συντέλεια εἰς τὴν ἀχαικὴν συμπολιτεῖαν καὶ ἢ ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος Αὐγούστου ὑπαγωγὴ τῆς πόλεως εἰς τὴν Λακωνικὴν πρὸς τιμωρίαν τῶν Φαραιωτῶν, συνταχθέντων ἐν τῇ ἐμφυλίῳ πολέμῳ μετὰ τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Ἀντωνίου. Ὅτι δὲ αἱ Φαραί ἦσαν αὐτὴ ἢ ὑπὸ τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν μνημονευομένη πόλις Φαραί, ὅπου κατέλυσεν ὁ Τηλέμαχος μεταβαίνων ἐκ Πύλου εἰς Σπάρτην, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀνενδοιάστως παρεδέχοντο, φαίνεται ἀνακριδῆς μετὰ τὸν πιθανώτερον προσδιορισμὸν τῆς θέσεως τῆς ὀμηρικῆς Πύλου παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Κακόδατον τῆς ἐπαρχίας Τριφυλίας.

Ἄλλὰ τὸ ὄνομα τῶν Φαρῶν δὲν ἀπεδόθη εἰς τὴν Καλαμάταν. Ἄν τοῦτο ἐγένετο, ἢ μετονομασία θὰ εἶχε κάποιον λόγον, ἀσθενῆ μὲν, ἀλλ' ἐφ' οὗ ἠδύνατο ὅπωςδὴποτε νὰ στηριχθῇ. Ἄντι τούτου δὲ ἐξελέχθη ἐκ τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας ἄλλο ὄνομα, καὶ ἱστορικῆς σημασίας ἐστερημένον καὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τὴν Καλαμάταν πλὴν τῆς παρηχητικῆς ὁμοιότητος. Αἱ Καλάμαι, ὡς μετωνομάσθη ἢ Καλαμάτα, ἦτο χωρίον τι τῆς Μεσσηνίας, ὅπερ ἀναφέρεται ὡς καταληφθὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Λυκούργου ἐν τῇ πρὸς τοὺς ὑπὸ τὸν Ἄρατον Ἀχαιοὺς πολέμῳ. Ἡ θέσις, ἐν ἣ ἔκειτο τὸ χωρίον τοῦτο, δὲν εἶναι ἀκριδῶς γνωστὴ. Ἄλλοι μὲν τοποθετοῦσιν αὐτὸ εἰς ἀπόστασιν τριῶν τετάρτων τῆς ὥρας βορειοδυτικῶς τῆς Καλαμάτας παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Καλάμι ἐπὶ τῆς τυχαίας ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος μᾶλλον βρασιζόμενοι. Ἄλλοι δὲ εἰς λόφον τινά, ἀπέχοντα ἡμίσειαν ὄριαν βορειοανατολικῶς τῆς πόλεως, κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Νέδοντος ἄλλοι πάλιν κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τούτου βορειοδυτικῶς. Ὁ Παισαίνιος ὀρίζει τὴν θέσιν τοῦ «ἐν τῇ μεσογαίῳ» πλησίον τοῦ χωρίου Λιμνῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Λιμνάτιδος Ἀρτέμιδος, ὅπερ γινώσκομεν ὅτι ἔκειτο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ τέως δήμου Ἀλαγονίας.

Ὅστε πάντως αἱ Καλάμαι τοπογραφικῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνταυτισθῶσι πρὸς τὴν Καλαμάταν. Ἄλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἔπεισε τοὺς μετονομάσαντας νὰ ἐκλέξωσι τὸ ὄνομα ἦτο ἀναμφιδόλως, ὡς εἶπομεν, ἢ περηχητικὴ ὁμοιότης πρὸς τὸ ἀντικατασταθέν. Καὶ ἢ ὁμοιότης αὕτη συνετέλεσεν ὅπως εὐδοκιμήσῃ ἢ μετονομασία. Ἄν ἢ Καλαμάτα μετωνομάζετο Φαραί, πιθανῶς ἢ ἐπίσημος ὀνομασία θὰ ἀπέμενεν ἐπὶ τοῦ χάρτου καὶ θὰ ἐληθμογεῖτο ἴσως, ὅπως ἐληθμονήθησαν πᾶσαι σχεδὸν αἱ τρεῖς κατ' ἐπανάληψιν διαταχθεῖσαι μετονομασίαι τουρκωνύμων χωρίων τῶν δήμων τῆς ἐπαρχίας Καλαμῶν. Ἄλλ' οἱ πολλοὶ ἀκούοντες τὸ ὄνομα Καλάμι ὑπολαμβάνουσιν ὡς

κόρθότερον καὶ εὐγενέστερον τύπον τοῦ ὀνόματος τῆς Καλαμάτας, καὶ τοῦτου ἕνεκα ἔρριζώθη καὶ κινδυνεύει νὰ ἐκτοπίσῃ καθ' ὄλουκληραν τὸ γνήσιον ὄνομα τῆς πόλεως.

Ἄν τοῦτο συμβῇ, ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ὀνόματος τῆς Καλαμάτας θ' ἀποτελέσῃ οἰκτρὸν θρίαιμβον τῆς ἀστόχου σχολαστικότητος, ἥτις ὑπηγόρευσε τὴν μετονομασίαν τῆς πόλεως. Τὸ ὄνομα Καλαμάτα καὶ εὐφρονότατον εἶναι καὶ ἐπιφανές ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀπαντῶν τὸ πρῶτον εἰς τὸν κατὰ τὰ μέσα τοῦ IB αἰῶνος γραφέντα βίον τοῦ ἀγίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ἀναφέρεται εἰς συχναίς ὑπὸ τῶν χρονόγραφων τῆς φραγκοκρατίας. Τὸ «ὠρατὸν καὶ ἰσχυρὸν» φρούριον τῆς Καλαμάτας, ὡς τὸ ἀποκαλεῖ ὁ Γάλλος χρονόγραφος Ποδαφρέδος Βιλλαρδουῖνος, κατελήφθη πολιορκηθὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Σαμπλίτου τῷ 1207, κατασταθεῖσα δὲ βαρωνία ἢ Καλαμάτα παρεχώρηθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν ὁμώνυμον ἀνεψιὸν τοῦ χρονόγραφου. Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς φραγκοκρατίας πολλὰς ὑπέστη περιπετείας. Ἐκχωρηθεῖσα ὑπὸ τῆς χήρας τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουῖνου Ἄννης τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1281 εἰς τὸν Κάρολον τῆς Ἀνδεγαυίας ἀνεκτίθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀνδρόνικου τοῦ Παλαιολόγου ὑπὸ τοῦ καπετάνιου τῆς Γιάννιτσας Διαδοῦλκου, ἀλλὰ κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐδόθη εἰς τὸν βαρῶνον τῆς Ἀρκαδίας Ποδαφρέδον ὁ Ἄηπος, συγγενὴ τοῦ αὐτοκράτορος. Διαδιδασθεῖσα δὲ κατὰ τὸ 1347 εἰς τὴν ῥεσποιναν τῆς Ἀχαΐας Μαρίαν τὴν Βουρβωνικὴν κατελήφθη τῷ 1384 ὑπὸ τῶν Ναβαρρῶν καὶ μετὰ τεσσαράκοντα τρία ἔτη περιήλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Δουλωθεῖσα εἰς τοὺς Τούρκους ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν διετέλεσεν ἄσημος καὶ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Ἐν ἔτει 1685 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Βενετῶν ὑπὸ τὸν Μοροζίνην, νικησάντια ἐν μεγάλῃ μάχῃ τὸν ἐν τῇ πόλει ὀχυρωμένον καπετὰν πασάν, ἀναικτιθεῖσα δ' ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1715 ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἀτυχῆ ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Διότι εἰς τὸν πρωτεργατῶν αὐτῆς ἦτο ὁ Καλαματιανὸς Παναγιώτης Μπενάκης, ἑλληνικὰ δὲ σώματα ὑπὸ τὸν Μυκόνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν καὶ τὸν πρόγκιπα Πέτρον Δολγοροῦκην κατέλαβον τὴν Καλαμάταν κατασφάξαντα τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὡς ἔνδοξον ἐπιστέγασμα τῆς ἱστορίας τῆς Καλαμάτας ἐπέηλθεν ἡ κήρυξις ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τὸ πρῶτον τῆς ἐπανάστασεως κατὰ τῶν Τούρκων, τὴν 23 Μαρτίου 1821, καὶ ἡ σύστασις τοῦ πρώτου πολιτικοῦ σώματος τῆς ἐλευθερίας Ἑλλάδος, τῆς Μεσσηνιακῆς γερουσίας, ἥτις τὴν 25 Μαρτίου ἐξέδωκε τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην προκήρυξιν, δι' ἧς διεμήνυεν εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς ἀπεινάξιιν τοῦ ζυγοῦ τῆς τυραννίας καὶ ἀνάκτισιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ.

Τὸ ὄνομα τῆς Καλαμάτας, πρὸς τοσαῦτα συνδεδεμένον ἱστορικὰ γεγονότα, γνωστότατον δὲ καὶ προσφιλές εἰς τὸ πανελλήνιον καὶ διὰ τὴν οἰκτεχνίαν

τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων καὶ διὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ ὀνομασθέντα ἰδιόρρυθμον χορόν, ἦτο ἀναμφιδόλως ἄξιον μείζονος σεβασμοῦ.

Ἄλλὰ πόθεν προήλθε τὸ ὄνομα τοῦτο ; Πότε δὲ καὶ ἔνεκα τίνος λόγου ἀντικατέστησε τὸ ὄνομα τῶν Φαρῶν ;

Τὸ νέον ὄνομα δὲν εἶναι ἴσως τολμηρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐδόθη εἰς τὴν πόλιν πρὸ δέκα ἢ ἑνδεκα αἰῶνων, ὅτε πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς αὐτῆς συνεκεντρῶντο εἰς τινὰς πόλεις κτίζων φρούρια ἢ ἐνισχύων τὴν προτέραν ὀχύρωσιν αὐτῶν πρὸς τελεσφορωτέραν ἀμυναν κατὰ τῶν σλαδικῶν ἐπιδρομῶν. Πρὸς τοιοῦτον πιθανῶς σκοπὸν ἐκτίσθη καὶ τὸ φρούριον τῆς Καλαμάτας.

Εἰς τὴν ἀνεύρεσιν δὲ τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος μᾶς ὁδηγεῖ τὸ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα συνταχθὲν *Χρονικὸν τοῦ Μωρέως*. Τὸ ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Κοπενάγης ἀποκείμενον χειρόγραφον, γεγραμμένον κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, γράφει τὸ ὄνομα τῆς πόλεως πάντοτε (πλὴν μιᾶς ἐξαιρέσεως, ἐν στ. 1664) *Καλομάτα* ἀντὶ *Καλαμέτα*. Ἐπειδὴ δὲ τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι κάλλιστον, ἀρχαιότερον τῶν ἄλλων, ἐπιβάλλεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἢ ἐν αὐτῷ ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος εἶναι ἀκριβῆς καὶ δὲν προέρχεται ἐκ γραφικοῦ σφάλματος. Προκύπτει δ' ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος ἦτο ὁ διὰ τοῦ ο *Καλομάτα*, καὶ ὅτι κατ' ἀφομοίωσιν τοῦ ο πρὸς τὸ α τῆς προηγούμενης καὶ τῆς ἐπομένης συλλαβῆς ἐτράπη εἰς *Καλαμάτα*, ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον ὑφίσταντο ἐκ παραλλήλου ἀμφότεροι οἱ τύποι, μέχρις ὅτου ἐξενίκησεν ἐν τῇ χρήσει ὁ τύπος *Καλαμάτα*. Ἐλήφθη δὲ τὸ ὄνομα, ἐξ ὑπάρχοντος βεβαίως ἐν τῇ πόλει, ἐπισήμου τινὸς ναοῦ ἢ μοναστηρίου, ἀφιερωμένου εἰς τὴν Παναγίαν, τιμωμένην ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν ταύτην, *Καλαμάτας*, ὅπως ἐκ τοιούτων ἐπικλήσεων προήλθον καὶ ἄλλαι τοπωνυμίαι, ὡς λ. χ. ἢ ἐν τῷ Πηλίῳ *Μακρινίτσα* (ἐκ τῆς Παναγίας τῆς *Μακρινίτισσας*). Ἡ δ' ἐπίκλησις τῆς Παναγίας *Καλομάτα* οὐδὲν παρουσιάζει τὸ ἀσύνηθες ἢ παράδοξον. Ἐν *Σκοπέλῳ* (*Ἄ. Παπαδιαμάντης*, τὰ κρούσματα, ἢ φόνισσα ἐκδ. Φέξη 1912, σ. 135. 138) καὶ ἐν *Κατιρλί* τῆς Βιθυνίας ἢ Παναγία τιμᾶται ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν *Μεγαλομάτα* (*Π. Γ. Μανρῆ*, *Τὸ Κατιρλί* σ. 59), ἐν *Λέρῳ* μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν *Παναγία ἢ Γουρλομάτα* (*Οἰκονομοπούλου*, *Λερισκά* σ. 119).

ΚΑΛΑΜΙΟΣ — ΚΑΛΑΜΑΤΙΑΝΟΣ *

Φίλτατε κύριε διευθυντά,

Ἀποκρινόμενος προθύμως εἰς τὸ ἐρώτημά σου περὶ τοῦ ὀρθοῦ τύπου τοῦ ὀνόματος τοῦ κατοίκου τῶν Καλαμῶν ἀναγκαῖον κρίνω νὰ παρατηρήσω δι' ἐσφαλμένη καὶ ἄτοπος εἶναι ἡ ἀπόρριψις τύπων, μὴ προσαρμοζομένων εἰς γραμματικούς τινας κανόνας περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων. Πамπληθεῖς εἶναι ἐκάστου τῶν κανόνων τούτων αἱ ἐξαιρέσεις, τούτου δ' ἔνεκα ἀσφαλέστατος ὁδηγὸς εἶναι ἡ συνήθεια.

Ἡ συνήθεια λοιπὸν καλεῖ νῦν τὸν πολίτην τῶν Καλαμῶν *Καλάμιον*, ὁ δὲ λαὸς ἐκπαλαί ἔχει σχηματίσῃ τὸ *Καλαματιανὸς* ἐκ τοῦ *Καλαμάτα*. Ἀμφότεροι οἱ τύποι εἶναι ὀρθοί, καὶ οὐδεμία παρίσταται χρεῖα μεταβολῆς αὐτοῦ εἰς *Καλαματος* ἢ *Καλαμάτης*. Τὸ μὲν *Καλάμιος* ἐσχηματίσθη κατὰ τὰρχαλα Ἰδομένιος (Ἰδομεναί, πόλις τῆς Μακεδονίας), Κλαζομένιος (Κλαζομεναί), Συρακούσιος (Συράκουσαι). Τὸ δὲ *Καλαματιανὸς* διὰ τῆς προσλήψεως τῆς ἐν τῇ δημῳδαί γλώσσῃ συνηθεστάτης καταλήξεως-*ιανὸς* πρὸς δήλωσιν τοῦ κατοίκου πόλεώς τινος ἢ χώρας (ὡς Ζαγοριανός, Παριανός, Ψαριανός κλπ.), ἣτις καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ ἦτο ἐν χρήσει, ὡς Ἀδριανός (Ἀδρία), Ἀλεξανδρειανός (Ἀλεξάνδρεια), Ζακυνθιανός (Ζακυνθία), Μυρσειανός (Μύρλεια), Συμβριανός (Σύμβρα) κλπ.

Οἱ προτιμῶντες τὸν νεόπλαστον τύπον *Καλαματος* ἀντὶ τοῦ *Καλάμιος*, οὐ ἐξενίκησεν ἡ χρῆσις, ὑπολαμβάνουσιν ἴσως ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐξομαλίσωσι τὴν γλῶσσαν διὰ τῆς ὑπαγωγῆς εἰς ἓνα γραμματικὸν κανόνα πάντων τῶν τύπων ἢ, τὸ χεῖριστον, ζητοῦσι νὰ ἐπιδείξωσιν εὖωνον γραμματικὴν σοφίαν

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «*Λαϊκῆ*» (τῆς Καλαμάτας) τῆς 7 Νοεμβρίου 1893. Ἡ διευθύνσις τῆς ἐφημερίδος προέταξε τῆς ἐπιστολῆς τὰ ἐξῆς : «Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 16 φύλλῳ τῆς «*Λαϊκῆς*» ἐδημοσιεύσαμεν ἄρθρον, δι' οὗ ὑπεβάλλομεν τὸ ἐρώτημα, ἀν ὁ τῶν Καλαμῶν κάτοικος θέον νὰ καλεῖται Καλάμιος, Καλαματος ἢ Καλαμάτης. Τὸ αὐτὸ ἐρώτημα, ὡς καὶ ἐν τῷ ἄρθρῳ ἐκείνῳ ἐδηλώσαμεν, εἶχον ὑποβάλει εἰς ἀρμόδιον ἐν Ἀθήναις κριτήν. Οὗτος ἦτο ὁ εὐρυμαθὴς συμπολίτης κ. Ν. Γ. Πολίτης, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τὴν δὲ ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματός μας εὐμενῆ καὶ τὸ ζήτημα λύουσιν ἀπάντησίν του δημοσιεύομεν κατωτέρω, ἐκφράζομεν δ' αὐτῷ καὶ τὰς εὐχαριστίας μας, διότι συνέτελεσεν, ὅπως ἡ «*Λαϊκῆ*» καὶ ἐν ἄλλῳ σταδίῳ ὑπηρετήσῃ ἐν μικρῷ τὸν τόπον».

καταδικάζοντες ως εσφαλμένον τύπον ἀποδεκτὸν γεγόμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ ἐθνικὰ τῶν πόλεων ἢ τόπων, ὧν τὰ ὀνόματα ἔχουσι μὲν καταλήξεις - α, - αι, - η, παραλήγουσι δ' εἰς σύμφωνον, σχηματίζονται συνηθέστατα διὰ τῆς καταλήξεως - ατος, ὡς Κερκυρατος, Ἀθηνατος, Θεβατος, Λαβατος (Λάβαι), Μυκηνατος, Σαβατος (Σάβαι), Κορωνατος, Μοθωνατος κλπ. Ἡ ἀκριθέστερον προστίθεται εἰς τὸ ριζικὸν φωνήεν αὐτῶν ἡ κατάληξις - ιος, ἐκκρουσμένου τοῦ ἐπιτακτικοῦ φωνήεντος τῆς διφθόγγου αι. Ἀλλὰ τοῦ κανόνος τούτου πλεῖστα ὑπάρχουσι ἐξαιρέσεις· ἐνίοτε τὸ ριζικὸν φωνήεν κατὰ τὴν πρόσληψιν τῆς καταλήξεως - ιος ἐκκρούεται καὶ οὕτω σχηματίζεται π. χ. ἀπὸ τῆς πόλεως Μεσσήνης (Μεσσάνα) ἐθνικὸν Μεσσήνιος καὶ οὐχὶ Μεσσηναίος· συνηθέστατα δὲ τοῦτο παρατηρεῖται ἐν τοῖς ἔχουσι ριζικὸν φωνήεν ο, ὡς Κορίνθιος (Κόρινθοις), Νάξιος (Νάξοι) κλπ. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν τοῖς ἐθνικοῖς, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν· ἀντὶ μόνου τοῦ ἐπιτακτικοῦ φωνήεντος ἐξεκρούσθη δλη ἢ δίφθογγος καὶ ἐσχηματίσθησαν ἐθνικὰ Κλαζομένιος ἀντὶ Κλαζομεναίος κλπ. Ἀλλ' αἱ ἐξαιρέσεις δὲν περιορίζονται εἰς ταύτας μόνον, συνήθης δ' εἶναι ἡ πρόσληψις καὶ ἄλλων καταλήξεων πλὴν τῆς - ιος, ὡς - εὺς - ἀτης, - ιτης. Αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ πολίτου τῶν Φαρῶν ἢ Φερῶν ἢ Φηρῶν εὐρίσκομεν κατὰ πέντε τρόπους ἐσχηματισμένον : ὁ τῶν Θεσσαλικῶν Φερῶν πολίτης ἐλέγετο Φεραίος, ὁ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Φάρης, ὁ τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ Φαραίεὺς καὶ ὁ τῶν ἐν Μεσσηνίᾳ Φαραϊάτης ἢ Φαραΐτης. Ἐκείντο δ' αἱ τῆς Μεσσηνίας Φαραί, ὡς φαίνεται βέβαιον, ἔπου περίπου καὶ ἡ Καλαμάτα, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νέδοντος, κατὰ Στράβωνα, ἀπέχουσαι κατὰ τὸν Πausανίαν τῆς μὲν Ἀβίας (παλαιᾶς Μαντινείας) 13 χιλιομέτρα, τῆς δὲ θαλάσσης 1110 μέτρα (μὴ ὑπολογισμένης τῆς ἐκτοτε γενομένης ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ προσχώσεως).

Οἱ δὲ προτείνοντες νὰ ὀνομάζεται ὁ τῶν Καλαμῶν πολίτης *Καλαμάτης* δύνανται νὰ προσαγάγωσιν ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνώμης των, ὅτι ἡ κατάληξις - ἀτης εἶναι συνήθης πρὸς δήλωσιν τοῦ κατοικοῦ πόλεως, ἥς τὸ ὄνομα ἔχει κατάληξιν - αι, παραλήγει δ' εἰς φωνήεν, ὡς Γαθειάτης (Γαθεαί), Καρυάτης (Καρύαι), Κεγχρεάτης (Κεγχρεαί), Ὀρνεάτης (Ὀρνεαί), ἢ καὶ εἰς σύμφωνον, ὡς Πιτανάτης (Πιτάται)· μάλιστα δ' ἐπὶ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐπεχωρίαζεν ἡ κατάληξις αὕτη, διότι καὶ ἐκ τοῦ Ἰθώμη ἐσχηματίσθη Ἰθωμάτας (δωρικῶς) καὶ ἐκ τοῦ Φαραί Φαραϊάτης καὶ ἐκ τοῦ Θαλάμει Θαλαμάτης (Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἐν λ. Βοιόν, Θαλάμει). Θαλαμάται δ' ἐκαλοῦντο οὐ μόνον οἱ τῶν ἐν Λακωνίᾳ Θαλαμῶν πολῖται, ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν ἐν Μεσσηνίᾳ, διότι ὑπῆρχε καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ πόλις Θαλάμει, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοπόμπου παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ (ἐν λ. Θαλάμει), τοῦ Ζήνωνος παρὰ Πολυδίῳ (ἰΓ' 16,3) καὶ τοῦ Πausανίου (Γ' α' 4), πλησίον τῶν Φαρῶν κειμένη, ἥ; ὅμως δὲν ἔχει ὀρισθῆ ἀκριδῶς ἡ θέσις. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Καλαμάτης παραδοχὴ θὰ ἦτο ὅσον καὶ ἡ τοῦ Καλα-

ματος άτοπος, διότι ουδεμία παρουσιάζεται ανάγκη αντικαταστάσεως ονομάτων όρθως έσχηματισμένων δι' άλλων άσυνήθων. Διάφορον ήα ήτο τó πρῶγμα, αν άληθώς δέν ήτο άγνωστος εις την γλώσσαν ó τύπος ουτος, ως λέγουσιν οί προτεινοντες. Άλλά τó μὲν οικογενειακόν όνομα Καλαμάτας ουδέν δεικνύει, διότι ουδεις δύναται νά ισχυρισθῆ έτι προήλθεν εξ έθνικου, ως ουδέ τó οικογενειακόν όνομα Πάτρας εδήλου ποτέ τόν Πατριόν. Τά δε μανδήλια, αί καλαμάταις, έχουσι τó όνομα τῆς πόλεως, εν ή κατασκευάζονται και ουχι τοῦ κατοίκου αυτης, διότι συνηθέστατον είναι νά δηλώνται δια τοῦ ονόματος τοῦ τόπου τῆς κατασκευῆς ύφάσματα και ένδύματα εν τε τῇ έλληνικῇ και εν άλλαις γλώσσαις, ολον φέσι, μουσελίνα, κασμίρι κλπ. Τó δε Καλαμάτης, δι' ου διακρίνεται ó τῷ 1246 γενόμενος αυθέντης τοῦ Μορέως Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος, δέν είναι επώνυμον, αλλά τó όνομα τῆς πόλεως κατά γενικήν, δηλον τόν αυθέντην τῆς Καλαμάτας, ως ρητώς όρίζει τó Χρονικόν τοῦ Μορέως (Βιβλ. Β' σ. 59 — 60 εκδ. Buchon τοῦ 1841)· δια τοῦτο και ó γράψας τόν ὑπό τó όνομα τοῦ Λωροθέου φερόμενον Χρονογράφον εν τῷ περιεργοτάτῳ κεφαλαίῳ «περι τοῦ ποτε επήραν οί Φράγκοι τόν Μορέαν», αναφέρει κατά γενικήν τó φραγκικόν όνομα τοῦ Γουλιέλμου λέγων «Γουλιέλμος ó ντε Καλαμάτα» και μετ' όλιγον «τόν μισέρ Γουλιέλμον Καλαμάτας αυθέντην». Τó δε όνομα τοῦ κατοίκου τῆς Καλαμάτας και κατά τοῦς χρόνους εκείνους δέν ήτο Καλαμάτης, αλλά Καλαματιανός, ως φαίνεται εκ τοῦ αυτου Χρονικοῦ τοῦ Μορέως (σ.56).

Ἐκεῖνοι οἱ Καλαματιανοὶ ἐνέμεναν ὀπίσω,
ἐγύρισαν ἔς τὰ σπίτια τους ἐκεῖ ἔς τὴν Καλαμάταν.

Τó πρῶτον δέ τó όνομα Καλαμάτα εῦρηται εν τῷ Livre de la Conquete (Ca'amate) και εν τῷ κατά τὰς αρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αιῶνος ποιθέντι Χρονικῷ τοῦ Μορέως. Κατά τόν ΙΕ' αιῶνα εῦρισκομεν αυτó τρις μὲν παρὰ Γεωργίῳ τῷ Φραντζῆ, ἀπαξ δέ παρὰ Λαονίῳ Χαλκοκονδύλῃ (σ. 471 Bonn. «Καλαμάτην πόλιν τὴν εν Μεσσήνῃ»), πολλαίς δ' εν ταῖς εκθέσεσι περι τῶν πρὸς τοῦς Τούρκους πολέμων τῷ 1465 - 6, ταῖς ὑποβληθείσαις εις τὴν Βενετικὴν σύγκλητον, ἃς εἰδημοσίευσεν ó Σάθας εν Μνημείοις τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τ. 5' σ. 1 κέ. Εῦρηται δέ και παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Πτολεμαίου (Γ', 16, 22) «Θαλάμη ή νῦν Καλαμάτα», άλλ' άγνωστον ποτε ἐγράφη τó σχολιον τοῦτο.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 30 Ὀκτωβρίου 1893

Ν. Γ. Πολίτης.

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ *

Πρὸ δύο περίπου ἐτῶν, παρασκευαζομένης τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων τοῦ Κράτους, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἐπιθυμοῦν νὰ δημοσιευθῶσιν ἐν τοῖς ἀπογραφικαῖς πίναξιν ὡς οἷόν τε ἀκριβέστατα καὶ ἀπηλλαγμένα σφαλμάτων τὰ ὀνόματα τῶν δήμων, πόλεων καὶ χωρίων, ἀνέθηκεν εἰς ἐπιτροπὴν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν κ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἀντωνίου Μηλιαράκη καὶ ἐμοῦ, νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ ν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς αὐτῶν. Ἡ δημοσιευομένη ὡδε ἔκθεσις περιέχει τὰ πορίσματα τοῦ ἐλέγχου τῶν ὀνομάτων τῶν δήμων, ἅτινα ἐγκριθέντα καὶ ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Τὰ τῶν δήμων ὀνόματα ὑπάγονται εἰς πέντε κατηγορίας, σκοπούμενης τῆς ἀφορμῆς, ἣτις ἐλήφθη πρὸς ὀνοματοθεσίαν ἐκάστου δήμου.

Εἶναι δηλαδή:

Α') Ὀνόματα εἰλημμένα ἐξ ἀρχαίας πόλεως ἐν τῇ δήμῳ κειμένης.

Β') Ὀνόματα εἰλημμένα ἐκ σημερινῆς πόλεως ἢ χωρίου, πρωτεύουσας τοῦ δήμου ἢ καὶ ἐπισήμου γενομένης ἐκ συμβάντων τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας.

Γ') Ὀνόματα ἐκ τόπου τινὸς ἢ ἰδρύματος, ἐν τῇ δήμῳ εὑρισκομένου, ἢ εἰς οὗ τὴν περιοχὴν κεῖται ὁ δήμος. Εἶναι δὲ ταῦτα ὀνόματα ὀρέων, πεταμῶν, λιμνῶν, νήσων, σπανιώτερον δὲ μνημείων τῆς ἀρχαιότητος.

Δ') Ὀνόματα κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐθνικῶν σχηματισθέντα πρὸς δήλωσιν τῆς σχέσεως τῶν δημοτῶν πρὸς τινα τῶν ἐν τῇ δήμῳ τοιούτων τόπων.

Ε') Ὀνόματα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρὸς τιμὴν αὐτῶν δοθέντα εἰς τοὺς δήμους.

Φανερόν ἐστι τὰ ὀνόματα ταῦτα πρέπει νὰ ἐκφέρωνται, τὰ μὲν τῆς Α' καὶ Δ' κατηγορίας κατὰ γενικὴν τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐθνικῶν, τὰ δὲ λοιπὰ κατὰ τὴν γενικὴν τοῦ ἐνικοῦ τὰ πλεῖστα. Καὶ ἐπι μὲν τὰ ἐκ τῶν ἀρχαίων πόλεων ὀνόματα κατὰ γενικὴν πληθυντικὴν τῶν ἐθνικῶν πρέπει νὰ ἐκφέρωνται μᾶς διδάσκει ἢ χρῆσις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ· ἀλλ' εἰς τὸν αὐτὸν κανόνα δὲν πρέπει νὰ ὑπαγάγωμεν καὶ τὰ τῆς Β' κατηγορίας ὀνόματα, καὶ

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσῶ Γ' 1899 σ. 54—80.

διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς διακρίσεως καὶ πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως, δυναμένης νὰ προέλθῃ ἐξ ἀπορίας περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ τύπου τῶν τοιοῦτων ἐθνικῶν· διότι, ἂν διὰ τὸ ὁμοίμορφον σχηματῖσωμεν ταῦτα κατ' ἀναλογίαν τῶν ἀρχαίων, θὰ προσκρούσωμεν εἰς τὴν χρῆσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης· καὶ ἀδικαιολόγητος διὰ τοῦτο καὶ αὐθαίρετος ἐλέγχεται ὁ σχηματισμὸς ἐθνικῶν κατ' ἀρχαιοφανῆ τύπον, ἐνῶ ἄλλος εἶναι ὁ νῦν ἐν χρῆσει, οἷα λ. χ. τὸ Δηληνιτῶν ἀπὸ τῆς περιοχῆς Δηλινᾶτα ἐν τῷ νομῷ Κεφαλληνίας ἀντὶ τοῦ μόνου ἐν χρῆσει Δηλινουσιάνων, τοῦ Κονιστριῶν ἀπὸ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Κονιστρῶν, ἀντὶ τοῦ Κονιστριατῶν, Πυλαρέων ἀπὸ τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ Πυλάρου ἀντὶ Πυλαρινῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Ἐν τοῖς πλείστοις τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει μέχρι τοῦδε ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν ὀνοματοθεσίαν τῶν δήμων, αἱ δὲ παρεκκλίσεις ἀπ' αὐτοῦ, οὐδένα λόγον ἔχουσαι, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπανορθωθῶσιν. Ἐσκοπον ἐπίσης καὶ ἀτυχῆ θεωροῦμεν τὴν προσθήκην παραγωγικῆς καταλήξεως εἰς ὀνόματα ὀρέων, ποταμῶν, λιμνῶν πρὸς δῆλωσιν τῆς περιοχῆς αὐτῶν, ἐνῶ διὰ τοῦ φιλοῦ ὀνόματος τοῦ τόπου κατὰ γενικὴν τοῦ ἐνικοῦ ἐκφερομένου ἀποφεύγομεν πᾶσαν παρανόησιν, δυναμένην νὰ προκύψῃ ἐκ τοιαύτης καταλήξεως. Ὁ ἀκούων δηλαδὴ τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Ἰανίας ὑποθέτει ὅτι ὀνομάσθη ἀπὸ τινος ἀρχαίας πόλεως, οὕτω καλουμένης, μὴ δυνάμενος νὰ φαντασθῆ ὅτι δηλοῦται δι' αὐτοῦ ἢ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Τάνου βρεχομένη χώρα. Ὁμοίως διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ δήμου Καλλιφωνίας οὐδεὶς δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι δηλοῦται ἡ περιοχή τοῦ ὄρους Καλλιφωνίου· τὸ δ' ὄνομα τοῦ δήμου Στυμφαλίας εὐλόγως θὰ εἰκάσῃ ὁ ἀκούων ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς λίμνης, ἐνῶ ὁ τύπος τούτου εἶνε ἢ Στυμφαλὶς ἢ Στύμφαλος, Στυμφαλία δὲ σημαίνει τὴν περὶ τὴν λίμνην χώραν. Ματαίως ὅμως θ' ἀναζητήσῃ τις ἀρχαίαν πόλιν ἢ τὴν περιοχὴν ὄρους τινός ἢ ποταμοῦ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δήμου Κλεπαίδος, ὅπερ ἀπλούστατα εἶναι παρεσχηματισμένον ἐκ τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος τῆς πρωτεύουσας τοῦ δήμου (Κλεπαῖ), ἢ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δήμου Φλεσιάδος, εἰς ὃ ἀδιάγνωστον ὅπως κρύπτεται τὸ ὄνομα τοῦ ἐν Μανιάκῃ ἐνδόξως πεσόντως Φλέσα.

Αἱ πλείσται τῶν ἐπενεχθεισῶν διορθώσεων, συνιστάμεναι εἰς μικρὰν τῶν ὀνομάτων μεταβολήν, δύναται νομίζομεν νὰ καθιερωθῶσιν ἐπισήμως, χωρὶς νὰ παραστῇ ἀνάγκη ἐφαρμογῆς τῶν πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ὀνομασιῶν τῶν δήμων νενομισμένων τύπων. Ἄλλως δὲ καὶ σήμερον ἀκόμη παρὰ τὸν διὰ βασιλικῶν διαταγμάτων καθορισμὸν τῶν ὀνομασιῶν τούτων πολλαχοῦ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις ποικίλλει ἢ χρῆσις καὶ τούτου ἕνεκα δὲν θὰ εἶναι δύσκολος ἢ ἀποκατάστασις τοῦ ὀρθοῦ τύπου. Παράδειγμα προχειρότατον ἔχομεν τὸν δῆμον Ἀθηναίων, ὅστις καίπερ ἐπισήμως καλούμενος δῆμος Ἀθηναίων ἀνέλαθε τὸν ὀρθὸν τύπον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ σφραγιδί του. Μό-

νον ἔν τισιν ὀνόμασιν ἢ μεταβολὴ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ γίνῃ κατὰ ψήφισμα τοῦ ἀρμοδίου δημοτικοῦ συμβουλίου. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἐπόμενα:

Τὸ τοῦ δήμου Κοθωνίων ἐν τῷ νομῷ Τρικάλων, οὗ τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς ἀνοίκειον καὶ ψυχρὰν εὐτραπελίαν τοῦ ὀνοματοθέτου, ἔκ τινος ἐν τῷ δήμῳ ἀσήμου χωρίου ληφθέν.

Τὸ τοῦ δήμου Ταμασίου ἐν τῷ αὐτῷ νομῷ. Τοῦτο ἐλήφθη ἐκ τοῦ πάρα μωρωθέντος ὀνόματος τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ δήμῳ χωρίου Τσαμασίου· ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ὀνομάζετο Δρανήστιας ἀπὸ τῆς πρωτεύουστος.

Τὸ τοῦ δήμου Εἰδυλλίας ἀντὶ Βιλλίων ἐν τῷ νομῷ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας.

Τὸ τοῦ δήμου Βρασιῶν ἐν τῷ νομῷ Ἀρκαδίας. Κατὰ κανόνα ἔπρεπε διὰ τοῦ ἐθνικοῦ νὰ ὀνομασθῇ ὁ δῆμος (Βρασιέων). Ἀλλ' ὁ ὀρθότερος τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας πόλεως εἶναι Πρασιαί, ἔθεν Πρασιέων. Νομίζομεν δ' ὅμως ἔτι ἔπρεπε νὰ προτιμηθῇ τὸ ὄνομα τῆς ἐπισήμου κατὰ τοὺς μέσους χρόνους πόλεως Πραστοῦ, ὅπερ καὶ νῦν σφύζεται.

Τὸ τοῦ δήμου Κρεμαστῆς Λαρίσης ἐν τῷ νομῷ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος. Ὅπως μὴ παρεκκλίνωμεν τοῦ κανόνος, καθ' ὃν ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ πρέπει νὰ ληφθῇ τὸ ὄνομα, καὶ ὅπως πάλιν μὴ συμπέσῃ τοῦτο πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Λαρισαίων τοῦ νομοῦ Λαρίσης, ἀναγκαῖον θὰ ἦτο πρὸς διάκρισιν νὰ ὀνομασθῇ δῆμος Πελασγῶν Λαρισαίων, ἀφοῦ Λαρισαῖοι μὲν ἀπλῶς καὶ τῆς πόλεως ταύτης οἱ κάτοικοι ἔκαλοῦντο, ἀλλ' αὕτη πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων οὐ μόνον Κρεμαστή, ἀλλὰ καὶ Πελασγία ἐπεκαλεῖτο.

Τὸ τοῦ δήμου Ναφθίων ἐν Ζακύνθῳ. Τὸ ἐθνικὸν ὄλω ἀναρμόστως ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς ἐν τῷ δήμῳ ὑπαρχούσης πηγῆς νάφθης.

Τὸ τοῦ δήμου Ἐλευσίνος ἐν Ἀρκαδίᾳ, περὶ οὗ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Τὸ τοῦ δήμου Φλεσιᾶδος ἐν Μεσσηνίᾳ. Ὁ δῆμος ὀνομάσθη πρὸς τιμὴν τοῦ Φλέσα, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀσκόπου προσθήκης τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως δυσκόλως διαγιγνώσκεται ὁ λόγος οὗτος.

Τὸ τοῦ δήμου Μελιτήνης ἐν Λακωνίᾳ. Οὗτος καταλληλότερον θὰ ἦτο νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἐτέρου τῶν ἐν αὐτῷ ὀνομασθῶν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν τόπων τῶν Βαρδουιῶν ἢ τῆς Καστανιάς. Διότι τὸ νῦν ὄνομα ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἀγνοοῦμεν τίνος ἕνεκα ἐδόθη εἰς τὸν δῆμον ¹⁾.

Τὸ τοῦ δήμου Αὐλῶνος ἐν τῷ νομῷ Εὐβοίας. Αὐλῶν ἀρχαία πόλις ἐν Εὐβοίᾳ δὲν ὑπῆρχεν· ἐπλάσθη δ' ἴσως ὅπως, ἀρχαϊκώτερον φανῆ τὸ ὄνομα τῆς πρωτεύουστος Αὐλωναρίου, ἐξ οὗ ἐλήφθη. Ἄν δ' ἀντικατασταθῇ διὰ

1) Τινὲς τῶν λογίων δημοτῶν, οὓς ἠρωτήσαμεν περὶ τούτου, μᾶς ἐβεβαίωσαν, ὅτι ὀνομάσθη οὕτω προτάσει βιοικητοῦ τίνος τῆς Λακωνίας, θελήσαντος νὰ διατιμῆσθαι τὴν ἀγαθὴν του γνῶμην περὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἐν τῷ δήμῳ παραγομένου μέλιτος, ἣν ἐξέφρασεν ἐν συμπόσῳ, παρατεθέντι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ δημάρχου.

τούτου, ἀποφεύγεται καὶ ἡ σύγχυσις πρὸς τὸν ὀμώνυμον δῆμον τοῦ νομοῦ Μεσσηνίας.

Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ τὰς ἄλλας ὁμοίας συμπτώσεις ὀνομάτων δῆμων θ' ἀποφύγωμεν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῶν μνημονευθέντων κανόνων τῆς ὀνοματοθεσίας. Εἰς μόνους δὲ τοὺς δῆμους Καλλιφωνίας (Ἀχαΐας) καὶ Καλλιφωνίου (Τρικάλων) ἐπέρχεται σύμπτωσης τοῦ ὀνόματος ἕνεκα τῶν ἡμετέρων διορθώσεων. Αἱ δ' ἄλλαι πᾶσαι τοιαῦται ἀνωμαλῆαι ἐκλείπουσιν. Οὕτως ἐκ τῶν δύο δῆμων Ἰθώμης τῶν νομῶν Μεσσηνίας καὶ Τρικάλων, ὁ μὲν πρῶτος θὰ τηρήσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ληφθὲν ἐκ τοῦ μεσσηνιακοῦ ὄρου, ὁ δ' ἐν Τρικάλοις, ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως κληθεῖς, θὰ ὀνομασθῇ Ἰθωματῶν. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Αὐλώνος ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, ὁ μὲν θὰ ὀνομασθῇ ἀπὸ τῆς πρωτεύουσος Αὐλωναρίου, ὁ δὲ μεσσηνιακὸς ἀπὸ τοῦ ἔθνικοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως Αὐλωνιτῶν. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Ψωφίδος, ὁ μὲν ἐν Ζακύνθῳ θὰ τηρήσῃ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ζακύνθου ληφθὲν, ὁ δ' ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ Ἡλιδί θὰ κληθῇ Ψωφιδίων ἀπὸ τοῦ ἔθνικοῦ, ἀνμὴ θεωρηθῇ προτιμότερον ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλου τινός. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Ἀμβρακίας ἐν τῷ νομῷ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ὁ μὲν θὰ ὀνομασθῇ Ἀμβρακίας ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ χωρίου, ὁ δ' ἕτερος Ἀμβρακιωτῶν ἀπὸ τοῦ ἔθνικοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀμβρακίας. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Ὀρχομενοῦ ὁ μὲν ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ θὰ κληθῇ Ὀρχομενίων ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ ἔθνικοῦ, ὁ δ' ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρχομενίων Ἀρκάδων πρὸς διάκρισιν, ἦτις καὶ παρ' ἀρχαίοις ἦτο συνήθης. Ὑπολείπεται δὲ μόνῃ ἡ σύμπτωσης τῶν ὀνομάτων τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ Ἀττικῇ δῆμων Ἐλευσίνος· ἀλλὰ τούτου μὲν πρέπει νὰ διατηρηθῇ τὸ ὄνομα ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ἔθνικοῦ (Ἐλευσινίων), τὸ δὲ τοῦ ἐν Ἀρκαδίᾳ πρέπει πάντως νὰ μεταβληθῇ, διότι πόλις ἢ πόλισμα ἀρκαδικὸν Ἐλευσίς οὐδέποτε ὑπήρξε.

Τοιαῦτα δὲ ὀνόματα, πλασθέντα ἐξ ἀτελοῦς γνώσεως τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος, οὐδεμίαν ἀνάγκη νὰ διατηρηθῶσι. Κατωτέρω ἀναφερόμεν τινὰ τοιαῦτα, ἅτινα διὰ μικρᾶς μεταβολῆς τῆς καταλήξεως διορθοῦνται· ἀλλ' ὅπου τοιαύτη μεταβολὴ δὲν εἶναι δυνατὴ, ὡς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δῆμου Ἐλευσίνος, χρεῖα ν' ἀντικατασταθῇ τὸ ὄνομα. Βεβαίως εἶναι ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν τὰ παρατηρούμενα ἐν τῇ ὀνοματοθεσίᾳ τῶν δῆμων γεωγραφικὰ σφάλματα, τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ μὴ ἀσφαλοῦς ὀρισμοῦ τῆς θέσεως πολλῶν ἀρχαίων πόλεων, καθ' ὃν χρόνον ἐγένετο αὕτη· τὰ τοιαῦτα σφάλματα δυσκολώτατον εἶναι νὰ διορθωθῶσι σήμερον, μετὰ μακρὰν χρήσιν· ἄλλως δ' οὐδεὶς θὰ ζητήσῃ ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν δῆμων νὰ ὀδηγηθῇ εἰς ἀνεύρεσιν τῶν ἀρχαίων πόλεων. Ἡ δημιουργία δ' ὁμοίων ὀνομάτων ἀνυπάρκτων ἀρχαίων πόλεων οὔτε δικαιολογεῖται οὔτε ἀνεκτὴ εἶναι, καὶ προδηλὸς ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῶν.

Εἰς τοὺς συναπτομένους ὡδε πίνακας ἀναγράφομεν τὸ πόρισμα τῆς

ήμετέρας εξετάσεως τῶν ὀνομασιῶν τῶν δήμων. Ἐν τῇ πρώτῃ στήλῃ ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ δήμου κατὰ τὸν τύπον, ὃν νομίζομεν ὀρθόν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ δ' ἐν χρήσει τύπος, ἂν εἶναι πλημμελής, ἄλλως δ' οὐδὲν ἀναγράφεται ἐν αὐτῇ. Ἐν τῇ τρίτῃ στήλῃ ἡ κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα. Ἐν τῇ τετάρτῃ τὸ ἀρχαῖον ἢ νεώτερον ὄνομα, ἐξ οὗ ὠνομάσθη ὁ δήμος. Ἐν ὑποσημειώσει δέ, ὅπου εἶναι ἀναγκαῖον, ἀναγράφονται οἱ λόγοι, οἱ ὑπαγορευσαντές τινες τῶν μεταβολῶν.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν πινάκων τούτων φέρομεν γενικωτέρας τινὰς παρατηρήσεις περὶ ἐκάστης κατηγορίας ὀνομάτων.

Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει, ὡς εἶπομεν, ὀνόματα εἰλημμένα ἐξ ἀρχαίας πόλεως, ἐν τῇ δήμῳ κειμένης, ἢ ἣτις ὑπειθέτο τοῦλάχιστον ὅτι ἔκειτο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δήμου, καθ' ὃν χρόνον ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ ὀνομασία, ἢ ἐξ ἔθνους ἀρχαίου, οἰκοῦντος ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δήμου.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα πρέπει νὰ ἐκφέρονται κατὰ γενικὴν τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐθνικῶν, καὶ ὁ κανὼν οὗτος ἐρημύσθη ἐν τοῖς πλείστοις· ὅπου δὲ δὲν ἐτηρήθη, διωρθώσαμεν τὸ ὄνομα. Διωρθώσαμεν δ' ὡς εἰκὸς καὶ τὰ πλημμελῶς ἐσχηματισμένα ἐθνικά, εἶον ἐν τῷ νομῷ Τρικάλων Πιαλέων ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου Πιαλίων· ἐν τῷ νομῷ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος Δαφνουσίων ἀντὶ Δαφνησίων, Ὀμολιέων ἀντὶ Ὀμιλαίων. Ἐθνικά δέ, ὧν οἱ τύποι ἄνευρίσκονται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν ἢ ἐν ἐπιγραφαῖς, ἐσχηματίσαμεν κατ' ἀναλογίαν, εἶον: Συκουρίων ἐν τῷ νομῷ Λαρίσης (ἀπὸ τοῦ Συκούριον, κατὰ τὸ Μολύκριος ἀπὸ τοῦ Μολύκριον), Εὐδύριων (ὁμοίως, ἀπὸ τοῦ Εὐδύριον, οὐχὶ δ' ΕὐΙ᾽ ὄριον, ὡς γράφεται ἐν τοῖς πίναξι τῆς Στατιστικῆς), Ἀρμενιῶν (ἀπὸ τοῦ Ἀρμένιον κατὰ τὸ Ταυρομενίτης ἀπὸ τοῦ Ταυρομένιον), Νηλιέων (ἀπὸ τοῦ Νήλεια, κατὰ τὸ Δαυλιεύς ἀπὸ τοῦ Δαύλεια), Ὁξυνιατῶν (ἀπὸ τοῦ Ὁξύνεια, κατὰ τὸ Κρανειάτης ἀπὸ τοῦ Κράνεια), Σιλανέων (ἀπὸ τοῦ Σίλινα κατὰ τὸ Τυανεύς ἀπὸ τοῦ Τύανα καὶ Κομανεύς ἀπὸ τοῦ Κόμανα), Μενελαϊτῶν (ἀπὸ τοῦ Μενελαῖς κατὰ τὸ Πτολεμαίτης ἀπὸ τοῦ Πτολεμαῖς).

Ἐξ ἀνυπάρχτων δ' ἀρχαίων πόλεων ἐδόθησαν τὰ ὀνόματα εἰς τοὺς ἐπομένους δήμους, διορθωθέντα πάντα πλὴν ἑνός, τοῦ τῆς Εἰδυλλίας, περὶ οὗ ὁμιλήσαμεν ἄνωτέρω.

Ἀποδοτίας. Πόλις Ἀποδοτία δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' Ἀποδωτοὶ εἶναι ὄνομα αἰτωλικῶν ἔθνους.

Ἀροανείας. Ἀντὶ τούτου ὠνομάσαμεν τὸν δήμον ἀπὸ τῶν Ἀροάνιων ὄρέων.

Βωμέας. Ἀντὶ τῆς ἀνυπάρκτου πόλεως Βωμέας (τὸ ὀρθὸν οἱ Βωμοί) ἐλάβομεν τὸ ὄνομα τοῦ αἰτωλικῶν ἔθνους τῶν Βωμιέων.

Εἰδυλλίας. Οὕτως ἐξελληνίσθη τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου Βίλια.

Κορυθίου. Διωρθώσαμεν Κορυθίων ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχαίου Τεγρατικοῦ δήμου.

Λαπαθῶν. Τοῦτο ἀντικατεστήσαμεν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρκαδικοῦ ὄρους Λαπίθου.

Μακρυναίας. Ἡ ἀκαρνανικὴ πόλις ἐλέγετο Μακύνεια (τὸ ἐθνικὸν Μακυνεύς).

Νυμφασίας. Ἐθέσαμεν ἀντὶ τούτου τὸ ἐθνικὸν Νυμφασίων· ἡ δ' ἀρκαδικὴ πόλις, ἀφ' ἧς ὠνομάσθη ὁ δῆμος, ἐλέγετο Νυμφάς καὶ οὐχὶ Νυμφασία.

Οἰνιάδος. Τό τε τῆς πόλεως ὄνομα καὶ τὸ ἐθνικὸν εἶναι Οἰνιάδαι.

Ὀλυμπίων. Πόλις Ὀλυμπία, ἀφ' ἧς νὰ σχηματισθῇ τὸ ἐθνικὸν, δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ἡλίδι, ἀλλὰ κοιλὰς Ὀλυμπία, ἐν ἣ ἤγοντο οἱ ἀγῶνες, τὰ Ὀλύμπια. Διὸ τὸν δῆμον ὠνομάσαμεν Ὀλυμπίας.

Ὀφιοσίας. Καὶ τοῦτο ὄνομα ἀνυπάρκτου πόλεως, παρασχηματισθὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ αἰτωλικοῦ ἔθνους τῶν Ὀφιοένων.

Φαλαισίας. Τὸ ὄρθον Φαλαισῖαι κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν. Τὸ ἐθνικὸν Φαλαισεῖς.

Ὠλεναίας. Ἡ αἰτωλικὴ πόλις ἐλέγετο Ὠλενος (τὸ ἐθνικὸν Ὠλένιος).

Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει ὀνόματα εἰλημμένα ἐκ σημερινῆς πόλεως ἢ χωρίου, πρωτευούσης τοῦ δήμου ἢ καὶ ἐπισήμου γεωμένης ἐκ συμβάντων τῆς νεωτέρας ἱστορίας ἡμῶν.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα πρέπει νὰ ἐκφέρωνται κατὰ γενικὴν πτῶσιν τοῦ ἐνικοῦ ἢ τοῦ πληθυντικοῦ, ὅταν καὶ ἡ ὄρθῃ κατὰ πληθυντικὸν ἐκφέρεται, οἷον Βαλτετσίου, Καλτεζῶν. Τῶν ἐθνικῶν δὲν πρέπει νὰ γίνηται χρήσις ἐν τοῖς τοιοῦτοις πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀνωμαλιῶν, ἃς ὑπεδείξαμεν ἐν ἀρχῇ, καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν τὰ ὀνόματα τῶν δήμων ἐτέθησαν, δηλαδὴ τοῦ τῆς ὑπομνήσεως ἐν τισιν ἐνδόξων σελίδων τῆς πατρίου ἱστορίας. Ὁ σκοπὸς δ' οὗτος ἐπισκοτίζεται διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς τοπωνυμίας ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ. Οὕτως, ἵνα εἰς τὰ παραδείγματα, ἃ πρὸ ὀλίγου ἀνεφέραμεν, περιορισθῶμεν, οἱ δῆμοι ἐκεῖνοι ἔλαβον τὰ ὀνόματα ὃ μὲν εἰς μνήμην τῆς ἐν Βαλτετσίῳ συγκροτηθείσης μάχης, ὃ δὲ εἰς μνήμην τῆς Πελοποννησιακῆς γερούσιας, τῆς εἰς Καλτεζὰς συνελθοῦσης· δυσδιάγνωστον δὲ καθίσταται τοῦτο, ἂν μετονομασθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν δῆμοι Βαλτετσιωτῶν καὶ Καλτεζιωτῶν.

Ἐνίοτε ἡ τοπωνυμία, ἐξ ἧς ὠνομάσθη ὁ δῆμος, παρουσιάζει τύπον ἀρχαιοφανῆ, διάφορον τοῦ γνωστοῦ καὶ συνήθους. Καὶ ἂν μὲν ὁ τύπος οὗτος προεκρίθη πρὸς ἀποφυγὴν διαλεκτικοῦ ἰδιωτισμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ καλῶς ἔχων· ἂν δὲ παρήχθη κατὰ προσθήκην παραγωγικῆς καταλήξεως, ἀναγκαῖα εἶναι ἡ ἐπανόρθωσις. Τῆς περιπτώσεως ταύτης παραδείγματα ἔχομεν τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Κλεπαΐδος, παρὰχθὲν ἐκ τοῦ πρωτεύοντος χω-

ριου Κλεπᾶς, καὶ τὸ τοῦ δήμου Ἀπειρανθίας, ἀπὸ τῆς πρωτεύουσας Ἀπειράνθου· τῆς δὲ πρώτης τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Μυραεῖου, ληφθὲν ἐκ τοῦ ἐν τῷ δήμῳ χωρίου Μούρσει, οὐχὶ δ' ἐκ τῶν Μυρῶν τῆς Μαγνησίας, ὧν τὸ ἐθνικὸν Μυρατος.

Ἡ τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει ὀνόματα εἰλημμένα ἐκ τόπων ἢ ἰδρυμάτων. Καὶ δὴ:

Α') Ἐκ νήσων: οἶον Αἰγίνης (ἂν ὠνομάσθη ὁ δῆμος ἀπὸ τῆς πόλεως, ἔπρεπε νὰ λέγῃται Αἰγινήτων), Ἀγισιτρίου, Σαλαμίνος, Σκύρου, Σκοπέλου, Ἀλοννήσου, Νέων Ψαρῶν, Μυκόνου, Σύρου κτλ. Ἐνταῦθα ἐνάγονται καὶ τὰ παλαιότατα ὀνόματα νήσων τινῶν, ἐξ ὧν ὠνομάσθησαν δῆμοι ἐν αὐταῖς, οἶον Δρυσιπίδος, Ὑρίας, Καλλίστης κτλ. Ὅμοιος καὶ ὁ δῆμος Νάσων ἐν Ἀρκαδίᾳ, καίτοι κάπως ἀκτᾶλληλος φαίνεται ἢ ἐκλογὴ ὀνόματος κατὰ τὸν δωρικὸν τύπον ἐκφερομένου (Νᾶσοι ἀντὶ Νῆσοι).

Β') Ἐκ λιμένων, ὡς Πανόρμου, Ἐρινεοῦ, Τρινασοῦ.

Γ') Ἐξ ὄρεων· τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ ἑξῆς: Τομφρηστοῦ, Θυάμου, Ἰδομένης, Παρνασσίων (γρ. Παρνασσοῦ), Διδύμων, Εὐρωστίνης, Φαλάνθου (ἀπὸ τοῦ ὄρους καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς ὀμωνύμου κόμης), Πάρωνος, Ἀροανείας (γρ. Ἀροανίων), Λαπαθῶν (γρ. Λαπίθου) Νωνάκριδος, Ἰθώμης, Εὐδας, Πλαταμῶδους, Λευκιμμαίων (γρ. Λευκίμμης), Μελιταίων (γρ. Μελιταίου), Ἀμφιπαγιτῶν (γρ. Ἀμφιπάγου), Ἰστωνίων (γρ. Ἰστώνης), Ἐλάτου, Διρφῶν (γρ. Δίρφους), Μεσσαπίων (γρ. Μεσσαπίου), Τελεθρίων (γρ. Τελεθρίου), Κοτυλαίων (γρ. Κοτυλαίου), Ὀλύμπου, Αἰαντίου, Σηπιάδος Ὄθρουος, Λάχμονος, Τιτανίου (γρ. Τιτάνου), Ἰτάμου.

Δ') Ἐκ ποταμῶν ὡς Τανίας (γρ. Τάνου), Κλείτορος, Μυλάοντος, Κράθιδος, Πηνειοῦ, Ἄριος, Παμίσου, Ἠλέκτρας, Οἰνοῦντος, Φελλίας, Κηρέων (γρ. Κηρέως), Νηλέων (γρ. Νηλέως).

Ε') Ἐκ λιμνῶν ὡς Στυμφαλίας (γρ. Στυμφαλίδος), Βάλθης, Ξυνιάδος.

Σ') Ἐξ ἀρχαίων τόπων ἐπισήμων ὡς Λαυρείου, Μαραθῶνος, Αὔλιδος, Θερμοπυλῶν, Μυκητῶν, Μεθάνων, Νεμέας, Ὀλυμπίας, Λεύκτρου.

Ζ') Ἐξ ἀρχαίων μνημείων ἢ ἰδρυμάτων ὡς Ἰεροῦ, Καστορείου, Ἀπολλωνίων (γρ. Ἀπολλωνίου), Ἀρτεμισίων (γρ. Ἀρτεμισίου), Ὀπιταῖδων (γρ. Ὀπιταΐδος, ἐξ ἐπικλήσεως τῆς Ἀρτέμιδος, γνωστῆς γενομένης ἐξ ἐπιγραφῆς ἐν Ζακύνθῳ).

Ὅθεν ἐσφαλμένως εἶναι ἐξηγηγεμένα τὰ ἐκ τῶν τόπων ἐσχηματισμένα ἐθνικά, ἅτινα ἀνωτέρω διωρθώσαμεν, ὡς λ. χ. τὰ ὡς ἐθνικά παρυσιαζόμενα ὀνόματα τῶν ποταμῶν Κηρέως καὶ Νηλέως ἐν Εὐβοίᾳ καὶ πολλῶν ὄρεων. Καὶ ὅπου τὰ δῆθεν ἐθνικά ταῦτα συμπίπτουσι πρὸς γνήσια ἐθνικά εἶναι ἐσφαλμένα· ὡς λ. χ. τὸ τοῦ δήμου Μεσσαπίων ἐν Εὐβοίᾳ· οἱ Μεσσάπιοι ἦσαν λοχρικὸν ἔθνος τὸ δ' εὐβοϊκὸν ὄρος ὠνομάζετο Μεσσάπιον· τὸ τοῦ δήμου Τελεθρίων ἐπίσης ἐν Εὐβοίᾳ· τὸ μὲν ὄρος ὠνομάζετο Τελέ-

θριον, τὸ δ' ἔθνικόν ἐσχηματίζετο κατ' ἄλλον τύπον (Τελεθριεῖς). Ἐσφαλμένα δ' ὡς εἰκὸς εἶναι καὶ τὰ ἀπὸ ἱερῶν ἐσχηματισμένα ἔθνικα (Ἄπολλωνίων, Ἄρτεμισίων), καὶ μάλιστα τὸ ἀπὸ τῆς ἐπικλήσεως τῆς Ἄρτέμιδος Ὀπιταίδος (Ὀπιταϊδῶν).

Κατ' ἐσφαλμένον τύπον ἐκφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεσσαλικῆς ἄρου Τιτάνου (δῆμος Τιτανίου), τοῦτο δέ, διότι ὁ ὀνοματοθέτης ἐπλανήθη ἐκ τυπογραφικοῦ ἀμαρτήματος τῆς Θεσσαλίας τοῦ Ν. Γεωργιάδου (σ. 305, 314).

Ἄναγκαλον δι' εἶναι, ὡς εἶπομεν, νὰ διορθωθῶσι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δῆμων, τὰ σχηματισθέντα διὰ τῆς προσθήκης παραγωγικῆς καταλήξεως εἰς τὴν τοπωνυμίαν (Τανίας, Στυμφαλίας).

Ἡ τετάρτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Παραχελωφίτων (οἱ παρὰ τὸν Ἀχελῷον οἰκοῦντες), Παρευηνίων (οἱ παρὰ τὸν Εὐῆνον), Παρακαμπυλίων (οἱ παρὰ τὸν Καμπύλον), Παραληθαίων (οἱ παρὰ τὸν Ληθαίον), Παραχελωφίδος (ἢ παρὰ τὸν Ἀχελῷον χώρα), Ποταμογειτόνων, Δικποντίων, Μεσοχωριτῶν, Πικρελείων, Ἀπηλιωτῶν, Ἀκρολοφίτων.

Ἐσφαλμένον δ' εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Ποταμίων ἐν Κυθήροις, ἕπερ διορθούμενον (Ποταμοῦ) πρέπει νὰ ὑπαχθῆ εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν διότι οἱ κάτοικοι δὲν οἰκοῦσι παρὰ ποταμόν, ἀλλ' ἐν τῷ Ποταμῷ, τῇ πρωτεύουσῃ.

Εἰς τὴν πέμπτην κατηγορίαν τέλος δύο μόνον ὑπάγονται ὀνόματα δῆμων τοῦ νομοῦ Μεσσηνίας, τὸ τοῦ Ἀριστομένους καὶ τὸ τοῦ δήμου Φλεσιάδος, ἕπερ, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, πρέπει νὰ διορθωθῆ (Φλέσα). Ἄν δὲ πληρωθῆ ἢ ἐπιθυμία τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου Σκιλλοῦντος καὶ ὁ δῆμος μετονομασθῆ Ξενοφώντος, τότε καὶ τὸ τρίτον ταιοῦτο ὄνομα ἐν τῷ αὐτῷ νομῷ θὰ εὐρίσκηται.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Ὄρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Ἀθηναίων	—	Α'	Ἀθηναί
Ἀχαρνέων	Ἀχαρνῶν	Α'	Ἀχαρναί
Κρωπιδῶν	Κρωπίας	Α'	Κρωπιὰ (ἢ Κρωπειαί)
Θορικίων	—	Α'	Θορικὸς
Λαυρείου	—	Γ'	Λαύρειον
Μαραθῶνος	—	Γ'	Μαραθῶν
Πειραιέων	Πειραιῶς	Α'	Πειραιεὺς
Φυλῆς	—	Γ'	Φυλῆς

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Ὀρωπίων	—	Α'	Ὀρωπός
Αἰγίνης	—	Γ'	Αἰγίνα
Ἀγκιστρῶν	—	Γ'	Ἀγκίστριον
Μεγαρέων	—	Α'	Μέγαρα
Βιλίων	Εἰδυλλίας	Β'	Βίλια
Ἐλευσινίων	Ἐλευσίνος	Α'	Ἐλευσίς
Ἐρυθραίων	Ἐρυθρῶν	Α'	Ἐρυθραί
Σαλαμίνος	—	Γ'	Σαλαμίς
Θηβαίων	—	Α'	Θῆβαι
Ἀκραϊφείων	Ἀκραϊφνίου	Α'	Ἀκραϊφίαι (ἢ Ἀκραϊ- φία ἢ Ἀκραϊφιον ἢ Ἀκραϊφνιον) ¹⁾
Αὐλίδος	—	Γ'	Αὐλὶς
Θεσπιέων	Θεσπιῶν	Α'	Θεσπιαί
Θίσβαλων	Θίσθης	Α'	Θίσθη
Πλαταιέων	Πλαταιῶν	Α'	Πλαταιαί
Ταναγραίων	Τανάγρας	Α'	Τάναγρα
Λεβαδέων	Λεβαθείας	Α'	Λεβάδεια
Ἀραχώδης	—	Β'	Ἀράχωθα ²⁾
Διστόμου	Διστομίων	Β'	Δίστομον
Ὀρχομενίων	Ὀρχομενοῦ	Α'	Ὀρχομενός
Πέτρας	—	Β'	Πέτρα
Χαιρωνέων	Χαιρωνείας	Α'	Χαιρώνεια

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ

Λαμίων	—	Α'	Λαμία
Ἡρακλειωτῶν	Ἡρακλειωτῶν	Α'	Ἡράκλεια
Πελασγῶν Λαρισαίων	Κρεμαστής Λαρίσης	Α'	Λάρισα Πελασ- γία ἢ Κρεμαστή.
Μακρακωμιτῶν	Μακρακώμης	Α'	Μακρὰ κώμη
Νέας Μιτζέλλης	—	Β'	Νέα Μιτζέλλα
Ὀμολιαίων	Ὀμιλαίων	Α'	Ὀμόλη (ἢ Ὀμο- λος ἢ Ὀμιλαί).
Παραχελωιτῶν	—	Δ'	Ἀχελῶς

1) Ὁ προκρίθεις τύπος τοῦ ἐθνικοῦ εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν πιστούμενος.

2) Καὶ ἡ διὰ τοῦ ο γραφὴ δὲν εἶναι ἐσφαλμένη.

Ὅρθός τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Πτελεατῶν	—	Α'	Πτελεῶν
Σπερχεῖοῦ	Σπερχειάδος	Γ'	Σπερχεῖος
Τυμφρηστοῦ	—	Γ'	Τυμφρηστός
Ἵπαταίων	Ἵπάτης	Α'	Ἵπάτη
Φαλαρέων	Φαλάρων	Α'	Φάλαρα
Ἄμφισσέων	Ἄμφισσης	Α'	Ἄμφισσα
Ἄντικυραίων	Ἄντικύρας	Α'	Ἄντίκυρα
Γαλαξειδίου	—	Β'	Γαλαξειδί
Δωριέων	—	Α'	Δωριεῖς
Καλλιέων	—	Α'	Καλλιεῖς
Κρισαίων	Κρίσσης	Α'	Κρίσα
Μυονέων	Μυονίας	Α'	Μυονία ἢ Μυωνία
Παρνασσοῦ	—	Γ'	Παρνασσός
Ἄταλάντης	—	Β'	Ἄταλάντη
Δαφνουσίων	Δαφνησίων	Α'	Δάφνουσα
Δρυμίων	Δρυμείας	Α'	Δρυμία (ἢ Δρυμαία ἢ Δρυμός)
Ἐλατέων	Ἐλατείας	Α'	Ἐλάτεια
Θερμοπυλῶν	—	Γ'	Θερμοπύλαι
Θρόνιον	Θρόνιου	Α'	Θρόνιον
Λαρυμναίων	Λαρόμνης	Α'	Λάρυμνα
Νέας Πέλλης	—	Β'	Νέα Πέλλα
Τιθορέων	Τιθορέας	Α'	Τιθορέα (ἢ Τιθόρα ἢ Τιθοραία).
Αἰγιτιέων	Αἰγιτίου	Α'	Αἰγίτιον
Βωμιέων	Βωμέας	Α'	Βωμειεῖς
Εὐπαλιέων	Εὐπαλίου	Α'	Εὐπάλιον
Κροκυλέων	Κροκυλίου	Α'	Κροκύλειον
Ποτιδανιατῶν	Ποτιδανείας	Α'	Ποτιδανία
Τολοφωνίων	Τολοφῶνος	Α'	Τολοφῶν
Ἰαίων	Ἰαίας	Α'	Ἰαία

ΝΟΜΟΣ Αἴτωλιας καὶ Ἀκαρνανίας

Μεσσολογίτου	—	Β'	Μεσολόγγιον
Αἰτωλικοῦ	—	Β'	Αἰτωλικόν ¹⁾
Μακυνέων	Μακρυμείας	Α'	Μακύνεια (ἢ Μακυνία ἢ Μάκυνος)

1) Προτιμότερα ἢ ὀνομαστικῶς Ἀνωτολικῶν, διότι οὕτω λέγεται ἡ κόμη.

Ὅρθός τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν τὸ ὄνομα
Παραχελφίτιδος	—	Δ'	*Αχελῷος
*Ὠλενίων	*Ὠλενείας	Α'	*Ὠλενος
*Αμβρακιωτῶν	*Αμβρακίας	Α'	*Αμβρακία
Θυάμου	—	Γ'	Θυάμος
*Ἰδομένης	—	Γ'	*Ἰδομένη
Στρατίων	Στράτου	Α'	Στράτος
*Αγρινίου	—	Γ'	*Αγρίνιον ¹⁾
*Αμβρακιάς	*Αμβρακίας	Β'	*Αμβρακιά
Θερμίων	Θέρμου	Α'	Θέρμον (ἢ Θέρμος ἢ τὰ Θέρμα ²⁾)
Παμφίων	Παμφίας	Α'	Παμφία
Καρπενισίου	—	Β'	Καρπενισί
*Αγραίων	—	Α'	*Αγραίοι
*Αγράφων	—	Β'	*Αγραφα
*Απεραντιῶν	*Απεραντιῶν	Α'	*Απεραντία
*Αρακύνθου	*Αρακυνθίων	Γ'	*Αράκυνθος
Δολόπων	—	Α'	Δόλοπες
Εὔρυτάνων	—	Α'	Εὔρυτάνες
Κτιμενίων	Κτιημενίων	Α'	Κτιμένιοι
Παρακαμπυλίων	—	Δ'	Καμπύλος
Ναυπακτιῶν	Ναυπάκτου	Α'	Ναύπακτος
*Αποδωτῶν	*Αποδοτίας	Α'	*Αποδωτοί
Κλεπᾶς	Κλεπατῆδος	Β'	Κλεπά
*Οφιονέων	*Οφιονίας	Α'	*Οφιονεῖς
Παρρυνηίων	—	Δ'	Εὔηνος
Προσχίων	Προσχίου	Α'	Πρόσχιον
Πυληνίων	Πυλήνης	Α'	Πυλήνη
*Ανακτορίων	—	Α'	*Ανακτόριον
*Αστακοῦ	—	Β'	*Αστακός
*Εχιναιίων	*Εχίνου	Α'	*Εχίνος
Οἰνιαδῶν	Οἰνιάδος	Α'	Οἰνιάδαι ³⁾
Σολλιέων	Σολλίου	Α'	Σόλλιον

1) Ἀπὸ τοῦ ὄρους Ἀγρινίου, ὅπου ἀναφέρει ὁ Ἡσίοτος· ἡ ὁμώνυμος ἀρχαία πόλις δὲν ἔκειτο ἔπου τὸ σημερινόν Βραχῶρι, τὸ μετονομασθὲν Ἀγρίνιον.

2) Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀγασκαφῶν ἀπαδείχθη ὅτι δὲν ἔκειτο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δήμου τούτου τὸ Θέρμον, ὃ τόπος τῆς συνόδου τῶν Αἰτωλῶν. Ἀλλὰ τοῦτο, ὡς λέγομεν καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει, δὲν εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα ἐσφαλμένης ἀποδόσεως ἀρχαίων ὀνομάτων.

3) Τὸ τε ὄνομα τῆς πόλεως καὶ τὸ ἐθνικόν Οἰνιάδαι.

Ὅρθός τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Ναυπλιέων	—	Α'	Ναυπλία
Ἐπιδαυρίων	—	Α'	Ἐπίδαυρος
Ἰεροῦ	—	Γ'	Ἰερὸν (Ἀσκληπιοῦ)
Μινωιτῶν	Μινώας	Α'	Μινώα
Μιδεατῶν	Μιδέας	Α'	Μιδέα ἢ Μίδεια
Ἀργείων	—	Α'	Ἄργος
Ἀλεατῶν	Ἀλέας	Α'	Ἀλέα
Λυρκείων	Λυρκείας	Α'	Λύρκεια
Μυκηθῶν	—	Γ'	Μυκηναί
Προσυμναίων	—	Α'	Πρόσυμνα
Ἰσιατῶν	Ἰσιῶν	Α'	Ἰσιαί
Κορινθίων	—	Α'	Κόρινθος
Εὐρωστίνης	—	Γ'	Εὐρωστίνα
Κλεωναίων	Κλεωνῶν	Α'	Κλεωναί
Νεμέας	—	Γ'	Νεμέα
Πελληναίων	Πελλήνης	Α'	Πελλήνη
Σικυωνίων	Σικυῶνος	Α'	Σικυῶν
Στυμφαλίδος	Στυμφαλίας	Γ'	Στυμφαλῖς ἢ Στύμ- φαλος
Σολυγέων	Σολυγείας	Α'	Σολύγεια
Τρικάλων	—	Β'	Τρίκαλα ¹⁾
Φενεατῶν	Φενεοῦ	Α'	Φενεὸς
Σπετσῶν	—	Γ'	Σπέτσαι
Διδύμων	—	Γ'	Δίδυμα ²⁾
Ἐρμιονέων	Ἐρμιόνης	Α'	Ἐρμιόνη
Κρανιδίου	—	Β'	Κρανίδι
Ἰδρας	—	Γ'	Ἰδρα
Δρυοπαίων	Δρυόπης	Α'	Δρυόπη
Μεθάνων	—	Γ'	Μέθανα
Τροιζηνίων	Τροιζήνος	Α'	Τροιζήν
Κυθηρίων	—	Α'	Κύθηρα
Ποταμοῦ	Ποταμίων	Β'	Ποταμὸς

1) Προτιμότερα ἢ διὰ τοῦ ἀπλοῦ κ γραφῆ (ἀπὸ τοῦ τρία καὶ καλά), σχηματισθέντος ἔτι τοῦ ὀνόματος κατὰ περατυμολογίαν ἴσως ἀπὸ τοῦ Τρίκηνη.

2) Ἀπὸ τοῦ ὑπερκαιμένου τῆς κώμης ὄρους.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἀλήφθη τὸ ὄνομα

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ ΚΑΙ ΗΛΙΔΟΣ

Πατρῶν	—	Α'	Πάτραι.
Δυμαίων	Δύμης	Α'	Δύμη
Ἐρινεοῦ	—	Γ'	Ἐρινεός
Τριταίων	Τριταίας	Α'	Τριταία
Φαρέων	Φαρῶν	Α'	Φαράι
Αἰγίων	Αἰγίου	Α'	Αἴγιον
Ἀκράτας	—	Β'	Ἀκράτα
Βουραίων	Βουρῶν	Α'	Βοῦρα
Καλαβρότων	—	Β'	Καλάβρυτα
Ἀροαίων	Ἀροανείας	Γ'	Ἀροάνια
Καλλιφωνίου	Καλλιφωνίας	Γ'	Καλλιφώνιον
Κερπινῆς	—	Β'	Κερπινή
Κλειτορίων	Κλειτορίας	Α'	Κλειτορία
Κράθιδος	—	Γ'	Κράθις
Λαπίθου	Λαπαθῶν	Γ'	Λάπιθον
Λευκασίου	—	Γ'	Λευκάσιον
Νωνάκριδος	—	Γ'	Νῶνακρῖς
Παίων	—	Α'	Ίατον
Σουδενῶν	—	Β'	Σουδενά
Φελλογητῶν	Φελλόγης	Α'	Φελλόγη
Ψωφιδίων	Ψωφίδος	Α'	Ψωφίς
Λετρίνων	—	Α'	Λετρίνοι ¹
Βουπρασίων	—	Α'	Βουπράσιον
Ἡλείων	Ἡλιδος	Α'	Ἡλις
Λαμπειατῶν	Λαμπείας	Α'	Λάμπεια
Μυρτουσίων	Μυρτουντίων	Α'	Μυρτούντιον
Ὀλυμπίας	Ὀλυμπίων	Γ'	Ὀλυμπία
Πηγνείου	Πηγνείων	Γ'	Πηγνεός
Ὠλένης	—	Β'	Ὠλενα ²

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Τριπόλεως	—	Β'	Τρίπολις
Βαλτετσίου	—	Β'	Βαλτέτσι

1) Τὸ τε ἐθνικὸν καὶ τὸ τῆς πόλεως ὄνομα.

2) Ἡ ἀρχαία Ὠλενας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐκκαλεῖτο Ὠλεγχ, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς Ὠλένης.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Λαρωμένος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἀλήφθη τὸ ὄνομα
Καλτεζῶν	—	Β'	Καλτεζαί
Κορυθίων	Κορυθίου	Α'	Κορυθίς
Μανθουρέων	Μανθουρέας	Α'	Μανθουρέα
Μαντινέων	Μαντινείας	Α'	Μαντίνεια
Νάσων	—	Γ'	Νῆσοι
Ὀρχομενίων Ἀρκάδων Ὀρχομενοῦ	—	Α'	Ὀρχομενός ὁ Ἀρκαδικός
Τεγεατῶν	Τεγέας	Α'	Τεγέα
Φαλάνθου	—	Γ'	Φάλανθον
Λιμναίων	Λιμναίου	Α'	Λιμναία
Βερβαίων	—	Β'	Βέρβαινα
Βρασιέων	Βρασιῶν	Α'	Πρασιαί ἢ Βρασιαί ¹
Γλυπτιέων	Γλυπτίας	Α'	Γλυπτία
Δολιανῶν	—	Β'	Δολιανὰ
Θυραετῶν	Θυρέας	Α'	Θυρέα
Πάρνωνος	—	Γ'	Πάρνων
Σελιουντιῶν	Σελιουντος	Α'	Σελινοός
Τάνου	Τανίας	Γ'	Τάνος
Δημητσάνης	—	Β'	Δημητσάνα
Γόρτυνιων	Γόρτυνος	Α'	Γόρτυν
(Κοντσαζαίνης)	Ἐλευστίνος	;	;
Ἑραίων	Ἑραίας	Α'	Ἑραία
Θελπουσίων	Θελπούσης	Α'	Θέλπουσα
Κλείτορος	—	Γ'	Κλείτωρ
Λαγκαδίων	—	Β'	Λαγκάδια
Μυλάοντος	—	Γ'	Μυλάων
Νυμφασίων	Νυμφασίας	Α'	Νυμφάς
Τρικολωνέων	Τρικολώνων	Α'	Τρικόλωνοι
Τροπαίων	—	Γ'	Τρόπαια
Μεγαλοπολιτῶν	Μεγαλοπόλεως	Α'	Μεγάλη πόλις
Λυκασουρέων	Λυκασούρας	Α'	Λυκόσουρα
Φαλαισιέων	Φαλαισίας	Α'	Φαλαισίαι

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Σπαρτιατῶν	Σπάρτης	Α'	Σπάρτη
Βρυσίων	Βρυσέων	Α'	Βρυσιαί ἢ Βρυσίαι

1) 2) Βλ. τὴν "Ἐκθεσιν.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διαρθρωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἀλήφθη τὸ ὄνομα
Γερονθραίων	Γερονθρῶν	Α'	Γερόνθραι
Θεραπναίων	Θεραπνῶν	Α'	Θεράπναι
Καστορείου	—	Γ'	Καστόρειον
Κροκεατῶν	Κροκεῶν	Α'	Κροκεαί
(Καστανιάς)	Μελετινῆς	;	;
Οἰνοῦντος	—	Γ'	Οἰναῦς
Πελλαναίων	Πελλάνης	Α'	Πελλάνη ²
Σελλασιέων	Σελλασίας	Α'	Σελλασία
Τρινασοῦ	Τρινάσου	Γ'	Τρινασοῦς ἢ Τρίνασσος
Φαριτῶν	Φάριδος	Α'	Φᾶρις
Φελλίας	—	Γ'	Φελλία
Γυθειατῶν	Γυθείου	Α'	Γύθειον
Καρουπόλεως	—	Β'	Καρούπολις
Τευθρωναίων	Τευθρώνης	Α'	Τευθρώνη
Λαγείας	—	Β'	Λάγεια
Μαλευρίου	—	Β'	Μαλεύρη
Οἰτυλίων	Οἰτύλου	Α'	Οἰτυλος
Ἄδιατων	Ἄβιας	Α'	Ἄβια
Καρδαμυλιτῶν	Καρδαμύλης	Α'	Καρδχμύλη
Λεύκτρου	—	Γ'	Λεῦκτρον
Μεσσαίων	Μέσσης	Α'	Μέσση
Μονεμβασίας	—	Β'	Μονεμβασία
Ἄσωπιῶν	Ἄσωποῦ	Α'	Ἄσωπός
Βοιατῶν	Βοιῶν	Α'	Βοιαί
Ἐλείων	Ἐλους	Α'	Ἐλος
Ζαρακηνῶν	Ζάρακκος	Α'	Ζάραξ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Καλαμίων	Καλαμῶν	Α'	Καλάμαι
Ἄλαγονίων	Ἄλαγωνίας	Α'	Ἄλαγονία
Ἄμφεων	Ἄμφείας	Α'	Ἄμφεια

1) Βλ. Ἐκθεσιν.

2) Ὁ δωρικός τύπος πρέπει νὰ διατηρηθῆ πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ νομῇ Ἄργολίδος ὁμωνύμου δήμου.

Ὅρθος τύπος τοῦ ἐνόματος	Διαρθρωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν εἰλήφθη τὸ ὄνομα
Ἄριος	—	Γ'	Ἄρις
Θουριατῶν	Θουρίας	Α'	Θουρία
Παμίσου	—	Γ'	Πάμισος
Ἄνδανίων	Ἄνδανίας	Α'	Ἄνδανία
Ἄριστομένους	—	Ε'	Ἄριστομένης
Εὔας	—	Γ'	Εὔα
Ἰθώμης	—	Γ'	Ἰθώμη
Οἰχαλιέων	Οἰχαλίας	Α'	Οἰχαλία
Πυλίων	—	Α'	Πύλος
Βουφρατῶν	Βουφράδος	Α'	Βουφράς ¹
Κολωναίων	Κολωνιδεῶν	Α'	Κολώνη ἢ Κολωνίδες
Κορώνης	—	Β'	Κορώνη ²
Μοθωναίων	Μεθώνης	Α'	Μοθώνη ἢ Μεθώνη ³
Κυπαρισσέων	Κυπαρισσίας	Α'	Κυπαρισσία
Αὔλωνιτῶν	Αὔλωνος	Α'	Αὔλων
Ἄετοῦ	—	Β'	Ἄετος
Δωρίου	—	Γ'	Δώριον
Ἐραναίων	Ἐράνης	Α'	Ἐράνη
Ἠλέκτρας	Ἠλέκτρας	Α'	Ἠλέκτρα
Πλαταμῶδους	—	Γ'	Πλαταμῶδης (ῆ)
Τριπόλης	—	Β'	Τριπόλα
Φλέσα	Φλεσιάδος	Ε'	Φλέσας
Ἄνδριτσαίνης	—	Β'	Ἄνδρίτσαίνα
Ἀλιφηρέων	Ἄλιφείρας	Α'	Ἄλιφτρα
Ἀρρηναίων	Ἀρήνης	Α'	Ἀρήνη
Βωλακίων	Βώλακος	Α'	Βώλαξ ⁴
Σκιλλουντίων	Σκιλλούντος	Α'	Σκιλλοῦς
Φιγαλέων	ΦΥγαλίας	Α'	Φιγάλεια

1) Τὸ ἐθνικὸν ἐσχηματίσθη κατ' ἀναλογίαν ἀπὸ τοῦ Βουφράς, ὡς τὸ Παναέτης ἀπὸ τοῦ Παννάς.

2) Ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας πόλεως Κορώνης* ἢ καλαιὰ δὲν ἐκείτο· ἐν τῇ αὐτῇ θέσει.

3) Προτιμότερος ὁ διὰ τοῦ ο τύπος, διατηρηθεὶς μέχρι τοῦδε, ὁ μόνος δ' ἐν τῷ ἀρχαίῳ νομίμασι τῆς πόλεως κεχαρυγμένος.

4) Τὸ ἐθνικὸν κατ' ἀναλογίαν ἀπὸ τοῦ Βώλακος, ὡς τὸ Κορφαῖος ἀπὸ τοῦ Κόρφα.

Ὅρος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν εἰλήφθη τὸ ὄνομα

ΝΟΜΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ.

Χαλκιδέων	—	Α'	Χαλκίς
Λιγαίων	—	Α'	Λιγαί
Δίρφους	Διρφύων	Γ'	Δίρφος
Κηρέως	Κηρέων	Γ'	Κηρεὺς
Ληλαντίου	Ληλαντίων	Γ'	Ληλάντιον
Μεσσαπίου	Μεσαπίων	Γ'	Μεσσάπιον
Νηλέως	Νηλέων	Γ'	Νηλεὺς
Νέων Ψαρῶν	—	Γ'	Ψαρά
Ἰστιάων	—	Α'	Ἰστιαία
Αἰδηψίων	—	Α'	Αἰδηψὸς
Τελεθρίου	—	Γ'	Τελέθριον
Κυμαίων	—	Α'	Κύμη
Αἰλωναρίου	Αἰλώνος	Β'	Αἰλωνάριον
Δυστίων	—	Α'	Δύστος
Κονιστρῶν	Κονιστριῶν	Β'	Κονίστραι
Κοτυλαίου	Κοτυλαίων	Γ'	Κοτύλιον
Μαρμαρίου	—	Β'	Μαρμάρι
Σκύρου	—	Γ'	Σκύρος
Στυρέων	Στύρων	Α'	Στύρα
Σχοπέλου	—	Γ'	Σχοπέλος
Ἀλωννήσου	—	Γ'	Ἀλόννησος
Γλώσσης	—	Γ'	Γλῶσσα
Σκιάθου	—	Γ'	Σκιάθος
Ἐρμούπολεως	—	Β'	Ἐρμούπολις
Μυκόνου	—	Γ'	Μύκονος
Σύρου	—	Γ'	Σῶρος
Κέως	Κέας	Γ'	Κέως
Δρυοπίδος	—	Γ'	Δρυοπίς
Κόθνου	—	Γ'	Κόθνος
Σερίφου	—	Γ'	Σέριφος
Ἄνδρου	—	Γ'	Ἄνδρος
Ἄρνων	—	Β	Ἄρνά
Γαυρίου	—	Β'	Γαύριον
Κέρθιου	—	Β'	Κέρθιον
Τήνου	—	Γ'	Τήνος

Ὁρθός τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Πανόρμου	—	Γ'	Πάνορμος
Σωσθενίου	—	Γ'	Σωσθένιον
Νάξου	—	Γ'	Νάξος
Ἀπειράνθου	Ἀπειρανθίας	Β'	Ἀπειρανθος
Βίδλου	—	Γ'	Βίδλος ἢ Βιδλίνης (ποταμὸς)
Κορώνου	Κορωνίδος	Γ'	Κόρωνον ¹
Μαρπήσσης	—	Γ'	Μάρπησσα
Ναούσης	—	Β'	Νάουσα
Πάρου	—	Γ'	Πάρος
Τραγεατῶν	Τραγαίας	Α'	Τραγέαι ἢ Τραγιαί
Ὑρίας	—	Γ'	Ὑρία
Θήρας	—	Γ'	Θήρα
Αἰγιαλέων	Αἰγιαλής	Α'	Αἰγιαλή
Ἀμοργοῦ	—	Γ'	Ἀμοργὸς
Ἀνάφης	—	Γ'	Ἀνάφη
Ἐμπορείου	—	Β'	Νιμποριὸ
Θηρασίας	—	Γ'	Θηρασία
Ἴου	—	Γ'	Ἴος
Καλλίστης	—	Γ'	Καλλίστη
Οἰατῶν	Οἶας	Α'	Οἶα
Μήλου	—	Γ'	Μήλος
Ἀδάμαντος	—	Β'	Ἀδάμας
Κιμῶλου	—	Γ'	Κίμωλος
Σικίνου	—	Γ'	Σίκινος
Σίφνου	—	Γ'	Σίφνος
Φολεγάνδρου	—	Γ'	Φολέγανδρος

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κερκυραίων	—	Α'	Κέρκυρα
Διαποντίων	—	Δ'	πόντος
Ποταμογειτόνων	—	Δ'	ποταμὸς
Λευκίμμης	Λευκιμμαίων	Γ'	Λευκίμμη
Μελιτείου	Μελιτείων	Γ'	Μελίτειον ἢ Μελιτήϊον
Μεσοχωριτῶν	—	Δ'	χώρα

¹) Ἡ σημερινή (πιθανῶς δὲ καὶ ἀρχαία) ὀνομασία τῆς ἐν τῇ βορείῳ τμήματι τῆς νήσου ἀκρωρείας.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Παρελείων	—	Δ'	ἔλος
Ἀπηλιωτῶν	—	Δ'	ἀπηλιώτης
Ἀκρολοφитῶν	—	Δ'	ἀκρολοφία
Ἀμφιπέγγου	Ἀμφιπαγιτῶν	Γ'	Ἀμφίπαγος
Ἴστώνης	Ἴστωναίων	Γ'	Ἴστώνη
Κασσωπαίων	—	Α'	Κασσιόπη
Γαίτου	Γαϊανῶν	Β'	Γάϊον
Λάκκας	Λακκιωτῶν	Β'	Λάκκα
Λευκαδίων	—	Α'	Λευκάς
Ἀπολλωνίου	Ἀπολλωνίων	Γ'	Ἀπολλώνιον
Ἐξάνθειας	—	Β'	Ἐξάνθεια
Ἐλλομενίων	Ἐλλομένου	Α'	Ἐλλόμενον
Εὐγήρου	—	Β'	Εὐγήρος
Καρυᾶς	—	Β'	Καρυά
Σφακιωτῶν	—	Γ'	Σφακιώται
Ταφίων	—	Α'	Τάφος

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Κρανιέων	Κρανίων	Α'	Κράνιοι
Δηλινάτων	Δειληνιτῶν	Β'	Δηλιναῖτα
Ἐλιοῦ	—	Β'	Ἐλιός
Ἄνω Λιθαθοῦς	—	Β'	Ἄνω Λιθαθῶ
Κάτω Λιθαθοῦς	—	Β'	Κάτω Λιθαθῶ
Ὀμαλῶν	—	Β'	Ὀμαλὰ
Πρωναςίων	Πρόνωνων	Α'	Πρωννοὶ ἢ Πρώνιοι ἢ Πρωννατοὶ ἢ Πράν- νοι ἢ Πρόνοοι
Φαρακλάτων	—	Β'	Φαρακλάτα
Λιξουρίου	—	Β'	Λιξούρι
Ἀνωγῆς	Ἀνωγητῶν	Β'	Ἀνωῆ
Κατωγῆς	Κατωγητῶν	Β'	Κατωῆ
Θηνιας	—	Β'	Θηνια
Σαμαίων	—	Α'	Σάμη
Ἄσσου	—	Β'	Ἄσσος
Δουλιχίου	Δολιχίου	Γ'	Δουλίχιον
Πυλάρου	Πυλαρέων	Β'	Πύλαρος
Ἰθακησίων	—	Α'	Ἰθάκη

Ἰδιόθες τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Κάρνου	Καρνίων	Γ'	Κάρνος
Νηρίτου	Νηριτίων	Γ'	Νήριτον
Πολυκτορίων	—	Α'	Πολυκτόριον

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Ζακύνθου	—	Γ'	Ζάκυνθος
Ἄρκαδιων	—	Α'	Ἄρκαδία
Ἄρτεμισίου	Ἄρτεμισίων	Γ'	Ἄρτεμισιον ¹⁾
Ἐλάτου	—	Γ'	Ἐλατος
Λιθακιάς	—	Β'	Λιθακιά
Μεσογαίων	—	Δ'	μέσος-γῆ
;	Ναφθίων	Δ'	νάφθα
Ἵπιταΐδος	Ἵπιταΐδων	Γ'	Ἵπιταΐς
Ἵριέων	Ἵριαίων	Α'	Ἵρία ²⁾
Ψωφίδος	—	Γ'	Ψωφίς

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Ἄρτης	—	Β'	Ἄρτα
Πέτα	—	Β'	Πέτα
Ἡρακλειωτῶν θαμάνων	Α- Ἡρακλείας	Α'	Ἡράκλεια ³⁾
Τετραφυλίων	Τετραφυλίας	Α'	Τετραφυλία
Ἄγναντων	—	Β'	Ἄγναντα
Καλαρρυτῶν	—	Β'	Καλαρρύται
Θεοδωριέων	Θεοδωρίας	Α'	Θεοδωρία

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Λαρισαίων	Λαρίσης	Α'	Λάρισα
Κρανωνίων	Κραννώνος	Α'	Κραννών
Νεσσωνιτῶν	Νέσσωνος	Α'	Νέσσων
Ἄμπελακίων	—	Β'	Ἄμπελάκια
Συκουρίων	Συκουρίου	Α'	Συκούριον
Ἵγχηστίων	Ἵγχηστοῦ	Α'	Ἵγχηστός
Ἄρμενιτῶν	Ἄρμενίου	Α'	Ἄρμένιον
Φακιέων	Φακίου	Α'	Φάκιον

1) Ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ ἱεροῦ τῆς Ἄρτεμιδος.

2) Παλαιὸν ὄνομα τῆς νήσου· προκρίνανεν τὸν τύπον τοῦ ἔθνικοῦ, ὅπως μὴ ἀλλογένηται πρὸς τὸν ἐν Πάρῳ δῆμον Ἵρίας.

3) Πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως πρὸς τὸν ἐν Φθιώτιδι ἐπιώνυμον δῆμον ἀναγκασίαν κρίνομεν τὴν προσθήκην τοῦ δευτέρου ἔθνικοῦ.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Τίρναδου	—	Β'	Τίρναβος
Γόννιων	Γόννων	Α'	Γόννος ἢ Γόννοι ἢ Γόννοι
Ὀλύμπου	—	Γ'	Ὀλυμπος
Δωτιέων	Δωτίου	Α'	Δώτιον
Κασθαναίων	Κασθαναίας	Α'	Κασθαναία
Εὔρυμενίων	Εὔρυμενῶν	Α'	Εὔρυμεναί
Παγασαίων	Παγασῶν	Α'	Παγασαί
Ἰωλκίων	Ἰωλκοῦ	Α'	Ἰωλκός
Ὀρμενίων	Ὀρμινίου	Α'	Ὀρμένιον
Μακρινίτισης	—	Β'	Μακρινίτιςα ¹⁾
Βοίθης	—	Γ'	Βοίθη
Φεραίων	Φερῶν	Α'	Φεραί
Ζαγοράς	—	Β'	Ζαγορά
Κισσοῦ	—	Β'	Κισσός
Μυρσειῶν	—	Β'	Μούρσει
Μηλεῶν	—	Β'	Μηλέαι
Αἰαντίου	Αἰαντείου	Γ'	Αἰάντιον
Σπαλαθραίων	Σπαλάθρων	Α'	Σπάλαθρα ἢ Σπά- λαθρον
Ἀφεταιῶν	Ἀφειτῶν	Α'	Ἀφέται
Νηλιέων	Νηλείας	Α'	Νήλεια
Σηπιάδος	—	Γ'	Σηπιάς
Ἄλμυροῦ	—	Β'	Ἄλμυρός
Ὅθρους	—	Γ'	Ὅθρος
Πλατάνου	—	Β'	Πλάτανος
Φαρσαλίων	Φαρσάλων	Α'	Φάρσαλος
Εὔυδρίων	Εὔιδρίου	Α'	Εὔύδριον
Σκοτουσαίων	Σκοτούσης	Α'	Σκότουσα
Θαυμακῶν	—	Α'	Θαυμακοί
Ευνιάδος	—	Γ'	Ευνιάς
Μελιταιέων	Μελιταίας	Α'	Μελίταια ἢ Μελιταία

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Τρίκκαίων	—	Α'	Τρίκκη
Παραλγθαίων	—	Δ'	Ληθαίος

1) Ἡ δευτέρα συλλαβὴ πρέπει νὰ γράφηται διὰ τοῦ ε, διότι τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐξ ἐπι-
κλήσεως τῆς Παναγίας ἢ μονῆς τινος Μακρινίτιςσα (μακρινός).

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν εἰλήφθη τὸ ὄνομα
Φαρκαδονίων	Φαρκαδόνος	Α'	Φαρκαδῶν
Πιαλέων	Πιαλίων	Α'	Πιάλια
Αἰθίκων	—	Α'	Αἰθικοί
(Βιτσιστής)	Κοθωνίων	Β'	Κοθῶνη
Ἄθαμάνων	—	Α'	Ἄθαμᾶνες
Αἰγινιέων	Αἰγινίου	Α'	Αἰγίνιον
Χαλκιδέων παρ' Ἄ- σπροποτάμῳ	Χαλκίδος παρ' Ἄ σπροποτάμῳ	Α'	Χαλκίς
Λάκμωνος	Λάκμῶνος	Γ'	Λάκμων ¹⁾
Καστανέας	—	Β'	Καστανιά
Μαλακασίου	—	Β'	Μαλακάσι
Ὄξυνειατῶν	Ὄξυνείας	Α'	Ὄξόνεια
Τυμφαίων	—	Α'	Τυμφαία
Καρδίτσης	—	Β'	Καρδίτσα
Ἰθωματῶν	Ἰθώμης	Α'	Ἰθώμη
Φυλλέων	Φύλλου	Α'	Φύλλος
Σιλανέων	Σιλάνων	Α'	Σίλανα
Κιερίων	Κιερίου	Α'	Κίερος ἢ Κιέριον
Γόμφων	—	Α'	Γόμποι ²⁾
Καλλιφωνίου	—	Β'	Καλλιφώνη
Τιτάνου	Τιτανίου	Γ'	Τίτανος
Νευροπόλεως	—	Β'	Νευρόπολις ³⁾
Ἰτάμου	—	Γ'	Ἰταμος ⁴⁾
Ἀργιθεατῶν	Ἀργιθέας	Α'	Ἀργιθέα
Μενελαΐτων	Μενελαΐδος	Α'	Μενελαΐς
Τσαμασίου	Ταμασίου	Β'	Τσαμάσι

1) Λάκμων μέρος τῆς Πίνδου.

2) Γόμποι καὶ ἡ πόλις καὶ τὸ εἰθικόν.

3) Ἐν τοῖς δημοτικῶς ἔσμασιν Εὐρύπολις (Νευρόπολις).

4) Τὸ σημερινόν ὄνομα τῆς κορυφῆς τοῦ Πίνδου.

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ*)

Τὰ θρησκευτικά βιβλία τῶν ἀρχαίων λαῶν θεωροῦνται, καὶ δικαίως, ὡς τὰ πρῶτα καὶ παλαιότερα φιλολογικὰ μνημεῖα αὐτῶν· οἱ περὶ θεῶν καὶ ἡρώων μῦθοι καὶ τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα ἐνέχουσιν ὑπὸ μορφήν ποιητικὴν τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἰδεῶν τῶν πρώτων ἀνθρώπων περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τοῦ σύμπαντος ἐν γένει, τὰ δὲ πρῶτα φιλολογικὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου τοιαῦτα καθόλου εἶχον θέματα, τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματα ταῦτα συστηματοποιοῦντα. Ἐκτὸς ὅμως ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἔργα ταῦτα ἀπωλέσθησαν, τὰ δὲ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα περιορίζονται εἰς μεταγενεστέρως συνθέσεις καὶ εἰς διαπλάσεις τῶν ἀρχικῶν. Οἱ Βέδαι, τὰ ἱερὰ τῶν Ἰνδῶν βιβλία, περιέχουσι τινὰς ὕμνους, ὑποτιθεμένους προγενεστέρους τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἀρίων λαῶν, τῆς μεταναστάσεως δηλονότι ἐκ τῆς Ἰνδικῆς εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀσίας μέρη, εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Εὐρώπην ἐν γένει. Ἄλλ' ἢ διάσωσις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἣν ἡ τάξις τῶν βραχμάνων ἐν Ἰνδικῇ ἀπέδιδεν εἰς τὴν πιστὴν διατήρησιν αὐτῶν ἱερὸν καθήκον θεωροῦσα τὴν κατὰ γράμμα ἀπομνημόνευσιν τῶν βεδικῶν ὕμνων· διότι ἐγράφησαν εἰς ἐποχὴν σχετικῶς οὐχὶ παλαιάν. Αἱ δὲ πρῶται τῶν Ἰουδαίων θρησκευτικαὶ βίβλοι, καὶ ἰδίως ἡ Πεντάτευχος, ἧς ἡ σύνταξις οὐχὶ λίαν βασίμως ἀποδίδεται εἰς τὸν Μωϋσέα, κυρίως εἶπεν, κατηρτίσθησαν ἐπὶ Ἐσδρα μετὰ τὴν μετοικεσίαν τῆς Βαβυλώνας. Οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων θρησκευτικοὶ ποιηταί, ὁ Ὀρφεύς, ὁ Μουσαῖος, ὁ Λίνος εἶναι πρόσωπα μυθολογικά, τῶν δὲ ὁμηρικῶν ποιημάτων, τοῦ παλαιοτάτου καὶ ἐξοχωτάτου μνημείου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ σύνταξις τίθεται κοινῶς εἰς τὸν ἑνατον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἀλλ' ἢ περισυναγωγή καὶ γραφὴ αὐτῶν ἐγένετο μόλις κατὰ τὸν ἕκτον ἐπὶ Πεισιστράτου.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς συντάξεως καὶ τῆς γραφῆς τῶν ἀρχαιότερων φιλολογικῶν μνημείων· τὰ διασωθέντα δὲ παρ' ἡμῖν χειρόγραφα κατὰ φυ-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1877, τ. Γ' σ. 407—9.

οικόν λόγον, είναι πολλῇ μεταγενέστερα ἕνεκα τοῦ φθαρτοῦ τῆς γραφικῆς ὕλης καὶ τῆς ἐπιδράσεως πολυπληθῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, πυρκαϊῶν, ναυαγίων καὶ ποικίλων ἄλλων τοιούτων· τὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Πομπηίας εὐρεθέντα ἀπηνθρακωμένα χειρόγραφα, ὧν τινα διὰ παντοίων ἐπιστημονικῶν μέσων μόλις ἐν μέρει κατώρθωσαν ν' ἀναγνώσωσιν οἱ παλαιογράφοι, ἀνερχόμενα εἰς τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα ἴσως καὶ ὀλίγον πρότερον, εἰσι βεβαίως τὰ πάντων παλαιότερα, ἂν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγους τινὰς ἐν Αἰγύπτῳ εὐρεθέντας ἑλληνικοὺς παπύρους παλαιότερους τούτων.

Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι ἀναντιρρήτως ὡς τὸ ἀρχαιότερον β.δλ. οὐ τοῦ κόσμου δύναται νὰ θεωρηθῆ πάπυρός τις ἀνακαλυφθεῖς πρὸ τριακονταετίας ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου καὶ διατηρούμενος νῦν ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων. Ὁ πάπυρος οὗτος ἐγράφη εἰκοσιπέντε αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ!

Ἐνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν δόγματος, καθ' ὃ τὸ **Κα** τὸ διπλοῦν, ἦτοι ἡ ψυχὴ, διατηρεῖται καὶ μετὰ θάνατον, ἐφ' ἧσον ἡ κατοικία αὐτοῦ, τὸ σῶμα διατηρεῖται ἀρτιμελές καὶ ἀκέραιον, οἱ Αἰγύπτιοι πᾶσαν κατέβαλλον ἐπιμέλειαν, ὥπως προφυλάττωσιν ἀπὸ ταχείας φθορᾶς τὰ πτώματα τῶν οἰκείων, καὶ τὰ κοσμήματα ἐτι καὶ τὰ ἱερά ἀντικείμενα, ἅτινα ἔθετον ἐν τοῖς τάφοις αὐτῶν. Ἐκ τούτου τὰ αἰῶνια καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν προσβολῶν τοῦ χρόνου ἔχοντα νὰ φθορθῶσι τεράστια μνημεῖα βασιλέων, αἱ πυραμίδες, καὶ ἡ τεχνικωτάτη ταριχεύα, δι' ὧν προσεπάθουν ἐξ Ἰσου πρὸς ταῦτα διαρκεῖς νὰ καταστήσωσι καὶ τοὺς βασιλικοὺς νεκρούς. Εἰς τὰς ὑπογείους ἐκεῖνας κρύπτας, ὅπου οὐ μόνον ἡ ἀσάθεια τῶν πραγμάτων τοῦ ἐκτὸς κόσμου οὐδὲν ἴσχυε νὰ μεταβάλλῃ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀήρ μετὰ δυσκολίας εἰσεχώρει, διτηρηθήσαν ἀναλλοίωτα μετὰ τῶν νεκρῶν τῶν Φαραῶ καὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν βίβλοι καὶ σκεύη καὶ ἐνδύματα καὶ καρποὶ ἀπὸ χιλιετηρίδων τεθαμμένα ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς γῆς. Οὕτω περιεσώθη καὶ ὁ πάπυρος, περὶ οὗ ἤδη ὁ λόγος. Εὐρέθη ἐν ὑπογείῳ νεκροταφείῳ τῆς ἐνδεκάτης δυναστείας, κειμένῳ ἐν τῷ μέρει τῆς νεκροπόλεως τῶν Θηβῶν, τῷ καλουμένῳ Δραά - Ἄβου - Νατζᾶ ὑπὸ τοῦ Γάλλου αἰγυπτιολόγου Πρίς, ἀπὸ τούτου δ' ἐπεκλήθη καὶ πάπυρος Πρίς.

Κατὰ ποίαν ἐποχὴν ἐβασίλευσεν ἡ ἐνδεκάτη δυναστεία δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὠρισμένον. Οἱ αἰγυπτιολόγοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βασιλέων ἀναφερομένων ἱερογλυφικῶν ἐπιγραφῶν ἠδυνήθησαν κατὰ προσέγγισιν νὰ συναγάγωσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς δεκάτης ὀγδόης δυναστείας συμπίπτει μὲ τὸν δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας αὐτῆς τίθενται καὶ τὰ συμβάντα τοῦ Ἰωσήφ ἐν Αἰγύπτῳ· δύο δὲ πρὸ τούτου αἰῶνας, ἦτοι κατὰ τὸν εἰκοστὸν πρὸ Χριστοῦ, κατῆλθε κατὰ τὴν διήγησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς Αἴγυπτον ὁ Ἀβραάμ, ὅστις, ὡς εἰκάζουσιν οἱ αἰγυπτιολόγοι, εὗρεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ξένην δυναστείαν διατελοῦσαν τῶν ἐπιδραμῶν Ὑξῶς ἢ ποιμένων· ἡ ἐνδεκάτη δυναστεία εἶναι πολλῇ τούτων προ-

γενεστέρα. Καί είναι μὲν ἀδύνατος πᾶσα συγχρονιστικὴ ἀπόπειρα πρὸς ἀκριθεῖ τῶν χρονολογιῶν ὀρισμὸν πέραν τοῦ εἰκοστοῦ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, διότι οὐδεμία ἄλλη πρὸς τὸ παρὲν ἔκτός τινων ἱερογλυφικῶν ἐπιγραφῶν σφίζεται μαρτυρία, ἀλλ' ἐπωσθήποτε ἢ ἐποχή, καθ' ἣν ἐγράφη ὁ πάπυρος Πρίε, ἀνήκει εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα.

Τὴν μεγίστην αὐτοῦ ἀρχαιότητα μαρτυρεῖ καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς γραφῆς. Τὰ ἱερογλυφικὰ σημεῖα, δι' ὧν παριστῶντο ἰδέαι καὶ οὐχὶ φωναί, ὡς διὰ τῶν γραμμάτων τῶν ἀλφαβητικῶν, εἶναι παλαιότατα, ἢ δ' εὗρεσις αὐτῶν τίθεται ὑπὸ τινων εἰς τοὺς χρόνους τῶν πρώτων Αἰγυπτίων βασιλέων· πρὸς εὐκολίαν εἶτα διατηρηθέντα μόνον ἐν τῇ γραφῇ ἐπὶ σκληρῶν ὕλων ἠπλοποιήθησαν, ὡς γνωστόν, διὰ τὴν ταχυγραφίαν, καὶ αὕτη εἶναι ἡ καλουμένη ἱερατικὴ γραφή, κατόπιν δ' ἢ ἀπλοποιήσις καὶ ἢ ἀπὸ τῶν πρώτων ἱερογλυφικῶν χαρακτήρων ἀπομάκρυνσις κατέστη μείζων ἐν τῇ δημοτικῇ γραφῇ. Πάπυροι τινες, ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσεῖῳ διατηρούμεναι, ἀνήκοντες εἰς τὴν ἐποχὴν περίπου, καθ' ἣν ἔζη ὁ Μωϋσῆς, εἶναι γεγραμμένοι διὰ χαρακτήρων οὐχὶ καθαρῶς ἱερατικῶν, ἀλλ' ἀπλουστέρων ὁμοῦς τῶν ἱερογλυφικῶν· ἐνῷ ὁ πάπυρος, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος, πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν ἱερογλυφικὴν γραφὴν ἀπέχων πλείοτερον τῆς ἱερατικῆς· ἐγράφη δὴλον ὅτι, ὅτε μόλις ἤρξατο ἀναφαινόμενος ὁ ἱερατικὸς χαρακτήρ τῆς γραφῆς.

Τί δὲ περιέχει; Ἡ κατανόησις αὐτοῦ εἶναι ἴσως ἡ μεγίστη τῶν δυσχερειῶν, ἃς παρουσιάζει. Ἄγγλος τις ἀπεπειράθη νὰ μεταφράσῃ αὐτὸν ἐν πραγματεῖᾳ δημοσιευθεῖσῃ ἐν τῇ *Μηνιαίᾳ ἐπιθεωρήσει* (Monthly Review) τοῦ Λονδίνου τῷ 1856 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν· «Περὶ ἑνὸς χειρογράφου τῶν χρόνων τοῦ Φοίνικος βασιλέως Ἀσά», ὅστις ἐβασίλευσεν ἐν Αἰγύπτῳ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀβραάμ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐστηρίχθη ἐπὶ εἰκασίῶν τολμηρῶν, διότι τὰ ἀποτελέσματα, εἰς ἃ κατέληξεν ἕτερος σπουδαῖος αἰγυπτιολόγος, ὁ Chabas, ἐν τῇ *Ἀρχαιολογικῇ ἐπιθεωρήσει* τῶν Παρισίων (1858), εἶναι ἕλως ἑτέρωτα. Ἐκ τῆς ἀνικλύσεως τοῦ ἀρχαιολόγου τούτου παραθέτομεν βραχέα τινά, καίτοι καὶ οὗτος, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ, δὲν ἠδυνήθη ἐντελῶς νὰ ἐξηγήσῃ τὸν πάπυρον, οὐδ' εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ὧσων ἠρμήνευσεν.

Ὁ πάπυρος Πρίε σύγκειται ἐκ σελίδων 18, ὧν αἱ δύο πρώται χωρίζονται τῶν ἐπιλοιπίων διὰ διαστήματος ἑνὸς μέτρου καὶ 33 ὑφεκατομέτρων, ἐνθα ἐπιμελῶς ἀπεξέσθησαν τὰ γραφέντα, βεβαίως ὅπως ἄλλα χρησιμώτερα αὐτῇ γράφῃ ὁ κάτοχος, ὅπερ ὁμοῦς δὲν ἐποίησε. Δὲν εἶναι δὲ πλήρης, διότι αἱ πρώται λέξεις τῆς πρώτης σελίδος ἀποτελοῦσι μέρος φράσεως ἀτελοῦς. Αἱ τρεῖς τελευταῖαι λέξεις τῆς β' σελίδος οὐ εἰς—παρῆλθεν, ἐτελείωσε, δεικνύουσι τὸ τέλος τῆς πραγματείας ταύτης. Αἱ λοιπαὶ 16 σελίδες ἀποτελοῦσιν ἑτέραν αὐτοτελῆ καὶ πλήρη πραγματείαν, ἣς περιέργως εἶναι ἢ τὸ τέλος ἐμφαίνουσα φράσις· «Ἐτελείωσεν (ἅπλ.) τῆς ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ μέχρι τοῦ

τέλους αὐτοῦ, ὡς εὑρηται ἐν τῇ γραφῇ». Ὅπερ δεικνύει ὅτι εἶναι ἀντίγραφον καὶ οὐχὶ τὸ πρωτότυπον λόγου γέροντός τινος φιλοσόφου, οὐ τὸ ὄνομα Πτᾶ - Ὅτέπ ἀναφέρεται ἐν τῷ κειμένῳ.

Αἱ πρῶται δύο σελίδες ἀναφέρουσι γνωμικά τινα, τὰ πλεῖστα ἀκατανόητα. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπάρχει καὶ ἡ ἀκόλουθος νουθεσία περὶ ἐξασκήσεως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας : « Ἐκδηλούσθω τὸ ὄνομά σου, δείκνυσσο διὰ τῶν σῶν λόγων, διάτασσον μετὰ γενναίου φρονήματος καὶ τόλμης· ἅς καρποῦνται οἱ ἔκγονοί σου ἐκ τῆς σῆς διδασκαλίας. Πολλοὶ οἱ τρόποι, δι' ὧν τιμωρεῖ ὁ Θεὸς τὸν ἀπορρίπτοντα αὐτόν. Ὁ οἰκογενειάρχης δύναται νὰ διευθύνῃ τοὺς ἑαυτοῦ ἀπογόνους μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρωπίνου σταδίου αὐτοῦ· εἰς τοῦτον ὀφείλουσι τὴν τροφήν, εἰς τοῦτον καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν». Ἐν τῷ ἐπιλόγῳ δὲ ἐξυμνεῖ ὁ γράφας ἀφελῶς λίαν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του. « Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι κατανοήσωσι πᾶν τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ, ὡς τὸ εἶπον συνωδὰ τοῖς νόμοις περὶ πρώτων στοιχείων τῶν ἀρχῶν, θὰ θέσωσι ταύτην ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν, θὰ ἐπαναλαμβάνωσιν αὐτήν, ὡς γέγραπται, καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς θὰ ἀρέσῃ αὐτοῖς ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀντικείμενον εὐρισκόμενον καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, εἴτε ὄρθιοι ἴστανται, εἴτε κάθηνται (εἴτε ἐργάζονται, εἴτε ἀναπαύονται) ».

Τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ παπύρου, ἐκ 16 σελίδων ἀποτελούμενον, εἶναι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, λόγος πλήρης τοῦ φιλοσόφου Πτᾶ - Ὅτέπ, ὅστις ἔγραψε καὶ τὸν προηγούμενον λόγον. ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ τέλους αὐτοῦ, ἔνθα ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο. Τὸ πρῶτον φύλλον εἶναι εἰσαγωγὴ, εἶδος ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ Ὅσιρίδος· ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη ἀρχεται διὰ τῆς ἐπομένης ζωηρᾶς περιγραφῆς τῆς ἀθλιότητος τῶν γηρατειῶν :

« Λόγος τοῦ δημοσίου ἐφόρου Πτᾶ - Ὅτέπ, ἐπὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως τῆς ἄνω καὶ κάτω Αἰγύπτου Ἀσσᾶ, τοῦ ἑσαεὶ ζῶντος.

« Ὁ δημόσιος ἔφορος Πτᾶ - Ὅτέπ λέγει· — Ὡ Ὅσιρις, κύριέ μου, ὁ ἀρχων γηράσκει, ὁ μαρᾶσμός καταλαμβάνει τὴν θέσιν τῆς ἀνθηρότητας, ἡ ἐξασθένησις ὁσημέραι αὐξεται, οἱ ὀφθαλμοὶ σμικρύνονται, ἡ ἀκοὴ ἀπόλλυται, τὸ θάρρος ἀμβλύνεται· τὸ στόμα κραυγάζει, δὲν ὀμιλεῖ πλέον· ἡ καρδιά μηδενίζεται, δὲν ὑπάρχει πλέον δι' αὐτὴν σκίρτημα χαρᾶς· τόπος καλὸς μεταβάλλεται εἰς τόπον ἀνυπόφορον, ἡ αἰσθησις φεύγει καθ' ὄλοκληρίαν· τὸ γῆρας καθίστησι τοὺς ἀνθρώπους εἰς πάντα δυσαρέστους· ἡ ρις ἐκλείπει, δὲν ἀναπνέει πλέον· κοπιῶδεις εἰσὶν αἱ κινήσεις καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάπαυσις ». Ἀλλὰ τὰ δεινὰ ταῦτα τοῦ γήρατος ἐπακολούθημα ἐκλείπουσιν, ὅταν τὸν ἄνθρωπον φωτίζῃ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ σοφία· ταύτην θέλει νὰ διδάξῃ καὶ ἐπικαλεῖται πρὸς τοῦτο τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ Θεὸς ἀποκρίνεται :

« Ἡ ἀγιότης τοῦ Θεοῦ λέγει·

» Δίδαξον αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ παρελθόντος· νὰί, ἔστω οὕτως τροπὴ τῶν

παιδίων και τῶν τελείων ἀνδρῶν. Ὁ κατανοῶν αὐτὸν θὰ βαδίξῃ εἰς τὴν εὐχαρίστησιν τῆς καρδίας. Ὁ λόγος αὐτοῦ δὲν θὰ ἐπιφέρῃ κόρον.»

Ἐκ τοῦ προοιμίου τούτου φαίνεται ὅτι ὁ Πιᾶ - Ὅτεπ ἠρκέσθη νὰ συστηματοποιήσῃ γνωμικὰ καὶ παραγγέλματα, ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἰσχύοντα καὶ τιμώμενα ἐν Αἰγύπτῳ, εἶδος παραδόσεως, ἧς τὴν ἱερότητα ἐπισφραγίζει ἡ ἀθθεντία τοῦ Θεοῦ. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἀδύνατος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποβαίνει ἡ τελεία ἐξήγησις τοῦ λόγου τούτου, ἐξ ἧς πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν πληροφορίας περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης φιλοσοφίας τῶν Αἰγυπτίων. Τὰ καταληπτὰ μέρη τοῦ κειμένου περιστρέφονται πρὸ πάντων περὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδῶν καὶ ἄλλα τινὰ ἠθικὰ κεφάλαια.

Ὁ τίτλος, οὕτως εἶπειν, τοῦ συγγράμματος, ὡς ἐπίσης καὶ λεπτομέρειαί τινες περὶ τοῦ συγγραφέως ἀναγινώσκονται εὐθὺς μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν « Ἀρχὴ τῆς κατατάξεως τῶν ἀγαθῶν λόγων, τῶν λεχθέντων ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς ἄρχοντος, τοῦ προσφιλοῦς τῷ Θεῷ, τοῦ υἱοῦ βασιλέως, τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ γένους αὐτοῦ, τοῦ δημοσίου ἐφόρου Πιᾶ - Ὅτεπ, ὅπως διδάξῃ τοῖς ἀμαθέσι τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀγαθοῦ λόγου πρὸς ἀγαθὸν τῶν ἀκουόντων αὐτοῦ, πρὸς ὄλεθρον τῶν ὑπερπηδῶντων αὐτόν ».

Ὡστε ὁ συγγραφεὺς ἦτο υἱὸς βασιλέως, καίτοι δὲ πρεσβύτερος, ὡς λέγει, τοῦ γένους αὐτοῦ, δὲν ἐδασίλευσεν ὅμως, διότι τὸ ὄνομά του δι' οὐδενὸς σημείου δεικνύοντος τὴν βασιλικὴν ἀξίαν συνοδεύεται ἐν τῇ χειρογράφῳ. Ἐν τέλει ἀναφέρει τὴν ἡλικίαν του, ἧτις ἦτο λίαν προδεθηκυῖα, καὶ ἐκφράζει τὴν πρὸς τὸν βασιλέα πίστιν αὐτοῦ.

«Γέγονα ἀρχαῖος τῆς γῆς, διήνυσα ἑκατὸν δέκα ἔτη τῆς ζωῆς διὰ χάρισματος τοῦ βασιλέως καὶ ἐπινεύσεως τῶν ἀρχαιότερων ἐκπληρῶν τὸ καθήκον μου πρὸς τὸν βασιλέα εἰς τὸν τόπον τῆς εὐνοίας» (;).

Τοιοῦτον ἐν συντόμῳ τὸ ἀρχαιότερον βιβλίον ἐκ τῶν σφριζομένων νῦν ἐν τῷ κόσμῳ.

ΔΗΜΩΔΗ ΒΙΒΛΙΑ*

Κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ κ. Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ τὰ ἀπὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας μέχρι τοῦ 1832 ἐκδοθέντα ἑλληνικὰ βιβλία ἀνέρχονται μόλις εἰς 1278, ἐπειδὴ δ' ἔμως ὁ κατάλογος οὗτος δὲν εἶναι πλήρης, παραλειφθέντων ἱκανῶν βιβλίων, μὴ περιελθόντων εἰς γνῶσιν τοῦ ἐκδότου, δυνάμεθα κατ' ἀνώτατον ὅρον νὰ ὑπολογίσωμεν εἰς 1750 ἄπαντα τὰ ἀπὸ τοῦ 1476, ὅτε ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν βιβλίον, μέχρι τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ ἡμετέρου κράτους ἐκδοθέντα ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἑλλήνων βιβλία. Τούτων τὸ ἓν τρίτον περίπου εἶναι καθαρῶς θρησκευτικὰ, τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐπιλοίπων, εἴτε εἰς ἀρχαίαν εἴτε εἰς κοινὴν γλῶσσαν γεγραμμένα, ἦσαν προωρισμένα οὐχὶ διὰ τὸν λαὸν ἐν γένει, ἀλλὰ διὰ κύκλον ἀναγνωστῶν λίαν στενόν· ὀλίγα, ὀλίγιστα ἦσαν τὰ καθαρῶς δημοτικὰ βιβλία, τὰ προσφιλῆ καὶ ἐπιζήτητα παρὰ τῷ λαῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα μείζονα πάντων τῶν ἄλλων εἶχον διάδοσιν καὶ πλείονας ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἀναγνώστας. Ἡ Ἱστορία Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, ὁ Χρονογράφος, ὁ Ἐρωτόκριτος, ἡ Ἐρωφίλη, ἡ Διήγησις Γαδάρου, Λύκου καὶ Ἀλουπούς καὶ ἐκ τῶν μεταφρασμένων ὁ Συντίπας, ὁ Βερτόλδος καὶ ὁ Βερτολδίνος, ἡ Χαλιμᾶ, ἐκ δὲ τῶν θρησκευτικῶν ἡ Ἀμαριωλῶν σωτηρία, αἱ φυλλάδες τῆς Παναγίας, τοῦ ἁγ. Ἀντωνίου καὶ ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τοῦ χρόνου περίπου τῆς συστάσεως τῶν ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῶν τυπογραφείων ἐξεδόθησαν πολλάκις καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἶτι ἐξακολουθοῦσι θέλγοντα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης γενομένη φιλολογικὴ κίνησις, καθ' ἣν μετεφράσθησαν ἐκ ξένων γλωσσῶν ἱκανὰ τερπνὰ ἀναγνώσματα πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ, ἐλάχιστα περιέστειλε τὴν δημοτικότητα τῶν παλαιῶν, ἣν μόλις ἠλάττωσεν ἢ ἐπέκτασις καὶ εὐρυτέρα διάδοσις τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ δημοτικὰ ταῦτα βιβλία δὲν εἶναι βεβαίως ἀνάξια προσοχῆς καὶ με-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1877 τ. Δ', σ. 433—8. 659—664.

λέτης, οὐ μόνον διότι ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἦσαν τὰ μόνα σχεδὸν ἀναγνωσμάτα τοῦ ὑπὸ τὸν ζυγὸν Ἑλληνος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀξίαν, ἣν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἐξεταζόμενα ὑπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἐνέχουσι. Τὰ πλεῖστα τούτων ἦσαν κοινὰ παρ' ἅπασιν περίπου τοῖς ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς λαοῖς κατὰ τὸν μεσαιῶνα, αἱ δὲ ποικίλαι αὐτῶν τύχαι μέγα παρουσιάζουσι τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλολογίας καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῆ εἰς συντόμους περὶ ἐκάστου αὐτῶν σημειώσεις, διότι τὰ ὄρια καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ἑστίας δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς ἐκτενεῖς καὶ ξηρὰς βιβλιογραφικὰς ἐκδρομάς.

Α'.

Συντίπας.

Ἄγνωστον πότε ἐξεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ κοινὸν ἰδίωμα ἡ συλλογὴ τῶν ἀνατολικῶν μύθων ἢ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μυθολογικὸν Συντίπα* τοῦ φιλοσόφου. Ἐν τῇ καταλόγῳ τοῦ κ. Βρετοῦ ἀναφέρεται μόνον μία νεωτέρα μετατύπωσις αὐτῆς, τῇ 1790 ἐν Ἑνετίᾳ· πιθανὸν εἶναι ἡ πρώτη ἐκδοσις εἶναι παλαιότερα τοῦλάχιστον τῆς δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ δ' ἑλληνικὴ μετάφρασις, ἐξ ἧς καὶ ἡ χυδαία παράφρασις, ἐγένετο περὶ τὸ τέλος τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τινος Μιχαῆλ Ἀνδρεοπούλου καὶ ἐξεδόθη τῇ 1828 ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἑλληνιστοῦ Βοασσονάδ¹⁾. Τῆς μεταφράσεως ταύτης προτάσσεται ὁ ἀκόλουθος ἔμμετρος πρόλογος:

Ἐτοῦ μυθογράφου Συντίπα κατὰ Σόρους,
μᾶλλον δὲ Περσῶν τοῦ σοφοῦ λογογράφου,
αὕτη πέφυκεν, ἦν βλέπεις, δῆλος, φίλε.
Ἦν καὶ συρκοῖς τοῖς λόγοις γεγραμμένην
εἰς τὴν παρεῖσαν αὐτὸς Ἑλλάδα φράσιν
μετήγαγόν τε καὶ γέγραφα τὴν βίβλον,
τῶν γραμματικῶν ἔσχατος γε τυγχάνων.
Ἄνδρεοπούλος Μιχαῆλ, Χριστοῦ λάτρης,
ἔργον θετικῶς προσεταγμένον τότε
παρὰ Γαβριῆλ, τοῦ μεγιστάνων κλέους,
δουκὸς σεβαστοῦ πόλεως μελωνύμου,
ὃς ἐστὶ Χριστοῦ θερμὸς ἐντὸς οἰκῆτης,
ὃς καὶ διωρίσατο γραφῆναι τὰδε,
ὅτι γε μὴ πρόσσει Παρμαίων βιβλοῖς.
Ἡ συγγραφή γάρ ἦδ' οὖς κακουργάτας
διασφύρει μάλιστα, καὶ πρὸς τῇ τέλει
πράξεις ἐκκινεῖ τὰς καλῶς εἰρηγομένους.

1) Ἡ χυδαία παράφρασις ἐγένετο ἰσως ἐκ χειρογράφου ἀτελεστεροῦ τοῦ ὑπὸ Βοασσονάδ ἐκδοθέντος, διότι ἰκανὰ παραλείπει ἐκ τῶν ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἀνδρεοπούλου, ἐκτός ἐάν ταῦτα παρελείφθησαν ἐκ προθέσεως. Μετὰ δὲ τὸν Boissonade ἐξέδωκε τὴν βυζαντινὴν μετάφρασιν τοῦ Συντίπα ὁ Mfr. Eberhard ἐν τῇ στεραστόπῳ βιβλιοθήκῃ τοῦ Teubner (Fabulae Romanenses τ. I, Λιψία 1872).

Πότε ἐγένετο ἡ μετάφρασις αὐτῆ, ἱκανῶς ἐνδιαφέρουσα καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς μικρὸν ἀπομακρυνομένη τῆς κοινῆς βυζαντινῆς διαλέκτου, καταδεικνύεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω προλόγου, καίτοι ὁ τε Γάλλος ἐκδότης καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν μὴ δυνηθέντες. νὰ δρῶσι τὴν ἐποχὴν ἔθετον αὐτὴν μεταξὺ τῆς IB' καὶ τῆς IE' ἑκατονταετηρίδος. Τὸ ὄνομα Γαβριήλ σπανίως ἀναφέρεται ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ, ὁ δ' ἐν τούτῳ ἀναφερόμενος εἶναι ἀναντιρρήτως, ὡς διέγνω ὁ Comparetti, ὁ δοῦξ Γαβριήλ, κυβερνήτης τῆς τρίτης Ἀρμενίας, ἧς πρωτεύουσα ἢ εἰκονικῶς ἐν τῷ προλόγῳ ἀναφερομένη Μελιτήνη· ὁ δοῦξ οὗτος ἐκυβέρνηα κατὰ τὰ τέλη τῆς IA' ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀνδρεοπούλου ἐγένετο ἐκ κειμένου συριακοῦ, ὅπερ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ ἀνευρεθὲν ἐδημοσιεύθη τῷ 1859 ὑπὸ D. Landsberger ἐν Ρουσίᾳ. Ἐκ τοῦ κειμένου τούτου ἐξάγεται οὐ μόνον ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀνδρεοπούλου εἶναι καθ' ἕλα ἀκριβῆς καὶ πιστὴ, ἀλλ' ὅτι προσέτι ἡ συριακὴ εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων παραλλαγῶν τοῦ μύθου τοῦ Συντίπα, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ τοῦ Ἰνδικοῦ πρωτοτύπου γενομένη· διότι μόνη αὐτὴ ἐκ πασῶν τῶν ἀνατολικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν παραλλαγῶν διετήρησεν ἴχνη Ἰνδικά, οἷα παραδείγματα χάριν εἶναι αἱ ἐν ἀρχῇ τινων διηγήσεων περίεργοι περιλήψεις αὐτῶν, ἢ ἐκ μελιπήκτου εἰκῶν ἐλέφαντος καὶ τινα ἄλλα.

Ἦδη εἶναι ἀποδεδειγμένον τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τινων διαμφοισθηθέν, ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ Μυθολογικοῦ τοῦ Συντίπα ἐγράφη ἐν Ἰνδικῇ, καίτοι οὐδὲν σανσκριτικὸν κείμενον εὐρέθη μέχρι τοῦδε.

«Ἔργον, λέγει περὶ τούτου ὁ Γερμανὸς J. Gorges, ἐν τῷ σπουδαίῳ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ τῶν γερμανικῶν δημοτικῶν βιβλίων, ἔργον, ὅπερ πρέπει νὰ ἐλκῆ τὸν σεβασμὸν παντὸς διὰ τὴν σεπτὴν αὐτοῦ ἀρχαιότητα· ὅπερ πηγάσαν ἐν ἀρχῇ ἐκ τῶν ὁρέων τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἐκείθεν ἀπὸ τῶν παναρχαιοτάτων χρόνων ὡς μικρὸν ρυάκιον κατελθόν, εἶτα διὰ τῶν εὐρυτάτων πεδιάδων τῆς Ἀσίας κατευθυνόμενον πρὸς δυσμὰς καὶ βαθμηδὸν αὐξανόμενον, ἐν διαστήματι δὲ χιλιετηρίδων ἀεὶ προχωροῦν καὶ ἀεὶ πληρούμενον καὶ ἐξικόμενον μέχρις ἡμῶν, ἐξ οὗ γενεαὶ ἔλαι καὶ ἔθνη πολλὰ ἐποτίσθησαν· ὅπερ μετὰ τῶν μεγάλων μεταναστάσεων τῶν λαῶν ἐχύθη εἰς Εὐρώπην καὶ νῦν ἔτι κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους καὶ τὴν ἡμετέραν γενεὰν τοσοῦτον σημαντικὸν μέρος τοῦ λαοῦ τέρπει· ἔργον κατὰ τὴν φήμην καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπηρείας αὐτοῦ ὑπερεξακοντίσαν πάντα τὰ κλασσικὰ ἔργα καὶ δυνάμενον νὰ παραβληθῇ κατὰ ταῦτα πρὸς τὴν Βίβλον». Καὶ τῷ ὄντι οὐδενὸς ἄλλου ἔργου, οὐδὲ αὐτῆς τῆς Παντσατσάντρας (Πεντατεύχου), ἐτέρας δημοτικωτάτης συλλογῆς Ἰνδικῶν μύθων, ἐξαιρουμένης, ἢ διάδοσις ἐξισοῦται πρὸς τὸ μυθολογικὸν τοῦ Συντίπα.

Αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου γενομένηαι συλλογαὶ διαίρουνται εἰς δύο μεγά-

λας κατηγορίας· εἰς τὸ ἀνατολικὸν στέλεχος καὶ τὸ δυτικόν. Κλάδοι τοῦ πρώτου εἶναι μέχρι τοῦδε γνωστοὶ ἕξ: πρωτίστη πασῶν ἢ συριακὴ συλλογὴ, ἐξ ἧς ἐγένετο ἢ μετάφρασις τοῦ Ἀνδρεοπούλου· δευτέρα ἔρχεται ἑβραϊκὴ τις μετάφρασις ἐπιγραφομένη *Δι παραβολαὶ τοῦ Σανδαβάρ*, γενομένη δὲ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς πιθανῶς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος· ὁ τρίτος κλάδος εἶναι ἰσπανικὴ μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ἐπίσης γενομένη κατὰ τὴν ΙΓ' καὶ αὕτη ἑκατονταετηρίδα· τέταρτος τὸ *Σινδιβάδ-ναμέ*, ἀνεκδοτὸν περσικὸν ποίημα γραφὲν τῷ 1375· πέμπτος ἢ ὀγδόη νῦξ τοῦ *Τουτι-ναμέ*, ποιήματος τοῦ Ναχσεμπῆ, Πέρσου ἀποθανόντος τῷ 1329· ἔκτος δὲ κλάδος εἶναι ἀρχαία τις μίμησις ἢ νέα παραλλαγὴ τῆς ἀρχαίας ἀραβικῆς μεταφράσεως τῶν Ἰνδικῶν μύθων εἰς τὰς 1001 νύκτας ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱστορία τοῦ βασιλέως, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τῆς ἐρωμένης του καὶ τῶν ἐπτὰ βεζιρῶν». Ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ὁμοίως ἐγένετο καὶ τουρκικὴ τις παραλλαγὴ ἐπὶ Ἀμουράτ τοῦ Β' (1422-1451), ἐπιγραφομένη «Ἱστορία τῶν τεσσαράκοντα βεζιρῶν».

Τὸ δὲ δυτικὸν στέλεχος περιλαμβάνει ἐπίσης πολυπληθεῖς παραλλαγὰς· πρώτη ἔρχεται ἢ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν συλλογὴ, ἐξ ἧς ἀναντιρρήτως προῆλθον αἱ εἰς πάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ἕτεροι παραλλαγαί, τῆς ἑλληνικῆς μόνον ἐξαίρουμένης καὶ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἰσπανικῆς. Τινὲς ἐθεώρησαν τὴν λατινικὴν ταύτην συλλογὴν ὡς μετάφρασιν τῆς ἑλληνικῆς τοῦ Ἀνδρεοπούλου, ἀλλ' ἢ προσθήκη πολλῶν διηγήσεων ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς συλλογαῖς, μὴ ἐμπεριεχομένων ἐν τῇ ἑλληνικῇ, καταδεικνύουσα ὅτι ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων πληρεστέρων κειμένων, ἐξελέγχει τὸ σφαλερὸν τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἀρχαιότερα τῶν εὐρωπαϊκῶν παραλλαγῶν μετὰ τὴν λατινικὴν εἶναι γαλλικὴ τις συλλογὴ ἐπιγραφομένη *Li romans des sept sages*, ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον τῷ 1836 ὑπὸ Keller· μετὰ ταύτην ἔρχεται ἢ γερμανικὴ *Dyocletianus Leben* (βίος Διοκλητιανοῦ), ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Γερμανοῦ ἐκδοθεῖσα τῷ 1841. Μετὰ ταύτην ἔρχονται παραλλαγαὶ ἀγγλικαί, ἰταλικαί, ἰσπανικαί, ὀλλανδικαί, σκανδιναυικαί κλπ. Σημειωτέον ὅτι οὐ μόνον εἰς ἀπάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας εἶναι μεταπεφρασμένον τὸ μυθολογικὸν τοῦ Σουτίπα, ἀλλὰ καὶ εἰς τινὰς τούτων εἰσὶ γεγραμμένοι πολλαὶ παραλλαγαὶ αὐτοῦ· οὕτω π. χ. εἰς τὴν γαλλικὴν ἐκτός τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ὑπάρχει καὶ ἕτερα *Li romans de Dolopathos* (τὸ μυθιστόρημα τοῦ Δολοπάθου) καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἀγγλικὴν πλείονες.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου. Ὡς πᾶσαι αἱ ἀνατολικαὶ συλλογαὶ μύθων, ἢ Παντσατσάντρα, αἱ μυθολογίαι ψιττακοῦ, αἱ 1001 νύκτες (Χαλιμᾶ), αἱ 1001 ἡμέραι καὶ ἡ παροῦσα συλλογὴ ἔχει ὡς κυρίαν βάσιν πρωτεύουσάν τινα διήγησιν, ἐν ἣ παραμεδᾶλλονται τεχνηέντως αἱ λοιπαὶ διηγήσεις καὶ μῦθοι. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Κύρος—κατὰ τὴν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν, κατὰ δὲ τὰς εὐρωπαϊκὰς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης Λιο-

κλητιανός ἢ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Κασσιόδωρος (ἀνύπαρκτον πρόσωπον) ἢ ὁ τῆς Ρώμης Πογκιανός (ἀνύπαρκτον ἐπίσης)— εἶχε μὲν ἐπτά γυναῖκας, ἦτο ὅμως ἄπαις. Ἄλλ' ἕνεκα τῶν θερμῶν αὐτοῦ πρὸς τὸ θεῖον δεήσεων ἐγέννησεν ἐπὶ τέλους υἱόν, ὃν καὶ ἀνατρέφων βασιλικῶς ἐξεπαίδευσεν. Ἰδὼν δ' ὅμως ὅτι ἐπὶ τρία ἔτη οὐδὲν ἐκ τῶν μαθημάτων τῶν διδασκάλων τοῦ ἐκαρπούτο παρέδωκεν αὐτὸν εἰς ἄνδρα σοφώτατον, τὸν φιλόσοφον Συντίπαν, ὅστις ὑπεσχέθη ἐντὸς ἑξ μηνῶν πάσης σοφίας νὰ ἐμπλήσῃ τὸν βασιλόπαιδα. Παραλαβὼν λοιπὸν αὐτὸν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, καὶ ἰδιόρρυθμον ὅλως παιδαγωγικὸν σύστημα ἐφαρμόζων ἐζωγράφησεν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς κατοικίας τοῦ βασιλόπαιδος ὅσα ἤθελε νὰ τὸν διδάξῃ, ἅτινα εἶτα ἀνέπτυσεν αὐτῷ καὶ διὰ λόγου οὕτως ἐντὸς ἑξ μηνῶν ἐδίδαξεν αὐτῷ τὰ πάντα· ὀφείλων δὲ κατὰ τὰ συμπεφωνημένα μετὰ μῆνας ἑξ καὶ ὄρας ἑξ νὰ παραδώσῃ τὸν υἱὸν εἰς τὸν πατέρα ἔκαμε τὴν νύκτα ἀστρολογικὴν ζήτησιν περὶ τῆς τύχης τοῦ παιδός. Σφόδρα ἐταράχθη μαθὼν ἐκ τῶν ἀστρῶν ὅτι μέγας κίνδυνος ἠπειλεῖ τὴν ζωὴν τοῦ βασιλόπαιδος, εἰάν δὲν ἔμεινεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτι ἡμέρας παρὰ τῷ φιλοσόφῳ. Ἐπειδὴ ὅμως τῷ ἦτο ἀδύνατον ν' ἀθετήσῃ τὸν πρὸς τὸν βασιλέα λόγον αὐτοῦ, ὁ Συντίπας ἔλαθε παρὰ τοῦ βασιλόπαιδος ρητὴν ὑπόσχεσιν οὐδὲ λέξιν νὰ ἐκστομίσῃ, πρὶν ἢ παρέλθουν ἑπτὰ ἡμέραι. Καὶ οὕτως ἀπέστειλε τὸν μαθητὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἄκτορα, ἐν ᾧ αὐτὸς ἀπελθὼν ἐκρύβη εἰς ἀσφαλὲς μέρος.

Ἡ ἐπίμονος σιωπὴ τοῦ βασιλόπαιδος εἰς μεγίστην ἐνέβαλεν ἐκπληξιν τὸν βασιλέα καὶ τοὺς αὐλικούς, ποικιλοτρόπως πειρωμένους νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτὴν. Εἰς μάλιστα ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν, ὅτι αἷτιος τῆς τοιαύτης σιωπῆς ἦτο ὁ Συντίπας, δοὺς ἴσως εἰς τὸν παῖδα κατὰ λάθος ἢ ἐκ προθέσεως βότανόν τι, ἐξ οὗ ἔδραμεύθη ἡ γλῶσσά του. Σφόδρα θλιβομένου ἐπὶ τούτοις τοῦ βασιλέως, μία τῶν γυναικῶν αὐτοῦ παραστᾶσα τὸν ἐζήτησε τὴν αἰτίαν νὰ λάβῃ τὸν υἱὸν ἰδιαιτέρως, βεβαία οὖσα ὅτι ἤθελεν ἐκμυστηρευθῆ αὐτῇ τὸ αἷτιον τῆς σιωπῆς, διότι, εἶπε, καὶ πρὸ ταύτης τῆς αἰτίας «συνήθειαν εἶχεν ἀνακαλύπτειν ἐμοὶ πάντα ὅσα εἶχεν αὐτός, ἅπερ οὐδὲ τῇ αὐτοῦ μητρὶ ἐδήλου.» Παραλαβοῦσα δ' ὅμως τῇ ἐπινεύσει τοῦ βασιλέως τὸν παῖδα εἰς τὸ ἴδιον οἶκημα ἀντὶ παντός ἄλλου λόγου προτείνει αὐτῷ νὰ δολοφονήσῃ τὸν γέροντα πατέρα του, ὅπως ἐκείνος ἀντὶ τούτου βασιλεύσῃ, ἐπὶ τῷ ὄρφ ὅμως νὰ τὴν λάβῃ ὡς γυναῖκα. Θορυβηθεὶς ὁ νέος ἐπὶ τῇ κακοηθείᾳ καὶ κακουργίᾳ τῆς γυναικὸς ἀπειλεῖ αὐτὴν ὅτι μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν ἑπτὰ θ' ἀποκαλύψῃ τὰ πάντα τῷ βασιλεῖ, ἐπιλαθόμενος οὕτω τῆς ἐντολῆς τοῦ σοφοῦ διδασκάλου του. Ὅπως προλάβῃ τὴν ἐνδεχομένην καταστροφὴν αὐτῆς, περίφοβος γενομένη ἢ μητριὰ σπεύδει καὶ διαβάλλει διὰ βδελυρῶν συκοφαντιῶν τὸν νέον παρὰ τῷ βασιλεῖ, ὅστις πεισθεὶς εἰς τοὺς λόγους αὐτῆς ἕνεκα πρὸ πάντων τῆς διαγωγῆς τοῦ υἱοῦ του, ἀντὶ ν' ἀπολογηθῇ ἐξακολουθεύοντας νὰ σιγᾷ, διατάσσει τὸν θάνατον αὐτοῦ.

Ἐπὶ τὴν βασιλείαν οὐκ ἔστιν ἀποφασιστικῶς ἀκούσαντες τὴν κατὰ τοῦ βασιλόπαιδος ἐξενεχθεῖσαν ἀπόφασιν συναπεφάσισαν νὰ προσπαθῆσιν παντὶ σθένει, ὅπως πείσωσι τὸν βασιλέα νὰ τὴν ἀναίρεση. Ὄντω δὲ πορευέται καθ' ἑκάστην εἰς ἑκάστοτε παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ διηγείται μίαν ἢ δύο ἱστορίας περὶ τῶν πανουργιῶν τῶν γυναικῶν καὶ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν σπουδῇ ἐκφερομένων ἀποφάσεων· ἐν ᾧ ἄφ' ἐτέρου ἢ σύζυγος τοῦ βασιλέως, ὅπως ἐπιτύχη τὸν θάνατον τοῦ βασιλόπαιδος πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν, διηγείται ἀνά μίαν ἱστορίαν περὶ δόλων καὶ ἀπιστιῶν τῶν ἀνδρῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς μετὰ τὴν ἀκρόασιν ἑκάστου φιλοσόφου διατάσσει τὴν λύτρωσιν τοῦ υἱοῦ του, μετὰ δὲ τὴν ἀκρόασιν τῆς ἱστορίας τῆς γυναικὸς μεταβάλλει γνώμην καὶ διατάσσει τὴν καταδίκην του. Ὄντω παρέρχονται αἱ ἑπτὰ ἡμέραι, ὅτε ὁ υἱὸς λύει πλέον τὴν σιωπὴν καὶ, καταδειχθεῖσης τῆς ἀθωότητός του, ἡ μὲν μοχθηρὰ γυνὴ καταδικάζεται εἰς ἀτιμωτικὴν ποινὴν, οὗτος δὲ καταλαμβάνει τὸν βασιλικὸν θρόνον, ἐν τῷ παραχωρεῖ ὁ πατὴρ του. Τὸ βιβλίον καταλήγει δι' ἐκθέσεως τοῦ τρόπου τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ βασιλόπαιδος καὶ διὰ τινων ἱστοριῶν, ἃς οὗτος καὶ ὁ παρουσιασθεὶς ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Σύντοπος διηγούνται.

Αἱ ἱστορίαι, ἃς διηγούνται οἱ φιλόσοφοι καὶ ἡ γυνὴ, δὲν ἔχουσι βεβαίως πολλὴν σπουδαιότητα διὰ τὸ πειστικὸν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, διότι τοῦτο σχεδὸν ὀλοτελῶς ἐλλείπει, ἀπορεῖ δ' ὁ ἀναγνώστης εὐλόγως πῶς μία ἢ δύο τοιαῦται ἱστορίαι ἀρκοῦσιν, ὅπως μεταβάλωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως περὶ σωτηρίας ἢ καταδίκης τοῦ υἱοῦ του. Ἡ ἀξία ὅμως αὐτῶν ἐγκρίεται ἄλλαχθ'· διότι ἅπασαι σχεδὸν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαιστάτην σειράν τῶν μύθων καὶ παραμυθιῶν, ἅτινα ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς παρέλαβον ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἔθνη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, οὐ μόνον διὰ τοῦ βιβλίου τούτου, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων ὁδῶν, πρὸ πάντων δὲ τῆς ἀπὸ στόματος διηγήσεως. Ἐπιφυλασσόμενοι ἀργότερον νὰ γράψωμεν ἐκτενέστερον περὶ τῆς τοιαύτης μεταναστάσεως τῶν μύθων παρατιθέμεθα ἐνταῦθά τινες τῶν ἱστοριῶν τούτων πρὸς καταδείξιν τοῦ εἶδους καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν. Ἀκολουθοῦμεν δὲ τὸ κείμενον τῆς ἀρχαίας μεταφράσεως τοῦ Ἀνδρεοπούλου, περιέρχου ὑπὸ γλωσσικῆν ἐποψίν, διότι ἢ παρὰ τῷ λαῷ ἐν χρήσει εἰς κοινὴν γλῶσσαν παράφρασις οὐδὲν ἐνέχει τὸ ἀξιοσημείωτον.

Ἰδοὺ ἡ πρώτη τῶν ἱστοριῶν τοῦ πέμπτου φιλοσόφου· ἦτο γνωστοτάτη κατὰ τὸν μεσαῖωνα καὶ ἐπαναλαμβάνεται εἰς πολλὰ διηγήματα καὶ ποιήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· — Ἦν τις στρατιώτης ἀνὴρ, ὅστις σκύλον ἀνέθρεψε μικρόθεν καὶ ὅσα ἐνετείλατο τῷ σκυλακίῳ ἐποίησε, ὡς λόγον ἔχον ὄθεν καὶ μετὰ πολλῆς ἀγάπης ἔτρεφεν ὁ στρατιώτης τὸν κύνα. Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἢ τοῦ ἀνδρὸς σύζυγος πρὸς τοὺς ἑαυτῆς ἀπῆλθε γονεῖς, καὶ τὸ αὐτῆς νηπιᾶζον παιδίον ἀφήκε τῷ πατρὶ αὐτοῦ παραγγείλασα αὐτῷ πολλὰ περὶ τοῦ παιδίου, ὥστε βλέπειν καὶ προσέχειν αὐτῷ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ

στρατιώτης καλεῖται ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ ἅμα τῇ λόγῳ τὰ στρατιωτικὰ ἐνεδύσατο ἄρματα, καὶ τὴν σπάθην ἀράμενος, προσκαλεῖται τὸν σκύλον καὶ παραγγέλλει αὐτῷ φυλάσσειν τὸν οἶκον καὶ τὸ παιδίον, μηδένα ἐάσας εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον. Ὁ μὲν οὖν στρατιώτης, τὸν κύνα παραγγείλας ἀπήλθε πρὸς τὸ παλάτιον· τοῦ δὲ σκύλου τῷ παιδί παρακαθημένου καὶ τοῦ παιδὸς κοιμωμένου, ὄρᾳ ὁ κύων ὄφιν τινὰ παμμεγέθη ἐρχόμενον κατὰ τοῦ παιδὸς καὶ αὐτοῦ ἐκροφήσαι τὸ αἷμα σπουδάζοντα. Καὶ παρευθὺς ὁ κύων ἐγερθεὶς πόλεμον πρὸς τὸν ὄφιν ἐποίησε καὶ καταδακῶν αὐτόν, νεκρὸν αὐτόν ἀπειργάσατο. Κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν ἦλθε καὶ ὁ στρατιώτης καὶ ὁ κύων μετὰ χαρᾶς τούτῳ ἀπήντησεν. Ἴδὼν δὲ ὁ στρατιώτης τὸ στόμα τοῦ σκύλου ἡμαγμένον, ἔδοξεν αὐτῷ ὡς ὁ κύων τὸ παιδίον ἔφαγε, καὶ κρούσας αὐτόν τῷ ἔϊφι· ἀπέκτεινεν. Εἶτα ἐντὸς τοῦ οἴκου γενόμενος, ὄρᾳ τὸν παῖδα κοιμωμένον, ἀδλαβῆ, θεωρεῖ δὲ καὶ τὸν ὄφιν σκοτωμένον καὶ πρὸς τῇ κεφαλῇ τοῦ παιδίου κείμενον· καὶ ἅμα ἐγνώ ὡς ὁ κύων τὸν ὄφιν ἐφόνευσε, καὶ πικρῶς ὠλοφύρετο ὅτι χωρὶς ἀφορμῆς τὸ τοιοῦτον ἀπέκτεινε κυνάριον. Οὐδὲν δὲ ὁ κύων ἐκ τῆς τοῦ αὐθεντὸς αὐτοῦ μεταμελείας ὠφεληθῆναι ἠδυνήθη, οὐδὲ ὁ στρατιώτης ἠδυνήθη ἀπὸ τῆς λύπης καὶ τῆς μεταμελείας ἐγείραι τὸν κύνα.

Ἔτερα ἱστορία τοῦ ἐβδόμου φιλοσόφου περὶ πανουργίας τῶν γυναικῶν, σωζομένη μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἐν τινι δημῳδαί μύθῳ — Ἦν τις ἀνὴρ ἔχων γυναῖκα τιμίαν καὶ φρόνιμον, ὅστις αἰετὸς περιούρων τὰς γυναῖκας ὄλας ἐτύγχανεν. Ἡ δὲ γυνὴ ἀντέλεγε τῷ ἀνδρὶ· «Μὴ ὑβρίζε πάσας, ἀλλὰ τὰς κακὰς». Ὁ δὲ ἀντέφησεν· «Ὅλας». Ἡ δὲ, «Μὴ οὕτω λέγε», φησὶν, «ἐπεὶ τοι γε οὐκ ἔτυχες ἐμπλακῆναι μιᾷ τούτων». Ὁ δὲ λέγει· «Εἰ ἐτύγχανον ἐν μιᾷ τούτων κακῇ, ἐμελλον αὐτὴν ρινοτομήσαι». Πλησίον γὰρ τῷ οἰκῆματι αὐτοῦ φιλονικοῦσαι ἐτύγχανον αἱ γειτόνισσαι, καὶ οὗτος καθ' ἑαυτὸν ὑβρίζεν αὐτάς. Ἡ δὲ γυνὴ λέγει τῷ ἀνδρὶ· «Σήμερον τί ποιεῖς ; » ὁ δὲ λέγει· «Ἀπέρχομαι εἰς τὸ χωράφιον· καὶ σὺ ἀργὰ μαγειρεύσον τι, καὶ φέρε μοι ἔξω νὰ φάγω». Ἡ δὲ ἀπελθοῦσα εὐρεν ὀψάρια κατὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἠγόρασε. Καὶ τὸ μὲν μαγειρεῦμα μετὰ τοῦ τσουκαλίου ἐκόμισε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς φαγεῖν. Αὕτη στρεφομένη πρὸς τὸ ὀσπίτιον ῥίπτει κατὰ τὴν τοῦ ἀρότρου σκαφήν ἐν γυλλάριον, ἀλλαχοῦ δὲ δύο, ἕως ὅτου ἔρριψεν ὄλα. Καὶ ὁ ἀνὴρ, τῆς γυναικὸς διαβάσης, ἐρχόμενος μετὰ τῶν βοῶν ἀροτριῶν, εὕρισκε τὰ ὀψάρια ἔρριμμένα, πού μὲν δύο, πού δὲ τρία, καὶ ἐσύναξεν αὐτά. Καὶ ἀργὰ σχολάσας ἄπεισιν εἰς τὴν οἰκίαν. Καὶ λέγει τῇ γυναικί· «Οὐκ ἐποίησάς τι ὥστε φαγεῖν ἡμᾶς ὀψέ ; » Ἡ δὲ «Μὴ ἔχουσά τι», εἶπεν «ἢ κρέας ἢ ὀψάρια ἢ ἄλλο τι, οὐκ ἐμαγειρεύσα». Καὶ ὅς φησί· «Ἴδου ὀψάρια, ἃ εὐρον ἐν τῷ χωραφίῳ, καὶ ἔψησον αὐτά». Ἡ δὲ ἀκούσασα, τὰ μὲν ὀψάρια λαβοῦσα, ἔκρυψε· τράπεζαν δὲ θέισα, λέγει ὁ ἀνὴρ· «Τὰ ὀψάρια ποῦ ; » Ἡ δὲ, «Ποῖα ὀψάρια ; » φησί. Ὁ δὲ λέγει· «Μωρὴ οὐκ ἐφερὰ σοι ἀρ-

τίως ὀψάρια, ἃ εὔρον εἰς τὸ χωράφιον ; » Ἡ δὲ ἄμα, τοῖς ὄνουσι σπαράξασα τὰς παρειάς, ἐβόησεν· « Ἀκούσατε, γείτονες ». Καὶ τῶν γειτόνων συναχθέντων, λέγει ἡ γυνή· « Ἀκούσατε, ἄρχοντες· ὀψάρια γυλλάρια λέγει μοι ἐψησάσαι, ἃ ἔφερον ἀπὸ τοῦ χωράφιου ». Καὶ οἱ ἄνθρωποι συναχθέντες λέγουσι τῷ ἀνθρώπῳ· « Τί λέγεις ; ἐν τῷ ἀγρῷ ὀψάρια εὐρίσκονται ; » Ὁ δὲ λέγει· « Αὐθέντες καὶ ἀδελφοί, ἐγὼ εὔρον αὐτὰ ἐκεῖσε· πῶς δὲ εὐρέθησαν οὐκ οἶδα ». Τότε τῆς γυναικὸς βοώσης, ὅτι, « Δαιμόνιον ἔχει οὗτος », οἱ γείτονες ἐν ποσὶ καὶ χερσὶ πέδικαις σιδηραῖς ἔβαλον καὶ ὄλην τὴν νύκτα ὁ δειλαιὸς ἔλεγε· « Καὶ οὐχ εὔρον τὰ γυλλάρια καὶ κομίσας δέδωκα τῇ κυνὶ ταύτῃ, εἰπὼν, ἔψησαν αὐτά ; κατὰ τί δὲ ἐσιδέρωσάν με ; » Τῆς δὲ πάλιν βοώσης καὶ ἡμέρας ἐπιγενομένης, παραγίνονται οἱ γείτονες ἐρωτῶντες· « Τί γέγονας ; » Ὁ δὲ καὶ αὐθις τὴν ἀλήθειαν ὁ ἄτυχος ἔλεγε. Τῆς δὲ γυναικὸς βοώσης, ὅτι, « Δαιμόνιον ἔχει », οἱ ἄνθρωποι ραδίως ἐπίστευον τὴν γυναῖκα καὶ ἔλεγον· « Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος ἔπαθέ τι ». Μετὰ δὲ τρίτην ἡμέραν λέγει ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ· « Πεινᾶς, ἵνα σοι δώσω τι φαγεῖν ; » Ὁ δὲ λέγει· « Ναί· καὶ ἔχεις δοῦναι μοι φαγεῖν ; » Ἡ δὲ· « Ὁψάρια τηγάνου ». Ὁ δὲ· « Καλῶς εἶπας, ὦ γύναι· ἃ σοι ἐκόμισα ὀψάρια ἀπὸ τοῦ χωράφιου, ταῦτα εἰσί ; » Καὶ ἄμα ἡ γυνή· « Ἄρχοντες χριστιανοί, ἀκόμη τὸ δαιμόνιον κατέχει τοῦτον, καὶ πάλιν ὀψάρια λέγει ». Τοῦ δὲ εἰπόντος· « Οὐκ ἔτι τὸν λόγον εἶπω τοῦτον », ἡ γυνὴ δέδωκεν αὐτῷ (καὶ ἔφαγεν ἀπὸ τῶν ὀψαρίων), μὴ εἰπόντι λόγον περὶ τοῦτου. Ὑστερον λέγει τῇ γυναικί, « Λύσον με ». Ἡ δὲ λέγει· « Μὴ ὀψαρίων μέμνησαι ; » Ὁ δὲ λέγει· « Οὐκ οἶδα τί λέγεις ». Τότε ἔλυσεν αὐτόν, καὶ λέγει· « Ὡ ἄνερ, ὅσα εἶπας καλῶς εἶπας· ἀλλὰ, διότι ὑβρίζεις οὐχὶ τὰς κακὰς γυναῖκας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς καλὰς, κἀγὼ σοι εἶπον, Σιώπα, σὺ δὲ εἶπας, Ἄν εἶχον ἐγὼ τοιαύτην πονηρὰν γυναῖκα, ἔμελλον αὐτὴν ἀνελτεῖν, διὰ τοῦτό σοι ἐποίησα ὅσα εἶδες· καὶ μηκέτι καυχᾶσαι περιγενέσθαι τῶν γυναικῶν ».

*Αναγνωρισθείσης τῆς ἀθωότητος τοῦ βασιλόπαιδος, οἱ φιλόσοφοι συζητοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τοῦ τίς ἔδει νὰ θεωρηθῇ αἷτιος τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἂν πράγματι ἐθανατοῦτο. Ἐκαστος προτείνει διάφορον γνώμην, ἣν οἱ ἄλλοι ἀναιροῦσι, προσκληθεὶς δὲ καὶ ὁ βασιλόπαις νὰ εἴπῃ τὴν ἑαυτοῦ, διηγείται τὸν ἐξῆς μῦθον·— Ἄνθρωπός τις, τράπεζαν πολυτελεῆ οἰκονομήσας, πολλοὺς διὰ φιλίαν φαγεῖν προσεκαλέσατο. Εἶτα, τῶν κεκλημένων καθισθέντων καὶ ἐσθιόντων, ἕκονόμησεν αὐτοῖς πιεῖν γάλα. Καὶ πέμψας τὴν δούλην εἰς τὸν φόρον τοῦ ἀγοράσαι γάλα τοῖς κεκλημένοις, ἀνέμενεν αὐτήν. Αὕτη δὲ ἀγοράσασα τὸ γάλα καὶ ἐπιθήσασα ἐπὶ τὴν ἑαυτῆς κεφαλὴν, ὡς ἔθος τισὶ γυναιξὶ ποιεῖν, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δεσπότου αὐτῆς ἐπανήρχετο. Ταύτης δὲ ἐρχομένης ἀνωθεν λούπος καταδὲς ὄφιν τινὰ ἤρπασε, κρατῶν αὐτὸν ἐν τοῖς αὐτοῦ ὄνουσι. Πετόμενος δὲ ἴσα κατέπηγῃ τοῦ τσουκαλίου· καὶ ὁ ὄφις σφιγγόμενος σφόδρα ὑπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ λούπου, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐξήμεσε τὸ

φάρμακον· κάκεινο χυθὲν κατέθη ἴσα εἰς τὸ στόμα τοῦ τσουκαλίου. Καὶ οὕτω γενόμενου, οὐδ' ὄλωσ' ἐνόητε τοῦτο ἢ δούλη φέρουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸ τσουκάλιον. Εἰσελθοῦσα δὲ εἰς τὸν οἶκον καὶ τὸ γάλα κομίτασα τοῖς ἐσθίουσιν, ἅπαντες ἔπιον ἐξ αὐτοῦ καὶ εὐθέως ἀπέθανον.— Ἐρωτᾷ δὲ τοὺς φιλοσόφους τίς τούτου τοῦ θανάτου γέγονεν αἷτιος· οἱ φιλόσοφοι διαφωνοῦσι καὶ πάλιν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἄλλος τὸν οἰκοδεσπότην, ἄλλος τὴν δούλην, ἄλλος τὸν ὄφιν καὶ ἄλλος τὸν λοῦπον λέγουσιν αἰτίους· τὸν θαυμασμὸν ὅμως πάντων ἐφελκύει ὁ βασιλόπαις, αἰτίαν τοῦ θανάτου τούτου καὶ τῶν ἰδίων συμβεβηκότων εἰπὼν τὴν εἰμαρμένην. Ἔτι δὲ μᾶλλον καταθέλεται καὶ ἐνθουσιᾷ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῇ σοφίᾳ τοῦ υἱοῦ του, ἀκούσας παρ' αὐτοῦ τρεῖς περιέργως διηγήσεις, ἐξ ὧν παρατιθέμεθα τὴν τελευταίαν.

Ἀνθρωπὸς τις ἦν, ὃς εἶχε συνήθειαν πραγματεύεσθαι ξύλα μυριστικά· ὃς καὶ ἤκουσε παρὰ ἀνθρώπων ὅτι τὰ μυριστικά ξύλα εἰς τόδε τὸ κάστρον ἀκριθῶς εὐρίσκονται. Καὶ εὐθύς ὁ ἔμπορος, ἅπερ εἶχε ἀρωματικά ξύλα ἀγορασμένα λαθῶν, ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην. Ὡς δὲ ἐπεσώθη ἐκεῖ, κατεσκήνωσεν ἔξω τῆς πόλεως ἐκείνης, ἵνα μάθῃ πῶς ἢ τιμῇ τῶν ξύλων ἐκείνων ἐν τῇ πόλει ἐστί. Διὰ μέσου δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἰδοῦσα αὐτὸν μία δούλη τινὸς τῶν ἀρχόντων τῶν ἐγχωρίων ἠρώτησεν αὐτόν· «Σὺ τίς εἶ; καὶ τί τὰ ἐπιφερόμενα πράγματα;» Ὁ δὲ ἔφη· «Ἐμπορος εἰμί, καὶ ταῦτα τὰ ξύλα μυριστικά». Ἡ δὲ δούλη ἐκείνη τῷ ἰδίῳ δεσπότη ἔσα λελάληκεν αὐτῇ ὁ ἔμπορος ἐφανέρωσεν. Ὁ δὲ κύριος τῆς δούλης, πολύζευρος ὢν, εὐθέως συηξεν ἔσα ἀρωματικά εἶχε ξύλα καὶ εἰς τὸ πῦρ ἔβαλε· καὶ ἀνάψαντος τοῦ πυρός, πολλῇ εὐθύς ἐξῆλθεν εὐωδία ἐκείθεν. Ὁ ἔμπορος κατ' ἀρχὰς ἐνόμισεν ὅτι πυρκαϊὰ πυρπολεῖ τὰ ἐμπορεύματά του, κατόπιν ὅμως διὰ τοῦ μέσου τούτου πείθεται παρὰ τοῦ πανούργου κατοίκου τῆς πόλεως ἐκείνης, ὅτι τὰ μυριστικά ξύλα οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐκεῖ ἀξίαν καὶ κατ' οὐδὲν ἀνώτερα τῶν κοινῶν θεωροῦνται, καὶ παραδέχεται τὴν πρότασιν ἐκείνου, ἐξ οἴκτου δῆθεν δεχομένου νὰ ἀγοράσῃ ἔλα τὰ φορτία του ἀντὶ ἐνὸς πινακίου, πλήρους οἰωνδῆποτε ἀντικειμένων, ἅτινα ὁ ἔμπορος θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξῃ. Μετὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν ταύτην ὁ ἔμπορος περιπατῶν ἐν τῇ πόλει εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν γραῖδος τινὸς μετὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ τοῦ κατακλιθῆναι ἐκεῖ, καὶ ἐπηρώτα τὴν γραῖαν ὁ ἔμπορος λέγων· «Πῶς ἄρα, ὦ γύναι, τὰ ἀρωματικά ξύλα ὧδε πωλοῦνται;» Ἡ δὲ ἔφη· «Ἰσόσταθμα τῷ χρυσῷ ταῦτα πωλοῦνται. Πλὴν λέγω σοι, ἔμπορε· πρόσσεχε καλῶς ἀπὸ τῶν πολιτῶν τῆς δε τῆς πόλεως· πανούργοι γὰρ καὶ δόλοιοι εἰσὶν ἅπαντες καὶ ποικίλοι ταῖς

1) Ἦτοι ἦσαν εἰς ὑπερτίμησιν, ἦσαν ἀκριθῶς εἰς τὴν δαίτην πόλιν. Ὡς βεβαίως παρέτηρσεν ὁ ἀναγνώστης, ὁ Ἀνθρόσπουλος δὲν γράφει γνησίαν τὴν δημόδιον διδασκτον τῆς ἐποχῆς του, οἷα π.χ. παρὰ Πτωγοπροδρόμῳ ἀπαντᾷ, ἀλλ' ἐπόμενος τῇ κακοεξήλῃ συνηθεῖα τῶν Βυζαντινῶν λογίων, προσπαθεῖ πάντοτε νὰ ἐξελληνίσῃ τὰς δημόδας ἐκφράσεις.

πράξεις, καὶ οὐκ ἔστι δυνατόν τὸν ἐνταῦθα ἐλθόντα ξένον μὴ παρὰ τούτων φθορᾶν, εἰ δυνατόν καὶ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ὑπομείναι». Ταῦτα εἰπούσης τῆς γραΐδος ἐκείνης, ἐξηλήθε τῆς οἰκίας αὐτῆς ὁ ἔμπορος θεάσασθαι τὰ ἐν τῇ πόλει, καὶ ὄρᾳ τρεῖς ἄνδρας ὁμοῦ ἐπὶ τὸ ἔργον καθεζομένους, καὶ ἱστάμενος συχνῶς ἐνατενίζων ἔβλεπε τούτους. Τότε εἰς ἐξ αὐτῶν προσκολεῖ τὸν ἔμπορον νὰ διαλεχθῶσι πρὸς ἀλλήλους ἀμρότεροι· «καὶ ὅστις ἀφ' ἡμῶν νικήσῃ ἐπὶ τῇ τῶν λόγων στροφῇ καὶ πιθανότητι ἐπιταξάτω τῷ νενικημένῳ ὅ τι καὶ βούλεται ποιῆσαι ὁ νενικηκώς». Ὁ ἔμπορος ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτοῦ δέχεται, νικήσας δ' ὁ μῖμος ἐκείνος ἐπιτάττει αὐτῷ, κατὰ τὰ συμφωνημένα, νὰ πῆ πάντα τὰ τῆς θαλάσσης ὕδατα. Ἐν ᾧ δὲ ὁ ἔμπορος ἵστατο ἐνεὸς ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ προτάσει, πλησιάζας αὐτὸν ὁ ἕτερος μῖμος, ὅστις ἦν μονόφθαλμος καὶ γλαυκὸν εἶχε τὸν ἕνα αὐτοῦ ὀφθαλμὸν (γλαυκόφθαλμος δὲ ἦν καὶ ὁ ἔμπορος), τὸν κατηγορεῖ ὅτι τῷ ἔκλεψε τὸν ἄλλείποντα ὀφθαλμὸν του καὶ ἀπαιτεῖ νὰ τὸν ἀποδώσῃ αὐτῷ. Τοῦ ἐμπόρου, ὡς εἰκός, ἀρνούμενου, ἐπέμενεν ὁ μῖμος καὶ ἐζήτηε νὰ τὸν σύρῃ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ὅτε παραστᾶσα ἡ τὸν ἔμπορον φιλοξενούσα γραῖα, κατῴρθωσεν ἐγγυθεῖσα αὐτῇ νὰ πείσῃ τὸν μῖμον νὰ τὸν ἀφήσῃ ἐλεύθερον μέχρι τῆς αὔριον. Λαβοῦσα δὲ αὐτὸν κατὰ μόνας τὸν ἐπέπληξε, διότι ἠθέτησε τὴν παραγγελίαν τῆς καὶ δὲν ἀπέφυγε τοὺς ἀνθρώπους τῆς χώρας· τῷ εἶπε δὲ, ὅτι οἱ αὐτῷ προσενηχθέντες πρὸς αὐτὸν ἦσαν μῖμοι πονηροί, οὗς ὅμως ὑπάρχει τρόπος ν' ἀποφύγῃ καὶ διαφεύσῃ τὰς προσδοκίας των· διότι εἶναι γέρων τις μῖμος πάντων πονηρότατος καὶ καθηγγητής καὶ διδάσκαλος πάντων, πρὸς ὃν προσερχόμενοι καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἀφηγοῦνται ὅσα διέπραξαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας, ὑποβάλλοντες ταῦτα ὑπὸ τὴν κρίσιν αὐτοῦ. Συνεβούλευσε λοιπὸν τὸν ἔμπορον ἢ γραῖα, ἵνα μεταμφιεσθεὶς ὡς μῖμος, εἰσχωρήσῃ καὶ οὗτος μετὰ τῶν ἄλλων παρὰ τῷ γηραιῷ μίμῳ καὶ ἀκούσῃ αὐτῷ τὰς ἐπικρίσεις αὐτοῦ περὶ τῶν πονηριῶν, ὧν ἐγένετο θῦμα. Τοῦτο ποιεῖ ὁ ἔμπορος. Πρῶτος παρυσιάζεται ὁ ἀπατήσας αὐτὸν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν μυριστικῶν ξύλων· ἀφ' οὗ ἐξέθηκε τῷ γέροντι τὰ κατὰ τὴν συμφωνίαν, οὗτος τὸν ἐρωτᾷ· «Τί συμφωνήσατε νὰ περιέχῃ τὸ πινάκιον ἢρά γε χρυσὸν ἢ ἄργυρον;» Ὁ δὲ μῖμος, — «Οὐχί, φησί, κύριέ μου· ἄλλα εἶδη ἀνώνυμα, ἅπερ ἐκείνος ἐθέλησει ζητῆσαι πίνακα πεπληρωμένον». Ἐφη πρὸς αὐτὸν ὁ διδάσκαλος· «Μεγάλως ἔσφαλες τὸν ἑαυτὸν σου· ἔστω γὰρ τυχόν· ἐὰν δόξῃ τῷ ἐμπόρῳ ζητῆσαι ἀπὸ σοῦ φύλλας, ὅσας ἂν ὁ πίναξ χωρῇ, εἶτα τὸ μὲν ἡμισυ πλῆθος τῶν φύλλων ἔστω θῆλυ, τὸ δὲ ἕτερον ἡμισυ ἄρρεν, καὶ μὴ μόνον ξανθοὺς εἶναι τοὺς φύλλους καὶ ὑπομαύρους, ἀλλὰ καὶ γλαυκοεῖδες, ἄρα δύνασαι τοιαύτην δόσιν δοῦναι αὐτῷ; πῶς γενήσεται σοι ἐλευθερωθῆναι τῆς ὀχλήσεως αὐτοῦ;» Ἄλλ' ὁ μῖμος ἐδικαιολογήθη εἰπὼν ὅτι τόσον πνεῦμα δὲν εἶχεν ὁ ἔμπορος· εἰς τὸν δεῦτερον τὸν ἐπιβαλόντα τῷ ἐμπόρῳ νὰ πῆ πάντα τῆς θαλάσσης τὰ ὕδατα, ὁ γέρων μῖμος παρετήρησεν· «Οὐδὲ σὺ καλῶς ἐ-

ποίησας· ἔσται γὰρ ἴσως ἐκεῖνον εἰπεῖν πρὸς σέ· ἀπελθὼν πρότερον κράτησον τοὺς ἐν θαλάσῃ ρέοντας ποταμοὺς καὶ τὰς πηγὰς, εἴτα ἐγὼ τὰ τῆς θαλάσσης ἐκροφήσω ὕδατα, ἅπερ καὶ μόνα ὑπεσχέθην σοι πεπωκέναι. Εἰ σὺν ταῦτα ὁ ἔμπορος ἀντιλέξει σοι, δύναμις ἔστι σοι τοῦ εὐκόλως ἐμποδίσαι τοὺς ἐν τῇ θαλάττῃ εἰσρέοντας ποταμοὺς καὶ πηγὰς ; » Ἄλλὰ καὶ ὁ μῖμος οὗτος ἀντέταξεν ὡς δικαιολόγησιν τὴν ὀλίγην νοημοσύνην τοῦ ἐμπόρου. Πρὸς τὸν μονόφθαλμον τέλος ὁ καθηγητῆς εἶπεν· «Οὐδὲ σύ τι κατώρθωσας· ἐὰν γὰρ φανῇ τῷ ἐμπόρῳ εἰπεῖν σοι, ὅτι, Τοῦτο πρῶτον σημεῖον ἐστὶ τῆς προτάσεώς σου, ἵνα καὶ τὸν ὀφθαλμόν, ὃν ἔχεις, ἐκβάλῃς κἀγὼ τὸν ἕνα μου ὀφθαλμόν καὶ ἐν ζυγίῳ σταθμίσωμεν καὶ οὕτως ἡ ἀλήθεια εὐρεθῆσεται· εἰ μὲν ἴσος εὐρεθῇ ὁ ἐμὸς ὀφθαλμὸς τῷ σῷ, ἔχε αὐτόν, εἰ δὲ κατὰ τι ἄνισος, ἢ βαρὺς ἢ ἐλαφρὸς, τότε ὡς ψευδῆ μου κατηγορήσας καὶ τὸν ἐμὸν ὀφθαλμόν ἐκβάλῳν, εὐθύνας καὶ τιμωρίαν καὶ ζημίαν ζητῶ. Τί ποιήσεις τότε, ἐὰν οὕτως ὁ ἔμπορος ἀπολογηθῆσεται ; Καὶ τὸ δῆ χειρόν, ὅτι εἰ τοῦτο ἐπὶ σοὶ γένηται, σὺ μὲν τελείως ἔση τυφλὸς καὶ πάντῃ ἀόμματος, ἐκείνος δὲ τὸν ἕνα ὀφθαλμόν ἔχων, πάλιν τὸ φῶς βλέπων ἔσται». Οὕτως ὁ ἔμπορος τὰς τοῦ διδασκάλου τῶν μίμων ἀντιρρήσεις ἐπαναλαθὼν ἐνὶ ἐκάστῃ τὴν ἐπαύριον, καὶ ἀναγκάζων αὐτοὺς νὰ ἐκτελέσωσι τὰ συμπεφωνημένα, ἔλαβε καὶ τῶν φορτίων του ἀνωτέραν τιμὴν καὶ ἀποζημιώσεις μεγάλας παρὰ τῶν λοιπῶν δύο· καὶ τότε ἀφῆκεν αὐτούς.

Ἡ θέσις, ἣν ὁ μῦθος κατέχει ἐν τῇ προκειμένῃ βίβλῳ, κατάδηλον ποιεῖ τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀρχαιότητα. Παραινέσεις, διδασκαλαίαι, ἀπολογίαι, τὰ πάντα ἐν τῷ μύθῳ συγκεντροῦνται καὶ ἐκδηλοῦνται διὰ μύθων. Ὁ μῦθος ἀναπληροῖ ὅλα σχεδὸν τὰ εἶδη τοῦ λόγου. Ἀργότερον, ἀλλὰ πολλῶ ἀργότερον, ἐπὶ τῶν Ἀράδων μυθολόγων καὶ τῶν Φράγκων τροβαδούρων, ὁ χαρακτῆρ τοῦ μύθου μεταβάλλεται, καὶ μόνον σκοπὸν ἔχει τὴν τέρψιν τῆς φαντασίας. Τοῦτο νομίζομεν εἶναι τὸ κυριώτατον διακριτικὸν σημεῖον, τὸ χωρίζον τὴν Χιτοπαδάσαν ἢ Παντσατοσάντραν καὶ τὸν Συντίπαν ἀπὸ τῶν Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν (Χαλιμάς) καὶ τῶν Lais καὶ Fauliaux τοῦ μέσου αἰῶνος.

Β'.

Γαδάρου, λύκου κι' ἀλουποῦς διήγησις χαρίης.

«Σφίζεται εἰς τὸ γένος μας μία φυλλάδα· χάριν εὐσηχμοσύνης δὲν ἀναφέρω τὸ ὄνομά της» ἔλεγέ ποτε ἔν τινι ἀγορεύει του ὁ αἰοιδίμος Τερτσάτης, δπαινισσόμενος τὸ δημῶδες ἀνάγνωσμα, περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος. Διότι παραδόξως αἱ τύχαι τοῦ στιχουργήματος τούτου, ἅπερ φυλλάδα τοῦ Γαδάρου κοινῶς καλεῖται, ὁμοιάζει καθ' ὅλα πρὸς τὰς τοῦ ζώου, ἅπερ ἐν αὐτῷ πρωταγωνιστεῖ. Ὁ ὄνος, πρὸς ὃν ὁ Ὅμηρος οὐδαμῶς ἀπαξιοῖ νὰ παραβάλλῃ

ἕνα τῶν πρωτίστων ἡρώων τῆς Ἰλιάδος, τὸν Αἴαντα, κατέστη βραδύτερον ἀντικείμενον σκωμμάτων καὶ σαρκασμῶν, τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ εὐήθους, τὸ δὲ ὁμοίωμά του ἐχρησίμευσεν εἰς γελοιογραφίας βαναύσους προσώπων ἀπὸ τῶν Ρωμαίων, οἵτινες πρὸς χλεύην τῶν χριστιανῶν ἀπεικονίζον ὄνον ἐσταυρωμένον, μέχρι τῶν τεχνητῶν τοῦ μεσαίου αἰῶνος, οἵτινες καὶ ἐν ἐκκλησίαις ἔτι ἔθετον εἰκόνας αὐτοῦ. Οὕτω καὶ τὸ ποίημα, ὅπερ τοσαύτας ἐθελε γενεάς, ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους παρ' ἀπάντων σχεδὸν τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης θεωρούμενον ὡς ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, τὸ ἐπισκιάσθη καὶ τοῦ Ὀμήρου τὰ ἔπη, νῦν πτωχὸν καὶ ἐξησθενημένον μόλις τολμᾷ νὰ φανῇ εἰς τὰς χεῖρας ἀπλοῦκος τινος χωρικοῦ, ὁ δὲ διακινδυνεύων νὰ κάμῃ περὶ αὐτοῦ λόγον ἀναγκάζεται, ὅπως μὴ φανῇ ὑπερπερὶ τὰ ὄρια τῆς καλῆς ἀνατροφῆς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔτι ν' ἀποσιωπήσῃ. Ἄλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ σοφωτάτου Γερμανοῦ Ἰακώβου Γρίμμ, ὀλόκληρον βιβλίον εἰς τὴν Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου ἀφιερῶσαντος, τοῦ Γάλλου Gidel, ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς διαλαβόντος ἐν τοῖς περισπουδάστοις αὐτοῦ Μελέταις περὶ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας (*Études sur la littérature grecque moderne*), ἵνα τοὺς ἄλλους ἔσοι συντόμως περὶ ταύτης ἔγραψαν παραλίπωμεν, ἐνθαρρύνει ἡμᾶς νὰ εἰπώμεν περὶ αὐτῆς βραχέα τινὰ ἐν τῇ παρούσῃ σειρᾷ τῶν μελετῶν περὶ τῶν δημοδῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μ. Χ. αἰῶνος, κυρίως δ' εἰπεῖν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφοριῶν, παρατηρεῖται νέα τις φιλολογικὴ ὄθησις, ἢ τὰ σπέρματα ἐνέχουσα τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Εὐρώπης. Ἐκτὸς τῶν πολυπληθῶν ἱπποτικῶν ποιημάτων τῶν διαφόρων αἰδῶν καὶ τρουαχδούρων κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου ἐκείνην συμπίπτει ἢ σύνταξις τῶν ἐποποιῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἐκαστὸν ἔθνος ἔχει ἰδίαν ἐποποιάν, ἐν ἣ δύνανται τις εἰπεῖν συγκεντροῦνται σύμπασα ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἡ φιλολογικὴ κίνησις αὐτοῦ. Τὰ σκανδιναυικὰ ἔθνη ἔχουσι τὰς ἀρχαιοτάτας Ἔδαρ, ἢ Γερμανία τὸ κατὰ μίμησιν τούτων κατὰ μέγα μέρος συντεθὲν ἄσμα τοῦ Νίβελουγκεν, ἢ Γαλλία τὸ ἄσμα τοῦ Ρολάνδου καὶ τὰλλα ἱπποτικά ποιήματα τοῦ περὶ τὸν Μέγαν Κάρολον κύκλου, ἢ Βρετανία τὰ ποιήματα τοῦ κύκλου τοῦ Ἀρθούρου, ἢ Ἰσπανία τὸ Romancero, ἢ Ρωσία τὸ ἄσμα τοῦ Ἰγώρ. Καὶ αὕτη δὲ ἡ Ἑλλάς, ἣτις μέχρι τοῦδε ἔθεωρεῖτο ἐστερημένη ἐποποιίας ἐθνικῆς, ποιήματος μεγάλου ἐγκαινίζοντος τὴν νέαν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν περίοδον, καθ' ἣ ἄρχονται αἱ πηγαὶ τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος, ἐγνώθη ἐπ' ἐσχάτων ὅτι κέκτηται τὴν ἐποποιάν τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἣς, ἀνερχομένης εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν ἕως τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἱκανὰ μέρη διετήρησε μέχρι τοῦ νῦν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασι καὶ ταῖς παραδόσεσιν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὑπὲρ πάσας τὰς ἐποποιίας ταύτας καὶ πασῶν δεσπόζουσα ἱστα-

ται ἡ τῶν ζώων, ἐν ἧ περιγράφονται κυρίως αἱ πανουργίαι τῆς ἀλώπεκος κατὰ τοῦ λύκου καὶ ἄνευ σατιρικοῦ τινος σκοποῦ, ὡς πολλοὶ ἐσφαλμένως ὑπέλαβον, παρίστανται τὰ ζῶα ὁμιλοῦντα, πράττοντα καὶ πάσχοντα ὡς ἀνθρώποι. Τὸ ἔπος τοῦτο, οὐ αἱ μὲν ῥίξαι εὐρηγνται ἐν τοῖς παναρχαίοις Ἰνδοκοῖς καὶ ἐν τοῖς αἰσωπέοις μύθοις, καὶ οὐ αἱ διακλαδώσεις καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἐξαπλούμεναι προεκτείνονται μέχρις αὐτῆς τῆς Ἀφρικῆς, τὸ ἔπος τοῦτο δύναται ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ διαδόσεως νὰ θεωρηθῇ ἔπος διεθνές, καὶ ἂν οὐχὶ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀξίαν διὰ τὴν φήμην ὅμως, ἣν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀπῆλαυε, διὰ τὴν μεγάλην εὐρύτητα τοῦ περιεχομένου του καὶ τὸν χαρακτήρα νὰ τεθῇ ὑπεράνω πάντων τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν ἐπῶν.

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς μεγάλης ταύτης ἐποποιίας εὐρηγνται ἐν τῇ ἀρχαιότητι καθ' ὅσον ὅμως εἶναι ἡμῖν γνωστόν, ἡ πρώτη διάπλασις αὐτῆς ἦτο γαλλικὴ· ἔρχεται ἀκολούθως λατινικόν τι ποίημα (Isengrinus), ὑπὸ Φλαμανδοῦ τινος, ὡς πιθανολογεῖται κατὰ τὸν δωδέκατον περίπου αἰῶνα συνθεθέν· μετὰ τοῦτο ἐγένετο ἡ γερμανικὴ παραλλαγή, συγχρόνως δὲ καὶ κατόπιν καὶ αἱ λοιπαὶ ἐν ἄλλαις εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις. Ἡ ἐποποιία τῆς Ἀλώπεκος, ὡς κοινῶς λέγεται (γαλλιστὶ Le Roman du Renard, γερμανιστὶ Reinhart Fuchs κλπ.), διαιρεῖται εἰς πολλοὺς κλάδους, ὧν τινες ἀσθενέστατα ἀλλήλοις συνδέονται, διότι ἐν γένει τὸ ποίημα εἶναι ἔργον πολλῶν διαπλασάντων ἀρχαιοτέρους μύθους καὶ ἐνιαχοῦ νεώτερα ἐπεισόδια. Περιστρέφεται δὲ κυρίως εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν πανουργιῶν, δι' ὧν ὁ πονηρὸς Renart (ὡς ἐπονομάζεται ἡ ἀρσενικοῦ γένους ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις ἀλώπηξ) ἐταλαιπώρει τὸν εὐθὴν συγγενὴ του λύκον Ἰσεγγρίνον, τὰς περὶ τούτων ἀποφάσεις τοῦ βασιλέως Λέοντος καὶ διάφορα ἄλλα κωμικὰ συμβεβηκότα τῆς ἀρκτου, τοῦ ὄνου, τοῦ ἀλέκτορος κλπ.

Τῆς ἐποποιίας ταύτης πολλὰ ἔχνη διατηρήθησαν ἐν Ἑλλάδι προπάντων εἰς δημῶδη παραμύθια. Τὸ πολλάκις ἐν Ἀθήναις χάριν τῶν παιδῶν δημοσιευθὲν *Παραμῦθι τῆς Ἀλουποῦς* ἀφηγεῖται μὲ ἀσημάντους διαφορὰς ἕνα τῶν κλάδων τῆς ἐποποιίας, ἐν πολλαῖς εὐρωπαϊκαῖς παραλλαγαῖς εὐρισκόμενον· ἕτερον ἀνέκδοτον παιδικὸν παραμύθιον περὶ λύκου καὶ ἀλουποῦς περιέχει ἱκανὰ ἐπεισόδια, ὧν τὰ πλεῖστα μὲν περιέχονται ἐν ταῖς λοιπαῖς παραλλαγαῖς, τινὰ ὅμως εἶναι ὅλως πρωτότυπα. Εἰς τὴν τάξιν τοῦ κύκλου τοῦ ἔπους τούτου δύναται ν' ἀναχθῇ καὶ μεσαιωνικόν τι ἑλληνικὸν ποίημα, ἐπιγραφόμενον *Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων*, δημοσιευθὲν δὲ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ κ. Wagner ἐν τῇ πρὸ τριετίας ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ Συλλογῇ μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων (Carmina graeca medii ae. i). Ἡθέλωμεν ὅμως ἀπομακρυνθῆ τοῦ θέματος ἡμῶν ἐπιχειροῦντες ἀνάλυσιν τούτων, ὅπως καταδείξωμεν τὴν σχέσιν, ἣν ἔχουσι μετὰ τοῦ ἔπους τοῦ Ρενάρτου. Διὰ τοῦτο περιοριζόμεθα ἤδη ἀπλῶς εἰς τὴν ἐξέτα-

σιν τῆς Φυλλάδας τοῦ Γαδάρου, ἣτις μόνη ἐκ πάντων τῶν ἄλλων διατηρήθη ὡς δημῶδες ἀνάγνωσμα.

Ἡ φυλλάδα αὕτη φέρει τὴν ἑμμετρον περιγραφὴν

Γαδάρου Λύκου καὶ Ἄλουπούς διήγησις χαρίης.

Ὁ Βρετὸς ἐν τῷ Καταλόγῳ του καταγράφει μίαν μόνην ἐκδοσιν (ἐν Ἐνετίᾳ 1760) ¹⁾ μὴ δυνηθεὶς νὰ εἴρῃ τὴν πρώτην ἢ προγενεστέρας ἐκείνης, διότι φυσικῶ τῷ λόγῳ φυλλάδια τοιαῦτα δὲν διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ. Σημειοὶ δὲ ἐσφαλμένως ὅτι εἶναι ποιημάτιον «πλήρες σαρκασμοῦ κατὰ τινος σατιριζομένου ὑπὸ τοῦ ἀνωνόμου συγγραφέως», ἀπὸ τὸ ὕψος δὲ καὶ τὴν διὰ λεκτον οὐχὶ λίαν βασιμίως εἰκάζει ὅτι εἶναι ποίημα Κερκυραίου τινός.

Σκοπὸς τοῦ στιχουργοῦ εἶναι νὰ διηγηθῆ, ὡς ἀρχόμενος λέγει,

Ὁ λύκος μετὰ τὴν ἄλουπού πῶς ἐπιὰν τὸ φαρμάκι
πῶς ἦτονα ἢ ἀφορμὴ πῶς ἐκαταπισκότηκαν,
καὶ τί νοθέλλα πάθασαι καὶ πῶς ἐντροπισκότηκαν.

Ὅλα αὐτὰ τὰ κακὰ ἐπαθὸν ἀπὸ τὸν γάδαρον, ὃν, σημειωτέον ἐν παρόδῳ, ἅπαντες σχεδὸν οἱ τὴν φυλλάδαν ταύτην ἀναφέροντες ξένοι, ἀπὸ τοῦ λεξικογράφου Δουκαγγίου μέχρι τοῦ Grimm καὶ τοῦ Gidel, μὴ ἐννοήσαντες τὴν λέξιν μεταφράζουσιν ἡμίλονον. Ὁ Γάδαρος «ὁ καταφρονημένος πάντοτε κακορρίζικος καὶ παραπονεμένος», ἔλαχεν εἰς ἀφέντην κακὸν καὶ δύστροπον. Ὑπέρογκα ἦσαν τὰ βάρη, ἅτινα ἔφερον, ἐδέετο ἀδιακόπως, ἡ δὲ τροφή του ἦτο ἀθλιωτάτη· ἐπὶ τέλους ἔνεκα τῆς ὑπερβολικῆς κακουχίας ἐξησθένησε τοσοῦτον, ὥστε ὁ κύριός του ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἀφήσῃ μίαν Κυριακὴν ἐλεύθερον νὰ ἐντρουφήσῃ εἰς τὸ λιθάδιον βόσκων καὶ ἀναπαυόμενος. Ἀλλὰ καὶ οὕτως αἱ συμφοραὶ αὐτοῦ δὲν ἔπαυσαν. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ λιθαδίου ἐκεῖνου εὐρίσκειτο δάσος μέγα, ἐν ᾧ λιμώττοντες ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ συνεσκέπτοντο πῶς νὰ κατευνάσῃ τὴν πείναν των. Ἀπεφάσισαν δὲ νὰ κάμωσι συντροφίαν καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ λιθάδιον, ὅπως εἴρωσι τυχὸν ἐν αὐτῷ κυνήγιόν τι. Ἐκεῖ ἅπαντῶσι τὸν γάδαρον καὶ συνομιλοῦσι τὸν ὀλεθρὸν του. Πησιάζουσι καὶ προσαγορεύουσι μιλιχίως αὐτόν, τὸν προσκαλοῦσι δὲ νὰ ὑπάγῃ νὰ τοὺς ἐπισκεφθῆ εἰς τὴν ὠραίαν κατοικίαν, ἣν εἰς τὸ δάσος ἔχουσιν. Ὁ γάδαρος ὁμοῦς ἐννοεῖ τὴν κηκὴν ἔκβασιν τοιαύτης ὑποθέσεως καὶ ἀντιτείνει· πρῶτον μὲν προβάλλων τὴν ἀσθένειαν καὶ ἐλευσιότητα αὐτοῦ ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν, ἃς ὑπέστη, εἶτα δὲ πλαγίως ἀπειλῶν αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐθέντου του. Φύγετε, λέγει, ἄρχοντες· ἐπειδὴ σὰς ἀγαπῶ πολὺ καὶ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ πάθητέ τι κακόν, σὰς εἶδοποιῶ ὅτι ὁ ἀφέντης μου εἶναι φοβερός κυνηγὸς καὶ ἤδη περιπολεῖ τὸ δάσος μετὰ ἀγέλης ἰσχυρῶν καὶ

1 [Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ βιβλιογραφίᾳ τοῦ Legrand σημειοῦνται ἐκδόσεις τοῦ 1691, τοῦ 1691, 1629, 1612].

ἐπιπόθων σκύλων. Καὶ ταῦτα μὲν ἔλεγεν ὁ Γάδαρος, ὅπως τοὺς φοβίσῃ, ἢ πονηρὰ ὅμως ἀλώπηξ δὲν ἐμπίπτει εἰς τὴν παγίδα· ἀλλὰ πλήρης ὀργῆς ὄνειδίζει τὸν γάδαρον, θελήσαντα νὰ ἐξαπατήσῃ νοημονέστερα αὐτοῦ ζῆα.

Μηδὲν θαρρῆς, κύρ Γάδαρ, ὅτ' εἴμαστεν ἐργάταις
ἀπὸ κεινοὺς τοὺς ἀγροίκους καὶ τοὺς κακοὺς χωριάταις.
'Εγὼ μαι ἀστρονόμισσα, ἐγὼ μαι καὶ μαζεύτρα
καὶ τοῦ κύρ Λέου τοῦ σοφοῦ ἐγὼ μουνα μαθεύτρα.
'Εγὼ μαι διδασκάλισσα τοῦ λόγου καὶ τοῦ μύθου,
καὶ αὐτὸν τὸν νομοκάνονα ἤξεύρω τὸν ἐκ στήθου.

'Ἄλλ' ὅπ' ὄψιν λαμβάνουσα τὸ ἀπαίδευτον καὶ ἀγροίκον αὐτοῦ δὲν θέλει νὰ τὸν τιμωρήσῃ, τὸν προσκαλεῖ δὲ τοῦναντίον νὰ γίνῃ σύντροφος ἀμφοτέρων καὶ νὰ μεταβοῦν ὁμοῦ εἰς τὴν ἀνατολήν, ὅπως τοκίσωσι τὰ χρήματα ὅσα μεθ' ἑαυτῶν φέρουσιν, ἐξ ὧν ὑπόσχεται καὶ αὐτῷ ἀνάλογον μερίδιον ἐκ τῶν κερδῶν. Ὁ Γάδαρος μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ ἄλλως ὑποκύπτει, οὕτω δ' ἐπιβαίνουσιν ἐπὶ μιᾶς λέμβου, ἣν εὗρον εἰς τὴν ἀκτὴν, ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν ἀντίπεραν ἀνατολικὴν παραλίαν. Διὰ κλήρου ὁ μὲν Λύκος διορίζεται ναύκληρος, ὁ δὲ Γάδαρος πιλότος. Ἡ Ἄλουπού πάντοτε εὕρισκε ἀφορμὴν νὰ ὀργίζεται ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Γαδάρου καὶ ἀδιακόπως ὄνειδίζει αὐτόν. Τέλος δὲ τὸν κατηγορεῖ ὅτι ἔχασε τὸν ὄρομον καὶ ἀντὶ νὰ τραυᾷ κατὰ τὴν ντραμουντάνα τοὺς πῆγε πὲρ πονέντε καὶ γκρέμισιάν τους τὰ νερά ὡς μίλια δεκαπέντε. Ἐνθυμηθεῖσα δὲ καὶ τὸ ὄνειρόν της προβλέπει ἀφρευκτον τὸν θλαθρον καὶ προσκαλεῖ νὰ ἐξομολογηθῶσιν ἀλλήλοις τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἀναμένοντες τὴν τελευταίαν ὥραν.

Ὁ Λύκος, μὴ ἐνοήσας τὸ τέχνησμα τῆς πανούργου συντρόφου του, ἀρχεται πρῶτος ἐν τραχῇ καὶ φάθῃ ἀφηγοῦμενος εἰς τὴν Ἀλώπεκα τὸν αἰμοδόρον βίον, ὃν διήγε· προσθέτει δὲ ὅτι μετανῶν διὰ τὰς ἁμαρτίας του πολλάκις ὑπάγει εἰς τὸ βουόν, βράζεται εἰς τὰ μαυρὰ καὶ γίνεται καλόγηρος.

Ἀκούσασα ἡ Ἄλεπού κατάνυξιν τοιαύτην δὲν ἔχει λόγους νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμὸν αὐτῆς· τὸν εὐλογεῖ, τὸν συγχωρεῖ καὶ ἐξομολογεῖται καὶ αὐτῇ.

Διηγεῖται πόσον κακὸν προξενεῖ εἰς τὰς ὄρνιθας, τὰ κρυφοκλεψίματα καὶ τὰς πανουργίας αὐτῆς· δι' ἐν ὅμως κυρίως τὴν τύπτει ἢ συνειδήσεις, ὅτι πτωχῆς τινος χήρας ἤρπασέ ποτε τὴν μόνην ὄρνιθά της· ὑποκριθεῖσα ὅτι ἦτο ὁ προσφιλὴς τῆς γραιῖας γάτος, μεθ' οὗ ὁμοίαζε κατὰ τὸ χροῦμα. Ἀλλὰ καὶ αὐτῇ ἐπίσης μετανουοῦσα διὰ τὰ ἁμαρτήματά της, ἐζήτησε τὴν ἄφεισιν αὐτῶν ἐν τῷ μοναχικῷ σχήματι·

Καὶ ἀναβαίνω εἰς τὸ βουὶ νὰ πῶ τὴν προσευχὴν μου,
πρὸς τὰ κακὰ ποῦ ἔκαμα νὰ σώσω τὴν ψυχὴν μου.
'Ἐνθύνωμαι τὰ ράσα μου, κουραῶμαι ἁπαιτή μου,
βραστὴ σταυρόν καὶ πατερμά, φορῶ καὶ τὸ μαντί μου.

Και δείχνω μεγαλόσχημη και μοιάζω σάν Γουμένη,
κ' εἰς τὴν καρδίαν μου πονηριὰ ποσῶς δὲν ἀπομένει.

Ὁ λύκος, ὅστις φαίνεται ἤρξατο ἐννοσῶν τὴν μηχανορραφίαν, προσποιεῖται και αὐτὸς τὸν σφόδρα συγκεκινημένον, περιβάλλει τὴν ἀλώπεκα μετὰ δακρῶν ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτοῦ και τὴν συγχωρεῖ. Ὅταν ἦλθεν ἡ σειρά τοῦ Γάδαρου, τὸ ταλαίπωρον ζῷον οὐδὲν συνησθάνετο βαρῶν τὴν συνείδησίν του· ἀλλ' ὁ Λύκος ἐστέκετο βασιτῶν χαρτί και καλκμίρι, ἔπως σημείωση τὴν ἐξομολόγησιν αὐτοῦ. Ηναγκάσθη λοιπὸν ὁ Γάδαρος νὰ ἐξομολογηθῇ ἐλαφρότατόν τι παράπτωμα ὅπερ ἐνόμισεν ὅτι εἶχε ποτε διαπράξῃ·

Ἐμένα ὁ ἀφέντης μου ἔπιανε κ' ἔστρωσέ με,
και μέσα τὸ μεσένυκτον ἔς τὸν κόπον ἔδωσέ με.
Και φόρτωσέ με λάχανα, σέλινα και ἀντιδία,
σπανάκια, μαρουλόφυλλα, ράπανα και κρεμμύδια.
Κ' ἐγὼ ἀπὸ τὴν πεινὰ μου, ὅπου ἔχα σάν τὸν σκύλο,
ἐγύριζα τὸ στόμα μου κ' ἤρπουν κομμάτι φύλλο.
Αὐτὸς σάν ἦτον ἄτυχος, πάντα ἐδίγλιξέ με,
και ὡσάν μὲ ἤθελεν ἰδεῖ, κακὰ ἐράδδιξέ με.

Ἡ Ἄλουπού ὀργίζεται, διότι νομίζει, ὅτι ὁ Γάδαρος ἐκ φόβου ἀποκρύπτει τὰ ἀμαρτήματά του· ὅταν ὅμως αὐτὴ τε και ὁ Λύκος εἶδον ὅτι δὲν δύνανται δι' ἄλλο νὰ ἐνοχοποιήσωσι τὸ ἄκακον και ἀπόνηρον ζῷον, στρέφεται ὁ Λύκος και λέγει πρὸς τὴν Ἄλουπού νὰ ἐρευνήσῃ εἰς τὸν Νομοκάνονα πῶς τιμωρεῖται τὸ ἐγκλημα ἐκεῖνο. Τότε ἡ Ἄλουπού,

Τότες τὸν Λύκον ἔκραξε και στάθηκα κοντὰ της,
ὀρίζει και τῆς φέρουσι τὸν νόμον ἔμπροστά της.
Και πολλὴν εὐλάβειαν ἀνοίγει και διαβάζει,
— Ἄφωρισμένα Γάδαρε και τρισκαταραμένα,
αἰρετικὴ και πίδουλε, ἀναθεματισμένα,
νὰ φῆς τὸ μαρουλόφυλλο ἐκεῖνο χωρὶς εὔδι·
Και πῶς δὲν ἐπνιγήκαμε σὲ τοῦτο τὸ ταξίδι!
Ἄλλ' ὅμως, ἀσεβέστατα, κάμε νὰ τὸ κατέχῃς,
ὁ νόμος κατὰ πῶς μιλεῖ πλέον ζωὴ δὲν ἔχεις.
Ἐς τὸ ἔδδομον κεφάλαιον τὸ ἤρρηκα γραμμένον
νὰ ναι κομμέν' ἢ χέρρα σου, τὸ μάτι ἐθαλαμμένον,
και πάλιν ἔς τὸ ἑωδέκατον κεφάλαιον τοῦ νόμου
λέγει νὰ σε φουρκίσωμεν ἐγὼ κ' ὁ σύντεχνός μου.

Ὁ Γάδαρος ἐνόησεν ὅτι οὐδεμίαν ἐλπίδα τῇ ἀναπελείπετο, ὅπως μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν τῶν θολίων συντρόφων του. Κατέφυγε λοιπὸν εἰς εὐφυὲς ἐπινόημα, ἵνα ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Προσποιηθεὶς κατάνυξιν μεγάλην προσεκάλεσε πλησίον αὐτοῦ τὸν Λύκον, και τῆς εἶπεν ὅτι μέλλων ν' ἀποθάνῃ δὲν ἐπεθύμει ν' ἀφήσῃ νὰ συναπολεσθῇ μετ' αὐτοῦ πολυτίμὸν τι χάρισμα, κληροδοτηθὲν αὐτῷ ὑπὸ τῶν γονέων του. Εἶχε δὲ τὸ χάρισμα τοῦτο ἔπισθεν τῶν ποδῶν του,

Και ὅποιος μόνον τὸ ἰδίον, τὸ χάρισμα τοῦ λέγει,
ὅλοι του εἰ ἀντίθικοι φράσουσι σοῦ ἐμνέγοι.
Ἄκουε, βλέπει καὶ μακρὰ, ααράντα μερῶ στρατά,
κ' εἰσὲ βροτὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ γροικάζει τὰ μαντιάτα.

Ὁ Λύκος καὶ ἡ Ἄλουποῦ δὲν καταλαμβάνουσι τὸ τέχνασμα· δὲν πολ-
λῶν κολακσιῶν καὶ ὑποσχέσεων πειρῶνται νὰ πείσωσιν αὐτὸν νὰ τοῖς τὸ
μεταδώσῃ, βουλευόμενοι ἐν κρυπτῷ νὰ τὸν θανατώσωσι μετὰ ταῦτα καὶ νὰ
εὐωχθῶσιν ἐκ τοῦ σώματός του. Ὁ Γάδαρος τότε διατάσσει τὸν Λύκον
καὶ τὴν Ἄλουποῦν γονυκλινεῖς καὶ προσευχόμενοι νὰ σταθῶσιν ἀναμένον-
τες τὴν μετάδοσιν τοῦ θεοῦ χαρίσματος. Γονατισάντων δ' αὐτῶν δι' ἰσχυ-
ρῶν λακτισμάτων ἀνατρέπει τὸν Λύκον καὶ τὸν ῥίπτει εἰς τὴν θάλασσαν,
ἐν ᾧ δ' ἐτοιμάζεται νὰ τιμωρήσῃ ὁμοίως καὶ τὴν Ἄλουποῦν,

Αὐτὴ, σὺν εἶδα κ' ἐγένον ὁ Γάδαρος φρενίτης,
ἔς τὸ πέλαγος ἐγυρέμισε κ' ἔπεσε μοναχὴ τῆς.
Ἐπῆρ' ἂν τὴν τὰ κύματα ἔς τὸν Λύκον τὴν ἐβγάλαν,
καὶ ἀπὸ τὸν φόβου πῆλασε ἐφώνησε μεγάλα.

Ἀνταμωθέντες οἱ δύο σύντροφοι διηγούνται τὴν συμφορὰν, ἣν ἔπαθον
παρὰ τοῦ Γαδάρου, καὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι ὅταν ὑπερβολικὴ εἶναι ἡ ἀδικία
καὶ ἡ καταπίσις καὶ αὐτὰ τὰ μωρότερα ζῆα ἐκ τῆς συναισθήσεως τοῦ δι-
καίου των προκτιῶνται ἱκανὴν νοημοσύνην, ὅπως ἀντιστῶσιν ἀποτελεσματι-
κῶς. Τὸ ποιημάτιον καταλήγει διὰ στίχων, ἐν εἰς ἐγκωμιάζεται ὁ Γάδαρος :

Χαρὰ ἔς ἐσέ, κύρ Γάδαρε, καὶ μὲ τὴν φρόνησίν σου,
γιατὶ μὲ γνῶσιν ἐφυγες μὲ τὴν προτιμήσιν σου.
Ὁ Γάδαρε, κύρ Γάδαρε, γάδαρος πλιὸ δὲν εἶσαι,
πρέπει γὰρ τοῦτο πῶκαμας πάντοτε νὰ παινήσαι.
Θαρρῶ γὰρ τοῦτο καὶ πολλοὶ Γάδαρον δὲν σὲ κρᾶζουν,
ἀλλὰ ὡς τιμιώτερον, Νίκο σὲ ὀνομαζουν.
Τὸ ὄνομα ἐκέρδισες αὐτὸ μὲ πονηρίαν
καὶ τὴν ζωὴν σου ἐγλυσες ἀπαῖτα τὰ θηρία.

Τιαιότη ἢ χαρίσσεια διήγησις τοῦ Γαδάρου, τοῦ Λύκου καὶ τῆς Ἄλου-
ποῦς· ἡ στιχοσγία αὐτῆς εἶναι ὁμαλή, οὐδαμῶς δ' ἄμοιρει εὐφυΐας, εὐ-
φυΐας ὅμως χυδαίας καὶ βαναύσου τὰ πολλά. Δυνάμεθα δὲ καθόλου εἰπεῖν
ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς κλάδους τοῦ ἔτους τοῦ Ρενάρτου, ὅτι ἡ
ἑλληνικὴ διάπλασις εἶναι ἢ ἐπιτυχεστέρα. Ὁ Γρίμμ εἰκάζει ὅτι τὸ ἐπεισόδιον
τοῦτο τῆς ἐποποιίας, μὴ εὐρισκόμενον ἐν μηδεμιᾷ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν,
συμπληροῖ κενόν τι τῆς ἀρχαιοτέρας γερμανικῆς διαπλάσεως, ὅπου ἀναφέ-
ρεται μόνον συντροφία τις τῆς ἀλώπεκος μετὰ τοῦ ὄνου, τὰ δὲ λοιπὰ ἐλ-
λείπουσιν. Ἐν γένει δὲ πολλὰς ὁμοιότητας ἀπαντῶμεν εἰς τὴν *φυλλάδα τοῦ*
Γαδάρου μετὰ τῶν ποιημάτων, τῶν ἀποτελούντων τὸν κύκλον τοῦ περὶ
Ρενάρτου ἔπους. Λατινικόν τι ποίημα τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, ὁ Μετα-
νοητῆς (Poenitentiaris) ἐπιγραφόμενον, ἔχει τὴν αὐτὴν βᾶσιν μὲ ταύτην.
Ὁ λύκος, ἢ ἀλώπηξ καὶ ὁ ὄνος συνελθόντες ποτὲ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐξομολο-

γούνται πρὸς ἀλλήλους τὰ ἀμαρτήματά των· τὰ τοῦ λύκου ἀφήσει κατανουκτικῶς ἢ ἀλώπηξ καὶ τὰ ταύτης ὁ λύκος· ἀλλ' ἀμφότεροι φρίττουσιν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῶν ἐλαφρῶν καὶ ἀθροτάτων πλημμελημάτων τοῦ ὄνου καὶ διαμελίσαντες τρώγουσιν αὐτόν. Ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ λαμβάνουσι τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις εὐρωπαϊκαῖς παραλλαγαῖς, πανταχοῦ δὲ τῆς ἐποποιίας εἶναι τὰ δύο ταῦτα ζῷα τὰ πρωταγωνιστοῦντα πρόσωπα. Ὡς ἐν τῷ ἐλληνικῷ κοιήματι καὶ τοῖς δημοτικοῖς παραμυθίοις, ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ ἀποκαλοῦσιν ἀλλήλους συντέχνους· καὶ ἐν ταῖς λατινικαῖς καὶ ταῖς γερμανικαῖς παραλλαγαῖς, ἐν δὲ τῇ λιθουανικῇ γλώσσῃ ἡ ἀλώπηξ καλεῖται κουμπάρος. Ἡ δὲ λύσις τῆς διηγήσεως, ὡς ἐν τῇ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου φέρεται, ἐλήφθη ἐξ αἰσωπείου τινὸς μύθου· κατὰ τοῦτον ὁ λύκος περιτυχὼν ὄνῳ, ἐν τῷ ποδὶ ἀκανθαν ἐμπεπηγμένην ἔχοντα, ἤθελε νὰ καταφάγῃ αὐτόν· ὁ ὄνος συγκατατίθεται, μίαν δὲ χάριν μόνον παρὰ τοῦ λύκου ζητεῖ, νὰ ἐξαγάγῃ εὐτος πρῶτον παρὰ τοῦ ποδός του τὴν ἀκανθαν, ὅπως μὴ ἀλγῶν ἀποθάνῃ. Ὁ λύκος τὴν ἐξάγει διὰ τῶν ὀδόντων, εὐτῷ δὲ χάσκοντα λακτιζει εἰς τὸ πρόσωπον ὁ ὄνος καὶ φεύγει συνθλάσας ῥίνα καὶ μέτωπον καὶ ὀδόντας· ὁ λύκος ἔννοεῖ τὴν μωρίαν, ἣν ἔπραξε, καὶ μέμφεται ἑαυτόν, ὅτι μάγειρος ὢν τὸ πρῶτον νῦν ἠθέλησε καὶ ἱππίατρος νὰ γίνῃ. Τὸν μῦθον τοῦτον ἐμιμήθησαν τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Ρενάρτου ποιημάτων, ἀλλὰ μὲν φοράδα, ἀλλὰ δὲ πῶλον ἀναφέροντα ἀντὶ τοῦ ὄνου.

Ὁ Gidel ἀναφέρει μῦθόν τινα τοῦ Ἰταλοῦ Στραπαρόλα εἰς τὰς Νύκτας αὐτοῦ σχεδὸν ἀπαράλλακτον ὑπόθεσιν ἔχοντα. Ἐν τούτῳ τὸ φοβερὸν ἀμάρτημα τοῦ ὄνου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀντὶ λαχανοφύλλου τρώγει δύο ἢ τρία κάρφη ἀχύρου ἐκ τοῦ ὑποδήματος τοῦ κυρίου του, ἐφ' ᾧ μετὰ φρίκης ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ ἀναφωνοῦσιν ὅτι αἰεὶς ἐστὶν ὁ ὄνος θανάτου, διότι ἐκ τούτου ἐκρουολόγησεν ὁ κύριός του καὶ ἀπέθανε. Παραπλησίαν τινὰ ὑπόθεσιν ἔχει καὶ μῦθός τις τοῦ Λαφονταίν (Les animaux malades de la peste) καὶ ἕτερος παρὰ τῷ Guillaume Guérault (Emblèmes, Lyon, 1553).

Ἐκτὸς τῶν ἐν Βενετία ἐκδόσεων τῆς Φυλλάδας τοῦ Γαδάρου ἐδημοσίευσεν ἰκανὰ μέρη αὐτῆς ὁ Γερμανὸς ἐλληνιστῆς Ἐλισσεν, ἀνάλυσιν μακρὰν αὐτῆς ὁ Gidel ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι του, ὀλόκληρον δὲ ὁ Βάγνερ (Carmina graeca mediæ aevi) ἐκ χειρογράφου τῆς Βιέννης καὶ ὁ Ἰάκωβος Γρίμμ ἐν ἐπιστολιμαίᾳ διατριβῇ πρὸς Κάρολον Λάχμανν περὶ τοῦ Reinhart Fuchs (Sendschreiben an K. Lachmann über Reinhart Fuchs. Ἐν Λιψία 1840) συνεδεύσας τὴν ἐκδοσὶν ταύτην διὰ προλεγομένων, σημειώσεων καὶ λεξιλογίου. Καίτοι δ' ὁ Ἰάκωβος Γρίμμ ἦτο περὶ τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐλληνικὴν λῖαν ἐντριβής, ὑπέπεσεν ὁμως ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ εἰς λάθη γλωσσικὰ σπουδαιότατα, μαρτυροῦντα πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ἀνάγκη συντάξεως πλήρους λεξικοῦ τῆς και-

νῆς γλώσσης, ἀφ' οὗ μόνον ἀξία λόγου βοηθήματα εἶναι τὸ Γλωσσάριον τοῦ Δουκαγκίου, τὰ Ἄτακτα τοῦ Κοραῆ καὶ τὸ Λεξικὸν τῆς ὀμιλουμένης τοῦ Βυζαντινοῦ. Ἐκ τῶν σφαλμάτων τούτων περιεργείας χάριν σημετοῦμεν ἐνταῦθα μερικά· τὸ ἀναφτὸς ἐξηγεῖ μὴ ἀναμμένος ἐκ τοῦ στερητικοῦ α καὶ ἀπτὸς παράγων· τὸ δισάκκιον ἐξηγεῖ ἕξος καὶ συγκρίνει πρὸς ὁμοίας σλαβικὰς καὶ βοημικὰς λέξεις· τὸ κομάσι (ὄρνιθῶνα) ἐκλαμβάνει ὡς κώμην μικράν· τὸ τυπογραφικὸν λάθος κρίτον (ἀντὶ χρεῖ τον—χρεῖ αὐτὸν) μὴ δυνάμενος νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐπιφέρει σωρεῖαν παρατηρήσεων, ὧν ἡ μία κωμικωτέρα τῆς ἄλλης· ἀλλὰ καὶ εἰς τοκήσσαν ἢ τοκάδα ἀμνάδα μεταμορφοῖ τὸ κακῶς γεγραμμένον τόκουσα (σάν τὸ κουσα τὸ ἤκουσα).

Ὁ Γρίμμ ὑποθέτι ὅτι ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου μετεφράσθη ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετὰ τὴν ΙΒ' ἑκατονταετηρίδα· πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τούτου φέρει τὴν πληθὺν τῶν ἰταλικῶν λέξεων, τοὺς ἐν ἀρχῇ ἀναφερομένους λομβαρδικούς κύνας, τὴν λέξιν Περδίτσης, ἣν παράγει ἐκ τοῦ per-dica, καὶ τὸ ὁμοιοτέλευτον τῶν στίχων. Ἄλλ' εἰ λόγοι οὗτοι εἶναι ἀσθενέστατοι καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἀπορριπτέοι· ἰταλικῶν λέξεων βρῖθουσιν ἅπαντα τὰ εἰς κοινὴν γλῶσσαν ἐν Βενετία ἐκδοθέντα ἑλληνικὰ βιβλία ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν· οἱ κύνες τῆς Λομβαρδίας ἦσαν γινώστοι εἰς τοὺς βυζαντινοὺς· ἡ δὲ λέξις Περδίτσης εἶναι ἡ ἑλληνικὴ λέξις πέρδιξ μεθ' ὑποκοριστικῆς καταλήξεως συνήθους παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς· τὸ ὁμοιοτέλευτον τῶν στίχων ἀποδεικνύει μὲν ὅτι ἐποιήθη μετὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, οὐχὶ δ' ὅμως ὅτι μετεφράσθη. Μόνον ἐν ἐνὶ χωρίῳ, διαλαθόντι τὴν προσοχὴν τοῦ Γρίμμ, ἐνυπάρχει ξενισμός· ἡ ἀλουπού, ἀφ' οὗ ἤκουσε τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ λύκου.

Ἐθούμασεν, ἐπαίνεσε καὶ ἀπομύρωσέ τον'

τὸν στίχον τοῦτον, ὑπαινισσόμενον ἐν τῶν μυστηρίων τῆς λατινικῆς θρησκείας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ ὀρθόδοξος χριστιανός. ἀλλ' οὐδὲ καὶ νὰ ἀτήσῃ εἰς τὴν μετάφρασιν, ἂν ἐκ ξένου κειμένου μετέφραζεν.

Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου ἐγράφη κατὰ διασκευὴν ἀρχαιότερου ἑλληνικοῦ στιχοῦργήματος, τοῦ *Συναξαρίου τοῦ τιμημένου Γαδάρου*. Τὸ συναξάριον τοῦτο, ὅπερ ὁ Λαμπέκιος ἐν τῇ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Βιέννῃ βιβλιοθήκης ἀνέγραψεν ὡς «Συναξάριον περὶ τινος Γαδάρου ἐπιφανοῦς ἐπὶ ἀγιότητι βίου» (!), ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Βάγνερ. Εἶναι εἰς στίχους πολιτικούς ἀνομοιοτελεύτους, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ εἶναι καθαρωτέρα τῆς ἐν τῇ φυλλάδῃ τοῦ Γαδάρου, ἐν γένει δὲ φαίνεται συντεθὲν οὐχὶ βραδύτερον τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸ Συναξάριον, ἀλλ' εἶναι ἐκτενεστέρα τούτου, διότι πολλάκις καὶ ὁ ζυγὸς τοῦ ὁμοιοτελεύτου ἀναγκάζει τὸν στιχοῦργον αὐτῆς νὰ καταφεύγῃ εἰς πλατυσμούς. Ἀρκοῦμεθα νὰ παραθέσωμεν δύο

μόνον παραδείγματα πρὸς σύγκρισιν ἀμφοτέρων τῶν στιχουργημάτων. Τοὺς ἀκολουθοῦσιν δύο στίχους τοῦ Συναξαρίου :

Ἐγὼ δὲ τσαγκαρώνω τὴν ἐκείνην τὴν καβάκα,
καὶ κείνη ἐφτερούγιασε, καὶ κάκα-κάκα λέγει,

ἢ φυλλάδα τοῦ Γαδάρου μεταβάλλει εἰς :

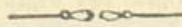
Ἐγὼ τὴν ἐκωλόσουρα ἐκείνην τὴν καβάκα,
κ' ἐκείνη ἐφτερούγιασε καὶ κράζει κάκα-κάκα.

Οἱ δὲ τελευταῖοι στίχοι τῆς Φυλλάδας, οὗς ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, εὐρηγν-
ται ἐν τῷ Συναξαρίῳ συνεπτυγμένοι ἐν τοῖς ἑξῆς :

Ἦ γάδαρε, κὴρ γάδαρε, πλέον γάδαρος οὐκ εἶσαι.
Νικος ἄς ἦσαι ἀπὸ τοῦ νῆν, Νικήτα νὰ σὲ λείπῃ.

Τὸ Συναξάριον λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη ἑλληνικὴ διά-
πλασις, ἐξ ὧσιν μέχρι τοῦδε ἠξεύρομεν, ἐνὸς κλάδου τοῦ κύκλου τῆς περὶ
Ρενάρτου ἐποποιίας, ἐλλείποντος ἐκ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν συλλογῶν. Ἡ
δὲ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου συνετέθη βραδύτερον κατὰ μίμησιν καὶ ἐπὶ τῇ
βάσει τούτου. Ὅπως δὲ ποτε, ὡς καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν εἰς χυδαίαν γλῶσ-
σαν γεγραμμένων μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων, παρατηρεῖται καὶ εἰς
ταῦτα ἐπίδρασις τῆς ἰσποτικῆς φιλολογίας τῆς Εὐρώπης, ἐπίδρασις ὅμως
οὐχὶ ἄμεσος, ἀλλ' ἔμμεσος καὶ ἀπωτάτη.

Ἐν Μονάχῳ.

ΔΗΜΩΔΗ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ *

Νεοελληνικά παραμύθια. Contes Populaires grecs, publiés d'après les manuscrits du Dr J. G. de Hahn, et annotés par Jean Pio. Copenhague, Hoest, 1879. Είς 8ον ἐκ σελ. XI, 260.

Α΄.

Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος τὰ προϊόντα τῆς δημώδους φιλολογίας περιεφρονοῦντο, ὅσα δὲ τυχὸν ἤξιοῦντο προσοχῆς τινος διωρθεύοντο καὶ μετεσκευάζοντο κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν φιλοκαλίαν τῶν ἀνεπτυγμένων ἀναγνωστῶν. Διότι ὑπὸ μίαν μόνον ἐξητάζοντο ἔποψιν, ἀπλῶς ὡς ἔργα λογοτεχνικὰ θεωρούμενα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ χυδαῖον γλωσσικὸν περίβλημα αὐτῶν, τὸ ἀξεστόν καὶ ἀτεχνόν τοῦ συνόλου, τὸ ἀπεστέρον παντὸς θελγῆτροῦ. Καὶ ἐνίοτε μὲν οὐδεμία προσεγγίνοτο ζῆμια, ὅτε τεχνῖται περιφανεῖς, ὡς ὁ Βοκκάκιος, ὁ Λαφονταῖν, ὁ δαιμόνιος Σαίξπηρ, υἱοθετοῦντες γεννήματα τῆς ἀγοραίας μούσης, παρεμόρφουν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐξωρρίζον αὐτὰ — καὶ ἔτι ὅτε ὁ Μάκφερσον, παραλαβὼν ἀμορφά τινα συντρίμματα παλαιῶν ᾠμάτων ἐκ στόματος γερόντων αἰοιδῶν ἢ ἐκ χειρογράφων, ἅτινα ἄγνωστα καὶ λησμονημένα κατέκειντο ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις, δι' ὅπερ πολλοὶ ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρῶς κατακρίνουσιν αὐτόν, κατώρθωσε νὰ ἐπισύρῃ ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸν θαυμασμὸν πάντων, πιστευσάντων εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν ἐπῶν ἄλλου Ὁμήρου, τοῦ βάρδου Ὅσσιαν. — Δυστυχῶς ὅμως μείζων ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν διασκευαστῶν, οἵτινες οὐδὲν προσθέτοντες κατέστρεφον τοῦναντίον πᾶν πλεονέκτημα τῶν δημοτικῶν ᾠμάτων καὶ μύθων καὶ διὰ τῶν ἰδίων προσθηκῶν δυσχερεστάτην καθίστων τὴν διάκρισιν τοῦ γνησίου ἀπὸ τοῦ νόθου, τῶν δημιουργημάτων τῆς τῶν λογίων διασκευαστῶν φαντασίας ἀπὸ τῶν ἀμέσως ἐκ τοῦ λαοῦ ἀπορρεόντων, τῶν δυναμένων νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας. Οὕτω δὲ τὰ πάσης ἀξίας ἀμοιροῦντα φιλολογικὰ ἐκεῖνα συνονθυλεύματα ἐστεροῦντο ἀπολύτως τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπερ ἐνέχουσι τὰ ἔργα τοῦ λαοῦ πάντοτε.

Οἱ ἀδελφοὶ Γρίμμ, ὧν ὁ ἕτερος διάσημος κατέστη διὰ τὰς περὶ τῆς γερμανικῆς γλώσσης καὶ μυθολογίας συγγραφάς αὐτοῦ, ἔτμον πρῶτοι νέαν ὁδὸν ἐν τῇ μεθόδῳ τῆς περιουναγωγῆς καὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν γεννημάτων τῆς

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1880 τ. Θ' σ. 9—12. 22—3. 43—7.

φαντασίας τοῦ λαοῦ. Ἐκδόντες κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετηρίδα τοῦ παρόντος αἰῶνος συλλογὰς γερμανικῶν παραδόσεων καὶ παραμυθίων κατέδειξαν τὴν σημασίαν αὐτῶν καὶ ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιστημόνων ἐπὶ τῶν ὠφελημάτων, ἅτινα διὰ τε τὴν μυθολογίαν, τὴν γλωσσολογίαν, τὴν ἔθνογραφίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἠδύναντο ἐκ τοιούτων μελετῶν νὰ προκύψωσιν. Ἐκτοτε αἱ συλλογαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τεραστίως, ἢ κληρονομία τσοῦτων ἔθνων καὶ τσοῦτων αἰῶνων ἐταξινομήθη καὶ ἀνηρευνήθη ἐπιμελῶς, καὶ δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰπωμεν, ὅτι τὰ πορίσματα τῶν σπουδῶν τούτων παρέχουσιν ἡμῖν ἀσφαλεστάτας γνώσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευτῶν καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Πόσον πτωχὸν ὅμως καὶ στεῖρον ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τούτων ἀποδεικνύεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα! Ἄν ἐπετρέπετο ἡμῖν μόνον ἐκ τῶν παραμυθίων νὰ κρίνωμεν, οὐχὶ ἀδίκως θὰ διημφισθητοῦμεν πᾶσαν παραγωγικὴν ἰκανότητα αὐτοῦ. Μυριάδες μύθων λαῶν παμπληθῶν καὶ διαφορωτάτων ἀλλήλοις, ἀπὸ τῶν ὄροπεδίων τοῦ Θιβέτ καὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἰαπωνίας, μέχρις Ἄγγλιας καὶ Ἰσλανδίας, βάσιν ἔχουσιν ὀκτὼ ἕως βέκα μόνον ἀρχικὰς ἰδέας καὶ μυθολογικὰς εἰκόνας περὶ φυσικῶν φαινομένων. Ὁ πυρὴν ἐν ἀπάσαις ταῖς μυριάσιν ἐκείναις εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός, καὶ μόνον ἢ ἐξωτερικὴ στίλβωσις ποικίλλει ἐκάστοτε. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκουσι, νομίζομεν, ἐν ἡ δύο παραδείγματα. Κατὰ τοὺς Βέδας, εἴτινες, ὡς γνωστόν, εἶναι συλλογαὶ θρησκευτικῶν ὕμνων, ποιηθέντων μὲν μετὰ τὸν χωρισμὸν καὶ τὸς μεταναστάσεις τῶν Ἀρίων φύλων, ἀλλὰ περιεχόντων καὶ στοιχεία τῆς ἀρχαιοτάτης, κοινῆς τῶν φύλων τούτων θρησκείας, κατὰ τοὺς Βέδας, δράκων κρατεῖ καθεργεμένος τὰς Ἀπᾶς (νηρηίδας), ἃς ἐπὶ τέλους ἐλευθερώνει ὁ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς βροντῆς θεὸς Ἰνδρας διὰ τοῦ δόρατος αὐτοῦ ἀποκτείνων τὸν δράκοντα, οὗ παραλαμβάνει τὸν θησαυρόν. Ὁ δράκων οὗτος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ νέφος, αἱ Ἀπᾶς ἢ βροχὴ, τὸ τοῦ Ἰνδρα δόρυ ὁ κεραυνός, καὶ ὁ τοῦ δράκοντος θησαυρὸς αἱ ὑπὸ τῶν νεφῶν ἀποκρυπτόμεναι ἡλιακαὶ ἀκτίνες ἢ τοιαύτη εἰκονικὴ παράστασις τοῦ κοινοτάτου τῶν φυσικῶν φαινομένων παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς ἀναρίθμους μύθους, ἀπὸ τοῦ θελφικοῦ περὶ τοῦ πυθοκτόνου Ἀπόλλωνος μέχρι τοῦ συναξαρίου περὶ τοῦ ἐλευθερωτοῦ τῆς βασιλοπούλας δράκοντοκτόνου ἁγίου Γεωργίου. Ὁ τοῦ Ἰνδρα κεραυνὸς μάλιστα, ἀπὸ πελέκως καὶ δόρατος κατήντησεν ἐπὶ τέλος νὰ παραμορφωθῇ εἰς τὸ διαρρηγγύον τὰ κλειθρα τῶν θησαυρῶν σιδηρόχορτον, — περὶ οὗ μέγας ἐγένετο πρό τινων ἐτῶν λόγος ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἡ ἑλληϊσις αὐτοῦ ἀνυπέρβλητον παρενέβαλεν ἐμπόδιον εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ περιελλήτου ἐν Κορίνθῳ θησαυροῦ. — Δι' ἐτέρας πάλιν παραστάσεως περὶ τῆς ἡρῆς, ἣτις περικαλλῆς ἀναφαίνεται ἀπορρίπτουσα τὸ σκότιον τῆς νυκτὸς περίβλημα, ἐξηγοῦνται ἀπλούστατα τὰ πελυπληθῆ παραμύθια περὶ ἡρωίδων καὶ ἡρώων, εἴτινες φέρουσι

δέρμα ζώου ἢ καὶ εἰς ζῷα εἶναι μεταμορφωμένοι, ἀλλὰ καέντος ἢ ἄλλως πως καταστραφέντος τοῦ δέρματος, ἀνακτῶσι τὴν εὐεῖδῃ αὐτῶν μορφήν¹.

Ὡς οὐχὶ πρὸ μακροῦ χρόνου ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν μύθων τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν θρησκευτικῶν κατεδείχθη, προήλθον οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἀποκρυσταλλώσεως, οὕτως εἰπεῖν, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ ἐκ παρεξηγήσεως τῶν διαφορῶν μεταφορικῶν ἐκφράσεων καὶ εἰκονικῶν παραστάσεων φυσικῶν φαινομένων· τὴν σύμπηξιν τῶν μυθολογικῶν συστημάτων ἐπέσπευσεν ἢ σχετικῶς ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις ἀναπτυχθεῖσα τάσις τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Ἡ ἐποχὴ τῆς συντάξεως τῶν παραμυθίων εἶναι πασιδῆλως πολλῶ μεταγενεστέρα, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἀνέρχεται εἰς τοὺς πρὸ τῆς μεταναστάσεως τῶν Ἀρίων χρόνους. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὰ σπέρματα αὐτῶν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν, ἀλλὰ τοῦτο, διότι ἐντεῦθεν ἐμμέσως προέκυψαν. Οἱ εὐρωπαϊκοὶ καὶ ἀσιατικοὶ λαοὶ ἠρώσθησαν πολλὰ παραμύθια αὐτῶν ἐξ Ἰνδικῶν πηγῶν, οὐχὶ μὲν λίαν παλαιῶν, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε οὐ σμικρὰν ἔχουσῶν σχέσιν μὲ τοὺς μύθους καὶ τὸ μυθολογικὸν καθόλου πνεῦμα τῶν πρώτων Ἀρίων. Διὰ τοῦ βουδισμού καὶ τῶν βουδιστικῶν βιβλίων τὰ Ἰνδικὰ διηγήματα μετεδόθησαν εἰς τοὺς Σίνας, τοὺς Ἰαπωνοὺς, τοὺς Σιαμίους, τοὺς Μογγόλους, Τατάρους, Καλμούκους, Λαπωνοὺς, Φιννίους κλπ. Ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Ἰνδῶν μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἰδίως κατέστησε γνωστοὺς ἐν Ἑλλάδι πολλοὺς Ἰνδικούς μύθους, εἰς τὸν Πλούταρχον δὲ καὶ τινὰς ἄλλους συγγραφεῖς ἀνευρίσκομεν ἐνιαχοῦ ἀπηχῆσεις τοῦ Συντίπα καὶ τοῦ Βινουσαρμάν. Κυρίως ὅμως κατέκλυσαν τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἰσλαμισμού διὰ μέσου τῶν Ἀράβων, ὅτε ὁ Συντίπας καὶ ἡ Χιτοπαδάσα καὶ ἄλλαι ἀσημότεραι συλλογαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν ὑπερμέτρως δι' ἀναριθμητῶν μεταφράσεων καὶ μιμήσεων ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις καὶ ἐν ταῖς πλείσταις σημιτικαῖς. Ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἐγένοντο ἐπίσης τοιαῦτα μεταφράσεις ἐκ τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς καὶ τῆς χαλδαϊκῆς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος μετεφράσθη ὑπὸ μὲν Σουμῶνος Σῆθ τοῦ ἰατροφιλοσόφου ἡ Χιτοπαδάσα, ὑπὸ δὲ Μιχαήλ τοῦ Ἀνδρεοπούλου ὁ Συντίπας²). Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν δύο τούτων πλουσιωτάτων πηγῶν, πιθανῶς δὲν ἦσαν ἄγνωστοι ἐν Ἑλλάδι καὶ ἕτεραι Ἰνδικαὶ συλλογαί, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν αἰσωπειῶν μύθων, ἐκ πολλῶν συναξαρίων, πρὸ πάντων δὲ ἐκ τοῦ ὑπὸ Πιτανούδη ἴσως συνταχθέντος βίου

1) Εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνάγεται ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ κυρίου Πίου, περὶ τῆς ἐν ταύτῃ ὁ λόγος, μόνον τὸ 8π' ἀριθ. 22 (Τὸ γιδουκάρτισσ). Οὐχ ἦσαν ὅμως πολυάριθμα τοιαῦτα παραμύθια σφίζονται παρ' ἡμῖν (Ἀρνούδιτσα, Γουρονίτσα κλπ.).

2) Πρὸβ. τὰς περὶ δημῶδων βιβλίων μελέτας μου ἐν Ἐστία τ. Δ' σ. 433 κ. ε. Ἀνωτέρω σ. 176.

Αισώπου. καὶ ἐκ τοῦ εἰς Ἰωάννην τὸν Λαμασκηγὸν ἀπιθάνως ἀποδιδόμενου συναξάριου περὶ τοῦ ἁγίου Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ· τὸ συναξάριον τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ βιογραφία τοῦ Βούδα, οὗ τὴν θέσιν καταλαμβάνει ὁ ἀνυπόκριτος ἄγιος Ἰωάσαφ, ὥστε ἐν τούτῳ ἔχομεν ἕτερον ὑπόδειγμα περιέργου μεταγγραφοῦ τῶν Ἰνδικῶν μύθων.

Ἡ τῶν Ἰνδικῶν μύθων καὶ διηγημάτων ἐπενέργεια εἰς τὴν διάπλασιν τῶν παραμυθίων εἶναι μεγάλη βεβαίως καὶ σπουδαιοτάτη, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ μόνη. Ἡ παναρχαία κοίτις τοῦ χαμιτικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ Αἴγυπτος, ὁπόθεν οἱ μεγαλοφυέστατοι τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων προσέτρεχον ν' ἀρυσθῶσι σοφίαν, συνετέλεσεν ἐπίσης οὐχὶ σμικρὸν. Τίς ἀγνοεῖ τὰ περὶ Ἰωσήφ καὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Πετερρῆ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, καὶ τίνα δὲν κατέπληξεν ἡ τούτων ὁμοίτης πρὸς τοὺς περὶ Φαίδρα καὶ Ἴππολύτου καὶ ἄλλους πολλοὺς ἑλληνικοὺς μύθους; ἢ τὴν ἀπόκρυψιν τῆς φιάλης ἐν τῷ σάκῳ τοῦ Βενιαμίν, ὅπερ τέχνασμα ὄχι μόνον ἐν τῷ βίῳ τοῦ Αἰσώπου, ἀλλὰ καὶ ἐν συναξάριοις καὶ ἐν δημοτικοῖς παραμυθίοις ἐπαναλαμβάνεται; Ἡ γνωστοτάτη Σταχτοπούτα κατάγεται ἐκ τῆς Ροδῶπιδος, τὴν ὁποίαν ἔλαβε σύζυγον ὁ βασιλεὺς Ψαμμίτιχος ἀναγνωρίσας ἐκ τοῦ ὑποδήματος· παρὰ πλείστοις δὲ λαοῖς εὐρίσκομεν παραμύθια πηγάζοντα ἐξ αἰγυπτιακῆς διηγήσεως τοῦ Ἡροδότου περὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ραμφινήτου. Πρόδηλον ὅτι, ἐὰν περιεσφύζοντο ἱκανὰ μνημεῖα τῆς αἰγυπτιακῆς γραμματολογίας, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ποιήσωμεν εὐρυτέρους παρὰ τὰς ἡμετέρας. Οὐχ ἦττον ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μύθων διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ δύο ἀκέραια αἰγυπτιακὰ παραμύθια, ἅτινα ἀγνοῶν τὴν καταγωγὴν των θὰ ὑπελαμβάνε τις ὡς δημόδη παραμύθια εὐρωπαϊκοῦ τινος λαοῦ.¹⁾ Τὸ ἐν τούτων (*Le prince prédestiné*) ἐδημοσιεύθη πρὸ διετίας ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἐφημερίδι τῶν Παρισίων (τ. Χ. σ. 236—260). Τὸ ἕτερον, μᾶλλον ἐνδιαφέρον, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1852 ὑπὸ Rouzé, ἐγγράφη δὲ ἐπὶ τῆς βασιλείας Μενεπτά τοῦ Β', διαδόχου τοῦ Σετώστριος, ἦτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος π. Χ. Ἄπαντα τὰ ἐπεισόδια τῆς αἰγυπτιακῆς διηγήσεως ἀνευρίσκοντι ἐν νεωτέροις παραμυθίοις· ἢ δὲ βάσις αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς περὶ μετεμψυχώσεως θεωρίας στηριζομένη, ἐξηγεῖ οὐ μόνον πολλὰ παραμύθια, ἀλλὰ καὶ πολλὰς προλήψεις ἡμῶν· ὁ ἦρωας τῆς διηγήσεως Σατοῦ κρύπτει τὴν καρδίαν του ἐν ἀκκαίᾳ· τὸ δένδρον κόπτεται διαταγῇ τῆς κακῆς γυναικὸς του, ἢ καρδία ὅμως ἀνευρίσκεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀνεπού, ὅστις ποτίσας αὐτὴν τὸν Σατοῦ ἀνίστησεν αὐτόν. Ὁ Σατοῦ μεταμορφώνεται εἰς βοῦν Ἄπιν, ἢ κηκότροπος σύζυγός του, γενομένη βασιλισσα, παρακαλεῖ τὸν Φαραὼ νὰ

1) Σήμερον τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα αἰγυπτιακὰ παραμύθια εἶναι ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν, συλλογῆ δὲ ἔχουσιν ἐκδόθη μεταφράσεων αὐτῶν ὑπὸ Maspero, εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ Flinders Petrie, εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ Wiedemann.

σφάξη τὸν Ἄπιν, ἀλλ' ἐκ δύο ρανίδων τοῦ αἵματός του φύονται δύο περσέαι, πάλιν αὗται κόπτονται διαταγῇ τῆς βασιλείσσης, μία σχίζα δ' ὅμως ἐκσφενδονίζεται, ἐγγίζει τὰ χεῖλη τῆς ἐγκυμονήσασα δ' ἡ βασίλισσα τίκτει ... τὸν αὐτὸν Σατού. Διαιτί τὸσον παραδόξως ἀνέπτυξαν τὴν περὶ μετεμψυχώσεως θεωρίαν των οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς; Ἄγνωστον ὅπως δῆποτε δ' ὅμως καίπερ τὸν λόγον τοῦ πράγματος μὴ ἐπιστάμενοι ἀκολουθοῦσι πολλοὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰ ἀσυειδήτως τὰς ἰδέας ταύτας καὶ φυτεύουσι κατὰ τὴν γέννησιν τῶν τέκνων των δένδρα, ὧν τὴν τύχην νομίζουσι συνδεομένην μετὰ τῆς τῶν νεογνῶν.

Οὕτω λοιπὸν τὰ δύο πρώτιστα καὶ σπουδαιότατα ρεύματα, ἐξ ὧν ἀπέρρευσαν τὰ παραμύθια τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, εἶναι τὸ Ἰνδικὸν καὶ τὸ αἰγυπτιακόν. Ἐξετάζοντες δὲ ἰδιαιτέρως τὰ δημῶδη ἑλληνικὰ παραμύθια βλέπομεν ὅτι ἐμορφώθησαν ἐκ πηγῶν διαφόρων μὲν, ἀλλ' ἐμμέσως ἐκ τῶν πρώτων ἐκείνων καὶ κυριωτάτων προσερχομένων.

Πρώτη πηγὴ εἶναι τὰ δικτηρηθέντα παρὰ τοῦ λαοῦ λείψανα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων καὶ μυθοπλαστιῶν. Κατόπιν ἔρχονται τὰ χριστιανικὰ διηγήματα τῶν ἀποκρύφων εὐαγγελίων καὶ τῶν συναξαρίων, κρᾶμα ἑλληνικῶν καὶ σημιτικῶν στοιχείων. Οὐχ ἥττον ἐπενήργησαν αἱ γραμματολογίαι τῶν δυτικῶν τῆς Εὐρώπης ἐθνῶν μετὰ τὰς σταυροφορίας, ὅποτε πολλὰ φραγκικὰ ἔπη μετεφράσθησαν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, καὶ πολλῶ πλειότερον ἢ ἀραβικὴ καὶ ἡ περσικὴ, μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν, ἕνεκα πρὸ πάντων τῆς μετὰ τῶν Τούρκων ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων, ἐν μέρει δὲ καὶ ἕνεκα τῆς μεταφράσεως τῶν Χιλίων καὶ μῦθων νυκτῶν¹⁾.

Ἐν τῇ περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν τῇ νέῃ συνταγματικῇ αὐτοῦ δ Κούρτιος Βάξμουθ ἐξείρει τὴν σημασίαν τῶν παραμύθιων πρὸς σπουδὴν τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας. Ὁ Γρίμμ αὐτὸς προσέτερε πολλὰς εἰς τὰ δημῶδη παραμύθια, ἵνα διαλευκάνη ὅπως οὖν τὴν γερμανικὴν μυθολογίαν. Καθ' ἡμᾶς ὅμως τὰ παραμύθια, πολὺ ἐνίοτε δυνάμενα νὰ ἐπιχύσωσι φῶς εἰς τὰς μελέτας περὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῶν θρησκειῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἥκιστα ἀσφαλεῖς ὁδηγοὶ πρὸς ἐξακρίθωσιν τῆς μυθολογίας ὠρισμένου τινὸς λαοῦ. Σπανιώτατα ἐρριζώθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ συνταυτισθῶσι μετὰ τῶν παραδόσεων ἀσταθῆ καὶ ἀβέβαια, πλανῶνται ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος, συμμείγνυνται μετ' ἀλλήλων καὶ δυσχερεστάτη ἀποβαίνει ἡ διὰ κρίσεως τοῦ θνητοῦ ἀπὸ τοῦ ἰθαγενοῦς. Οὐχ ἥττον δ' ὅμως ἡ ἀξία αὐτῶν μένει ἀναμφισβήτητος· χρησιμώτατα διὰ τοὺς σκοπούς, οὗς ἀρχόμενοι εἵπομεν, παρ' ἡμῖν εἶναι καὶ ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα ἀξία σπουδῆς, διότι πιστῶς ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ συλλεγόμενα θὰ παράσχωσι πολυτίμου

1) Τὸ ὅπ' ἀριθ. 21 παραμύθιον τῆς παρούσης συλλογῆς εἶναι εἰλημμένον ἐκ τῆς μεταφράσεως τῆς Χιλιάδος.

συμβολὰς εἰς τοὺς ἀσχολουμένους πρὸς ἀποθησαύριον καὶ ἐξέλεγε τὸ γλωσσικοῦ ἡμῶν πλούτου.

Δυστυχῶς ἐλαχίστη πρὸς τοῦτο κατεβλήθη φροντίς· ἄλλοδαποὶ λόγιοι ἐσπευσαν νὰ δημοσιεύσωσι συλλογὰς παραμυθίων ἐν μεταφράσει ἀπὸ τοῦ Zuccarini, ὅστις πρῶτος ἐν τῷ περιοδικῷ Ausland τῇ 1832 κατεχώρισε τρία παραμύθια κατ' ἐπιτομήν, μέχρι τοῦ Βερνάρδου Schmidt, τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκδόντος συλλογὴν ἑλληνικῶν παραμυθίων καὶ παραδόσεων. Παρ' ἡμῖν ὀλίγιστοι ἠσχολήθησαν εἰς τιαύτας μελέτας, ἀξιαὶ δὲ μνείας εἶναι μόνον αἱ συλλογαὶ τῶν *Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων* τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσῶ καὶ τοῦ κ. Α. Σακελλαρίου ἐν τοῖς *Κυπριακοῖς* αὐτοῦ. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον εἶναι λυπηρὸν τοῦτο, καθ' ὅσον ἅπασαι αἱ συλλογαὶ ἐκτὸς τῆς τοῦ Μορόζη, τῆς περιεχοῦσης παραμύθια τῶν ἐν Καλαδρία Ἑλλήνων, ἐδημοσιεύθησαν μόνον ἐν μεταφράσει ἀπολέσασαι οὕτω τὸ γλωσσικὸν ἐνδιαφέρον, ὅπερ πολλάκις εἶναι τὸ σπουδαιότατον.

Μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἄλλοδαπῶν δημοσιευθεισῶν συλλογῶν τὴν πρώτην ἀναντιρρήτως κατέχει θέσιν ἡ τοῦ J. Hahn ἐν Λειψία τῇ 1864 εἰς δύο τόμους μετὰ προλεγομένων καὶ σημειώσεων· ἡ συλλογὴ αὕτη περιέχει 114 παραμύθια (συμπεριλαμβανομένων καὶ 12 ἄλθανικῶν) μετὰ πολυαριθμῶν παραλλαγῶν αὐτῶν ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος τόποις, ἰδίως δ' ἐν Ἡπειρῳ καὶ ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου περισυναχθέντα. Ὁ Χὰν ὅμως ἦτο μυθολόγος μᾶλλον, καίπερ δὲ κατανοῶν καὶ ἐκτιμῶν τὴν γλωσσικὴν ἀξίαν τῆς πλουσιωτάτης αὐτοῦ συλλογῆς ἀπώκνησεν ἕνεκα τῶν δυσχερειῶν τοῦ ἐγχειρήματος νὰ ἐπισυνάψῃ καὶ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα ἐν τῇ γερμανικῇ μεταφράσει. Θὰ ἐθλιβόμεθα μεγάλως διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἂν μὴ πρὸ πολλοῦ ἐπειθόμεθα τυχαίως ἀναγνόντες ἀποσπάσματα τῆς συλλογῆς ταύτης ἄγνωστον πῶς περιελθόντα ἐπὶ τέλους εἰς χεῖρας βιβλιοπώλου τινὸς τῶν Ἀθηνῶν ἔτι ἡ γλῶσσα τῶν παραμυθίων ἐκείνων παρεφθάρη ἐλεεινῶς ὑπὸ λογίων συλλογέων· τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀρτίως ἐκδοθεῖσα συλλογὴ τοῦ κ. Πίου.

Ὁ κ. Ἰωάννης Πίος εἶναι Δανὸς λόγιος, ἄριστα ἐπιστάμενος τὴν νεοελληνικὴν, γνωστὸς δὲ γενόμενος εἰς τοὺς περὶ ταύτην ἀσχολουμένους διὰ τινῶν σπουδαίων μονογραφιῶν αὐτοῦ περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς μυθολογίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ταξιδεύσας πρὸ δεκαπενταετίας εἰς Ἑλλάδα ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Χὰν, προξένου τότε ὄντος τῆς Αὐστρίας ἐν Σύρα, καὶ παρ' αὐτοῦ ἔλαθε μέρος τῆς συλλογῆς τῶν παραμυθίων αὐτοῦ, ἣν ἐσκόπει νὰ ἐκδώσῃ ἐν πρωτοτύπῳ. Ὁ κ. Πίος ἀνεγνώρισεν ἀμέσως ὅτι οἱ χάριν τοῦ κ. Χὰν ἐργασθέντες ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων πόρρω ἀπέιχον τοῦ νὰ ἀποδώσωσι πιστῶς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν τόπων, ἐν οἷς ἤκουσαν τὰ παραμύθια· διὰ τοῦτο ἐπεκλήθη τὴν συνδρομὴν διαπρεποῦς Ἑλληνοῦ γλωσσολόγου, τοῦ ἀοιδίμου Μαυροφρύδη, πρὸς διόρθωσιν αὐτῶν. Καὶ ἀμφίβολος μὲν

ἀποβαίνει ἢ γλωσσική ἀξία οὕτως παραφθαρέντων μνημείων τῆς δημώδους φιλολογίας, ἀλλ' ὅπωςδήποτε μυρίας χάριτας ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν εἰς τὸν ἐκδότην αὐτῶν, εὐσυνειδήτως καὶ ἐπιστημονικώτατα ἐργασθέντα.

Ἐν πρώτοις ἡ γλῶσσα μερικῶν παραμυθίων τῆς προκειμένης συλλογῆς, ὡς τοῦ πρώτου λόγου χάριν, εἶναι γνησίᾳ δημοτικῇ, ἀλλαχοῦ δ' ἐβρῆνται φράσεις τινὲς ἀνόθευτοι, συντελοῦσαι εἰς ραδίαν ἀποκατάστασιν πολλῶν μυθολογικῶν καὶ φιλολογικῶν δεδομένων. ἅτινα θὰ κερφεθείοντο ὅπως δῆποτε μεταφραζόμενα ἐκ νέου ἐκ τῆς γερμανικῆς τοῦ Χάν μεταφράσεως. Οὕτως, ὅπως ἐν ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ἀναφέρωμεν, ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης κατὰ πρώτον φαίνεται ὅτι τὸ παραμύθιον τοῦ Σιντσιρλῆ δὲν εἶναι παραμύθιον, ἀλλ' ἄσμα δημοτικόν. οὐ μόνον στίχους τινὰς ἐνεθυμεῖτο ὁ διηγηθεὶς, καὶ δὴ ἄσμα δημοτικὸν ἀνήκον, ὡς νομίζομεν, εἰς τὸν εὐρὸν κύκλον τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν νεωστὶ ἀνακαλυφθεῖσαν ἐθνικὴν ἡμῶν ἐποποιίαν τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα¹).

Τὰ παραμύθια τῆς συλλογῆς τοῦ κ. Πίου ἀνέρχονται ἐν ὅλῳ εἰς τεσσαράκοντα ἐπτὰ· ἐκ τούτων ἔνδεκα τῆς νησίδος Ἀστυπαλαίας καὶ ἕξ τῆς Ἄνω Σύρας συνελέγησαν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἐκδότη· ἕνεκα δὲ τῆς ἀκριθείας καὶ τῆς προσοχῆς, ἣτις κατεβλήθη πρὸς πιστὴν ἀπόδοσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, εἶναι ἀναμφιλέκτως ἀξία νὰ συστηθῶσιν ὡς πρότυπα τοιούτων συλλογῶν· καὶ αὐταὶ ἔτι ἀλεπτιώταται τῆς προφορᾶς διαφοραὶ (πρὸ πάντων τῆς συριανῆς διαλέκτου) σημειοῦνται ἐπιμελῶς, οὐδενὸς δ' ἐφέισθη κόπου ὁ ἐκδότης πρὸς ἐξέλεξιν καὶ ἀντιβολὴν τῶν ἀντιγράφων τῶν παραμυθίων.

Τὰ παραμύθια τῆς Ἀστυπαλαίας διακρίνονται διὰ τὸ ἀφελὲς καὶ δρασερὸν αὐτῶν· οὐδὲ χάριτος δὲ καὶ εὐφυίας στεροῦνται ἐνίχαοῦ· ὁ διηγούμενος ἀρέσκειται πολλάκις νὰ παρενθέτῃ καταλλήλως δημῶδεις παροιμίας προσεπιλέγων, ὅτι: «Αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ παραμυθιοῦ, μονὸ ναι δικαίς μου παροιμίας, γιατί τά δα κ' ἐγὼ καὶ τὰ ξέρω».

Ὁ χώρος δὲν ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ ἐπεκταθῶμεν διὰ μακρῶν ἀναλύοντες καὶ ἐξετάζοντες τὰ παραμύθια ταῦτα ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα ξένων ἐθνῶν· χάριν παραδείγματος ἁπλῶς ἐν μόνον ἐκ τούτων θέλομεν παραθέσῃ ἐν τῇ ἐπομένῃ φύλλῳ συνοδεύοντες αὐτὸ μετὰ τινῶν σημειώσεων. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὡς ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῶν τῆς Ἀστυπαλαίας παραμυθίων, ὅτι ἐν τισὶ τούτων τὴν θέσιν τῶν Δρακόντων

1) Ὅμοιον μακρὸν δημοτικὸν ἄσμα ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Νεσρέλλ. Ἀναλέκτοις. — Ἡ ἐποποιία τοῦ Διγενῆ διατρεῖται ἐτι ζώνταν, κατὰ τὴν ἡμετέραν λαφὲν ἐν πολλοῖς κύκλοις δημοτικῶν ἄσμάτων. Τοιαῦτα ἐκδομένα καὶ ἀνέκδοτα ἔχομεν μέχρι τοῦδε συλλεῖσθαι ὑπὲρ τὰ 800, ἅτινα ἴσως θὰ δημοσιεύσωμεν ἰδιαίτερος. [Τὸ παραμύθιον τοῦ Σιντσιρλῆ εἶναι παραλλαγή τῆς Διογέννητης. Βλ. Πολίτου Ἐκλογαὶ ἀρ. 74].

καταλαμβάνει ὁ Ἀργιάνθρωπος, καὶ διὲ ἀναφέρονται ἐν αὐτοῖς Νεραίδες καθ' ὀλοκληρίαν διαφέρουσαι τῶν Νεραϊδῶν τῶν δημοδῶδων ἐλληνικῶν παραδόσεων. Μία ἐστὶ ἐκ τῶν πολλῶν ἀποδείξεων ὅτι, προτοῦ νὰ καταρτισθῶσι πλήρεις συλλογαὶ τῶν καὶ ἐν τῇ ἐλαχίστῃ γωνίᾳ τῆς ἐλληνικῆς γῆς διατηρουμένων προϊόντων τῆς δημοδῶδου φιλολογίας, δὲν θὰ δυνηθῶμεν ἐπαρκῶς νὰ ἐξακριβώσωμεν τὸν βίον καὶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου λαοῦ· καὶ τοῦτο ἐνδιαφέρει μὲν ἰδίᾳ μόνον τοὺς περὶ τὴν ἐθνογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἀσχολουμένους· ἀλλ' αὐ σμικρὰν σπουδαιότητα κενεῖται καὶ δι' ἡμᾶς συντελοῦσα τὰ μάλιστα πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος ζητήματος. ὅπερ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὀριστικῶς λελυμένον ὑφισταμένων ἐστὶ πολλῶν διχογνωμιῶν καὶ ἀμφοδότησεων.

Ἐν Μονάχῳ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1879.

Β'

Ἄστερνός καὶ Πούλιω.

Ἀρχὴ τοῦ παραμυθίου, καλὴ σπέρα τῆς ἀφεντιάς σας!

Μνιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ ἦταν μνιὰ γυναῖκα κ' εἶχε δυὸ παιδιά, τὸ νὰ σερνικό, καὶ τοῦ λεγαν Ἄστερνό, καὶ τ' ἄλλο θηλυκό, καὶ τοῦ λεγαν Πούλιω. Μνιὰ μέρα πῆγεν ὁ ἄνδρας τῆς ἔς τὸ κυνήγι καὶ τῆς ἤφερ' ἕνα περστέρι καὶ τῆς τὸ ὤωσε νὰ τὸ μαγειρέψῃ, γιὰ νὰ φᾶν. Ἐκείνη πήρε τὸ περστέρι, τὸ κρέμασε ἔς τὸ περόνι κ' ἐβγάληκεν ὄξω νὰ κουβεντιάσῃ μὲ τοῖς γειτόνισσαίς. Τότες παγαίν' ἡ γάτα, γλέπει τὸ περστέρι κρεμασμένο ἔς τὸ περόνι, ρήχτηκε καὶ τὸ φτακε καὶ τὸ φαγε. Σὰν ἤρθε τὸ γιόμα, σκώθησαν ἀπ' τὴν κουβέντα καὶ παγαίν' ἡ γυναῖκα νὰ βρῆ τὸ περστέρι καὶ δὲν το βρῖσκει. Κ' ἐννοιωσε πῶς τὸ φτακεν ἡ γάτα, καὶ φοβήθηκε, μὴν τὴ μαλώσῃ ὁ ἄνδρας τῆς. Ἐκοψε τὸ βυζὶ τῆς καὶ τὸ μαγέρεψε. Ἦρθ' ὁ ἄνδρας τῆς ἀπ' ὄξω καὶ τῆς λέει· «Ἐ, γυναῖκα! Μαγέρεψες τίποτας νὰ φᾶμε;» — «Μαγέρεψα», τοῦ λέει· καὶ στρώνει τὸ σουφρὰ καὶ φέρνει καὶ τὸ φαγεὶ νὰ φάγῃ. — Κάτσε, γυναῖκα, νὰ φᾶμε», τῆς λέει ὁ ἄνδρας. — «Ἐ-φαγα γῶ», τοῦ εἶπε, «τώρα πὸ λίγη ὥρα γιὰτ' ἄργησες νὰ ρθῆς». Σὰν ἔχαψεν ὀλίγο φαγεὶ ὁ ἄνδρας, — «Τὶ νόστιμο κριάς εἶναι», λέει· «δὲν εἶχα φάγῃ ποτές μου τέτοιον!» Ὑστερα τοῦ εἶπεν ἡ γυναῖκα. — «Τοῦτο καὶ τοῦτο ἔπαθα· εἶχα τὸ περστέρι κρεμασμένο ἔς τὸ περόνι καὶ πῆγα νὰ φέρω ξύλα καὶ γύρισα καὶ δὲν τοῦ βρα, τοῦ χε πᾶρ' ἡ γάτα· τί νὰ κάμω κ' ἐγώ; ἔκοψα τὸ βυζὶ μου καὶ τὸ μαγέρεψα, κ' ἂν δὲν τὸ πιστεύῃς, νὰ το!» καὶ τοῦ τὸ δεῖχνει. — «Τὶ νόστιμο κριάς εἶναι τ' ἀνθρώπινο, γυναῖκα!» εἶπε· «ξέρεις τί νὰ κάνουμε; Νὰ σφάξουμε τὰ παιδιά μας, νὰ τα φᾶμε· αὔριο τὸ πουργὸ νὰ

πάμε ἔς τὴν ἐκκλησιά, καὶ οὐ νὰ φύγῃς γλιγορότερα καὶ νὰ ρθῆς νὰ τα σφάξῃς καὶ νὰ τα μαγειρέψῃς, νὸ ρθῶ κ' ἐγὼ νὰ φάμε». Ἐκεὶ κοντὰ ἦταν ἓνα κουταδάκι καὶ τᾶκουεν ὅ τ' ἤλεγαν. Κ' ἐκεὶ ποῦ κοιμοῦνταν τὰ παιδιὰ, πῆγε τὸ σκυλί καὶ ἀλυχτοῦσε, — «ἄπ! ἄπ!» καὶ ἀκούονταν μιὰ φωνή, κ' ἔλεγε. — «Σκωθῆτε! θὰ ρθῆ ἡ μάννα σας νὰ σᾶς σφάξῃ». — «Τούτ! τούτ!» ἔλεγαν αὐτά. Τὸ σκυλί πάλι τὸ χαθᾶ τ', ἤκανε τὸ ἴδιο. Τότες σὰν ἀκουσαν καλά, σκώθηκαν γλήγορα κ' ἤθελαν νὰ φύγουν. — «Τί νὰ πάρουμε κοντὰ μας, μὴρ' Πούλιω;» λέει τὸ παιδί. — «Δὲν ξέρω, Ἄστερνέ μου», τοῦ εἶπεν ἡ κοπέλλα, «πρ' ἓνα μαχαίρι, ἓνα χτένι, κ' ἓν' ἀπλόχερο ἄλας». Τὰ πῆρ' αὐτά, καὶ κίνησαν καὶ πῆγαν ὡς ἓνα μέρος· πῆραν καὶ τὸ σκυλί κοντὰ.

Κ' ἐκεὶ ποῦ περβατάγαν, νὰ κ' εἶδαν μακριὰ τὴ μάννα τους ποῦ τὰ κυνήγαε. Γυρνᾶει ὁ Ἄστερνός καὶ λέει. — «Μὴρ' γιά, ἡ μάννα μας μᾶς κυνηγάει. Θὰ μας φτάσῃ!» — «Περβάτα, μάτια μου,» τοῦ λέει ἡ τσοῦπρα, «καὶ δὲ μᾶς φτάνει» — «Μᾶς ἔφτακε, μωρ' Πούλιω», λέει τὸ παιδί· «γιά!» «Ρῆξε τὸ μαχαίρι ὀπίσω σου», τοῦ λέει ἐκείνη. Καὶ τὸ ρῆξε καὶ γίνηκεν ἓνας κάμπος, ποῦ δὲν εἶχε ἄκρα. Ἐκείνη ἀπ' τὴ γλιγορόδα της πάλι τὰ φτακε. — «Μᾶς ἔφτακε», λέει πάλι τὸ παιδί. — «Περβάτα καὶ δὲν μᾶς φτάνουν» — «Μᾶς ἔφτακαν», λέει. — «Ρῆξ' τὸ χτένι γλήγορα». Ἐρρηξε τὸ χτένι, καὶ γίνηκ' ἓνα πηχτὸ ρουμάνι. Ἐκείνη ἀπέρασε κ' ἀπ' ἐκεῖ καὶ τὴν τρίτη βολὰ ἔρρηξαν τ' ἄλας καὶ γίνηκε θάλασσα, καὶ δὲ μπόρεσαν νὰ περάσουν. Στάθηκε τότες ἡ τσοῦπρα καὶ κύτταζε πέρα, καὶ τῆς λέει ἡ μάννα της. — «Γύρισε πίσω, μάτια μου, καὶ δὲν σᾶς κάνω τίποτας». Αὐτὰ δὲ θέλησαν. Ἐκείνη τὰ φοβέριζε καὶ χτυποῦσε τὰ στήθια της ἀπὸ τὸ γανάτι της. Ἐκεῖνα πάλι δὲ θέλησαν νὰ τὴν ἀκούσουν καὶ κίνησαν νὰ φύγουν.

Καὶ σὰν πῆγαν ὡς ἓνα μέρος μακριὰ, λέει ὁ Ἄστερνός. — «Ἐδίψασα. Πούλιω!» — «Περβάτα», τοῦ εἶπεν αὐτὴ, «κ' ἐκεὶ πέρα εἶναι ἡ βρύση τοῦ βασιλιᾶ καὶ πίνεις». Πάλι σὰν πῆγαν κάμποσον τόπο, λέει τὸ παιδί. — «Διψῶ, θὰ σκάσω!» Κ' ἐκεὶ βρῆκαν μνιὰν ὀμπλή ἀπὸ λύκο μὲ νερό, καὶ τῆς λέει. θὰ πιῶ ἀπὸ ἐδῶ. — «Μὴν πίνῃς τοῦ λέει κείνη, «γιατὶ γίνεσαι λύκος καὶ μὲ τρώς». — Δὲν πίνω, ἂν εἶν' ἔτσι! » καὶ κίνησαν πάλι. Πᾶν, πᾶν, βρίσκουν μνιὰν ὀμπλή ἀπ' ἄρνι μὲ νερό, καὶ τῆς λέει τὸ παιδί. — «Θὰ πιῶ ἀπὸ δῶ, δὲ βαστάω, ἔσκασα!» — «Μὴν πίνῃς» τοῦ λέει ἡ Πούλιω, «γιατὶ θὰ γίνῃς ἄρνι καὶ θὰ σὲ σφάξουν». — «Θὰ πιῶ», εἶπε, «κ' ἄς μὲ σφάξουν». Κ' ἤπιε, καὶ γίνηκ' ἄρνι, καὶ πᾶναι ἀπὸ πίσω καὶ βήλιαζε. — «Μπέ, Πούλιω, μπέ, Πούλιω!» — «Ἐλα κοντὰ μου», εἶπεν ἡ Πούλιω, καὶ πῆγαν κάμποσο καὶ βρῆκαν τὴ βρύση τοῦ βασιλιᾶ κ' ἤπιαν νερό. Τότες λέει ἡ Πούλιω τ' ἄρνιου. — «Κάτσε, μάτια μου, ἐδῶ μὲ τὸ σκυλί». Κι' αὐτὴ πῆγε καὶ περικάλεσε τὸ Θεὸ ἀπὸ κάτω ἔς ἓνα κυπαρίσσι,

ψηλό ψηλό.— «Θέ μου, δό μου δύναμη, ν' αναβῶ στὴν κορφὴ αὐτοῦ τοῦ κυπαρισσιοῦ, καὶ μοῦ ἀπόσωσε τὴν εὐκλή!»· Καὶ δύναμις θεοτικὴ τὴν ἀνέβασ' ἀπάνω 'ς τὸ κυπαρίσσι, κ' ἐκεῖ ψηλά, ποῦ κατσεν αὐτὴ γίνηκεν ἕνας θρόνος ὀλόχρυσος, καὶ τ' ἀρνὶ κατσε μὲ τὸ σκυλι ἀπὸ κάτω 'ς τὸ κυπαρίσσι κ' ἔβασκε. 'Σ' ὀλίγη ὥρα ἤρθαν οἱ δούλοι τοῦ βασιλιᾶ νὰ ποτίσουν τ' ἄλογα, καὶ σὰν ζύγωσαν 'ς τὸ κυπαρίσσι, τ' ἄλογα σκιάχτηκαν κ' ἔκοψαν τὰ καπίστρια κ' ἔφυγαν ἀπὸ τοῖς ἀχτίδες τῆς Πούλιως, ποῦ τανε πολὺ ὁμορφὴ κ' ἔλαμπε ἀπὸ τὸ κυπαρίσσι.— «Κατέβα κάτω», τῆς λὲν οἱ δούλοι, «γιατὶ φοβοῦνται τ' ἄλογα νὰ πιοῦν νερό». — «Δὲν κατεβαίνω», τοὺς λέει, «ἄς πιοῦν τ' ἄλογα νερό, ἐγὼ δὲ σὰς κάνω τίποτε». — «Κατέβα» τῆς λὲν πάλι.— «Δὲν κατεβαίνω». Παγαίνουν τότες 'ς τὸ βασιλόπουλο καὶ τοῦ λὲν τὸ καὶ τό κοντὰ 'ς τὴ βρύση ψηλά 'ς ἕνα κυπαρίσσι κάθετα μνιὰ κοπέλλα καὶ λάμπ' ἢ ὁμορφιὰ τῆς· κ' ἀπὸ τοῖς ἀχτίδες τῆς σκιάζονται τ' ἄλογα, καὶ δὲ θέλουν νὰ πιοῦν, καὶ τῆς εἶπαμε νὰ κατεβῆ καὶ δὲ θέλει. Σὰν ἄκουσε αὐτὰ τὸ βασιλόπουλο, σκώνεται καὶ παγαίνει καὶ τῆς λέει κ' αὐτὸ νὰ κατεβῆ καὶ δὲ θέλησε. Καὶ τῆς λέει καὶ δευτέρη φορὰ καὶ τρίτη. — «Κατέβα, θὰ κόψουμε τὸ κυπαρίσσι, ἂν δὲν κατεβῆς». — «Κόψε το,» λέει κεινῆ, «δὲν κατεβαίνω». Κ' ἔτσι πῆραν ἀνθρώπους νὰ κόψουν τὸ κυπαρίσσι, καὶ ἐκεῖ ποῦ τὸ κοφταν, πῆγαινε τ' ἀρνὶ κ' ἐγλυφε τὸ κυπαρίσσι, καὶ γίνονταν διπλὸ ἀπ' ὅ τι ἦταν. Ἐδειραν, ἔδειραν νὰ τὸ κόψουν, δὲ μπόρεσαν. — «Φύγετ' οὔλοι ἀπὸ δῶ», λέει τότες τὸ βασιλόπουλο ἀπ' τὸ θυμὸ του, κ' ἔτσι ἔφυγαν οὔλοι. Πάνει τότες ἀπ' τὸν καϊμό του σὲ μνιὰ γριά, κ' τῆς λέει· — «Ἄν μοῦ κατεβάσῃς ἐκεῖνη τὴν τσοῦπρα ἀπ' τὸ κυπαρίσσι, θὰ σοῦ γιομίσω τὸ φέσι φλουρί». — «Ἐγὼ νὰ σοῦ τὴν κατεβάσω, λέει ἢ γριά· καὶ παίρνει ἕνα σκαφίδι κ' ἕνα κόσκινο κ' ἀλευρι καὶ πηγαίνει ἀπὸ κάτω 'ς τὸ κυπαρίσσι καὶ βάν' ἀνάποδα τὸ σκαφίδι καὶ τὸ κόσκινο, κ' ἔτσι κοσκίναγε. Γλέπ' ἢ τσοῦπρα τότες ἀπ' τὸ κυπαρίσσι καὶ φωνάζει· — «Ἄλλιως, βάδω, τὸ σκαφίδι, ἄλλιως καὶ τὴν κοσκινάδα». Ἡ βάδω πάλι καμώνονταν πῶς δὲν ἄκουγε, κ' ἔλεγε· — «Ἄχ, μάτια μου, ποιά σαι; δὲν κούγω». — «Ἄλλιως τὴν πυκνάδα, ἄλλιως καὶ τὸ σκαφίδι» τῆς λέγει καὶ δευτέρου καὶ τρίτου. Ἡ βάδω τῆς ματαλέει· — «Δὲν ἀκούγω, μάτια μου! ποιά σαι; δὲ γλέπω». Ἐλάνη μοῦ δεῖξῃς, ἔτσι νὰ χῃς τὴν εὐκλή τοῦ Θεοῦ». Κ' ἔτσι ἢ κόρη ἀπὸ λίγο λίγο κατέβηκε, κ' ὄντας πῆγε νὰ τῆς δεῖξῃ, ἴσια βγῆκε τὸ βασιλόπουλο, ποῦ ἦταν ἐκεῖ κρυμμένο, καὶ τὴν ἄρπαξε, καὶ τὴν πάει· καὶ τ' ἀρνὶ καὶ τὸ σκυλι ἀκλοθοῦσαν ἀπὸ πίσω. Καὶ σὰν πῆγαν 'ς τὸ βασιλικὸ παλάτι, ἔκαμε χαρὰ καὶ τὴν πῆρε γυναῖκα. Ὁ βασιλιᾶς ἀγάπησε τὴ νύφη του παραπολύ, κ' ἢ βασίλισσα τὴ φτόνησε. Μνιὰ μέρα, ποῦ βγῆκε τὸ βασιλόπουλο ὄξω, φωνάζ' ἢ βασίλισσα τοῖς δούλαις καὶ τοῖς λέει νὰ πάρουν τὴ νύφη τῆς νὰ σεργιανίσ' 'ς τὸ μπαχτσέ, νὰ νὰ τὴ ρήξουν 'ς τὸ πηγάδι. Κ' οἱ δούλες ἔκαμαν, καθὼς ἐπρόσταξεν ἢ βασίλισσα,

καὶ τὴν ἔρρηξαν στὸ πηγάδι. Ὑστερα σὰν ἦρθε τὸ βασιλόπουλο καὶ δὲν τὴν εἶδε, ρωτάει τὴ μάinna του. — «Μάinna, ποῦ εἶν' ἡ νύφη;» — «Ὁξω». τοῦ εἶπ' αὐτὴ, «πῆγε νὰ σεργιανίσῃ· καὶ καλὰ ποῦ δὲν εἶν' αὐτὴ ἐδῶ τώρα», εἶπε, «νὰ σφάξουμε τ' ἄρνι». — «Ἀλήθεια, εἶπαν κ' οἱ ἄλλοι.

Ἄκουε τ' ἄρνι αὐτά, τρέχει ἔς τὸ πηγάδι καὶ λέει τῆς Πούλιως: — «Μῶρ' Πούλιω, θὰ μὲ σφάξουν». «Τσῶπα, μάτια μου, καὶ δὲ σὲ σφάξουν». — «Μῶρ γιά, τροχοῦν τὰ μαχαίρια· μ' ἔπιασαν! θὰ μὲ σφάξουν!» — «Τί νὰ σε κάμω, μάτια μου;» τοῦ λέει, «μὲ γλέπεις κ' ἐμένα ποῦ εἶμαι». Τότες οἱ δοῦλες ἐπιασαν τ' ἄρνι καὶ πῆγαν νὰ το σφάξουν, κ' ἐκεῖ ποῦ τοῦ ἀκούμδησαν τὸ μαχαίρι, ἐπερικάλεσεν ἡ Πούλιω τὸ θιὸ κ' εἶπε — «Θεῖ μου, τὸν ἀδερφό μου σκοτώνουν, κ' ἐγὼ κάθομαι ἔς τὸ πηγάδι!» Κοπανιά, πετάχτηκε ἀπ' τὸ πηγάδι καὶ πῆγε κ' ἤρθε τ' ἄρνι, ποῦ τοῦ χαν κομμένο τὸ λαιμό. Σκούζει, φωνάζει νὰ τ' ἀφήσουν. Τοῦ χαν κόψῃ. — «Τ' ἄρνι μου» λέει αὐτὴ, σκούζει, φωνάζει: «τ' ἄρνι μου!» Παρηγοριὰ δὲν ἔχει. Παγαίνει ὁ βασιλιάς. — «Τί θέλεις», τῆς λέει, φλουρένια μου; πές μου τί θέλεις νὰ σου δώσω γῶ». — «Τίποτε», λέει αὐτὴ, «τ' ἄρνι μου, τ' ἄρνι μου!» — «Τώρα, εἴτι γένηκε γένηκε», τῆς λέει «μόν τσῶπα!» Καὶ σὰν τὸ μαγέρεψαν, ἔβαλαν νὰ φάν. — «Ἐλα νὰ φάμε», τῆς λέν. — «Ἐφαγα», λέει αὐτὴ, δὲν τρώγω τώρα ἄλλο.» — «Ἐλα, καλή, ἔλα», τῆς λέν. — «Φάτε, σὰς λέγω· ἔφαγα ἐγῶ». Κι' ὄντας σκόλασαν ἐκεῖνοι ἀπ' τὸ φαγεῖ, πῆγε αὐτὴ καὶ μάζωξεν οὔλα τὰ κόκκαλα καὶ τὰ βαλε σὲ μινιά στάμνα καὶ τὰ ἔθαψε μέσα στὸ μπαχτσέ.

Καὶ κεῖ ποῦ τὰ ἔθαψε, φύτρωσε μινιά μηλιά ψηλὴ ψηλὴ, κ' ἔκαμεν ἓνα μῆλο χρυσό. Καὶ πολλοὶ πῆγαν νὰ τὸ φτάσουν, καὶ δὲ μπόρεσαν, γιατί ὅσο ζύγωναν ἔς αὐτήν, τόσο ψήλωνεν ἡ μηλιά. Μόν' ἡ Πούλιω ὄντας σίμωνεν, χαμῆλωνε πάλι. Κ' εἶπε τοῦ βασιλιά ἡ Πούλιω. — «Ὅλοι πάεκεταν καὶ δὲ φτάκεταν τὸ μῆλο, ἄς πάνω κ' ἐγὼ, θάρρω καὶ τὸ φτάκω». — «Πῆγαν» τῆς λέει «τόσοι ἀξιοὶ παραπολὺ νὰ τὸ φτάκουν, καὶ δὲ μπόρεσαν, καὶ θὰ τὸ φτάκῃς ἐσύ;» — «Ἄς πάγω κ' ἐγῶ», τοῦ εἶπε, «κάμε μου τὸ χατίρι!» — «Σύρε καὶ σύ», τῆς εἶπε. Καὶ μόνε ζύγωσε, χαμῆλωσ' ἡ μηλιά καὶ ἔφτασε τὸ μῆλο ἡ Πούλιω. Καὶ τῆς λέει τὸ μῆλο. — «Ἀπὸ γάλια γάλια τραύα, νὰ μὴ με κόψῃς». Καὶ τὸ πήρε καὶ τὸ βαλε ἔς τὴν τσέπη τῆς καὶ φώναξε. — «Ἐχε γειά, γλυκύτατέ μου πεθερέ, κι' αὐτὴ ἡ σκύλα ἡ πεθερά μου τὸν ὕπνο ποτὲ νὰ μὴ χορτάσῃ». Κ' ἔφυγε καὶ δὲ μεταγύρισε.

Κι' ὁ Θιὸς τὰ λυπήθηκε, κ' ἔτσι γίνηκεν ἡ Πούλιω πούλια κι' ὁ Ἄστερνὸς αὐγερός.

Γ'.

Πρὸ ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα αἰῶνος ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φρειδερίκος ὁ μέγας ἐθεώρησε καταλληλότετον μέσον σατιρισμοῦ τοῦ περιωνύμου τότε

ὑπομνηματιστοῦ τῆς βίβλου δομινικανοῦ καλογήρου Δὸμ Καλμέτ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς αὐτῆς μεθόδου εἰς δημώδη παραμύθια. Καὶ λαβὼν ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Περρῶ τὸν Γαλαζογέννη (Barbe-Bleue) ἐπεδάλετο ν' ἀποδείξῃ ὅτι κατὰ τὸν τρόπον ἐκάστοτε τῆς ἐξετάσεως δύνανται καὶ τὰ κωμικώτατα ὡς σπουδαία καὶ τὰ σπουδαιότατα ὡς κωμικά νὰ παρασταθῶσι. Τὸ ἔργον τοῦ ἑμιλητοῦ τοῦ Βολταίρου διδάσκει ἡμᾶς, ἂν ὄχι ἄλλο, τοῦτο ἔμως, ὅτι μόνον ὁ θέλων νὰ ἀστεϊσθῇ ἐπιτρέπεται νὰ γράψῃ σχόλια καὶ παρεκβολὰς εἰς παραμύθια. Τοιαύτη τοῦλάχιστον γνώμη ἐπεκράτει κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα, καὶ εὐάριθμοι εἶναι οἱ μὴ συμμεριζόμενοι ταύτην καὶ κατὰ τὴν παρούσαν.

Ἐπιχειρῶν καὶ ἐγὼ καὶ οὐχὶ παίζων, ἀλλὰ μεθ' ὅλης τῆς ἀπαιτουμένης σοβαρότητος νὰ σχολιάσω ἐν παραμύθιον, ἀναγκάζομαι νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἀναγνωρίζω πόσον ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀπροσδιόνυσοι θὰ φανῶσιν ἰσως εἰς τινὰς τῶν ἀναγνωστῶν τῆς *Ἐστίας* αἱ δικαιολογίαι : ὅτι ἡ ἐπιμελὴς καὶ εὐμέθοδος τῶν παραμυθιῶν ἔρευνα διαλευκαίνει ἢ καὶ ὅλως λύει πολλὰ ζητήματα τῆς γλωσσολογίας, τῆς τῶν θρησκειῶν ἱστορίας, τῆς γραμματολογίας, τῆς ἐθνολογίας καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν : ὅτι πολλοί, καὶ δὴ σοφοὶ καὶ σπουδαῖοι, ἠσχολήθησαν εἰς τοιαύτας μελέτας, ἄς μονονουχὶ εἰς αὐτοτελεῆ ἐπιστήμην προήγαγον : ὅτι ἴδια πρὸς τὸν σκοπὸν ταῦτον περιοδικὰ ἐξεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ ἢ *Ἀνατολὴ καὶ Δύσις* (Orient und Occident) ὑπὸ τοῦ δεινοῦ σανκριτιστοῦ Βένφαῦ, καὶ ἡ *Ἐφημερὶς τῆς γερμανικῆς μυθολογίας* (Zeitschrift für deutsche Mythologie) ὑπὸ τοῦ διασήμου μυθολόγου Μάννχαρτ : καὶ ὅτι τοιαῦται ἔρευναι τὴν πρωτίστην κατέχουσι θέσιν ἐν ἐτέροις περιοδικοῖς, ἐν μὲν Ἀγγλίᾳ ἐν ταῖς *Σημειώσεσι καὶ ζητήμασι* (Notes and Queries), ἐν Γαλλίᾳ ἐν τῇ *Κελτικῇ Ἐπιθεωρήσει* (Revue Celtique), ἐν τῇ Ρωμανίᾳ (Romania) τῇ *Ἐφημερίδι τῆς Ρωμανικῆς φιλολογίας*, ἐν Γερμανίᾳ ἐν τῇ *Ἀλεμαννίᾳ*, τῇ *Γερμανίᾳ*, τῇ *Ἀγγλίᾳ* (Anglia), ταῖς *Ἀγγλικαῖς μελέταις* (Englische Studien), τῇ *Ἀλλοδαπῇ* (Ausland), τῇ *Ἐφημερίδι τῆς γερμανικῆς φιλολογίας* (Zts. f. deutsche Philologie), τῇ *τῆς Γερμανικῆς ἀρχαιότητος* (Zts. f. deutsches Alterthum) κλπ., διότι περιττὸν εἶναι βεβαίως νὰ παρατείνωμεν τὴν σχοινοτενῆ αὐτῶν ἀπαριθμησιν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν ἀξίας, ἣτις ὑπὸ στενοῦ μόνον κύκλου λογίων ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκτιμᾶται, τὰ παραμύθια κέκτηνται καὶ ἑτέραν, ἣτις ἂν καὶ παρορθῶσι ἰσως καὶ ἐν Κάρδς μοίρα τίθεται ὑπὸ τῶν σοφῶν, εὐδόλως ὁμως ἐκ τούτου μειοῦται. Εἶναι παλαιοὶ παιδικοὶ ἡμῶν φίλοι καὶ ἀποπνέουσι τὸ ἄρρητον ἐκεῖνο γόητρον, ὅπερ ἐνέχουσι πάντα τὰνακαλοῦντα εἰς τὴν μνήμην τοῦς χρόνους τῆς νεαρᾶς ἡμῶν ἡλικίας. Ἡ δὲ λεπτολόγος ἐξέτασις πρὸς ἐγγυτέραν γνῶσιν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν, καίπερ ἀποστεροῦσα αὐτὰ ἐν μέρει τῆς ποιητικῆς αὐτῶν

καλλονής, φρονούμεν ὅτι δὲν ἀμοιρεῖ πως ἐνδιαφέροντος. Ἡ σκέψις αὕτη ἐνθαρρύνει ἡμᾶς νὰ υποκλέψωμεν χάριν μονοτόνων παραλληλισμῶν καὶ ξηρῶν παραπομπῶν στήλας τινᾶς τῆς Ἑστίας εἰς εὐτραπελώτερα ἀναγνώσματα προωρισμένας.

Οὐχὶ ἄνευ ἀπορίας θ' ἀνέγνωσαν ἴσως τινὲς τὸ ἐν τῷ προηγουμένῳ φύλλῳ δημοσιευθὲν παραμύθιον. Ὁ ἐπιζητῶν εἰς τὰ δημῶδη παραμύθια ψυχαγωγίαν, οἷαν εἶναι συνηθισμένος νὰ εὐρίσκη εἰς διηγήματα, ὡς γράφονται νῦν, θὰ ἴδῃ τάχιστα διαψευδομένας τὰς ἐλπίδας του. Εἰκονικαὶ παραστάσεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἰδεῶν τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων τὰ παραμύθια μεταδίδονται ἄσυνειδήτως, οὕτως εἶπειν, διότι αἱ ἀρχικαὶ ἔννοιαι εἶναι ἀκατάληπτοι πλέον εἰς τοὺς διηγούμενους ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μετὰ πολλῶν προσθηκῶν, ἀφαιρέσεων, διορθώσεων καὶ παραφθορῶν, οὕτως ὥστε ὁμοιάζουσι νόμισμα, οὐ ἀποτριβεῖς ἐκ τῆς πολλῆς κυκλοφορίας κατέστη δυσδιάκριτος ὁ τύπος· αἱ μᾶλλον παρεφθαρμένοι, αἱ μεταγενεστέρας ἐποχῆς παραλλαγὰ εἶναι τεχνικώτεροι, εὐγενέστεροι, λογικώτεροι καὶ τερπνότεροι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν ᾧ αἱ ἀρχαιώτεροι διατηροῦσι τὸν τραχὺν καὶ ἄξεστον πρωτόθετον φλοῖον παρίστανται εἰς ἐπιπόλαιον παρατηρητὴν ὡς τερατώδη τινὰ ἐξαμβλώματα, παράλογα καὶ ἀπρέσκοντα πάντοτε. Ὅτι οὖν ταῦτε τελευταῖα ταῦτα χάνουσι ἐξεταζόμενα ὡς ἔργα καλλιτεχνικά, κερδαίνουσι μελετώμενα ὡς μνημεῖα ἐποχῶν πνευματικῶν καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀξία αὐτῶν εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἐστιλδωμένων νεωτέρων παραλλαγῶν, αἵτινες οὐδέποτε κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐπεξεργασίαν ἀνήλθον εἰς βελτιωτὸν τοιοῦτον τελειότητος, ὥστε διὰ τῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑπὸ καλολογικὴν ἐσοφίαν ν' ἀντισταθμίζωσι τὰ μειονεκτήματα αὐτῶν ὑπὸ ἐπιστημονικῆν.

Τὰ παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἕτερον ἀναλλοίωτα ἢ ἐλάχιστα παρηλλαγμένα, οὐ μόνον τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν περιβολήν. Ἄν δὲ μὴ ὑπῆρχον τὰ μεστὰ ἐμπνεύσεως καὶ ὑψηλῆς ποιητικῆς ἐξάρσεως δημοτικὰ αὐτοῦ ἄσματα, κρίνων τις μόνον ἐκ τούτων, οἰκτίστην θὰ συνελάμβανεν ἰδέαν περὶ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ καταστάσεως. Τῷ ὄντι τὰ ἡμέτερα παραμύθια φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐλεεινὰ ἀποκυήματα βαρβάρου φαντασίας, συγγενέστατα κατὰ τοῦτο τοῖς τῶν ἀγρίων λαῶν, τῶν Ἑσκιμῶ, τῶν Ἐρυθροδέρμων τῆς Ἀμερικῆς, τῶν Πολυνησίων. Τὸ παραμύθιον τοῦ Ἄστερου καὶ τῆς Πούλιως, ὅπερ θὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἐπιμαρτυρεῖ μὲν τοῖς λόγοις· ἢ μάννα, ἀφ' οὗ ἔφαγε τὸ περιστέρι ἢ γάτα¹, παραθέτει πρὸς βρῶσιν εἰς τὸν σύζυγον τὸν ἴδιον μαστόν.

1) Ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς οἱ καθαρῶντες τὴν γλῶσσαν ἀποσκορακίζουσι τὴν λέξιν ταύτην ὡς χυδαίαν, γράφοντες τὸ ἀρχαῖον γαλῆ. Ἄλλο γαλῆ καὶ ἄλλο γάτα. Οἱ ἀρχαῖοι—λέ μὴ φανῆ τοῦτο εἰς τινὰς παρὰδοξον—ἠγγούον τὴν ἡμέραν γάταν· ἢ ἀγρία γαλῆ, ἐξημερωθεῖσα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κα-

ὁ δὲ σύζυγος μαθὼν κατόπιν τὸ πρᾶγμα καὶ μὴδὲ κατ' ἐλάχιστον ἐκπλαγείς ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ φάγη καὶ τὰ τέκνα του, διότι πολὺ νόστιμον τῇ ἐφάνῃ τὸ ἀνθρώπινον κρέας· καὶ τοῦτο προθύμως ἀποδέχεται ἢ μῆτηρ· ἔπονται δὲ ἄνευ τινὸς ἐξηγήσεως ἢ λογικοῦ συνειρμοῦ τὰ παραδοξότατα τῶν πραγμάτων, ἢ μεταμόρφωσις τοῦ ἀδελφοῦ εἰς ἀρνίον, ἢ αὔξησις τοῦ δένδρου περιλειχομένου ὑπὸ τοῦ ἀρνίου κτλ. κτλ.

Καὶ ὅμως τὸ παραμῦθιον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων καὶ πολυτιμοτάτων· ὁ Χὰν ἀποκαλεῖ αὐτὸ τὸν μαργαρίτην τῆς βλῆς συλλογῆς του· ἐν ᾧ ἄφ' ἑνὸς βρῖθει μυθολογικῶν διδομένων πολλῆς σημασίας, ἄφ' ἑτέρου αἱ πολυπληθεῖς παρὰ διαφόροις λαοῖς σφζόμεναι παραλλαγαι οὗτου μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀρχαιότητός του. Ἀνάγεται δὲ εἰς τὴν μεγάλην τάξιν τῶν παραμυθίων, ἅτινα ἀπέρρευσαν ἐκ μετεωρολογικῶν μύθων· ἐν αὐτῷ ὅμως ἀνευρίσκωμεν προσέτι καὶ ἴχνη ἀστρονομικῶν μύθων ἀναμιξ μετὰ τῶν μετεωρολογικῶν καὶ ἀπτηχῆσις τῆς περὶ μετεμψυχώσεως αἰγυπτιακῆς θεωρίας, ὡς ἀναπτύσσεται ἐν τῷ παραμυθίῳ τῶν Δύο ἀδελφῶν, περὶ οὗ εἰπομέν τινα ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ.

Ὁ Χὰν κατατάσσει τοῦτο εἰς γενικόν τινα τύπον, ὃν ἐπωνόμασεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ μύθου περὶ Φρίξου καὶ Ἑλλης, τοῦ πολλὰς μετὰ τοῦ ἡμετέρου ἔχοντος ὁμοιότητος. Ὁ ἐλληνικὸς μῦθος εἶναι πιθανῶς μετεωρολογικὸς· ὁ χρυσόμαλλος κριὸς παριστᾷ νέφος χρυσοῦμενον ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἢ εἰς τὸν Ἑλλησποντον πεσοῦσα ἀδελφὴ νέφος καταπίπτον εἰς βροχήν, τὸ δ' ὄνομα τῆς μητρὸς τῶν ὄρφανῶν Νεφέλης οὐδένα ἐπιτρέπει ἐνδοιασμόν περὶ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας¹). Ἐν τῷ δημῳδίῳ παραμυθίῳ, δ' ὅμως εἰσεχώρησαν οὐκ ὀλίγαι μεταβολαί· ἀντὶ τῆς μητρικῆς αὐτῆ ἢ μῆτηρ καταδιώκει τοὺς ἀδελφούς, τὸν κριὸν ἀντικαθιστᾷ ὁ εἰς ἀρνίον μεταμορφωθείς Ἀστερνός, τὰ δὲ λοιπὰ ἐπεισόδια ἐλλείπουσιν ἐκ τοῦ ἀρχαίου μύθου. Ἀκριβῶς ὅμως ὅμοιον τῷ ἡμετέρῳ εἶναι γερμανικόν τι παραμῦθιον πολλῶν

τέστη καὶ κατοικίδιον ζῷον αἰῶνας τινὰς μετὰ Χριστόν· λίαν δὲ προσηκόντως ὡς νέον εἶδος καὶ νέαν ἔλαβεν ὀνομασίαν, γάτος ἢ κάτος. ἤτις ἄγνωστον ἀν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἢ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐδόθη αὐτῷ τὸ πρῶτον.

1) Καὶ ἡ ἐξακολούθησις τοῦ μύθου, ἢ εἰς Κολχίδα δηλονότι, ἐνθα ἐδοκίμειεν ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος (Ἡλίου) πάλις Αἰήτης, φυγὴ τοῦ Φρίξου, ἢ ὑπὸ τοῦ δράκοντος φυλακῆ τοῦ χρυσοῦ δέρατος κτλ. ἐπιδέχεται τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν. Ὁ δράκων (παράστασις τῆς χειμερίου ὄρας) κρατεῖ ἐπὶ ἐπτὰ ἔτη (τοὺς ἐπτὰ χειμερινοὺς μῆνας) θησαυρὸν ἢ γυναῖκα (τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἢ τὰς νεφέλας). Ὁ θεὸς τοῦ κεραυνοῦ ἢ τοῦ ἡλίου φονεύσας τὸν δράκοντα γίνεται κύριος τοῦ θησαυροῦ ἢ ἐλευθερώνει τὰς δεσμίαις γυναῖκας. Κατὰ τὰς παραστάσεις ταύτας ἐπλάσθησαν πολυπληθεῖς μῦθοι καὶ παραμῦθια, ἅπαντα σχεδὸν τὰ περὶ δράκοντοκτονιῶν, ὧν ἡ πλεονεχέστερα διατύπωσις εὑρίσκεται εἰς τοὺς Βέδας τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν. Ὁ Ἰνδρας (θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ κεραυνοῦ) φονεύσας τὸν δράκοντα Ἀχι ἐλευθεροῖ τὰς οὐρανίους νύμφας τῶν ὑιάτων Ἀψκράς καὶ πικραλκιδάνας τὸν δράκοντοφροῦρητον θησαυρὸν.

μεταγενέστερον, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηρίων ἐμφαίνεται. Ἐν τῇ παραμυθίᾳ ὁ Ἄδελφούλης καὶ ἡ Ἄδελφοῦλα τῆς συλλογῆς τῶν ἀδελφῶν Γρίμμ¹ οἱ ἀδελφοὶ εἶναι ὄρφανοί, οἵτινες μὴ ὑποφέροντες τὰς κακώσεις τῆς μητριᾶς δραπετεύουσι τῆς πατρικῆς οἰκίας· ὁ ἀδελφὸς διψᾷ καθ' ἑδῶν, ἀλλ' ἡ μητριᾶ ἦτο μάγισσα καὶ εἶχε μαγεύσῃ βλασ τὰς πηγὰς, τοῦτο δὲ γινώσκουσα ἡ ἀδελφή τὸν ἀποτρέπει τοῦ νὰ πῆν ἀπὸ τοῦ πρώτου παρατυχόντος ρυακίου, ἵνα μὴ γίνῃ τίγρις καὶ τὴν φάγῃ· κατόπιν καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ἵνα μὴ γίνῃ λύκος· ἀπὸ τοῦ τρίτου δ' ὁμοῦς δὲν ἰσχύει νὰ τὸν ἐμποδίσῃ· ἀλλ' ὑπὸ δίψῃς φλογερᾶς συνεχόμενος πίνει καὶ μεταμορφώνεται εἰς δορκάδα. Μετὰ μικρὸν εὐρίσκουσιν οἱ ἀδελφοὶ ἐρημικὸν τινα οἰκίσκον ἐν τῇ δάσει καὶ ἐκεῖ καταλύσαντες μένουσιν ἐπὶ τινα χρόνον ἀνενόχλητοι· ἀλλ' ἐπὶ τέλους τὸ βασιλόπουλον, θηρεῖον ἐν τῇ δάσει, ἀνακαλύπτει τὸ καταφύγιόν των καὶ θαυμάσας τὴν καλλονὴν τῆς νεάνιδος νυμφεύεται καὶ παραλαμβάνει αὐτὴν μετὰ τῆς δορκάδος εἰς τὰνάκτορα Ἡ μητριᾶ μαθεύσα ὡς ἐκ τοῦ μαγικοῦ αὐτῆς κατόπτρου τὰ κατὰ τὴν προγονὴν τῆς μετασχηματίζεται εἰς μαῖαν, ὅτε δ' ἡ βασίλισσα ἔτεκεν ἄρρεν τέκνον, προσποιυθεῖσα ὅτι θέλει νὰ λούσῃ αὐτὴν τὴν ρίπτει εἰς πύρινον λουτρόν καὶ νομίσασα ὅτι κατεκάη ὑποβάλλει εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς τὴν ἀσχημοτάτην κόρην τῆς. Ἄλλ' ἡ βασίλισσα σφύζεται ἐκ θαύματος καὶ λάθρα προσερχομένη ἐκάστην νύκτα θηλάζει τὸ τέκνον τῆς· ἐπὶ τέλους ἀνακαλύπτει τὸ πρᾶγμα ὁ βασιλεὺς καὶ θανατώνει τὴν κακὴν μητριᾶν καὶ τὴν ὑποδολιμαῖαν βασίλισσαν, ὁ δὲ ἀδελφὸς ἀναλαμβάνει τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ μορφήν.

Τοῦτο, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς εἰξεύρομεν, εἶναι τὸ μόνον παραμύθιον, οὗ ἡ καθόλου οἰκονομία συμπίπτει τῇ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἐν παραμυθίαις δὲ ἄλλων λαῶν εὐρίσκομεν πολλὰς ὁμοιότητας ἐν τοῖς καθέκαστα. Ταύτας ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅσον δυνάμεθα συντομώτερον.

Ἐπονται παραλληλισμοὶ τῶν ἐπεισοδίων τοῦ ἠπειρωτικοῦ παραμυθίου πρὸς παρὰ μῦθια διαφόρων ἔθνων, οἵτινες παραλείπονται, ὡς εὐρισκόμενοι νῦν πληρέστερον ἐν τῇ συγγράμματι τῶν *Bolle* καὶ *Polivka* Παρατηρήσεις εἰς τὰ παραμύθια τῶν ἀδελφῶν Γρίμμ (Λίψια 1913 τ. I σ. 79-99).

Ἐν τέλει τοῦ παραμυθίου ἀναφέρεται ὁ καταστερισμὸς τοῦ Ἄστερου¹ καὶ τῆς Πούλιως² Συμβολὴ πολύτιμος εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀστρονομικῶν μύθων τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὗς λίαν προσφυῶς Γερμανός τις λόγιος χαρακτηρίζει «ἀπήχησιν τοῦ φανταστικοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων».

¹ Ἐν Μονάχῳ 1879.

1) *Grimm*, *Kinder und Hausmärchen* ἀρ. 11.

2) Τοῦτο ἔλλειπει ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Χάιν· τὴν παράλειψιν ταύτην δὲν ἠξεύρομεν πῶς νὰ ἐξηγήσωμεν.

ΓΝΩΣΤΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΑΙΣΜΑΤΩΝ *

Εἰς τὰς εἰκόνας τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, τὰς ὁποίας ἐκθέτει πρὸ ὑμῶν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν πεντηκονταετοῦς δράσεως αὐτοῦ, ὁ φιλολογικὸς σύλλογος Παρνασσὸς ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ σκιαγραφήματα ἐκείνων, ὅσοι ἔτυχε νὰ εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῆς πολυπληθοῦς λαϊκῆς ὁμάδος, τῆς ὁποίας ἔργον εἶναι τὸ θαυμάσιον οἰκοδόμημα τῆς δημώδους ποιήσεως. Διότι ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου δὲν ἦτο μόνον ἡ ἐπιτέλεισις εὐσεβοῦς καθήκοντος, δὲν ἤθελεν ὁ σύλλογος νὰ ἀποδώσῃ μόνον φόρον τιμῆς καὶ ἀγάπης εἰς τοὺς ἄνδρας ὅσοι μὲ τὰς εὐγενεῖς προσπάθειάς των πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ καλοῦ, ἂν δὲν ἠτύχησαν οἱ πλεῖστοι νὰ ἀνέλθουν εἰς τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τῆς τέχνης καὶ νὰ προσδώσουν εἰς τὰ ἰδεώδη αὐτῶν εὐπεριγράψους μορφὰς καὶ ἁρμονικὴν ὀλομέρειαν, ἠδυνήθησαν δ' ὅμως νὰ δονήσουν τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ γενεάς, ἀπὸ τῶν παραμονῶν τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως μέχρι τῆς χθές. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου ἦτο προσέτι καὶ νὰ συντελέσῃ, ὅπως γίνουσι γνωριμώτεροι εἰς ὄλους αἱ προσπάθειαι αὐταί, ὅπως ἡ ποιητικὴ δημιουργία τοῦ ἔθνους ἐξετασθῇ κατὰ πάσας αὐτῆς τὰς ἐκφάνσεις, καὶ ἀφοῦ τὸ διάγραμμα τῶν διαλέξεων ὠρίσθη τόσο ἐν εὐρύ, ἐν ὀνόητον ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ παραμείνουν ἀμνημόνευτοι κ' ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἡ κοινὴ συνείδησις ἐπεκράτησε ν' ἀναγνωρίζῃ ὡς κρατίστους ποιητάς, οἱ ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων.

Ὁ περιορισμὸς δ' ὅμως κατὰ χρόνον τῆς ἐξετάσεως τοῦ σπουδαιοτάτου τμήματος τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἀφοῦ ἡ ὑποτύπωσις αὐτῆς δὲν ὑπερβαίνει οὕτω τὰ ὅρια περιόδου ἀρχομένης ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐνέχει μὲν τὸ πλεονέκτημα τῆς εὐκολίας πρὸς εὐσύνοπτον ἀπεικόνισιν, διεγείρουσαν τὴν ἔφεσιν πληρεστέρας γνώσεως καὶ παρέχουσιν τὴν ἀφετηρίαν βαθυτέρας μελέτης ἄλλ' εἶναι ἀπρόσφορος πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς ποιήσεως τοῦ λαοῦ. Διότι, ἂν ἐξαίρεσωμεν τὰ ἱστορικὰ ἄσματα, ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῆς γενέσεως

* Διὰ λέξεις ἐν τῇ φιλολογικῇ συλλόγῳ Παρνασσῷ ἐν σειρᾷ διελέξεων περὶ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Ἐβημοσιεύθη ἰδιαιτέρως τῇ 1916.

τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσταθῆς καὶ ἀβέβαιος, διὸ ἢ ἐξέτασις τοῦ οὐσιώδους τούτου μορίου τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως κατὰ ἱστορικὰς περιόδους εἶναι ἀνέφικτος τοῦλάχιστον ἐν τῇ παρόντι. Ἡ δημῶδης ποίησις ἐμφανίζεται πρὸ ἡμῶν ἐνιαία καὶ ἀχώριστος, ἢ δὲ κατατεμάχισις κινδυνεύει νὰ παραμορφώσῃ καὶ κατστρέψῃ τὴν εἰκόνα αὐτῆς. Ἄλλως δὲ ἢ δημῶδης ποίησις, ὡς ἀδάμας πολυέδρος, τοσοῦτον ποικίλας παρουσιάζει ὄψεις, τῶν ὁποίων ἐκάστη πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐπιμελῶς, ὥστε, ὅπως λάθωμεν σαφῆ ὅπωςδῆποτε ἔννοιαν αὐτῆς, δὲν θὰ ἔκρεπε νὰ ἐμμείνωμεν ἐντὸς τῆς στενῆς περιοχῆς μιᾶς διαλέξεως. Διὰ νὰ σχηματίσωμεν εὐκρινῶς τὴν ἔννοιαν τῆς δημῶδους ποιήσεως καὶ δυνηθῶμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν προσηκόντως τὴν ἀξίαν αὐτῆς, χρειάζονται ὄχι μόνον ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυσις τῶν ἄσμάτων καὶ ἡ διαγραφὴ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ ἐμφαινόμενου ἐν αὐτοῖς χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους, ἢ ἀναζητήσις τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας ἐκάστου αὐτῶν, ἢ τῆς ροπῆς, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ ἡμέτερος ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς ἐπιηρείας τῶν ξένων λαῶν εἰς τὸν ἡμέτερον, πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν δικαιούται νὰ καταλάβῃ ἡ δημῶδης ἑλληνικὴ ποίησις εἰς τὴν παγκόσμιον λογοτεχνίαν. Θὰ ἐχρειάζετο προσέτι νὰ μελετηθῇ κατὰ βάθος καὶ συναφῆς πολύπλοκον ζήτημα, περὶ τοῦ ἂν καὶ κατὰ πόσον συνετέλεσεν εἰς τελειότεραν ἀπεργασίαν τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς τὸ γλωσσικὸν ὄργανον, ὅπερ ἐχειρίζετο, ἢ ἂν τούναντιον παρημπόδισε τοῦτο ὑψηλοτέρας ἐξάρσεις.

Ταῦτα εἶναι ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἄλλοι ἀρμοδιώτεροι ἐμοῦ δύνανται νὰ ἀναπτύξουν εἰς ὑμᾶς· ὁ δὲ ἔρανος, τὸν ὁποῖον ἔρχομαι νὰ συνεισφέρω εἰς τὴν ἐκλεκτὴν ταύτην πανδαισίαν τοῦ συλλόγου, εἶναι λιτὸς καὶ μέτριος συνιστάμενος εἰς θέμα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, θέμα ἀποκλειστικῶς φιλολογικῆς χαρακτῆρος. Θὰ ὀμιλήσω διὰ τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ποιητὰς, οἱ ὁποῖοι πρὸ ἐκείνων εἰς τὸ φανερὸν καὶ ἔγιναν εἰς ἡμᾶς γνωστοὶ τυχαίως, κατ' ἀγαθὴν τινὰ συγκυρίαν διαρρηχθέντος τοῦ πέπλου τῆς ἀωνυμίας, ὁ ὁποῖος περιβάλλει κατὰ κανόνα τὴν δημῶδη ποίησιν. Ἐπικαλοῦμαι δὲ τὴν ἡμετέραν συγκατάθεσιν διὰ τὴν ξηρότητα τοῦ φιλολογικῆς τούτου θέματος· ἀλλὰ μοὶ παρέχει τὴν ἐλπίδα ὅτι θ' ἀξιωθῶ τῆς εὐμενοῦς προσοχῆς ἡμῶν μόνον τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἐγείρει ἢ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις μετὰ τὸν στέφανον τοῦ ποιητοῦ ἀνδρῶν γνωστοτάτων, οἵτινες εἰς ἄλλα πεδία, ἀλλότρια τῆς ποιήσεως, ἔδρεψαν ἀφθότους δάφνας.

Προκειμένου δ' ὅμως περὶ δημοτικῶν ἄσμάτων ἐνδέχεται ἴσως νὰ προβληθῇ τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι προσήκον νὰ γίνῃ λόγος περὶ γνωστῶν ποιητῶν αὐτῶν, ἀφοῦ τὴν ποίησιν τῶν ἄσμάτων τούτων ἢ κοινὴ συνείδησις ἀποδίδει εἰς ἓνα ἀπρόσωπον καὶ ἀνώνυμον ποιητὴν, τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἀφοῦ ἡ δημῶδης ποίησις θεωρεῖται ὄχι μόνον κτήμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ δημιουργημα αὐτοῦ· ἀφοῦ οὕτω μόνον, ἂν θεωρήσωμεν δηλ. δημιουργημα τοῦ

λαοῦ τὴν δημοτικὴν ποίησιν, καθίσταται εὐεξήγητον πῶς ἐν αὐτῇ συναισθανόμεθα παλλομένην τὴν καρδίαν, ἐκδηλωμένους τοὺς μυχίους πόθους, διατυπούμενον ἀκίδδηλον τὸν χαρακτήρα τοῦ λαοῦ. Διότι τίς ἄλλος θὰ εἶχέ ποτε τὴν δύναμιν νὰ συγκεντρώσῃ τὰ συναισθήματα καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἔθνους σύμπαντος εἰς μίαν ἐστίαν, ἀκτινοβολοῦσαν πιστὸν ὁμοίωμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἐπιφαίνονται βεβαίως ἐνίοτε εἰς ἡ πλείονες δαιμόνιοι ἄνδρες οἵτινες αἰρόμενοι ὑπὲρ τὸ πάτριον ἔδαφος γίνονται ἐξάγγελοι καὶ ὑποφῆται ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων ἰδεωδῶν ἀπροσίτων εἰς τὸ πολὺ πλῆθος, διὰ τῶν δεσμῶν δέ, δι' ὧν ἐξακολουθοῦν νὰ συνδέωνται ἀρρήκτως πρὸς τὸ ἔθνος των ἀποβαίνουσι σὺν τῇ χρόνῳ τροφαίς καὶ διδάσκαλοι αὐτοῦ καὶ ἀνασύρουν αὐτὸ μέχρι τοῦ ὕψους, ἐφ' οὗ ἴστανται. Καὶ οὕτω τὸ ἔθνος ἐγκολοῦται τὰ ἰδεώδη τοῦ δαιμονίου ἀνδρός καὶ λαμβάνει συνείδησιν αὐτῶν ὡς ἰδίων, τότε δ' ἐκεῖνος ἀνακηρύσσεται διερμηνεὺς τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν. Μακάρια τὰ ἔθνη, τὰ ὅποια ἠμύοιρησαν νὰ γεννήσουν τοιοῦτους μεγαλοφυεῖς ποιητάς! Οὕτως ὁ Ὅμηρος, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον, ἀλλ' ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα, ὁ ποιητὴς ὁ ἐκπροσωπῶν ἐν ἀρχῇ τὴν διανόησιν μικρᾶς ἐπιλέκτου μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς τάξεως τῶν ἀριστέων, ἔγινε σὺν τῇ χρόνῳ, προαγομένου τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ποιητὴς ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἄλλ' οἱ μεγάλοι οὗτοι ποιηταί, ὅταν δημιουργοῦν τὸ ἔργον των, ἀσθενεστάτην ἔχουν ἐπαφήν πρὸς τὸν λαόν, εἶναι σχεδὸν κεχωρισμένοι αὐτοῦ καὶ μόλις διακρίνονται εἰς τοὺς στίχους των ἀμυδρόταται ἀπηγγήσεις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς· μόνον δ' ὅταν προϊόντες τοῦ χρόνου ὀγκωθῇ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ, εἰς ὑστερωτέραν περίσθον ἀναπτύξεως, ὁ λαὸς διαπλάσσεται οὕτως, ὥστε νὰ εἰσδέχεται καὶ διασπείρῃ τὴν ἀνταύγειαν τῆς αἴγλης τοῦ ποιητοῦ. Ἡ δημοτικὴ ποίησις τοῦναντίον οὔτε προάγει οὔτε μεταβάλλει τὸν λαόν, δὲν ἐξυψώνει, δὲν ἐξωραΐζει αὐτόν, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον προβάλλει εἰκόνα αὐτοῦ ἀπαράμιλλον κατοπτρίζουσα πιστὴν ἑνδαλμα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. Διὰ τίνος θαυμασίας δυνάμεως γίνεται τοῦτο κατορθωτὸν καὶ εἰς τινὰ πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν συντέλειαν ἔργου τοσοῦτο μεγάλης ἐπιβολῆς; Δυνάμεθα ἄρά γε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ποιητὴς τῶν δημοτικῶν ἁσμάτων εἶναι αὐτὸς ὁ λαός, ἐν συνεργασίᾳ κατὰ τρόπον ἀκατάληπτον φιλοτεχνήσας τὴν ποίησιν αὐτοῦ, ἢ ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἄνθρωποι κοῖνοι καὶ ἄσημοι, οὐδὲν ἔχοντες ἰδιάζον γνῶρισμα, τὸ ἐξαίρον αὐτοὺς ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς, ἀπειργάστησαν ἰδίᾳ ἕκαστος ἐν ἡ ἔτῳ καὶ πλείονα τῶν δημοτικῶν ἁσμάτων, χωρὶς ν' ἀποτυπώσουν εἰς αὐτὰ τὴν σφραγίδα τῆς ἰδίας αὐτῶν προσωπικότητος, χωρὶς νὰ διασπάσουν τὴν ἐνότητά καὶ ὁμοιομορφίαν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἐν τούτοις μετ' ἱσῆς ἀριστοτεχνικῆς δεξιότητος διεγράψαντες εἰς τὰ ἔργα των τοὺς χαρακτῆρας, ἐκφράσαντες τὰ πάθη καὶ προσδώσαντες μορφήν συγκεκριμένην εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ λαοῦ;

Προτὸ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ κύριον θέμα ἡμῶν, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν ὅσον ἔνεστι διὰ βραχυτάτων τὸ ζήτημα τοῦτο, νὰ προσπαθῆσωμεν δηλ. νὰ εὕρωμεν πόθεν ἀναβλύζουν οἱ κρουνοὶ τῆς δημῶδους ποιήσεως καὶ νὰ διακρίνωμεν ποῦ προπάντων ἔγκειται ἡ ἀρετὴ αὐτῆς. Ταῦτα προαπαιτοῦνται διὰ νὰ διευκρινηθῇ ὁ τρόπος τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, νὰ καθορισθοῦν οἱ λόγοι τῆς τελείας ἀπεργασίας αὐτῶν, νὰ δειχθῇ κατὰ πόσον εἶναι ὀρθὸν νὰ ὀμιλῶμεν περὶ γνωστῶν ποιητῶν ἐν τῇ δημοτικῇ ποιήσει καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἀξία τῆς συμβολῆς αὐτῶν εἰς ταύτην.

Ἐκ τῶν προτέρων δ' ὅμως δυνάμεθα νὰ κηρύξωμεν ὡς δόγμα ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, ὅτι ὁ λαός, ὡς λαός, ὡς σύνολον, εἶναι ἀνίκανος νὰ συνθέσῃ ποίημα. Ἡ ὁμαδικὴ ποίησις εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον. Παρουσιάζουσι μὲν αἱ λογοτεχνίαι πολλῶν ἔθνων παραδείγματα ἔργων προελθόντων ἐκ κοινῆς συνεργασίας, ἀλλ' εἶναι ταῦτα ἐξαιρέσεις ἐλέγχουσαι παρέκκλισιν ἀπὸ κανόνων ἀπαρχδαίων τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, γεννήματα ἀνάγκης τινὸς ἢ περιστάσεων ἀσχετῶν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τέχνης, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δικαιοῦνται νὰ προβάλλουν ἀξιώσεις ἔργων τέχνης.

Πῶς δὲ γεννῶνται τὰ δημοτικὰ ἄσματα; Εἰς τῶν πολλῶν, ἔχων τὸ χάρισμα τῆς στιχογραφικῆς δεξιότητος καὶ τὸ μουσικὸν αἰσθημα ἀνεπτυγμένον, ὑπέκων εἰς ἐσωτερικὴν ὄθησιν, ἐν στιγμῇ ἐξάρσεως, συνθέτει τὸ ἄσμα ταυτοχρόνως ἐξευρίσκων τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ μέλος ἢ προσαρμόζων εἰς γνωστά. Τὸ ἄσμα τοῦτο εὐκόλως παραλαμβάνει ἄλλος τῆς αὐτῆς μορφῆσεως καὶ ἐπαναλαμβάνει, ὅταν διατελῇ εἰς παρομοίαν ψυχικὴν διάθεσιν, διότι διαστέλει ἐν αὐτῷ ἀποτύπωσιν τῶν σκέψεων καὶ τῶν συναισθημάτων του ἐπιφέρων ἐνίοτε εἰς αὐτὸ ἀσημάντους μεταβολάς, διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ πληρεστέραν τὴν συμφωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἴδια συναισθημάτων. Οὕτω δ' ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδιδόμενον καθίσταται κοινὸν κτήμα· ἕκαστος τραγουδιστῆς ἰδιοποιεῖται αὐτὸν τρόπον τινὰ ἀνεπιγνώστως, τὸ ἰδιοποιεῖται ἀπλούστατα καὶ φυσικώτατα, καθὼς φέρεται ἀδέσποτον, καί, ὅπερ σπουδαιότερον, καθ' ὅσον εὕρσκει ἐν αὐτῷ τὰ πάντα γνώριμα, οὐδὲν δὲ ξένον ἢ ἀνώτερον τῶν ἰδίων νοημάτων καὶ συναισθημάτων, ἢ καὶ ἂν εὕρῃ τι τυχὸν ἀλλότριον ἢ ἀπρόσιτον εἰς αὐτὸν τὸ μεταβάλλει ἢ τὸ ἀποβάλλει. Εἶναι δὲ ἀδέσποτον τὸ τραγοῦδι, διότι ὁ πρῶτος δημιουργὸς αὐτοῦ δὲν κατείχετο ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἀμειρῶν φιλολογικῆς φιλοδοξίας τὸ ἐποίησε, διότι τοῦ τὸ ἐπέβαλεν ἀνάγκη τῆς καρδίας του. Καὶ ἠδύνατο ὡς ὁ Τραγουδιστῆς τοῦ Γκαίτε νὰ εἶπῃ : « Τραγουδῶ καθὼς κελαδεῖ τὸ πουλὶ ποῦ φωλιάζει 'ς τὰ κλαριά, τὸ τραγοῦδι ποῦ βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα μου εἶναι πλουσία ἀμοιβῆ μου ». Ὁ δ' ἐπαναλαμβάνων τὸ ἄσμα ἰδιοποιούμενος αὐτὸ, κυρίως εἰπεῖν, δὲν σφετε-

ρίζεται ξένον πλοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον κάμνει χρήσιν κοινού κτήματος. Διότι ὁ ποιητής καὶ τὰ συστατικά τοῦ ᾄσματος καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐξωτερικῆς διαπλάσεως αὐτῶν παραλαμβάνει ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου τῶν παραστάσεων, τῶν γνώσεων, τῶν ἐμπειριῶν καὶ συναρμολογῶν σποράδην κεχυμένα ὕλικά, ἀφομοιῶν καὶ ἀναχωνεύων αὐτά, δημιουργεῖ προσθέτων ἀσήμαντά τινα μόρια εἰς τὸν ἐθνικὸν θησαυρὸν τῶν παραδεδομένων, ὅταν κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεώς του διασκευάζῃ ἢ μεταπλάσῃ τὰ εἰλημμένα ἢ καὶ πλουτίσῃ αὐτά. Μεταβολὰς ἐπιφέρουν, ὡς εἶπομεν, καὶ οἱ ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ᾄσμα, μέχρις ὅτου λάβῃ τοῦτο τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ. Ἔθεν εὐλόγως δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ λαὸς ἀπεργάζεται τὴν ὀριστικὴν μορφήν τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων. Ἄλλ' αἱ μεταβολαὶ αὗται ἔχουν χαρακτηῖρα οὐσιωδῶς ἀρνητικόν, συνιστάμενον εἰς διορθώσεις, ἀφαιρέσεις ἢ ἐναρμογάς. Οὕτω δὲ ὁ λαὸς παρουσιάζεται ὅχι ὡς παραγωγὸς δυνάμις, ἀλλ' ὡς φθαρτικὴ, πάντοτε εἰσδεχόμενος καὶ οὐδέποτε δίδων, διότι ἡ κυριωτάτη συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν δημόδιον ποίησιν εἶναι ἡ ἀποκάθαρσις αὐτῆς ἀπὸ τῶν μὴ ὁμογενῶν στοιχείων. Ἡ παραγωγὴ εἶναι ὁ κλῆρος τῶν ὀλίγων, οἱ ὅποιοι ὡς δημιουργοὶ χωρίζονται ἀπὸ τὸν μὴ παραγωγὸν λαόν, καὶ δὲν πρέπει νὰ συγγέωνται πρὸς αὐτόν, ἀν καὶ ἐξέρχονται ἐκ τῶν σπλάγγων του.

Πολλῶν μείζων εἶναι ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν, διατηροῦσα τὸν ἀρνητικὸν χαρακτηῖρα αὐτῆς πάντοτε, εἰς δύο περιπτώσεις. Πρῶτον μὲν, ὅταν παραλαμβάνῃ ἔργα τῆς τεχνικῆς ποιήσεως, ἐξερχόμενα τῆς περιοχῆς τῶν συνήθων αὐτῶν παραστάσεων, ᾄσματα ἀνώτερα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῆς ἀντιλήψεώς του. Ὁ λόγος, δι' ὃν παραλαμβάνει τοιαῦτα ᾄσματα, εἶναι τὸ μέλος αὐτῶν. Ἐλκυσόμενος ὑπὸ τῆς μουσικῆς προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ εὐλόγητα καὶ τὰ διὰ τῶν στίχων ἐκφραζόμενα νοήματα, ποῦ μὲν παραλείπων τὰ παντελῶς ἀκατάληπτα, ποῦ δὲ ἀπλοποιῶν, καὶ ὅχι σπανίως παρανοῶν καὶ διαφθείρων· οὕτως ὥστε συμβαίνει ἐνίοτε μόνον ὄρθιον ν' ἀπομένῃ τὸ μέλος, οἱ δὲ στίχοι νὰ ἐπέχουν θέσιν ἐπουσιώδους ἐπικουρήματος τῆς μουσικῆς μεταβαλλόμενοι εἰς ἀδιανόητα τερετίσματα. Δευτέρα δὲ περίπτωσις, ἀντίθετος ὅλως, παρουσιάζεται, ὅταν τὸ ᾄσμα εἶναι ἔργον ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ, ὑστεροῦντος εἰς τὴν στιχουργικὴν δεξιότητα καὶ εἰς σφηνεῖαν ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων. Διαδίδεται μὲν τὸ ᾄσμα, ὅταν δὲν στερῆται ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ πάντες οἱ ἐπαναλαμβάνοντες φιλοτιμοῦνται νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν του διορθῶντες καὶ περικομοῦντες αὐτό. Ἄν δὲ καὶ μεθ' ὅλους τὰς συντελεσθείσας μεταβολὰς ἐναπολειφθῶν πλημμέλεια, ἔχουν συνείδησιν τῆς ἀτελείας τοῦ ᾄσματος οἱ τραγουδοῦντες καὶ ὁμολογοῦν ὅτι δὲν ἔλαβε τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ. Ὁ φίλος καθηγητῆς κ. Ἀδαμαντίου ἀκούσας ποτὲ ἐν Τήνῃ τοιοῦτο ᾄξιστον καὶ ἀκατάσκευον ᾄσμα ἔλαβε περίεργον ἐξήγησιν τῆς ἀπαρίας του: «Ἀκόμα δὲν τὸ ταίριασαν οἱ κοπέλλαις τὸ τραγοῦδι· θὰ τὸ ταϊριά-

σουν τὸν ἄλλο χρόνο»· ὅτι δηλ. μόλις τὸ ἐπόμενον ἔτος θὰ λάβῃ τὸ τραγῳδί τὴν ὀριστικὴν του διατύπωσιν.

Πλὴν τῶν ἄσμάτων, ὅσα ὁ λαὸς ἐνστερνίζεται καὶ θεωρεῖ κτῆμά του, εἰς τὴν δημῳδὴν ποίησιν καταλέγονται καὶ ἄσματα εἰς στενωτάτην περιοχὴν κυκλοφορούμενα, διερμηνεύοντα δὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰ φρονήματα ἢ πληροῦντα ἀνάγκας μικρᾶς ὁμάδος, ἐλαχίστου μορίου τοῦ ὅλου ἔθνους. Τὸ λοιπὸν ἔθνος ἐνδέχεται νὰ εἶναι ξένον ἢ ἀδιάφορον πρὸς τὰς ἀνάγκας, ὧν τὴν πλήρωσιν ζητοῦν, νὰ μὴ συμμερίζεται τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐκφράζουν, ἀλλ' ὅμως ὡς οἰκεία πρὸς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ καὶ συντεθειμένα κατὰ τοὺς ἔθρους τῆς δημῳδοῦς ποιήσεως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χωρισθοῦν τῶν κατ' ἐξοχὴν δημοτικῶν ἄσμάτων. Τοιαῦτα λ.χ. εἶναι τὰ ἐργατικά ἄσματα, τὰ διὰ τοῦ ρυθμοῦ ἐπισημαίνοντα εἰς ταχυτέραν συντέλειαν τῆς ἐργασίας εἰς τινὰ ἐπιτηδεύματα καὶ κανονίζοντα τὴν τάξιν αὐτῆς· τὰ ἐπιχώρια, τοπικοῦ ἐνδιεφέροντος ἄσματα, εἰς τὰ ὅποια δυνάμεθα νὰ τάξωμεν καὶ τὰ στασιωτικά ἢ πατριαστικά, ἄσματα συνήθως ἐφήμερα καὶ θνησιγενῆ, ἀλλὰ μὴ ἀμοιροῦντα ἀξίας, ὅταν συμπέσῃ ὁ ποιητὴς αὐτῶν, ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, νὰ ἐκφράσῃ σθεναρῶς τὰ συναισθήματα τῆς λαϊκῆς ὁμάδος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Ἔπεσε κάποτε εἰς χεῖράς μου ἓν δυσεύρετον φυλλάδιον, ἐκδοθὲν ἄνωνύμως ἐν Ἀθήναις τῷ 1879 καὶ ἐπιγραφόμενον: «Τὰ περὰ πονα τοῦ Γέρω Θόδωρου τοῦ κρητικοῦ». Ποιητὴς τοῦ ἐκ στίχων 400 περίπου ἄσματος ἔμαθον ὅτι εἶναι ὁ Ἰωσήφ Μανουσογιαννάκης Σφακιανός. Πνεῦμα στενοῦ τοπικισμοῦ διαπνέει αὐτό, ἀχαλίνωτος δὲ ἐκρηγνύεται ἢ ἀγανάκτησις τοῦ ποιητοῦ κατὰ τῆς παραγνωρίσεως τῶν δικαιωμάτων τῶν Σφακιανῶν ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ ὑπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν Κρητῶν· εἶτε δίκαιον εἶτε παράλογον τὸ περὰ πονον καταπνίγει τὴν φωνὴν τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς συνέσεως. Δὲν ἠξεύρω, ἂν ἐψυχλόν ποτε πρὸς τὴν λύραν των τὸ ἄσμα τοῦτο Κρητὲς τῶν Σφακιῶν ἢ ἂν ἦτο πρὸς ἀνάγνωσιν μόνον προωρισμένον. Ἀλλὰ μὲ τόσον πάθος καὶ δύναμιν ἐκφράζει τὰ φρονήματά του ὁ ἄσημος ἐκεῖνος ποιητὴς, τόσην ζωὴν ἔχει ἢ τραχεῖα γλῶσσά του, ὡς ἀντίλαλος τῶν πατρῶν ὀρέων, τόσον βαθέως ἀποτυπωμένος εἶναι ὁ χαρακτήρ τῆς λαϊκῆς μουσικῆς εἰς αὐτό, οὐδὲν ἔχον τὸ δυσαρμωστοῦν πρὸς τὴν δημῳδὴν ποίησιν, πλὴν ἴσως τοῦ μήκους του, ὥστε οὐδεὶς ἔκ εὐρέθῃ, ὅστις νὰ μὴ τὸ ἀναγνωρίσῃ ὡς γνήσιον δημοτικὸν ἄσμα.

Διότι τὸ κυριώτατον γνώρισμα τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος εἶναι ἡ συμφωνία αὐτοῦ πρὸς τὴν διανόησιν τῶν πολλῶν· οὐδὲν πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ ὑπερ-εξέχον τοῦ κοινοῦ ἐπιπέδου τῆς μορφώσεως οὐδὲ τὸ μαρτυροῦν τὴν παρέμβασιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ, προσωπικότητος χωριστῆς καὶ ἀνωτέρας. Ὁ ποιητὴς τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος πρέπει νὰ εἶναι εἰς τῶν πολλῶν δυσδιακρίτως συγχεόμενος εἰς τὸ ἀνώνυμον πλῆθος. Ἀλλὰ τούτου δεδομένου, πῶς ἐξηγεῖται τὸ κάλλος καὶ ἡ δύναμις τῆς δημοτικῆς ποιήσεως; Πῶς τὰ ἔργα

ἀπαιδεύτων καὶ ἀμορφῶτων ἀνομολογοῦνται πολλάκις ὑπέρτερα τῶν δημιουργημάτων καλλιτεχνῶν τοῦ λόγου, οἵτινες τὸ ποιητικὸν χάρισμα αὐτῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐνίσχυσαν διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς μορφώσεως; Ποιὸν τὸ μυστήριον τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς;

Ἡ ὑπεροχὴ τῆς δημόδου ποιήσεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκφαινομένην ἐν αὐτῇ ἀπλότητα καὶ ἀλήθειαν. Ἐχει τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, τὴν ἀρετὴν, ἢ ὅποια ἐν ἄλλῃ περιοχῇ τῆς τέχνης, ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἢ ἐν τῇ προραφικῇ, καταθέλγει τοὺς λεπτοὺς τεχνοκρίτας. Ἐκ τῶν ἀμέσων καὶ διουγεστάτων πηγῶν τῆς γλώσσης ἢ δημόδου ποιήσεως ἀντλεῖ φραστικὴν δύναμιν καὶ ἐνάργειαν, ἐγγύτερον δὲ προσκειμένη εἰς τὴν φύσιν δέχεται ἀκραιφνεστέραν τὴν τοιαύτην ἐντύπωσιν. Οὐδὲν ἐν αὐτῇ τὸ ψευδὲς ἢ τὸ περίτεχνον. Ἡ μὲν παρατήρησις τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἀπλή, ἀλλ' ἀκριβής, ἢ δ' ἐκφρασις τῶν παθῶν ἀπερικόσμητος, ἀλλὰ βαθεῖα καὶ ἀληθινή.

Ὅταν μεγάλα γεγονότα, ὅταν δεινὰ συμφοραὶ ἢ ἀπροσδόκητοι εὐτυχεῖαι γένησιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου πάθῃ σφοδρά, ὅταν ἐξαιρετικὴ τις περιστάσις ἐπιφέρει ὑπερεκχείλισιν προσωπικῶν συναισθημάτων, ἢ εἰλικρινῆς καὶ ἀπέριττος ἐκδήλωσις αὐτῶν συγκινεῖ ἰσχυρῶς. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἀναπληρῶνει τὴν ἐλλείπουσαν τέχνην ἢ δὲ προσπάθεια ἐντονωτέρας ἐκδήλωσεως αὐτῶν διὰ τῶν ἀτελῶν μέσων, τὰ ὅποια ἤμπορεῖ νὰ διαθέσῃ πρωτογενῆς καὶ ἀμορφος τέχνη, ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ, ἐνίοτε μάλιστα συμβαίνει νὰ φέρῃ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ τὸν Θρήνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶν, τὸν ὁποῖον πάντως συνέθεσε σύγχρονος τῆς ἀλώσεως λόγιος στιχουργός, ἀπὸ ὄλους τοὺς ἄλλους θρήνους τῶν συγχρόνων, τοὺς ὁποίους ἀνεῦρον εἰς κώδικας βιβλιοθηκῶν καὶ ἔφερον εἰς φῶς ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ Κρουμβάχερ ὁ Ρούσσος καὶ ἄλλοι, πολλῶ ἀνώτερον καὶ ἐκφραστικώτερον εἶναι τὸ δημοτικὸν ἄσμα, τὸ ἀρχόμενον μὲ τὴν ὀδυνηρὰν κραυγὴν τῆς ἀπογνώσεως

*Πῆραν τὴν Πόλιν, πῆραν τὴν, πῆραν τὴ Σαλονίκη,
πῆραν καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τὸ μέγα μοναστήρι!*

καὶ τελειῶνον μὲ τὴν ἐξαγγελίαν τῆς θείας ὑποσχέσεως περὶ πληρώσεως τῶν ἐλπιδῶν τοῦ δυσμοίρου ἔθνους :

Πάλε μὲ χρόνους μὲ καιροὺς πάλε δικὰ σας εἶναι!

Τοιαῦτα δημιουργήματα ἔχουν ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν νὰ ἐπιζήσουν τοῦ ποιητοῦ αὐτῶν, καὶ ἐπὶ γενεάς, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μεταδιδόμενα, νὰ συγκλονοῦν τὰς ψυχὰς.

Ὅμοιαι συγκινήσεις μόνον μεγάλοι ποιηταὶ δύνανται νὰ προκαλέσουν· δυσκόλως δὲ ἡ τέχνη καὶ δοκιμωτάτων ποιητῶν παρέχει ἀποτελέσματα ὁ-

ποια δι' ἀπλῶν μέσων ἐπιτυγχάνει ἀνεπιγνώστως ὁ λαϊκὸς ποιητής. Ὅταν δὲ ποιηταὶ ἔχοντες συνειδησὶν τῆς τοιαύτης δυνάμεως τῆς δημοτικῆς ποιήσεως προσφεύγουν εἰς τὰ μέσα αὐτῆς καὶ γράφουν ποιήματα ἔχοντα τὴν ἐπιφασιν τῶν δημοδῶν καὶ πάλιν τότε ἐξασθενίζει τὴν ἐντύπωσιν ἢ ἀτελῶς συγκαλυπτομένη ἐπιτήδευσις. Καθὼς εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀρχαϊστικῆς τέχνης, τὰ ἐπιμελῶς ἀπομιμούμενα ἀρχαϊκά, τὴν μίμησιν φανερώνουν τεκμήρια περισσοτεχνίας, τὰ ὅποια δὲν ἤδυνήθη ν' ἀποφύγη ὁ νεώτερος τεχνίτης, οὕτω καὶ εἰς δημοτικοφανῆ ἄσματα ἐξελέγχει τὴν ματαίαν προσπάθειαν τοῦ λογίου ποιητοῦ ἢ παρατηρουμένη διαφορὰ εἰς τὰ νοήματα, εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, εἰς αὐτὴν τὴν γλῶσσαν ἐνίοτε. Σῆς φέρω ἕν παράδειγμα. Εἶναι γνωστότατον τὸ κάλλιστον ἄσμα «ὁ ἀποχαιρετισμὸς τοῦ κλέφτη», τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχή:

Μάννα, σοῦ λέω δὲν μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω.

Τὸ ἄσμα τοῦτο ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν συλλογὴν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων τοῦ Ζαμπελίου τῆ 1851, ὕστερον εἰς τὰ *Τραγοῦδια Ρωμῆικα*, τὴν μεγάλην συλλογὴν τοῦ Passow, καὶ ἔκτοτε ἀναδημοσιεύθη πολλάκις, δὲν λείπει δὲ ἀπὸ κανὲν σχεδὸν ἀναγνωστικὴν βιβλίον τῶν σχολείων, περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῶν ὀλίγων δημοτικῶν, τὰ ὅποια περιέχουν ταῦτα πρὸς παιδαγωγικοὺς σκοποὺς. Ἄλλ' ἐπιμελεστέρα ἐξέτασις αὐτοῦ καταδεικνύει ὅτι δὲν εἶναι γνήσιον δημοτικόν. Ὁ ἀναγνώστης προσκρούει πρῶτα πρῶτα εἰς τὴν λέξιν *δουλεύω*· ὁ λαὸς δὲν μεταχειρίζεται αὐτὴν εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπικτεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἄσματος· ὁ λαὸς, ὅταν λέγῃ *δουλεύω*, ἐννοεῖ ἐργάζομαι ἢ ὑπηρετῶ ἐπὶ μισθῷ, δοῦλος εἶναι ὁ ὑπῆρέτης καὶ *δουλειά* ἢ *ἐργασία*, τὴν δὲ ἀρχαίαν σημασίαν τοῦ δούλου ἔχει μόνον ἡ νεωτέρα λέξις *σκλάβος* καὶ τῆς δουλείας ἢ *σκλαβιά*. Ἡ ἀκυρολογία, ἐπισκοτιζουσα τὴν ἔννοιαν, ἐλαττώνει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ στίχου. Ἐπειτα ὀλίγον κατωτέρω προσκρούει ὁ ἀναγνώστης εἰς τοὺς στίχους:

Καὶ φύτρεφε τριανταφυλλιά καὶ μαῦρο καρυσόλλι,
καὶ πότιζέ τα ζάχαρη, καὶ πότιζέ τα μέσοο.

Τὸ καρυσόλλι δὲν εἶναι μαῦρον, ἀλλὰ πράσινον· μαῦσα ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθοῦν τίποτεραμμένα ἄνθη τοῦ εἰς τὸ Μαλαϊκὸν πολύνησον φυεμένου δένδρου καρυσόφλου, τὰ κοινῶς λεγόμενα *γαρούφαλα*, τὰ ὅποια ἐσύγχυσεν ἴσως ὁ ποιητὴς πρὸς τὸ καρυσόφυλλον ἐπίσης ὀνομαζόμενον ποῦδες φυτὸν τῆς πατρίδος μας. τὸ κοινῶς *καρυσόφυλλι* δὲν κεῖται δὲ τὸ *μαῦρον* μεταφορικῶς ἀντὶ τοῦ δυστυχῆς, τριλαίπυρος, διότι τοιαύτη ἔννοια δὲν ἔχει λόγον ἐνταῦθα. Καὶ εἰς τὸν ἐπόμενον στίχον ἀληθῆς λαϊκὸς ποιητὴς, ἕσων καὶ ἂν ἤθελε νὰ τονίσῃ τὸ τρυφερὸν καὶ φιλόστοργον τῆς ἐπιμελείας τῶν ἀνθῶν, δὲν θὰ ἐφαντάζετο νὰ τὰ ποτίζῃ μὲ στερεὰν ὕλην, μὲ ζάχαρην.

παραπλησίαν εικόνα μετεχειρίσθη ἢ δημώδης ποίησις εἰς ἔν περιπαθέστατον μοιρολόγι, ἀλλ' ἔκει ἢ ζάχαρη προσφέρεται ὡς τροφή εἰς πουλιά·

Πουλάκι νεῖχα ἔς τὸ κλουβί, καὶ τὸ εἶχα μερωμένο,
καὶ τὰ γιζὰ το ζάχαρη καὶ πότιζα το μόσκο.

Καὶ εἰς ἓνα τῶν τελευταίων στίχων γίνεται χρῆσις τολμηροτάτης μεταφορᾶς·

Τὸ καρυφύλλι στέναξε, τριανταφυλλιά δακρῦζει.

Ὁ λαὸς θ' ἀπέφευγε τοιαύτην εἰκόνα, διότι εἶναι εὐκολον νὰ συνδεθῇ ὁ στεναγμὸς πρὸς τὴν παράττασιν τοῦ ὄπλου καρυφυλλιοῦ, τῆς ἄλλης δηλ. σημασίας, τὴν ὁποῖαν προσέλαβεν ἐκ παρτυμολογίας ἢ λέξις καρυφύλλι. Καὶ ἡ ὥραία, ἀλλ' ὑπὸ ἐντόνου μυτικοπαθείας διαπνεομένη, κατακλείς τοῦ ποιήματος, ἢ σιτηριζομένη ἐπὶ τῆς δοξασίας περὶ συνδέσμου τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πρὸς τὴν ζωὴν φυτῶν, εἶναι ξένη πρὸς τὴν δημώδη ποίησιν· θὰ ἠδύνατο μὲν ἴσως καὶ λαϊκὸς τις ποιητὴς νὰ ἐμβάλῃ εἰς ἔργον τοῦ τοιαύτου ἰδέας, διότι ἡ δοξασία δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὰς δημώδεις παραδόσεις καὶ τὰ παραμῦθια, ἀλλὰ θὰ τὸ ἔκαμνε κατὰ τρόπον ἀπλοῦστερον, χωρὶς νὰ προσθέσῃ τὰ στολίσματα τῆς εἰκόνας τῆς κταιγιδῶς.

Καὶ ἂν δὲν ἐγνωρίζομεν ἄλλοθεν τὸν ποιητὴν, ἢ ἐξέτασις τοῦ ποιήματος θὰ ἤρκει νὰ πείσῃ πάντα ὅτι δὲν εἶναι δημοτικόν. Ἄλλὰ ὁ ποιητὴς ἔτυχε νὰ μᾶς γίνῃ γνωστὸς· εἶναι ὁ Παῦλος Λάμπρος, ὁ ἐπιφανὴς συγγραφεὺς νομισματολογικῶν καὶ ἱστορικῶν μελετῶν, πατὴρ δὲ τοῦ ἡμετέρου συναδέλφου κ. Σπ. Λάμπρου. Εἰς χρόνους, καθ' οὓς αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι οὐδεμιᾶς ἤξειοντο προσοχῆς, ὁ Παῦλος Λάμπρος μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν δεξιάν ἀντίληψιν, διεγένωσε τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν καὶ μετὰ ζήλου ἠσχολεῖτο εἰς περισυλλογὴν μνημείων τῆς δημώδους φιλολογίας. Μία πλουσία συλλογὴ δημοτικῶν ᾠσμάτων, τὴν ὁποῖαν εἶχε καταρτίσῃ πρὸ τοῦ 1850, ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις τῶν «Ἀσμάτων δημοτικῶν τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Σπ. Ζαμπελίου. Εἰς τὰ τετράδια τῆς συλλογῆς ἐκείνης εἶχε καταγράψῃ καὶ ἰδικὰ του ᾠσματα, ὁ δὲ Ζαμπέλιος, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, περιέλαβεν εἰς τὸν ἐκδοθέντα τόμον τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων τὸν «Ἀποχαιρετισμὸς τοῦ κλέφτη» χωρὶς νὰ μνημονεύσῃ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, ὡς περιέλαβεν ἐπίσης καὶ ἐξέδωκεν ἄνωνύμως ὡς δημοτικά καὶ τοῦ Σολωμοῦ πολλὰ ποιήματα παραπληρήσας οὕτω τὸν Passow καὶ ἄλλους μετὰ τοῦτον ἐκδότας δημοτικῶν ᾠσμάτων.

Παρὰ πάσας τὰς ἀρετὰς τοῦ ποιήματος τοῦ Λάμπρου ἀνώτερον αὐτοῦ κατὰ τὴν κρίσιν μου εἶναι γνήσιόν τι δημοτικὸν ᾠσμα, τὸ αὐτὸ ἔχον θέμα, τὴν ἐκφρασίαν δηλ. τῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα παρῶρμων ἐπὶ τουρκοκρατίας τοὺς γενναίους ἀνδρας νὰ προτιμοῦν τὸν ἐλεύθερον βίον τοῦ κλέφτη εἰς τὰ βουνά. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς τὸ ἀναγνώσω, διότι τὸ θεωρῶ καταλλη-

λότατον νὰ δείξη τὴν διαφορὰν τῆς τεχνικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς δημοτικῆς, ἂν ἐξετασθῇ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ποίημα τοῦ Λάμπρου καὶ τὸ ὑποδεέστερον τούτου παραπληρωσίας ὑποθέσεως τοῦ Ραγκαβῆ «Μαύρ' εἰν' ἡ νύκτα ᾿ς τὰ βουνά». Τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι ἀναφέρεται εἰς τινὰ κλέφτην, Θεσσαλὸν ἴσως, τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Τοῦ Βασιλλῆ.

• Βασίλη, κάτσε φρόνιμα, νὰ γένῃς νοικοκύρης,
γιὰ ν' ἀποχτήσῃς πρόβατα, ζευγάρια κι' ἀγελάδες,
χωριά κι' ἀμπελοχώραφα, κοπέλλιτ νὰ δουλεύουν.

— Μάννα μου, ἐγὼ δὲν κάθομαι νὰ γίνω νοικοκύρης,
νὰ κάμω ἀμπελοχώραφα, κοπέλλια νὰ δουλεύουν
καὶ νὰ εἶμαι σκλάβος τῶν Τουρκῶν, κοπέλλι στοὺς γερόντους.
Φέρε μου τάλλαφριὸ σπαθὶ καὶ τὸ βαρὺ τουφέκι,
νὰ πεταχθῶ σὰν τὸ πουλὶ ψηλὰ ᾿ς τὰ κορφοβούνια,
νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνά, νὰ περπατήσω λόγκους,
νὰ βρῶ λημέρια τῶν κλεφτῶν, γιγατάνια καπετάνων,
καὶ νὰ σουρίξω κλέφτικα, νὰ σμιῶω τὴν συντρόφου,
ποῦ πολεμοῦν μὲ τὴν Τουρκία καὶ μὲ τοὺς Ἀρβανίτικς*.

Πουρνὸ φιλεῖ τὴ μάνα του, πουρνὸ ξεπροβοδιέται.

«Γιὰ σὲς, βουνά μὲ τοὺς γκρεμοὺς, λιθάδικα μὲ ταῖς πάγκαις !
— Καλὸ ᾿ς τὸ τᾶξιο τὸ παιδί, καὶ τᾶξιο παλληκάρι*».

Μεταξὺ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, ὅσον τὸ ἀναγνωσθέν, καὶ τῶν κατὰ μίμησιν αὐτῶν ποιηθέντων δημοτικοφανῶν, ὡς τὸ τοῦ Λάμπρου, μεσολαβεῖ ἡ κατηγορία τῶν ἀσμάτων, ὅσα ἐποιήθησαν μὲν ὑπὸ κοινῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ νὰ τραγουδοῦνται ἀπὸ τὸν λαόν καὶ ἐτραγουδοῦντο πολλὰ εὐδοκιμήσαντα ἐπὶ βραχὺν χρόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τινὰ συμφύη εἰς αὐτὰ ἐλαττώματα δὲν προσέλαβον τὴν σφραγίδα τοῦ ἀκραιφνῶς λαϊκοῦ καὶ κοινοῦ ἔργου. Ὁ γνωστότερος τῶν ποιητῶν τῆς κατηγορίας ταύτης εἶναι ὁ Διμιτσαντίης Τσοπανάκος, τὸν ὁποῖόν τινες ἐφθασαν μέχρι τῆς ὑπερβολῆς νὰ τὸν ἀποκαλέσουν Τυρταῖον τοῦ ἀγῶνος· ἂν ὑπῆρχέ τι τὸ δυνάμενον νὰ δικαιολογήσῃ τοιαύτην ἐξομοίωσιν, τοῦτο θὰ ἦτο ὁ ἐνθουσιασμός, τὸν ὁποῖον μετέδιδεν ὁ Τσοπανάκος εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους κατὰ τῶν Τούρκων Ἑλλήνας, ἴσως δὲ καὶ ἡ οἰκτρὰ δυσμορφία αὐτοῦ, ἀνακαλοῦσα εἰς τὸν νοῦν τὴν θρυλουμένην χλωδότητα τοῦ Λάκωνος ποιητοῦ. Ὁ Τσοπανάκος ἦτο νανοφυτῆς τὸ ἀνάστημα, κυφὸς καὶ φαλακρός· ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἦτο «λιγὺς ἀοιδός», τραγουδιστῆς καλόφωτος καὶ εἶχεν εὐχέρειαν στιχουργικὴν, τὴν ὁποῖαν ἤσκει σατιρίζων δι' αὐτοσχεδίῳν ποιημάτων ὅ τι παρετήρει τὸ γελοῖον καὶ ἔκτροπον εἰς τὴν μικρὰν κοινωνίαν τῆς πατρίδος του Διμιτσάνης, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν οὐδέποτε εἶχεν ἀπομακρυνθῆ μὲχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τὸ δηκτικὸν πνευμά του ἐπεκλήθη Τσοπανάκος, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ πτηνοῦ τσοπανάκου, τοῦ ὁποῖου τὸ συριστικὸν κελάδηνμα ὁ λαὸς ἐκλαμβάνει ὡς σκωπτικόν. Τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομά του ἦτο Παναγιώτης Κάλας. Ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστα-

σις, ἦτο ἀνὴρ ὑπερτριακοντούτης (γεννηθεὶς τῇ 1789), προσεκολλήθη δὲ εἰς τὸν Νικηταρᾶν καὶ ἠκολούθει αὐτὸν εἰς τὸν πόλεμον. Ἄνεστρέφετο πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους, τοὺς ὁποίους ἐνθουσίαζε διὰ τῶν στιχοურγημάτων του περὶ τῶν πολεμικῶν συμβάντων· δσάκις ἤρχετο ὁ Τσοπανάκος, οἱ στρατιῶται τὸν περιστοιχίζον ἀνυπόμονοι ν' ἀκούσουν κανένα καινεύριον τραγουδοῦ του. Δὲν ἔλειπον δ' ὅμως καὶ τὰ πειράγματα, τὰ σκώμματα, τὰ ὁποῖα ἐπροκάλει ἡ κωμικὴ ἐμφάνισίς του. Ἄλλ' ἐκεῖνος, θρασύς καὶ ἀθυρόστομος, δὲν ὠμολογεῖτο πρὸς τὸν ὁμηρικὸν Θεοσίτην, τὸν ὅποιον μὲ ἐν κτύπημα τῆς ράβδου του ἀπεστόμωσεν ὁ Ὀδυσσεύς, τούναντίον ἐπετίθετο μὲ τὴν χονδρὴν μαγκουράν του κατὰ τοῦ αὐθάδους ὑδριστοῦ καὶ συνέθη πολλάκις καπεταναῖοι νὰ τρέπωνται γελῶντες εἰς φυγὴν πρὸ τοῦ Τσοπανάκου, μετὰ κόπου κινουμένου καὶ διώκοντος αὐτοῦς. Διότι ἔνεκα τῆς σωματικῆς του κατασκευῆς ἦτο βραδυκίνητος καὶ δυσκόλως ἠδύνατο πεζοπορῶν νὰ παρακολουθῆ εἰς τὰς ἐκστρατείας τὸν καπετὰν Νικηταρᾶ, ποὺ εἶχε στὰ πόδια του φτερά, ὡς λέγει εἰς ἓν ποίημά του. Ὁ στρατηγὸς εὐσπλαγχτισθεὶς αὐτὸν τοῦ ἐδώρησεν ἓκ τουρκικῶν λαφύρων ἓνα ἵππον· ἀλλ' ὁ πτωχὸς Τσοπανάκος, περιελθὼν εἰς ἀπορίαν διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ ζώου, ὑπέδειξεν εἰς τὸν δωρητὴν δι' ἐμμέτρου ἐπιστολῆς, ὅτι τὸ δῶρον ἦτο κολοβὸν καὶ ἐχρειάζετο νὰ συμπληρωθῆ διὰ νὰ καταστῆ χρήσιμον :

Τὸ δῶρο σου, Νικηταρᾶ,
εἰν' ἄλογο χωρὶς σὺρά.
ἢ μοῦ στέλλεις καὶ κριθᾶρι
ἢ σοῦ στέλλω τὸ τομάρι.

Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ Τσοπανάκου καὶ ἐγίναν παροιμιώδεις· πάντως δ' εἶναι, ὡς παρετήρησα κάπου, πολὺ ἀνώτεροι ὁμοίας ἐπιστολῆς τοῦ βυζαντινοῦ ὁμοτέχνου του Μανουὴλ Φιλῆ. Ὅστις ἐπαιτῶν ἐπισθῆς κριθὴν διὰ τὸν ἵππον του ἐχρειάσθη νὰ γράψῃ πρὸς τοῦτο εἰκοσιν ἄνους σίους λάμβους. Ἀπέθανε δὲ ὁ Τσοπανάκος ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, κατὰ τὸ 1824. Περὶ τοῦ θανάτου μεγάλων ποιητῶν φέρονται παράδοχοι θρύλοι· ὁ Αἰσχύλος ἀπέθανε συντριβέντος τοῦ κρανίου του ἐκ χελῶνης, τὴν ὁποῖαν ἀφήκεν ἀφ' ὕψηλοῦ ἀετός, ἐκλαβὼν τὴν φαλάκραν αὐτοῦ ὡς πέτραν· ὁ Σοφοκλῆς ἀποπνιγεὶς ἀπὸ ρᾶγα σταφυλῆς· ὁ Εὐριπίδης σπαρχθεὶς ὑπὸ κυνῶν· ὁ θρύλος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Τσοπανάκου εἶναι πεζότερος· ὁδοιπορῶν, ἐζήτησε νὰ κορέσῃ τὴν πείναν του ἀπὸ μίαν κορομηλέαν· ἂν καὶ οἱ καρποὶ τῆς ἦσαν ἄωροι, ἔφαγε κατὰ κόρον καὶ ἀπέθανεν ἀπὸ δυσπεψίαν.

Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσοπανάκου ὁ Βενετὸς Pecchio εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1825» ἔγραφε τὸ ἐξῆς : «Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς ποὺ ἀπέθανε εἰς τὴν Τριπολιτσιᾶ κάποιος Κάδας ἀπὸ τὴν Διμισιάναν, ἐπωνομαζόμενος Sabanaco, ὁ ὅποιος δύσμορφος καὶ

καμπύρης ἀπ' ἐμπρὸς καὶ ἀπ' ὀπίσω εἶχεν ἔμφυτον θαυμάσιον χάρισμα τοῦ αὐτοσχεδιάζειν. Χωρὶς νὰ ἤξεύρη ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν—τοῦτο δὲν φαίνεται ἀκριβές, διότι ὁ Τσοπανάκος ἐφοίτησεν ἀναμφιβόλως εἰς τὸ ὀνομαστὸν σχολεῖον τῆς πατρίδος του Διμιτσάνης καὶ τὰ στιχουργήματά του δεικνύουν ὅτι δὲν ἦτο ἀπαίδευτος—χωρὶς νὰ ἤξεύρη ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν ἐτραγουδοῦσεν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν ἤμπόρεσα νὰ συνάξω περισσότερα ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τῶν αὐτοσχεδίων ἄσμάτων του. Εὐρίσκονται ποῦ καὶ που μερικοὶ ἐπιτυχημένοι στίχοι καὶ ἀρκετὴ ἀρμονία παρατηρεῖται εἰς αὐτούς. Ἄλλ' ὅμως, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς ταῦτοσχεδία ποιήματα, ἀναγινωσκόμενα φαίνονται πολὺ μέτρια».

Ἡ κρίσις τοῦ φιλέλληρος Ἰταλοῦ εἶναι δικαία· ἡ ἐξόμνησις τῶν ἀθλῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καταπίπτουσα εἰς ἰσχνὴν κενολογία, εἶναι κατωτέρα τοῦ μετρίου. Ἄλλ' ὅλα τὰ ἄσματα τοῦ Τσοπανάκου δὲν ἦσαν αὐτοσχεδία, ὡς ὑπέλαθεν ὁ Ρεσχιό· συνίστανται ἀπὸ τετραστίχους στροφάς, ἀποτελουμένους ἐκ δύο ἰαμβικῶν διμέτρων, ἐναλλασσομένων μὲ δύο διμέτρους τροχαϊκοῦς, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀπλοῦν αὐτὸ μέτρον, μὴ ἀπομακρυνόμενον τοῦ ρυθμοῦ τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας, εἶναι πρόσφορον πρὸς εὐχερῆ στιχουργίαν, παράγουν τὴν ἐντύπωσιν αὐτοσχεδιασμάτων. Τὰ ἄσματά του ἐτραγουδοῦσεν ὁ ἴδιος, τὸ δὲ καινοφανὲς αὐτῶν καὶ τὸ καλλίφωνον τοῦ στιχουργοῦ συνετέλουν εἰς τὴν διάδοσιν. Ἄλλ' ἐπαναλαμβανόμενα μετερρυθμίζοντο καὶ διωρθώνοντο κατὰ τὸ δυνατόν. Ὡς παράδειγμα φέρω μίαν στροφήν, ἡ ὁποία περιήλθεν εἰς ἡμᾶς καὶ ὡς δημῶδες ἤσμα. Ὁ Τσοπανάκος λέγει :

Δότε Φραντζέζοι μαρτυριά,
ποῦ εἰσαθε ἔς τὰ φανερά,
μιὰ γολέττα τοῦ Τομπάζη
τὴν ἀρμάδα τὴν τρομάζει.

Ἄλλ' ὁ λαὸς διώρθωσε τὴν στροφήν οὕτω :

Μαρτυρᾶτε το, Φραντζέζοι,
πέστε το καὶ σεῖς Ἑγγλέζοι,
πῶς μιὰ σκοῦνα τοῦ Τομπάζη
τὴν Τουρκιά τήνε τρομάζει.

Τὸ ὅτι στιχουργὸς ὡς ὁ Τσοπανάκος, ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, εὐμοιρῶν στιχουργικῆς δεξιότητος καὶ ἔχων μόρφωσιν, μικρὸν ἴσως ὑπερτεροῦσαν τῆς τῶν πολλῶν, δὲν ἐποίησεν ἄσματα ἐφάμιλλα τῶν δημοτικῶν οὔτε παράδοξον εἶναι οὔτε ἀνεξήγητον φαίνεται. Τὸ αἷτιον ἐγκνεται εἰς τὴν ἀτελεῆ μόρφωσιν. Ὁ ἡμιμαθὴς, ἐπιχειρῶν νὰ δημιουργήσῃ τι ἀνώτερον, παρεκκλίνει τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνῶ δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τεχνικὴν ποίησιν, ἀποξενοῦται καὶ τῆς δημῶδους. Τὸ ἔργον του εἶναι νόθον, καὶ διὰ τοῦτο καταδικασμένον εἰς ἀποτυχίαν.

Παρομοίους πρὸς τὸν Τσοπανάκον στιχουργοὺς πολυπληθεῖς ἀπαντῶμεν εἰς τὴν Κύπρον, ἀποτελοῦντας τάξιν ἰδίαν, καθὼς οἱ ἀρχαῖοι ραψῶδοι, ἀσκούσαν ὡς ἐπιτήδευμα τὴν ποίησιν. Λέγονται ποιητάρηδες καὶ ὡς ζωντανὰ ἐφημερίδες περιέρχονται τὴν νῆσον μεταδίδοντες ἐστιχουργημένας εἰδήσεις, ὄχι ἀδιακρίτως οἰασθήποτε, ἀλλὰ μόνον ὅσας κινοῦν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, εἴτε γενικώτερον, ὅποια αἱ περὶ ἐθνικῶν ζητημάτων, εἴτε μερικώτερον, ὡς αἱ περὶ σεισμῶν, φόνων, ἐρωτικῶν παθημάτων καὶ τῶν τοιαύτων. Σήμερον τὰ στιχουργήματα ταῦτα τυπῶνουν εἰς χωριστὰ φυλλάδια ἑκαστον καὶ μετὰ τὴν ἀπαγγελίαν ζητοῦν ὡς ἀμοιβὴν ἢ ἀγοράσσουν τὰ φυλλάδια οἱ ἀκροαταὶ δίδοντες ὃ τι προαιροῦνται :

Πό ναν χαρτὶν νὰ πάρετε, κύριοι, νὰ χαρῆτε,
κι' ἄς ἴωση κάθε ἀδερφός τὸ ὃ τι προαιρεῖται.

Ἐνίστε συνιστῶσιν ἑαυτοῦς εἰς τὸ τέλος οἱ ποιητάρηδες ἐξηγγέλλοντες τὸ ὄνομά των.

Πό ναν βιβλίον πάρετε, ἂν θέλετε, πό μέναν,
νὰ βλέπετε τί γίνεται ἔς τὴν Κύπρο καθ' ἡμέρα,
Κλεάνθης Σάββας γράφεται τ' ὄνομα τὸ δικόν μου,
ἔς τὸν Ἄη Μάριαν, κύριοι, ἐν τὸ γεννητικὸ μου.

Ἡ ἐξαίρουν ὡς κοινωφελές τὸ ἔργον των.

Αὐτὰ δημοσιεύουσιν οἱ ποιηταὶ τοῦ τόπου,
ποῦ προσπαθοῦν γιὰ τὸ καλὸν τοῦ καθενὸς ἀνθρώπου
κι' ὅς ἔχουν ἀχρηστῆσιν τὴν τσέπη τους γ' ἀνοίξουν,
νὰ πάρουν πό ναν χαρτὶν, νὰ μᾶς ὑποστηρίξουν.

Φαίνεται ὅτι ἐν Κύπρῳ εἶναι δημοφιλῆ τὰ τοιαῦτα στιχουργήματα, καὶ εὕρισκουν οἱ ποιητάρηδες ἐκδότας τῶν ἀπάντων αὐτῶν. Ἔχω εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου μίαν τοιαύτην ἐκδοσιν, τυπωθεῖσαν τῷ 1913 ἐν Λευκωσίᾳ τῆς Κύπρου καὶ περιλαμβάνουσαν τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1896 μέχρι τοῦ 1912 ἔργα ἐνὸς ποιητάρη. Ἐπιγράφεται: «Συλλογὴ διαφόρων κυπριακῶν ποιημάτων, ἤτοι ἐθνικῶν, θρησκευτικῶν, ἱστορικῶν, περὶ φόνων καὶ δολοφονιῶν, ἐρωτικῶν κτλ., συνταχθέντων ὑπὸ Χριστοφόρου Θ. Παλαίση ἐξ Αὐγόρου. Ἐκδότης Χρ. Θ. Παλαίσης ἐξ Αὐγόρου (ὁ ἴδιος δηλ. ὁ ποιητῆς) καὶ Χ. Σαφοκλῆς Χ. Νικόλα ἐκ Κυθραίας». Εὕρισκονται εἰς αὐτὴν ἀναμειγμένα ποιήματα περὶ ἐνώσεως Κύπρου καὶ Ἑλλάδος, περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, περὶ τῆς κλιτιστάσεως τῆς Κύπρου, περὶ τῆς συμπλοκῆς τῶν χωρίων Στρογγυλοῦ καὶ Βατυλῆς, περὶ τῆς δολοφονίας ἐνὸς ἡγουμένου, περὶ τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, περὶ τοῦ πνιγμοῦ δύο κορασιῶν ὑπὸ τῆς μητρικῆς αὐτῶν εἰς τὸ χωρίον Μένικον, περὶ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς Καρρέτας, περὶ τῶν φρικτῶν ἐρωτικῶν παθῶν τοῦ Μελλῆ καὶ τῆς Ζαχαρούλλας, περὶ τοῦ Χάμπου καὶ τῆς γαδούρας του. Εἰς τὸ τραγούδι τοῦ Χάμπου διαγράφει τὸ ἔργον τοῦ ποιητάρη. Θεωρεῖ καθήκον του τὴν ἀνακοίνωσιν συμβάντων κοινοῦ ἐνδιαφέροντος.

Νέον καθήκον σήμερον μέλλω γὰ ἐκτελέσω,

λέγει, καὶ ἐπικαλεῖται σύντονον τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν.

Εἶπαμεν κάθε ποιητῆς ἐν χρέος του γὰ πράξει,
ὅ τι γενῆ ᾗ τὸν τόπον του πρέπει γὰ τὸ φωνάξει.
Αἰτίας γιὰ ποιήματα μᾶς δίνουν κ' οἱ γαδάροι,
καθὼς καὶ τὸ σημερινόν τοῦ Χάρπου τοῦ χοιράρη.
Δὲν λέγω γιὰ τὸν ἴδιον ὅτι πῶς ἐν γαδοῦριν'
ἔχει μουστάκιον. ὁμιλᾷ μὲ ἀνθρωπίνην μεύρην'
ἀλλὰ γὰ πῶ τὸ σφάλμα του καὶ τὸ κινὸν ποῦ βούραν
κ' ἐπνιξεν εἰς τὴν θάλασσαν ἄδικα μίαν γαδοῦραν.

Ἡ ἡμιμάθεια τῶν ποιητῶν ἀπεστέρησε τὰ στιχουργήματά των καὶ τῆς ἀξίας, τὴν ὁποῖαν θὰ εἶχον ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα. Ἐν τῇ προσπάθειά των ὅπως μεταχειρίζονται τὴν γλῶσσαν τῶν ἀνεπιτυγμένων ἀποφεύγουσιν τοὺς τύπους καὶ τὰς λέξεις τοῦ ἐπιχωρίου ἰδιώματος καὶ μόλις διακρίνονται ποῦ καὶ που εἰς τὰ ἔργα των ἰδιωματικὰ λείψανα, ὡς λ. χ. εἰς τὰναγνωσθέντα ἀποσπάσματα τὰ ῥήματα. Ἐν ἀντὶ τοῦ εἶ.αι καὶ βούραν ἀντὶ τοῦ ἐτρεξε, συνέδη. Οὐδὲν ἦρτον ἢ δημώδης ποίησις πολλὴν εὐγνωμοσύνην ὀφείλει εἰς τοὺς ποιητῶν διὰ τὴν διάσωσιν πολυτίμων μνημείων αὐτῆς. Διότι δὲν περιορίζονται οὗτοι εἰς τὰ ἰδικὰ των στιχουργήματα, ἀλλὰ καὶ παλαιὰ ἀκραιφνῆ δημοτικὰ ἔξματα ἐπαναλαμβάνουσι ἐπάγοντες εἰς τὸ τέλος αὐτῶν τὴν ὁμολογίαν ὅτι εἰναι ἔργα ἀποθανόντων ποιητῶν καὶ ζητοῦντες ἀμοιβὴν τοῦ κόπου των.

Καὶ κείνος ποῦ τὸ ἔδικαλε σὺν ποιητῆς λογάται,
κείνου πρέπει μακάριση καὶ μένα τὸ σπολάτη...
Ζωὴν καὶ χρόνους γὰ χουσι δσοι τσ' ἂν τ' ἀγροικοῦσιν,
τσ' ἂν ἐν τῇ γνήμη τους κλήη, πρέπει γὰ μᾶς τσ' ἐρνοῦσιν.

Ἄν δὲν ὑπῆρχον οἱ ποιητῶν, οἱ ἐπάγγελμα ἔχοντες τὴν διάδοσιν ἁσμάτων καὶ σφόδρα ἠζητήμενην ἐκ τούτου τὴν μνήμην, δὲν θὰ διετηροῦντο τὰ μακρότατα κυπριακὰ ἔξματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, εἰ μὴ κολοβά, ἐλλιπὴ καὶ συντετμημένα.

Ἄλλως ἔχουν τὰ πράγματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεγαλόνησον, τὴν Κρήτην. Ἐκεῖ ὁ λαὸς ἠύμοιρησε ποιάς τινος ἀνωτέρως ποιητικῆς μορφώσεως, διότι καλλίστη προπαιδεία τοῦ κρητικοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν ἦτο ἢ προσοικειώσις πρὸς τὰ ἔργα τῶν παλαιῶν λογίων ποιητῶν, οἷον τὸν Ἐρωτόκριτον, τὴν Ἐρωφίλην τοῦ Χορτάτη, τὴν Εὐμορφὴν βοσκοπούλα τοῦ Δρυμιτηνοῦ, τὰ ὅποια ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων ἀποτελοῦν τὸ πνευματικὸν ἐντρύφημα τῶν Κρητῶν, καθὼς καὶ ἄλλα ὀλιγώτερον γνωστά, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς ἄμοιρα ποιητικῶν ἀρετῶν. Ἐχουν προσέτι πολλοὶ τῶν Κρητῶν κοινὸν μετ' ἄλλων νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου τὸ χάρισμα τῆς στιχουργικῆς εὐχερείας καὶ τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ. Συνήθεις εἶναι οἱ στιχουργικοὶ ἀγῶνες, ἐπὶ ὧρας διαρκοῦντες. Ὁ Γιάνναρης ἀναφέρει εἰς τὴν συλλογὴν του τῶν Κρητικῶν ἔξματων

ἓνα τοιοῦτον ἀγῶνα, παραταθέντα ἀπὸ τῆς 10 τῆς νυκτὸς μέχρι τῆς πρώτης πρωϊνῆς ὥρας μὲ θέμα ἐν μαντήλι ποῦ ἐχάθη, καὶ βεβαιώνει ὅτι οἱ τραγουδισταὶ εἶχον ὄρεξιν νὰ ἐξακολουθήσουν ἀκόμη αὐτοσχεδιάζοντες σκωπικὰ δίστιχα. Πολλοὶ ποιηταὶ εἶναι γνωστοί, μάλιστα τῶν ἱστορικῶν ἄσμάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης· ὁ Γιάνναρης εἰς τὴν αὐτὴν συλλογὴν τοῦ ἀναγράφει τὰ ὀνόματα ἱκανῶν τὸν ἀριθμὸν ποιητῶν καὶ ποιητριῶν, καὶ ἄλλους γνωρίζομεν ἄλλοθεν. Συνηθέστατα δὲν φανερώνουν οὗτοι τὸ ὄνομά των εἰς τὸ ἄσμα, ἐνίοτε δ' ὅμως τὸ ἀναφέρουν εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Οὗτος ὁ ποιητὴς ἐνὸς ἄσματος περὶ τινος καπετάνιου τῆς Πεδιάδος τῆς Κρήτης, τὸ ὅποιον ἐδημοσίευσεν ὁ Φωριέλ, λέγει ἐν τέλει·

Ἐγὼ λοιπὸν τοῦ ἔκαμα αὐτὴ τὴν ἱστορίαν
καὶ παίζω τὴν ἑς τὴ λύρα μου διὰ παρηγορίαν.
Γιατ' ὅποιος ἔξερει νὰ μιλή μὲ γνώση καὶ μὲ χάρι
κάνει μιά λυπηρὴ καρδιά παρηγορίαν νὰ πάρῃ.
Γιὸς τοῦ παπᾶ Γερώνιμου, Σατιανὸς Μανόλης,
Χαρκιώτης εἶν' ὁ ποιητὴς τῆς ἱστορίας ὅλης.

Εἰς τὸ γνωμικόν, τὸ ὅποιον παρεμβάλλει εἰς τοὺς στίχους τούτους ὁ ποιητὴς, εἶναι φανερὰ ἡ μίμησις τοῦ Ἑρωτοκρίτου. Ἀλλὰ τίνα σημασίαν ἔχει τοῦτο; Καὶ ὁ τυχὼν Κρηὲς ἠδύνατο νὰ παραλάβῃ στίχους τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἢ νὰ μιμηθῇ αὐτὸν μὴ θεωρῶν ξένον πρὸς αὐτὸν τὸ ποίημα τοῦτο, καθὼς οὐδὲ τ' ἄλλα ὅσα πρὸ ὀλίγου ἐμνημόνευσα. Ἄξιον δ' ὅμως προσοχῆς εἶναι ὅτι καὶ οἱ δάνειοι στίχοι τῶν παλαιότερων ποιητῶν καὶ οἱ στίχοι ὅσους ποιοῦν γνωστοὶ νεώτεροι ποιηταί, γράφοντες εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, εὐαρμοστοῦν εἰς τὴν δημώδη ποίησιν καὶ δὲν ἀποτελοῦν δυσάρεστον παρατονίαν ἐν αὐτῇ. Τοῦτο προέρχεται ἴσως ἐκ τῆς ἀνωτέρας ποιητικῆς μορφώσεως τῶν Κρητῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ τῆς τάσεως τῶν λογικωτέρων, ὅπως μὴ παρεκκλίνουν τοῦ λαϊκοῦ χαρακτήρος εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ νοήματα. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ στίχος αὐτῶν εἶναι ὁμαλὸς καὶ ἀβίαστος οὐδὲν ἔχων τὸ ἐξεζητημένον.

Εἰς δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα συνηθέστατα, εἰς τοὺς παλαιότερους μάλιστα χρόνους, ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων καὶ τραγουδισταὶ αὐτῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἦσαν τυφλοὶ ἐπάιται. Ἀποροὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καταδικασμένοι ὑπὸ σκληρᾶς ἀνάγκης διὰ τὴν πῆρσιν αὐτῶν νὰ προσφεύγουν εἰς τὴν φιλανθρωπίαν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀποζοῦν ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης των, ἐξέλεγον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πλάνητος ἀοιδοῦ, ὅπως διὰ τοῦ ἄσματος γίνονται συμπαθέστεροι καὶ μετριάζουν τὴν ἐκ τῶν αἰτήσεών των ἐνόχλησιν. Τὸ τραγοῦδι των πάντοτε συνώδευον μὲ τὸν μονότονον ἦχον τῆς λύρας ἢ ἐνήλλασσον μὲ τὸ παίξιμον τῆς φλογέρας ἢ τῆς τζαμάρας. Οἱ περισσότεροι ἐπανελάμβανον γνωστὰ ἄσματα, τῶν ὁποίων μέγα πλῆθος εἶχον ἀποταμι-

εύση εις τὴν μνήμην των· ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ὀλίγοι ἐπίλεκτοι, ἔμφυτον ἔχοντες ποιητικὴν καὶ μουσικὴν δεξιότητα, οἵτινες μετέπλασσαν ἢ διεσκεύαζον πρὸς τὰς παρουσιαζομένας ἀνάγκας τὰ παραδεδομένα καὶ ἐπλούτιζον μὲ ἄσματα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐλευθέρας ἐμπνεύσεως τὴν δημῶδη ποίησιν καὶ μὲ καινοφανεῖς σκοποὺς τὸν θησαυρὸν τῶν ἐθνικῶν μελωδιῶν. Ὁ πρῶτος ἐκδότης ἑλληνικῶν δημοτικῶν ἄσμάτων καὶ βαθυστόχαστος μελετητὴς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ Γάλλος Φωριέλ, ἀναφέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς τούτων, τοῦ Γκαβογιάννη, ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας, ζῶντος κατὰ τὰ τέλη τοῦ προπαραελθόντος αἰῶνος. Ὁ τυφλὸς αὐτὸς τραγουδιστὴς ἔφθασεν εἰς βαθὺ γῆρας, ἦτο δὲ ὀνομαστὸς διὰ τὴν εὐκολίαν πρὸς σύνθεσιν ἀξιολόγων ἄσμάτων, ἱστορικῶν προπάντων, καὶ διὰ τὸν θαυμαστὸν πλοῦτον ἱστορικῶν περὶ τῶν κλεφτῶν εἰδήσεων, τῶν ὁποίων ἀκμαίαν διατήρει τὴν μνήμην. Ἐτερος Γάλλος, ὁ μεσαιωνοδίφης Buchon, διατρέθων ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος, διηγεῖται ὅτι συνήντα εἰς τὰς ὁδοὺς γέροντα ἐπαίτην, ὁ ὁποῖος τυφλὸς, ὡς ὁ παλαιὸς ὁμότεχνός του Ὅμηρος, σὰς ἐτραγουδοῦσε καμμιά πενήνταριά τραγούδια ἀναφερόμενα εἰς τὸν καπετάνιον, τοῦ ὁποῖου ἦτο ὁ ἰδιαιτέρος ραψῶδός.

Ἀληθῶς δὲ οἱ καπεταναῖοι τῶν κλεφτῶν καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον οἱ πλείστοι τοὺς ραψῶδούς των, οἱ ὅποιοι δ' ὅμως οὔτε ἐπαῖται ἦσαν οὔτε τυφλοὶ ἀνίκανοι νὰ τοὺς παρακολουθοῦν εἰς τὰς ἐκστρατείας των. Συνήθως ἦσαν ἐκ τῶν συμπολεμιστῶν αὐτῶν. Ὁ F. Thiersch εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἀπολογία φιλέλληνος» διηγεῖται πῶς κατὰ τὸ 1832 ἤκουσεν εἰς τὴν παρὰ τὸ Ναύπλιον Πρόνοιαν, ὅπου ἐστρατοπέδευον οἱ Ρουμελιῶται τοῦ Κωλέτη, τὸ τραγοῦδι τῆς τελευταίας ἐκστρατείας αὐτοῦ. Ἐνα παλληκάρι μὲ μίαν παλαιὰν λύραν ἐτραγουδοῦσεν ἐνώπιον τοῦ Θερισίου τὸ καινούργιον τραγοῦδι. Ἐγένετο λόγος εἰς αὐτό, λέγει αὐτός, διὰ τὰ Μέγαρα, τὸν Ἴσθμόν, τὴν εἰσέλασιν εἰς τὸ Ἄργος, ἀκόμη καὶ διὰ τὰ πρὸ μικροῦ συμβάντα, καὶ καθόσον ἐνόησα ἦτο καὶ τὸ ὄνομά μου ἀναμεμιγμένον εἰς τὸ τραγοῦδι. Ὁ νέος Ὅμηρίδης ἐκάθητο εἰς μίαν πέτραν, καὶ ἐνῶ ἔπαιζε τὴν λύραν, οἱ ἄλλοι ἔστησαν γύρω του χορόν.

Ἄλλ' ὄχι σπανίως συνέβαινεν ἀντὶ τῶν παλληκαριῶν αὐτοὶ οἱ καπεταναῖοι, δοθείσης περιστάσεως, νὰ συνθέτουν τραγοῦδια. Ἀπὸ μίαν διήγησιν τοῦ Κολοκοτρώνη μαθηθάνομεν πῶς οὗτος, ὅτε εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἦτο κλέφτης ἔς τὰ βουνά, ἔκρινε κάποτε ἐπάναγκες νὰ ἐνθουσιάσῃ τὰ παλληκάρια του μὲ τραγοῦδι, τὸ ὁποῖον ἐπίτηδες πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν συνέθεσε. Μίαν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα εὕρισκετο μὲ ὀδοῦκοντα συντρόφους εἰς ἓν βουνὸν τῆς Πελοποννήσου. Εἶχε λάβῃ εἶδησιν, ὅτι ἐπρόκειτο νὰ περάσουν ἀπὸ ἐκεῖ πλησίον Τοῦρκοι, ἄγοντες ἑκατὸν πενήντα χριστιανούς δεσμίους. Ἐδίαμόρασεν, διηγεῖται ὁ Κολοκοτρώνης, τοὺς μισοὺς συντρόφους εἰς τὸ ἄλλο βουνό, ἔδωκε τὰ κρησούλια μὲ μεγάλη πρόδλεψη

διὰ νὰ κάμωμε τὴ Λαμπρὴ μας ἀσφαλισμένοι. Ἐδιαμοιραστήκαμε λοιπὸν καὶ τοὺς εἶπα : Ἐ, ἀδελφοὶ χριστιανοί, νὰ εἶμασθε συγκεντρωμένοι, ὄχι, ὄχι ποῦ μᾶς ὀνομάζουσιν οἱ ἄρχοντες καὶ τὸ γουναρικό κλέφταις, νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς ζωντανούς. Ἄν θέλετε νὰ μ' ἀκούσετε νὰ κρεμάσωμε τὰ χαϊμαλιά μας εἰς τὰ ἔλατα· αὐτὰ εἶναι ἡ ἐκκλησία μας, ἡ Λαμπρὴ μας, καὶ νὰ ἀσπασθοῦμεν καὶ νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς ἀδελφούς μας, ποῦ πάνε νὰ τοὺς φυλακίσουσιν διὰ παντός εἰς τὰ δεσμά. Ἀπάνου ποῦ καθήσαμε νὰ φάμε, εἶπα πάλε· ἂν εἶμαστε ἀδελφοί, νὰ χύσωμε τὸ αἷμα μας διὰ τοὺς ἀδελφούς μας. Πρῶτα τοὺς ὠρμήγευσα μιλητά, ἔπειτα τὸ ἔκαμα καὶ τραγοῦδι καὶ τοὺς τὸ ἐτραγοῦδησα». Ἀπάνω ποῦ ἐκόψανε τὰ ἄρνιά τὰ ψημένα, ὁ θεὸς τοὺς ἐπῆγε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἐκτόπησαν. Ἐγίνε σφοδρὰ συμπλοκή· τοὺς Τούρκους τοὺς ὑπελόγιζαν ὡς δύο χιλιάδες, ἐσκότωσαν ὀγδοῆντα ἑπτὰ. Ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Κολοκοτρώνη ἐσκοτώθη ἓνας πρῶτος ἐξάδελφός του καὶ ἐπληγώθη ἓνας μόνον. Περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης ἔλεγεν ὁ Κολοκοτρώνης: «Μᾶς βοήθησε ἡ Παναγία ἡ Θεοτόκος καὶ ἡ καθαριότητά μας, ὅπου ἐπήγαμε νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς ἰδελφοὺς μας».

Τὸ τραγοῦδι τοῦ Κολοκοτρώνη ἔχει ὧς ἑξῆς περίπου·

Καλὰ τρῶμε καὶ πίνουμε καὶ λιανοτραγοῦδαμε,
δὲν κάνουμε κ' ἓνα καλὸ, καλὸ γιὰ τὴν ψυχὴ μας·
—ὁ κόσμος φκισάνουν ἐκκλησιακὸς φκισάνουν καὶ μοναστήρια—
νὰ πάμε νὰ φυλάξουμε ἔς τῆς Τρίχας τὸ γεφύρι,
ποῦ θὰ περάσῃ ὁ βόιβοντας μὲ τοὺς ἀλυσωμένους,
νὰ κόψουμε τοὺς ἀλυσους νὰ βγοῦν οἱ σκλαβωμένοι;

Εἶναι τοῦτο παραλλαγὴ δημοτικοῦ ᾄσματος, ἀναφερομένου καὶ εἰς ἄλλους κλέφταις, τὸ δὲ παλαιότατον, τὸ ἀρχικὸν ᾄσμα, θέμα εἶχε μάχην ἐναντίον τοῦ Χάρου πρὸς ἐλευθέρωσιν τῶν ψυχῶν, τὰς ὁποίας σύρει δεσμίας. Ὅθεν ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅτι ἔκαμε τραγοῦδι τὴν παρακέλευσιν περὶ λυτρώσεως τῶν δεσμιῶν χριστιανῶν, εἶναι εἰς διασκευάσας παλαιὸν τραγοῦδι τὸ προσήρμοσεν εἰς τὴν περίστασιν αὐτήν.

Ἄλλος καπετάνιος ποιητῆς εἶναι ὁ Μακρυγιάννης, τὸν ὅποιον καὶ ὡς συγγραφεὴ εὗτονον καὶ εὐσυνείδητον ἱστορικὸν μᾶς ἀπεκάλυψεν ὁ Βλαχογιάννης διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων του. Ὁ τραχὺς οὗτος Ρουμελιώτης, λέγει ὁ Βλαχογιάννης, ὄχι μόνον ἐψάλλε θαυμασίως τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, καλλίφωνος ὢν, ἀλλὰ καὶ αὐτοσχεδίαζε. Καὶ ὁ ἴδιος δὲ ὁ Μακρυγιάννης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του διηγεῖται πῶς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1826, ὅτε μετὰ τοῦ Γκούρα ἐπολιορκοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐκάλεσεν εἰς δεῖπνον τὸν Γκούραν καὶ ἄλλους δύο ὀπλαρχηγούς εἰς τὴν θέσιν ποῦ ὑπερήσπιζεν, εἰς τὸν Σερπεντζέν, καὶ ἐκεῖ τοὺς εἶπεν ἐν τραγοῦδι, συνθεθειμένον κατὰ τὸ πλεῖστον ὅτ' αὐτοῦ. «Τότε λέγει ὁ Μακρυγιάννης, ἔκπτεσ ὁ Γκούρας καὶ οἱ ἄλλοι καὶ φάγαμεν ψωμί·

τραγουδήσαμεν κ' ἐγλεντήσαμεν. Μὲ περικάλεσε ὁ Γκούρας κι' ὁ Παπακώστας νὰ τραγουδήσω· δι' εἶχαμεν τόσον καιρὸν ὅπου δὲν εἶχαμε τραγουδήση, τόσον καιρὸν ὅπου μᾶς ἔβαλαν οἱ διωτελεῖς καὶ γγιχτήκαμεν διὰ νὰ κἀνουν αὐτοὶ τοὺς κακοὺς τοὺς σκοπούς. Τραγουδοῦσα καλά. Τότε λέγω ἔνα τραγοῦδι·

Ὁ Ἥλιος ἐβασιλεψε (Ἑλληνά μου, βασιλεψε) καὶ τὸ Φεγγάρι ἐχάθη
κι' ὁ καθαρὸς Ἀγερνιὸς ποὺ πάει κοντὰ στὴν Πούλια,
τὰ τέσσερα κουδέντιαζαν καὶ κρυφοκουδεντιάζου.
Γυρίζει ὁ Ἥλιος καὶ τοὺς λέει, γυρίζει καὶ τοὺς κρένει.
«Ἐφές ὅπου βασιλεψα πίσου ἀπὸ μιὰ βραχούλα,
ἀκ' ἄσ' γυναικεία κλάματα κι' ἀνδρῶν τὰ μοιριολόγια,
γι' αὐτὰ τὰ ἥρωικά κορμιά 'ς τὸν κάμπο ἐκπλωμένα,
καὶ μέσ' 'ς τὸ αἷμα τὸ πολὺ εἶν' ὅλα βουτημένα.
Γιὰ τὴν πατρίδα πήγαμε 'ς τὸν Ἄδην τὰ καϊμένα.

«Ὁ μαῦρος ὁ Γκούρας ἀνεστέναξε καὶ μοῦ λέγει· «Ἀδελφὲ Μακρυγιάννη, σὲ καλὸ νὰ τὸ κάμη ὁ Θεὸς· ἄλλη φορὰ δὲν τραγοῦδησες τόσο παραπονεμένα. Αὐτὸ τὸ τραγοῦδι σὲ καλὸ νὰ μᾶς βγῆ.—Εἶχα κέφι, τοῦ εἶπα, ὅπου δὲν τραγοῦδήσαμεν τόσον καιρὸν». «Ὅτι εἰς τάρδιὰ πάντοτες γλεντούσαμεν». Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Μακρυγιάννη εὐρέθησαν δύο δημοτικὰ ἄσματα, διὰ χεῖρὸς αὐτοῦ γεγραμμένα, καὶ πιθανώτατα ὑπ' αὐτοῦ ποιηθέντα· τὸ ἐν εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀράχοβας, τὸ ἕτερον εἰς τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη, τὸ ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν στίχων :

Τρεῖς περδικούλαις κάθονταν 'ς τὸ κάστρο τῆς Ἀθήνας,
εἶχαν τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα,
εἶχαν καὶ τὰ κεφάλια τους 'ς τὸ αἷμα βουτημένα.

Γνωστὸς ποιητὴς δημοτικῶν ἄσμάτων εἶναι καὶ ὁ Θεωδώρακης Γρίβας. Ἐν ποίημά του, τὸ ὅποσον ἐξ αὐτογράφου αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Passow, ἐξιστορεῖ λυπηρὸν ἐπεισόδιον τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, τὴν κατὰ Μάϊον τοῦ 1823 συμπλοκὴν του πρὸς Ἑλληνας ὀπλαρχηγούς, ἐν οἷς καὶ ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης.

Τὶ εἶν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται κ' ἡ ταραχὴ ἡ μεγάλη,
'ς τὴ μέση τὸ Ξηρόμερο, 'ς τὴν Κατοχὴ τῆ χώρα :
Τὸ Θεωδώρακη κλέσανε τὰ πέντε βιλκέτια.
Ἦρθ' ὁ Μακρῆς ἀπ' τὸ Ζυγὸ, κι' ὁ Πισιλῆς ἀτὸς του,
ἦρθεν καὶ ἀπὸ τ' Ἀγραφα ἀτὸς του ὁ Καραϊσκάκης,
ἦρθε κι' ἀπὸ τὴ Βόνιτσα ἀτὸς του ὁ Βλαχοτσόγκας,
ἦρθε κι' ὁ Μᾶρκο Μπότσαρης μὲ χίλιους πεντακόσιους.
Τὸ Θεωδώρακη παλεμοῦν τὰ πέντε βιλκέτια.

καὶ ἐξακολουθεῖ ἡ ἀφήγησις τῆς μάχης καὶ τῆς διαφυγῆς αὐτοῦ.

Τριάκοντα ἔτη ὑστερον ὁ Γρίβας, πρεσβύτερος πλέον, πειράεται νὰ ἐξεγείρη κατὰ τῶν Τούρκων τὴν Ἠπειρον. Μεταξὺ τῶν φερομένων δημοτικῶν ἄσμάτων, τῶν ἐξιστορούντων ἐπεισόδια τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐπαναστάσεως

τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, διακρίνεμεν ἐν τραγῳδίᾳ εἰς τὴν μάχην τοῦ Κουτσελιῦ (κατὰ τὴν 26 Φεβρουαρίου 1854) ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Γρίβα.

Ἦμουν παιδί κ' ἐγέρασα ἀρματολὸς καὶ κλέφτης,
 κι' ὄσους πολέμους ἔκανα ἐγὼ καὶ τῆρματά μου,
 πθενὰ δὲν ἀντροπιάστηκα κ' ἐγὼ καὶ τῆρματά μου.
 καὶ τώρα 'ς τὰ γεράματα, 'ς τὸν τόπο τοῦ Γιαννίνου,
 'ς αὐτὸ τὸ ἔρμο Κουτσελιό, 'ς μιανὸ παπὰ τὸ σπίτι!...
 κι' ἄλλος παπᾶς μὲ πρόδωσε 'ς τ' Ἀβζή πασιὰ τὸ στόμα.
 Τὴ μέρα νύχτα ἔκανε, νιζάμι κι' Ἀρβανίταις,
 τὰ καραούλια νέπιασε καὶ σιδαίει τὰ μπαϊράκια.
 Καὶ μιὰ γιορτὴ ἐξημέρωσε, ἦταν καὶ τ' ὄνομά μου.
 Ἄη Θόδωρος μ' ἐξυπνῆσε, καὶ μ' ἀνοίξε τὴν πόρτα.
 Γλέπω τοὺς Τούρκους ὀμπροστά, νιζάμι κι' Ἀρβανίταις κτλ.

Διὰ τὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Μεσολογίτης Στασινὸς Μικρούλης, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς ἐφονεύθη εἰς τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου συνέθεσε περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης μακρὸν ποίημα ἐκ στίχων ὑπερεκατόν· ὁ λαὸς, μικρὸν διασκευάσας αὐτό, ὀλίγους μόνον στίχους διετήρησε, καὶ εἶναι διδακτικὴ ἢ σύγκρισις τοῦ πρωτοτύπου ἄσματος, δημοσιευθέντος ἐκ χειρογράφου, καὶ τῶν ἀπὸ στόματος τοῦ λαοῦ συλλεχθεισῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ, διότι ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης καταφαίνεται κατὰ πόσον καὶ ἡ ἀρνητικὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν, ἢ συνισταμένη εἰς τὴν ἀφαίρεσιν, συντελεῖ εἰς βελτίωσιν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων. Σὰς ἀναγινώσκω τοὺς πρώτους στίχους τοῦ ἄσματος τοῦ Μικρούλη:

Νά μουν πουλί νά πέταγα νά πήγαίνα τοῦ ψήλου,
 ν' ἀγνάντευα τὴ Ρούμελη, τὸ μαῦρο Μεσολόγγι.
 ποὺ πολεμεῖ μὲ τὴν Τουρκιά, μὲ τέσσερους πασάδες,
 κι' οἱ πρῶτοι τῆς Ἀρβανιτίας μὲ δώδεκα χιλιάδες,
 ποὺ στένουν τόπια τῆς στεριάς, κάραβια τοῦ πελάγου.
 Πέφτουν οἱ μπάλαις σὰ βροχῆ, οἱ μπόμπες σὰ χαλάζι,
 κι' αὐτὰ τὰ λιανοτούφεκα σὰν ἄμμος τῆς θαλάσσης.

Τοῦ λόγου ὄντος περὶ γνωστῶν ποιητῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, δὲν πρέπει νὰ σὰς φανῆ ἄτοπος ἡ μνεῖα Ἀλδανοῦ, καὶ δὴ τοῦ τριτοτόκου υἱοῦ τοῦ βεζύρου τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ, τοῦ Σαλίχ πασᾶ. Οἱ ὀπωσδήποτε ἀνεπτυγμένοι τῶν Ἀλδανῶν τὴν ἑλληνικὴν ἐθεώρουν ὄργανον καταλληλότερον καὶ τελειότερον ἀπὸ τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν. Ὑπάρχουν δημοτικὰ ἄσματα ἑλληνικά, εἰς Ἀλδανούς ἀναφερόμενα καὶ εἰς χρῆσιν αὐτῶν προωρισμένα ὡς οὐδαμῶς ἐνδιαφέροντα τοὺς Ἕλληνας. Εἰς ἑλληνικοὺς στίχους ἐποίησεν ὁ Τουρκαλδανὸς Χατζῆ Σεκρέτ τὴν Ἀληπασιάδα του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξυμνεῖ τοὺς ἄθλους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀντάξιος αὐτὸς Ὅμηρος τοιαύτου Ἀχιλλέως. Τὸ ἄσμα τοῦ Σαλίχ πασᾶ ἐξιστορεῖ ἐπεισόδιον τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ πατρός του Ἀλῆ, εὐθύς ὡς ἐγνώσθη ἡ διὰ τοῦ σουλτα-

νικαῦ φερμανίου ἀποκήρυξις αὐτοῦ. Ὁ Σουλτάνος λέγει ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἄλῃ :

Σουλτάν Μαχμούτης πρόσταξε σφερί τοῦ Βεζίρη,
κράζει τοὺς βεζιράδες τοῦ, τοὺς ἕκαμε χαζίρι.

Ὁ δὲ Ἄλῃς ἐκάλεσε τοὺς πρεσβυτέρους υἱοὺς τοῦ εἰς μυστικὴν σύσκεψιν περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ ἐκθέτει τὸ ἄσμα τοὺς διαμειφθέντας λόγους κατ' αὐτήν. Εἶναι γραμμέρον εἰς πολιτικοὺς στίχους ὁμοιοκαταλήκτους· ἡ ρίμα εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα, τὸ ὅποιον κάμνει ἢ λαϊκὴ ποιήσις, στοχαζομένη ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνῃς θὰ κατορθώσῃ ν' ἀνέλθῃ ὑψηλότερα· ἀλλ' αἱ πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν δυσχερειῶν καταφανεῖς ἐπίπονοι προσπάθειαι στιχουργῶν ἀτέχνων καθιστοῦν πλαδαρὸν καὶ ἄτονον τὸν στίχον καὶ ἐξαφανίζουσι τὴν κυρίαν ἀρετὴν αὐτοῦ, τὴν ἀπλότητα. Καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Σαλιχ πασᾶ εἶναι ἐστερημένον πάσης ἀξίας ἐξεταζόμενον ὡς ποιητικὸν ἔργον· ἐνδιαφέρον παρουσιάζει μόνον ὡς πηγὴ ἱστορικὴ, διότι ὁ υἱὸς τοῦ Ἄλῃ, ἂν καὶ δὲν μετέσχε τοῦ οἰκογενειακοῦ συμβουλίου διὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας τοῦ, ἦτο εἰς θέσιν νὰ γινώσκῃ κάλλιστα τὰς ἐπικρατούσας σκέψεις εἰς τὴν οἰκογενειάν τοῦ. Ἄλλ' εἶναι καὶ πηγὴ ἀξιόπιστος; ἢ μὴ τυχρὸν συνετάχθη τὸ ἄσμα πρὸς ἐξυπηρέτησιν πολιτικοῦ σκοποῦ καὶ πρὸς τοῦτο ὑποβάλλει εἰς τὸν Ἄλῃν συλλογισμοὺς ἄλλοτρίους πρὸς τὰς ἀληθεῖς προθέσεις καὶ τὴν προτέραν πολιτείαν τοῦ τυράννου τῆς Ἡπείρου; Τὴν ἀμφιβολίαν γεννοῦν οἱ περὶ τῶν Ἑλλήνων λόγοι τοῦ Ἄλῃ. Ὁ Μουχτάρ καὶ ὁ Βελῆς, κατὰ τὸ ἄσμα, ἐνθαρρύνουν τὸν βαρυθυμῶντα πατέρα των καὶ τοῦ προσφέρουν τὰ μύθητα πλοῦτη των, βέβαιαι ὅτι θὰ τὸν σώσουν ταῦτα. Ἄλλ' ὁ Ἄλῃς οὔτε εἰς τὰ χρήματα οὔτε εἰς τὸν ἐξ Ἀλβανῶν ἀποτελούμενον στρατὸν τοῦ ἔχει ἐμπιστοσύνην. Ὅλας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ ἐξαρτᾷ ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων,

Αὐτοὶ εἰν' ἀνδρεῖοι, τολμηροί, πιστοὶ καὶ ρωμαεῖοι.

Ἄν ἐνωθοῦν θὰ εἶναι ἀκατανίκητοί. Κρίνει ἀναγκαίαν τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν παροχὴν ἐλευθεριῶν εἰς αὐτοὺς, ὅλας ἀπέκτησαν οἱ Γάλλοι:

Γιατὶ τὸ γένος τῶν Γραικῶν εἶναι καθὼς τῶν Γάλλων,
καὶ ὅποιος θαρρεῖε ὑποταγῆν, λάθος ἔχει μέγαν,

καὶ μετανοῶν ἀναφέρει τὰ παράδειγμα «τῶν φοβερῶν Σουλιώτων», τοὺς ὁποίους ματαίως διὰ παντοίων τρόπων ἐζήτησε νὰ καθυποτάξῃ.

Ἄλλ' οἰαζήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ἄσματος, ὁ ποιητὴς κινεῖ τὴν συμπάθειαν ἡμῶν. Εὐμοιρῆσας ἐλληνικῆς παιδείσεως, πρᾶος τὸν χαρακτήρα καὶ προσηδέστατος, παντελῶς διαφέρων τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν, ὑπέστη τὴν οἰκτρὰν τύχην τῆς μουσαρᾶς οἰκογενείας τοῦ. Ἀπαχθεῖς μετὰ τὸν φόνον τοῦ πατρὸς τοῦ εἰς Κιουτάχτιαν τῆς Προύσης, τὸ ἀρχαῖον Κετύαιον, ὡς φερμανλῆς καὶ αὐτὸς ἐθανατώθη, μόλις ὑπερβᾶς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

* *

Ἡ ὥρα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, ἔσα ἐνέπνευσαν αἱ μετὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν ἐξεγέρσεις τοῦ ἔθνους, ἂν καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἐγίναν γνωστοὶ οἱ ποιηταί, μάλιστα ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης. Θ' ἀρκεσθῶμεν εἰς ταχθεῖαν ἐπισκόπησιν τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μεγάλην μεταβολήν, ὅτε εἶδομεν ἀρχομένην καὶ ἐν μέρει συντελεσθεῖσαν τὴν πλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων. Τὰ γεγονότα τοῦ συμμαχικοῦ κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμου παρήγαγον πλουσίαν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως βλάστησιν, τῆς ὁποίας ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν δείγματα συνήχθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν *Δαογραφίαν*. Καὶ ἐδῶ μὲν οἱ χωρικοὶ τοῦ Μουζακικοῦ τῆς Καρδίτσης τραγουδοῦν τὴν γοργὴν νικηφόρον προέλασιν εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ἄσμα ἀρχόμενον διὰ τῶν ἐξῆς στίχων :

Ἐνας μεγάλος βασιλεὺς, ὡσάν αὐτὸς διαθαίνει,
 ἔσου νὰ βροῦν νὰ τὸν ἰδοῦν, ἔς τὴ Σαλονίκη μπαίνει.

Πέραν δὲ εἰς τὴν Βιθυνίαν ὁ νέος Νίκος Στεργιόπουλος ἀπὸ τὸ Ἄρμοτλου συνθέτει καὶ μελοποιεῖ ἄσμα τραγουδούμενον ἀπὸ τοὺς συγχωρικοὺς του, εἰς τὸ ὁποῖον τὴν εἰσβολὴν εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος χαιρετίζει ὡς προοιωνίζουσαν τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀλυτρώτων :

Σὰν εἶδαν οἱ Βούλγαροι εἰς τὸ βουνὸ ἐπάνω,
 τὸν μέγαν Κωνσταντῖνο μας λαθένη καπετάνο—
 (Ἐύπνα, καημένε μου βραγιᾶ,
 εὔπνα νὰ ἰδῆς ἐλευθεριά!)

Ἐξαιρετικῶς γενναῖα εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν νεανίδων εἰς τὴν πατριωτικὴν ποίησιν. Αἱ παρθέναι τοῦ Καστελλορίζου μετὰ τὴν ἀνύψωσιν ἐν τῇ νήσῳ τῶν τῆς ἑλληνικῆς σημαίας δι' αὐτοσχεδίων διστίχων τῆς σαντακλίδας, δηλ. τῆς κούνιας, ἐξυμνοῦν τὴν σημαίαν, τὸν βασιλέα, τὴν βασίλισσαν, καὶ ἐκθειάζουν τὸν Βενιζέλον καὶ ἄλλους πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς τοῦ βασιλείου. Ἡ νεανὶς Μυγαδανὴ Γκίτζα, ἀπὸ τὴν Μπρούφλιανη τῆς Φθιώτιδος, συνθέτει ἄσματα τοῦ πολέμου, τὰ ὅποια προσαρμύζει εἰς γνωστὰς παλαιὰς μελωδίας. Κοράσια τῆς Κυνουρίας τραγουδοῦν καὶ χοροῦν εἰς συρτόν χορὸν ἐπίκαιρα εὐθυμα τραγούδια, εἰς τὰ ὅποια πειράζουσι τοὺς ἐξ Ἀμερικῆς ἐλθόντας συντοπίτας τῶν ἐπιστράτους. Ἄλλη ἀγράμματος κόρη ἀπὸ ἐν χωρίον τῆς Κυνουρίας ἀποκοιμίζει τὸ μικρὸ ἀδελφάκι τῆς μὲ ἰδιόμελα ναυοῦρίσματα, τὰ ὅποια ταχέως γίνονται δημοτικὰ τραγούδια, διότι θέμα ἔχουν γεγονότα τοῦ πολέμου, οἷον τὸ περὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων, τὸ ἀρχόμενον οὕτω :

Τὰ πήραμε τὰ Γιάννινα, μάτια πολλὰ τὸ λένε,
 (ὅπου γελοῦν καὶ κλαίνε).

Τὸ λέν πουλιά τοῦ Γρεβνοῦ κι ἀηδονία τοῦ Μετσόβου,
τὸ λέν οἱ χτύποι κ' οἱ βρονταίς, τὸ λένε κ' οἱ καμπάναις,
τὸ λένε κ' οἱ χαρούμεναις καὶ μαυροφόραις μάνναις.

Ἄλλ' ἐκεῖ ὅπου προπάντων ὀρητικὸν ἐκχύνεται τὸ πάθος τῶν γυναικῶν καὶ ἀπροσποίητον ἐκφαίνεται τὸ φρόνημά των, εἶναι οἱ θρηνοὶ εἰς τοὺς θανόντας κατὰ τὸν πόλεμον. Εἰς τὰ μοιρολόγια εὐρίσκομεν εἰλικρινῆ ἔκφρασιν τῶν κατεχόντων τὰς πενθούσας συναισθημάτων καὶ διαβλέπομεν τὴν σύγκρουσιν τῆς στοργῆς πρὸς τοὺς προσφιλεῖς νεκροὺς καὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα, καὶ τὴν κατίσχυσιν τοῦ καθήκοντος. Εὐάριθμα αὐτοσχέδια μοιρολόγια τῆς Μάνης, τυχαίως περισυλλεγέντα, κατοπτρίζουν τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς τῶν ἀφελῶν καὶ ἀμορφῶτων θρηνηφῶν. Εἰς τὸ μοιρολόγιον κατὰ τὸ ἐν Ἀρεοπόλει μνημόσυνον τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἢ θρηνηφῶς Μαριγῶ Λεοντακιανάκου φαντάζεται τὸν δολοφονηθέντα βασιλέα ἡγούμενον ἐν Ἄδῃ τῶν πεσόντων ἐν τῷ πολέμῳ Ἑλληνῶν ὁ στρατός του ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ παιδιά «κεῖνα τοῦ σκοτωθήκανε Μέσ' ἔς τῆς Ἡπείρου τὰ βουνά, Ἐς τὴ θάλασσα καὶ ἔς τὴ στεριά, Γιὰ τὴν πατρίδα τὴ γλυκειά». Καὶ παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ ἐκλέξῃ τιμητικὴν φρουρὰν τοὺς νεκροὺς τοῦ ὀγδοῦ συντάγματος, τὸ ὅποιον ἐσυγκροτεῖτο ἀπὸ Μανιάτας. Ἡ μήτηρ τοῦ Γιάννη Ἀρβανίτη, ἀπὸ ἐν χωρίον τοῦ Γυθίου, θρηνοῦσα αὐτὸν φονευθέντα εἰς τὸ Μπιζάνι, συμβουλεύει τὴν νόμφην τῆς νὰ ἐξακολουθῇ φοροῦσα τὸ *μπογασί*, τὴν ἐρυθρὰν δηλ. ταινίαν, τὴν ὅποιαν ἀφαιροῦν ἀπὸ τὴν ἐνδυμασίαν των αἱ χῆραι· δὲν ἔχει λόγον νὰ πενθῇ, ὡς αἱ ἄλλαι χῆραι, διότι ὁ ἄνδρας τῆς «σκοτώθηκε ἔς τὸν πόλεμο, Διὰ μὲ δόξα. μὲ τιμὴ» καὶ συμβουλεύει προσέτι νὰ φυλάξῃ διὰ τὸ ἀνήλικον τέκνον τῆς τὸ ὄπλον τοῦ πατέρα του· μετ' ὀλίγα χρόνια θ' ἀξιωθῇ νὰ τὸ μεταχειρίζεται· «καὶ θὰ ρθῇ κι' ἄλλη ἐποχὴ. Καὶ θὰ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ, Καὶ πόλεμος θὲ νὰ γενῇ. Κι' ὁ Γιώργης (ὁ ἐγγονός τῆς δηλ.) θὰ πιστρατευθῇ, Καὶ θὲ νὰ πάῃ ἐκεῖ κοντὰ Ἐς τὸν τάφο τοῦ πατέρα του. Θὰ σκούξῃ, ἀπ' ἀγρία τὴ φωνή Ὅ τόπος ν' ἀνακουισθῇ, Κι' ὁ Γιάννης μας νὰ βδικιωθῇ». Ὁ Γιάννης ὁ νεκρὸς τοῦ Μπιζανίου δὲν θὰ μείνῃ ἀνεκδίκητος, κατὰ τὰ μανιάτικα ἔθιμα. Ὁ ἐνηλικιωθεὶς υἱός του θὰ πάρῃ πίσω τὸ αἱμά του πολεμῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος.— Ἡ Δημοσθέναινα Κουδαρίνα, ἀπὸ τὸ μικρὸν χωρίον Κοκκάλα τῆς Μάνης, εἰς τὸ μοιρολόγι διὰ τὸν υἱὸν τῆς, τοῦ ὁποίου τὰ ὄστα ἀνεκόμισεν ὁ σύζυγός τῆς ἐκ τοῦ Σαρανταπόρου διὰ νὰ τὰ θάψῃ εἰς τὸ χωρίον του, κατέληγε διὰ τῶν ἐξῆς: «Κ' ἐγὼ τὸ λέω ἀπὸ καρδιά· Σὺρε, παιδί μου, ἔς τὸ καλὸ, Καὶ ἔς τὸ δεξιὸ παράδεισο, Μὲ τὸ χαμὸ ποῦ χάθηκες, Γιὰ πίστη καὶ χριστιανισμό. Καὶ ἄλλη μάννα μὴν κατῇ Ἀπὸ τοῖς σφαίραις τῶν ἐχθρῶν Καὶ τῶν βαρβαρικῶν λαῶν». Καὶ τοὺς ἐρχομένους ἐκ τῆς ἐκκλησίας μετὰ τὸ μνημόσυνον εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ὑπεδέχετο γαλῆνιος καὶ Ἰλαρὰ τὴν ὄψιν, ἔλεγε δὲ «πανηγύρι κάνω». Διότι ἐορτὴν καὶ παγ-

ήγγυριν ἐθεώρει τὴν μνήμην τοῦ ἐνδόξου θανάτου τοῦ τέκνου της.

Ἡ Δημοσθέναινα Κουβαρίνα εἶναι αὐτὴ ἐκείνη, ἣτις ὀλίγους μῆνας πρότερον εἰς γειτονικὸν χωρίον παρὰ τὸ Ταίναρον ἠτύσχεδίασε θαυμάσιον μοιρολόγι εἰς τὸν θάνατον τοῦ ἐν Ἡπειρῷ πεσόντος στρατιώτου Δημητρίου Λιθανᾶ. Καὶ εἰς αὐτὴν ἀπήντησε δι' ἄλλου, ἐπίσης ἐξόχου, αὐτοσχεδίασματος ἢ μάμμη τοῦ νεκροῦ. Τὰ μοιρολόγια ταῦτα εἶναι γνωστά, διότι πολλὰ περὶ αὐτῶν ἐγράφησαν καὶ μεταφράσεις αὐτῶν εἰς ξένας γλώσσας ἐδημοσιεύθησαν, καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου πρό τινος χρόνου ἀνέγνωσεν ἀποσπάσματα αὐτῶν ὁ συνάδελφός μου κ. Λάμπρος. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ εἶπω ἄλλο περὶ τούτων, ἀλλὰ μόνον θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ μοὶ ἐπιτρέψητε νὰ σᾶς ἐπαναλάβω παρατηρήσεις τινὰς περὶ τῆς ἐκ τούτων ἐντυπώσεως, τὰς ὁποίας ἔγραφον δημοσιεύων τὰ μοιρολόγια ἐκεῖνα ἐν τῇ *Λαογραφίᾳ*. «Ἐκεῖνο, ἔλεγον, ὅπερ ἐμποιεῖ αἰσθησὶν καὶ κινεῖ τὸν θαυμασμόν εἶναι ὅτι αἱ δύο γυναῖκες οὐδένα λόγον κάμνουν εἰς τοὺς θρήνους περὶ τῶν οἰκείων νεκρῶν, ἀλλ' ἔχουν προσηλωμένην τὴν διάνοιαν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα καὶ συζητοῦν περὶ συναφῶν πρὸς τοῦτον γενικωτέρων ζητημάτων. Ἡ πρώτη μόνον ἀναφέρει ἐν παρόδῳ τὸν ἐν τῷ πολέμῳ θάνατον τοῦ υἱοῦ της μακαρίζουσα αὐτὸν ὅτι ἐθυσιάσεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὸν βίον καὶ παρατηρεῖ εἰς τὸν πατέρα τοῦ θρηνηομένου ὅτι εἶναι ἀπρεπὲς νὰ θρηνηῶσι τὰ τέκνα των. Τὸ γενναῖον φρόνημα, τὸ ὁποῖον διαλάμπει εἰς τοὺς λόγους τῶν χωρικῶν γυναικῶν, καὶ τὸ ὁποῖον λαμπρότερον ἀναδεικνύει ἢ ἄτεχνος καὶ ἀδεξία ἔκφρασις, κατ' οὐδὲν φαίνεται ὑπολειπόμενον τῆς θρυλουμένης φιλοπατρίας τῶν ἀρχαίων Λακαινῶν».

Ταῦτα εἶναι ὀλίγα δείγματα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, τῆς προελθούσης ἀπὸ τὰ τελευταῖα μεγάλα γεγονότα. Τὴν ἕκτασιν τῆς βλαστήσεως αὐτῆς δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ προσδιορίσωμεν, ἀφοῦ μόλις ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς· ἀλλ' ὅμως δεδομένου ὄντος ὅτι ὁμοιόμορφος εἶναι ἡ δημοτικὴ ποίησις ἐκάστης περιόδου, εἴμεθα εἰς θέσιν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ ἐκτιμῶμεν τὴν ἀξίαν καὶ νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις περὶ τοῦ συνόλου αὐτῆς. Εἰς ἐκάστην περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους θ' ἀνέμενέ τις, ὅσον δεινότεραι κρίσεις συνταράσσουσιν τὸν ἐθνικὸν βίον, ὅσον ἐνδοξότερα γεγονότα ἀνυψώνουν τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ, τοσοῦτον ἐντονωτέρα νὰ ἐκδηλώνεται καὶ ἡ ἀπήχησις αὐτῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν παρατηρεῖται. Εἰς τὴν περίοδον τῶν μεγάλων δοκιμασιῶν συμπύπτει ἀκμὴ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἣτις παρήγαγε τὰ κλέφτικα ᾄσματα καὶ τὰ ἱστορικὰ τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ εὐλογος θὰ ἐφαίνετο ἡ προσδοκία ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις θὰ ἐξικνεῖτο εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον αὐτῆς εἰς τὴν περίοδον, καθ' ἣν τσσαυτα εὐφρόσυνα γεγονότα ἐπῆλθον, ἄνευ σπαραγμῶν ἐσωτερικῶν, ἄνευ τῶν σποραδικῶν κηλίδων, αἵτινες κατεσπύλωσαν τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν ἡμῶν. Ὅσοι τοιαύτην προσδοκίαν ἔτρεφον, τὴν εἶδον διαψευδομένην ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς ἐξασθένησιν τῆς

δημιουργικής δυνάμεως τοῦ λαοῦ καὶ εἰς ἀπάμβλυσιν τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθημάτος αὐτοῦ ; Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἔχει μόνον δὲν παραδέχεμαι τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πιστεύω ὅτι εἰς ἀντίθετα πορίσματα ἄγει ἡμᾶς ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς δημοτικῆς ποιήσεως καὶ καθόλου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας· ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπολαμβάνεται τεκμήριον καταπτώσεως, μαρτυρεῖ μᾶλλον πρόσοδον, εἶναι σημεῖον μεταβάσεως εἰς ἀνώτερον πνευματικὸν ἐπίπεδον. Ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία δὲν ἀκολουθεῖ κανονικὴν εὐθεῖαν γραμμὴν. Ὁ βαδίζων συναντᾷ πολλάκις ἐμπόδια τῆς ὁδοῦ, τὰ ὅποια χρειάζεται νὰ παρακάμψῃ· ἡ δὲ κίνησις αὐτοῦ φαίνεται ὡς ὀπισθοδρομήσις, ἐνῶ τὸ ὑναντίον εὐτὼ προχωρεῖ ἀσφαλέστερον.

* * *

Καταπαύων τὸν λόγον νομίζω ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω ὀλίγας λέξεις πρὸς βεβαίωσιν ἢ τοῦλάχιστον πρὸς διασάφησιν τῆς πεποιθήσεώς μου ταύτης.

Περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων ἤρχισεν ἡ ἀνατολὴ νέας περιόδου πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους, ὅσημέραι προΐουσης, ἀφότου ἀπεδόθη ἡ ἐλευθερία εἰς μέρος τοῦ ἔθνους καὶ ἀπέτελεσε τοῦτο κράτος ὀργανωμένον. Ἄλλ' ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ κατασταθῇ φανερά ἡ μεταβολὴ καὶ νὰ δειχθῇ ἡ συντελούμενη πρόσοδος. Ἐκτοτε ἐπέρχεται παρακμὴ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Τὴν θέσιν παλαιῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων καταλαμβάνουν τ' ᾠσματα ποιητῶν μετρίων, ἐλλιποῦς αισθητικῆς μορφώσεως, διατελούντων δὲ ὑπὸ τὴν ἐπιβρῆσαν ὄρων ἀλλοτρίων τῆς τέχνης καὶ ἐπιβλαβῶν εἰς αὐτήν. ἀλλὰ πληροῦντων τὰς ἀνάγκας μεγίστου μέρους τοῦ λαοῦ. Τὰ δημοτικὰ ᾠσματα ἀντικαθίστανται κατὰ μικρὸν ἀπὸ τὰ ἀνακρέοντα τοῦ Χριστοπούλου, ἀπὸ τὰ πολεμικὰ θούρια καὶ τὰ πατριωτικὰ ᾠσματα βραδύτερον ἀπὸ τὰ εἰς ξενικοὺς ἤχους προσημοσμένα ᾠσματα τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Σκυλίτση. Καλλιφῶνοι τραγουδισταὶ καὶ κιθαρῶδοί, ἀλλὰ ποιηταὶ μετριώτατοι, ἀγωνίζονται ἐναμίλλως πρὸς τούτους, καὶ δημοτικώτατον ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας ἔγινε τὸ ᾠσμα τοῦ Κωνστ. Θαλλεΐδου, τοῦ ὁποῖου παροιμιώδης κατέστη ὁ στίχος

Εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς μου διατὶ νὰ σ' ἀπαντήσω ;

Τὸ ᾠσμα, ἔπου ὁ ποιητὴς φαίνεται ὑπολαμβάνων ὅτι προσδίδεται ἐξαιρετικὴ δύναμις εἰς τὴν ἔκφρασιν δυσέρωτος πάθους διὰ τῆς ἐπισωρευσεως πυκνῶν ζοφερῶν χρωμάτων, διὰ καταιγίδος στόνων καὶ δακρύων, ὡς δεικνύει αὐτὴ ἡ πρώτη στροφή του·

Εἰς φρικώδεις μαύρας νύκτας ἕς τὴν σιγὴν τῆς ὑψηλίου,
ἄντικρυ κοιμητηρίου,
νέος ἔμπαθῆς θρηγεί.

Ἡ φωνὴ τοῦ ἰμοιάζει ἤχον μουσικῆς πενθίμου
καὶ ὁ κόραξ τῆς ἐρήμου
τοὺς κλαυθμούς τοῦ ἀντηχεῖ.

Αἱ Ἐπιγραφολογίαι, ὡς ἐπιγράφονται τὰ διὰ τοὺς πολλοὺς ἐκδιδόμενα βιβλία, τὰ ἐξηγηρετοῦντα τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς ἐπικουρίας τῆς μνήμης τῶν τραγουδιστῶν, περιλαμβάνοντα τὰ συνήθως ψαλλόμενα ὑπ' αὐτῶν ᾄσματα, αἱ Ἐπιγραφολογίαι εἶναι πιστὸν κάτοπτρον τῆς ποιητικῆς ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ. Εἰς τὰς παλαιωτέρας ἐκδόσεις ὑπερτερεῖ τὸ πλῆθος δημοτικῶν ᾄσμάτων· εὐρίσκονται δὲ καὶ ᾄσματα πατριωτικά, ὡς τὸ ἐξῆς·

Ζεῦ θεῶν τε καὶ ἀνδρῶν ἑμοῦ πάντων βασιλεῦ,
ὦ σὺ Μουσῶν, Χαρίτων, Ἀθηνᾶς, Ἀπόλλωνος γονεῦ,
ἄθλων κόσμου ὑψίζυγε σταθμεῦ καὶ διανομεῦ,

τὸ ὅποιον ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1836 διεκωμώδησεν ὁ συγγραφεὺς τῆς Βαβυλωνίας Βυζάντιος· ἡ ἐρωτικὰ ὡς αὐτό :

Εἰς τοιαύτην ὕλην,
πρέπει καὶ κονδύλι,
νοῦς ὁμηρικὸς.
νὰ τὰ περιγράψῃ
καὶ νὰ τὰ συντάξῃ
περιστατικῶς.

Ἐπειτα ἀρχίζει ἡ παρεμβολὴ ᾄσμάτων τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, τοῦ Βαλαωρίτου καὶ κατόπιν πληθύνονται τὰ τραγούδια τῶν νεωτέρων ποιητῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐκεῖνα μόνον τὰ ᾄσματα διαδίδονται εἰς τὸν λαὸν καὶ περιλαμβάνονται ἐπομένως εἰς τὰς Ἐπιγραφολογίας, τῶν ὁποίων εἶναι γνωστὸν τὸ μέλος· τὰ μὴ τονισμένα δὲν φθάνουν μέχρι τοῦ πολλοῦ πλήθους.

Ὅπως ἡ δημοτικὴ ποίησις ἀναμιγνύεται καὶ συγχωνεύεται μετὰ τῆς τεχνικῆς καὶ ἀποτελεῖ μετ' αὐτῆς σύνολον, ἀλλὰ σύνολον ἀνομοιομερὲς καὶ ἀνομοιόμορφον. Εἶναι αὕτη ἡ μεταβατικὴ κατὰστασις, ἐξ ἧς προέουσης τῆς καθολικῆς μορφώσεως θὰ προκύψῃ ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἄρμονία. Ὅταν δὲ οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ ἀναπτυσσόμενοι γίνουσι ἱκανοὶ νὰ ὑψωθοῦν μέχρι τῶν ἀληθῶν ποιητῶν, ὅταν θὰ ὑφίστανται ἄμεσον τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν, ὡς καὶ οὗτοι ἐν μέρει ἀναγκαίως ὑφίστανται ἐπίδρασιν τινα τοῦ λαοῦ, τότε δὲν θὰ ὑπάρχῃ διάκρισις τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς ἄλλης ποιήσεως ἢ δημοτικὴ δὲν εἶναι εἶδος ποιήσεως ἰδιαίτερον, ἀλλὰ σταθμὸς, καθ' ὃν δὲν ἐκφαίνεται ἡ προσωπικότης τοῦ ποιητοῦ. Ἐπικρατεῖ δὲ ἡ προσωπικότης, καθ' ἣν βραχὺ προάγεται ὁ πολιτισμὸς, καὶ ὁ ποιητὴς ἀπολαμβάνει καθόλου μείζονα ἐλευθερίαν παρὰ ὃ εἰς κατωτέραν πνευματικὴν βαθμίδαν εὐρισκόμενος. Καὶ ἐμφαίνεται ἡ προ-

σωπικότης ἐν τῇ αὐτοτελείᾳ, τὴν ὁποίαν κατὰ λόγον τῆς ποιητικῆς εὐφυΐας αὐτοῦ ἀναπτύσσει ὁ ποιητῆς αἰρέμενος ὑπὲρ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν τῆς συγχρόνου μορφώσεως.

Ἡ ἱστορία τῆς γραμματολογίας πάντων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις ἤχμαζεν, ἐφ' ἔσον πᾶσαι αἱ τάξεις παρομοίαν εἶχον ἀνάπτυξιν. Παρήκμασε δὲ καὶ σχεδὸν ἐξηφανίσθη ἀναλόγως τῆς ἐπιδόσεως τῶν γραμμάτων ἐν ἐκάστῳ ἔθνει. Περίττανον ἀπόδειξιν παρέχει ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος, ὁ μὴ διατηρήσας τῆς δημώδους ποιήσεως αὐτοῦ εἰ μὴ ὀλίγιστα καὶ παντελῶς ἀσήμνα λείψανα. Ὅθεν ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι καὶ ἡ παρακμὴ τῆς ἰδικῆς μᾶς δημοτικῆς ποιήσεως δὲν εἶναι τεκμήριον πνευματικῆς καταπτώσεως, ἀλλὰ μᾶλλον εὐοίωνον προμήνυμα λαμπροτέρας ἀνθήσεως τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως.

—•••—

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΠΟΥΣ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ *

Ἡ ἱστορία τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν IB' αἰῶνα παρουσιάζει ἀρκούντως περίεργον φαινόμενον, τὴν σχεδὸν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀναδλάστησιν ἡρωϊκῶν ἐπῶν παρά τισι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, συμπίπτουσιν ἐνιαχοῦ πρὸς τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τίθεται ἡ σύνθεσις τοῦ ᾠσματος τοῦ Ρολάνδου (Chanson de Roland) ἐν Γαλλίᾳ, ὅπερ μεγάλην ἔσχε βροπὴν εἰς τὴν ποίησιν τῶν ρωμανικῶν ἐθνῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ γερμανικοῦ, αἰῶνας δὲ τινὰς ὕστερον παρέσχε τὴν ὕλην εἰς τὰς ἐκτενεῖς τεχνικὰς ἐποποιίας τῶν Ἰταλῶν ποιητῶν, τοῦ Βοϊάρδου καὶ τοῦ Ἀριόστου. Τὸ ἐθνικὸν τῶν Ἰσπανῶν ἔπος εἶναι τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος γέννημα, διότι καὶ μὲν τὸ Romancero de Cid εἶναι τοῦ IG' αἰῶνος, ἀλλ' ἡ πρώτη ὑποτύπωσις τῶν περὶ τοῦ Cid ᾠσμάτων, τὸ Poema del Cid ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ IB'. Τότε κατὰ τὰς ἀσφαλεστέρας εἰκασίας παρήχθη καὶ τὸ γερμανικὸν ἔπος, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἐπεκράτησε καὶ τὸ ὄνομα, δι' οὗ οἱ Γερμανοὶ καλοῦσι νῦν ἑαυτούς, καὶ τότε συνηθάνθησαν οὗτοι σαφῶς ὅτι ἀποτελοῦσιν ἔθνος ἴδιον καὶ διάφορον τοῦ τῶν Γάλλων. Ἡ Ἔδδα τῶν Σκανδιναυικῶν λαῶν εἶναι μικρὸν παλαιότερα, ἀλλ' ἡ νεωτέρα Ἔδδα εἶναι ὁμοίως τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Εἰς γεγονότα τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἀναφέρεται καὶ τὸ ρωσικὸν ἔπος, οἱ Λόγοι περὶ τῆς μάχης τοῦ Ἰγῶρ, ὧν τὸ κείμενον δὲν φαίνεται παλαιότερον τοῦ IE' ἢ τὸ πολὺ τοῦ IA'. Τέλος δὲ κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ἐποιήθησαν αἰ πλεῖστα τῶν ἐν εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις φερομένων διασκευῶν τοῦ σατιρικοῦ ἔπους τοῦ Ρενάρτου, τοῦ παραδόξου τούτου κράματος ἀπλάστου ἀφελείας, δηκτικῆς εἰρωνείας καὶ ἀγροικου εὐθυμίας, οὗ τὰς πρώτας πηγὰς ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ οὗ φέρονται καὶ ἑλληνικαὶ διασκευαὶ τῶν μέσων χρόνων, μέχρι τοῦ νῦν γνωστόταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν.

Εἰς τὸν IB' αἰῶνα ἐπίσης πρέπει νὰ θέσωμεν καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Πρὸ τριάκοντα ἀκόμη ἐτῶν

*) Λόγος ἀπαγγελθεὶς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τὴν 14 Ἰανουαρίου 1907, ἡμέραν καθ' ἣν ἐπίσημως ἀνελάμβανε τὴν πρυτανικὴν ἀρχὴν.

ἡ ὑπαρξις τοῦ ἔπους τούτου ἡγνοεῖτο, ἐκ συμπτώσεως δὲ μᾶλλον ἢ ἐξ εὐστοχίας Ἑλβετὸς Ἱστορικὸς ἐκάλεσε πρὸ τεσσαράκοντα ἀκριβῶς ἐτῶν δημῶδες μεσαιωνικὸν ἔπος¹⁾ δημῶδες τι ἄσμα ἀναφερόμενον εἰς ἐπεισόδιον τοῦ ἔπους, τὸ ἄσμα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅπερ ὁ Σφυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ τὸ πρῶτον ἐκδῶσας αὐτό, δυσυχῶς ὄχι ἄνευ αὐθαιρέτων μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν²⁾, ἀνήγεν εἰς τὸν I' αἰῶνα, ὅπερ ὁμοίως, ὡς ἔχει νῦν, δὲν εἶναι προγενέστερον τοῦ ΙΖ'³⁾ ἢ καὶ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος⁴⁾, ἂν καὶ τὸ ἀρχετυπον εἶναι πολλῶ παλαιότερον. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1875 ἐκ χειρογράφου τῆς Τραπεζοῦντος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐξεδόθησαν ὑπὸ Κωνσταντίνου Σάθα καὶ Αἰμιλίου Λεγρὰνδ οἱ «Λόγοι περὶ τοῦ Διγενοῦς Ἀκρίτου καὶ τῶν γονέων», οὓς οἱ ἐκδοταὶ ἀπεκάλουν βυζαντινὴν ἐποποιίαν τοῦ I' αἰῶνος. Τὸ χειρόγραφον ἦτο ἀκέφαλον καὶ κολοβόν, ἀλλ' ὥσανεὶ μόνον ἡ δημοσίευσίς αὐτοῦ ἀνεμνετο διὰ τὰ φανερωθῆναι ὁ κεκρυμμένος τέως κόσμος τῆς μεσαιωνικῆς ἡρωϊκῆς ποιήσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἀνεράνησεν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην διάφοροι ἄρτιαι διασκευαὶ τοῦ ἔπους καὶ παρατηρήθη ἡ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς δημῶδη ἄσματα, φερόμενα ἐν τῷ στόμκι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Σάθα καὶ τοῦ Λεγρὰνδ εὐρέθη τὸ χειρόγραφον τῆς Κρυπτοφέρρης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐξ ἐτέρου δὲ χειρογράφου τῆς Ἀνδρῶν τοῦ ἐπομένου αἰῶνος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Μηλιαράκη τρίτη διασκευὴ τοῦ ἔπους. Ἐν ἔτος πρὸ τούτου ὁ Σπ. Λάμπρος ἐδημοσίευσεν ἐκ χειρογράφου τῆς Ὁξωίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐτέραν διασκευὴν εἰς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους, καὶ τελευταίον πρὸ δύο ἐτῶν ὁ πολὺς βυζαντινολόγος Κάρολος Κρουμβάχερ διέλαθεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς βυζαντινῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν περὶ κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἐστωριάλου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, περιέχοντος πέμπτην διασκευὴν τοῦ ἔπους, ἀνακοινῶσας καὶ μακρὰ ἀποσπάσματα ταύτης. Ἀλλ' ἐγνώσθη προσέτι καὶ ἄλλων διασκευῶν ἢ ὑπαρξις, αἵτινες δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε. Ὁ Σκοπελίτης μοναχὸς Καισάριος Δαπόντες ἀναφέρει ὅτι εἶχε δύο χειρόγραφα ἐξιστοροῦντες τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ Ἀκρίτου, ὧν τὸ ἕτερον εἰκονογραφημένον, καὶ προσθέτει ὅτι ἐσκόπει νὰ συνθέσῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἥρωος εἰς ὁμοιοκαταλήκτους πολιτικούς στίχους. Ἐτερον χειρόγραφον εἰς πεζὸν λόγον εἶδεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Γερμανὸς διδάκτωρ Μόρδτμανν· εἰς πεζὸν ἐπίσης λόγον εἶναι καὶ τὸ χειρόγραφον,

1) Max Būdinger Mi telgriechische Volksepos. 1860.

2) Πόθεν ἢ κοινὴ λέξις τραγουδοῦ, Ἀθῆν. 1859.

3) K. Krumbacher Litteraturgeschichte 2ας ἐκδ. σ. 833 (τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως Σωτηριάδου τ. Γ' σ. 97).

4) Βλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν. Τὸ ἄσμα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Ἀκρίτα. 1901 τ. Α' σ. 98 κ. ε.

ἔπερ πρό τινων ἐτῶν εὔρεν ἐν Ἄνδρῳ ὁ Δ. Πασχάλης, οὐ δυστυχῶς μέχρι τοῦδε δὲν κατωρθώθη ἢ δημοσιεύσεις ¹).

Ταῦτα παρέχουσι τὴν ἐλπίδα, ὅτι πιθανὴ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἢ εὑρεσις καὶ ἄλλων διασκευῶν, σφόδρα ὅμως ἀμφίβολον, ἂν ἐκ τούτων θὰ προκύψωσιν ἐνδείξεις τινές, ἱκαναὶ νὰ μεταβάλλωσι τὰς γνώμας, ὡς δυνάμεθα νὰ βρασίω-
μεν εἰς τὴν μελέτην τῶν γνωστῶν καὶ ἐκδεδομένων. Διότι τοσαῦτα λαμβά-
νομεν ἀπὸ ταύτης ἐμφανῆ καὶ πιστὰ τεκμήρια, ὥστε βέβαια νὰ συναγά-
γωμεν πορίσματα περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ ἔπους καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ
πρὸς τὰ δημῳδῆ ᾄσματα.

Ἐν τῇ ἐσχάτῳ δημοσιευθείσῃ μελέτῃ αὐτοῦ περὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρί-
του ἀποδίδει ὁ Κρουμβάχερ πολλὴν σπουδαιότητα εἰς πᾶσαν ἐπαύξησιν τοῦ
χειρογράφου ὕλικου, διότι μόνον, ὡς λέγει, δι' ὡς οἶόν τε πληρεστάτης
γνώσεως τῶν διασκευῶν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τῆς συνθέ-
σεως καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ μοναδικοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν
γραμμάτων ἔργου τούτου, καὶ ν' ἀποκαθάρωμεν τὸ ἀρχέτυπον ποίημα ἀπὸ
τοῦ ἀπειροκάλου περιβλήματος κενῆς σχολαστικῆς σοφίας καὶ ψυχωφελῶν
διδαγμάτων²). Ἄναντίρρητον βεβαίως εἶναι ὅτι μεγάλῃν ἐπίδοσιν ἐνδέχε-
ται νὰ λάθωσιν αἱ μελέται ἡμῶν ἐκ τῆς εὑρέσεως νέων διασκευῶν τοῦ ἔπους,
διότι δύνανται νὰ συντελέσωσιν αὐταὶ εἰς διαλεύκανσιν πολλῶν ζητημάτων
καὶ προπάντων τῆς γενέσεως καὶ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ, ὡς τῷ ὄντι ὑπὸ
τὴν ἐποψίν ταύτην πολὺ ἐπέχυσε φῶς τὸ Ἑσχωριάλιον χειρόγραφον. Ἄλλὰ
ματαίᾳ θὰ ἦτο πᾶσα προσδοκία ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀρχετύπου ἔπους, ἀ-
πηλλαγμένου τῶν κηρῶν τῆς σχολαστικότητος, ἀμόλυτον δὲ καὶ ἀδιάφορον
διατηροῦντος τὴν ποιητικὴν καλλονήν. Δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα τὸ βυζαν-
τινὸν ἔπος ὡς ἄλλον τινὰ θαλάσσιον Γλαῦκον, ὅστις ἀποβαλὼν ἐντὸς τῆς
θαλάσσης τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἔχων λεωδημένα τὰ παλαιὰ τοῦ σώμα-
τος μέρη ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ προσπεφυκότα ὄστρεα καὶ φυκία καὶ πέ-
τρας, οὐδὲν διετῆρει τῆς προτέρας μορφῆς, κατὰ τὴν ὥραιαν εἰκόνα τοῦ
Πλάτωνος. Πιθανώτερον τούναντίον φαίνεται, ὅτι τὸ πρῶτον σχεδιάσμα τοῦ
ἔπους ἂν τυχὸν εὑρεθῆ, δὲν θ' ἀποδειχθῆ τελειότερον καὶ καλλιτεχνικώ-
τερον τῶν σφίζομένων διασκευῶν. Μᾶλλον δ' ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως

1) Ο Κrumbacher (σ. 311 σημ. 1 τοῦ ἀμέσως κατωτέρω μνημονευομένου συγγράμματός του) εἰκάζει, ὅτι λόγος τῆς μὴ δημοσιεύσεως τοῦ χειρογράφου τούτου μέχρι τοῦδε εἶναι, ὅτι ἐξετασθὲν θὰ εὑρέθη ἴσως ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν Ἀκρίταν τοῦ Μηλιαράκη, παλαιὸν τι ἀντίγραφον αὐτοῦ ὄν. Ἄλλ' ὡς ὁ εὐρὼν αὐτὸ κ. Δ. Πασχάλης, νομάρχης Μεσσηνίας, μοὶ γράφει, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ τοῦ Μηλιαράκη, πλὴν τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως, δὲν τὸ ἐξέδωκε δὲ μέχρι τοῦδε, ἀπησχολημένος ὢν ἐκ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας.

2) K. Krumbacher Eine neue Handschrift des Digenis Akritas, München 1904 σ. 310 (Sitzungsberichte der philos.—philol. u. der histor. Klasse d. bay. Akad. d. Wissenschaften τῆς B').

τούτων πειθόμεθα, ὅτι μεταγενέστεραι μεταβολαὶ ἐνέχουσι πλείονα ποιητικὰ στοιχεῖα. Ἐν τῇ παλαιστάτῃ λ. χ. τῶν διασκευῶν τῆς Κρυπτοφέρρης, ὑπὸ λογίων ἀνδρῶν γραφείσῃ εἰς λέξιν ἀρχαΐζουσαν, ψυχρὰν καὶ ἄτονον, καταπνίγεται καὶ ἐξαφανίζεται πᾶν τοιοῦτο στοιχεῖον ὑπὸ τῆς ρητορικῆς ἐπιτηδεύσεως καὶ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐπίτευξιν ἱστορικῆς πιθανότητος· ἐνῷ ἡ τοῦ Ἑσχωριαλίου χειρογράφου, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν δημοσιευθέντων ἀποσπασμάτων, ἔργον ἀμαθοῦς καὶ ἀτέχνου στιχοπλόκου, ἀνόθευτον σχεδὸν καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τῆς γραμματικῆς παιδεύσεως μεταχειριζομένου δημῶδη γλώσσαν, διατηρεῖ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν δρόσον ἀδράς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ πολλὰ παρουσιάζει ψήγματα ἀπέφθου χρυσοῦ. Διότι, ὡς ἡ Ἑρα τοῦ ἀρχαίου μύθου λουρμένη εἰς τὰ ὕδατα τῆς Κανάθου ἀνεκτάτο τὸ παρθενικὸν κάλλος καὶ τὴν νεότητά, οὕτως εἰς τοιαύτην τινὰ ἀείρουν καὶ διαυγῆ πηγὴν αἱ διασκευαὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἀπέλουν τὴν σκωρίαν τῆς ἀπειροκαλίας καὶ τῆς ἀτεχνίας. Τίς δὲ ἡ πηγὴ αὕτη θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον.

Ὅθεν ἡ γνώσις τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐποιήθησαν αἱ διασκευαί, εἶναι μὲν ἀναγκαῖα εἰς ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν, καθ' ἑαυτὰς ἐξεταζομένων, καὶ τῶν εἰδήσεων, ἃς περιέχουσι περὶ τοῦ μεσοχρονίου ἐθνικοῦ βίου, καθὼς καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ἃς διασώζουσιν, ἀλλ' οὐδόλως χρησιμεύει πρὸς ἐξακρίθωσιν τῆς πρώτης μορφῆς τοῦ ἔπους.

Εἰς τὰ ἔργα τῆς δημῶδους φιλολογίας τῶν μέσων χρόνων δὲν ἐφαρμόζονται οἱ κανόνες τῆς κριτικῆς κλασσικῆς φιλολογίας, καὶ ἐκ τῆς παλαιότητος τῶν χειρογράφων οὐδὲν ἀσφαλὲς τεκμήριον συνάγεται περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀρχέτυπον κώδικα ¹). Διὰ τοῦτο οὐδ' εἰς αὐτὰ τὰ φερόμενα εἰς δύο τῶν χειρογράφων ὀνόματα ποιητῶν πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἐξαιρετικὴ τις σημασία. Ὁ Ἀκρίτης τοῦ χειρογράφου τῆς Ἄνδρου ἐγράφη ὑπὸ τινος Εὐσταθίου, ὡς δηλοῦται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτοῦ. Ὁ δὲ τῆς Ὁξονίας ὑπὸ τοῦ Χίου μοναχοῦ Ἰγνατίου Πετρίτζη ἐν ἔτει 1673. Εἶναι αὕτη νεωτάτη πασῶν τῶν διασκευῶν· καὶ ὁμοίως ὁ Πετρίτζης καυχᾶται διὰ τοὺς κόπους καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ἣν κατέβαλεν εἰς σύνθεσιν τοῦ ποιήματος.

Ἐγὼ λοιπὸν ἐσύνταξι τοῦτο καὶ σύνθεσά το, μέ στιχοῦς τοῦς πολιτικοῦς εἰς ῥίμα ἐποίησά το.

Οὕτω μετὰ ἑκατὸν ἔτη θὰ ἔγραφε καὶ ὁ Κκισάριος Δαπόντες, ἂν ἐπρόφθανε νὰ τελέσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του περὶ συνθέσεως τοῦ Ἀκρίτου.

Ζωὴν ἂν ἔχω ἐκ θεοῦ, θέλω μέ στιχοῦργίαν νὰ τὸν συνθέσω καὶ αὐτόν, κ' ἐδοῦς 'εἰς τὴν Βενετίαν.

(θὰ τὸν ἀποστείλω δηλ. πρὸς τύπωσιν· ἂν καὶ ὁμολογῇ ὅτι ἐγίνωσκε δύο χειρογραφοὺς περιέχοντα τὴν ἱστορίαν τοῦ Διγενῆ.

1. K. Krumbacher Byz. Literaturgesch. 2. § 321 s. 796-7 (ἑλλην. μεταφρ. τ. Γ' σ. 22).

* Οἱ ποιηταὶ οὗτοι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν, εἰ μὴ ἅπλοι διασκευασταί. Δὲν εἶναι ἔμως δίκαιον κρίνοντες αὐτοὺς κατὰ τὰς σημερινὰς περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἰδέας νὰ τοὺς ἐλέγξωμεν ὡς θρασεῖς λογοκλόπους. Τὰ εἰς κοινὴν γλῶσσαν γεγραμμένα ἔργα ἐθεωροῦντο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὡς κοινὸν κτῆμα, καὶ οἱ βιβλιογράφοι, ἐνῆ πιστῶς ἀντέγραφον τὰ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν κείμενα. ἐνόμιζον ἐπιτρεπομένην πᾶσαν μεταβολὴν καὶ προσθήκην εἰς τὰ δημῶδη, καὶ εὐκόλως καὶ ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνεδῶτος οἰκειοποιοῦντο ταῦτα, ἀν αἱ μεταβολαὶ ἦσαν πολλαὶ καὶ οὐσιώδεις. Οὕτω παρουσιάζονται ὡς ποιηταὶ τοῦ Βελισαρίου ὁ Γεωργιλᾶς, τοῦ Ἀπολλωνίου ὁ Τήμενος καὶ ὁ Κοντιανός, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐν τέλει τοῦ ποιήματος δηλοῖ δι' ἐποίησε τὸν Ἐρωτόκριτον ὁ Βικέντιος Κορνάρος, ὅθεν εὐλόγος γεννᾶται ἀπορία, ἀν εἶναι οὗτος ὁ ποιητὴς ἢ διασκευαστὴς μόνον τοῦ ἔπους.

Οἱ τοῦ Ἀκρίτου διασκευασταὶ ὅμως δὲν περιορίζοντο πάντες εἰς συνήθει· κατ' ἰδίαν αὐτῶν ἐμπνευσιν μεταβολὰς τῶν προκειμένων προτύπων, ἀλλὰ δαφιλῶς ἀρνούμενοι στοιχεῖα ἐκ τῆς ἐθνικῆς ποιητικῆς περιουσίας κατῴρθωσαν νὰ προσδώσωσι ζωὴν καὶ δύναμιν εἰς τὸ ἔργον των. Ἄνευ τούτου τὸ ἔργον αὐτῶν θὰ ἦτο ἄψυχον καὶ ξηρὸν κατασκευάσμα, διότι παρεγνώρισαντες τὴν ποιητικὴν οὐσίαν καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ὕλικου, οὐ ἐπεχείρησαν τὴν κατεργασίαν, ἐπεζήτησαν νὰ χρησιμοποιοῦσιν αὐτὸ πρὸς διδακτικὸν σκοπὸν.

Ἡ συνάφεια πρὸς τὴν ἐθνικὴν ποίησιν καταφαίνεται ἐν πρώτοις ἐκ τῆς παρεμβολῆς ἐκ ταύτης εἰς τὰς διασκευὰς στίχων καὶ ἄσμετων τινῶν, προπάντων ἐρωτικῶν. Στίχοι τυπικοὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς τὸ ἔπος, ὡς λ. χ. ἐν τῷ Ἐσχωριαλίῳ χειρογράφῳ ὁ στίχος

[ὄτι] ἀπότε[ς] ἐκτίστην ὁ παρῶν καὶ δόλιος κόσμος οὗτος,

εἰς δήλωσιν τοῦ ἀνέκαθεν καὶ ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων¹⁾, ληφθεὶς ἐκ δημοτικῶν ἄσμάτων, ὅπου φέρεται οὕτως :

¹⁾ Ἀπὸτε ἐκτίστη ἢ κιδωτὸς καὶ θεμελιώθη ὁ κόσμος²⁾.

Τὴν προτεραιότητα τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος ἐλέγχουσι τὰ παραπληρωματικὰ ἐπίθετα, ἅτινα παρενέβαλεν ὁ διασκευαστὴς, προσπαθῆσας νὰ διορθώσῃ τὸν φαινόμενον συγχρονισμὸν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ.

Ἄσματα δὲ παραλαμβάνονται ἐκ τῆς δημῶδους ποιήσεως εἴτε αὐτοῦσια εἴτε ἐπιτετημημένα εἴτε παρηλλαγμένα πρὸς ἀφομοίωσιν πρὸς τὴν λέξιν τοῦ ἔπους. Ἐστὼ ὡς παράδειγμα τὸ ἄσματιον τοῦτο ἐκ τοῦ χειρογράφου τῆς Ἄνδρου (στ. 224):

1) *Krumbacher* *Iigenis* σ. 374. στ. 38.

2) *Σακελλαρίου* *Κυπριακά* τ. Γ' σ. 36 ('Αφ' ἧς).

Ἦ ἔρως, δυνάστα φοβερέ, χρυσοπτερυγοφόρε,
 ὅπου ἔχεις δύναμιν πολλήν καὶ σύρναις τὰς καρδίας,
 τρέμει τὴν ἐξουσίαν σου, φοβοῦμαι τὴν ὀργήν σου,
 καὶ τὴν ἰσχύν σου τὴν φρικτὴν οὐ δύναμαι βαστάζειν 1).

Τὸ ἄσματιον τοῦτο, ὅπερ ἐμιμήθη καὶ ὁ μεσαιωνικὸς ποιητὴς τοῦ Λυβίστου καὶ τῆς Ῥοδάμνης 2), εἶναι δημοτικόν, περιλαμβανόμενον καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν μεσαιωνικῶν δημοτικῶν ἰσμάτων, ἣν αὐθαίρετως ὠνόμασεν Ἀλφάβητον τῆς ἀγάπης ὁ Γερμανὸς ἐκδότης :

Ἦ ἔρως, δυνάστα φοβερέ, χρυσοφθρουγοφόρε,
 τρέμω τὴν ἐλικίτζαν σου, φοβοῦμαι τὴν θωριάν σου 3).

Ἀλλὰ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ στίχου ὑπερφαίνει τὴν ἐπίδρασιν τῶν δημοτικῶν ἰσμάτων. Ἐν τῇ δημῳδαί στιχουργίᾳ οἱ στίχοι τῶν ἰσμάτων εἶναι ἀπρητισμένοι πάντες, ἐκάστου ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ τὴν διάνοιαν πᾶσαν ἢ τοῦλάχιστον ἀποτελοῦντος τελείαν φράσιν· συχναὶς δ' ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμιστιλίῳ ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ ἢ παραπλήσιον νόημα τοῦ ἐν τῷ πρώτῳ. Καὶ ἐκεῖνον μὲν τὸν χαρακτῆρα ἔχουσι κοινὸν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὰ εἰς πολιτικούς στίχους συντεθειμένα ἔργα τῶν βυζαντινῶν στιχουργῶν, τῆς δ' ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμιστιλίῳ ἐπαναλήψεως ἱκανὰ παρέχει ἡμῖν δεῖγματα προπάντων ἢ διασκευῆ τοῦ Ἑσχωριαλίου χειρογράφου. Πρὸς ἀπόδειξιν ἀναγινώσκω στίχους τινὰς ἐκ ταύτης :

καὶ τοὺς ἀγούρους ἔλεγεν, οὕτως τοὺς παραγγέλλει.

Ἵτι ἦσαν κάμποι ἄνδρσι, καὶ καύματα μεγάλα.

Ἦτον δ' ὁ καλάμιος δασὸς καὶ ὑπόδροσος ὁ τόπος 4).

Καὶ παλληγάρην γίνετον ἡθονικόν καὶ ὠραῖον 5).

Λογάρην ἔχεις περισσὸν ἀσῆμιν καὶ χρυσάφιν.

Ἐναργέστερον δὲ καταδεικνύει τὴν σχέσιν τῶν διασκευῶν πρὸς τὴν

1) Τὸ χειρόγραφον ἔχει «δὲν δύναμαι νὰ βαστάξω». Ἀλλὰ ἰσμάτια ἢ ἴχνη αὐτῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἀνδρου ἐν στ. 261 κ. ε. 944—9. 1966—1974. 2955—2961. 4487—95. 4496. 4500. 4508.

2) Wagner *Trois poèmes grecs* σ. 251 στ. 317 κ. σ. 254 στ. 448.

3) Wagner Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης σ. 44 ἀρ. 76. Τὸ χειρόγρ. ἔχει «Προδυναστε φ.». Εἰρήσθη ἐν παρόδῳ, ὅτι παρανοήσας τοῦτο ὁ Wagner καὶ μεταφράσας τὸν πρῶτον στίχον *Gewalt'ger Ritter, hoher Herr mit deinem goldnen Helmbusch* (Κρατατὴ ἱππότης, αὐθέντα μὲ τὸν χρυσοῦν λόφον τοῦ κράνους) ὑπέλαθεν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἰωαννίτας ἱππότητας καὶ φέρει αὐτὸν ὡς ἐν τῶν ἰσχυροτέρων ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ροδίας προελεύσεως τῶν ἰσμάτων. Καὶ ἄλλας δὲ παρανοήσεις δεῖκνυσι ἢ γερμανικὴ μετάφρασις τοῦ ἰσματος τοῦτου. Τὸ ἐλικίτζα εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ ἡλικία (ἀνάστημα).

4) Οὕτω πρέπει ν' ἀναγνώσθῃ ὁ στίχος, ὅστις ἐνεκα τῆς παρατονίας φαίνεται τετραρχημένος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Κρουμβάχερ, ἀναγινώσκοντος «Ἦτον ὁ καλάμιος δασός» Καλάμιος ὁ καλάμων.

5) Οὕτως ἔγραψα πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ : «Καὶ ἐγίνετον παλληγάρην, ἦ. καὶ ὠ.»

δημώδη ποιήσιν ἢ πολλαχοῦ ἐμφαινόμενη συμφωνία ἰδεῶν καὶ παραστάσεων πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ. Ἡ προσπάθεια, ἦν καταβάλλουσι πάντες οἱ γράφοντες κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὅπως μὴ παρεκκλίνωσι τῶν κρατουσῶν ἰδεῶν, μάλιστα δὲ τῶν θρησκευτικῶν, περικαλύπτει, οὕτως εἶπειν, τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ πυκνοτάτου ἑμοιομόρφου πέπλου, ὑπὸ τὸν ὅποιον δυσχερέστατον εἶναι νὰ διακριθῶσι προλήψεις καὶ δοξασίαι, ἅς οὗτοι κοινὰς εἶχον μετὰ τοῦ λαοῦ. Ἄν δὲ που διαρρήξασαι τὸ κάλυμμα ὑπεκφαίνονται, ὡς χλόη προκύπτουσα ὑπὸ στρῶμα χιόνος, χάριεσαι εἰκόνας, ἀκραιφνῆ διαφυλάττουσαι τὸν δημῶδη τύπον, πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ γράφοντος, ἢ εἰς ἀδυναμίαν αὐτοῦ νὰ μεταβάλῃ καὶ καταστήσῃ ἀγνώριστα τὰ ἄλλοθεν παραλαμβανόμενα. Οὕτως ἐκπληττόμεθα σφόδρα ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκρίτου μετὰ ψυχαφελῶν καὶ τετριμμένων στοχασμῶν περὶ θανάτου καὶ ματαιότητος τοῦ κόσμου ἀκούοντες τὸ ὄνομα τοῦ Χάρωνος, τοῦ μόνου τῶν ἀρχαίων θεῶν, οὗ διετήρησεν ἀκμαίαν τὴν πίστιν ὁ ἑλληνικὸς λαός, καὶ παρατηροῦντες ὁπόσον ἀδεξίως ἕκαστος τῶν διασκευαστῶν προσπαθεῖ νὰ κολάσῃ τὴν ὑπὸ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων ὑμνουμένην πάλιν τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου· ὁ μὲν πλάττων ἄγγελον πυρὸς ἐπιφαίνομενον εἰς τὸν Διγενῆ, ὁ δὲ ἀναφέρων ὅτι «ὁ θάνατος τὸν πολεμᾶ εἰς τὸ παλάτι μέσα», ἄλλος, ὁ τῆς Κρυπτοφέρρης διασκευαστῆς, ποιῶν τὸν ἥρωα λέγοντα ὅτι αὐτὸν τὸν ἀήττητον ὁ Χάρων ἐκ παντὸς τρέπει καὶ φανταζόμενος ἀγγέλου Κυρίου παραλαμβάνοντας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ὁ τῆς Τραπεζοῦντος ὑποβάλλων εἰς τὸ στόμα τῶν ἰατρῶν τοὺς λόγους τοῦ Χάρωνος. Ἐπίσης ἐκπληττόμεθα ἀκούοντες τοὺς θρήνους ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Διγενῆ, ὄντας ἀπηχῆσεις γνωστῶν μοιρολογίων καὶ περιέχοντας παραστάσεις τῶν ἐν Ἄδου, συμφώνους μὲν πρὸς τὰς δημῶδεις δοξασίας, ἀλλ' ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς χριστιανικὰς καὶ καθόλου ἀπαδούσας πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν εὐσεβῶν διασκευαστῶν. Ἐνδεικτικώταται ὁ εἶναι καὶ αἱ μεταβολαί, ἅς ἐπήνεγκον οὗτοι εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς συναντήσεως τοῦ ἀρτιγάμου Διγενῆ καὶ τῆς νεαρᾶς γυναικὸς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Δράκοντος εἰς τὸ Βλαταλιβάδιον, ἐπεισόδιον γνωστὸν ἐκ δημοτικῶν ἄσμάτων ἐξ οὗ ἀτέχνως προσεπάθησαν ν' ἀφαιρέσωσι πᾶν τὸ φανταστικὸν καὶ ἀπίθανον.

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα ἔχει κοινὰ τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου καὶ πρὸς ἄλλα ἑλληνικὰ ποιήματα τῶν μέσων χρόνων, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν *Διήγησιν τοῦ Ἀχιλλέως*, τὸν *Ἀπόκοπον* τοῦ Μπεργαδῆ, τὴν *Ρίμαν εἰς τὸν Ἄδην* τοῦ Πικατόρου καὶ τὰ ποιήματα *Περὶ ξενιτείας* καὶ *Περὶ γέροντος*. Ὅτι ἔμως διακρίνει αὐτὸ πάντων τῶν ἄλλων προϋόντων τῆς μέσης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἀναδεικνύει τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ οὐ μόνον ἐπὶ τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, εἶναι ἢ ἀκμαία διατήρησις ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἀπέρ-

ρευσε τὸ βυζαντινὸν ἔπος Ἐπὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν χωρῶν τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου, ὧν διὰ βραδύρου βίας ἐπιχειροῦσιν οἱ Βούλγαροι νὰ ἐκριζώσῃσι καὶ ἐξαφανίσωσι τὸν ἑλληνισμόν, μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου ἄδονται μέχρι τοῦ νῦν ἄσματα, ἀφηγοῦμεν καὶ τοὺς ἀθλοὺς καὶ τὰς περιπετείας τοῦ Διγενῆ καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀπελάτας καὶ τοὺς Σαρακηνούς, καὶ φέρονται διὰ στόματος παραδόσεις, ἀναφερόμεναι εἰς τόπους καὶ ἀντικείμενα, μεθ' ὧν συνδέεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰς ταῦτα ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐγκατέπλεξε μύθους, ὧν τοὺς πλείστους παρέλαθεν ἀνακαινίσασα ἐκ τῆς πλουσίας μυθικῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀπήρτισε τὸν ἰδεώδη τύπον ἥρωος νεαροῦ, ὡς ὁ Ἀχιλλεύς, κραταιοῦ, ὡς ὁ Ἡρακλῆς, καὶ ἐνδόξου, ὡς ὁ Ἀλέξανδρος. Ἐν κεφαλῇ δ' εἰπεῖν, εἰς τὸν Διγενῆ Ἀκρίτην ἀποκορυφοῦνται οἱ πόθοι καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἐν αὐτῷ συμβολίζεται ἡ μακραίων καὶ ἀληκτος πάλη τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον. Ἡ πάλη αὕτη ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα, περὶ ὃν κυρίως στρέφεται ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ περίοδον ὑπερχιλιετη, μετὰ θαυμαστῆς δ' εὐστοχίας ἐκ ταύτης παρέλαθεν ὁ λαὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐποποιίας αὐτοῦ.

Καὶ ἡ ἐποποιία αὕτη πρόκειται ἡμῖν ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασιν ἔσον ἐνδέχεται πλήρης καὶ ἀπληρτισμένη. Ὁ λαὸς τὴν ἐπικὴν ὕλην διασκευάζει εἰς ἐπεισοδικὰ αὐτοτελῆ ἄσματα, ὃ δὲ ἡμέτερος λαὸς πρόεδῃ ἐν τῇ ἐποποιίᾳ αὐτοῦ περαιτέρω συγχωνεύσας πολλὰ ἐπεισόδια εἰς ἓν ἄσμα καὶ τὰ ξας πάντα τὰ ἐπεισόδια περὶ ἓν κέντρον. Ἄν ἀνεφαίνετο μεγαλοφυῆς ποιητῆς, δυνάμενος νὰ συγκροτήσῃ ταῦτα καὶ συναρμόσῃ εἰς εὐρὺ σύνολον, θὰ ἐδωροφόρει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἔπος ἐφάμιλλον τῆς Ἰλιάδος, διότι ἡ ὕλη αὐτοῦ δὲν ὑστερεῖ κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὕλης τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Οἱ συνθέσαντες τὰς σφιζομένας διασκευὰς ἦσαν ὑποδέεστεροι τοιαύτης ἐπιβολῆς, ἄλλως δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον, σκοπὸς αὐτῶν δὲν ἦτο ἡ ποίησις ἔπους. Οὐδὲν ἦττον ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ἐξετάζοντες τὴν παρὰ τῇ λαφῆ φερομένην ἐπικὴν ὕλην καὶ τὰς ἀτελεῖς ἀποπείρας πρὸς συναρτισμὸν αὐτῆς εἰς ἑνιαῖον καὶ ἀρμονικὸν σύνολον διδακτικώτατα συνάγομεν πορίσματα συντελοῦντα εἰς διαφώτισιν σπουδαιοτάτου φιλολογικοῦ ζητήματος, τοῦ ὁμηρικοῦ. Τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα διεφωτίσθη μεγάλως διὰ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ἄλλων λαῶν, παρ' εἰς ὅπωσδήποτε εἶναι δυνατὴ ἡ ἀμεσος παρατήρησις Ἡ φιλολογία ἐν ταῖς νεωτάτοις χρόνοις ἐκ τῆς μελέτης τῶν δημοδῶν ἁσμάτων τῶν Κιργίσιων, ἦτοι τῶν Κοζάκων τῶν στεππῶν, ἅτινα ἱστορικὸν πυρῆνα ἔχουσι τοὺς θρησκευτικοὺς πολέμους τοῦ λαοῦ τούτου πρὸς τοὺς Σίνας καὶ τοὺς Καλμούχους κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, καὶ τῆς τῶν ἁσμάτων ἄλλου ταταρικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀθακάν, ἔλαβεν ἐννοιάν τινα τῆς ἀρχεγόνου καταστάσεως τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Ζητεῖ δὲ νὰ εἰκάσῃ τὸν τρόπον τῆς

συνθέσεως τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν διὰ τῆς εξετάσεως τῶν φαινομένων, ἅτινα παρουσιάζουσιν ἢ δημῶδης ἠρωϊκῆ ποιήσεως τῶν Σέρβων καὶ αἱ βυλτῖναι τῶν Μεγαλωρώσων, καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐκ τῶν δημῶδῶν ᾄσμάτων τῶν Ἑσθωνῶν καὶ τῶν Φιννίων ἀπηρτίσθησαν ὑπὸ συγχρόνων λογίων περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τεχνητὰ ἔπη, τὸ *Καλεβιποέγ* καὶ τὸ *Καλεβάλα*. Ἐὰν ἡ προσοχὴ τῶν φιλολόγων στραφῇ καὶ εἰς τὰ κριτικὰ ᾄσματα, οὐδεμίαν ἀμφισβολίαν, ὅτι ἀπλετοὺς θὰ ἐπιχυθῇ φῶς εἰς τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα, καὶ δὴ ἐξ αὐτῆς τῆς χώρας, ὅπου ἐγεννήθησαν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη.

Πρὸς σαφῆ κατανοήσιν τῆς σημασίας τῶν ᾄσμάτων τούτων καὶ ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν ἀναγκαῖον εἶναι πρῶτον μὲν νὰ διακριθῶσιν ἐκ τῆς ὄλης δημοτικῆς ποιήσεως ἡμῶν τὰναγόμενα εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, ἔπειτα δὲ νὰ προσδιορισθῶσιν, ὡς ἔνεστιν, ἀκριβέστατα οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐποιήθησαν τὰρχέτυπα καὶ οἱ τύποι, ὅπου ἐν ἀρχῇ ἐπεχωρίζον, καὶ τρίτον νὰ καθορισθῇ ἢ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰς ἐπικὰς διασκευάς.

Ἀσφαλεστάτην βᾶσιν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ἀκριτικῶν ᾄσμάτων παρέχουσι κατὰ πρῶτον λόγον αἱ ἐπικαὶ διασκευαί. Πάντα ἀνεξαιρέτως, τὰναφερόμενα εἰς πρόσωπα μνημονευόμενα ἢ εἰς ἐπεισόδια περιλαμβανόμενα ἐν αὐταῖς, εἶναι ἀναμφισβητήτως ἀκριτικά. Ἐπίσης καὶ τὰναφερόμενα εἰς ἐπεισόδια ἄγνωστα εἰς τὸ ἔπος, ἅτινα ὁμῶς ἐμφανῶς δεικνύουσιν ὡς ἀκριτικά διάφορα τεκμήρια, ὧν σπουδαιότατον εἶναι ὀνόματα, συνταυτιζόμενα πρὸς τὰ ἐν τῷ ἔπει, ἀναφερόμενα δὲ σπανίως μὲν ἐν πάσαις ταῖς παραλλαγῶν τῶν ᾄσμάτων ἐκάστου ἐπεισοδίου, συχνότατα δ' ἐν μιᾷ μόνῃ. Ὅθεν πολλάκις ᾄσματα, ἅτινα ἐφαίνοντο ἄσχετα πρὸς τὰ κριτικά, ἐκ μιᾶς παραλλαγῆς αὐτῶν, ρητῶς κατονομαζούσης τὸν Διγενῆ Ἀκρίτην ἢ ἄλλον τινὰ τῶν οἰκείων ἢ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀποδεικνύεται ὅτι πρέπει νὰ συγκαταλεχθῶσιν εἰς ταῦτα. Εἶναι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ὀνόματα τοσοῦτον παρεφθαρμένα, ὥστε θὰ καθίσταντο δυσδιάγνωστα, ἂν μὴ ἐκ τῆς ἀντιβολῆς διαφόρων παραλλαγῶν κατεφαίνετο ἢ βαθμιαία παραφθορὰ αὐτῶν. Οὕτως αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ Διγενῆ φέρονται πολὺ τύποι, ὡς ὁ Ἰγενής, Διενής, (ἐν Κύπρῳ καὶ Ριενής κατὰ συμφυρμὸν πρὸς τὴν Ρήγαιναν), Γηγενής, Διονύς, Δαρδανής, καὶ τέλος ἐπὶ τοσοῦτον παραφθείρεται τοῦτο καὶ ἡμαυροῦται, καὶ δὴ εἰς πολυπληθῆ ᾄσματα, ὥστε μεταπίπτει εἰς τὰ κοινότατα Γιάννης, Γιάννος, Γιαννάκης, Γιαννακός, Μωρόγιαννος. Ὁ Ἐμίρης λέγεται Ἐμιραλής, Μιραλής, Μιριολής, Ἀμιράς, Ἀρμούρης, τοῦτον δὲ τὸν τύπον εὐρίσκωμεν ἐν τῷ παλαιῷ δημοτικῷ ᾄσματι, ὅπερ ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Πετρούπολει βιβλιοθήκης ἐδημοσίευσεν ὁ Δεστούνης. Τὸ ὄνομα Χαροσιανίτης, ὅπερ βλέπομεν μνημονευόμενον ἐν τισὶ κειμένοις τοῦ ΙΕ' αἰῶνος¹⁾,

1) Ἐπισημῆτα Μάζαρι σ. 215, 218 Ellissen. Acta patriarch. Cp. τ. II σ. 476, 478.

δηλοῦν τὸν καταγόμενον ἐκ τοῦ Χαρσιανοῦ θέματος, τῆς πατρίδος τοῦ Διγενή¹, φέρεται ὑπὸ τοὺς τύπους Χαρζανής, Χαρζανάκης, Χαντζανής, Χαντζανάκης, Γαρζανής, σοῦρ Γιαννάκης, σοῦρ Τζανάκης, σοῦρ Γιαννής κτλ. Ὁ γηραιὸς ἀρχηγὸς τῶν Ἀπελατῶν φέρεται ἐν τῷ ἔπει τὸ ὄνομα τῶν παλαιῶν βασιλέων τῆς Κομμαγηνῆς, ὑποδεικνύον τὴν καταγωγὴν του ἐκ τῆς χώρας ταύτης, εἰς δὲ τὰ δημοτικὰ ἄσματα τρέπεται τὸ Φιλόπαππος εἰς Χιλιοπαπποῦς, Παλιοπαπποῦς, Καριοπαπποῦς. Ὁ ἀντίπαλος τοῦ Διγενῆ ἦρωος Συρόπουλος, γίνεται Συγρόπουλος, Σκληρόπουλος, Στερόπουλος, Φτερόπουλος. ἐν Καρπάθῳ δὲ μεταβάλλεται εἰς τὸ Σιναφινόπουλο. Ὁ ποταμὸς Εὐφράτης ὅστις μένει ἀκόμη Ἀφράτης ἐν τῷ ἄσματι τοῦ Ἀρμούρη, γίνεται Ἀβράτης καὶ Ἀβρίτης, καὶ ἐν ἄσματι τῆς Νάξου Ἀκράτος.

Πολλάκις δὲ καὶ τὰ ὀνόματα συγχέονται, ἄλλων ἀντ' ἄλλων μνημονομένων ἐν ταῖς παραλλαγαῖς τοῦ αὐτοῦ ἄσματος, καὶ παντελῶς παραλείπονται. Πλὴν τῆς παραφθορᾶς ταύτης τῶν ὀνομάτων τῆς κριτικῆς ἄσματα ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἄλλας πολλὰς μεταβολάς, δυσχεραίνουσας τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρχικοῦ τύπου αὐτῶν. Αἱ μεταβολαὶ αὗται συνίστανται εἰς παρεμβολὴν στίχων ἐξ ἐνὸς ἄσματος εἰς ἄλλο ἢ καὶ ὀλοκλήρων ἐπεισοδίων ἐξ ἐνὸς κύκλου ἄσμάτων εἰς ἄλλον, εἰς τὴν παράλειψιν λεπτομερειῶν ἀκαταλήπτων διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν λήθην τῶν ἐκλειοπτῶν πραγμάτων, εἰς ἃ ἀνεφέροντο, εἰς τὴν ἀντικατάστασιν λέξεων ἢ τύπων παλαιωθέντων διὰ νεωτέρων, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν παλαιότερων γεγονότων διὰ συγχρόνων παραπλησιῶν ἢ ἀναλόγων. Ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα τῶν τοιούτων παραφθορῶν, ἐξ ὧν ἄχρωμα καὶ ἀόριστα ἀποβαίνουν τὰ ἄσματα, καὶ παντελῶς ἀδύνατος θὰ καθίστατο ἡ ἀναγνώρισις τῆς συναφείας αὐτῶν πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου, ἂν δὲν ὑπῆρχον πρὸς διαφώτισιν ἡμῶν τεκμήρια ἐν παραλλαγαῖς αὐτῶν, παρέχει δημῶδες ἡπειρωτικὸν ἄσμα, περὶ οὗ ἐπιτραπήτω μοι ν' ἀπασχολήσω ὑμᾶς ἐπ' ὀλίγον.

Τὸ ἄσμα διηγεῖται ὅτι πατήρ τις εἶχε δεκαοκτὼ υἱοὺς καὶ δεκαοκτὼ νόμφας. Κατόικον ὁμοῦ καὶ ἐδείπνον πάντες εἰς τὴν αὐτὴν τράπεζαν. Ὁ νεώτατος αὐτῶν ἐζήτησέ ποτε τὴν εὐχὴν τοῦ πατρός, ἵνα μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἀπέλθωσιν εἰς κυνήγιον. Ὁ πατήρ δίδει τὴν εὐχὴν του, ἐπιτρέπει νὰ κυνηγήσωσιν ὅπουδῆποτε ἤθελον, ἀλλὰ παραγγέλλει νὰ μὴ πλησιάσωσι α'ς τοῦ Γιαννίνου τὰ βουνά», διότι ἐκεῖ φωλεύει ἕνα στοιχειύ, τὸ ὅποσον θὰ τοὺς φάγῃ. Οἱ ἀδελφοὶ ὁμῶς παρήκουσαν τὴν πατρικὴν ἐντολήν. Τὴν νύκτα ἢ σύζυγος τοῦ νεωτάτου ἀδελφοῦ ἐξηγέρθη ἔντρομος ἐκ τοῦ ὕπνου καὶ ἔσπευσε ν' ἀνακλιώσῃ εἰς τὴν πενθερὰν καὶ τὸν πενθερόν της τὸ καταταράξαν αὐτὴν ὄνειρον. Εἶδεν ὅτι εἶχε μία κλωσσα με δεκαοκτὼ πουλάκια καὶ ὅτι

1) Καρολίδης ἐν Ἐπετηρῇ τοῦ Ἐθν. Παινεπιστημίου 1906 σ, 195.

δρνεον καταπτάν «πῆρε τὰ πουλιά, καὶ ἀπόμν' ἦ κόττα μόνη». Τὸ δνειρον ἐξήλου σαφῶς τὸν θάνατον τῶν δέκα ὀκτώ ἀδελφῶν. Ὁ πατήρ ἀρπάζει τὸ τουφέκι του, ζώνεται τὸ σπαθί του καὶ σπεύδει πρὸς ἀναζήτησιν τῶν υἱῶν του. Συναντήσας εἰς τὸ βουνὸ τὸ στοιχειὸ τὸ χαιρετᾷ καὶ τὸ ἐρωτᾷ, ἂν εἶδε τὰ δεκαοκτὼ παιδιὰ του. Τὸ στοιχειὸ ἀπαντᾷ, ὅτι ἀγνοοῦν ὅτι ἦσαν παιδιὰ του τὰ κατέπιεν ὅλα. Ὁ πατήρ φονεύει τότε τὸ στοιχειὸ καὶ ἐξάγει ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ τὰ τέκνα του, ὧν μόνον ἐξ ἐπέζων ἐκ τῶν δεκαοκτὼ ¹⁾).

Παρατηρήσατε βεβαίως ὅπόσον ἀόριστα καὶ συγκεχυμένα εἶναι ταῦτα. Οὐδὲν ὄνομα ἀναφέρεται πλὴν ἐνὸς τοπικοῦ, τοῦ Γιαννίνου τὰ βουνά, ὄνομα ἀνυπάρκτου ὄρους, πλασθὲν βεβαίως κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ Ἰωάννινα πρὸς ἀντικατάστασιν ἄλλου ἀγνώστου εἰς τὸν Ἡπειρώτην τραγουδιστὴν. Οὐδὲν ἐξηγεῖ, διατι κατὰ τὴν συνάντησιν προσαγορεύει ὁ πατήρ τὸ στοιχειὸ, καὶ διατι τοῦτο ἀπολογεῖται διὰ τὴν κατάποσιν τῶν υἱῶν του πρὸς ἄλλον ἄγνοιαν. Τὸ πλῆθος τῶν υἱῶν εἶναι μέγα, συναισθανόμενος δὲ ὁ ποιητὴς τοῦ ἄσματος ὅπόσον ἀπίθανος ἦτο ἡ κατάποσις καὶ ἡ διατήρησις ἐν τῇ ζωῇ τοσοῦτων ἀνθρώπων, πλάττει ὅτι μόνον τὸ τρίτον αὐτῶν ἐξήχθη ζῶν ἐκ τῆς γαστρὸς τοῦ θηρίου, ὡς νὰ ἦτο τοῦτο πιθανώτερον.

Ἐν ἐτέρῳ ἔμῳ ἠπειρωτικῷ ἄσματι τῆς Κονίτισης ὁ πατήρ ὀνομάζεται Γιάννης, δηλονότι ἔχει τὸ παρεφθαρμένον ὄνομα τοῦ Διγενῆ. Σπεύδων πρὸς σωτηρίαν τῶν υἱῶν του ὀπλιζέται ὄχι μὲ τουφέκι, ἀλλὰ μὲ κοντάρι καὶ σπαθί. Τὸ θηρίο ἔχει ἐννέα κεφαλὰς, ὡς ἡ Λερναία Ὕδρα, ἀποκτείνας δ' αὐτὸ ὁ Γιάννης ἐξάγει ἐκ τῆς γαστρὸς αὐτοῦ ζῶντας καὶ τοὺς ἐννέα υἱούς του²⁾).

Ἐν κεφαλληνιακῇ παραλλαγῇ ³⁾

Δώδεκα γιοὶ τοῦ Διγενῆ πάνε νὰ κυνηγήσουν.

Ὁ πατήρ νοθετεῖ αὐτοὺς νὰ μὴ ὑπάγωσιν εἰς τοῦ Ἐλάτου τὸ βουνό, διότι εὑρίσκεται ἐκεῖ ἕνα κακὸ θηρίο. Ἄλλ' ἐκεῖνοι, ἐπειδὴ κυνηγοῦντες καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν οὐδὲν ἤγρευσαν, παρήκουσαν τὴν πατρικὴν συμβουλήν, καὶ εὔρον τὸν θάνατον βροφηθέντες ὑπὸ τοῦ θηρίου. Ἡ συμφορὰ ἀποκαλύπτεται δι' ὄνειρον εἰς μίαν νύμφην τοῦ Διγενῆ, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἠπειρωτικῷ ἄσματι. Παρασιωπῶνται δὲ τὰ περὶ τῆς σωτηρίας ὑπὸ τοῦ πατρὸς. Οὕτως ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Κεφαλληνίᾳ, εἰς τοῦ Ἐλάτου τὸ βουνό, τὸν ἀρχαῖον Αἶνον, ἡ δὲ διήγησις οὐδὲν παρουσιάζει τὸ ἀπίθανον, συμφωνοτάτη οὖσα πρὸς ἐπιχωρίους παραδόσεις, ἐχούσας τὴν ἐπίφασιν ἱστορικῆς ἀκριβείας, διότι ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ ἐπισήμου ἐγγράφου, ἀποκειμένου εἰς τὸ ἀρ-

1) Ζωγράφειος ἀγών Α' σ. 58—59.

2) Ἀραβαντινοῦ Συλλογὴ δημο. ἄσμ. σ. 272 ἀρ. 452.

3) B. Schmidt Griech. Märchen, Sagen u. Volkslieder σ. 206 ἀρ. 65.

χειον τῆς Κεφαλληνίας· κατά ταύτας ἐν ταῖς ὑπὸρραιαῖς τοῦ Αἴνου διηγήτο ἄλλοτε τεράστιος τὸ μέγεθος δράκων, πολὺν ἐπιφέρων ὄλεθρον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ βοσκήματα ¹⁾).

Αἱ τρεῖς αὗται παραλλαγὰὶ οὐδὲν ἐνέχουσι τὸ ὑποδεικνύον καὶ ἀπωτά-
την σχέσιν τοῦ ἄσματος πρὸς τὴν ἐποποιίαν τοῦ Ἀκρίτου. Τὸ ὄνομα τοῦ
Γιάννη τῆς ἠπειρωτικῆς καὶ τοῦ Διγενῆ τῆς κεφαλληνιακῆς ἠδύνατο ν'
ἀποδοθῆ εἰς ἀπλὴν σύμπτωσιν. Ὁ Διγενῆς τοῦ ἔπους ἀποθνήσκει ἄπαις, ἐν
τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, διὸ καὶ ὁ ἐκδότης τῆς κεφαλληνιακῆς παραλλαγῆς,
ἀνὴρ εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐμπειρότατος γνώστης τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας,
ὁ B. Schmidt, διαρρήδην ἀπιφαίνεται, ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχει ὁ Διγενῆς τῆς
παραλλαγῆς ταύτης πρὸς τὸν ἥρωα τοῦ ἔπους καὶ τῶν δημῶδων παραδό-
σεων. Ὅθεν σφόδρα παράτολμος καὶ ἀπιθανῶ·ἀτῆ θὰ ἐφαίνετο πᾶσα εἰκασία
περὶ ὑπαγωγῆς καὶ τοῦ ἄσματος τούτου εἰς τὰ κριτικά.

Καὶ ὅμως ἄδεται μέχρι τοῦδε ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας ἀρτι-
ωτέρα καὶ ἀδιαφθορωτέρα παραλλαγὴ, οὐδεμίαν καταλείπουσα ἀμφιβολίαν
ὅτι πρόκειται περὶ ἐπεισοδίου τοῦ ἔπους. Ὁ πατήρ ἐν ταύτῃ ὀνομάζεται Ἀν-
δρόνικος, ὡς ὁ πάππος τοῦ Διγενῆ, καὶ εἰς τῶν υἱῶν αὐτοῦ Κωνσταντῖνος,
ὡς ὁ θεῖος τοῦ Διγενῆ ἐν τῷ ἔπει, ὁ ἥρωας παμπληθῶν δημοτικῶν ἄσμάτων,
ὁ μικρὸς Κωνσταντῖνος τῆς διασκευῆς τῆς Κρυπτοφέρρης ²⁾, οὗ τὸ ὄνομα
διασφύζεται καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἀλβανοῖς τῆς Σικελίας συνδεδεμένον μετὰ
παραδόσεων καὶ δημοτικῶν ἄσμάτων, εἰλημμένων ἐξ ἐλληνικῶν τοῦ ἀκρι-
τικοῦ κύκλου ³⁾. Ὁ Ἀνδρόνικος παραγγέλλει εἰς τοὺς υἱοὺς του κυνηγοῦν-
τες νὰ μὴ κατέλθωσιν εἰς τὴν πεδιάδα, διότι ἐκεῖ

Συγγρόπουλος ἐφύτρωσε καὶ τρώει τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ Συγγρόπουλος οὗτος, ὁ εἰς πολλὰ δημῶδη ἄσματα μνημονευόμενος ἀντί-
παλος τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Κωνσταντῖνου, οὗ τὸ ὄνομα μαρτυρεῖ τὴν ἐκ
Συρίας, μᾶλλον δ' ἐκ Καππαδοκίας καταγωγὴν ⁴⁾, δὲν διευκρινεῖται ἐν τῷ
ἄσματι, ἂν εἶναι θηρίον ἢ ἄνθρωπος. Εἶναι ὅμως ἀδελφοποιτὸς τοῦ Ἀνδρο-
νίκου ὁμόσας ἀίδιον φιλίαν πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οἱ τοῦ Ἀνδρόνικου υἱοί,
συναντήσαντες αὐτόν καὶ μαθόντες παρ' αὐτοῦ τοὺς δεσμοὺς, δι' ὧν συνε-
δέετο πρὸς τὸν πατέρα των, ἐκ νεανικῆς ὑπερφροσύνης, μὴ καταδεχόμενοι
νὰ ὀφείλωσι τὴν ζωὴν των εἰς ἄλλο αἴτιον καὶ ὄχι εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀν-
δρείαν, τῷ λέγουσιν, ὅτι ἐξέλιπον οἱ δεσμοὶ οὗτοι :

¹⁾ Ἀνδρόνικος ἀπέθανε, πῆγεν ἀδερφοσύνη.

²⁾ Ἀνδρόνικος ἐχάθηγε, ἐχάθηγ ὁμοσίτα.

1) Πολίτου Παραδόσεις σ. 977 κ ε.

2) Α' 181.

3) Archivio per lo studio delle tradizioni popolari 1900 σ. 444.

4) Σύροι ἢ Ἀσκούροι ὀνομάζονται καὶ οἱ Καππαδόκαι. Πρβλ. Στράβ. σ. 737 Στί-
φαν. Βυζ. λ. Σύρος.

Τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν τέκνων τοῦ μανθάνει ὁ Ἄνδρόνικος ἐξ ἀπαισίων σημεῖων. Ὁ ἄρτος, ὃν ἔτυχε νὰ τρώγῃ, μετεβλήθη εἰς λίθον καὶ ὁ οἶνος εἰς αἷμα. Ἐγερθεὶς προστάσσει νὰ τῷ κομίσῃ τὸ ρόπαλόν του, ὅπερ εἶχε βάρους τεσσαράκοντα λιτρῶν καὶ τὴν ἀμφίστομον σπάθην του, ἱπεύσας δὲ τὸν θαυμάσιον Ἴππον τοῦ σπεύδει πρὸς τὸν Συγγρόπουλον. Οὗτος βλέπων ζῶντα τὸν ἀδελφοποιτόν του, ὃν ὑπέθετε νεκρόν, ἐρεύγεται τοὺς υἱοὺς τούτου, οὓς εἶχε καταπῆ μετὰ τῶν θωράκων καὶ τῆς ἄλλης πανοπλίας αὐτῶν. Πάντες ἐξήλθον τῆς κοιλίας αὐτοῦ ἀλώδητοι, πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπολέσαντος τὸν μικρὸν δάκτυλον¹).

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους, τὸ διὰ τοῦ καππαδοκικοῦ ἄσματος πιστούμενον, εἶναι ἀνανέωσις ἀρχαίων ἐλληνικῶν μύθων περὶ τῆς καταπόσεως τοῦ Ἰάσονος ὑπὸ τοῦ φυλάσσοντος τὸ χρυσοῦν δέρας δράκοντος, τοῦ Ἡρακλέους ὑπὸ τῶν κήτους, εἰς ὃ ἐξετέθη βορᾶ ἢ Ἡσιόνη, καὶ τοῦ Περσέως ὑπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ καταφάγῃ τὴν Ἀνδρομέδαν κήτους²). Ὡς δ' ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ ἀκριτικοῦ ἄσματος ἀπώλεσε τὸν μικρὸν δάκτυλόν του, καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἀπέβαλεν ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τὴν τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τρίχα. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι μῦθοι εἶναι σχεδὸν ἀγνωστοί, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι διὰ τῆς ἀπὸ στόματος παραδόσεως διατηρήθησαν παρὰ τῷ ἐλληνικῷ λαῷ. Τὸν περὶ τῆς καταπόσεως τοῦ Ἰάσονος ὑπὸ τοῦ δράκοντος οὐδεὶς ἀρχαῖος συγγραφεὺς μνημονεύει, μᾶς ἀποκαλύπτει δ' αὐτὸν γραφῇ ἀρχαίου ἀγγείου. Ἄλλη ἀγιογραφία ἀπεικονίζει τὴν κατάποσιν τοῦ Ἡρακλέους ὑπὸ τοῦ κήτους· ἀλλὰ τὸν μῦθον τοῦτον, καθὼς καὶ τὸν περὶ καταπόσεως τοῦ Περσέως, μνημονεύουσι καὶ τινες σχολιασταὶ ποιητῶν.

Οὕτω δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰκριτικὰ τῶν λοιπῶν δημῶδων ἄσμάτων, διότι ἀνευρίσκοντες ἐν τινι ἄσματι τεκμήρια ἀσφαλῆ, χαρακτηρίζοντα αὐτὸ ὡς ἀκριτικόν, ἀνευδοιάστως συνάπτομεν πρὸς τοῦτο πάντα τὰ ἔχοντα τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἄσματα καὶ τὰς παραλλαγὰς αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἀναγνωρισθέντων δὲ μέχρι τοῦδε ἀκριτικῶν ἄσμάτων ἀπκριτίζεται, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, πλήρες τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ, περιλαμβάνον καὶ ἐπεισόδια ἀγνωστα εἰς τοὺς διασκευαστὰς τοῦ ἔπους ἢ ἀπὸ σκοποῦ παραλειφθέντα ὑπ' αὐτῶν.

Πρὸς προσδιορισμὸν δὲ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐποιήθησαν τὰκριτικὰ ἄσματα, ἀναγκαζόμεθα ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς ἐμμέσους τινὰς μαρτυρίας καὶ νὰ προσφύγωμεν εἰς εἰκασίας ἀφορμώμενοι ἐκ τινῶν ἐν αὐτοῖς τεκμηρίων. Τὰ

1) Δελτίον τῆς Ἱστορ. ἐταιρ. τ. Α' σ. 718—9.

2) Πολύτου σ. 979 κἑ.

ιστορικά γεγονότα, ἅτινα ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἄσμάτων τοῦτων, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν ἀγῶνων πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους, καὶ προπάντων εἰς τὰς ἐνδόξους στρατείας ἐπὶ τὴν Ἀσίαν τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ καὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ἡ λαμπροτάτη περίοδος ἐκείνη τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἣν ὁ σύγχρονος Γάλλος ἱστοριογράφος αὐτῆς Schlumberger εὐστόχως ἐκάλεσε βυζαντινὴν ἐποποιίαν, παρέσχεον ὄντως τὴν ποιητικὴν ὕλην πρὸς σχηματισμὸν ἔθνικοῦ ἠρωϊκοῦ ἔπους. Ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τοῦ κράτους, παρὰ τὰς ὀχθὰς τοῦ Εὐφράτου, ἐν τῷ Ταύρῳ καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῷ Ἀμανῷ, ἐφρούρουν τὰς κλεισοῦρας οἱ Ἀκρίται, «οἱ τὰς ἄκρας προνοούμενοι» φύλακες στρατιῶται τῆς μεθορίου. Οἱ Ἀκρίται, ἀντιστοιχοῦντές πως πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἀρματολοῦς, ἔργον εἶχον, ὡς ὀρίζει ἐγχειρίδιον τῆς πολεμικῆς τέχνης, οὗ ἡ συγγραφὴ ἀποδίδεται εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Φωκᾶν, «πάσῃ μηχανῇ καὶ προθέσει καὶ ἀγρόπνῃ ἐπιμελεῖα σπουδάζειν καὶ ἀγωνίζεσθαι τὰς τῶν Ρωμίων χώρας διαφυλάττειν τῆς τῶν πολεμίων ἐπιδρομῆς ἀσινεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους». Πλὴν δὲ τῆς συντεταγμένης ταύτης δυνάμεως τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὑπῆρχον ἐν τῇ μεθορίᾳ καὶ τὰςύνακτα σώματα τῶν Ἀπελατῶν, οἵτινες παρουσιάζουσιν ἀναλογίαν τινὰς πρὸς τοὺς Κλέφτας τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Ἡ σχέση τούτων πρὸς τὸ κράτος ἦτο χαλαρωτάτη, ἀπηλλαγμένοι δὲ τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ὑπέχον οἱ τιμαριόχοι στρατιῶται τῶν ἀκριτικῶν θεμάτων, ἐληγίζοντο τὴν ἐχθρικήν γῆν. Ἀλλ' ἠναγκασμένοι νὰ πορίζωνται τὸν βίον ἐκ τῆς λείας, οὐδένα δὲ ἀναγνωρίζοντες περιορισμὸν, συχνάκις ἐκάκουν καὶ τοὺς ὁμορθήσκους, καὶ διὰ τοῦτο περιήρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Ἀκρίτας. Ἐκλήθησαν δ' ἀπελάται ὡς «τὰς ἀλλοτρίας ἀγέλας ἀπελαύνοντες» κατὰ τὴν ἐν βυζαντινῷ νόμῳ φράσιν¹⁾, διότι ἡ ἀρπαγὴ βουδαίων ἐθεωρεῖτο τὸ κύριον ἔργον αὐτῶν, οὗ ἕνεκα τὸ ὄνομά των λαμβάνεται ἐνίοτε ὡς συνώνυμον τοῦ ληστῆ καὶ τὸ στρατόπεδον αὐτῶν ὀνομάζει ληστταρχεῖον τὸ ἔπος τοῦ Ἀκριτοῦ. Διόγοντες βίον τυχοδιωκτικὸν καὶ φιλοκίνδυνον ὄρμων εἰς γενναίας καὶ παραβόλους πράξεις, ἀναδεικνυσούσας τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν αὐτῶν.

Οἱ πόλεμοι τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατῶν πρὸς τοὺς Ἀραβὰς καὶ τὰποτελέσματα αὐτῶν, δυσπερίληπτα διὰ τὸ μέγεθος, δὲν ἐπενήργουν ἐπὶ τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ, ὅσον οἱ συνεχεῖς καὶ ἐπίμονοι ἀγῶνες τῶν ἀκριτῶν

1) Ὁ Krumbacher (Byz. Litteraturgeschichte σ. 418) γράφει ὅτι μέχρι τοῦδε ἐσφαλμένως ἠρμηνεύθη ἡ λέξις ἀπελάτης ὡς σημαίνουσα τὸν ἀπόβλητον, δὲν ἐγίνωσκε βεβαίως ὅτι ἐν ἔτος περίπου πρὸ τῆς δημοσίευσίσεως τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματός του κτεθεάσαμεν τὴν ὀρθὴν σημάσειν τῆς λέξεως ἐν Ἑγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ τ. Β' λ. ἀπελάται.

πρὸς τοὺς μουσουλμάνους καὶ τῶν ἀπελατῶν πρὸς τοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἀκρίτας. Ἡ ἐντύπωση τῶν ἀγώνων τούτων ἦτο βαθυτάτη. ἐνῶ δὲ τὰ τρόπαια τῶν βασιλικῶν κατορθωμάτων ὕμνου ἀύλικοι ποιηταί, ὡς ὁ Θεοδόσιος ὁ διάκονος ἢ ὁ Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης, δι' ἀμοίρων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ποιητικῆς ἐξάρσεως ρητορικῶν κατασκευασμάτων, ἀνώνυμοι ποιηταὶ τοῦ λαοῦ ἐφαλλον μετὰ δυνάμει καὶ ἀπλότητος τὰ κλέα τῶν ἐν ταῖς μεθορίαις τοῦ κράτους ἡρωικῶν προμάχων τῆς χριστιανοσύνης.

Ἄλλ' ἢ ἡρωϊκὴ ποίησις, ὅσον ἐγγυτέρω εἶναι πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τόσον πιστοτέρην καὶ μᾶλλον ἀδιάφθορον διατηρεῖ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν· ἂν δ' ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἢ ἱστορικὴ παράδοσις παραμένῃ ζῶσα παρὰ τῷ λαῷ, ἢ δημῳδῆς ποίησις, καθ' ὅσον ἀπομακρύνεται τῶν γεγονότων, μεταβάλλει καὶ ποικίλλει ταῦτα διὰ τῆς φαντασίας προσδίδουσα εἰς αὐτὰ τὴν γοητεῖαν τῶν θαυμασιῶν ἀκουσμάτων, μέχρις οὗ ὁ ἱστορικὸς πυρὴν καταστῆ δυσδιάκριτος ἐκ τῶν περιβαλλόντων αὐτὸν μυθικῶν στοιχείων. Ἄμυδραὶ ἀπηχῆσεις γεγονότων συμφύρονται πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους, οὗς διεφύλαττεν ἢ ἔθνικὴ συνείδησις, ἀναζωπυρουμένους διὰ τῆς συναφείας πρὸς νεωτέρους ἥρωας, παλαιαὶ παραστάσεις ἀνανεοῦνται καὶ ἀποτελοῦνται οὕτω ποιητικὰ δημιουργήματα θαλερὰ καὶ ἀκατα.

Κατὰ τοὺς χρόνους, εἰς οὓς ἀναφέρονται τὰ κριτικὰ ἄσματα, τὸ βυζαντινὸν κράτος ἦτο κύριον τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Εὐφρατείας Αἱ μάχαι τῶν Ἀκριτῶν συνάπτονται παρὰ τὸν Εὐφράτην· ὁ Διγενὴς διαβαίνει τὸν ποταμὸν καὶ πολεμεῖ πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ Σαρακηνούς· εἰσβάλλοντες δ' οἱ Ἀκρίται εἰς τὴν Βαβυλωνίαν ἀποκομίζουσιν ἐκεῖθεν πολύτιμον λείαν· συγχρόνως δ' ἀναφέρονται καὶ Σαρακηνοὶ ἐν Καππαδοκίᾳ. Ταῦτα ἀνάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι τᾶςματα ἐποιήθησαν ὕστερον, ὅτε μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς ἢ φαντασία τοῦ λαοῦ περικαλλύνουσα καὶ μεγαλοποιούσα τὰ ἔργα τῶν χριστιανῶν πολεμιστῶν εἶχε διαπλάσῃ ποικίλας περὶ αὐτῶν τοπικὰς περὶ αὐτῶν εἶχεν ἀπεργασθῆ τύπους ἡρώων περιληπτικούς, εἰς οὓς συνεχέντρον τὰς ἐπὶ μέρους διηγήσεις.

Ἄλλ' ἂν ἀδυνατοῦμεν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβέστερον πότε ἐποιήθησαν τὰρχέτυπα ἀκριτικὰ ἄσματα, εἶναι γνωστὸς ὅμως ὁ χρόνος, καθ' ὃν δὲν ἦτο δυνατὴ ἢ ποίησις αὐτῶν. Ὅτε οἱ ἀκρίται ἐξέλιπον οὐ μόνον τὸν Ταύρον καὶ τὴν Μεσοποταμίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς κλεισοῦρας τῶν περιορισθέντων σφόδρα ὀρίων τοῦ κράτους, ὅτε ἡ δύναμις τῶν Τούρκων ἠῤῥεξε καὶ ἡ ἀναρχία ἐπεκράτει ἀνὰ πάσας τὰς ἀσιατικὰς ἐπαρχίας, βεβαίως τότε εἶχε σιγήσῃ πλέον ἢ δημῳδῆς μοῦσα καὶ αἱ πρὸ ποδῶν συμφοραὶ ἔφερον τὴν λήθη τῶν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους ἀνδραγαθῶν τῶν ἀκριτῶν. Ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου ἔπαυσε ἢ χορηγία ἐτησίου μισθοῦ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου εἰς τοὺς ἀκρίτας, καὶ ἠναγκάσθησαν οὗτοι καταλιπόντες ἀφρουρή-

τους τὰς ἄκρας νὰ μεταναστῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα. Τὰ δὲ θέρια ἐπακολούθημα τῆς ἀποφάσεως ταύτης κατενοήθησαν ὑστερον. Ὡς παρατηρεῖ βυζαντινὸς ἱστορικός¹⁾, τὸ μέτρον τῆς διαλύσεως τῶν ἀκριτικῶν φρουρῶν «ὡς αὐθεντὸς ἄξιον παροραθὲν ἐν ἀρχαῖς, μέγιστον ὑστερον ἔδοξε Ῥωμαίοις ἀτόχημα, καὶ τὰ μάλᾳ μεγίστων αἰτιῶν συμφορῶν». Ὅθεν πιθανώτατον φαίνεται ὅτι κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ποίησις ἀκριτικῶν ἁσμάτων· διότι οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν πρόσφοροι, ἐξ ἀρχῆς μὲν τοῦ αἰῶνος ἀναστάτου ὄντος τοῦ κράτους ἐκ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως καὶ τῶν πρὸς τοὺς Φράγκους ἀγῶνων καὶ ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, περὶ τὰ τέλη δ' αὐτοῦ διαλυθείσης τῆς ἀκριτικῆς δυνάμεως.

Ὅτι δὲ τὰ κριτικὰ ἅσματα ἐφέροντο ἀνὰ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα συνάγεται σαφῶς ἐκ μαρτυρίας τοῦ Πτωχευοδρόμου. Οἱ ἐκδοταὶ τοῦ Τραπεζουντίου χειρογράφου φέρουσι τὴν μαρτυρίαν ταύτην εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ἥρωσ τοῦ ἔπους δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεὶς καὶ ἦτο πρόσωπον ἱστορικόν· ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη ἐμφαίνει μᾶλλον ὅτι αἱ περὶ τοῦ Ἀκριτοῦ παραδόσεις καὶ τᾶσματα ἦσαν διαδεδομένα καὶ γνωστότατα ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Ἐν τῇ σατίρᾳ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡγουμένων, ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ποικίλων ἐδουμάτων, ἅτινα παρατίθενται εἰς αὐτούς, ὁ λιμώτων καλόγηρος εὐχεται νὰ συνέτριβε διὰ τοῦ ροπάλου του τὰς καταράτους τραπέζας ἄλλοις τις Ἀκριτης, ἀφινιδίως ἐπιστάς·

Καὶ τις Ἀκριτης ἕτερος ἔχει νὰ βρῆθῃ τότε,
καὶ τὰς ποδᾶς του νὰ μπῆεν, νὰ πῆρῃ τὸ ραβδίον του,
καὶ μέσον νὰ κατέδηκεν, εὐθύς ὡς ἀγουρτζής,
καὶ νὰ τοὺς ἐσυνέτριψεν τοὺς πλάκηναιούς μίσους 2).

Καὶ ἐνταῦθα μὲν ἠδύνατό τι· νὰ ὑπολάβῃ, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ ἀπλῶς ἓνα τῶν γενναίων Ἀκριτῶν, τῶν φρουρούντων τὰ μεθόρια τοῦ κράτους, ἂν καὶ ἡ φράσις «Ἀκριτης ἕτερος» ὑποδεικνύει ὅτι ἀναφέρεται εἰς ὀνομαστὴν τινα ἥρωα, τὸν κατ' ἐξοχὴν Ἀκριτὴν. Οὐδεμίᾳ ἔμως ἀμφιβολίᾳ δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τῆς ἐννοίας ἐτέρου χωρίου τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, ἐν ᾧ τὸν αὐτὸ κράτορα Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν, εἰς ὃν προσφωνεῖ τὸ ἔργον του, ἀποκαλεῖ «νέον Ἀκριτὴν»³⁾. Τὴν ὑπαρξίν δημῶδων ἀκριτικῶν ἁσμάτων ὑποσημαίνει καὶ παλαιότερα τις μαρτυρία. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ὁ Ψελλὸς θέλων νὰ ἐξάρῃ τὸ γένος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου Δούκα, λέγει: «τὸ μὲν ἄνω γένος ἀθρόν τε καὶ εὐδαιμον καὶ ὀπτεῖον αἱ συγγραφαὶ ἄδουσι· διὰ στόματος γοῶν καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἅπασιν ὁ Ἀνδρόνικος ἐκεῖνος καὶ ὁ

1) Νικηφόρ. Γρηγορ. Ε' σ' 2 σ. 188 Bonn.

2) Πρόδρομ. Γ' σ. 180 σ. 58 Legrand.

3) Αἴτ. σ. 546 σ. 96 Legrand.

«Κωνσταντίνος και ὁ Πανθήριος, οἱ μὲν ἐξ ἄρρενος γένους, οἱ δὲ τοῦ θή-
«λεος τούτου προσήκοντες»¹⁾. Ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Ψελλοῦ
ἐφέροντο διμῶδη ἄσματα περὶ ἀνδραγαθῶν ἡρώων, οἵτινες ἔφερον ὀνόματα
γνωστότατα ἐκ τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων· ἀλλ' ἡ ἀναζητήσις τῆς ἱστορικῆς
ὑποστάσεως τῶν ὀνομάτων τούτων εἶναι ἀκροσφαλῆς καὶ ἀβέβαιος.

Ὡς τεκμήριον τῆς μεγάλης διαδόσεως ἀνά πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας
τῶν ἀκριτικῶν παραδόσεων δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ τοπωνυμία «τοῦ
Διγενῆ τὸ λιβάδι», ἀναφερομένη ἐν κρητικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1182, δημοσι-
ευθέντι ὑπὸ τοῦ Hoff²⁾. Ὅτι δὲ ἡ τοπωνυμία συνάπτεται πρὸς τὸν ἐπι-
κὸν ἥρωα καὶ ὄχι πρὸς ἄλλον τινὰ ἐμώνυμον αὐτῷ ἀποδεικνύουσι πιθανὸν
σημερινὰ κρητικὰ τοπωνυμῖα φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ καὶ πολλαὶ
κρητικαὶ παραδόσεις περὶ αὐτοῦ. Ὁ ἥρωας προσέλαθεν ἐν ταύταις τὰς δια-
στάσεις Τιτᾶνος, σχεδὸν οὐδὲν διατηροῦντος πλέον τὸ ἀνθρώπινον· διότι,
καθ' ἔσον αἱ περὶ αὐτοῦ παραδόσεις ἀπεμακρύνοντο τῆς κοιτίδος αὐτῶν,
προσελάμβανον χαρακτῆρα φανταστικώτερον καὶ θαυμασιώτερον³⁾.

Ἡ προέλευσις τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων εὐλογον εἶναι βεβαίως ν' ἀνα-
ζητηθῆ ἐν ταῖς τόποις τῶν ἀγώνων τῶν ἀκριτῶν, ὅπου πιθκνώτατον εἶναι
ὅτι διεπλάσθησαν αἱ πρῶται ἐπιχώριοι παραδόσεις. Ἀκριτικὰ ἄσματα ἀφθε-
νοῦσιν ἐν τῷ Πόντῳ, διατηροῦντα μᾶλλον ἀδιάφθορον τὸν ἀρχικὸν τύπον,
ὃν βλέπομεν ἀλλοιούμενον καὶ παραφθειρόμενον ἐν ταῖς παραλλαγῶσι τῶν
ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν. Καὶ ἡ Κύπρος διέσωσεν οὐκ ὀλίγα ἀκριτικὰ ἄ-
σματα, καὶ ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον πλήρη καὶ ἄρτια. Ἀλλὰ καὶ τὰρχέ-
τυπα τῶν ἄσμάτων τούτων οὐδεμία ἀμφισβόλια, ὅτι δὲν ἐποιήθησαν ἐν Κύ-
πρῳ, ὅπου οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκριταὶ καὶ ἀπελάται, ἀλλ' ἐκομίσθησαν ἄλ-
λοθεν. Τεκμήριον σπουδαιότατον τῆς ποντικῆς προελεύσεως τῶν κυπριακῶν
ἄσμάτων, κατὰ τὴν εὐστοχωτάτην παρατήρησιν Κυπρίου λογίου⁴⁾, παρέχει
ὁ τύπος Ἐλενος ἐν ἐνὶ τούτων. Δράκοι Ἐλενοι, ἤτοι ἀνδρειωμένοι Ἕλλη-
νες, καλοῦνται εἰς τὰ ποντικὰ ἄσματα οἱ Ἕλληνες στρατιῶται, ἐν Κύπρῳ
δὲ ὁ ἐπιχώριος τύπος εἶναι Ἕλληνας ἀκουομένου τοῦ διπλοῦ λ καὶ τοῦ η
ὡς ἡ προφερομένου. Ὁ ἀλλότριος τοῦ κυπριακοῦ ἰδιώματος τύπος εἶναι μαρ-
τύριον ἀψευδὲς τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἄσματος ἐκ τῆς χώρας, ὅπου ἐπιχωριάζει
ὁ τύπος οὗτος. Ἡ ἐξέτασις δὲ τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν
εἰσήχθησαν τὰσματα εἰς τὴν Κύπρον, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Βέβαιον ὅμως

1) Ψελλοῦ Ἐκκτονταετηρίς ἐν Σάθῃ Mss. βιβλ. τ. Δ' σ. 260.

2) Hoff Griechenland in Mittelalter (Ersch u. Gruber, Encyclopädie τμήμ. I
τόμ. 86 σ. 179.)

3) Πολίτου Παραδόσεις σ. 751.

4) Σίμος Μενάρδος ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀκρίτα 1904 τ. Α' σ. 297.

δύναται νὰ θεωρηθῆ, ὅτι δὲν ἐγένετο τοῦτο, ὡς ὑπετέθη, ὅτε ὁ Τιθέριος ὁ Β' ἐπεμφε στρατιώτας πρὸς φύλαξιν τῆς νήσου οὔτε ὅτε ὁ αὐτὸς βασιλεὺς διέταξε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Κυπρίων ἀπὸ τοῦ Πόντου, ὅπου τοὺς ἐγκατέστησεν ὁ προκάτοχός του, ἥτις ἤρχισε κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ζ' αἰῶνος καὶ ἐξηκολούθησε τὸν ὄγδον ¹⁾.

Καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ φέρονται ἀκριτικὰ ἄσματα, εὐάριθμα μὲν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τοῦ Πόντου, ἀλλ' ἐπίσης ἀρχαίζοντα τὴν μορφήν. Εἶναι δὲ ἡ Καππαδοκία ἡ χώρα, ἐν ἣ ὑπόκειται ἡ σκηνὴ τῶν ὑπὸ τῶν ἁσμάτων ἐκτεθειμένων πράξεων, ἐν ἣ διεξήγετο ὁ σθεναρὸς καὶ ἐπίπονος ἀγὼν τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον καὶ πιθανώτατον φαίνεται, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη καιτὶς τῶν ἁσμάτων τούτων. Ὅτι ὀλίγα μόνον διεσώθησαν δὲν εἶναι ἄπορον· ἂν ἐνθυμηθῶμεν τοὺς δεινοὺς κλύδωνας, οἵτινες ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐχείμασαν τὸν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἑλληνισμόν, θὰ θαυμάσωμεν μᾶλλον πῶς καὶ τοσαῦτα περιελείφθησαν.

Ἄλλ' εἴτε ἐν Καππαδοκίᾳ εἴτε ἐν Πόντῳ, πάντως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρήχθη τὸ ἀκριτικὸν ἔπος. Ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἔθαλλεν ἀκμαῖος ὁ ἑλληνισμός, ἡ βᾶσις καὶ τὸ ἔρεισμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐξ ἧς πρὸ πάντων ἠρύετο τοῦτο νέας αἰεὶ δυνάμεις πρὸς ἐρρωμένην ἄμυναν τῶν ἀπειλούντων αὐτὸ κινδύνων, ἡ χώρα ἐκείνη, εἰς ἣν καὶ σήμερον μετ' ἐλπίδων προσβλέπει τὸ ἔθνος, εἶναι ἡ γενέτειρα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, τῆς περιλαμδανούσης τὰ ἰδεώδη τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς.

Τελευταῖον ὑπολείπεται νὰ διαλάβωμεν περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ ἔπους καὶ τῆς σχέσεως τούτου πρὸς τὰ δημοτικὰ ἄσματα. Τὰ φερόμενα μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῇ ἑλληνικῇ λαῶ ἀκριτικὰ ἄσματα εἶναι, ὡς εἶπομεν ἤδη, πολυαριθμα. Ἐν συλλογῇ τῶν ἑλληνικῶν ἁσμάτων, ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων, ἦν κατήριστα, τὰκριτικὰ συμποσοῦνται εἰς 1350 περίπου, συνυπολογιζομένων καὶ 600 περίπου, ὧν ἡ κατάταξις εἰς τὰκριτικὰ δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως, εἰς λ. χ. ὁ κύκλος τῶν ἁσμάτων περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Ἐλπίζομεν δ' ὅτι συμπληρουμένης τῆς συλλογῆς καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν θ' αὐξηθῆ κατὰ πολὺ. Ὅπως ἐκτιμήσητε τὸ πλῆθος τῶν ἁσμάτων τούτων, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσω ἡμᾶς, ὅτι ἡ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν ἁσμάτων τοῦ Passow, ἡ περιέχουσα σχεδὸν πάντα τὰ προεκδεδομένα, περιλαμβάνει 650 ἐν ὅλῳ ἄσματα, ἐξ ὧν ἀσφαλῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ἀκριτικὰ εἶναι μόνον 23 ²⁾.

1) Αὐτ. Τὴν γνώμην περὶ διαδόσεως τῶν ἁσμάτων εἰς Κύπρον καθ' ἕν χρόνον ὁ Τιθέριος ὁ Β' ἐπέμφεν εἰς τὴν νήσον στρατιώτας ἐξήνεγκεν ὁ Σάθρας (Μεσαιων. βιβλ. τ. Βι σ. 77.)

2) Passow ἀρ. 426—432, 436—440, 448, 449, 482, 486, 490, 451, 508—510, 516, 526.

Οί εκδότης τῆς πρώτης γνωσθείσης τραπεζουντίας διασκευῆς τοῦ ἔπους Σάθας καὶ Λεγρὰνδ ὑπέδειξαν τὴν συνάφειαν δημῶδων τινῶν ἄσμάτων πρὸς τὸ ἔπος καὶ ἄλλοι μετ' αὐτοῦ κατέλεξαν εὐάριθμὰ τινα δημῶδη ἄσματα εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον. Ὁ Σάθας καὶ ὁ Λεγρὰνδ ἰσχυρίσθησαν ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ἄσμάτων τούτων μετέβαλον καὶ παρεμόρφωσαν τὴν ἐν τῷ ἔπει ἱστορικὴν παράδοσιν. Ὁ Κ. Dieterich ¹⁾ ἀναγνωρίζει εἰς τᾶσματα ἀπηγήσεις χαρακτηριστικῶν ἐπεισοδίων τοῦ ἔπους. Ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης ²⁾ εἶναι κατηγορηματικώτερος ἀποφαινόμενος, ὅτι πλὴν τοῦ ὀνόματος οὐδεμία ἄλλη ὁμοιότης τοῦ ἔπους καὶ τῶν ἄσμάτων ὑφίσταται, καὶ θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι τᾶσματα εἶναι μεταγενέστερα τοῦ ἔπους, ἢ τοῦλάχιστον ὄχι τόσο διαδεδομένα ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις· διότι φαίνεται εἰς αὐτὸν ἄπορον (καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν λίαν εὐλόγως) πῶς ποιητὴς ἔπους, ἔχοντας ὑπόθεσιν τὰ κατορθώματα ἐνὸς τῶν ἐθνικῶν ἡρώων τῶν χρόνων του, δὲν ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς ποιήσεως τῶν δημοτικῶν τούτων ἄσμάτων καὶ δὲν ἐτράπη εἰς μίμησιν αὐτῶν. Ὁ Krumbacher ὁμοῦ καὶ ἄλλοι τινὲς περιορίζονται εἰς τὸ νὰ μνημονεύσωσιν ὅτι καὶ τὸ ἔπος καὶ τᾶσματα ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὕλην μὴ ἀπτόμενοι μὲν τοῦ ζητήματος τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποκλίνοντες εἰς τὴν γνώμην περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ἔπους γενέσεως καὶ διαδόσεως τῶν ἄσμάτων. Τέλος ὁ G. Wartenberg ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ περὶ τοῦ ἔπους ³⁾ ἐξήνεγκεν ἐν παρόδῳ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους δὲν ἔλαμε χρῆσιν ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου καὶ ὅτι τὰ κατὰ μέρος ἄσματα δὲν συνεχωνεύθησαν ἐν αὐτῷ, ὡς συνέθη εἰς τὰ ὀμηρικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ ἔπη.

Ὡς ἐπιχείρημα σπουδαῖον ὑπὲρ τῆς γνώμης τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι ἐκ τοῦ ἔπους ἀπέρρυσαν τὰ δημῶδη ἄσματα ἠδύνατο νὰ προσαχθῆ τὸ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ἄσμα, μάλιστα δ' ἢ ἐσχάτως δημοσιευθεῖσα κυπριακὴ παραλλαγή αὐτοῦ ⁴⁾. Τὸ ἄσμα τοῦτο ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ ἔπους· διότι πραγματευόμενον ἐν μόνον ἐπεισοδίῳ τοῦ κύκλου τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων περιλαμβάνει καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ἄλλων ἐπεισοδίων· εἶναι τρόπον τινὰ ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ, ἢ δὲ ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ ἥρωος ἀφήγησις ἐμποιεῖ τὴν ἰδέαν, ὅτι εἶναι μέρος μακροτέρας διηγήσεως. Καὶ ἡ μεγάλη ὁμοιότης τῆς τε διατυπώσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἄσματος πρὸς τὸ τελευταῖον βιβλίον τῆς διασκευῆς τοῦ ἔπους τοῦ Ἑσχωρικίου κώδικος φαίνεται ἐνισχύουσα τὴν ὑπόθεσιν

1) Ἐν Byz. Zeitschrift τ. XIII σ. 53.

2) Βιβλίον Διγενῆς Ἀκρίτας σ. 16'.

3) Das mittelgriechische Heldenlied von Basileios D. Genie's Akropolis Berli 1897 σ. 21.

4) Ἀκρίτας 904 τ. Α' σ. 257 κί.

ταύτην. Διότι ἡ δημώδης ποιήσις δὲν προβαίνει πέρα τῆς ἐπεισοδιακῆς καὶ κατὰ μέρος αὐτοτελοῦς ἐπεξεργασίας τῆς ἐπικῆς ὕλης, ἡ δὲ συμπλοκὴ ἐπεισοδίων εἶναι τεκμήριον ἐπιδράσεως τεχνικῆς ποιήσεως. Ἄλλ' ἀκριβῶς τὸ ἄσμα τοῦτο δεικνύει μᾶλλον, ὅτι εἶναι τόσον γνωστὰ εἰς τὸν λαὸν αἱ συναφεῖς καὶ εἰς τὰ οὐσιώδη ὁμοειδεῖς δημῶδεις παραδόσεις περὶ τοῦ Διγενῆ, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἄπορος ἢ συγχώνευσις πολλῶν ἐπεισοδίων. Δηλονότι ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἐπικῆς ὕλης ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐχώρησε περαιτέρω τῶν ἄλλων λαῶν. Περὶ τούτου δὲ πειθόμεθα καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων λόγων.

Ἐκ τοῦ ἔπους ἦτο ἀδύνατον νὰ παραχθῶσι δημῶδη ἄσματα, περιέχοντα ὕλην μὴ περιλαμβανομένην ἐν αὐτῷ. Παραλαμβάνει μὲν ὁ λαὸς ἐκ τῆς τεχνικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ τὰ παραλαμβανόμενα ἀφομοιώνει πρὸς τὰ ἴδια διὰ παραλείψεως στίχων καὶ προσαρμογῆς τῶν ὑπολοίπων πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὸ μουσικὸν συναίσθημα αὐτοῦ. Ἐπειτα κύριος χαρακτῆρ τῶν ἐπικῶν ἰσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτησις τοῦ δραματικοῦ στοιχείου ἐν αὐτοῖς. Ὁ γοργὸς διάλογος καὶ ἡ παρσιώπησις τῆς εὐκόλως ἐκ τούτου νοουμένης δράσεως εἶναι οὐσιῶδες γνῶρισμα τῶν ἰσμάτων. Ἐπερ δὲν ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς διασκευὰς τοῦ ἔπους. Τὸ δὲ σπουδαιότατον ἀκριτικὰ ἄσματα γινώσκουσιν ἐπεισόδια μὴ περιλαμβανόμενα εἰς τὸ ἔπος, τὰ ὅποια ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς διασκευαστὰς αὐτοῦ. Οὕτω τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀρπαγῆς τῆς γυναικὸς τοῦ Διγενῆ ὑπὸ τῶν ἀπελατῶν, περὶ οὗ πολυπληθῆ φέρονται δημῶδη ἄσματα, ἐν αὐδεμιᾷ διασκευῇ ἐκτίθεται, ἀλλὰ τοῦτο ὑπαινίσσονται δύο στίχοι τῶν διασκευῶν ¹).

Ἐκ τῆς γνώσεως δὲ τῶν ἀκριτικῶν ἰσμάτων ἐξηγοῦνται αἱ συμπληρώσεις τοῦ ἔπους καὶ αἱ παραλλαγὰι τῶν διαφόρων διασκευῶν, μάλιστα δὲ τῆς τοῦ Ἐσχωριαλίου χειρογράφου καὶ ἐκείνης, ἐξ ἧς ἐγένετο ἡ ρωσικὴ μετάφρασις. Ἄλλὰ πῶς συνέβη, ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ πηγὴ τῶν διασκευῶν, ὁ ἀδρὸς χυμὸς τῶν δημοτικῶν ἰσμάτων ν' ἀποξηρανθῆ ἐν αὐταῖς καὶ ν' ἀμυρωθῶσι τὰ λαμπρὰ χρώματα, δι' ὧν ἐζωγραφεῖτο ὁ ἀκριτικὸς κόσμος, ἀμυδρὰ δὲ μόνον ἔχνη νὰ διατηρηθῶσι τῆς ἰσχυρᾶς καὶ ἀρρενωπῆς ποιήσεως, τῆς διακρινούσης τὰ δημιουργήματα τοῦ λαοῦ; Ὁ λόγος τούτου εἶναι ὅτι οἱ διασκευασταὶ δὲν ἐσκόπων νὰ γράψωσιν ἐπικὸν ποίημα, ἀλλ' ἔμμετρον ἱστορίαν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς σφόδρα εὐδοκίμουσῆς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν Χρονικῆς συνόψεως τοῦ κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ζήσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ. Ὅθεν ἐκ τῶν δημοτικῶν ἰσμάτων πρέλαβον μόνον ὅ τι ἐνόμισαν ὅτι εἶχεν ἱστορικὴν ὑπόστασιν ἐξοβελίσαντες πᾶν ὅ τι ἐθεώρουν φανταστικὸν καὶ ἀπίθανον καὶ προσθέσαντες ἑσας ἱστορικὰς εἰδήσεις συναφεῖς

1) Κρυπτογράφ. Δ. 965—6. Τραπεζοῦντ. 1469. Ἄνδρ. 2335. Ἐσχωρ. σ. 335 στ. 74—5, ὅπου γραπτὸν «νὰ μὲ ἀπαρπάξουν» πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου.

πρὸς τὰ ἐκτιθέμενα ἐγίνωσκον. Βλέπομεν δὲ αὐτοὺς προσπαθοῦντας νὰ πείσωσι τὸν ἀναγνώστην, ὅτι μόνον βέβαια γεγονότα ἀφηγοῦνται μὴ ἀπομακρυνόμενοι τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας. Τὰ μαρτυρούμενα ὑπ' αὐτῶν, λέγουσι, δὲν εἶναι μῦθοι, ὡς πολλὰ τῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας παραδεδομένων, ἀλλὰ καθαρὰ ἀλήθεια ¹⁾. Οἱ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἥρωες, ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Ἔκτωρ, εἶναι ψευδῆ πλάσματα τῶν μύθων, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν καὶ οἱ σύγχρονοι ἢ μικρὸν παλαιότεροι τοῦ Διγενῆ ἥρωες «ἐκαυχῆσαντο καυχήματα ψευδῶδη»: ὅσα ὁμοῦς περὶ αὐτοῦ ἢ τῶν προγόνων αὐτοῦ λέγονται εἶναι «ἀληθινὰ καὶ μεμαρτυρημένα».

Πάντα γὰρ αὐτὸς ἔπραξε καὶ μηδεὶς ἀπιστήτω.

Ἄλλὰ παρὰ τὰς προσπάθειάς τῶν διασκευαστῶν πρὸς ἀποκάθαρσιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης ὑπελείφθησαν καὶ πολλαὶ θαυμάσιαι καὶ ἀπίθανοι διηγήσεις, αἵτινες δύσκολον εἶναι νὰ πιστευθῶσιν ὡς ἀληθινὰ. Ἄλλὰ καὶ ταύτας παρακαλοῦσι τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴ νομίση ψευδεῖς· διότι, ἂν καὶ φαίνονται ἄπιστα τὰ κατορθώματα τοῦ Διγενῆ, εἶναι ὁμοῦς ἀληθῆ, ἐπειδὴ ἦσαν θέλημα Θεοῦ, πάντα δέ, καὶ τὰ θαυμασιώτατα, εἶναι δυνατὰ τοῦ Θεοῦ θέλοντος:

ὅπου γὰρ βούλεται Θεὸς οὐδεὶς ὁ ἐμποδίζων.

Ἐποικίλλον δὲ τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν διὰ ρητορικῶν κοσμημάτων, εἶα λ.χ. αἱ ἐκφράσεις, εἰς ἃς ἠτιμνίζον οἱ βυζαντινοὶ στιχουργοί, ἦτοι περιγραφαὶ πανοπλιῶν, ἀνακτόρων, κήπων, καὶ πρὸς τοῦτοις δι' ἠθικῶν διδασκαλιῶν καὶ ψυχωφελῶν παραινήσεων. Οἱ διασκευασταί, αἵτινες, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν βυζαντινῶν, ἀσκοποῦν ἐθεώρουν πᾶσαν γνῶσιν, ἂν δὲν ἐστήριζε τὴν εὐσέβειαν, διὸ καὶ τὰς περιγραφὰς ἐκ τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ αὐτὰς τὰς δημῶδεις παροιμίας ἐλάμβανον ὡς ἀφορμὴν πρὸς ἀνάπτυξιν θεολογικῶν ἐνοιῶν, οἱ διασκευασταὶ οὗτοι δὲν παρέλιπον νὰ ἐποικοδομήσωσιν ἐπὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν παθῶν τοῦ Διγενῆ διδασκαλίαν ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἔπους, τὸ διδακτικὸν καὶ τὸ ρητορικόν, εἶναι παντελῶς ἀλλότρια τῆς δημῶδους ποιήσεως καὶ οὐδὲ ἕγχοις αὐτῶν εὐρίσκομεν εἰς τέκτριτὰ ἄσματα ²⁾.

Τοιαύτης δ' αὖσης τῆς ἱστορικῆς ὕλης τοῦ ἔπους, ἄγονοι καὶ μάταιαι ἀποδεικνύονται αἱ προσπάθειαι πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ Διγενής, καὶ συνταύτισιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἡρώων τοῦ ἔπους πρὸς ἱστορικὰ πρόσωπα. Ἱστορικὰ εἶναι, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, μόνον αἱ παρεπιθέμεναι εἰδήσεις, ἃς οἱ διασκευασταὶ ἐθεώρουν συναφεῖς πρὸς τὴν διήγησιν. Ὑπετέθη ὅτι ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς συγχρονισμὸν παρείχεν ἢ ἐν τῇ

1) Κρυπτοφῆρρ. Δ. 27 κέ. Τραπεζ. Α. 796 κέ. Ἄνθρ. 1227 κέ.

2) Πλὴν ἴσως τοῦ ἄσματος περὶ τοῦ κήπου τοῦ Ἀκρίτα.

διασκευῇ τοῦ τραπεζουντίου χειρογράφου καὶ τοῦ τῆς Ἐνδρου μνημονευομένη ἐπίσκεψις τοῦ Διγενῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ, ἂν καὶ δὲν ὠρίζετο τίς τῶν τεσσάρων ὁμώνυμων αὐτοκράτορων ἦτο οὗτος. Ἄλλ' ἐν τῇ διασκευῇ τῆς Κρυπτοφέρρης ἀντὶ τοῦ Ρωμανοῦ ἀναφέρεται ὁ Βασίλειος, μὴ καθοριζομένου καὶ πάλιν, ἂν ὁ Μακεδὼν ἢ ὁ Βουλγαροκτόνος. Καὶ οὕτως ἡ βῆσις ἐσαλεύθη καὶ αἱ στηριχθεῖσαι ἐπὶ ταύτης εἰκασίαι κατέπεσαν.

Τὸ ἐλληνικὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ, τὸ οὕτω θαυμασίως διατηρούμενον ζωντανὸν παρὰ τῇ ἐλληνικῇ λαῷ, μεγάλην ἔσχε ροπήν εἰς τὴν ποιήσιν πολλῶν ἐθνῶν. Ἐπεισόδια αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν εἰς μεσαιωνικά ποιήματα καὶ δημῶδη ἄσματα πολλῶν δυτικῶν καὶ βορείων λαῶν, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἐξηκριθωμένον, ἂν ταῦτα ἐκ τοῦ ἔπους παρελήφθησαν ἢ ἐκ πηγῆς παλαιότερας. Ἄλλ' ἀναμφισβήτητος εἶναι ἡ ἄμεσος καὶ ἔμμεσος ἐπίδρασις τῶν διασκευῶν τοῦ ἔπους καὶ τῶν ἀκριτικῶν ἄσματων ἐπὶ ἀσιατικῶν καὶ σλαβικῶν λαῶν. Ἡ δόξα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου ὑπερέβη τὰ ὅρια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ οἱ ἄθλοι αὐτοῦ ἀποδίδονται εἰς ἤρωας κατὰ τὸ πρότυπον αὐτοῦ πλασθέντας. Τσιούτος ἤρωας παρὰ τοῖς Τούρκοις εἶναι ὁ Κιόρογλου, ὃν ἐξυμνοῦσι τουρκικὰ δημῶδη ἄσματα καὶ δημῶδη βιβλία, καὶ οὐ τὸ ὄνομα ἀποδίδεται εἰς φρούρια καὶ τόπους τῆς Καππαδοκίας. Καὶ οἱ λησμονήσαντες τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τῶν Καππαδόκαι τῆς παρὰ τὸν Εὐφράτην χώρας καὶ τῆς Μελιτηνῆς τραγωδοῦσι μέχρι τοῦδε τᾶσματα ταῦτα καὶ ἀναγινώσκουσι τὴν εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν δι' ἐλληνικῶν χαρακτήρων τυπωμένην φυλλάδα τοῦ Κιόρογλου¹). Καὶ εἰς τὸ παλαιὸν τουρκικὸν μυθιστόρημα, τὰς *Πορείας τοῦ Σαῖδι Βατάλ*, εἶναι κατὰδηλος ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔπους²). Ἐκ διασκευῆς τοῦ ἔπους, πολλὰς ἐχούσης διαφορὰς ἀπὸ τῶν σφριζομένων, ἀλλὰ συμφώνους καὶ ταύτας πρὸς τὰ δημῶδη ἐλληνικὰ ἄσματα, ἐγένετο ἡ μετάφρασις εἰς τὴν σλαβωνικὴν πιθανῶς γλῶσσαν πρῶτον, καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν ῥωσικὴν. Ἡ μετάφρασις ἐπιγράφεται «*Βίος καὶ ἄθλοι τοῦ Δευγενῆ Ἀκρίτα*», τὸ δὲ περιέχον ταύτην χειρόγραφον ἀπωλέσθη, ἀλλὰ περιλήψιν καὶ ἀποσπάσματα αὐτῆς ἐδημοσίευσεν ὁ Ρῶσος ἱστορικὸς Καραμζίν· ἕτερον δὲ χειρόγραφον τοῦ ΙΖ' αἰῶνος περιέχει κείμενον κολῶδὸν διηγῆσεως περὶ τοῦ Διγενῆ. Πολλὰ βυλῖναι ῥωσικαὶ ὑπόθεσιν ἔχουσιν ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Διγενῆ, καὶ διὰ πικραμυθίων διεδόθησαν ταῦτα εἰς τοὺς Ρῶσους. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Διγενῆ, ὃν «ἀνίκητον

1) Σ. Ἰωαννίδου. Ὁ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1887 σ. 26.

2) Sathas et Legrand, les exploits de Digenis Akritas CXXXV καὶ Π. Καρολίδης ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου 1906.

Ἄκριτα» ὀνομάζει ποντικὸν ἄσμα περὶ τῆς πάλης¹, ἔχει ὑπόθεσιν καὶ ρωσικὸν ἄσμα περὶ τῆς πάλης τοῦ ἥρωος Ἀνίκα καὶ τοῦ θανάτου, καὶ γραφικῶς ἀπεικονίζεται εἰς τι ρωσικὸν δημῶδες βιβλίον²).

Πολλῶ μείζων εἶναι ἡ ροπή, ἣν ἔσχε τὸ ἔπος εἰς τὴν δημῶδη ποίησιν τῶν νοτίων σλαβικῶν λαῶν, ὀφειλομένη οὐ μόνον εἰς τὴν σλαβωνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔπους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διάδοσιν αὐτῶν τῶν δημῶδων ἑλληνικῶν ἄσμάτων. Προπάντων τὰ σερβικὰ ἄσματα περὶ τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς φέρουσι τὸν τύπον τῆς μιμήσεως τῶν περὶ τοῦ Διγενῆ. Ὁ Μάρκος Κράλιεβιτς τῆς ἱστορίας δὲν ἦτο βεβαίως πρόσφορος νὰ ὑποδυθῇ τὸ πρόσωπον ἰδεώδους ἥρωος, συμβολίζοντος τὴν αἰωνίαν πάλην τῶν χριστιανῶν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους· διότι βασιλεύσας ἐν Σκοπίοις, Περλίπὲ καὶ Πρισρένη ἀπὸ τοῦ 1375 μέχρι τοῦ 1394 ἦτο ὑποτελής τῶν Τούρκων, συμπολεμιστῆς καὶ σύμμαχος αὐτῶν, πιστότατος εἰς τὸν Σουλτάνον, καὶ ἐπὶ τούτοις μέθυσος καὶ ὠμότατος. Ἄλλ' ὁ σερβικὸς λαὸς ἐξήγγισε τὴν μνήμην αὐτοῦ ὑποκαταστήσας εἰς τὸν ἀληθῆ Μάρκον τῆς ἱστορίας ἰδεώδη τύπον ἐθνικοῦ ἡγεμόνος, ὃν περιέβαλε διὰ τοῦ φωταυγοῦς στεφάνου πλουσίας ἐπιχρῆς ποιήσεως. Ἐκ τοῦ σερβικοῦ λαοῦ μετεδόθησαν τὰ περὶ τοῦ Μάρκου ἄσματα εἰς τοὺς νοτιοσλαβικοὺς λαοὺς, μάλιστα δὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς Ρωμάνους καὶ τοὺς Μικρορώσους.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Μάρκον Κράλιεβιτς, καὶ ἄλλα ἄσματα, ἐν οἷς εὐκόλως ἀναγνωρίζεται ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀκριτικῶν, ἐπιχωριάζουσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ὡς παράδειγμα τῆς μεγάλης διαδόσεως παρὰ τοῖς σλαβικαῖς καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμόροις λαοῖς τῶν ἑλληνικῶν ἄσμάτων σὺς ἀναφέρω τὸν κύκλον τῶν ἄσμάτων περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Τοῦ ἄσματος τούτου, ὅπερ ἀνήκει, ὡς νομίζω, εἰς τὰκριτικὰ καὶ οὐ πρὸ εἰκοσαετίας περίπου προσεπάθησα ν' ἀποδείξω τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν, ὃ τῶς ὑπουργὸς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τῆς Βουλγαρίας Ἰδάν Σισμάνοβ, ἀσπαζόμενος τὴν γνώμην μου, ἐδημοσίευσεν³· πλὴν 43 ἑλληνικῶν παραλλαγῶν, ἃς παρ' ἑμοῦ ἔλαβε, καὶ ἀλβανικὰς 6, κουτσοβλαχικὰς 4, ῥωμουνικὰς 5, σερβικὰς 11 καὶ βουλγαρικὰς 78.

Ἐκ τῆς ἐπίδράσεως τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ ἐπὶ τῆς ἀναγεννημένης λογοτεχνίας ἡμῶν πολλὰ προσδοκῶμεν ἀγαθὰ. Εἶναι βεβαίως εὐρύς ἀπερίοριστος ὁ ὀρίζων τοῦ ποιητοῦ, καὶ οἱ δεσμοὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου δὲν

1) Ἰωαννίδης ἐνθ. ἀν. σ. 36.

2) Gaster, *Greeko-slavonic Litteratur* σ. 195 καὶ Rambaud, *La Russie epique* σ. 421—8.

3) *Iv. D. Schischmanov*, Τὸ ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ ἐν τῇ ποιήσει τῶν λαῶν τοῦ Αἴμου. Ἐν Σόφια 1906—1908 (βουλγαριστί).

πρέπει νὰ παρακωλύωσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοίας αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι διαρκέστερον καὶ ἢ ἀπὸ τούτου ἐντύπωσις βαθυτέρα, ὅταν τὰς ρίζας αὐτοῦ ἔχῃ εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος. Λιὰ τοῦτο ἀσφαλεστάτη ἀφετηρία τῆς νέας ἐλληνικῆς ποιήσεως δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ἐθνικὸν ἔπος, ἐν ᾧ παρακολουθοῦμεν τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, καὶ ὅπερ πραγματευόμενον περὶ τῆς συγκρούσεως τοῦ ἐλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπιδεικνύον καὶ προσιωνιζόμενον τὴν ὀριστικὴν τούτου καθυπερτέρησιν περικλείει τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς πόθους τοῦ ἐλληνικοῦ γένους.

Ἐξοχος Ἑλλῆν ποιητὴς ἀπεφαίνεται «ὅτι θεμέλιον τῆς νέας ἐλληνικῆς «ποιήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ πιστὴ ἐξιστόρησις τῶν παθημάτων καὶ τῶν «μαρτυριῶν τοῦ ἔθνους, ἡ διηγεσις τοῦ ἐλληνισμοῦ πρὸς τὸν ξενισμὸν «πάλη». Ἄλλὰ κατὰ χρόνον περιώριζεν οὗτος τὴν ἐνέργειαν τῆς ποιήσεως εἰς τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, διότι ὑπελάμβανεν ὅτι ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ «συλλαμβάνεται καὶ κυφορεῖται ἡ μεγάλη περὶ ἐθνότητος ἰδέα ἀποχωριζομένη τοῦ βυζαντινοῦ κυκεῶνος καὶ θέλουσα νὰ ὑπάρξῃ ἀφ' ἐαυτῆς «ἐνδυσμένη νέαν ἀτομικότητα, νέαν ζωὴν, νέον κάλλος»¹⁾. Ἄλλ' ὡς αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἐπαξέτειναν τὰ ὄρια τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας κατὰ μίαν χιλιετηρίδα καὶ πλέον διαφώτισασι τὰ ἐπέκεινα τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἅπερ ὁ Πλούταρχος καλεῖ τερατώδη καὶ τραγικά, ἀφειμένα πρὸς νομῆν εἰς τοὺς ποιητὰς καὶ μυθογράφους, ὁμοίως καὶ ἡ εὑρεσις τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἐπεκτείνει τὰ ὄρια τῶν χρόνων, οὗς ἔχει νὰ νέμεται ἡ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων ποίησις. Ὅχι ἀπὸ τῆς πώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐκήρυττεν ὁ Βαλαωρίτης, ἀλλὰ πολλῶ ἀπώτερον, μέχρι τῆς πρώτης συρράξεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς μουσουλμάνους, πρέπει ν' ἀναζητῆται ἡ ἀληθὴς πηγὴ τῆς ἡμετέρας ποιήσεως.

1) Βαλαωρίτου Ποιήματα τ. Β' σ. 7-8.

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΕΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΟΥ *

Ἐν τῇ καλλίστῃ Δελτίῳ τῆς ἰταλικῆς ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν (Atene e Roma, Νοεμβρ. 1911 σ. 319—332) ὁ καθηγητὴς κ. P. E. Pavolini ἐδημοσίευσε μελέτην περὶ τοῦ ἔπους τοῦ Ἀκρίτου (L'eropea byzantina di Digenēs Akritas.) Μετὰ σύντομον ἔκθεσιν τῆς ὑποθέσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διασκευῆς τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνδρου, τῆς ὑπὸ τοῦ Μηλιαράκη ἐκδοθείσης, παραθέτει πρὸς ἀσφαλῆ ἐκτίμησιν τῆς φιλολογικῆς ἀξίας τοῦ ἔπους χαρακτηριστικὰ τινὰ τεμάχια αὐτοῦ, ἐν ἀκριβεστάτῃ μεταφράσει¹⁾. Ἀσπαζόμενος δὲ τὴν γνώμην, ἣν ἀνεπτύξαμεν ἐν πρυτανικῇ λόγῳ «περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων» περὶ τῆς προελεύσεως τῶν διασκευῶν τοῦ ἔπους ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων μεταφράζει καὶ τινὰ ἀποσπάσματα τούτων²⁾ καὶ εὐστόχως παρατηρεῖ ὅτι ἐξαιρεταὶ μὲν εἰς ποιητικὸν ὕψος ἢ διήγησις τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ἐν τέλει τῆς διασκευῆς τῆς Ἀνδρου καὶ εἶναι ἀναμφισβητήτως ὡραία, ἀλλ' ἀμαυροῦται ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τοὺς δύο στίχους τῆς ἀρχῆς πολλῶν παραλλαγῶν τοῦ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος δημοτικοῦ ᾄσματος, ὧν τὸ ἰσχυρὸν μεγαλεῖον ἦτο ἄξιον ὑπομνηματισμοῦ ἐνὸς Tommaso³⁾.

Ἄ Ο Διγενῆς ψυχομαχεῖ κ' ἢ γῆ τόνα τρομάσει.
κ' ἢ πλάκα του ἀντριχιῆ ποῦ θά τόνα σκεπάσῃ 4).

*) Ἐδημοσίευσθ ἐν Λαογραφίᾳ τ. I' σ. 517.

1) Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ὁ στ. 127 «ὡς κυπρίσισι θαυμαστὸν τὴν ἡλικίαν εἶχεν» δὲν ἀπεδόθη ὀρθῶς: «come cipressi mirabile avea la gioventù». Τὸ ἡλικία ἐντὸθα σημαίνει τὸ ἀνάστημα, ἢ δὲ χρῆσις αὐτὴ δὲν εἶναι ἀσυνήθης καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ νέῃ ἑλληνικῇ (ἡλικία).

2) Ὁ κ. Pavolini σημαίνει ὅτι εἰς τὸ ἀκριτικὸν ᾄσμα, τὸ ὅποιον ἐδημοσίευσεν ἐν Λαογρ. Α' 240—1, ἐν στίχ. 10, πρέπει μᾶλλον νὰ γραφῆ **μόν'** ἀντὶ **μοῦ'** ἀλλ' ἢ γραφῆ **μοῦ** ἔχει καλῶς, διότι τὸ **μοῦ** εἶναι διαλεκτικὸς τύπος ἀντὶ τοῦ **μόν'** (= μόνον, ἀλλά).

3) Ὁ γνωστὸς φιλέλλην ἐκδότης τῶν δημοτικῶν ἑλληνικῶν ᾄσμάτων καὶ ὑπομνηματιστῆς τοῦ Dante.

4) Βλ. Λαογρ. Α' 216, 222, 230, 231, 242, 253, 255, 275.

Διὰ τῆς πραγματείας του ταύτης ὁ PAVOLINI σκοπεῖ νὰ καταστήσῃ γνωστὸν εἰς τὸ Ἰταλικὸν δημόσιον τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἔγραψεν ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅθεν περιορίζεται, ὡς εἰκός, εἰς εὐδύνοτον ἔκθεσιν τῶν ἐγνωσμένων κυριώτατα βοηθήματα ἔχων τὴν Ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν γραμμάτων τοῦ Kiumbacher καὶ τὰς ἡμετέρας περὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους πραγματείας· ἀλλ' ὅμως ἐνιαχοῦ παρεκβάσεις τινὲς ἀπὸ τῶν στενῶν ὁρίων, τὰ ὅποια αὐτὸς διέγραψεν εἰς τὴν πραγματείαν του, ὑπερφαίνουσιν ἰδίαν βαθυτέραν μελέτην τοῦ ἔπους. Τοιαῦτα τινες εἶναι αἱ περὶ τῶν εὐαγγελικῶν ἀπηχήσεων ἐν αὐτῇ (σ. 324) ¹⁾ καὶ αἱ ὑποδείξεις περὶ τῆς ἀνάγκης ἐπιμελεστέρας ἐξετάσεως τῆς μετρικῆς τοῦ ποιήματος, τῆς μικτῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνδείξεων τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ὀμήρου καὶ ἄλλων κλασσικῶν συγγραφέων.

1) Εἰς ταύτας δὲν ἔπραξε νὰ συγκαταλεχθῇ καὶ ἡ λ. λαζαρόνω (=σαθανώνω καὶ ὄχ θάπτω). Ἐσχηματίσθη μὲν ἡ λ. ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Λαζάρου κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ τοῦ Εὐαγγελίου (Ἰω. ια' 44) περὶ τῆς ἀναστάσεως τούτου, ἀλλ' ὁ βιασκευαστὴς παρέλαβε ταύτην ἀμέσως ἐκ τῆς ἐμιλουμένης γλώσσης ἐσχηματισμένην ἤδη.

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΝ ΠΕΣΟΝΤΑ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΟΝΤΙ ΠΟΛΕΜΩ*

Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο τεῦχος τοῦ Δ' τόμου τῆς *Λογογραφίας*, τοῦ ὁποίου ἐπὶ μακρὸν ἕνεκα τῶν ἐθνικῶν περιστάσεων ἀνεβάλομεν τὴν ἐκδοσιν, προσήκον ἐκρίναμεν νὰ προτάξωμεν παντὸς ἄλλου δημοσιεύματος δύο αὐτοσχέδια δημῶδη ποιήματα, ἐν οἷς ἀνεπιτηδεύτως διατυπώνονται τὰ κατέχοντα τὴν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συναισθήματα ἐν ᾧρᾳ ἰκρισίμῳ τοῦ βίου αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ἀληθινὴ καὶ ἀκίβδηλος ἡ ἔκφρασις αὐτῆ τῶν συναισθημάτων, διότι ἔγινεν ἐν στιγμαῖς, καθ' ἃς ἐκ τοῦ περισσέυματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα, ὅτε προσποιήσις δὲν χωρεῖ, ὑπὸ ἀφελῶν καὶ ἀπαιδεύτων χωρικῶν γυναικῶν, αἵτινες δι' αὐτοσχεθίων μοιρολογίων ἐθρήνουσιν προσφιλεῖ νεκρὸν.

Εἰς τὸ μικρὸν παρὰ τὸ Ταίναρον χωρίον Παχιάνικα τοῦ δήμου Λαγείας, ἔχον κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν περὶ τοὺς 85 κατοίκους, συνῆλθον κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Γεωργίου Λιδανᾶ συγγενεῖς καὶ φίλοι διὰ νὰ θρηνήσουσιν τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ τοῦ Δημητρίου, φονευθέντος εἰς μάχην ἐν Ἡπείρῳ. Προσῆλθεν ἐπίσης ἐκεῖ ἐκ τοῦ παρακειμένου μικροτέρου χωρίου τοῦ αὐτοῦ δήμου Κοκκάλας καὶ ἡ Δημοσθέναινα Κουδαρίνα, μήτηρ στρατιώτου, πεσόντος καὶ αὐτοῦ ἐν ἄλλῃ μάχῃ, εἰς τὸ Σαραντάπορον, ἡ ὁποία ἤρχισε τὸν θρήνον· εἰς ταύτην δὲ ἀπήντησεν ἡ Σταυριανοῦ Μουρκάκαινα, ἡ μήτηρ τοῦ οικοδεσπότη Γεωργίου Λιδανᾶ.

Ὁμολογοῦμεν πολλὰς χάριτας εἰς τὸν διδάκτορα κ. Γ. Δ. Μανολᾶκον, σχολάρχην ἐν Κότρωνι, ὅστις παρατυχῶν ἐκεῖ ἔσπευσε νὰ καταγράψῃ τὰ δύο ταῦτα αὐτοσχέδια μοιρολόγια καὶ νὰ μᾶς τὰ ἀποστείλῃ μετὰ τινῶν ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων. Οὕτω περιέβλεψεν αὐτὰ ἀπὸ τῆς λήθης, ἥτις εἶναι ὁ συνήθης κληρὸς τῶν τοιοῦτων ᾠσμάτων, τὰ ὁποῖα οὔτε ἐπαναλαμβάνονται οὔτε ἀπομνημονεύονται, πλὴν ὀλιγίστων, διὰ λόγους ἀσχετοῦ ὡς ἐπὶ

* Ἐδημοσιεύθη ἐν *Λογογραφίᾳ* 1913 τ. Δ' σ. 3—11.

τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν ἀξίαν των, παραγαγόντων βαθεῖαν ἐντύπωσιν καὶ ἐγχαραχθέντων εἰς τὴν μνήμην ὧσων τὰ ἤκουσαν.

Ἐκεῖνο, ὅπερ πρὸ πάντων ἐμποεῖ αἰσθησιν καὶ κινεῖ τὸν θαυμασμόν, εἶναι ὅτι καὶ αἱ δύο γυναῖκες οὐδένα λόγον κάμνουν εἰς τοὺς θρήνους των περὶ τῶν εἰκείων νεκρῶν, ἀλλ' ἔχουν προσηλωμένην τὴν διάνοιαν αὐτῶν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα καὶ συζητοῦν περὶ συναφῶν πρὸς τοῦτον γενικωτέρων ζητημάτων. Ἡ πρώτη μόνον ἀναφέρει ἐν παρόδῳ τὸν ἐν τῷ πολέμῳ θάνατον τοῦ υἱοῦ τῆς μακαρίζουσα αὐτὸν ὅτι ἐθυσίασεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὸν βίον καὶ παρατηρεῖ εἰς τὸν πατέρα τοῦ θρηνουμένου ὅτι εἶναι ἀπρεπὲς νὰ θρηνώσι τὰ τέκνα των. Τὸ γενναῖον φρόνημα, τὸ ὁποῖον διαλάμπει εἰς τοὺς λόγους τῶν χωρικῶν γυναικῶν καὶ τὸ ὁποῖον λαμπρότερον ἀναδεικνύει ἢ ἄτεχνος καὶ ἀδεξία ἔκφρασις, κατ' οὐδὲν φαίνεται ὑπολειπόμενον τῆς θρυλουμένης φιλοπατρίας τῶν ἀρχαίων Λακκαίνων.

Εἰς τὸ πρῶτον μοιρολόγιον ἡ μήτηρ τοῦ φονευθέντος εἰς τὸ Σαραντάπορον στρατιώτου ζητεῖ τὴν ἀδειαν ἀπὸ τὴν οἰκοδόσποιναν νὰ μετάρχη τοῦ θρήνου. Ἐν προσιμίῳ ἔμιλει περὶ τῆς συμμαχίας τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, τὴν ὁποῖαν ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἐτήρει μυστικὴν, διὰ νὰ κηρυχθῇ ἐν καιρῷ ἀπροσδόκητος ὁ νικηφόρος κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος. Στρέφουσα δὲ τὸν λόγον πρὸς τὸν οἰκοδεσπότην τὸν ἐλέγχει διὰ τὴν ἄσκοπον μετὰβασιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἡπειρον, εὐθὺς ὡς ἤκουσεν ὅτι ἐφονεύθη ὁ υἱὸς του, διὰ νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἀληθείας· τί ὠφελήθη ἐκ τούτου (τί ἐκαζάνησε); Μήπως ἐπανέφερον εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸν υἱὸν του καὶ τὸν ἐπίσης φονευθέντα ἰδικόν της; Εὐλόγως καὶ σκοπίμως μεταδίνουσι εἰς τὴν Ἡπειρον μόνον ὅσοι φέρουν ἐπικουρίαν εἰς τοὺς ἐκεῖ ἀγωνιζομένους· καὶ ἐκ τούτου λαμβάνουσα ἀφορμὴν ἐπάγεται τὴν ἀγγελίαν, ὅτι παρέπλευσαν τὸ Ταϊναρον κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας πλοῖα κομίζοντα ἑλληνικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἡπειρον, ἔπου θὰ πολεμήσουν πάντες γενναῖως πρὸς οὐδὲν λογιζόμενοι τὸν θάνατον. Ἄλλως δὲ αἰσχρὸν εἶναι, λέγει, νὰ κλαίωμεν τὰ τέκνα μας· αἱ Σπαρτιάτιδες δὲν ἔκλαιον τὰ ὑπὲρ πατρίδος φονευόμενα τέκνα των. Μὴ καὶ ἐπ' ἐσχάτων δὲν ἀπέδειξε τοῦτο ἡ μήτηρ τοῦ παρὰ τὸ Σαραντάπορον πεσόντος συνταγματάρχου Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ἡ ὁποῖα εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Βενιζέλον, συλλυπηθέντα διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ τῆς, ἀπήντησεν ὅτι οὗτος ἔκαμε τὸ καθήκον του; Τοιοῦτο εἶναι τὸ φρόνημα τῶν Μανιατῶν, διότι, ὡς ἐκ παραδόσεως γινώσκομεν (ἀπ' ἀκοῆς καὶ ἀγροικητά), οἱ πρόγονοί μας ἦλθον ἐκ Σπάρτης.

Τοῦτο δ' ἔμως τῆς φέρει εἰς τὴν μνήμην τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου κυκλοφορήσασαν ἀνυπόστατον διάδοσιν, ὅτι Μανιάται στρατιῶται ἔδειξαν δειλίαν. Καὶ ἐρωτᾷ μήπως οἱ Μανιάται ἀπόλεσαν τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν αὐτῶν ἐκφυλισθέντες; Ἄλλὰ τοῦτο ἐν εἶναι δυνατόν. Ἀπόδειξις ὁ υἱὸς τῆς, φοιτητῆς τῆς ἱατρικῆς, ὁ ὁποῖος ἐφονεύθη κατὰ τὰς πρώτας μάχας εἰς τὸ

Σαραντάπορον. Οί Μανιάται εἶναι συνηθισμένοι νὰ πολεμοῦν. Εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης, ἂν καὶ ὁ πόλεμος ἐκεῖ ἦτο ἄτυχτος, πολλοὶ μετέσχον καὶ ἐφρονεύθησαν.

Αἱ ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης τῆς ἐνθυμίζουσι ὅτι Κρής εἶναι ὁ πρωθυπουργός. Ὁμολογεῖ ὅτι θὰ ἐπροτίμα κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις νὰ ἦτο Μανιάτης, διὰ νὰ εἶχον οἱ Μανιάται τὴν δόξαν τῆς νίκης. Ἄλλ' ἐπρόσδεκτος εἶναι καὶ ὁ Κρητικός, ἀφοῦ εἶναι ἰκανὸς ἀνὴρ καὶ θὰ μεγαλώσῃ τὴν Ἑλλάδα, εὐγνωμοσύνη δὲ ὀφείλεται εἰς ὅσους διὰ τῆς ψήφου των τὸν ἀνέδειξαν καὶ τὸν ἔφερον ἐκ Κρήτης.

Ὁ Βενιζέλος, ὡς τὴν ἐπληροφόρησεν ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου, μετέβη εἰς τὸ Λονδίνον, ὅπως διαπραγματευθῆ περὶ τῆς εἰρήνης. Πικρορμᾶ λοιπὸν πάσας τὰς Ἑλληνίδας νὰ βάνουν κάθε ἐσπέραν τὰ παιδιὰ των νὰ προσεύχωνται εἰς τὴν Παναγίαν, ὅπως τὸν καθοδηγῆ διὰ νὰ μὴ τὸν ἐξαπατήσουν κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς. οἱ ὅποιοι εἶναι ἄδικοι.

Διὰ τοῦ ἐτέρου μοιρολογίου ἡ μάμμη τοῦ φρονεθέντος Λιβανᾶ εὐχαριστεῖ πρῶτον τὴν μοιρολογήσασαν, ἧτις διὰ τοῦ ὠραίου μοιρολογίου τῆς ἐτίμησε τὴν μνήμην τοῦ πάππου τῆς, ἀξιωματικοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὸ βραχὺ δὲ τοῦτο προσιμὸν σπεύδει νὰ ἀνασκευάσῃ καὶ αὕτη τὴν διάδοσιν περὶ δειλίας τῶν Μανιατῶν, τὴν ὁποίαν μετὰ πολλῆς δυσφορίας ἤκουσεν. Οἱ Μανιάται, λέγει, εἶναι ἐμπειροπόλεμοι, φίλοι τῶν ὅπλων, καλοὶ σκοπευταὶ καὶ δὲν φοβοῦνται τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ἂν ὄντως ἐξεφυλίσθησαν, προτιμότερος δι' αὐτοὺς εἶναι ὁ θάνατος. Ἡ διάδοσις δ' ὅμως εἶναι ψευδής, προελθοῦσα ἐκ κακοθύλων συκοφαντούντων τοὺς Μανιάτας· τοιαῦτα ψεύδη ἐτόλμησαν νὰ γράψωσι καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας, ἀλλὰ διεψεύσθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι δὲν ὑπάρχει Μανιάτης, ἐξέχουσαν κατέχων θέσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὅστις διὰ τοῦ κύρους του νὰ φιμώσῃ τοὺς ταῦτα λέγοντας. Διὰ τοῦτο συμβουλεύει τὰς γυναῖκας νὰ στέλλωσι τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον (ἀφοῦ μάλιστα τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον εἶναι πλησίον εἰς τὸ χωρίον των), ὅπως ἐκπαιδευόμενα ἀναπτυχθοῦν καὶ καταλάβουν ἀξιώματα ἐν τῇ πολιτείᾳ, διὰ νὰ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς πατρίδος των.

Τὴν ἄλλην γνώμην τῆς πρώτης θρηνησοῦ δὲν ἀσπάζεται. Ὅχι, δὲν φέρει, λέγει, καταισχύνῃν τὸ νὰ κλαίωμεν τὰ τέκνα μας φρονεόμενα. Καὶ αἱ ἀρχαῖαι Σπαρτιάτιδες ἔκλαιον τοὺς νεκροὺς των, καὶ σήμερον αἱ γυναῖκες τῆς ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐπίσης τοὺς κλαίουσι. Ἄλλὰ κρίνει ἀναγκαστὸν ν' ἀρκεσθῆ εἰς τὰ λεχθέντα, διότι ἐνθυμήθη, ὅτι παρασυρθεῖσα ὑπὸ τῆς ρύμης τοῦ μοιρολογίου παρέλιπε νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ καθήκοντα, τὰ ὅποια ἔχει ὡς οἰκοδέσποινα. Καὶ χαιρετᾷ τοὺς προσελθόντας, ὅπως μετᾴσχωσι τοῦ πένθους τοῦ οἴκου τῆς. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι, ἂν καὶ οἱ θρηνοὶ δὲν εἶναι ἄττοι, ἀλλ' ὅμως αὕτη ἐνεῖα τῆς προσεγγιζούσης μεγάλ-

λης έορτής τῶν Χριστουγέννων δὲν ἐπιθυμῆι νὰ θρηγήσουν τὸν νεκρόν. Καταλήγουσα δὲ συμβουλεύει πάντας τοὺς δυναμένους νὰ φέρουν ἔπλα νὰ τρέξουν εἰς τὰ Γιάννινα πρὸς βοήθειαν τῶν ἀγωνιζομένων κατὰ τῶν Τούρκων.

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟ ΓΙΟ ΤΟΥ ΛΙΒΑΝΑ

- Χαιράμενή μου Σταυριανοῦ,
 ποῦ νὰ χαρῆς ὅ τι ἀγαπᾷς,
 κι' ἀπὸ δεξιά κι' ἀπὸ ζερβιά¹⁾,
 μόνε καὶ μένα ἄφες μου²⁾.
- 5 Τρία χρονάκια κλειδωτά³⁾
 ὁ Βενιζέλος ὁ καλός,
 (ὁποῦ εἶναι μέγας ὑπουργός,
 ὁποῦ νὰ ζῆ νὰ χῆ ζωή)
 ἐγνώριζε τὸ μυστικὸ
- 10 καὶ φέτου τὸ φανέρωσε.
 Τέσσερα κράτη σύφωνα
 τὸν Τούρκο πολεμήσασι·
 ὅλα τότε νικήσασι
 καὶ τὸν κατατροπώσασι.
- 15 Ἔλα κοντά μου, Λιβανᾶ,
 ποῦ διάηκες ἐκεῖ κοντά⁴⁾.
 Γιὰ πές μου τί καζάντησες ;
 ποῦ εἶναι τὰ παιδιά μας ;
 Χτὲς ἤμουνα ἔς τὸ σπίτι μου
- 20 κ' ἔντυνα τὰ παιδιά μου,
 τί ταπε σκόλη καὶ γιορτή,
 (ἦταν τ' ἀγιοῦ Σπυριδῶνα)
 κι' ἀπόξω ἀπὸ τὸ Ταίναρο⁵⁾
 περνοῦσαν τὰ καρᾶβια μας.

1) Ἡ θρηνητὸς χαιρετίζει μετὰ τῆς οἰκοδεσποίνης καὶ πάντας τοὺς παρισταμένους.
 2) Ἐπιτρέψον μοι νὰ μοιρολογήσω.
 3) Τρία ἔτη συμπληρωμένα· ἀντίστοιχος ἡ φράσις «τρία χρόνια ἐσφάλησαν».
 4) Ποῦ πῆγες ἐκεῖ πλησίον εἰς τὸν τόπον ποῦ ἐφρονεῖθῃς ὁ υἱός σου, ποῦ πῆγες δηλ. μέχρις Ἡπείρου, διὰ νὰ βεδαιωθῆς, ἀν' ἤτο ἀληθῆς ἡ φήμη περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ σου.
 5) Τὸ ἀκρωτήριο λέγεται μὲν καὶ Κάβο Ματαπᾶς, ἀλλὰ διετήρησε καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, εἰς αὐθ. γένος καὶ εἰς ἄρσεν. (ὄλον, πᾶω ἔς τὸν Ταίναρο.) Λέγεται ἐπίσης καὶ Φανᾶρι ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῇ γάρου.

- 25 Φωνάζαν τὰ παιδιά μας ¹⁾
 νὰ ποῦμε χαιρετίσματα
 ἔμεις εἰς τὰ σπιτάκια τους,
 τί κείνα πᾶν ᾗς τὰ Γιάνναινα,
 πάσι ²⁾ νὰ πολεμήσουσι,
 30 τὸν Τοῦρκο νὰ νικήσουσι,
 κι ᾗ δέν τονε νικήσουσι,
 πίσου νὰ μὴ γυρίσουσι.

*Ἐλα κοντά μου, Λιβανᾶ.

- Δέν τὸ θωροῦμε γιὰ κακὸ
 35 καὶ γιὰ μεγάλη προσβολή
 νὰ κλαίμε τὰ παιδιά μας ;
 καὶ πῶς ; οἱ Σπαρτιάτισσαι
 δέν κλαῖνε τὰ παιδιά τους,
 ὅταν πᾶν καὶ σκοτώνονται
 40 γιὰ τῆς πατρίδας τὸ καλό.
 Ὁ Βενιζέλος ὁ καλὸς
 (ὅπου εἶναι καὶ πρωθυπουργὸς)
 ἔκανε τηλεγράφημα

- εἰς τὴ Μαυρομυχάλαινα :
 45 σκοτώθη τὸ παιδάκι της,
 ποῦ ἦταν κι ᾗ αξιωματικὸς
 κ' ἐκείνη τοῦ ἀπάντησε·
 τι ἔκαμε τὸ καθήκο του.
 Μεῖς ἔχομε τὸ φυσικὸ ³⁾,
 50 ἀπ' ἀκοή κι ᾗ ἀγροικητά,
 ἀπὸ τὴ Σπάρτη ἤρθασι ⁴⁾.
 Μὰ μήπως ἐβλαχέψαμε ⁵⁾
 καὶ δέν τὸ καταλάβαμε ;

*Ἐλα κοντά μου, Λιβανᾶ.

- 55 Ἐσὺ τὸ γνῶριζες καλά,
 ὅτι τὸ χαρδανάστησα ⁶⁾,
 καὶ τὸ ἐσπούδασα γιαιτρό,

1) Οἱ ἐπιδικιόντες τῶν πλοίων στρατιῶται.

2) Ὑπάκουσι.

3) Τὸ φυσικὸν ἴδιωμα, τὸν χαρακτήρα.

4) Ἐγνοεῖται οἱ παμπροθεῖς μας.

5) Ἐγίναμεν βλάχοι, ἀπεβάλομεν τὴν μανιατικὴν φύσιν.

6) Τὸ ἀνάστησα (τὸ ἀνέθραξα) τὸ παιδί μου μὲ χάρθια (μὲ θωπείας, μὲ στοργήν).

- γιὰ τὰ καλὰ γεράματα,
 κι' ἀπέι 1) μὲ τὸ σκοτώσασι,
 60 ἐκεῖ 'ς τὸ Σαραντάπορο.
 Χαλάλι του ὁ θάνατος,
 γιατί λευτέρωσε λαό !
 Μήπως εἶν' πρώτη τους φορὰ
 'ς τὴ Μάνη τὰ σκοτώματα;
- 65 Τίγαρε 2) δὲ σκοτώθηνα
 'ς τὴν Κρήτη ὅταν πάηνασι 3)
 ἐκεῖ 'ς τὸν κλεφτοπόλεμο ;
 ὅταν μᾶς τούζε παίρνασι
 ἑμᾶς οἱ κομματάρχηδες ; 4)
- 70 Τίγαρε δὲν τὸ θέλαμε
 νά ναι Μανιάτης ὑπουργός,
 νά μᾶζε κἀνὴ τὸ καλό,
 νά χωμε τὴν ὑπόληψη
 ὅλοι μέσα 'ς τὰ σπίτια μας ;
- 75 Καλὸς εἶναι κι' ὁ Κρητικός,
 εἶναι μεγάλος ἄνθρωπος.
 Χίλια καλὰ νὰ κάμουνσι
 ὅσοι τότε ψηφίσασι
 καὶ τότε φέρασι ἐπά,
- 80 νὰ μεγαλώση τὴν Ἑλλάς.
 'Ακούσατε νὰ σᾶζε ποῦ 5)
 τοῦτο, ποῦ μοῦ εἶπε ὁ παπᾶς·
 ὅτι τὸ Βενιζέλο μας
 τότε καλέσασι νὰ πᾶ,
- 85 νὰ κάμῃ τὴ γεροντικὴ 6)
 'ς τὴν ἀγγλικὴ πρωτεύουσα.
 Μωρὴ Ρωμαιοῖς καὶ Χριστιανοῖς,
 τὸ βράδου 'ς τὸ λυχνάρι σας

1) Καὶ ἔπειτα.

2) Μήπως.

3) Πηγαίνουσι, μετέδχονον.

4) Οἱ πολιτευόμενοι (ὡς ὁ Πατροπουλάκης, ὁ Κοσονάκος κλπ.); οἵτινες ἐστρατολόγουν κατὰ τὸ 1868 ἐθελοντὰς Μανιάτας, ἵνα πολεμήσωσιν ἐν Κρήτῃ.

5) Νὰ σᾶς εἰπῶ.

6) Γεροντικὴ τὸ συμβούλιον τῶν γερόντων, τῶν πρεσβυτέρων τῆς οικογενείας, οἵτινες ἐν Μάνῃ συνήθως συνέρχονται, ὅπως συσκεφθῶσι διὰ τὸ ψυχικόν (τὴν αἰδέσιν τῶν ἀρχαίων). Συνεκδοχικῶς δὲ ὁ συμβιβασμός.

- καὶ ἔς τὸ κονισματάκι σας
 90 νὰ βάλτε τὰ παιδιά σας
 νὰ κάμουςι τὴν προσευχὴ
 ἔστην Παναγία Δέσποινα,
 γιὰ νὰ τοῦ στείλῃ δύναμη,
 κι' ὁ Μιχαὴλ ἀρχάγγελος
 95 νὰ ναι κοντὰ ἔς τὴν πλάτη του,
 νὰ μὴ μᾶς τὸν γελάσουσι·
 τί κείνοι εἶναι ἰσχυροὶ
 καὶ εἶναι κι' ἄδικοι πολὺ.

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΑΜΜΗΣ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ

- Ἔτσι νὰ κλαῖς, παιδάκι μου,
 νὰν τήνε παίρνης τὴν εὐκή,
 νὰ τὰ τιμᾷς τὰ κόκκαλα
 τοῦ πάππου σου τοῦ λοχαγοῦ ¹⁾).
- 5 Μὸν τί πες καὶ δὲν ἄκουσα ;
 (γιατί μαι γριὰ καὶ δὲν ἀκού')
 οἱ ἄντρες μας βλαχέψασι ;
 Δὲν εἶναι πρώτη τους φορὰ
 ἔς τὸν πόλεμο καὶ ἔς τὸν ναυγᾶ.
- 10 Τίγαρε καὶ δὲν ἔχουσι
 τοὺς γκράδες ἔς τὸν γκρεμανταῶ ; ²⁾
 τὰ καριοφύλια τὰ σκληρά ;
 Τίγαρε καὶ δὲν ἔξερουσι
 οἱ ἄντρες νὰ σκοπεύουσι,
 15 τοὺς Τούρκους νὰ μὴ σκιαζῶνται ;
 Ἄν εἶναι καὶ βλαχέψασι,
 πίσω νὰ μὴ γυρίσουσι,
 κανένας τους νὰ μὴν ἐρθῆῃ.
 *Ἄλλ' ἄκου Δημοστέβαινα.
- 20 Ἐτοῦτα εἶναι ψέματα.
 Τοὺς ἄντρες μας κακίζουσι,
 τοῦσε συκοφαντίζουσι,

1) Τοῦ ἐκ Λαγείας Ἰω. Καλογερόγιαννη.

2) Εἰς τὴν κρεμάστραν.

- τοὺς παρασταίνουσι δειλοὺς.
 Τὸ γράψασι καὶ στὸ χαρτί ¹⁾).
- 25 Ρωτήθη κι' ὁ πρωθυπουργὸς
 καὶ εἶπε τ' εἶναι ψέματα.
 Γυναῖκες, σᾶς περικαλοῦ ²⁾
 ἔμένα νὰ μ' ἀκούσετε.
 γιὰτ' εἶμαι μεγαλύτερη.
- 30 Στέλνετε τὰ παιδιά σας
 εἰς τὸ σχολαρχεῖο (εἶναι πά³⁾)
 νὰ μάθουσι τὰ γράμματα·
 καὶ θὰ ρθῆ κι ἄλλη ἐποχὴ,
 νὰ πάη Μανιάτης εἰς τὴ Βουλῆ,
- 35 νὰ εἶναι Μανιάτης ὑπουργός,
 νὰν τὸ μιλᾷ τὸ δίκιο τους.
 Μὲ πικρανεσ, παιδάκι μου,
 καὶ θὰ σὲ ποῦ ἀνόητη.
 Τὸ τί ναι τοῦτο ποῦ εἶπεκες; ⁴⁾
- 40 ὅτ' εἶναι ντρέπος ⁵⁾ καὶ κακὸ
 νὰ κλαίμε τὰ παιδιά μας.
 Τὰ κλαῖσι τὰ παιδιά τους,
 τὰ κλαῖσι κ' οἱ Σπαρτιάτισσαις
 κ' οἱ Μαυρομαγαλιάνισσαις.
- 45 Μὸν θὰν τ' ἀφήκου ἴσα μὲ πά ⁶⁾,
 καὶ θὰ τηράξου καὶ νὰ ἰδοῦ,
 γύρω τριγύρω εἰς τὸ λαὸ ⁷⁾.
 Ὅλοι καλῶς ὠρίσατε,
 παπᾶδες μου καὶ λαῖκοί,
- 50 δασκάλοι καὶ γραμματικοί.
 Ἐγὼ δὲ θέου ⁸⁾ κλάματα
 —ἄγαις ἡμέραις ἔρχονται—⁹⁾

1) Τὸ ἐδημοσίευσαν καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας.

2) Παρακαλῶ.

3) Ἐξῶ πλησίον, τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον Λαγκίας.

4) Εἶπες.

5) Τὸ ντρέπος=ἐντροπή.

6) Θὰ τὸ ἀφήσω (τὸ μοιρολόγι) ἔως ἐξῶ.

7) Τοὺς περὶστώτας.

8) Λέω θέλω.

9) Αἱ ἑορταὶ τῶν Χριστουγέννων.

μὸν θενὰ κάμου συμβουλή :

Ἄντρες, ὀπῶχετ' ἄρματα,

55 γὰ φεύγετε ἕς τὰ Γιάνναινα.

βοηθᾶτε τὰ παιδιά μας,

τοὺς Τούρκους νὰ νικήσουσι.

Η ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΙΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΑΣΜΑΤΩΝ *

[Έταιρεία Ἑλληνισμὸς. Ἐθνικὰ ἄσματα 1453—1821. Ἐκδόσεις δευτέρα συλλογῆ καὶ ἐπιμελεῖς καὶ προσθήκη ἱστορικῶν σημειώσεων ὑπὸ Χ. Χρηστοβασιλῆ. Ἐν Ἀθήναις εἰς 16ον σ. 336].

Α΄.

Πρὸ ἑπτὰ περίπου ἐτῶν ἢ ἑνταῦθα ἔταιρεία «Ἑλληνισμὸς» ἐξέδωκεν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐθνικὰ ἄσματα» μικρὰν ἐκλογὴν δημοτικῶν ἁσμάτων ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν, ἣτις διὰ τὸ εὖνον αὐτῆς ἦτο προωρισμένη νὰ καταστήσῃ γνωστότητα εἰς εὐρὴν κύκλον ἀναγνωστῶν τ' ἀριστοτεχνήματα τῆς δημῶδου ποιήσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἡ ἀπόφασις τῆς ἔταιρείας «Ἑλληνισμὸς» περὶ ἐκδόσεως τοιαύτης συλλογῆς ἐμαρτύρει φιλοπατρὶν καὶ πεφωτισμένην μέριμναν περὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, διότι οὐδὲν νομίζομεν συντελεστικώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας καὶ τῶν πατρίων παραδόσεων. Ὅσον ἐντελέστερον γνωρίζει ὁ Ἕλληγ τὴν πατρίδα του, τόσο διακαέστερον ἀγαπᾷ αὐτήν. Οὐδενὸς δ' ἄλλου ἔθνους ἢ ἱστορία παρουσιάζει τόσοτον ἀδρὰ διδάγματα φιλοπατρίας, εἰς οὐδενὸς ἄλλου λαοῦ τὰ ἦθη καὶ τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις ἐμφαίνεται ἐνεργέστερον ἢ εὐγένεια τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πνευματικὴ εὐφυΐα. Τὰ δὲ ἱστορικὰ δημοτικὰ ἄσματα ἡμῶν συγκεφαλαιοῦντα εἰς εὐσύννοτον περίγραμμα γεγονότα τῆς πατρίου ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως, ὑπερέχοντα δὲ τῶν προϊόντων τῆς δημῶδου φιλολογίας ἄλλων λαῶν κατὰ τὸ ποιητικὸν ὄψος καὶ τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθήματος, εἶναι οἱ εὐγλωττότατοι διδάσκαλοι τῆς πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπης.

Ἄλλὰ τὸν εὐγενῆ σκοπὸν τῆς ἔταιρείας σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν ἐματαιώσεν ἡ ἄστοχος ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς. Ἡ συλλογὴ ἐκείνη τῶν δημοτικῶν ἁσμάτων κατηρτίσθη προχείρως μετὰ πολλῆς ἀμελείας καὶ

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδῃ Ἑλληνισμὸς ἀρ. 233, 234, 235 καὶ 239 (τὴν 10—12 Ἰουνίου 1903) ἐν τῇ Ἀγῶνι ἀρ. 228—230 (τῆς 1, 8, 15 Αὐγούστου 1903.)

ἀπειροκαλίας. Ὡς βάσιν εἶχε τὴν πρὸ τεσσαρακονταετίας ἐκδοθεῖσαν ἐν Λιψία συλλογὴν τοῦ Πάσσωβ, ἐκ ταύτης εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε παραλειφθέντων τῶν πλείστων ἄσμάτων. Εἰς τὰ σφάλματα δὲ τοῦ Γερμανοῦ ἐκδότου προσετέθησαν καὶ ἄλλα τῶν Ἑλλήνων ἀντιγραφῶν καὶ τυπογράφων, αἱ πλημμελεῖς παρὰ τῷ Πάσσωβ χρονολογίαι τῶν γεγονότων ἀφέθησαν ἄθικτοι, οὐδεμίαν κατεβλήθη φροντίς πρὸς τήρησιν χρονολογικῆς τινος τάξεως, ἀλλ' ἐν συμφυρμῷ πλησίον ἀλλήλων ἐτέθησαν ἄσματα, ἀναφερόμενα εἰς πασίγνωστα γεγονότα διαφόρων χρόνων, καὶ τὸ χειρίστον περιελήφθησαν καὶ ἄσματα ἀκρυφῶς ληστρικά (οἶον λ. χ. τὸ ἐν σ. 19) οὐδεμίαν ἔχοντα θέσιν εἰς συλλογὴν παιδαγωγικὸν ἔχουσαν σκοπόν.

Ὅθεν ἀναγκαῖα ἦτο ἔκδοσις νέου ἀπανθίσματος τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, γενομένη μετὰ τῆς στοργῆς καὶ τῆς φροντίδος, ἧς εἶναι ἄξια τὰ ἔθνικὰ ταῦτα κειμήλια. Μετὰ πολλῆς δὲ χαρᾶς ἠκούσαμεν ἀγγελλόμενον ὅτι τοιαύτην ἔκδοσιν παρεσκεύασε καὶ πάλιν ὁ «Ἑλληνισμός». Ἡ εἰσαίρεσις αὕτη διαθέτουσα ἐπαρκεῖς πόρους πρὸς τύπωσιν πλουσίας συλλογῆς μὴ ἀποβλέπουσα εἰς κέρδος ὑλικόν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐθνικὴν ὠφέλειαν, δυναμένη δὲ διὰ τῶν μελῶν τῆς νῦν διαδῶσης ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ νῦν καταστήσει κοινὸν κτήμα παντὸς Ἑλλήνου τὸ βιβλίον, ἦτο ἀρμοδιωτάτη πρὸς τοιοῦτον ἔργον. Ἐκ τῆς ἀποτυχίας δὲ τῆς πρώτης συλλογῆς ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἤρθετο διδάγματα περὶ σκοπιμωτέρας συνθέσεως τῆς νέας διὰ τῆς διορθώσεως τῶν παρατηρηθεισῶν ἐν ἐκείνῃ πλημμελειῶν καὶ ἐλλείψεων.

Ἄλλ' ἡ προσδοκία αὕτη διεψεύσθη οἰκτρῶς. Τὸ πρὸ ἐβδομάδος περίπου ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας τοῦ «Ἑλληνισμοῦ» τεῦχος τῶν Ἑθνικῶν ἄσμάτων, ἐμποιεῖ κατάπληξιν διὰ τὴν συντελεσθεῖσαν ἐν αὐτῷ παραμόρφωσιν, διαστροφῆν καὶ ἐξαχρεῖωσιν τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων. Μία τῶν ἐνταῦθα ἐφημερίδων δημοσιεύουσα τὰ πρωτόλεια τῆς συλλογῆς ταύτης ἐνεκωμιάζει «τὴν κολοσσιαίαν ὄσον καὶ ἀνεκτίμητον ἐθνικὴν ταύτην ἐργασίαν». Ἄλλ' ἄληθῶς κολοσσιαία εἶναι μόνον ἡ τόλμη τοῦ ἐκδότου, παρεμβαλόντος ἀτέχνους καὶ ἀνοήτους στίχους τῆς ἰδίας κτασκειῆς εἰς τὰ ἄσματα καὶ παρουσιάζαντος τούτους ὡς ἀπαυγάσματα τῆς δημώδους μουσικῆς, συγκολλήσαντος στίχους διαφόρων ἄσμάτων καὶ διχάσαντος αὐτοτελῆ ἄσματα, ὧν δὲν ἀνεγνώρισε τὴν ἐνότητα. Θαυμαστή δ' ὄντως εἶναι καὶ ἡ ἀφέλεια, μεθ' ἧς ἐν τῷ προλόγῳ ἐπαγγέλλεται τὴν διορθωσιν «τῆς διαφθορᾶς, ἣν τὰ ἔθνικὰ ταῦτα ἡμῶν ἄσματα ὑπέστησαν ἐν τῷ στόματι τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἀφότου ἐπιήθησαν».

Τὰ δημοτικὰ ἡμῶν ἄσματα, κατὰ τὸν γνωστὸν εὐστοχὸν χαρακτηρισμὸν Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, φαίνονται ὡς χεῖμαρροι ἀφρισμένοι, ἐκρέοντες ὄχι ἀπὸ ἀνθρώπινα χεῖλη, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς βράχους τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ δοκιμώτατος ποιητῆς ἂν ἤθελεν ἐπιχειρήσει νὰ προσθέσῃ τι εἰς αὐτά, αἱ προσθήκαι του θὰ εἶχον ἔμφρασιν ἐπιρράμματος. Ἄλλως δὲ ταῦτα δὲν εἶναι

μνημεία ποιητικά μόνον, ἀλλὰ καὶ ἱστορικὰ καὶ λαογραφικά. Οἰαδήποτε δὲ μεταβολὴ θεωρεῖται ὡς μειοῦσα τὴν ἀξίαν των καὶ διαφθείρουσα αὐτά· καὶ εὐλόγως· διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι διὰ τῆς διορθώσεως ἡδύνατο νὰ κατασταθῶσιν ἀριώτερα ἀπὸ καλολογικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενα, θ' ἀπέβαινον ἔμως ἄχρηστα ὡς μνημεία ἱστορικὰ καὶ λαογραφικά εἰς τὸν μελετῶντα τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν χαρακτηριστὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Συμβαίνει μὲ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα καὶ μὲ τὰλλα προϊόντα τῆς δημῶδους φιλολογίας ὅτι καὶ μὲ τὰ λειψάνα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἂν καὶ εἰς ταῦτα αἱ νεώτεραι προσβῆται εἶναι εὐδιαγνωστότεροι· ἐνῶ πρότερον δὲν ἐξετίθεντο εἰς τὰ μουσεῖα τὰ κολοβά καὶ ἡκρωτηριασμένα, ἂν δὲν ἐπεσκευάζοντο, σήμερον ἀποδοκιμάζεται πᾶσα συμπλήρωσις· καὶ διδακτικώτατον θεωρεῖται τὸ πάθημα τοῦ Θεοδῶλδου, ὅστις καταγελάται διὰ τὰς συμπληρώσεις τῶν Αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων, τῶν ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου ἐκτεθειμένων, ἂν καὶ ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος γλυπτῶν, καὶ οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ φαντασθῇ τότε, ὅτι τοιοῦτος τεχνίτης δὲν ἔτι οἶκον ἐκάνοις νὰ συμπληρώσῃ ἐπιτυχῶς οἰονδήποτε πλαστικὸν ἔργον.

Ἄλλοτε ἀπετόλμησάν τινες σοφοὶ ἄνδρες νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπουσιῶδεις μεταβολὰς εἰς ἔργα τῆς δημῶδους ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὅπως ἀποκαταστήσωσιν αὐτά, ὡς ἐνόμιζον, εὐπροσωπότερα καὶ ἀριώτερα. Ἄλλὰ τοσοῦτον αὐστηρῶς κατεκρίθησαν χαρακτηρισθέντες ὡς *πλαστογράφοι*, ὥστε ἠλπίζετο ὅτι οὐδεὶς ποτε θὰ ἐπεχειρεῖ πλέον ὁμοίον τι. Καὶ ἔμως τὴν δυσάρεστον ταύτην ἐκπληξιν μᾶς ἐπεφύλασεν εἰς πολλῶν μείζονα βαθμὸν ἡ ἐκδόσις τῶν Ἐθνικῶν ᾄσμάτων τῆς Ἑταιρείας τοῦ «Ἑλληνισμοῦ».

Ὁ αἰόδιμος Σπ. Ζαμπέλιος, ἐκδίδων τὸ δημῶδες ᾄσμα περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἔκρινεν ὅτι ἡ διήγησις ἦτο ἀσυνάρτητος καὶ ἡ λύσις ἐπὶ ἤρηχτο ἀποτόμως, ἐνόμισε δὲ διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον νὰ τὸ μεταβάλλῃ μικρὸν, ὅπως τὸ βελτιώσῃ. Ἄλλ' ὁ Logrand ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν δημοδῶν ἑλληνικῶν ᾄσμάτων σ. 183 κατέκρινε τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν κείμενον ὡς *πλαστογραφηθὲν* (falsifié). ὁ δὲ Κρουμβάχερ πραγματευόμενος περὶ τοῦ αὐτοῦ ᾄσματος λέγει (ἐν Ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας 2ας ἐκδ. σ. 833), ὅτι ὁ Ζαμπέλιος ἐπλαστογράφησε καὶ διὰ παρεμβολῶν ἠλλοίωσε τὸ κείμενον αὐτοῦ καὶ ὅτι τὴν πλαστογραφίαν (fälschung) ἀπεκάλυψεν πρῶτος ὁ Λεγρὰνδ.

Ὁ ἐπιφανὴς Γάλλος ἀρχαιολόγος Φραγκίσκος Λενορμὰν ἐν τῇ μονογραφίᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς Ἰερᾶς ὁδοῦ (σ. 399 κέ.) ἐδημοσίευσεν δημοδῶδες παραμῦθιον συγκολλήσας πρὸς κατασκευὴν αὐτοῦ δύο τοιαῦτα, ἅτινα μάλιστα δὲν συνέλεξεν αὐτός, ἀλλὰ παρέλαθεν ἐκ προηγουμένων δημοσιεύσεων. Τοῦτο ἀπεκάλυψεν ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Bernhard Schmidt ἐν ἰδίῳ ἄρθρῳ, δημοσιευθέντι ἐν τῇ φιλολογικῇ περιοδικῇ συγγράμματι *Ρηνικῷ Μουσεῖῳ* (Rheinisches Museum 1876 σ. 273—282), στιγματίσας τὸν Γάλλον

ἀρχαιολόγον ὡς πλαστογράφον καὶ τὰ δημοσιεύματα αὐτοῦ ὡς ἀνάξια πίστεως.

Οἱ τοσοῦτον δεινῶς κατηγορηθέντες σοφοὶ ἄνδρες ἐξελέγχονται ὡς ἄτολμοι καινοτόμοι παραβαλλόμενοι πρὸς τὸν ἐκδότην τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων. Οὗτος εὐπαρρησιάστως κατακρίνει πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ συλλογεῖς, διότι τὰ δημοτικὰ ἄσματα κατέταξαν εἰς τὰς συλλογὰς των, «ὅπως παρελάμβανον αὐτὰ εἶτε ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶτε ἀπὸ τὴν γραφίδα τῶν μικροσυλλογέων των». Ἐν ἄλλοις λόγοις κατακρίνει αὐτούς, διότι εὐσυνειδήτως ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον των καὶ δὲν παρεχάραξαν δι' αὐθαιρέτων διορθώσεων τὰ δημῶδη κείμενα. Ἄλλ' αὐτὸς ἀπαξιῶν νὰ ἀκολουθήσῃ δουλικῶς τοὺς μικροσυλλογεῖς ἠθέλησε νὰ παρουσιάσῃ τὰ δημῶδη ἄσματα οὐχὶ ὅποια εἶναι, ἀλλ' ὅποια ἔπρεπε νὰ εἶναι—κατὰ τὴν κρίσιν του, ἐννοεῖται. Διὰ τοῦτο πρὸ οὐδενὸς ὑποχωρεῖ μέσου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ τούτου σκοποῦ· ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς ἰατρός τέμνων καὶ καίων θεραπεύει τὰς πληγὰς, καὶ αὐτὸς τὴν διαφθοράν, ἣν τὰ ἐθνικὰ ταῦτα ἡμῶν ἄσματα ὑπέστησαν ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ἐπανορθώνει ὅτε μὲν προσθέτων στίχους, ὅτε δ' ἀφαιρῶν, ὅτε μὲν συγκολλῶν, ἄλλοτε δὲ διασπῶν.

Ἀνιαρότατον βεβαίως θὰ ἦτο νὰ παρκαλοουθήσωμεν κατὰ πόδας τὸν ἐκδότην εἰς τὸ ἔργον του, διὰ νὰ καταδειξωμεν ὅποσον διὰ τοῦ συστήματος αὐτοῦ παρεμόρφωσε καὶ διέφθειρε τὰ δημῶδη ἄσματα, ἀλλ' οὐδὲ εἶναι τοῦτο ἀναγκαῖον. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἐκδότης ὑποδεικνύει δύο ἄσματα τῆς συλλογῆς του, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας του. Καὶ εἰς τῶν ἄσμάτων τούτων τὴν ἐξέτασιν μόνον θὰ περιορισθῶμεν.

«Ἐπρεπε λοιπόν, λέγει, ν' ἀνατάμω ἕκαστον ἄσμα, νὰ εὕρω τὰ χάσματα» του καὶ τὰ ἐλλείποντα τμήματά του καὶ νὰ τὰ συγκολλήσω ἁρμονικῶς, » ὅπου δεῖ, παρουσιάζων τὰ ἄσματα ταῦτα ὅσον τὸ δυνατόν ἄρτια. Ὡς παράδειγμα δὲ τῆς ἐργασίας μου ταύτης ἀναφέρω τὸ πρῶτον ἄσμα τῆς παρούσης συλλογῆς, τὸν «Ἐθνικὸν Θρῆνον», ὅπερ ἀντὶ δώδεκα στίχων, μεθ' ὧν ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν προγενεστέρων μου, ἐκδίδω αὐτὸν μετὰ τριάκοντα δύο, » καὶ τὸ τρίτον ἄσμα, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐλευθερία καὶ Τυραννία», τὸ ὅποιον εἰς ὄλας τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις φαίνεται συγκεκολλημμένον » μεθ' ἑτέρου ἄσματος, χωρὶς οὐδεὶς τῶν προγενεστέρων μου ἢ τῶν εἰς τὰ ταῦτα καταγινομένων νὰ τὸ ἀντιληφθῇ.»

Β'.

Τὸ πρῶτον τῶν ἄσμάτων τούτων εἶναι ὁ Θρῆνος διὰ τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τὸ κείμενον τὸ παρέλαβεν ἐκ τῆς παρὰ τῷ Ζαμπελίῳ παραλλαγῆς, ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πάσσωδ (ἀρ. 196). Ἀποτελεῖται δὲ τὸ κείμενον ἐκ 16 στίχων (ὄχι 12 ἢ 13, ὡς λέγει ὁ ἐκδότης)· εἰς τούτους προσέθεσεν ἄλλους δύο ἐκ παραλλαγῆς τῆς συλλογῆς τοῦ Οὐλερίχου

παρά τῆ αὐτῆ Πάσσωδ (ἄρ. 195) καὶ ἄλλους δεκατέσσαρας ἐκ τῆς ἰδίας φαντασίας διπλασιάσας τὸν ὄγκον τοῦ Πάσσωδ ἀναφέρει ὁ ἐκδότης καὶ ἄλλους δύο συλλογείς, ἀλλ' οὗτοι εἶναι οἱ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πάσσωδ ἐν ἄρ. 194 μνημονευόμενοι, εἰς οὓς οὗτος παραπέμπει. Ὁ Ellissen, ὁ δημοσιεύσας παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ἄσματος (Analekten 1857 τ. III σ. 264), καὶ ὁ Μανουῖσος (Τραγοῦδια Ἐθνικὰ, Κέρκυρα 1850 σ. 178) δὲν ἀναφέρονται ὑπ' αὐτοῦ, διότι καὶ ὁ Πάσσωδ τοὺς ἐληρημόνησεν ἐπίσης δὲν ἀναφέρονται καὶ οἱ ἡμέτεροι Γιάνναρης (Ἔσματα κρητικὰ σ. 3), Παπαζαφειρόπουλος (περισυναγωγὴ σ. 120), Πολυλάς (φιλολ. γλῶσσα σ. 71) καὶ ἄλλοι, νεώτεροι ὄντες τοῦ Πάσσωδ. Σημειωτέον ἐν παρόδῳ ὅτι καὶ ἄλλοι θρηνοὶ διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅλως διάφοροι τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς εἶναι γνωστοί· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐδημοσιεύθησαν εἰς συλλογὰς δημοτικῶν ἄσμάτων ὄχι τόσον προχείρους, ὅσον ἡ τοῦ Πάσσωδ, παρέμειναν ἄγνωστοι εἰς τὸν ἐκδότην τῶν Ἐθνικῶν Ἄσμάτων (πλήν, ἐννοεῖται, τῆς παρά Λεγράνδ παραλλαγῆς, καθόσον αὐτὴ περιελήφθη ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς «Ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ»).

Τὸ συγκινητικὸν τοῦτο ἄσμα εἶναι τὸ τιμαλφέστατον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν κειμηλίων ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως κρινόμενον. Διότι συγκεφαλαιώνει πάντας τοὺς ἐθνικοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας. Σκοπὸς τοῦ εἶναι νὰ δηλώσῃ τίς ἢ θέλησις τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους μετὰ τὴν μεγάλην συμφορὰν τῆς καταλύσεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Παρίσταται ὁ Θεὸς διὰ περιστερᾶς ἐξ οὐρανοῦ πεμφθείσης ἢ δι' ἀγγέλου ὑποσχόμενος ὅτι θ' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἑλληνας πάντα, ὅσων ἐστερήθησαν. Ἡ δὲ παρήγορος αὐτὴ πεποιθῆσις εἰς τὴν διαθήκην, ἣν ὁ Θεὸς ἔστησε πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἡ ἐλπίς περὶ ἀναστηλώσεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἡτο ἡ ἐνισχύουσα αὐτοὺς εἰς τοὺς ἀπεγνωσμένους ἀγῶνας πρὸς τοὺς δεσπότας ἐν τῇ δουλείᾳ, ἡ ἀποτελοῦσα τὸ μέγα ἐθνικὸν ἰδεώδες τῶν ἀπελευθερωθέντων καὶ τῶν ἀλυτρώτων.

Τί δ' ἀπέγινε τὸ ἄσμα περὶν εἰς χεῖρας τοῦ ἐκδότη τοῦ Ἐθνικῶν Ἄσμάτων; Διὰ τῶν διασκευῶν καὶ προσθηκῶν αὐτοῦ ἡ θεία ὑπόσχεσις μετεβλήθη εἰς κενοὺς παραμυθητικούς λόγους ἀνθρώπου. Ὁ ἀπεφθός χρυσὸς μετετρέπη εἰς εὐτελεῆ μολύβδου σκωρίαν, τὸ κήρυγμα τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων παρεμορφώθη εἰς περιγραφὴν ἀνόητον καὶ τερατώδη τῆς τελευταίας ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίας.

Παραθέτομεν τὸ οὕτω διασκευασθὲν κείμενον διὰ νὰ πεισθῇ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως πᾶς τυχὸν ἀπιστῶν. Τοὺς προστεθέντας ἐξ ἄλλης παραλλαγῆς δύο στίχους περικλείομεν δι' ἀγκυλῶν, τοὺς δὲ ὑπὸ τοῦ ἐκδότη ποιηθέντας διακρίνομεν δι' ἐπικλιῶν χαρακτήρων.

- Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆ, σημαίνουν τὰ ἐπουράνια, σημαίνει κι' ἡ Ἁγία Σοφία τὸ μέγα Μαναστήρι 1), [πῶς τριακόσις καλογριαίς και χίλιους καλογέρους] και τετρακόσια σήμαντρα και ἐξήντα δυὸ καρπάνες
- 5 κάθε καρπάνα και παπᾶ, κάθε παπᾶς και διάκο 2).
 Νά μπῶνε 'ς τὸ χερουδικό, νά βγῆ ὁ βασιλέας 3).
 [φάλλει ζερβιά ὁ βασιλιάς, δεξιά ὁ πατριάρχης] κι' ἀπάνω στό χερουδικό, πῶδγαίνε ὁ βασιλέας περισσότερα κατέβηκε ἀπὸ τὰ μεσουράνια
- 10 και λέει μ' ἀνθρώπινη φωνή, σάν ἀπ' ἀγγέλου στόμα.
 «Πᾶντε, ψαλιᾶδες, τοὺς ψαλιμούς κι' ἔς χαμηλώσουν τ' ἄνα, παπᾶδες βγάλτε τὰ ἱερὰ και διᾶκοι ζεντυθῆτε και σβῆσεται ὄλα τὰ κερὰ και τὰ καντήλια ὄλα, γιὰτ' εἶναι θέλημα Θεοῦ ἡ Πόλη νά τουρκέση.
- 15 Στείλτε κι' ἀμέσως 'ς τὴ Φραγκιά νά ρθῶν τρία καράβια, τὸ νά νά πάρη τὸ σταυρό, και τᾶλλο τὸ βαγγέλιο, τὸ τρίτο τὸ τρανότερο 4) τὴν ἅγια τράπεζά μας, μὴ μᾶς τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ και μᾶς τὰ μαγαρίσουν».
 *Ἐπαψ' εὐτὺς ἡ λειτουργιά, σωπᾶσαν οἱ ψαλιᾶδες,
- 20 ἡ ἐκκλησιὰ ἀνεσιένναξε, σβηστήκαν τὰ καντήλια, οἱ εἰκόνας ἔρχισαν νά κλαῖν, νά χόνουν μαῦρα δάκρυα, κι' ὁ βασιλιάς μετάλαβε μὲ τὸ φουσοῦτο του ὄλο, και 'ς τ' ἄλογο του ἔήχησε και πάει νά πολεμήση λέγοντας πρὸς τὴν Παναγιά και 'ς τοὺς ἁγίους ὄλους:
- 25 «Σώπασε, κυρά Δέσποινα, και σεις ἁγίοι μὴν κλαῖτε, πάλε μὲ χρόνους μὲ καιρούς, πάλε δικὰ ΜΑΣ εἶναι».
 Καὶ τὴ στιγμή ποῦ ὁ βασιλιάς ἀπὸ τὴ θύρα βγήκε εἶναι πανέμορφος παπᾶς 'ς τὰ χέρια του κρατῶντας 5) τὴν κοινωιά και τὸ σταυρό και τὸ ἱερὸ βαγγέλιο,
- 30 ἔβγαλε μὴν δρυγιὰ φτιρὰ και σάν αἰτός ἔνώθη και πέταξε 'ς τοὺς οὐρανούς ἀπὸ νά παραθῆρ, γιὰ νά μὴν πέσουν 'ς τῆς Τουρκιᾶς τ' ἀντίχριστα τὰ χέρια.

1) Μαναστήρι εἶναι διαλεκτικός τύπος, τὸν ὅποιον ἄνευ ἀνάγκης ὑποκατέστησαν ὁ ἐκδότης εἰς τὸ κοινὸν και παναλλήμιον μονοκτήρι. Διατί δὲ τὸ γράφει διὰ κεφαλαίου γράμματος, ὡς νά ἦτο κύριον ὄνομα;

2) Τὸ κείμενον εἶχε «Κάθε καρπάνα και παπᾶΣ κάθε παπᾶς και διάκοΣ» και εἶχαν ὀρθῶς. Ἡ διόρθωσις ἐλέγχει ἀγνοίαν τοῦ κοινοτάτου ἰδιωτισμοῦ τούτου, ὃν ὁμως διατήρητην ἀλλαχθῶς.

3) Τὸ δημῶδες κείμενον ἔχει: και νά βγῆ ὁ βασιλέας' διὰ τῆς μικρᾶς μεταβολῆς ἔγινεν ὁ στίχος χασμωδιώδης.

4) Τὸ ἄριον λέγει τὸ καλύτερο' ἡ ἅγια τράπεζα ζὲν εἶχαν τόσον μέγα βάρος, ὥστε νά εἶναι χρεῖα πρὸς μεταφορὰν αὐτῆς πλοίου ἐξαιρετικοῦ μεγέθους' ἀλλὰ τὸ πλοῖον ἔπρεπε νά εἶναι καλύτερον τῶν ἄλλων και ἀσφαλέστερον' διότι ἡ ἅγια τράπεζα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἦτο πολυτιμοτάτη' ἔθεν και μεγίστην σπουδαιότητα ἀποδίδουσαν εἰς αὐτὴν αἱ ἐθνικαὶ πραραδόσεις (βλ. ὄσα περὶ τούτου ἐγράψαμεν ἐν Παρθενῶνι τ. Γ', σ. 6.) [Παραδόσ. σ. 680 κ. ἔ].

5) Ὁ διορθωτής τῶν ἁσμάτων φησὶται ἀγνοῶν στοιχειωδέστατον κανόνα τῆς δημῶδους στιχοῦρχικῆς' ὅτι πάντοτε ὁ στίχος πρέπει ν' ἀποτελῆ αὐτοτελῆ πρότασιν.

Ὅχι μόνον πάντες οἱ προστεθέντες στίχοι, ἀλλὰ πᾶσα λέξις τοῦ διασκευαστοῦ, ἀντικαταστήσασα λέξιν τοῦ δημῶδου κειμένου, εἶναι ἄτοπος καὶ παράλογος. Μεθ' ἑλθὼν δὲ τὴν ἀηδίαν, ἣν ἐμποιεῖ εἰς ἡμᾶς ἢ ἀνάλυσιν τοιοῦτου ἐξαμβλώματος, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ καταδείξωμεν ἐναργῶς τοῦτο.

Ὁ 8 στίχος ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν αὐτολεξεῖ ὅσα λέγονται ἐν τῷ ἕκτῳ· τοῦτο δέ, διότι παρεμβάλων ἄνευ ἀνάγκης ὁ διασκευαστὴς ἐξ ἄλλης παραλλαγῆς τὸν 7 στίχον διέκοψε τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου καὶ ἔκρινεν ἀναγκαίαν τὴν προσθήκην, ὅπως τὸν καταστήσῃ σαφέστερον.

Ὁ 10 στίχος εἶναι περιττολογία, ἣν ἀποφεύγουσι τὰ δημῶδη ἄσματα, ἀλλὰ καὶ περιττολογία ἀνόητος. Ἡ περισσότερὰ κατ' αὐτὴν ἐμιλεῖ καὶ ἡ φωνὴ τῆς εἶναι ἀνθρωπίνη· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀνθρωπίνη δὲν εἶναι, εἶναι μᾶλλον ἀγγελικὴ. Ταῦτα δέ, διότι ἄλλη παραλλαγή δὲν ἀναφέρει περιστεράν, ἀλλὰ λέγει ἀπλῶς: «Φωνὴ τοῦς ἦστ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπ' τοῦ ἀγγέλου κρίσει» καὶ ὁ διασκευαστὴς προσεπάθησεν ἀδεξιότατα νὰ συμβιδάσῃ ἀμφοτέρω.

Ἐν τῷ 11 στίχῳ τὸ δημῶδες κείμενον ἔχει «Πάψετε τὸ χερουδικόν». Ὁ ἐκδότης ἔθεσε «Πάψτε, ψαλτᾶδες, τοὺς ψαλμοὺς» λησμονήσας ὅτι κατὰ τὸν ἐξ ἄλλης παραλλαγῆς παρεμβληθέντα στίχον ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἔψαλλον ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης, καὶ τούτους ἢ ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ ἠδύνατο ὁπωσδήποτε ἄλλως νὰ προσαγορεύσῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ψαλτᾶδε.

Οἱ ἀμέσως ἐπόμενοι στίχοι ὁ 12 καὶ 13 ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς γαλλικῆς ῥήσεως, ὅτι ἐν βῆμα μόνον χωρίζει τὸ ὑψηλὸν ἀπὸ τοῦ γελοίου. Κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην στιγμήν, ὅτε ἐπίκειται ἡ πτώσις τῆς βασιλευσύνης τῶν πόλεων καὶ ἡ τῶν Χριστιανῶν καταδίκη εἰς μυσαρωτάτην δουλείαν, παρεμβαίνει ἐξ οὐρανοῦ ὁ Θεὸς καὶ ἐξαγγέλλει τὸ θέλημά του πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνιγμένους πιστοὺς. Οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ, ὡς ἕκαστος προσδοκᾷ, θ' ἀποπνέουσι θεῖον ὕψος καὶ μεγαλειότητα, περὶ μεγάλων ὄντων καὶ δεινῶν πραγμάτων. Καὶ ἀληθῶς τοιοῦτον χαρακτῆρα ἔχουσιν ἐν τῷ δημοτικῷ ἄσματι. Ἄλλ' ἐπέρχεται ὁ διορθωτὴς τῆς Ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ διὰ μικρῶν μεταβολῶν τοῦ κειμένου καὶ τῆς προσθήκης ἑνὸς στίχου μετατρέπει τὴν τραγῆδιαν εἰς παρῳδίαν καὶ οἰκτρῶς γελοιοποιεῖ τὰ πάντα ἐμβάλλον εἰς τὸ στόμα τοῦ Θεοῦ λόγους ἀρμύζοντας εἰς νεωκόρον. Τὸ πρῶτον μέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ κρίσει ἐκείνη στιγμή εἶναι κατὰ τὸν θαυμάσιον αὐτὸν διορθωτὴν τῶν Ἑθνικῶν ἄσμάτων νὰ παραγγείλῃ εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ ἐκβάλωσι τὰ φελόνια των καὶ εἰς τοὺς διακόνους νὰ ἐκδυθῶσι τὰ ὠράρια καὶ τὴν ἄλλην στολήν, ἱερεῖς δὲ καὶ διακόνοι νὰ φροντίσωσι διὰ τὸ ἐπίσημον τῆς περιστάσεως νὰ σήσωσιν αὐτοὶ τὰ κηρία καὶ τὰ κανδήλια τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ μὴ καταλίπωσι τὸ ἔργον τιποτὸ εἰς τοὺς συνήθεις ἐκτελοῦντας αὐτὸ κανδηλανάπτας.

Τὸ ἀνόθευτον δημοτικὸν ἄσμα ἔχει ἀντὶ τούτων ἀπλῶς : «Παπᾶδες πᾶρτε τὰ ἱερὰ καὶ σεις κεριὰ σθηστήτε». Τὸ θεῖον παράγγελμα δηλαδὴ εἶναι νὰ σθεσθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ φῶτα, οἱ δὲ ἱερεῖς νὰ παραλάβωσι καὶ ἀποκομίσωσιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὰ ἱερὰ σκεύη, ἵνα μὴ τὰ μολύνωσιν οἱ μέλλοντες νὰ καταλάβωσιν αὐτὴν ἄπιστοι. Ἀναφέρεται δὲ ὁ στίχος οὗτος εἰς τὴν συγκινητικὴν παράδοσιν, καθ' ἣν μετὰ τὴν τελευταίαν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίαν ἱερεὺς κατὰ κέλευσμα τοῦ Θεοῦ παραλαβὼν τὰ ἱερὰ σκεύη ἀνεχώρησεν εἰς κρύπτῃν τοῦ ναοῦ, ἔπου ζῶν ἀναμένει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἵνα ἐξέλθῃ κατὰ τὴν ἀνάγκησιν τῆς ἁγίας Σοφίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ λέξις ἱερὰ, ὡς γνωστὸν, ἔχει δύο σημασίας ἐν τῇ δημῳδίᾳ· σημαίνει δηλαδὴ καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄμφια τῶν ἱερέων. Ὁ διορθωτὴς ὑπέλαβεν, ὅτι κείται ἐνταῦθα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ σημασίᾳ, ἐπειδὴ δὲ τὸ «πᾶρτε τὰ ἱερὰ» ἐν τῇ ἐκδοχῇ ταύτῃ τοῦ ἐφάνη ἄσαφές, ἀντικατέστησε τὴν λέξιν διὰ τοῦ βγάλτε· καὶ διὰ νὰ καταστήσῃ ἔτι σαφέστερον τὸ νόημα, προσέθηκε τὸ «καὶ διακοὶ ξεντυθήτε».

Τὴν κτᾶπληξιν, ἣν ἐνεποίησεν εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους τὸ προᾶγγελμα τῆς δεινῆς συμφορᾶς, ἐκφράζει παρξστατικώτατα τὸ δημῳδες ἄσμα δι' ἐνὸς στίχου : «Ἡ Δέσποινα ταράκτηκε κ' ἐδάκρυσαν οἱ εἰκόνες». Δὲν κατατρίβεται εἰς περιγραφὴν τοῦ τρόμου καὶ τῶν ὄδυρμῶν τῶν παρεστώτων· τὰ πάντα ἐν θαυμαστῇ βραχυλογίᾳ ἀποκορυφονται εἰς τὸ φοβερὸν γεγονός, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνες συνεκινήθησαν καὶ ἐδάκρυσαν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι· εἶναι δὲ τοῦτο σύμφωνον πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, πιστεύοντος ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνες ταράσσονται καὶ δακρύνουσιν ἐκ θαύματος ἐπὶ μεγάλων καὶ δεινῶν συμβάντων.

Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐφάνησαν ἐπαρκῆ εἰς τὸν διορθωτὴν· ἤθελε καὶ τι ἐκφραστικώτερον καὶ καταπληκτικώτερον, καὶ τὸ εὔρε· ἔκαμε τὰς εἰκόνας νὰ μὴ δακρύνουν ἀπλῶς, ἀλλὰ νὰ ἀρχίζουσιν νὰ κλαῖν καὶ νὰ χύνουν μαύρα δάκρυα, καὶ ἡ ἐκκλησία, δὲν μένει καὶ αὐτὴ ἀπαθής, ἀλλ' ἀναστενάζει. Ἀφῆκε δὲ τὴν φαντασίαν ἐκάστου νὰ παραστήσῃ τίνι τρόπῳ ἀναστενάζουσιν αἱ ἐκκλησίαι καὶ πῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἀρχὴ τῶν θρήνων τῶν εἰκόνων, τίνες μορφασμοὶ εἶναι πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖοι, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἔπειτα ἡ ροὴ τῶν μαύρων δακρύνων.

Ὑστερα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ φοβερὰ συμβάντα τί μᾶς διηγεῖται ὁ διορθωτὴς ὅτι συνέβη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συμπληρῶν τὸ δημοτικὸν ἄσμα ; Ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ λειτουργία καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διακοὶ ἐξεδύθησαν καὶ τὰ φῶτα ἐσβέσθησαν, προβαίνει ὁ βασιλεὺς μεθ' ἑλθου τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ μεταλαμβάνει.

Μετὰ δε τὴν μετάληψιν ἐπιβαίνει τοῦ ἵππου του διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν μάχην. Καὶ ποῦ ἵππευε ; Ὁ ἀπλοϊκὸς ἀναγνώστης θὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἐξήλ-

θε τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τὸν ἀνέμενον ὁ πολεμικὸς ἔππος του καὶ ἐκεῖ ἐπέθῃ αὐτοῦ. Οὐδαμῶς. Ὁ βασιλεὺς, πρόδρομος τῶν κλεφτῶν, οἱ ὅποιοι καθάλλα πᾶν ἔς τὴν ἐκκλησιά, καθάλλα προσκυνοῦνε, ἐπιδαίνει τοῦ ἔππου ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν στίχον 23, εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους ἀποτείνει τὸν λόγον εἰς τὴν Παναγίαν καὶ εἰς τοὺς ἁγίους καὶ μόλις εἰς τὸν 27 στίχον ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν θύραν τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ διαστροφή τοῦ ᾄσματος εἰς τὰς πρὸς τὴν Δέσποιναν καὶ τοὺς ἁγίους ὑποσχέσεις εἶναι δεινοτάτη καὶ αὐτόχρημα ἱερόσυλος. Ἐν τῷ γνησίῳ κειμένῳ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ βεβαιῶν, ὅτι θ' ἀποδοθῶσιν εἰς τὰς Ἑλληνας, ὅσα θ' ἀφαιρέσωσιν αὐτοὺς οἱ ἄπιστοι. Καὶ ἡ θεία ὑπόσχεσις εἶναι, ὡς εἶπομεν ἄνωτέρω, ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἐπισφράγις τῶν μεγίστων ἐθνικῶν ἐλπίδων. Ἄλλ' εἰς τὸν διασκευαστὴν δὲν ἤρσαν ταῦτα καὶ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ παρουσιάζει τὸν βασιλέα καθησυχάζοντα διὰ τῶν λόγων τούτων τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους· οὕτω δὲ διαλύονται ὡς ἀτμὸς αἱ ἐλπίδες, διότι εἰς τοὺς λόγους ἀνθρώπου, ἔστω οὗτος καὶ βασιλεὺς, δὲν εἶναι δυνατὸν γ' ἀποδοθῆ σημασία ἄλλη, παρὰ μόνον ἡ τῆς ἀπλῆς παραμυθίας, καὶ παραμυθία; διαψευδομένης ὑπὸ γεγονότων. Ἄλλως δὲ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πεισθῇ ὁ ἀκούων ὅτι ὁ ταῦτα λέγων ἄνθρωπος γινώσκει πλείονα περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἔθνους ἀπὸ τοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀπὸ τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους!

Καὶ πότε ὑποτίθεται παρηγορῶν αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς; Ὅχι ἀμέσως μετὰ τὸ φοβερὸν μήνυμα, τὸ ἐπενεγκὸν τὴν δεινὴν ταραχὴν. Ἄλλ' ἀφήνει τὰς εἰκόνας νὰ ἐξακολουθοῦν «νὰ κλαῖν καὶ νὰ χύνουν μαῦρα δάκρυα, μεταλαμβάνει καὶ αὐτὸς καὶ ὄλον του τὸ φουσαῖτο, ἐπιδαίνει τοῦ ἔππου του καὶ ἔπειτα ἐν παρόδῳ ἀπερχόμενος εἰς τὴν μάχην σιρέφει τὸν λόγον πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους.

Ἡ θαυμασία κατακλείς τοῦ δημῶδους ᾄσματος·

Πάλαι μὲ χρόνους μὲ καιροῦς, πάλαι δικὰ σας εἶναι!

ἀντικαθίσταται δι' ἑτέρας γελοιοποιούσης τὴν παράδοσιν, ἧς πρὸ ὀλίγου ἐμνήσθημεν, περὶ τοῦ ἱερέως, τοῦ ἐγκλεισθέντος μετὰ τῶν λειτουργικῶν σκευῶν εἰς κρύπτην τῆς Ἁγίας Σοφίας. «Ἐνας πανέμορφος (!) παπᾶς» παραλαμβάνει διὰ νὰ σώσῃ τὸν σταυρὸν, τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὸ ἱερὸν δισκοπότηρον, παρακούων εἰς τὸ πρὸ ὀλίγου ἀκουσθὲν θεῖον πρόσταγμα, κατὰ τὸ ὅποιον περὶ τούτων ἄλλη φροντίς ἔπρεπε νὰ ληφθῇ, ν' ἀποσταλῶσι διὰ πλοίων εἰς τὴν Φραγκίαν. Κρατεῖ καὶ τὰ τρία εἰς τὰς χεῖράς του, ἀλλὰ πῶς τὰ κρατεῖ δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ διασαφήσῃ ὁ διορθωτής· πάντες γινώσκομεν ὅτι τὴν ἱεράν κοινωνίαν ὀφείλει νὰ κρατῇ ὁ ἱερεὺς εὐλαβῶς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν· φαίνεται ὅμως ὅτι τὸν σταυρὸν καὶ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον τὰ εἶχεν ὑπὸ μάλῃς.

Ὁ πανέμορφος παπᾶς λοιπὸν, τανύων ὀργυιαίας πτέρυγας, ὑψοῦται

εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ διαφεύγει μετὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν δι' ἑνὸς παραθύρου τῆς ἐκκλησίας. Ἀληθῶς πλαστικωτάτη εἰκὼν ! Ὁ παπᾶς βγάνει μίαν ὀργυριὰ φτερά, —εἰς τὸ σῶμα, ὑπὲρ τὸ ῥάσον ἢ ἐπὶ τοῦ ῥάσου ἄδηλον—ὑψοῦται εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐνῶ ὑπὸ τῆς ὀρμῆς τῆς πτήσεως ἀνεμίζουσιν αἱ πτυχαὶ τοῦ ῥάσου του, καὶ ἀΐφνης φσι! διίπταται δι' ἑνὸς παραθύρου εἴτε θραύων τοὺς ὑαλοπίνακας εἴτε μὴ ἐγγίζων αὐτούς.

Ἀπίστευτα ὄντως παραληρήματα παραπαιούσης διανοίας παρουσιάζόμενα μὲ τὴν θρασεῖαν ἀξίωσιν ν' ἀντικαταστήσωσι τιμαλφῇ κειμήλια τῆς δημῶδους μουσῆς.

Γ'.

Τὸ δευτερον ἄσμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προκαλεῖ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν ὁ ἐκδότης, ὡς παραδείγματος ἐμφαίνοντος τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του, εἶναι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιγραφόμενον « Ἐλευθερία ἢ τυραννία », ἀλλ' ἐν ταῖς προγενεστέραις συλλογαῖς ἀπλῶς « Τοῦ Ὀλύμπου ». Εἶναι δηλαδὴ τὸ γνωστότατον ἄσμα:

Ὁ Ὀλυμπος κί' ὁ Κίσαθος, τὰ δύο βουνὰ μαλώνουν,
τό να παϊνεῖται 'ς τὰ σπαθιά καὶ τ' ἄλλο 'ς τὰ ντουφέκια.
Γυρίζει ὁ γέρο Ὀλυμπος καὶ λέει τοῦ Κισάθου
« Μὴ μὲ μαλώνεις, Κίσαθε, μπρὲ τουρκοπατημένε,
ποῦ σὲ πατοῦν οἱ Τούρκισσαις, τσιγγάναις τῶν Κομάρων.
Ἐγὼ εἶμαι ὁ γέρο Ὀλυμπος, 'ς τὸν κόσμο ξακουσμένος.
Ἐχω σαράντα θυὸ κορφαῖς, κ' ἐξήντα θυὸ βρυσούλαις,
κάθε κορφή καὶ φλάμπουρο, κάθε κλαδί καὶ κλέφτης.
Καὶ 'ς τὴν ψηλὴ μου τὴν κορφή, αἰτός εἶν' καθισμένος,
ὅπου κρατεῖ 'ς τὰ νύχια του κεφάλι ἀντρειωμένου κτλ.

Τὸ ἄσμα τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης τῶν Ἐθνικῶν Ἀσμάτων τῆς ἑταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφέρεται πλημμελῶς ὑφ' ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοτῶν του) (καὶ παραθέτει ὀνόματα ἐκδοτῶν, τὰ ὁποῖα ἀντιγράφει ἐκ σημειώσεως τῆς συλλογῆς τοῦ Πάσσωδ): ἐπάγεται δὲ καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς πλημμειείας τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων· « καθ' ὅσον ὄχι μόνον στερεῖται » τοῦ σπουδαιότερου μέρους αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μέσου αὐτοῦ συγγέεται μὲ » ἄλλο ποίημα, τὸ τοῦ Χρυσοῦ Ἀητοῦ, καὶ οὕτω ἀντὶ ἀκεραίου ποιήματος, » ἔχομεν δύο μισά· καὶ ἀπορίας ἀξίον πῶς δὲν παρετήρησαν τοῦτο οἱ σοφοὶ προγενέστεροί μου συλλογεῖς ».

Κατάπληξιν ἀληθῶς προξενεῖ ἡ ἀποκάλυψις, τὴν ἐποίαν μετὰ τῆς μετριοφροσύνης ἐκφέρει ὁ ἐκδότης. Ὑπήρχε μεταξύ τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ἰσμάτων ἐν αὐμίκτον εἶδος κάμποφώλιον τρέφος· ἐν ἄσμα κολοδὸν καὶ συγκεκολλημένον ἐκ δύο διαφόρων ἰσμάτων· καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἐννοήσει τὸ πρᾶγμα, μέχρις οὗ ἐπελθὼν οὗτος προσέθεσε μὲν τὰ ἐλλείποντα, διὰ δὲ τῆς

κριτικής του φαλίδος διεχώρισε τὰ ἀσύμφυλα. Καὶ οὕτω παρέδωκεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον δύο ἄρτια ἄσματα ἀντὶ τοῦ ἀμόρφου ἐκείνου τερατουργήματος.

Τὸ παραδοξότερον δ' εἶναι, ὅτι οὐκ μόνον οὐδεις μέχρι τοῦδε εἶχεν ἐν νοήσῃ πῶς ἦτο συντεθειμένον τὸ ἄσμα, ἀλλὰ καὶ πάντες ἐθαύμαζον τὴν ὑψηλὴν ἔμπνευσιν καὶ τὰς ποιητικὰς καλλονὰς αὐτοῦ. Ἄρκούμεθα εἰς ὀλίγας μόνον μαρτυρίας πρὸς βεβαίωσιν τούτου.

Ὁ ποιητικώτατος τῶν ἱστοριογράφων, ὁ Γάλλος Michelet, πρᾶθεται ὡς ρητὸν εἰς τὴν ἐπικεφαλίδαν τῆς Ἱστορίας τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ Γαλλικοῦ δικαίου δύο στίχους τοῦ ἄσματος, ἀκριβῶς ἐξ ἐκείνων, οὓς ὁ ἐκδότης τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων ἐξοβελίζει θεωρῶν ἴσως αὐτοὺς ἀναξίους τῆς δημοδου Μούσης.

Ὁ ὄνομαστὴς Γερμανὸς λυρικός Γουλιέλμος Μύλλερ, ὁ φιλέλλην ποιητὴς τῶν Ἑλληνικῶν ἄσμάτων, ἀποκαλεῖ τὸ τραγοῦδι τοῦ Ὀλύμπου «Θαυμάσιον ἄσμα» (herrliches Lied).

Ὁ πρῶτος τῶν ἑλληνικῶν ἄσμάτων ἐκδότης Γάλλος Φωριέλ λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶναι ἀναμφισβητήτου ποιητικοῦ κάλλους· προσθέτει δ' ὅτι διακρίνεται πάντων ἴσως τῶν κλεφτικῶν ἄσμάτων τῆς συλλογῆς του διὰ τὴν ἀγρίαν εὐτολμίαν τῆς ἐπινοήσεως, τὴν ραγδαίαν φορὰν τῆς φαντασίας καὶ τὴν γοργὴν ἀπλότητα τοῦ φραστικοῦ χαρακτήρος. Εἰρήσθω δ' ἐν παρόρῳ ὅτι ὁ Φωριέλ δὲν εἶναι ἐκ τῶν μικροσιλλογέων, τοὺς ὁποίους μετὰ τήσεως περιφρονήσεως ἀνέφερον ὁ ἐκδότης τῶν Ἑθνικῶν ἄσμάτων, ἀλλὰ κριτικὸς δεῖνός, συγγράψας ἔργα περὶ τῆς προδηγκιανῆς καὶ περὶ τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως σφόδρα τιμώμενα.

Τέλος ὁ ὑπατος τῶν ποιητῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ὁ Γκαίτε, μετέφρασεν ἐμμέτρως κατὰ λέξιν τὸ τραγοῦδι τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν συλλογὴν του, τὴν ἐπιγραφομένην «Ἐκ ξένων γλωσσῶν», εἰς ἣν ἔχει περιλάβῃ μεταφράσεις εὐαρίθμων ἀριστουργημάτων ἀλλογλώσσων.

* Ἄν τὸ ἄσμα τοῦτο, τὸ καταγγελλόμενον ὑπὸ τοῦ ἐκδότης ὡς ἑλλιπὲς καὶ στεροῦμενον ἐνόητος, τοσοῦτον ἐπηνέθη ὑπὸ τοιοῦτων ἀνδρῶν διὰ ποιητικὰς βεβαίως καλλονὰς, τὰς ὁποίας δὲν ἴσχυσε νὰ ἐξαφανίσῃ ἢ ἀποκαλυπτομένη παραφθορὰ αὐτοῦ, εὐλογος ἦτο ἡ προσδοκία, ὅτι τὰ δύο ἐξ αὐτοῦ ἀποτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ ἐκδότης ἄρτια ἄσματα θὰ ἦσαν ὑπέροχα ἀριστοτεχνήματα.

Καὶ ὁμοίως ὁ θησαυρὸς μετεβλήθη εἰς ἀνθρακας! Τῶν δύο ἐκείνων ἄσμάτων τὸ μὲν ἐν εἶναι ἀνόητον, τὸ δὲ ἕτερον αὐτόχρημα βδελυρόν.

Τοῦ πρώτου ἡ ἀρχὴ ἀφέθη, ὡς τὸ παρεθέσαμεν ἀνωτέρω παραλαβόντες ἐκ τοῦ Φωριέλ καὶ τοῦ Πάσσωβ (ὑπ' ἀριθμὸν 131). Ὁ ἐκδότης παρενέβαλε μόνον εἰς αὐτὸ ὀλίγους τινὰς στίχους ληφθέντας ἐκ παραλλαγῆς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πάσσωβ (ἀριθ. 132) δημοσιευθείσης. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ στίχου

«Και εἰς τὴν ψῆλὴ μου τὴν κορφή ἀετὸς εἶν' καθισμένος» ἀρχεται ἡ μεταβολή. Παραλείπεται ἡ θαυμασία ἀποστροφή τῆς κεφαλῆς τοῦ κλέφτη πρὸς τὸν ἀετὸν.

Φάγε, πουλί, τὰ νιάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀντρεία μου,
νὰ κάμῃς πῆχη τὸ φτερό καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι κτλ.

Ὁ ἀετὸς μεταβάλλεται εἰς ἀετὸν δικέφαλον καὶ ἡ κεφαλὴ, τὴν ὁποῖαν κρατεῖ εἰς τοὺς ὄνυχας, δὲν εἶναι ἀνωνύμου τινὸς κλέφτου, ἀλλὰ τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ ἔς τὴ ψιλή (:) μου τὴν κορφή, ἔς τὸν Ἄη Ἥλιό ἔς τὴ βῆχη,
κουρνιάζει κι' ἀντρεῖσεται αἰτὸς μὲ δυὸ κεφάλια,
καὶ μέσ' ἔς τὰ νύχια του κρατᾷ βασιλικὸ κεφάλι,
καὶ κάθε μέρα τὴν ἀυγή, ἔς τὸ κρούξιμο τοῦ ἡλίου,
κυτᾷ τὴν Ἁγιά Σοφία καὶ χύνει μαῦρα δάκρυα.

Ἐν πρώτοις εἰς τοὺς στίχους τούτους διεγείρει ἀπορίαν ἀνακρίβεια περὶ τὴν παρατήρησιν φυσικοῦ φαινομένου, εἰς ἣν οἱ ἐν μέσῳ τῆς φύσεως ζῶντες ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων ἀδύνατον ἦτο νὰ υποπέσωσιν. Ἐκ τῆς κορυφῆς δηλαδὴ τοῦ Ὀλύμπου ὁ ἀετὸς βλέπει τὴν Ἁγίαν Σοφίαν κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου (ἔς τὸ κρούξιμο τοῦ ἡλίου), ἐνῶ ὁ θέλων ἐξ ἀπόπτου νὰ διακρίνη τὰ πόρρω κείμενα δὲν περιμένει τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. Ἔτε θολοῦται ἐκ τῶν ἀναθυμιάσεων ὁ ὀρίζων, ἀλλὰ ἀποσκοπεῖ εἰς ταῦτα προτοῦ νὰ φανῇ ὁ ἀνατέλλων ἡλῖος. Ὅθεν ὁ δημοτικὸς ποιητὴς θὰ εἴεγε: «Καὶ κάθε μέρα τὸ ταχύ, πριχοῦ νὰ κρούξῃ ὁ ἡλῖος».

Ἄλλὰ τὸ ψευδὲς καὶ ἀνόητον εἰς τὸ παραπλήρωμα τοῦτο τοῦ δημοτικοῦ ᾠσματος εἶναι ἡ παράστασις τοῦ ἀετοῦ (καὶ ἀετοῦ μάλιστα δικεφάλου, τοῦ ἐμβλήματος τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας), ὡς κρατοῦντος εἰς τοὺς ὄνυχάς του τὴν βασιλικὴν κεφαλὴν. Καὶ τοῦτο διὰ νὰ δεῖξῃ στοργὴν καὶ εὐλάβειαν πρὸς αὐτήν. Οἱ ἀετοὶ ὅμως εἰς τοὺς ὄνυχάς των κρατοῦσιν οὕτω μόνον τὰ θηρισματα, τὰ ὅποια πρόκειται νὰ σπαράξωσιν. Ὅσάκις δὲ ἐκτελοῦσιν ἔργα φύλακος, αἱ δημῶδεις δοξασαὶ τοὺς παριστώσι σκέποντας πάντοτε διὰ τῶν πτερύγων αὐτῶν τοὺς φυλασσομένους. Οὕτω λόγου χάριν, κατὰ τὰ συναξάρια, τοὺς νεκροὺς πολλῶν ἁγίων σκέπει διὰ τῶν πτερύγων καὶ φυλάσσει ἀπὸ τῶν ἀγρίων θηρίων ἀετὸς ὑπερπετόμενος (βλ. τοὺς Βίους Ἁγίων, τῆς ἐκδόσεως τῶν Βολλανδιστῶν, τῆς 4ης Μαΐου σ. 465, τῆς 7ης Μαΐου σ. 202, 231, τῆς 7ης Ὀκτωβρίου σ. 838, 867, 869). Συνηθῆσται δ' εἶναι αἱ βυζαντιναὶ παραδόσεις περὶ ἀετῶν, οἵτινες ὑπερτείνοντες τὰς πτέρυγας ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν μελλόντων βασιλέων ἔσχεπον αὐτούς¹).

1) Πρότυπον τῶν τοιούτων παραδόσεων εἶναι ἡ ἀρχαία μακεδονικὴ περὶ τοῦ Πτολε-

Είναι πρόδηλον ὅτι προσθήκη τοιαύτη, ἀντικειμένη εἰς τὰς δημῳδαί παραστάσεις καὶ τὸ ἄσμα παραμορφοῦσα, εἶναι δημιουργήμα τοῦ ἐκδότη. Οὗτος οἰκτρῶς παρεξηγήσας τοὺς λόγους τοῦ κλέφτου πρὸς τὸν ἀετὸν, περὶ ὧν ἀμέσως κατωτέρω, ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ τὸ ἄσμα καὶ κατέστρεψεν δλην τὴν δύναμιν καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ. Ἄλλ' ἢ βεβήλωσις αὕτη εἶναι μηδὲν παραβαλλομένη πρὸς τὴν βδελυρότητα, ἣν ἔχει ἄλλο πλαστοῦργημα αὐτοῦ, ὅπερ περυσιάζει ὡς τὸ ἄριον δῆθεν ἄσμα, τοῦ ὁποίου τὸ ἡμισυ μέρος εἶχε συγκαλληθῆ, ὡς ἰσχυρίζεται, εἰς τὸ τραγοῦδι τοῦ Ὀλύμπου.

Τὸ ἄσμα τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς :

Χρυσὸς ἀετὸς ἐκάθονταν σὲ κλέφτικα λημέρια,
καὶ κράταγε στὰ πόδια του κεφάλι ἀντρωμένου.
Βολαῖς βολαῖς τὸ τσίμπαε, βολαῖς βολαῖς τοῦ λέγει·
«Κεφάλι κακοκέφαλο κι' ἀγέγνωμο κεφάλι,
τί μαναστήρια πάτησες, τί ρημοκλήσια πήρες
καὶ βρίσκεσαι ἔς τὰ νύχια μου, ἔς τὰ νυχσπόδαρά μου;

Τὸ κεφάλι ἀποκρίνεται, ὅτι ἐπολέμησεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη τοὺς Τούρκους ὡς κλέφτης καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἐφόνευσε. Πρὸς ταῦτα ὁ ἀετὸς λέγει :

«Κάλλια νὰ φάω τὰ νύχιά μου παρά νὰ φάω ἐσένα.

Ἐνῶ πρὸ ὀλίγου «βολαῖς βολαῖς τὸ τσίμπαε». Ἄλλὰ τὸ κεφάλι, μὴ θέλον νὰ ὑπερήσῃ εἰς τὰς φιλοφρονήσεις, ἐπιμόνως παροτρύνει τὸ ὄρνεον :

«Φάγε, πουλί, τὰς σάρκις μου ΚΛΙ ΡΟΥΦΑ ΤΑ ΜΥΕΛΑ ΜΟΥ,
νὰ κάνης πῆχην τὸ φτερό καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι,
κι' ὅταν τὸ σώσῃς τὸ φαγεῖ μιὰ χάρη σοῦ γυρεῶ
τὸ μαῦρο μου καύκαλο βαθεῖα νὰ μοῦ τὸ θάψῃς 1)
ἔς τοῦ Ἐλυμποῦ τὴ πλιὸ ψηλὴ κι' ἀπάτητη κορφοῦλα,
νὰ μὴν το βρῆ ἢ Ἀρβαντιτὰ καὶ μοῦ τὸ μαρτυρέψῃ
καὶ μοῦ τὸ πᾶν ἔς τὰ Γιάννινα, ἔς τὴ θύρα τοῦ βαζύρη.

Ταῦτα εἶναι τυπωμένα εἰς τὴν σελ. 112 τοῦ βιβλίου· εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῆ ἀκριβῶς ἡ σελίς, διότι εὐλόγως δύναται ν' ἀπιστήσῃ πᾶς εἰς τοιαύτην μυσαρὰν παραφθοράν, ἣν θὰ ὑπέθετεν, ὅτι μόνον ἔμπνευσις Καννιδίλου ἦτο ἱκανὴ ν' ἀπεργασθῆ, εἰς τὴν παραφθοράν τοῦ θαυμασίου στίχου :

Φάγε, πουλί, τὰ νᾶτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀντριά μου.

Καὶ τίνος ἔνεκα παροτρύνει τὸν ἀετὸν ἢ κεφαλὴ; Ὅπως παράσχῃ

μαίου (Σουῖδ. λ. Λάγος). Ἐκ ταύτης ἐπλάσθησαν ὁμοίαι περὶ τοῦ Ταρκυνίου (Liv. I. 31), τοῦ Αἰγούστου (Tren, ἀποσπάσματα ἀνωνόμου Βυζαντινοῦ 1880 σ. 30), τοῦ Τιβερίου (Sueton. Tiber. 14) καὶ περὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Μαρτιανοῦ (Θεοφάν. σ. 160-1 Βόννης. Γεώργ. ἀμαρτωλὸς Δ'. 20? σ. 505-6 Murali. Λέων γραμματ. σ. 167 Β. Μιχ. Γλυκᾶς Δ'. σ. 546 Β. Νικηφόρ. ΙΕ'. 1), Φιλιππικοῦ (Γεώργ. ἀμαρ., Δ'. 242, 243 σ. 621-624 Μ.), Βασιλεῦ τοῦ Μακεδόνοσ (Μ. Γλυκᾶς Δ'. σ. 546 Β.) καὶ ἄλλων τινῶν.

1) Στίχος χωλός.

τὴν βρῶσιν τῶν σαρκῶν ὡς ἀμοιβὴν διὰ μίαν χάριν, τὴν ὁποίαν ζητεῖ. Ἐποὶ δηλαδὴ ἀπογυμνώσῃ τῶν σαρκῶν αὐτήν, νὰ θάψῃ τὰ ὀστέα τοῦ κρανίου ὁ ἄετός εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἵνα μὴ εὐρόντες αὐτὰ οἱ Ἄλβανοὶ τὰ βασιάνουσιν καὶ τὰ κομίσουσιν εἰς τὸν Ἄλῃ πασάν! Περιττὴ ὄλωσ προφύλαξις! Οὐδέποτε ἠκούσθη, ὅτι ἀπεκόμισάν ποτε Ἄλβανοὶ ἢ Τούρκοι πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν γυμνὰ ὀστέα. Ἄλλως τε δὲ καὶ ἡ ταφὴ ὀστέων θεωρεῖται ἔκτροπος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις τοῦναντίον τῶν τεθαμμένων πρὸ ἐτῶν εὐσεβὲς καθήκον θεωρεῖ ν' ἀνασκάπτῃ τοὺς τάφους πρὸς ἀνακομιδὴν τῶν ὀστέων εἰς τὴν ὀστεοθήκην τοῦ νεκροταφείου.

Ἀπετόλμησε δὲ ὁ ἐκδότης τοιαύτην τοῦ ἄσματος διαστροφὴν, διότι δὲν ἐνόησεν αὐτό. Μὴ δυνηθεὶς νὰ διαγνώσῃ τὴν συνάφειαν καὶ τὸν στενὸν ἐσωτερικὸν σύνδεσμον τοῦ πρώτου ἡμίσεος μέρους τοῦ ἄσματος, τοῦ ἀναφέροντος τὴν ἔριν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισάβου, καὶ τοῦ δευτέρου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ διάλογος τοῦ ἀετοῦ καὶ τοῦ κλέφτη, ὑπέλαβεν ὅτι ἀπετελέσθη ἐκ ἑὸς ἄσματος κακῶς συναρμοσθηθέντων καὶ διχάσας αὐτὸ ἀπεπειράθη νὰ συμπληρώσῃ κατ' ἰδίαν ἐπίνοιαν τ' ἀπολειφθέντα τεμάχια.

Ἄλλὰ τὸ ἄσμα εἶναι διάπυρος ὕμνος τῆς κλεφτουργίας. Ἐποὶ ἐξαίρει πρῶτον τὰ ἐνδαιτημάτια τῶν κλεπτῶν διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν φυσικῶν καλλωνῶν καὶ τοῦ ὑπερόχου μεγαλείου τοῦ δρυος Ὀλύμπου, ὅστις προσφύεσστατα ἐξελέχθη ὡς τὸ τελειότατον καὶ λαμπρότατον πρότυπον τῶν τοιοῦτων ἐνδαιτημάτων, μεταβαίνει εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῶν πολεμικῶν ἀρετῶν τῶν ἐν αὐτοῖς διαιτωμένων κλεπτῶν, διατυπωμένην εἰς διάλογον ἀετοῦ, ἐν ταῖς κορυφαῖς τοῦ Ὀλύμπου φωλεύοντος, καὶ τῆς κερκλῆς κλέφτου, φονευθέντος ἐν μάχῃ πρὸς τοὺς Τούρκους. Διότι τὸ πλῆστον τῶν περὶ τὰς ἀρετῶν εἶναι ὁ ἰδιῶν χαρακτηριστῆρ τῆς ἀκραίφου ἐλληνικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον.

Ἀσθενῆς καὶ ἄχρους θὰ ἦτο ἡ γενικὴ ἀπαρίθμησις ἀνδραγαθημάτων τῶν κλεπτῶν καὶ ψυχρὰ τῶν ἐνθουσιῶδη ἐγκώμια. Ἐποὶ τούτων ὁ ποιητὴς τοῦ λαοῦ παρεισάγει ἀνώνυμον κλέφτην, ἀναφέροντα τοὺς τόπους, ὅπου ἐπολέμει, καὶ τὸ ἀνάριθμον πλῆθος τῶν Τούρκων, οὓς ἐφόνευσε, καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν, ἅτινα ἐνέπρησε, μέχρις ὅτου ἦλθε καὶ αὐτοῦ ἡ σειρά καὶ εὗρεν εὐδαίμονα θάνατον πεσὼν εἰς τὸν πόλεμον. Ἀποκορυφουται δὲ τὸ ἄσμα εἰς ἐξοχὸν πανηγυρισμὸν τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς τοῦ κλέφτου διὰ μεταφορᾶς τολμηροτάτης μὲν, ἀλλὰ καὶ ποιητικωτάτης, στηριζομένης δ' εἰς τὴν δημῶδη δοξασίαν, καθ' ἣν αἱ ἰδιότητες, τὰς ὁποίας εἶχε πᾶν σῶμα προτοῦ μεταβληθῆ εἰς τροφήν, μεταδίδονται εἰς τὸν γευόμενον. Ἐποὶ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ὄρμη τοῦ κλέφτου ὁμοιάζει πρὸς τὴν πτήσιν τοῦ ἀετοῦ καὶ ἡ ῥώμη του πρὸς τὴν ἰσχὴν τῶν ὀνύχων αὐτοῦ λέγει, ὅτι ὁ ἄετός ἔχει σθεναρὰς πτέρυγας καὶ χαλυβδίνους ὄνυχας, διότι τὰς ἰδιότητας ταύτας προσλαμβάνει ἐσθίων τοὺς

νεκρούς τῶν κλεφτῶν. Καί δὲν τὸ λέγει ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ παριστᾶ πλαστικῶς ὡς γενόμενον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀκροατοῦ.

Ἄλλὰ θὰ ἐρωτήσητε ἴσως, τίνα λόγον ἔχει ἡ τοιαύτη τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων παραχάραξις; Μήπως ὑποκρύπτει σκοπὸν τινα ὑπουλον καὶ ὀλέθριον; Διότι εὐνόητος θὰ ἦτο, μόνον ἂν ἀπειργάζετο ταύτην μισέλλην τὴν κακῆς πίστεως λόγιος, προσπαθὼν νὰ δείξῃ ὅτι ἡ ποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἄξεστος, χυδαία καὶ ἀναξία νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἄλλὰ τὴν φιλοπατρίαν τοῦ ἐκδότου οὐδεὶς ἐπιχειρεῖ ν' ἀμφισβητήσῃ. Ὁ δὲ λόγος, δι' ὃν τοιαύτην σχολιὰν ἐξέλεξε μέθοδον, ἡμεῖς τοῦλάχιστον νομίζομεν ὅτι εἶναι ἄλλος, πολλῶ ἀπλούτερος.

Ὁ ἐκδότης ἀνέλαθε νὰ καταρτίσῃ συλλογὴν δημοτικῶν ἄσμάτων· ἐπιλοδοῖ δὲ νὰ παρουσιάσῃ ἔργον τελειότερον τῆς πρώτης ὑπὸ τῆς ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ δημοσιευθείσης συλλογῆς. Νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλὴν ἀντιγραφὴν ἄσμάτων ἐκ τῶν προχείρων συλλογῶν τοῦ Πάσσωβ καὶ τοῦ Ἀραβαντινοῦ δὲν τῷ ἐπέτρεπεν ἡ φιλοτιμία του. Ἄλλὰ πάλιν ἤξιζε τὸν κόπον νὰ δαπανήσῃ τὸν πολυτίμον χρόνον του εἰς μελέτας δυσσευρέτων συλλογῶν καὶ εἰς περισυλλογὴν δημοτικῶν ἄσμάτων ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ; Ἀντὶ νὰ κατατρίβεται εἰς τοιαύτην ἀναξίαν αὐτοῦ ἀσχολίαν, δὲν ἦτο προτιμότερον καὶ ἀκοπώτερον νὰ κατασκευάσῃ αὐτὸς ἄσματα καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ ὑπάρχοντα. οὕτως ὥστε τέλει καλλιτεχνήματα ἀπεργαζόμενος νὰ δοξάσῃ τὸ ἔθνος, εἰς ὃ μετ' αὐταπαρνησίας ἐξεχώρει τὴν πατρότητα αὐτῶν;

Ἡ πείρα, ἣν κέκτηται, ὡς ζήσας καὶ ἀνατραιεὶς ἐν Ἠπείρῳ, τῇ κοιτίδι ταύτῃ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως (βλ. σ. 6), ἦτο ἐγγύησις ἱκανὴ ὅτι ἠδύνατο, καὶ τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυΐας του προσεπικουρούσης, νὰ δημιουργήσῃ ποιήματα πολλῶ ἀνώτερα καὶ ὑψητετέρα τῶν προϊόντων τῆς ἀκαλλιπεργήτου φαντασίας ἀγροίκων ποιμένων καὶ ἀποχειροβιώτων ἀνθρώπων. Μήπως πρὸ ἐνός αἰῶνος καὶ πλέον δὲν ἐπαρουσίασεν ὁ Μάκφερσον ὡς ἐθνικὰ κελτικὰ ἄσματα τὰ ἴδια αὐτοῦ ἔργα, τὰ ὅποια ὁμοῦ ἐθαύμασαν ὑπολαμβάνοντες αὐτὰ δημῶδη ποιητικὴ διάστημα, ὡς ὁ Βύρων καὶ ὁ Μυσσέ;

Ἄλλ' ἡ δύναμις τοῦ ἐκδότου ἦτο δυσσυχῶς ὑποδεεστέρα τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως. Καὶ αὐτὸς μὲν εὐχεταί μετριοφρόνως ἵνα «ἄλλος, ἱκανώτερος, ἢ μάλλον πεπειραμένος καὶ κριτικώτερος αὐτοῦ φέρῃ τὸ μέγα ἀληθῶς τοῦτο ἔργον εἰς πέρας». Εἰς ἡμᾶς δὲ ἅς ἐπιτραπῇ νὰ εὐχηθῶμεν, ὅπως τὸ ἔργον αὐτοῦ χρησιμεύσῃ ὡς διδακτικώτατον παράδειγμα πρὸς ἀποτροπὴν ἀπὸ παραπλησίων ἐγχειρημάτων, καθ' ὃν περίπου τρόπον τῶν μεθούτων εἰλώτων ἢ θεᾶ ἀπέτρεπεν, ὡς λέγεται, τοὺς νέους τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῆς μέθης.

ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΚΛΕΦΤΑΙΣ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΔΗΜΩΔΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑ ΔΣΜΑΤΑ *

Οί Βούλγαροι, ὡς εἰ ἐμόφυλοι αὐτῶν Σέρβοι, ἔχουσιν ἀφθονίαν δημοτικῶν ᾄσμάτων, πιστῶς ἀπεικονιζόντων τὰ ἦθη καὶ τὰς δοξασίας αὐτῶν καὶ τὰ ἰδιάζοντα εἰς τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρᾳ των αἰσθήματα. Πλὴν τοῦ ᾄσματος τοῦ Ὁρφέως, τοῦ ἐκ πολλῶν μυριάδων στίχων ἀποτελουμένου βουλγαρικοῦ ἔπους, οὗ τρανῶς κατεδείχθη ἐπ' ἐσχάτων ἡ νοθεία, πλουσία εἶναι ἡ ποιητικὴ συγκομιδῆ, ἣν ἀπὸ τοῦ ᾄσματος Βουλγάρων χωρικῶν συνεχόμισαν καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί, μάλιστα δὲ ὁ Βεσονῶρ, οἱ ἀδελφοὶ Μιλαδίνωφ καὶ ὁ Γάλλος Αὐγουστος Δοζῶν.

Τὰ περιεργότατα τῶν ᾄσμάτων τούτων εἶναι τὰ περὶ τῶν χαϊδούτων, ἧτοι τῶν Βουλγάρων κλεφτῶν. Οὐχὶ βεβαίως διὰ τὴν ποιητικὴν ἀξίαν αὐτῶν, διότι παντελῶς σχεδὸν στεροῦνται τοῦ ἀρρήτου ἐκείνου γοήτρου, ὅπερ ἀποπνέει ἡ δημῶδης ποίησις παντὸς ἔθνους, καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ὀρεσιβίων ληστῶν τοῦ Ταύρου, τῶν ἀγρίων Κούρδων. Ἄλλ' ἂν καὶ δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν, τὴν γοργότητα καὶ τὴν δραματικὴν κατασκευὴν των ἑλληνικῶν κλεφτικῶν ᾄσμάτων ἢ τὴν ἐπικὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν σερβικῶν, ἀλλ' ὅμως τὰ βουλγαρικά ᾄσματα ἀπὸ ἄλλης ἐπόψεως ἐξεταζόμενά εἰσιν ἀξία πολλῆς προσοχῆς. Ὁ μὲν ἀναζητῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι τὴν ἀφελῆ καὶ ἄδολον ποιητικὴν ἔμπνευσιν τοῦ λαοῦ περιφρονεῖ, ὡς εἰκός, τὰ χυδαία καὶ ἀχάρिता ἐκεῖνα κατασκευάσματα βαρβάρου μούσης, ἀλλ' ὁ ἐθνογράφος ἀνευρίσκει ἐν αὐτοῖς πολύτιμα τῶν μελετῶν αὐτοῦ βοηθήματα· διότι ἀποκαλύπτοντα ἐν εἰδεχθεῖ γυμνότητι τὰ αἰσθήματα τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ καὶ ἀφηγούμενα μετ' ἀκριβείας χρονογράφου τὰ κατορθώματα βουλγάρων ἡρώων παρέχουσιν εἰκόνα ἀψευδῆ τοῦ καθόλου χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους, ὅπερ ἡ φορὰ τῶν περιστάσεων ἀνέδειξε πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου.

Ὁ Χαϊδούτ, ὁ ἦρωας, ὃν τιμᾶ καὶ ὕμνει ὁ βουλγαρικὸς λαός, εἶναι ὁ

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστίᾳ 1885, τ. Κ' σ. 755—8.

έντελέστατος τύπος Βουλγάρου. Συνενῶν ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἔθνους του προβάλλεται ὡς λαμπρὸν ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν εἰς τοὺς νέους Βουλγάρους, οἵτινες μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀκροῶνται ψαλλόμενα τὰ ἐκθειάζοντα τὰς πράξεις αὐτοῦ *πγέσνι* ἢ ὡς τὰ ἀποκαλοῦσιν οἱ συλλογεῖς *ναρόδνι βολγάρσνι πγέσνι*, τὰ ἔθνικὰ βουλγαρικὰ ἄσματα.

Ρῶσός τις συγγραφεὺς, ὁ Πυπίν, ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τῶν σλαβικῶν γραμμάτων*, πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ τὴν ὁμοιότητα τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων Χαϊδούκων. Εἰ καὶ ἐν ἑκατέρᾳ χώρᾳ, λέγει, αὐτοτελῶς καὶ ἀσχέτως πρὸς ἄλληλα ἐποιήθησαν τὰ περὶ τῶν *Χαϊδούκων* ἄσματα, ὅμως κατ' οὐσίαν εἶναι ὅμοια. Καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, ὡς καὶ ἐν Σερβίᾳ, αἱ καταπιέσεις τῶν Τούρκων δυναστῶν μεταβάλλουσιν εἰς *χαϊδούκον* τὸν εἰρηνικὸν ἀγρότην.

Ἄλλὰ μόνον ὁ ἐξ ἀκράτου φιλοβουλγαρισμοῦ τυφλούμενος ἄδυνατεῖ νὰ διακρίνῃ τὴν μεγάλην διαφορὰν τῶν Σέρβων *Χαϊδούκων* ἀπὸ τῶν Βουλγάρων *Χαϊδούτων*. Τὴν διαφορὰν ταύτην ἄριστα καταδεικνύει ἐμπριθῆς παρατηρητῆς, ὁ ἐκδότης σερβικῶν καὶ βουλγαρικῶν δημοτικῶν ἄσμάτων κ. Αὐγουστός Δοζών. Ἐν Ἑλλάδι ὁ Κλέφτης, λέγει, καὶ ἐν Σερβίᾳ ὁ *Οὔσκωκ* καὶ ὁ *Χαϊδούκ* παρέτεινον μετ' ἀνδρείας δεινῶς κινδυνεύοντες τὴν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ξένου δεσπότη. Ἄλλ' ὁ Βούλγαρος *Χαϊδούτ*, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀφηγουμένων τὰ κατορθώματά των δημοτικῶν ἄσμάτων, εἶναι πρόστυχος καὶ ἄγριος φονεὺς, ἀνανδρος ληστής, πρὸς ὃν συγκρινόμενος ὁ *Μπαλκὰν τσελεπῆς*, ὁ Τούρκος ληστής τοῦ Αἴμου, κατὰ τὴν παρατήρησιν Ἄγγλου τινὸς συγγραφέως φαίνεται ἥρωϊς ἱπποτικώτατος. Ὁ Χαϊδούτ ἐνεδρεύει ἐν ταῖς δημοσίαις ὁδοῖς, ὅπως ἀρπάσῃ τὰς χρηματοπομπίας τῶν Τούρκων χωρὶς βεβαίως νὰ ὀρμάται εἰς τοῦτο ἐξ αἰσθημῆτος φιλοπατρίας· μόνον καὶ κύριον σκοπὸν ἔχει τὸ λάφυρον, εὐδαμοῦ δὲ τῶν ἄσμάτων ὑποδηλοῦται καὶ πόρρωθεν μίσος πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ διαφορὰ τοῦ φρονήματος εἶναι προδηλοτάτη ἐν τῇ βουλγαρικῇ μιμῆσει συντόμου καὶ καλοῦ σερβικοῦ ἄσματος. μετατραπέντος ἐν τῇ βουλγαρικῇ εἰς ἀφήγησιν ληστρικῶν βιαιοπραγιῶν. Ὁ ἀνδρεῖος Μᾶρκος γεωργεῖ τοὺς ἀγρούς του, πρὸς ἐνδειξιν καταφρονήσεως τῶν Γενιτσάρων, ἀλλ' ὁ Βούλγαρος Τατσούντος, ἀφ' οὗ ὑπέκων εἰς τὰς προτροπὰς τῆς μητρὸς γίνεται καὶ οὗτος γεωργός, ἐνεδρεύει εἰτα ἐν τῇ ἀγρῷ, ὅπως ἀπογυμνώσῃ τοὺς ἐδοιπόρους. Ὁ *Χαϊδούτ* ἐναδρύνεται διὰ τοὺς φόβους, οὓς διέπραξεν, ἐγκαυχώμενος ὅτι «ἔκαμε χήρες κι' ὄρφανά», ἐν ᾧ ὁ Ἕλλην κλέφτης καυχᾶται, ὅτι

Ἐκαμε Τούρκες ὄρφανές, ἔκαμε Τούρκες χήρες.

Ἄλλ' ὅποια ἡ διαφορὰ τῶν βουλγαρικῶν καυχήσεων, ἀπὸ τῶν ὑπερηφάνων τούτων λόγων τοῦ Ἑλλήνος :

Ἐγὼ ραγίτζε δὲν γένοῦμαι, Τούρκους δὲν προσκυνᾶω !

ἢ ἀπὸ τῶν γενναίων λόγων τοῦ ἀδαμάστου κλέφτου Στέργιου:

Ἵσο χιονίζουσι τὰ βουνὰ Τούρκουσι δὲν προσκυνοῦμε,
Ἵς ταῖς χώραις σκλάβοι κατοικοῦν, Ἵς τοὺς κάμπουσι μὲ τοὺς Τούρκουσι.
Χώραις, λαγκάδια κ' ἐρημιταῖς ἔχουσι τὰ παλληκάρια,
παρὰ μὲ Τούρκουσι, μὲ θερὰ καλύτερα νὰ ζοῦμε!

«Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι, ὅπως εὐδοκίμησῶσι τοιαῦτα αἰσθήματα, ἀπαι-
τεῖται νὰ ὑποδοθῆ καὶ ἡ φύσις τῆς χώρας. Οἱ γενναῖοι ἄνδρες καταφεύγου-
σιν εἰς μεθούριους χώρας ἢ εἰς δύσβατα ὄρη καὶ ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι ἐπιπί-
πτουσι κατὰ τῶν πεδιάδων, ὅπου οἱ σκλάβοι προσκυνοῦν τοὺς Τούρκουσι, ὡς
λέγει τὸ ἑλληνικὸν ᾄσμα. Ἐπὶ τὸν Αἴμοσι καὶ τὴν Ροδόπῃ οὐδαμῶς ὑπολείπον-
ται κατὰ τοῦτο τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, καὶ ἦσαν ἐπίσης πρόσφοροι
εἰς τοιοῦτους ἀγῶνας· ἂν δ' ὁ διατρέχων τὸ εὐάλωτον Σοῦλι θαυμάζει τὸ
ἠρωϊκὸν θάρρος τῶν εὐκρίθμων προμάχων αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ἐπὶ μακρὸν κατῶρ-
θωσαν νὰ καταπολεμήσωσι τὸν Ἄλῃ πασῶν, πάντες ἐπίσης θαυμάζουσι, πῶς
ἐν τοῖς ᾄσμασι, ἅτινα ἐποιήθησαν ἐν ταῖς κορυφαῖς τοῦ Γηραιοῦ ὄρους, τῆς
Ρίλας καὶ τοῦ Περίν, δὲν ἀκούεται οὐδὲ ἀσθενεστάτη διαμαρτυρία κατὰ τῆς
τουρκικῆς δεσποτείας. Μήπως αἰτία τούτου εἶναι, ὅτι οἱ Βούλγαροι, οἱ
ὅποιοι ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐπιμόνως ἀντίστησαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλ-
ληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἠσθάνοντο ὅτι εἶχον πλείονα συγγένειαν καὶ ὁμοί-
τητα πρὸς τὴν ἐκ τῶν τουρκομανικῶν στεππῶν ἐπίσης καταγομένην φυλὴν
τῶν Τούρκων;»

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Δοξῶν. Ἴδωμεν δὲ νῦν πῶς αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι περι-
γράφουσιν εἰς τὰ ᾄσματα αὐτῶν τὸν βίον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν *Χαϊδοῦτων*.

Οἱ *Χαϊδοῦτοι* δὲν προσβάλλουσιν ἕσους προτίθενται νὰ ληστεύσωσι, μό-
νον ὅταν εἶναι ἐξησφαλισμένη ἢ ἐπιτυχία τῆς ἐπιθέσεως, ἀλλ' ἀποτελμῶσι
καὶ ὀλίγοι νὰ ἐπιπίπτωσι κατὰ πολυαριθμῶν ἐχθρῶν. Πρὸς τοῦτο ὅμως χρειά-
ζεται ἰδιαιτέρα στρατηγικὴ τέχνη. Τὸ ἐπόμενον δημοτικὸν ᾄσμα διηγείται
τοιοῦτε ἠρωϊκὸν κατόρθωμα ἑνὸς παλληκαριοῦ τοῦ καπετάνιου Λάλτσου.

Ἦ μωρὰ Τούρκισσα.

(Δοξὸν ἀρ. 20.)

Ἵ Ο Λάλτσου τοὺς συντρόφους του μαζεῖται καὶ τοὺς λέει:

«Συντρόφοι μου περήνασι, καὶ πρῶτα παλληκάρια,
κρυφὸ μαντάτο μοῦ στείλαν, κρυφὴ παραγγελία,
πῶς ἡ Κερίμα θὰ διαδῆ, ἢ ἄσπρη Τουργοπούλα,
μὲ παντακόσιους Γιέγκηδες, μὲ χίλιους Ἄραπαδες.
Ποῖός εἶναι ἄξιός καὶ καλός, ποῖός εἶναι παλληκάρι
νὰ τὴν γελάσῃ τεχνικὰ τὴν ὀμορφὴν Κερίμα,
πῶχει τὰ γρόσσα τὰ πολλὰ, καὶ τὰ χρυσὰ γιορτανάκια·
νὰ τῆς φιλήσῃ τὸ λαιμὸν, νὰ κάρῃ τὰ γιορτανάκια:»

Ἵ Ολοὶ τοὺς ἀφοβήθησαν, καναῖς δὲν ἀποκρίθη,
μόν' ὁ λεβέντης Δημητᾶρ, ἐκείνος δὲ φοβήθη.

«Γιὰ κάτσε χάμω, Δημητάρ, ἔς τὸ νοῦ σου μὴν τὸ βάνω,
τ' εἶν' ἡ Κερίμα ξευπηνη, καὶ δὲν θά τῇ γελάσῃς,
καὶ θά σὲ κάμῃ νὰ χαθῆς, κρίμα ἔς τῇ λαβεγατιά σου!»

Ὁ Δημητάρ δὲ μίλησε, δὲν ἄνοιξε τὸ στόμα.

Ντύνεται καὶ στολιζέται καὶ πάει νὰν τὴν εἶρῃ.

Ἀπὸ μακριὰ τὴν χαιρετᾷ καὶ ἀπὸ κοντὰ τῆς λέει.

«Κερίμα μου περήφανα, ὁμορφη Τουρκοπούλα,
ἐγὼ γιὰ σένα χάνομαι, τὸ νοῦ μου τὸν ἐπήρας
γιὰ διώξῃς τοὺς ἀνθρώπους σου, γιὰ νὰ σοῦ εἰπῶ δυὸ λόγια».

Κ' ἐκαίγη ἐγελάστηκε, διώχνει τοὺς Ἀρβανίτες,
καὶ ἤφησε τὸ Δημητάρ νὰ μπεῖ ἔς τὸν ἀραμπὲ τῆς.

«Κερίμα μου, ἀγάπη μου, γιὰ σῆκω τὸ κεφάλι,
νὰ σὲ φιλήσω ἔς τὸ λαιμὸ καὶ ἔς τὰ χρυσὰ γιορντάνια.»

Κ' ἐκαίγη ἡ ἀσυλλόγιστη σηκώνει τὸ κεφάλι,
καὶ ὁ Δημητάρ τῆς τὸ κοψε καὶ παίρνει τὰ γιορντάνια,
παίρνει τὰ ροῦχα τὰ χρυσὰ καὶ πάει ἔς τὸν καπετάνιο,
καὶ τοῦ ρῆξε ἔς τὰ πόδια του τῆς Τούρκας τὸ κεφάλι.
Τὰ παλληκάρια κοίταξαν, καὶ ὁ νοῦς των δὲν τὸ χῶραι
πῶς γέλασεν ὁ Δημητάρ τὴν ἀσπρη Τουρκοπούλα.

Ὁ ἀποκεφαλίζων τὴν Τούρκισσαν, διὰ ν' ἀρπάσῃ τὰ χρυσὰ περιδέραια αὐτῆς, δὲν εἶναι ἠπιώτερος πρὸς τὰς ὁμοφύλους καὶ γνωρίμους γυναῖκας. Ὁ ὑπηρέτης, γενόμενος Χαϊδούτ, σπεύδει ν' ἀποπλύνῃ δι' αἵματος τὰς πρὸς αὐτὸν ὕβρεις τῆς ἀγερώχου θεσποίνης. Οὐδὲ μαλάσσεται ἡ καρδία του ἐκ πλουσιῶν λύτρων, ἀφ' οὗ ἄλλως δὲν ἐννοεῖ νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τῶν ληστῶν ἄλλων ἐθνῶν, οἵτινες δὲν λαμβάνουσι τὰ λύτρα, εἴταν δὲν δύναται νὰ ἀποδώσῃ τὸν αἰχμάλωτον. Ὁ Βούλγαρος Χαϊδούτ καὶ τὰ λύτρα κρατεῖ καὶ τὸν αἰχμάλωτον φονεύει. Οὕτω πράττει ὁ Στογιάν, ὁ κατ' ἐξοχίην ἥρως τῶν βουλγαρικῶν ἀσμάτων.

Ὁ Στογιάν καὶ ἡ Νεδέλια.

(Dozon ἀρ. 21).

Ἀφόντας στάθη τὸ χωριὸ κλέφταις δὲν τὸ πατήσαν
καὶ τώρα ἐβαλαν βουλή νὰ μποιῖν νὰ τὸ πατήσουν.

Ἐς τῇ μέσῃ στένον φλάρπουρο καὶ τὸ χερὸ ἀρχίζουν,

καὶ γύριζαν καὶ κοίταζαν κάθε χωριατοπούλα,
νὰ βροῦν τὴν κόρη τοῦ παπᾶ τὴν ὁμορφη Νεδέλια.

Κανένα δὲν τῇ γνώρισε, κανένα δὲν τὴν ᾔρε,

μόν' ὁ Στογιάν τῇ γνώρισε τὸ ἄξιο παλληκάρι.

Τὴν ἀρπάξε, τὴν εἰσπε ψηλὰ ἔς τὰ κορφοβούνια,

ποῦ εἶχαν οἱ κλέφταις μάζωξῃ, ποῦ εἶχαν κρυφὸ λημέρι.

ποῦ εἶχαν ἀρνιά καὶ φένανα, κριάρια σουδλισμένα,

ἐποῦ εἶχαν καὶ γλυκὸ κρασί ἀπὸ τὸ μοναστήρι,

ἐποῦ εἶχαν καὶ τὴν Νεδελιᾶ νὰ τοὺς κερνᾷ νὰ πίνουν.

Ὅλους κερνάει τὸ κρατὶ ἐξέμειλο τὸ ποτήρι,

καὶ τὸ ποτήρι τοῦ Στογιάν δὲν τοῦ ἀπογοιμίζει

μόν' ἀπ' τὰ δάκρυα τὰ πολλὰ γεμίζει τὸ ποτήρι.

Γυρᾷ τότε ὁ Στογιάν καὶ λέει τῆς Νεδελίας.

«Πές μου, θυμάσαι, Νεδελιώ, σάν ήμουν ψυχογιός σου,
έπου άρρώστησα βαριά, βαριά για νά πεθάνω,
λίγο νερό σοῦ ζήτησα και σὺ δὲν κατάδεχτης,
μόν' μοῦ δωκας γαλάκτισμα από τό ζύμομά σου,
λίγο φωμί σοῦ ζήτησα και σὺ σάν μὴν εἶχες,
ἀπ' τό καρβέλι ἔβουσεσ και μοῦ δωσες λιγάκι :

Νά κόψω τό κεφάλι σου, τόν άσπρο τόν καιρό σου,
σάν τό άρνί τοῦ "Αη Γιωργιοῦ, σάν κόττα του Γεννάριη :

Και λέει ἡ κόρη τοῦ παπᾶ, ἡ ὁμορφη Νεδελία :

«'Αν ἔφταιξα, ἀδερφοῦλη μου, και σὺ συμπάθησέ με.»

Και ὁ Στογιάν σάν τ' άκουσε βαριά τοῦ κκορφάνη
και τό σπαθί του τραύηξε, τῆς κόβει τό κεφάλι.

Κ' ἐκεῖ έπου τῆς τό κοβε ἔφώναξε ἡ Νεδελία :

Ψιλήν φωνίτασ έσυρε, ὅσο κι' αν ἠμποροῦσε.

'Ακοῦν τὰ δάση και θρηνοῦν, κ' οἱ κάρμοι ἀναστενάξουν.

Και νά σου και κατάφθασεν ἡ ξαγορά τῆς κόρης.

Ξεφόρτωσε τὴν ξαγορά, φορτώνει τό κεφάλι,

και στέλνει 'ς τόν πατέρα τῆς τῆς κόρης τό κεφάλι.

Ἄλλ' οὐδὲ πρὸς τὴν ἰδίαν σύζυγον φέρεται φιλανθρῦ πότερον ὁ Χαϊδούτ.

Πολλὰ ἄξματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περιγράφουσι τὴν τρυφερὰν τῶν συζύγων ἀγάπην, ἀφηγοῦνται περιπαθῶς τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀποδημοῦντος ἢ αἰχμαλώτου ἀνδρός, τὴν συγκινητικὴν ἀναγνώρισιν ἢ τὴν ἀρπαγὴν τῆς συζύγου ὑπ' αὐτοῦ καθ' ἣν ὄραν

μέ κάποιον ἄλλον τὴν βλογοῦν, μ' ἄλλον τὴν στεφανώνουν.

Ἐὸ σύζυγος ἀρπάζει τὴν καλὴν του μετ' ἀγαλλιόσεως ἐπαναβλέπευσαν αὐτόν, και ταχὺς ὡς ὁ άνεμος τὸν φέρει μετ' ἐκείνης ὁ ἵππος του μακρὰν τῶν διωκόντων. Πάντη διάφορος εἶναι ἡ λύσις τῶν τοιοῦτων δραμάτων ἐν τῇ βουλγαρικῇ ποιήσει. Οὕτως ὁ Κόγιος, θέλων νά γίνῃ ληστής διὰ νά συνάξῃ λάφυρα ἢ νά σκοτωθῇ, λέγει πρὸς τὴν σύζυγόν του Στάναν νά τὸν ἀναμένῃ ἐπὶ ἐννέα ἔτη. Ἄν δὲν ἔλθῃ ἔως τότε, εἶναι ἐλευθέρα νά νυμφευθῇ ἄλλον. Παρῆλθον ἐννέα ἔτη και εἰς μὴν· ὁ Κόγιος δὲν ἐπανήρχετο. Πολλοὶ γαμβροὶ ἐζήτουν τὴν Στάναν, ἀλλ' ἐκείνη δὲν ἤθελε νά νυμφευθῇ φοβουμένη τὸν πρῶτον ἀνδρα, αν και παρῆλθεν ἢ ὑπ' αὐτοῦ ταχθεῖσα πρεθεσμία. Ἄλλ' ὅ πρεσβύτερος ἀδελφός τῆς τὴν ἀναγκάζει νά νυμφευθῇ. Ἄλλ' ἔμως μίαν νύκτα κρούει τὴν θύραν ὁ πρῶτος σύζυγος· ἡ Στάνα ἦτο μόνῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀνοίγει προθύμως τὴν θύραν και εἰσέρχεται ὁ Κόγιος μετὰ τὰ παλληκάρια του.

—«Στάνα καλή, Στάνα ἀκριθῆ, θέλεις νά μᾶς φιλέψες,

νά μᾶς κερνᾶς γλυκὸ κρασί, νά φέγγῃς μετὰ λαμπάδα ; »

Κ' ἡ Στάνα τ' ἀποκρίθηκε τοῦ Κόγιου και τοῦ λέγει,

«Κόγιό καλέ, Κόγιό ἀκριθῆ, ἐγὼ νά σᾶς φιλέψω,

νά σᾶς κερνῶ γλυκὸ κρασί νά φέγγῃ μετὰ λαμπάδα.»

Κι' αὐτός τῇ Στάνα ἔγδυσε, τὴν ἄλειψε μετὰ πῖσσα.

και ὕστερα τὴν ἀναψε, νά φέγγῃ σάν λαμπάδα.

Τρεις μέρες τρώγαν κ' έπιναν, τρεις μέρες και τρεις νύκτας
κ' ή Στάνα τό τραπέξι τους φώτιζε σάν λαμπάδα.

(Dozon άρ. 35).

"Αν δέν υπήρχεν ό Νέρων, ό Βούλγαρος Στογιάν θά είχεν άμέριστον τήν δόξαν τής φοβεράς έπινοίας τών άνθρωπίνων λαμπάδων. Ή τσιαούτη άποτρόπαιος κακουργία, ήτις είς πάντα άνθρωπον έμποιεΐ φρίκην, περιγράφεται ξηρώς και άπαθώς υπό του άσματος, διότι φόνος συζύγου ούδέν έχει τό άπάδον πρός τήν βουλγαρικήν ήθικήν. Ή γυνή δέν είναι ή σύντροφος του βίου, αλλά πράγμα, επέχουσα θέσιν υποζυγίου, και υποζυγίου έργα ένίστε παιούσα. Ίδου ώς έν παραδειγματι πώς μια σύζυγος άπαριθμεί τά υπό του άνδρός της επιβαλλόμενα αυτη καθημερινά έργα.

"Όταν ξυπνήσῃ τό πρωΐ και πάει 'ς τό χωράφι
δέν παίρνει 'ς τό ταξάρι του φωμί νά φάῃ τό γιόμα,
μόν' παραγγέλνει έτοιμο μαγέρεμα νά του χω,
νά παίρνῃ τό μαγέρεμα και νά του τό πηγαίνῃ.
Και όταν τό μαγέρεμα του πάῃ 'ς τό χωράφι,
ξεξεύγει τό ένα βόδι του και 'ς τό ζυγό μέ βάνει,
μέ τή βουκέντρα μέ κεντά, κι' άργώνῃ τό χωράφι.
Ίπό τό γιόμα ώς τό κιντί (1) μ' έχει μέσ' 'ς τό ζευγάρι.
και ύστερ' από τό κιντί μέ στέλνει πίσῃ σπίτι,
νά μαγειρέψῃ τό φαει, ύπό θά φάῃ τό βράδυ.

(Dozon άρ. 63).

"Αν δέ άναγκασθῆ νά κάμῃ έκλογήν μεταξυ τής γυναικός του και ένός τών κτηνών του στάβλου του, ό άνήρ θά προτιμήσῃ τό κτήνος, ώς ό Τοδώρ του έπομένου δημοτικου άσματος.

•Ο Τοδώρ και ό μαυρός του

(Dozon άρ. 55).

«Μητέρα μ', έπιασε φωτιά 'ς τό Σλίβου τό παζάρι
και καίγονται τά μαγαζαία και τοΰ Τοδώρ τό σπίτι».
Τό σπίτι του καιγότανε και ό Τοδώρ τό βλέπει.
Τό βλέπει, συφοριάζεται, δέν ξέρει τί νά κάμῃ
άν έμπῃ μέσα 'ς τή φωτιά σάν τί νά πρωτοβάλλῃ ;
νά βγάλλῃ τή γυναίκα του μέ τά μικρά παιδιά του :
μά νά καῖ ή μαυρός του μέ τή χρυσή τή σέλλα :
Κ' ή μάνα του τόν έλεγε, κρυφά του κουδεντιάζει :
«Σύρε και βγάλε τ' άλογο μέ τή χρυσή τή σέλλα,
γιατ' ένα τέτοιο άλογο δύσκολο θά ξαναβρῆς,
μά κι' αν καῖ ή γυναίκα σου μέ τά μικρά παιδιά σου,
θά πάρῃς όμορφότερη, κι' άλλα παιδιά θά κάμῃς.
Τ' άλογα δίνουν ακριβά, πώς γ' αγοράσῃς άλλο :»

1) Κιντί ή προσευχή τών Μουσουλμάνων, ή γενομένη δύο ώρας πρό τής δύσεως του ήλιου και ή ώρα τής ήμέρας, καθ' ήν ατη γίνεται.

Ἐχύθηκε μέσ' ἔς τή φωτιά καί βγάινει τ' ἄλογό του.
 Ζῶσαν οἱ φλόγες τά παιδιά, ζῶσαν τή μαύρη μάννα·
 κ' ἐκλαίγανε τά ἄμοιρα, κ' αὐτῆ τὰ παρηγόρια
 κ' ἔχυνε δάκρυα κλυτερά μήπως καί τά θροσίση.
 Σίδερο βάνει ἔς τήν καρδιά καί θλιβερά τούς λείει.
 «Καῖτε, φυλλοκάρδια μου, γενήτε ἄσπρη στάχτη
 κ' ἐγώ ἢ θόλια μάννα σας καμίνι ἀναμμένο,
 γιά νά μέ βλέπη ἡ μάμμη σας νά χαίρεται ἡ καρδιά της».

Εἰς τήν αὐτήν ἀκριβῶς θέσιν εὐρίσκεται καί ὁ Δῆμος τοῦ ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ ἄσματος· πυρκαϊά καίει τά σπίτια του καί αὐτός μακρόθεν βλέπει τήν συντελουμένην καταστροφὴν ἀδυνατῶν νά παράσχη βοήθειαν. Ἄλλὰ τὰ κατέχοντα αὐτὸν συναισθήματα εἶναι διάφορα ἀντικρυς ἐκείνων, πού ἡ αὐτὴ συμφορὰ διεγείρει εἰς τὸν ἥρωα τοῦ βουλγαρικοῦ ἄσματος. Παρίσταται εἰς τήν σκηνὴν καί ἡ μάννα τοῦ Δήμου, ὡς ἡ τοῦ Τοδῶρ ἐν τῷ βουλγαρικῷ· ἀλλ' αὐτὴ ἀντὶ ἰδιοτελῶν συμβουλῶν προσπαθεῖ νά τὸν παραμυθήσῃ μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ τοῦ κτίσῃ ὠραιότερα σπίτια, ὁ Δῆμος δ' ἔμως εἶναι ἀπαρηγόρητος, διότι δὲν θλίβει αὐτὸν ἡ φθορὰ τῶν κτημάτων, ἀλλὰ τῆς οἰκογενείας του ἡ καταστροφή, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ἀνεπανόρθωτον.

Μαράθηκαν τὰ δένδρα κί' οὐλα τὰ κλαριά,
 μαράθηκε κί' ὁ Δῆμος ὄχ τὰ κλάματα.
 Βγαίνει ἔς τὰ πέντε ἀλώνια, ἀγνάντιο ἔς τὸ χωριό,
 βλέπει φωτιάς καί καίνε μέσ' ἔς τὰ σπίτια του,
 καί κῆθεται καί κλαίει κί' οὐλο θλίβεται.
 Κ' ἡ μάννα του τοῦ λείει, τὸν παρηγορεῖ.
 «Σώπα, καημένο Δήμο, μὴν πικραίνεσαι,
 κ' ἐγώ σοῦ φρειάνω σπίτια, πύργους γυάλινους.
 — Δὲν κλαίω ὁ μαῦρος τὰ σπίτια, μά' ἔθε τῶσπρα μου,
 μόν κλαίω τὴ φαρμελιὰ μου, τὴ γυναίκα μου».

Ὅταν ὁ σύζυγος νομίσῃ ὅτι ἡ γυνὴ του κατέστη ἄχρηστος, τὴν ἀπορρίπτει ὡς σκευὸς περιττόν. Καί πρέπει νά εἶναι πολὺ εὐχαριστημένη, ἂν ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νά τὴν διώξῃ τῆς οἰκίας. Διότι ἔχει καί ἄλλους τρόπους ἀπαλλαγῆς πολλῷ χείρονας. Οὕτως ἐν ἐτέρῳ δημοτικῷ ἄσματι λέγει ὁ ἀνὴρ πρὸς τὴν στείραν γυναίκα του·

— «Γυναίκα, νά σέ σφάξω : Γυναίκα νά σέ διώξω :»

Σκεφθεῖς ἔμως ὅτι φιλανθρωπότερον εἶναι νά τὴν σφάξῃ

Ἐστὸ μακελλάρη πᾶσι τό φίλο του Νικόλα,
 καί ὁ Τοδῶρ τοῦ λείει· «Κουμπάρε μου Νικόλα,
 ἔλα γιά νά μοῦ σφάξῃς μιά στρέφα ἀγελάδα.»
 Καί τοῦ Τοδῶρ τοῦ λείει ὁ φίλος του Νικόλας.
 «Τραῦα σὺ ἐμπρός, κουμπάρε, κ' ἐγὼ ἔρχομαι κατόπι.»
 Κάθεται κί' ἀκονίζει τὴν κοφτερὴ μαχίρα
 καί ὕστερα πηγαίνει εἰς τοῦ Τοδῶρ τό σπίτι.
 Μόν ὁ Τοδῶρ δὲν βγάινει τὴ στρέφα ἀγελάδα,

μόν' βγάινε τήν Τοδώρικα, τήν ἄλληλη γυναίκα.
Τήν σφάζει ὁ μακελλάρης, τῆς νέθει τὸ κεφάλι κτλ.

(Dozon ἀρ. 88).

Ἄφ' οὗ δὲ τοιοῦτος ἀπεικονίζεται ὁ συζυγικός βίος τῶν Βουλγάρων, φαίνεται εὐεξήγητον διατί ὁ Χαϊδοῦτε περαίνει συνήθως τὸν ληστρικὸν βίον του διὰ τοῦ γάμου. Ἄφ' οὗ δὲν θὰ φονεύη πλέον ὁδοιπόρους ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, θεωρεῖ ἴσως ἀπαραίτητον νὰ ἔχη κῆποιον νὰ βασανίῃ πρὸς διασκέδασιν ἐν τῇ οἰκῇ του. Ἐγκαταλείπων δὲ τὸ φονικὸν ἐπάγγελμα του, ἀποχαιρεύει μετ' ἀγάπης τοὺς τόπους, ἐν οἷς διηγάτο, τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση.

Ἅποχαιρετισμὸς τοῦ Λίμπεν.

(Dozon ἀριθ. 24).

Ἀνέβη ὁ Λίμπεν ἔς τὰ βουνά, ψηλά ἔς τὰ κορφοβούνια,
κι' ἀφήνει γειὰ ἔς τὰ κρύα νερά, κι' ἀφήνει γειὰ ἔς τὰ δάση.

«Ἐχετε, γειὰ, κρύα νερά, καὶ σεις βουνά καὶ δάση,
δάση μου καταπράσινα, δάση μου φουντωμένα!

Πόσαις φοραῖς ἔς τὸν ἥσκιον σας ἔστησα τὸ λημέρι!

Ἐίχα λεβέντες διαλεχτούς, καὶ ἀτός μου παλληκάρι.

Πολλὰς μαννάδες ἔκαμα, νὰ χύσουν μαῦρα δάκρυα,
ἔκαμα χήραις κι' ὄρφανά, κ' ἐρήμαξα τὴν χώρα.

Γιὰ μένα κόσμος ἔκλαψε, κόσμος μὲ καταρείεται.

Ἔχετε γειὰ ψηλά βουνά, κρύα νερά καὶ δάση!

κι' ἐγὼ θ' ἀφήσω τὴν κλεψιά, ἔς τὸ σπίτι θὰ γυρίσω,

νὰ μὲ παντρέψῃ ἡ μάννα μου καὶ νὰ μὲ στεφανώσῃ
μὲ τοῦ παπᾶ τοῦ Νικολῶφ τὴν ζηλεμένη κόρη.

Τὸ δάσος, ὅπου στέκεται βουδὸ ἔς τοὺς ἄλλους κλέφτας,

ἔς τὸ Λίμπεν ἔδγαλε φωνή, ἔς τὸ Λίμπεν ἀποκρίθη·

«Ἀφέντη Λίμπεν, βίβοδα τρανὴ καὶ ἔγκουσιμένα,

πολλὰς φοραῖς ἔς τὸν ἥσκιον μου ἔστησες τὸ λημέρι,

πολλὰς φοραῖς ἔκπλώθηκες ἔς τὰ ἄροστρά μου χόρτα.

Τὸ φλάμπουρό σου σπύλωνες ψηλά ἔς τὰ κορφοβούνια,

κι' εἶχες λεβέντες διαλεχτούς, κι' ἀτός σου παλληκάρι.

Πολλὰς μαννάδες ἔκαμες νὰ χύσουν μαῦρα δάκρυα,

ἔκαμες χήραις κι' ὄρφανά, κ' ἐρήμαξες τὴν χώρα.

Γιὰ σένα κόσμος ἔκλαψε κ' ἐμένα καταρείεται.

Ὡς τόρα εἶχες τοῦ βουνοῦ τὴν κορυφή γιὰ μάννα (1),

κι' εἶχες γι' ἀγάπην ἀκριθὴ τὴν ἄροστρή βρουσοῦλα,

καὶ τ' ἀγαράκι τοῦ βουνοῦ εἶχες γιὰ σύντροφό σου·

εἶχες τὸ χόρτο στρώμα σου καὶ σκέπασμα τὰ φύλλα

κι' ἔπινας κρύσταλλο νερό, τὴ δίψα σου νὰ κόβης

καὶ τὰ πουλάκια τοῦ βουνοῦ σοῦ γλυκοκελεβοῦσαν.

Νὰ χαίρσαι τὴ λεβεντιά μ' ἔλα τὰ παλληκάρια,

μαζί σου χαίρονται βουνά, χαίρονται καὶ τὰ δάση,

καὶ τῆς βρουσοῦλας τὸ νερό σιγανότραγουδάει.—

1) Ἐν τῇ κειμένῃ Στάρα πλανίχη (θηλυκ.) = τὸ γηραιὸν ὄρος.

Μά τώρα μάς αφήνεις γειά, 'ς τὸ σπίτι νά γυρίσῃς
νά σέ παντρέψῃ ἡ μάγνα σου καί νά σέ στεφανώσῃ
μέ τοῦ παπα τοῦ Νικολῶφ τῆ ζηλευμένη κόρη».

Τὸ ἐν τῷ ἄσματι τούτῳ κατισχόνον εὐγενές αἰσθημα τῆς ἀγάπης τῆς
φύσεως ἐξασθενίζει εὐτυχῶς τὴν ἐντύπωσιν, ἣν παράγει ἡ αἰμοχαρῆς κομ-
πορημοσύνη τοῦ Χαϊδούτ.

Ἄλλ' ὁ γάμος δὲν εἶναι πάντοτε τὸ ἐπιστέγασμα τοῦ ληστρικοῦ βίου.
Ἐπίστετε ὁ Χαϊδούτ, ἂν διέπραξε καὶ ἄλλα πλὴν τῶν συνήθων κακουργη-
μάτων, ζητεῖ νά ἐξαγνίσῃ διὰ τῆς μετανόιας τὸν ἀμαρτωλὸν βίον του. Κτί-
ζει γεφύρας, ἐκκλησίας, μοναστήρια ἢ γίνεται μοναχός, ὅπως φροντίσῃ
περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς του. Οὕτω καὶ ὁ Στογιάν ἀγριοὶ ἔσχα πλοῦτη
συνήθρῃσεν εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ γίνεται καὶ αὐτὸς κα-
λόγηρος.

Ἡ κακὴ γλωσσοῦσα.

(Dozon ἀριθ. 25).

Ἐφούντωσαν τὰ δένδρα, ἀνοίξαν τὰ κλαδιά,
καὶ βούρκωσεν τῆς μάγνας, τῆς δόλιας ἢ καρδιά (1).

Λὲν κάνει σάν τὰς ἄλλαις ἡ μάγνα τοῦ Στογιάν
μὰ λέει 'ς τὸν θυγιό τῆς καὶ τὸν παρακαλεῖ

«Τὸ καλοκαίρι τοῦτο δὲ βγήμας γιὰ κλεψιά.

Πραγματευτάδες (2) ἦλθαν ἀπὸ τὸ Κότελ χθές
γιὰ σένα μ' ἐρωτοῦσαν καὶ μοῦ λεγαν γιὰ σέ :

Κουμπάρα, ποῦ νά εἶναι, ποῦ βρίσκῃς ὁ Στογιάν,
ποῦ εἶναι τὸ παλληκαίρι τὸ πρῶτο τοῦ χωριοῦ

νά ρθῇ κι' αὐτὸς μαζί μας νά πάμε γιὰ κλεψιά,
νά πάμε εἰς τὰ Ρίλα, εἰς τὸ ψηλὸ βουνό :

τῆς μάγνας του ἀποκρίθη καὶ λέει ὁ Στογιάν

«Μητέρα, δὲν σέ φθάνουν δὲν σοῦ εἶναι ἀρκετὰ
ἐννιά ἀμάξια πλοῦτη καὶ ἄλλο μὲ φλωριά :

Γιὰ μάγνα, δὲ βαρέθησ νά κρύβῃς τὰ κορμιὰ

ἐκείνων ποῦ σκοτόνω σάν ἔδω γιὰ κλεψιά :

νά πλένης ματωμένα σκουτιὰ δὲ βαργετῆς :

Κ' ἡ μάγνα του τοῦ λέει καὶ τὸν παρακαλεῖ

«Γιὰ ἀκουσε κι' ἐμένα, λεθόντη μου Στογιάν !

Τὸ καλοκαίρι τοῦτο νά ἔθγῃς γιὰ κλεψιά,
κα' ὕστερα ἔντας γυρίσῃς νά μὴ ξανάθγῃς πλιό».

Τῆς μάγνας του ἀποκρίθη καὶ λέει ὁ Στογιάν

«Μάγνα, γλυκειὰ μου μάγνα, τί φρόνημα μιλεῖς !

1) Τινῶν ἐκ τῶν βουλγαρικῶν ᾠμάτων εἰ δύο πρῶτοι στίχοι ἑμοιοκαταληκτοῦσιν.—
Τὴν ἀνοίξιν, ὅτε κατὰ τὸ ἐλληνικὸν ἄσμα,

ἀνοίγει ὁ γάβρος κι' ἡ ὄξυα καὶ σκυώνουν τὰ λημέρια,
βγαίνουν εἰ κλεψίταις 'ς τὰ βουνά' διὰ τοῦτο ἡ προσέγγισις τῆς ἀνοίξεως ὀλιθῆι τὰς μη-
τέρας αὐτῶν.

2) Τεργύθηται, ἔμποροι, καὶ συνεκδοχικῶς ἔδοιπάραι, διαβάται.

Βγάλε νάν τή φιλήσω τή γλώσσα τή χρυσή,
 ποῦ δίνει τέτοια γνώμη καί τέτοια συμβουλή».
 Βγάνει τή γλώσσα ἔξω ἢ μάγνα του ἢ κουτή
 καί ὁ Στοιγιάν τήν κόβει μέ μιὰ θαγκματιά
 Φορτώνει ἐννιά μουλάρια φορτώματα φλωριά,
 τὰ πάει ἔς τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὰ πάει ἔς τὸ Χιλενδάρ,
 κί' αὐτὸς καλογρεύτεγ, ν' ἀγιάση τήν ψυγή.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- Ἄγαθαγγελιστῆς** 26.
Ἄγαθάγγελος. Χρησμοὶ 24—28.
Ἀγάσματα ἔδραι δαιμόνων 50 — Προστατεύοντα τόπους 53.
Ἄγγελος ἔφορος ἡμερῶν καὶ ὥρῶν 10.
Ἀγιάσματα 9. — Ζωοδόχου πηγῆς ἐν Κ)πόλει 26.
Ἄγιος ἐπιζήσεις 9 — Δοξασίαι περὶ ἁ. 9 95. — Βοήθειαι καὶ θεραπείαι 9 — Βλ. καὶ Γεώργιος, ἑορτῆ, Ἰωάννης, Ἥλιος, Νικόλαος, Φωκᾶς.
Ἄγῶνες σιζουργητοὶ 224.
Ἀγωνίσματα ἀθλητικά 10.
Ἀδελφοποιοί 8.
Ἄετός σκέπον διὰ τῶν πτερυγῶν του τὸν ὑπ' αὐτοῦ φυλασσόμενον 283. 284.
Ἀθίγγανοι ἐν Κερκύρῃ 136, 137 — Ἐν Πελοποννήσῳ 135, 136, 137.
Αἰγύπτιοι γραφὴ αὐτῶν 173 — Δοξασίαι αὐτῶν περὶ ψυχῆς 172 — Πάτεραι αἰγυπτιακοὶ 172.
Αἶμα συγκοφαντία Ἰουδαίων, ὅτι μεταλαμβάνουσιν αἵματος παιδὸς 33.
Αἰνίσματα 7 — Αἰνιγματώδη παραμύθια 7.
Ἀκροῖται 250, 252.
Ἀκροῖτης Διγενῆς 238—262.
Ἀκροϊτικὸν ἔπος 237—262.
Ἀκροχορδόνες, θεραπεία αὐτῶν 40.
Ἀλατοδόχη ἀνατροπὴ αὐτῆς 5.
Ἀλέξανδρος φάνη τῆς Ἰππου αὐτοῦ 50.
Ἀλιενεϊκὸς βίος 8.
Ἀλφάδιτος τῆς ἀγάπης 242.
Ἀλώπηξ, ἔπος ἀλώπεκος 188—Παραμῦθι ἀλουποῦς 188— Ἐν τῇ φυλλάδι τοῦ γαδάρου 189 κ. ἔ.
Ἀναθήματα, ἐπισόφρευσις λίθων 7.
Ἀναθήματα 9. — Ὁμοιώματα πλοίων σωθέντων 94.
Ἀναστεινάρια 9, 56.
Ἀνατροπὴ τῶν παιδῶν 8,
- Ἄνδρας** ἅγιος. Ἑορτῆ 10.
Ἄνδρεῖπουλος Μιχαὴλ 177.
Ἄνδρομέδα, Μῦθος περὶ Ἀ. καὶ Περσέως 83.
Ἄνεμοι, Τέλεσμα αὐτῶν 52.
Ἀνθολογίαι ἀσμάτων 235.
Ἀνθρωποθηναί εἰς θεμελίωσιν οἰκοδομῶν 30.
Ἀνθρωπολογία 2.
Ἀνουβρία, Μαγικαὶ συνήθειαι 10.
Ἀντιφράσεις 7.
Ἀπαγόρευσις βρώσεως ὀρισμένον τροφῶν 8. 30.
Ἀπαντήματα 10, 38.
Ἀπαρχαί 9.
Ἀποκαλύψεως ἐρμηνευταὶ 26.
Ἀποκλήρωσις 9.
Ἀπόκρυφος 9. Μαγικὴ κατ' αὐτὰς 10.
Ἀποκρίσεις αἰνιγματώδεις ἢ παρηχητικαὶ 7.
Ἀποτροπὴ νόσων 39.
Ἀποφῶς βλ. ἡμέρα.
Ἀποχὴ ἀπὸ τινῶν ἐδωρίμων 8.
Ἀριθμὸς 13 ἀριθμὸς 5. Δοξασίαι περὶ ἀριθμῶν 10.
Ἀρμένιοι, λατρεία ἁγ.Γεωργίου παρ' αὐτοῖς 81.
Ἀρμενοκουλοῦραι 10.
Ἀροτριάσις περὶ τῷ χορῶν 54.
Ἀρπαγὴ ἀέπλου, καλύπτρας, μανδηλίου 65.
Ἀρραβῶν δακτύλιος 102—104.
Ἄρτα, Ἄσμα περὶ τῆς γαφύρας 11, 30.
Ἀσθένεια. Κατόρυξις, διώξις, ἐγκατάλειψις 10.
Ἄσματα δημοτικά. Διαίσεις 6, 7 — Ἀπανθίσματα 273 — Μελοδία 10 — Φερόμενα ὡς παραμύθια 202 — Μεταβολαὶ εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν 274 286 275—Παραγράφαι αὐτῶν 272—286— Ποιηταὶ 211—236 — Χρόνος γενέσεως

- 211—Πῶς συντάσσονται 214 — Συμφωνία δημοτικῶν ἤσματος πρὸς τὴν διάνοησιν τῶν πολλῶν 216 — Προσεβολή στίχων δημοτικῶν ἤσμάτων εἰς τεχνικὰ ποιήματα 241 — Κατασκευή τοῦ στίχου 242 — Δημοτικοφανῆ ἤματα 218 — Ἐργατικά 216 — Στασιωτικά 216. — Ἐπιχώρια 216 — Μοιρολογία 232. 233. 263— 271— Ἀκριτικά 11. 202. 238. 241. 245—254 — Βουλγαρικά 287 κέ. — Τοῦ Βασίλη 219 κέ. — Τοῦ ἁγίου Γεωργίου 82 κέ. — Τοῦ ἁγίου Νικολάου 93. 94 — Τοῦ Λαζάρου 75 — Τοῦ Μάη 136. 137 — Τῆς πρώτης Μαρτίου 72. 77 — Περὶ Κων]πόλεως 16 κέ. 217. 275—281— Τοῦ Ὀλύμπου 281—286 — Ἰῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου 238— Βλ. ποιήσεις δημώδης.
- Ἄσπερινός καὶ Πούλιω (παραμυθί)** 203—210.
- Ἄστρολογία** 10. 39. 46. 47.
- Ἀύτομαντεία** 10.
- Ἀύγόν, Αὐγά** δῶρα εἰς τραγουδοῦντα παιδιά 73. 75— **Ἀγά** τοῦ Πάσχα 74—76— Ἄσματι, δι' ὧν ζητοῦνται αὐγά 73— Ἐυλογία αὐγῶν 75 — Θραῦσις τοῦ κελύφους 5— Ἐν τῇ κοσμογονίᾳ 74.
- Ἀύγονόστος.** Πυρραὶ τὰς πρώτας ἡμέρας Αὐ. 9.
- Ἄφαιρετός** ἐνδύματος δαίμωνος 64.
- Ἄδομοῖωδτις** τροφῶν 8. 30.
- Βαθονδικάριος** 60.
- Βάπτεις** 8.
- Βαρυπνάς** (ὁ ἐφιάλτης) 61.
- Βασιλιᾶς** μαρμαρωμένος. Παράδοσις 20 κέ 69.
- Βατάτζης** Βασ. 134.
- Βενιζέλος** 265.
- Βιβλίον,** Δημῶδη βιβλία 8. 176—193— Ἀρχαιότερον β. τοῦ κόσμου 171—175 — Ἐρησκεντικά βιβλία 171.
- Βίαι** 8.
- Βιομηχανικά** ἐπιτηδεύματα 8.
- Βλασφημιαί** 7.
- Βοήθειαι** θυναμάσια 9.
- Βοτάναι** ἱαματικά 9.
- Βοϊόγαροι,** κλέφται κατὰ τὰ δημῶδη ἤματα 287 κέ. — Βουλγαρικά ἤματα 287 κέ.
- Βραχνάς** (ὁ ἐφιάλτης) 61.
- Βρικόλακες** ἐκταφῆ καὶ διάτρησις σώματος αὐτῶν 31.
- Βροντιά,** Δοξασίαι περὶ προσελύσεως αὐτῆς 92.
- Γαδάρου** λόκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις 186—195.
- Γάμος** κατὰ Μάιον 5. 96 — Μήνες ἀκατάλληλοι πρὸς γάμον 40 — Γ. δι' ἀρπαγῆς συντέλεισις τοῦ γάμου 65 — Ἱερατελεστία 103 — Γαμήλια ἔθιμα 8. 66.
- Γέννησις** 8. — Ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ 43.
- Γεώργιος ἅγιος** 80—85— Εἰκόνες 81. 84— Ἐορτῆ 77 — Ἐπικλήσεις 81 — Λατρείας αὐτοῦ διάδοσις 81 — Συναξάριον 81 — Παράδοσις περὶ δρακοντοκτονίας 82 κέ.
- Γεωργικός** βίος 8.
- Γκαβογιάννης** (τεχνὸς ποιητής) 226.
- Γλυπτικὴ** 10.
- Γλωσσοκαθιστῆ** τὸν τρώγοντα εὐφροδῆ 8.
- ΓλωσσοΔέξεις,** δι' ὧν δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι κτλ. 7 — Μυστικῆ, συνθηματικῆ 7.
- Γλωσσοδέται** 7.
- Γραικός** ἐθνικὸν ὄνομα 125. 128.
- Γραφὴ** ἱερατικῆ Αἰγυπτίων 173.
- Γραφικὴ** 10.
- Γρίβας** Θεόδ. 228. 229.
- Γυμνότης** ἠθικὴ πρόληψις 33.
- Γυνὴ** θέσις ἐν τῷ οἴκῳ 8 — Μῦθοι περὶ πανουργιῶν τῶν γυναικῶν 181—183— Γυναικεῖα ἔργα 8.
- Δαίμων,** Δαίμονας τοῦ θάλασσης 95— Δαίμονες ἐγείρουσι τρικυρίας 95 — Ἐφορος ἡμερῶν καὶ ὥρῶν 10— Κίνδυνος ἐξ αὐτοῦ 39.
- Δακτύλιος** ἀρραβῶνος 102—104.
- Δεισιδαιμονία** 10 41— Δ. κατ' ἀναλογίαν 10. 40 — Κατ' ἀντίθεσιν 10— Κατὰ διαφορὰν 10.— Καθ' ὁμοιότητα 10 — Αἴτια διατηρήσεως δεισιδαιμονιῶν 37 κέ.— Δεισιδαίμονες συνήθειαι 10— Ἱστορία καὶ ἐξηγήσεις τῶν δεισιδαιμονιῶν 29 κέ.— Καθολικότης τῆς δεισιδαιμονίας 29— Λείψανα δοξασιῶν ἐκλείπου-

σῶν θρησκειῶν 35 κέ. — Φύσις καὶ οὐσία δεισιδαιμονίας 31 κέ.

Δένδρον Χριστουγέννων 100, 101.

Δημογραφία 2.

Δημιόδη μνημεῖα. Δημοσίευσίς αὐτῶν ἀμετάλλακτος 275. — Βλ. βιβλίον, ἄσματα.

Δήμων ὀνόματα 149—170.

Διαίτητικὴ 2.

Διγενής Βλ. Ἀκρίτας. — Διάφοροι τύποι τοῦ ὀνόματος 245.

Διηγούμενοι εὐτράπελοι 7. — Μυθώδεις 7. — Περὶ ὀπτασιῶν ἢ φαντασμάτων 37.

Δίκαιον Ἰδέαι περὶ δικαίου 8. — Τοπικαὶ συνήθειαι 8, 9.

Δικαιοσύνη λαϊκὰ 9.

Διόλις ἀσθενείας 10.

Δοξασίαι περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους 14 κέ.

Δράκοντες Δράκων τὸ πονηρὸν πνεῦμα 85. — Συνάφεια Δράκοντος πρὸς διάβολον 85.

Δρακοντοκτονία Φόνοι δρακόντων ὑπὸ ἁγίων 83 — Δρακοντοκτονίαι ἐν μυθολογίαις ἔθνων 84 — Δ. ἁγίου Γεωργίου 82 κέ. — Δ. ὑπὸ *Diodot de Gozon* 84.

Δρίμας 10.

Δωδεκαήμερον 9.

Ἐγκαταλείψματα (*Survivals*) 6, 37, 39, 41.

Ἐγκαταλείψεις ἀσθενείας 10.

Ἐγκοιμηδὶς 9.

Ἐγκυμοσύνης ἔθιμα 8.

Ἐδέσματα Βλ. φαγητὰ.

Ἐθνικῆς συνειδήσεως θεμέλιον 14.

Ἐθνογραφία 2.

Ἔθνος. Δοξασίαι περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους 14 κέ. — Χαρακτῆρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους 15.

Εἰκόνες 9.

Ἐκατολογία 242.

Ἐκθετόν 8.

Ἐκφόρσεις (περιγραφαί) 257.

Ἐλλήνες ἢ Ῥωμαῖοι 122—133 — Δοξασίαι περὶ ἀποκαταστάσεως ἑλληνικοῦ ἔθνους 14 κέ. — Κοινότης ἡθῶν καὶ ἐθίμων 14 κέ. — Πόθοι καὶ ἐλπίδες 15 κέ. — Ἐθνικὸν ὄνομα 132 κέ. — Εἰς δημοτικὰ ἄσματα 129, 130, 131 — Ὁ Ἑλλην συνόνυμον τοῦ εἰδωλολάτρης ἢ ἐθνικὸς 124.

— Χρήσις τοῦ ὀνόματος Ἑλλην ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως 129.

Ἐνδύματα 8.

Ἐξορκισμοὶ 10.

Ἐορταὶ ἁγίων 81, 86—88, 91 — Θερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου 9, 86 — Μὴ ὠρισμέναι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας 9 — Ἐθιμα ἰδιόζοντα κατὰ τινὰς ἑορτάς 9.

Ἐορτὴ 8. Ἁγίου Γεωργίου 77, 80 κέ.

Ἐπιβιώσεως νόμος 6, 37.

Ἐπιθετα ἁγίων 9.

Ἐπικλήσεις ἁγίων 9.

Ἐπιφθίγματα 7.

Ἔπος Ἐθνικὸν νεωτέρων Ἑλλήνων 237—262 — Ἀλώπεκος 188 — Ἐθροποικῶν ἔθνων 187, 237 — Συνάφεια πρὸς τὴν ἔθνικὴν ποίησιν 241 κέ, 254 κέ. — Πῶς διασκευάζει ὁ λαὸς τὴν ἐπικὴν ὕλην 244 — Σύνθεσις τοῦ ἔπους 254 κέ. — Ἰστορικὴ ὕλη τοῦ ἔπους 256, 257 — Ἐκφράσεις εἰς τὸ ἔπος 257 — Ῥοπή ἑλληνικοῦ ἔπους εἰς τὴν ποίησιν ἄλλων λαῶν 258, 259.

Ἐπφθαί 7, 39.

Ἐργάτης Σχέσεις πρὸς τοὺς ἐργοδοτάς 8.

Ἐυλογία χρήσις τῆς λέξεως 70, 71.

Εὐφημισμὸς 7, 70, 71.

Εὐχαί 7, 6, καὶ ἀναθήματα 9.

Ἐδιάλτης 58 κέ. — Ὄνόματα 60 κέ. — Βαβυλωνιακῶς 60 — Βαρυπνός 61 — Μῶρα 60 — Πίλος αὐτοῦ 61.

Ζυγιῶται 134—141.

Ζυγὸς τοῦ Μελιγκοῦ 136, 140 — Ἐπαρχία Ζυγοῦ 138.

Ζῶα, Μιμήσεις φωνῶν ζῴων. Φωναὶ ὀδηγητικαὶ ζῴων 7.

Ζώδια 10.

Ἠλίας ἅγιος 89—92 — Ἐορτὴ 9, 91 — Εἰκόνες 90 — Κύριος τῆς βροχῆς 91 — Ζῆ ἐπὶ τῆς γῆς 91, 92 — Λατρεία ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων 91 — Μυθικὸς χαρακτῆρ αὐτοῦ 89, 90.

Ἠλιοστάσιον 86, 87.

Ἡμέρα Ἀποφράς 10, 42 κέ. — Ἐφοροὶ ἡμερῶν 10.

Ἡπαρ ὀργισθὸν ἐσθιόμενον καθιστᾷ καρδιογνώστην 8.

- Θάνατος**, Ἔθιμα κατὰ τὴν τελευταίην 8 —
 Δοξασίαι περὶ τῶν μετὰ θάνατον 9 —
 Προσωποποιία τοῦ θανάτου 116
- Θεός**, Δοξασίαι περὶ θεοῦ 9.
- Θεραπεία** 9 — ὑπὸ ἁγίων 9.
- Θεραπευτικὰ** 9.
- Θερισμὸς** ἔθιμα 8.
- Θέτις** Μῦθος περὶ γάμου μετὰ τοῦ Πηλέως 66.
- Θρηῖνος** Κηλόεως 217. Βλ. μοιρολόγια.
- Θυσίαι** 9 — Θυσίαι κατὰ τὴν θεμελίωσιν οἰκοδομῶν βλ. στοιχειώσεις.
- Ἰάκωθος** ἄριος 40.
- Ἰατρικὴ** δημόδης 9
- Ἰατροὶ** καὶ ἰατρῆναι 9
- Ἰατροσόφια** 39. 43
- Ἰδέα** μεγάλη 15.
- Ἰερογλυφικά** σημεῖα 173.
- Ἰουδαῖοι** μεταλαμβάνουσι αἵματος Χριστιανοῦ παιδὸς 33.
- Ἰουδαί** περὰ 9.
- Ἰστορία** (μῦθοι) παρὰ Συνεῖπα 181 — 186
- Ἰχθύες** μισσηγηγινομένοι 20.
- Ἰωάννης** ἄγιος — ἑορτὴ 86 — 88
- Καθαροὶ** 9
- Καλύμια** 143. 146.
- Καλυμῆα** 142 — 148
- Καλλικάντζαροι** 60.
- Καλλωπισμὸς** 8.
- Καλόγηροι** ἐν Θράκῃ 9. 56.
- Κανανὸς** Ἰωάννης 134.
- Κατακλυσμοὶ** 10.
- Κατάδεμοι** 10. — Στοιχείων 52. — Λύσις τοῦ καταδέμου 52.
- Κατάραι** 7. — Πότε πᾶνον 43.
- Καταδερτιδὸς** Ἀσιεριοῦ καὶ Πούλιας 210.
- Καθουξίς** ἀσθενείας 10. 54 — Στοιχείων 52 — Ἐχθρῶν δυνάμεων 52.
- Κηδεία** 8. 111 — 113.
- Κλειδομαντεία** 10.
- Κλέφται** 8. — Πανηγυρισμὸς τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς αὐτῶν 285 — Βούλγαροι 287 κέ.
- Κλεφτουριά** δημοτικὸν ᾄσμα ἤμνον τὴν κλεφτουριάν 285.
- Κληδόνες** 10.
- Κληδόνες** 10. 38 — Κληδὼν δαιμόνων πρόσκλησις 88.
- Κληρονομικὸν** δίκαιον 9.
- Κοινότης** διοικήσις, διαχειρίσις κοινοτικῆς περιουσίας 8.
- Κοινωνία** ἴδια 8.
- Κοινωνικὴ** ὀργάνωσις 8 — Ἐθιμοτυπία 8 — Κοινωνικαὶ σχέσεις 8.
- Κόκκινα Μηλιά** Βλ. Μηλιά.
- Κόμωσις** 8.
- Κολοκοτρώνης** Θ. ὁδ. ποιητῆς 226. 227.
- Κομποθέτρα** Σπ. Λειτουργικὴ 114.
- Κορακιστικὰ** μυστικὴ συνθηματικὴ γλώσσα 7. —
- Κοσκιγομαντεία** 10.
- Κοιρὰ** ὡς ποιητὴ 9.
- Κοῦτες** αὐτοσχιδασταὶ 224. — Ποιηταὶ δημοτικῶν ᾄσμάτων 224. 225.
- Κυνηγετικὸς** βίος 8.
- Κυπάρισδος**, Παράδοσις περὶ κυπαρίσσου 27.
- Κύπριοι** ποιητάρηδες 223. 224.
- Κύπρος** θερηκεντικαὶ δοξασίαι ἐν αὐτῇ 58. — Ἀφομοίωσις ξένων στοιχείων πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα 59 — Διατήρησις ἑλληνικῶν παραδόσεων ἐν Κύπρῳ 66.
- Κωνσταντῖνος** ὁ Παλαιολόγος εἰς δημοτικὰ ᾄσματα 17 — Ἀμφιβολία περὶ τοῦ θανάτου του 21 — Ἐγγονος αὐτοῦ ὁ μέγας βασιλεὺς 19 — Νομίματα μετὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ 19.
- Κωνσταντινοῦπολις**, Ἄλωσις Τρίτην 42. 44 κέ. — Διακόσμησις διὰ καλλιτεχνημάτων 48 κέ. — Ἰδέαι, παραδόσεις περὶ αὐτῆς 15 κέ.
- Κωνωπίων** Τέλεσμα πρὸς ἀποτροπὴν κωνωπίων 52.
- Λάμιας** 37.
- Λάμπρος** Σπ. Π. 134 — 141.
- Λαογραφία** Βιβλιογραφία τῶν περὶ σκοποῦ καὶ μεθόδου τῆς λαογραφίας πραγματευομένων 13 — Διάγραμμα λαογραφικῶν ἐργασιῶν 6 — 10 — Λέξεις 1 — Μέθοδος συλλογῆς καὶ ἐρεύνης 10 κέ. — Ὅρισμὸς 3 κέ.
- Λαογραφικὴ** ἔπειρα 4.
- Λαογράφος** λέξις 2 — Ἔργον τοῦ λαογράφου 6.
- Λαός**, Ἀθνατεῖ νὰ συνθέσῃ ποιήματα 214

— Συμμετοχή λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν 215.
Λάσκαρις Κανανός 134—141.
Λατρεία 9. — Ὅργανιστικὴ 9.
Λειτουργία Διακοπείσα ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ 17 κτ. — Μυστικὴ λ. ἐν ἁγίᾳ Σοφίᾳ 18.
Λειτουργικά βιβλία 114—116.
Λεκανομαντεία 10.
Λέξεις, δι' ὧν δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι κτλ. 7. — Ἐπισηδευματικαὶ 7. — Σχηματισθεῖσαι ἐκ τινος περιστάσεως 7.
Λέων ὁ σοφὸς Χρησμοὶ 26.
Ληστρονικὰ ἔθνη 8.
Λογοπαίγνια 7. 40.
Λουπὴν πόλις τῆς Γερμανίας 135. 137—141.
Λοχεία ἔθνη 8.
Λυδικότατος μνημεῖον. Δημόδι ὄνομα 50.
Λύχνος ἀκοίμητος 9. 19.
Μαγεία 10. — Μαγικά βιβλία κτλ. 10. 30 — μαγικαὶ ὁδηγίαι 39 — Μαγικαὶ πράξεις, συνήθειαι 10.
Μάγος—ισσα 10.
Μάδουρις χοίρων 121.
Μαθητεία ἐπαγγελματικὴ 8.
Μάιος, Ἀπαγόρευσις γόμων 5. 36 — Πρωτὴ Μαῖον 9.
Μακρογιάδηνος Ἴω. ποιητῆς 227. 228.
Μαυδουλιον ἀρπαγὴ 65.
Μανουθουγιαννάκης Ἴωσ. ποιητῆς 216.
Μαντικὴ 10. 30. — Σπλαγχνοσκοπία 78. — Ὀμοπλατοσκοπία 77—79.
Μαργαρωμένος βασιλεὺς 69.
Μάρτης Κλωσμάτια 35.
Μάρτιος Πρωτὴ Μαρτίου 72. 73.
Μαρθαῖος Μυθῶν κατὰ τῶν χρησμών 26.
Μεθοδιον Πατέρων χρησμοὶ 26.
Μέλν ζῶον ἐπιχόουσιν ἐσθιόμενα τάντιστοιχα μέλη τοῦ ἐσθιόντος 8. 30.
Μέλλοντος ἐπίγνωσις 38. 39 — Μελλόντων συμβάντων ἱστορίαι, τελέσματα 53.
Μερυήκια 10.
Μετεωρολογικαὶ δοξασίαι 10.
Μεταλλευταὶ 8.
Μεταφοραὶ 7.
Μετονομαδία 7.
Μετωνυμιαὶ 7.

Μεφιστοφέλης Ἑτυμολογία ὀνόματος 59.
Μηλιά κόκκινη 21. 22. 26. 69.
Μικρούλης Στασινός, ποιητῆς 229.
Μιμικὴ 10.
Μνημεῖα δημόδους φιλολογίας, μετασκευῆ αὐτῶν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀναγνωστῶν 196. — Καταγραφή μνημείων τοῦ λόγου 6—7. — Θρόλοι περὶ μνημείων τῆς τέχνης 49—51. — Μνημεῖα τῆς τέχνης προσκατεύοντα πόλεις καὶ χωρία 53.
Μνημόσυνα 8.
Μοιρολογία αὐτοσχέδια 232. 233.
Μολιθδομαντεία 10
Μονοδένδριον 22.
Μουσικὴ 10. — Χορῶν 10. — Καταγραφή μουσικῆς 10. — Μουσικὰ ὄργανα 10.
Μπαλουκλι βλ. ἰχθύες.
Mythographie 3.
Μῦθοι Αἰσωπικοὶ 7. — Γένεσις μύθου ἐξ ἐθιμον 65. — Ἀρχαῖοι πᾶς περιεσώθησαν 8. — Μ. ἐν συναξαρισίς 81. — Συμβολικὴ ἔννοια μύθων 85. Μετεωρολογικοὶ μῦθοι 209. — Ἀνανέωσις ἀρχαίων μύθων εἰς τὸ ἀκριτικὸν ἔπος 269. — Σκοπὸς τοῦ μύθου 186. — Μ. παρὰ Σεντίνα 181—186. — Διηγήσεις ἐξ Αἰσωπείων μύθων 193.
Μυθοπλαστικὴ ἀντίληψις τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου 8.
Μυθμηκιάθεως θεραπεία 40.
Μῦρα (ὁ Ἐφιάτης) 60.
Ναυτικὸς βίος 8.
Νεκρῶν ἐκφερομένων κάλυψις 111—113.
Νεογνὸν φροντίδες περὶ τοῦ νεογνοῦ 8.
Νεράιδες 37. — Ἀρπαγὴ πέπλου αὐτῶν 63. 65. Ἐκβίασις εἰς γάμον 63.
Νεύματα 10.
Νικόλαος ἅγιος 93—99.
Νόσοι ἀνύπαρκτοι 3. — Ἀποτροπὴ νόσων 39. — Θεραπεία νόσων 9.
Ξανθὸν γένος.
Ξεντεία βίος ἐν ξεντείᾳ 8.
Ξένος Συμμετοχὴ εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ἐορτὰς 8.
Ξανογλυφία 10.
Οἰκογένεια Σχέσις γαμβροῦ ἢ νύμφης πρὸς πενθερικὰ 107—110.

Οἶκος 8.

Οἰωνοὶ 10. 38.

Ὄνειρα 10.

Ὄνόματα βαπτιστικά, οἰκογενειακά 7 —
Εἰς τὸ ἀρχαῖον ἔπος 245. 246 — Δή-
μιον 149 — 170 — Ἐνδυμάτων, μηνῶν,
ἡμερῶν, ὥρων τοῦ ἔτους 7 — Προσωπικά
ζῳόν, ὄπλων, σκευῶν, οἰκίσεων κλπ. 7
Ὄργανον ἢ ἐργαλείον 7 Ὑπεμφαίνον-
τα παραδόσεις ἢ δοξασίας 7 — Σημη-
τισμὸς ἐθνικῶν ὀνομάτων 146 — 148 —
Βλ. τοπωνυμιαί.

Ὄνος ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ τέχνῃ 186. 187.
— Βλ. γάδαρος.

Ὄργανα μουσικά 10.

Ὄργανῶδες κοινωνικῆ 8.

Ὄρκοι 7.

Ὄφεις τέλεσμα 52.

Ὄχλος 5.

Pavolini P. E. 261. 262.

Παιδιά 10.

Παιδίον, Ἀνατροφή, γέννησις, γλώσσα 8.
Νεογνά, ἐκθετα, σχολεῖον 8.

Παλαμᾶς K. 59. 129. 132.

Παλμοὶ 10.

Παναγία Σώτεια κινδυνεύοντων ἐν θα-
λάσῃ κλπ. 95 κέ.

Πανῶρα ἐξήγησις τοῦ μύθου 56.

Πανηγύρεις 9.

Πανόλης, εὐφημητικὰ ὀνόματα αὐτῆς 75.

Παπᾶς τῆς ἁγίας Σοφίας 17. 18. 2...

Πάπυροι αἰγυπτιακοὶ 172.

Παραδόσεις καταγραφή παραδόσεων 7 —
βυζαντιναὶ περὶ ἀετῶν 283. 284 — Περὶ
Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἁγίας Σοφίας
15 κέ. — Τοπικαὶ περὶ ἁγίων 81.

Παράδοσις. Ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ
κατὰ παραδόσιν 4 — Κατὰ παραδόσιν
πρόξεις ἢ ἐνέργεια 6. 8. — Προφορικῆ 6.

Παραμύθια Αἰγυπτιακά 199 κέ. — Αἰγυ-
πτιακῆ ἐπενέργεια εἰς διήλυσιν αὐτῶν
199 — Ἰνδικῆ 198. 199. — Αἰνιγματώδη
7. — Ἀστυπάλαιας 202 — Ἀστερινῶν καὶ
Πούλιας 203 — 210 — Δημιῶδη 196 —
210. — Περὶ δρακοντοζωνιῶν 84. — Δια-
φορὰ ἀπὸ παραδόσεων 200. — Καταγρα-
φή παραμυθίων 12. — Ἐκ μετεωρολογι-

κῶν μύθων ἀπορρεῦσαντα 209 — Παραλ-
λαγαὶ τεχνικότεραι αἱ μεταγενέστεραι
208 — Παραμῦθι τῆς ἄλουπούς 188 —
Προέλευσις παραμυθίων 198 — Πηγαὶ
νεοελληνικῶν παραμυθίων 200 — Συλλογαὶ
νεοελληνικῶν 201 — Συγκριτικῆ ἐξέτασις
παραμυθίων 206 — 210 — Ἑλληνικὰ πα-
ραμύθια διετήρησαν ἐλάχιστα παρηλλαγ-
μένον ἀρχικὸν περὶ ἡν 208.

Παραμυθογραφία 3.

Παρηχητικαὶ ἀποκρίσεις 7.

Παροιμιαί 7. 75 — Περὶ ἁγίου Νικολάου
93 — Περὶ πενθερᾶς 105 — 110.

Παρωνύμια 7 — Ζῳόν 7.

Πάσσα 9 — Λύγα τοῦ Π. 74 — 76.

Πατριὰ 8.

Πελαργοὶ μαρμάρινοι, τέλεσμα 52.

Πενθερὰ παρὰ διαφόροις λαοῖς 105 — 110.

Πένθη 8.

Πέπλου ἀραγῆ 65.

Περίεργα 10.

Περιολείμματα Βλ. ἐγκαταλείμματα.

Περιθρόσεις 7.

Περπεροῦνα 10.

Περθεύς, μῦθος 83.

Πέτρος ὁ μέγας ὡς αὐτοκράτωρ Βυζαντιῶν
20. 24.

Πηδάλιον εὐρεσις π. ὑπὸ ἁγ. Νικολάου 94.

Πῖος Ἰω. Ἐκδότης παραμυθίων 296 κέ.

Πλάνη τί ἐστι 31.

Ποιήσις δημιῶδης 211. 212. — Ἀκμὴ αὐ-
τῆς 236. — Ἀνάμειξις μετὰ τῆς τεχνικῆς
235. — Δημιουργημα τοῦ λαοῦ 212. —
Θεμέλιον τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως
260 — Ὀμαδικῆ ποιήσις ἀδύνατος 214
— Παρακμὴ τῆς δημιῶδους ποιήσεως 134
— Πλαστικὸν τῶν παρουσιάσεων αὐτῆς
285 — Ποῦ ἀρεῖλεται ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς
217 — Προέλευσις αὐτῆς 214 — Συμμε-
τοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς αὐτὴν 215.

Ποικιλτικὸν 10.

Ποιμενικὸς βίος 8.

Ποιναί 9.

Πολυειδὴς Θεόκλητος συγγραφεὺς τοῦ
Ἄγαθαγγέλου 24.

Πουπαὶ 9.

Πούλιω καὶ Ἀστερινὸς 203 — 210.

Προβασκάνια 10.
Προϊκοδύμφονον 9.
Πρόβλησις τί ἐστι 32.
Προπόσεις 7.
Προρρησεις περί μελλούσης τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους 22 κέ.
Προφητικὴ φιλολογία 23.
Πρωτοχρονιά 10.
Πυραμὸς 36. 37.
Πτώχευσις 9.
Πυραὶ ἀναπτόμεναι ἐν ἑορταῖς 9. 86—88
 — Πηδηήματα ὑπὲρ αὐτὰς 87. 88.
Πυρομαντεία 10.
Roscher W. H 59.
Ρώμιος ἔθνηζόν ὄνομα τῶν Ἑλλήνων 122
 κέ. 124. 129 — Ὀνειδιστικὴ σημασία 132.
Ρῶσι ἐλπίδες Ἑλλήνων εἰς Ρώσους 23.
Σαλλί πῶσος, ποιητής 229. 230.
Σεισμοὶ τέλεσμα κατ' αὐτῶν 52.
Σημεῖα κυριότητος 9.
Σινδὴ ἡ γυναικὸς ἀρχαῖον· ἢ νυμφευθεῖσης 66.
Σκορπίος τέλεσμα αὐτοῦ 52.
Σκουφὴν τοῦ βορηνά 52 κέ. 61. 62.
Σολωμῶνικὴ 39. 41. *10 | u*
Σοφία ἁγία. Ἰδέαι καὶ παραδόσεις περί αὐ-
 τῆς 15 κέ Προσωποποιία τῆς ἐκκλησίας
 19 — Ἅγια Τράπεζα 19. 20.
Σπλαγγιστοσκοπία 78.
Σπορά ἔθιμα 8.
Στέφανος Ἀλεξανδρεὺς χρησιμοὶ 26.
Στάλη ἐπὶ λάκκου, ἐν ᾧ κατορθύσσοντο
 ἀσθένεται 54.
Στίχος ἕκαστος ἀποτελεῖ τελείον φράσιν
 εἰς δημοτικὰ ἄσματα 242. 277.
Στοιχεῖον τοῦ κόσμου 51. — Ἔργον τέχνης
 προσλαβὸν δαιμονικὴν δύναμιν 51 —
 Στοιχεῖα τοῦ χοροῦ, μνημεῖον τῆς τέ-
 χνης 51.
Στοιχειώδεις οἰκοδομῶν 10. 30 — Τῆς δυ-
 νάμεως τῶν δαιμόνων 51 — Θυσίαι πρὸς
 στοιχείωσιν 3ε.
Storiology 3.
Στρατιωτικὸς βίος 8.
Στρογγύλαις 37.
Σύμβασις ἔθιμα κατὰ τὴν συναγιν συμβά-

σεων 9 — Ἐγγραφα πιστοποιούντα 9.
Σύμβολα 102.
Συβείων ἅγιος 40.
Συμποσία 8.
Συναγνίσματα 38. 39.
Συναξάριον τοῦ τιμημένου γάδαρον 93
 — 195 Μῦθοι ἐν συναξαρίοις 81.
Συνειδήσις, Βλ. ἔθνηζή συνειδήσις.
Συνείπας, δημόδες βιβλίον 177—186.
Σφάγιτις κακῶν διὰ πλακῶν 54
Σχῆμα αἰσθητικῆ σχημάτων 10.
Σχολεῖον, Σχολικά ἔθιμα 8. — Σχολικαὶ
 ποιναὶ 9.
Ταράσιος πατριάρχης. Χρησιμοὶ 26.
Τάφος 8.
Τελέσματα 48—57.
Τέλλ. Γουλιέλμος 68. 69— Τρεῖς — 69.
Τοπωνυμιαὶ 7. 158. 142—145. 149 κέ.
 — Ἀντικατάστασις νεωτέρων δι' ἀρ-
 χαίων 142.
Τράπεζα ἁγία Σοφίας 19. 20.
Τρίτη ἀποφρὸς 42—47.
Τροχῶν πτώσεως θεραπεία 40.
Τροφή 8. — Φαγητὰ 8 — Ἐνέργεια τροφῶν
 ἐπὶ ἐσθίοντος 8.
Τρυγητός, ἔθιμα 8.
Τσοπανάκος 220—222.
Τύχη πόλεων 52. 55
Υιοθεσία 9.
Υπὸθέτης σχέσεις πρὸς κυρίους 8.
Φαγητὰ 8. — Χαβιάρι 117—119 — Ὀπτη-
 σις κρεῶν 120—121.
Φαροὶ 143.
Φάρμακα σκευασία 9.
Φιλοσοφία δημόδες 9.
Φίλτρον 10.
Φιντογνωμικὰ 10.
Φιντολογικαὶ δοξασίαι 9.
Φωκὸς ἅγιος — Σωτήρ τῶν ἐν θαλάσῃ γιν-
 δυνεύόντων 95.
Χαβιάρι 117—119.
Χαῖδοι κ. Σερβῶν 288.
Χαῖδοι κ. Βουλγάρων 287 κέ.
Χαιρετισμοὶ 7
Χάρος 57 — Προσωποποιία θανάτου 116
 — Εἰς τὸ Ἔπος τοῦ Ἀκρίτου 243.
Χαροτὰ βιβλία προφητικὰ 26.

Χορομαντεία 10.
 Χειρομαντεία 10.
 Χειρουργική 19.
 Χειρόγραφα 172.
 Χελιδονιδυός 72, 73.
 Χορός 10. — Μουσική 10.
 Χρησμοί περί επικείμενων συμφορῶν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους 16 — περί βασιλείας ἀνδρὸς πένητος 22 — Περί τῆς τύχης λαῶν 23 — Λέοντος τοῦ Σοφοῦ κλπ.

26 — Ἀγαθαγγέλου βλ. Ἀγαθάγγελος.
 Χριστοῦγεννα, Δένδρον τῶν Χριστοῦγένων 101, 101.
 Χρωμάτων αἰσθητικὴ 10.
 Ψάρα, βλ. ἰχθύες.
 Ψυχὴ, δοξασίαι περί ψυχῆς 9.
 Ὠμοπλατοδοκία 10, 77—79.
 Ὠρα κακὴ 42, 43, 47 — Ὠρα ἡμεροῦ-
 πτίου 10.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ

ἀδελφοποιτοὶ 8.
 ἄκουφος 40.
 ἀναθέματα 7.
 ἀναστενίγμα 9.
 ἀπελάτης 250.
 αὐγοτάραχα 118, 119.
 βρετὰ 7.
 γάδαρος 189.
 γάτος 208.
 γεροντική 268.
 γηδειαῖς 7.
 γητεῖαις 7.
 γητέματα 7.
 γλωσσοδέται 7.
 Γοργόκιστρο 136.
 Ἑλένος 253.
 Ἑλικιά 261.
 Ἑλικίσινα 242.
 Ἑλλεν. Ἑλένοι 130.
 εὐλογημένη (ἢ πανώλης) 71.
 εὐλογία 71.
 εὐστρα 121.
 ζυγός 138.
 θαλασσίτρια (ἐπίκλησις) 96.
 θαλασσίτης (ἐπίκλησις) 95.
 καθαρογλωσσίματα 7.
 καινούριο φῶς 9.
 Καλαματιανός 146—148.
 Καλάμιος 146—148.
 Καλομάτα 145.

καλιμάδες 8.
 καναζάρης—ἴσσα 9.
 καστράκις 7.
 λαογραφία 1.
 Λιουτροπιού ο 86.
 μαδιότησιον 121.
 μοσχομάγα 7.
 μοῦ (=μόν) 261.
 μοῦτσοι 8.
 ναύτης (ἐπίκλησις) 93.
 νοιώσματα 7.
 ξόρνια 7.
 παξιμαδοκλέφτης (ἐπίκλησις) 81.
 παπούτσι 69.
 παραγκουλα 7.
 παραμύθια=αἰνίγματα 7.
 πυραυσάφαρα 7.
 ποιητάρηδες 223.
 πολυτριζί 40.
 πόμπιεμα 9.
 Ρομιός 122 κέ.
 σασιός (=ἀνεμοστρόβιλος) 43.
 συχωρεμένη (ἢ πανώλης) 71.
 Ταίναρος 266.
 τάματα 9.
 τραμπούκος 7.
 τσουκάλι τοῦ Δαγλιῆ 120.
 φάλαγγας 9.
 folk lore 2.
 χαβιάρι 117—119.

660060

